DUMLUPINARÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS

Sayı: 33
Ağustos 2012

Number 33
August 2012

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç. Dr. Fatih ÇELEBİOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
Prof. Dr. Hasan Basri KARADENİZ
Doç. Dr. Abdullah YILMAZ

Dergi Sekretaryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. İlker YAMAN
Arş. Grv. Güner TUNCER

Yazışma Adresi / Correspondence Address:
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 265 20 31
sbe@dpu.edu.tr

ISSN
1302–1842

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
33.SAYI HAKEM LİSTESİ / REFEREE LIST

PROF.DR. ALİYE MAVİLİ AKTAŞ	**DOÇ.DR. FATİH ÇELEBİOĞLU**
PROF.DR. AYSEN TOKOL	**DOÇ.DR. GÜLNUR KEÇEK**
PROF.DR. FATİH TÖREMEN	**DOÇ.DR. GÜLTEN GÜMÜŞTEKİN**
PROF.DR. GÜLSEN DEMİR	**DOÇ.DR. İLHAN VARANK**
PROF.DR. HASAN BAHAR	**DOÇ.DR. İRFAN TERZİ**
PROF.DR. HİLMİ ZENGİN	**DOÇ.DR. İSMAİL KÜÇÜKAKSOY**
PROF.DR. İBRAHİM GÜNGÖR	**DOÇ.DR. KENAN ÖREN**
PROF.DR. KEMAL YILDIRIM	**DOÇ.DR. M. KEMAL DEMİRCİ**
PROF.DR. M.AKİF ÇUKURÇAYIR	**DOÇ.DR. MAHMUT ZORTUK**
PROF.DR. MUSTAFA ÖKMEN	**DOÇ.DR. MEHMET DİKKAYA**
PROF.DR. NEVİN GÜNGÖR ERGAN	**DOÇ.DR. MUHAMMET UŞAK**
PROF.DR. ÖZDEMİR KOÇAK	**DOÇ.DR. NECLA AYAŞ**
PROF.DR. SEMA SAKARYA	**DOÇ.DR. NİHAT IŞIK**
PROF.DR. SERAP SUĞUR	**DOÇ.DR. RAMAZAN KILIÇ**
PROF.DR. ÜMİT GÜCENME GENÇOĞLU	**DOÇ.DR. SENİHA ALEV SÖYLEMEZ**
PROF.DR. VEYSEL YILMAZ	**DOÇ.DR. SEYFETTİN ÜNAL**
DOÇ.DR. ABDULLAH YILMAZ	**DOÇ.DR. UFUK ÖZCAN**
DOÇ.DR. AHMET AĞCA	**DOÇ.DR. VEDAT COŞKUN**
DOÇ.DR. ALİ UYAR	**DOÇ.DR. ZEKİ YILDIZ**
DOÇ.DR. ASLAN GÜÇLÜ	**YRD. DOÇ.DR. BELMA KEKLİK**
DOÇ.DR. BİRSEN ŞAHİN	**YRD. DOÇ.DR. ELBEYİ PELİT**
DOÇ.DR. BÜLENT DİLMAÇ	**YRD. DOÇ.DR. ENDER BOYAR**
DOÇ.DR. ERCAN TAŞKIN	**YRD. DOÇ.DR. KADİR TUFAN**
DOÇ.DR. ERCAN YILMAZ	**DR.MEHMET BASTI**
DOÇ.DR. ERDOĞAN HALAT	
Hakem listesi unvana ve isim sırasına göre alfabetik düzenlenmiştir.	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayınlanan, ULAKBİM/Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve ASOS İndekste taranan ulusal hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.
Kapak Tasarımı: Adem DÖNMEZ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ 33.SAYI MAKALE LİSTESİ

1.EKONOMİNİN ÖNEMLİ BİR PARÇASI: SAVUNMA SANAYİİ	**SAYFA**
Dilek TEMİZ	1-18
2.KADIN YÖNETİCİLERİN CAM TAVAN ALGISININ CAM TAVANI AŞMA STRATEJİLERİNE ETKİSİ: BURSA ÖRNEĞİ	
Ercan TAŞKIN, Ayfer ÇETİN	19-34
3.BATI YAŞAM TARZI VE TOPLUM KİMLİĞİNİ OLUŞTURMA VE YAYGINLAŞTIRMA ARACI OLARAK TÜRK TİYATROSUNUN BİÇİMLENMESİ	
Handan BELİVERMİŞ, Ertan EĞRİBEL	35-48
4.BEŞ YILDIZLI OTEL İŞLETMELERİNDE MUHASEBE – FİNANS YÖNETCİLERİNİN FİNANSAL RİSKTEN KORUNMA YÖNTEMLERİNE İLİŞKİN ALGILARI	
İstemi ÇÖMLEKÇİ, Bener GÜNGÖR	49-66
5.TÜRKİYE'DE PARA TALEBİ İSTİKRARLILIĞININ TESTİ: KAYAN PENCERELERDE SINIR TESTİ YAKLAŞIMI	
Veli YILANCI	67-74
6.ÇALIŞANLARIN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ	
Emel ŞIKLAR, Duygu TUNALI	75-84
7.E-HİZMET KALİTESİNE GÖRE SANAL ALIŞ VERİŞ SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Bilgin ŞENEL, Mine ŞENEL, Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN	85-100
8.NATO'NUN ÇEVREYE İLİŞKİN ROLÜ	
Elif ÇOLAKOĞLU	101-112
9.ABD VE AB BÖLGESİNDEKİ BİR FİNANSAL KRİZİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ: CARİ AÇIK ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
Bülent DOĞRU	113-128
10.ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİNE GENEL BİR BAKIŞ: 2002-2011 TÜRKİYE DENEYİMİ	
M.Veysel KAYA	129-138
11.OKUL MÜDÜRLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ VE DUYGUSAL EMEK YETERLİKLERİNİN, ÖĞRETMENLERİN İŞ DOYUMU DÜZEYLERİNE ETKİSİ	
Ahmet Cezmi SAVAŞ	139-148
12.SOCIAL POLICY CENTERED APPROACH ON GENDER DISCRIMINATION IN TURKEY: A SITUATIONAL ANALYSIS	
Hasan YÜKSEL, Mustafa ÖZTÜRK, H.Bahadır ESER	149-164
13.VERİ MADENCİLİĞİ VE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ VERİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	
Mehmet Ali ALAN	165-174
14.YETİŞKİN SUÇLULARIN SAHİP OLDUĞU DEĞERLER İLE DURUMLUK VE SÜREKLİK KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	
Ruhi YİĞİT	175-182
15.E-DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: GIDA SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ	
Meryem KARA, Ali COŞKUN	183-192

16.OSTİM ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNDE GİRİŞİMCİLİK AÇISINDAN KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI
Tansel ÇETİNOĞLU, Recep BÜBER 193-210

17.GELENEKSEL AKTARIM MEKANİZMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ
Burhan DOĞAN 211-220

18.KÜLTÜREL DEĞER ÇALIŞMALARINDA YÖNTEM VE SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ
Memet ERKENEKLİ 221-230

19.HİTİT DEVLETİ'NİN KUZEY KOMŞUSU PALA HALKI VE BU HALKIN HİTİTLERLE OLAN İLİŞKİSİ
Serkan DEMİREL 231-236

20.KÖKEN ÜLKELERDE YAŞANAN DIŞSAL ŞOKLARIN BAĞLI FİRMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI
Ali TAŞ 237-252

21.A ve B TİPİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE ZAMAN YÖNETİMİ DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER
Nurettin İBRAHİMOĞLU, Demet KARAYILAN 251-262

22.ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GELENEKSEL VE İNTERNET GAZETECİLİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ
Hakan ÇETİN, Hakan AKAR 263-276

23.ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA ÖĞRENCİ BİRİM MALİYETLERİNİN HESAPLANMASINDA MODERN BİR YÖNTEM
Metin YILMAZ, Ali COŞKUN 277-290

24.ÇOCUKLARIN İLKOKUL BİRİNCİ SINIFA BAŞLAMA YAŞINA GÖRE ÜÇÜNCÜ SINIF BAŞARILARININ İNCELENMESİ
Ümmühan Yeşil DAĞLI 291-302

25.İLKÖĞRETİM 4. VE 5. SINIF ÖĞRENCİLERİ İÇİN TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ
İsmail KENAR, Melek BALCI 303-314

EKONOMİNİN ÖNEMLİ BİR PARÇASI: SAVUNMA SANAYİİ

Dilek TEMİZ**,** Yrd. Doç. Dr., Çankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü

ÖZET: Türk savunma sanayiinin son yıllarda hızlı bir yükseliş eğilimi yakaladığı görülmektedir. Bu hızlı yükselişin sürdürülebilirliği için bundan sonra daha hassas analizlere ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum itibariyle, barışın ve caydırıcılığın korunmasında savunma sanayiinin yüksek teknoloji ürünleri üretebilir olmasının önemi çok büyüktür. Ancak, milli güç unsurlarına dayanmayan bir savunma sanayiinin yeterliliğinden ve sürekliliğinden söz edilebilmesi pek mümkün görünmemektedir. Çünkü, savunma için gereken her türlü araç, gereç ve teçhizatın büyük oranda yerli kaynaklardan karşılanıyor olması önemli bir zorunluluktur. Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın kuruluşunu takiben gerçekleştirilen yatırımlarla, kara, hava ve deniz sistemleri bazında çeşitli alanlarda yurt içi imkan kazanılmıştır. Bu kapsamda, sistem entegrasyonu, komuta kontrol, haberleşme, elektronik harp ve ateş gücü gibi alt sistemlerde de ciddi bir altyapı oluşmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Türk Savunma Sanayii hakkında genel bir bilgi verilmekte, sektörün ekonomideki yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Sektördeki hızlı yükselişe rağmen, savunma sanayiinde istenilen düzeye ulaşılamama nedenleri ele alınmakta ve bu konuda bir takım çözüm önerileri sunulmaktadır.
Anahtar Kelimeler: Türk Savunma Sanayii, Sektörel Analiz, Sektörel Veriler, Savunma İhracatı.

AN IMPORTANT PART OF THE ECONOMY: DEFENSE INDUSTRY

ABSTRACT: Turkish defense industry has been captured by a rapid upward trend in recent years. Hereafter, there will be needed more precise analysis for the sustainability of this rapid rise. With respect to the importance of Turkey's geographical location, the production of high-tech commodities by the defense industry for the protection of peace and deterrence is very important. However, it is not likely to mention a strong defense industry which does not rely on national power. It is important that the factors of production are substantial to retain any sort of supply to produce vehicles, equipments and related things from domestic sources.The investments followed by the establishment of Undersecretariat for Defence Industries on the basis of land, air and sea systems have gained domestic opportunities in various fields. In this context, there has been a beginning of serious infrastructure in the sub-systems such as the system integration, command, control, communications, electronic warfare and fire power.In this study, I provide an overview of the Turkish Defense Industry and focus on the position and importance of this sector in the Turkish economy. Despite the rapid growth in the industry, the reason for not achieving a desired success grade in this sector is studied and various suggestions are offered in this regard.
Key Words: Turkish Defence Industry, Sectoral Analysis, Sectoral Data, Defense Exports.

GİRİŞ

Askeri alandaki çalışmalar, teknolojideki sürekli gelişimi tetikleyen bir etki oluşturuştur. Örneğin, bugün kullanılan motorlu araçların, ilk olarak askeri amaçlar için tasarlandığı bilinmektedir. Uçakların hızla geliştirilmesi, savaşlarda hava üstünlüğünü ele geçirme isteğine bağlı olmuştur. Elektrik ve elektronik esaslı haberleşme araçları da ilk önce askeri haberleşmeler için geliştirilmiştir. Telgraf, telefon, telsiz ve faks ilk önce askeri haberleşme araçları olarak kullanılmış, daha sonra günlük hayata girmiştir. İnternet bile, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) ordusu için 1960'lardan sonra geliştirdiği ve uzun süre kullandığı bir özel haberleşme sistemidir.

Savunma sanayii, genel sanayiden soyutlanamayan, ülke savunması için ihtiyaç duyulan her türlü silah, mühimmat, araç ve teçhizatın üretimi ve bakımını yapan ve imalat sanayinin hemen hemen her alanı ile ilgisi olan bir sanayi organizasyonudur (Akgül, 1986).

Bir ülkenin savunma sanayii, topyekün sanayinin bir parçasıdır. Sanayisi olmayan bir ülkede savunma sanayiinden söz etmek mümkün değildir. Savunma sanayii, bir ülkenin savunmasında ihtiyaç duyulan her türlü savunma teçhizatının üretimiyle ve hizmetlerin planlanmasıyla ilgili bütün endüstriyel iş kollarını kapsayan bir organizasyon olarak tanımlanabilir (Alnıak, 2001).

Savunmada ihtiyaç duyulan her türlü araç ve gerecin özel veya kamu kuruluşlarınca üretilebilmesi savunma sanayiini oluşturmaktadır. Savunma sanayii, ekonominin önemli bir parçası olarak gelişmektedir. Savunma sanayii kendi alanında önemli bir ihtiyacı karşılamanın yanı sıra, benzer sektörlere göre çok yüksek katma değer oluşturması, ekonomiler için ayrı bir avantajdır. Daha önemlisi teknolojilerin gelişiminde öncü rolü nedeniyle ait oldukları ekonomilerin rakiplerine karşı üstün hale gelmesine olumlu katkı verirler.

Savunma sanayii için, her türlü stratejik ve taktik saldırı ve savunmaya yönelik silah sistemlerini geliştiren, yatırım malları üreten sanayi kolları başta olmak üzere, diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile yakın bir iş birliği içerisinde olan özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki firmalar topluluğu denilebilir (Şimşek, 1989).

Savunma sanayii ürünlerinde, yüksek performans ve kalite ön plandadır. Bu bakımdan, ileri düzey teknoloji kullanılması önemlidir. Savunma sanayiindeki ileri teknoloji kullanımı, araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerinin üst düzeyde olmasını, Ar-Ge ise, hem finansal kaynak hem de araştırmacı istihdamını gerekli kılmaktadır. Girişimci, kar maksimizasyonunu ön planda tutar. Bu nedenle, teknolojik bilgi üretimi karlı görülen konularda, Ar-Ge faaliyetine ağırlık verir. Ancak, savunma sanayiinde, girişimci için her zaman kar maksimizasyonu elde edilemeyebilir. Çünkü, silahlı kuvvetlerde görevlerin yerine getirilmesini sağlayacak ürünlerin üretilmesi ve ürünlerin istenilen özelliklere sahip olup olmadığının bir önemi vardır, maliyete bakılmaz.

Teknolojik üstünlük caydırıcı etkisi ile bir ülkenin güvenliğini emniyete alır. Savunma sanayii ürünlerinde elde edilen başarı, güvenlik haricinde, politik ve ekonomik açıdan da bir hareketlilik sağlamaktadır. Savunma sanayine yapılan yatırım ve silah ihracatı yoluyla ülkenin savunma harcamalarının ekonomiye getireceği yük, savunma ürünleri ihracatıyla ithalatçı ülkelere aktarılırken, sanayinin yeni ileri teknolojiler elde etmesine de yardımcı olmaktadır.

Ülkelerin savunma sanayii potansiyeli ile ekonomik potansiyeli arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu sınırların aşılması, ülkelerin ekonomik ve sosyal değerlerinde bozukluk meydana getirir. Her silahlanma teşebbüsü ve savunma sanayii yatırımı ülkeye bir güç kazandırırken, ülkenin konforundan da birşeyleri götürmektedir (Alnıak, 2004)

Savunma sanayii piyasası, alıcı ve satıcıların piyasadaki rolleri, ürün özellikleri, talep ve arz dengesi gibi çeşitli konularda sivil piyasaya göre farklılıklar gösterir (Akgül, 1987). Savunma sanayii;

- yüksek teknolojiye dayanan,
- hassas üretim teknikleri, özel kalite standartları, yetişmiş insan gücü ve sürekli olarak en yeni teknolojileri kullanmayı gerektiren,
- Ar-Ge faaliyetlerine ihtiyaç gösteren,
- yüksek ölçülerde yatırım isteyen,
- genellikle tek alıcıya ve sınırlı ihtiyaca dayalı üretim yapmanın zorunlu olduğu,
- sürekliliğin sağlanması için dış pazarlara açılmayı gerektiren,
- güvenlik ve gizlilik gibi özel koşullara titizlikle uyulması gereken bir sanayi koludur (Karakuş, 2006).

Bu çalışma toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türk Savunma Sanayii hakkında genel bir bilgi verilmekte, ikinci bölümde sektörel veriler incelenmektedir. Üçüncü bölümde, savunma sanayinin ekonomik etkileri üzerinde kısaca durulmakta, son bölümde ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

TÜRK SAVUNMA SANAYİİ

Türk Savunma Sanayii, kamu ve özel sektör kuruluşlarından oluşmaktadır. Kamu sektörüne ait kısmını Türk Silahlı Kuvvetleri'ne (TSK) bağlı İkmal Bakım Merkezleri, tersaneler ve diğer askeri fabrikalar ile Makina ve Kimya Endüstrisi (MKEK) Genel Müdürlüğü ve bağlı fabrika müdürlükleri oluşturmaktadır. Kamu ortaklı kuruluşlar, Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın (SSM) ve Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın (TSKGV) iştiraki olan kuruluşlardan, sermaye yapılarına göre ikiye ayrılan özel sektör kuruluşları ise, yerli sermayeli firmalar ve yabancı ortakların sermayenin bir kısmına sahip olduğu firmalardan oluşmaktadır (Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 2010).

Sektörün kamu kuruluşları, ağırlıklı olarak TSK ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Sivil kullanım amaçlı mal ve hizmet üretimleri sınırlıdır. Sektör cirosunun önemli bir kısmı, kamu tarafından kurulan ve kamu kontrolünde faaliyet gösteren kuruluşlarda meydana gelmektedir. Özel sektör firmaları, yurt içi pazara yani TSK ihtiyaçlarına yönelik olarak yapılanmışlardır. Ancak, bunların sivil kullanım amaçlı mal ve hizmet üretimleri, kamu kuruluşları ve kamu kontrolündekilere göre daha fazladır. Kamu ve özel sektör firmalarının ihracat rakamları son yıllarda artış göstermektedir. Ancak bu artışlar ağırlıklı olarak offset anlaşmaları kapsamında gerçekleşmektedir.

Türk Savunma Sanayii'nin temeli Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselme Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin daha sonraları teknoloji ve sanayileşme yarışında batılı ülkelerin gerisinde kalması sebebiyle, Cumhuriyet Türkiyesi savunma sanayii alanındaki çalışma ve çabalarına sıfırdan başlamak durumunda kalmıştır. Karşılaşılan tüm iktisadi ve teknolojik olumsuzluklara rağmen, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal savunma sanayimizin temelini teşkil edecek nitelikte bazı yatırımlar yapılmış, başta MKEK olmak üzere özellikle silah-mühimmat ve havacılık sektörlerinde önemli girişimlerde bulunulmuştur.

Türk Savunma Sanayii, tarihsel süreçte dört dönem olarak incelenebilir. 1950'ye kadar olan dönem birinci dönem, 1950–1974 arası ikinci dönem, 1974–1998 arası üçüncü dönem, savunma sanayii anlayışının köklü bir değişim geçirdiği 1998 sonrası ise dördüncü dönem olarak tanımlanabilir.

Birinci Dönem (1923-1950): Bu dönem, milli savunma sanayii anlayışının her şeyin önünde olduğu bir dönemdir. Makine Kimya Endüstrisi (MKEK) ile Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi ve Kayseri Tayyare Fabrikası (TOMTAŞ) bu dönemde kurulmuştur. MKEK, ordunun mühimmat ihtiyacını karşılarken, TOMTAŞ, lisans anlaşmaları ile uçak montajı ve imalatı yapmıştır. 1925 yılında kurulan TOMTAŞ, ilk on yıl içerisinde 134 adet uçak üretmiştir. Dönemin sonuna doğru yapılan Ankara Rüzgar Tüneli ise o dönemde inşa edilen rüzgar tünelleri içerisinde dünyadaki en büyük rüzgar tünelidir. Yapımına 1947 yılında başlanan tünel, 1950'de tamamlandığında bütçenin üçte birine mal olmuştur.

TABLO 1. Savunma Sanayii Kuruluşlarımız :1923-1950

1924	Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleriyle fişek ve marangoz fabrikaları
1924	Gölcük Tersanesi
1925	Şakir Zümre Fabrikası
1925	Eskişehir Hava Tamirhanesi
1926	Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TOMTAŞ)
1927	Mühimmat Fabrikası
1930	Kayaş Kapsül Fabrikası
1930	Nuri Killigil Tabanca, Havan ve Mühimmat Üretim Tesisleri
1931	Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası
1936	Barut, Tüfek ve Top Fabrikaları
1936	Nuri Demirağ Uçak Fabrikası
1941	Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikası
1941	Taşkızak Tersanesi'nin yeniden faaliyete geçmesi
1942-43	Malatya Uçak Onarım Atölyeleri
1943	Mamak Gaz Fabrikası
1945	Ankara Uçak Motor Fabrikası; KoçSistem (Koç Ticaret Büro Levazımatı A.Ş.)
1950	Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) Genel Müdürlüğü

Kaynak:
http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/cumhuriyet.html, 2010.

İkinci Dönem (1950–1974): Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Bu dönemde, ihtiyaç fazlası savunma teçhizatının müttefik ülkelerce hibe edilmesi, savunma ürünlerinin yurt içinde üretimini engelleyen önemli bir nedendir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaç duyduğu silah, araç ve gereçlerin geliştirilmesi çabaları, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde 1954 yılında kurulan Ar-Ge Daire Başkanlığı ile birlikte gündemde tutulmaya çalışılmışsa da istenen sonuçlar elde edilememiştir.

Yapımı dönemin bütçesinin üçte birine mal olan Rüzgar Tüneli hiç kullanılmamıştır. NATO ve Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) bağımlılığa yol açan bu durumun, 1964'teki Kıbrıs olaylarında ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nda büyük zararları görülmüştür. 1964 yılında Kıbrıs olayları sırasında, müttefik ülkelerden alınan savunma teçhizatının Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda kullanılması ihtiyacı ortaya çıkmış; ancak başta ABD olmak üzere, bazı müttefik ülkelerce çıkarılan engeller nedeniyle savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında diğer ülkelere mutlak bağımlı hale gelinmesinin sakıncaları gözler önüne serilmiştir. Bu durum ise, Türkiye'de modern bir savunma sanayii altyapısının oluşturulmasına yönelik politikaların temelini teşkil etmiştir.

TABLO 2. Savunma Sanayii Kuruluşlarımız : 1950–1974

1952	İbrahim Örs Döküm Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1954	MSB Ar-Ge Dairesi Başkanlığı
1957	Mühimmat Fabrikası
1963	OTOKAR
1964	BMC Sanayi ve Ticaret A.Ş.
1967	Otomarsan; Northern Electronic Telekomünükasyon A.Ş. (NETAŞ)
1969	Kalekalıp Makina ve Kalıp Sanayi A.Ş.
1969	Meteksan Sistem
1970	Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
1972	TÜBİTAK-Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü
1972	Türk Donanma Vakfı
1973	TUSAŞ; HEMA Endüstri A.Ş.
1974	HEMA Dişli Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1974	Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
1974	Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş.

Kaynak: http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/cumhuriyet.html, 2010

HEMA: Hema Endüstri A.Ş. Otomotiv, tarım ve iş makineleri endüstri sektörü alanında çalışan ana sanayi firmalarının sistem ve ünite ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

TUSAŞ: Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TUSAŞ) *(TAI - Turkish Aerospace Industries, Inc.)*, Türkiye'de hava platformlarının tasarımı, geliştirilmesi, imalatı, entegrasyonu, modernizasyonu ve satış sonrası hizmetleri alanlarındaki teknoloji merkezidir.

NETAŞ: İletişim şebekeleri tasarımı, işletilmesi ve pazarlaması; santral teçhizatı, transmisyon ve veri iletişimi sistemleri ve telefon cihazları üretimi yapmaktadır.

Üçüncü Dönem (1974–1998): 1974 yılından itibaren savunma alanında yerli bir sanayi kurma fikri tekrar canlanmıştır. Ancak, Türkiye'nin o dönemlerde sıkça yaşadığı döviz sıkıntıları ve politik istikrarsızlıklar istenen başarının elde edilmesini engellemiştir. Örneğin, Türkiye'nin bu dönemdeki silah ticaretine bakıldığında, 1982-1987 yılları arasında en çok silah ithal eden 20 ülke arasında olduğu, 1991-1995 yılları arasında ise birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Yani bu dönemde Türkiye'nin, daha çok yabancı ülkelerden anahtar teslimi ithalat yapmayı tercih ettiği söylenebilir. Ancak, Türkiye'nin stratejik konumu, komşularından bazılarının Türkiye'den tehdit algılayıp aşırı derecede silahlanmaya gitmeleri, terör tehlikesi, Türkiye'de savunma sanayii alanında ulusal üretimin payının arttırılmalısını zorunlu kılmıştır. Bu dönemin en büyük başarısı, Askeri Elektronik Sanayii'nin (ASELSAN) kurulmuş olmasıdır[1].

Milli bir savunma sanayii altyapısının tesisine ilişkin politikaların tespiti ve bu politikaları uygulama yetki ve sorumluluğuna sahip mekanizmaların oluşturulmasına 1980'lerde ağırlık verilmiştir. Bu amaca uygun olarak 1985 yılında, "Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı" (SaGeB) kurulmuş, daha sonra Başkanlık, 1989 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı, savunma sanayiini sağlam bir temel üzerine bina edebilmek için sürekliliğin, kaynak ihtiyacının ve devlet yönlendirmesinin gerekli olduğu noktalarından hareketle, bu alandaki çalışmaları tek elden yürütmek ve koordine etmek amacıyla kurulmuştur.

Bu dönemde uygulanan temel politika, yerli sanayii altyapısından azami ölçüde yararlanmak, ileri teknolojili yeni yatırımları yönlendirmek ve teşvik etmek, yabancı teknoloji ile işbirliği ve sermaye katkısını sağlamak, Araştırma

[1] Askerî Elektronik Sanayii (ASELSAN), Türk Silahlı Kuvvetlerinin haberleşme cihaz ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın bir kuruluşudur.

ve Geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini teşvik etmek suretiyle gerekli her türlü silah, araç ve gerecin mümkün olduğunca Türkiye'de üretiminin sağlanması olarak ifade edilebilir. Milli bir savunma sanayii altyapısının tesisini öngören bu politika ile, geçmiş uygulamalardan farklı olarak, özel sektöre açık, dinamik bir yapıya kavuşmuş, ihracat potansiyeline sahip, yeni teknolojilere adapte olmakta güçlük çekmeyen, teknolojik gelişmeler doğrultusunda kendini yenileme kabiliyeti bulunan, Türkiye'yi başta NATO ülkeleri olmak üzere, diğer pek çok ülke karşısında sürekli alıcı konumundan çıkaran ve dengeli işbirliğini mümkün kılan bir savunma sanayii kurulması öngörülmüştür.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu amacıyla başlatılan projeler, yerli savunma sanayiimizin geliştirilmesi bakımından bir fırsat olarak değerlendirilerek, SSM tarafından gerçekleştirilen proje faaliyetlerinin katkısıyla mevcut durumda Türk Savunma Sanayii'nin gelişimi ivme kazanmıştır.

TABLO 3. Savunma Sanayii Kuruluşlarımız : 1974–1998

1975	ASELSAN
1979	Barış Elektrik Endüstrisi A.Ş.; İşbir Elektrik Sanayi A.Ş.
1981	ASPİLSAN
1982	HAVELSAN; Yüksek Teknoloji A.Ş
1983	Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
1984	TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAI)
1984	Aksa Makina Sanayi A.Ş.
1984	ETA Elektronik Tasarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
1985	Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SaGeB)
1985	TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEI)
1986	MAN Kamyon ve Otobüs Sanayii A.Ş.
1986	STFA Savronik Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1987	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV)
1987	MİKES - Mikrodalga Elektronik Sistemler Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1987	FMC-NUROL Savunma Sanayii A.Ş. (FNSS)
1988	ROKETSAN; TRANSVARO Elektron Aletleri Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1989	Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM)
1989	MARCONİ Komünikasyon A.Ş. (SELEX)
1989	GATE Elektronik
1990	Aydın Yazılım ve Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş. (AYESAŞ)
1990	HAVELSAN Teknoloji Radar
1990	MTU Motor Türbin Sanayi ve Ticaret A.Ş.
1991	ESDAŞ Elektronik Sistemler Destek Sanayii ve Ticaret A.Ş.
1991	Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş. (STM)
1992	NUROL Makine Sanayii A.Ş.
1993	TİSAŞ Trabzon Silah Sanayi AŞ
1994	Girsan Silah Sanayii; İNFOTRON Elektronik ve Bilgisayar Sistemleri Üretim ve Tic.
1997	A.Ş.
1998	RMK Marine Gemi Yapım Sanayi
	Alp Havacılık, Milsoft Yazılım Teknolojileri A.Ş.; Yonca-Onuk Adi Ortaklığı;
	HAVELSAN EHSIM

Kaynak: http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/cumhuriyet.html, 2010

ASPİLSAN (Askeri Pil Sanayi ve Ticaret A.Ş.):Türkiye' nin Ni-Cd pil bloğu, batarya bloğu, uçak akü hücreleri ve uçak aküleri üreten ilk ve tek üreticisi

HAVELSAN A.Ş. (Hava Elektronik Sanayii): Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Yazılım Mühendisliği alanındaki ihtiyaçlarının giderilmesi amacı ile kurulmuş olan bir şirkettir.

Dördüncü Dönem (1998 ve Sonrası): Türk Savunma Sanayii için asıl dönüm noktası, 1998 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen "Türk Savunma Sanayii Politikası Stratejisi Esasları" isimli belgedir. Bu belge ile yerli sanayii öne çıkarma esası benimsenmiştir.

Türk Savunma Sanayii, özellikle 2001 ekonomik krizinden sonra yurtiçi alımların ciddi boyutta daralması üzerine yurtdışı pazarlara yönelmişse de, bu konuda kamudan yakın zamanlara kadar destek gördüğü pek söylenemez. Bugün konunun ciddiyeti tüm kesimlerce görülmüş olup, dış satışlar konusunda kamunun her kesiminden destek sağlanması konusunda ciddi girişimler başlatılmıştır.

Türkiye'de son yıllarda SSM'nin TSK ile birlikte uygulamaya çalıştığı modeller çerçevesinde savunma sistem tedariklerinde yerli ana yüklenici kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, bir projenin, performans, zaman ve kaynak yönünden gerçekleştirilebilirliğini önceden tespit etmek ve daha sonra zaman ve kaynak israfını önlemek, ihtiyacın karşılanamamasından dolayı alınacak riski bertaraf etmek ve uygulanabilir bir bütçe yapmak için gerekli olan "yapılabilirlik etütleri" de yaptırılmaya başlanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007).

Bugün savunma sanayiinde sektörün öncü kuruluşlarından olan ASELSAN, dünyadaki en büyük 100 savunma sanayii firması arasındadır. Özgün teknolojilerle ürün üretme yeteneği yüksek olan ASELSAN bugüne kadar yüksek maliyetlerle ithal edilen pek çok ürünün daha düşük maliyetlerle ve yüzde yüz yerli katkıyla üreterek silahlı kuvvetlerin hizmetine sunmakta, 35 ülkeye de Türkiye patentli ürünü ihraç etmektedir. ASELSAN'ın yanında TAİ (Turkish Aerospace Industries) şu an dünyanın en büyük askeri projelerinden birinin ana yüklenicilerindendir. Ayrıca tamamen yerli imkanlarla çeşitli uçak projelerini hayata geçirme faaliyeti içindedir. HAVELSAN ise uçuş simülatörü sistemlerinde dünyanın en iyi 12 firmasından birisi olarak kabul edilmektedir. MKEK, ordunun patlayıcı mühimmat ihtiyacını önemli ölçüde karşılarken ihracat da yapmaktadır.

Günümüzde SSM, ulusal savunma sanayiinin geliştirilmesi amacıyla uluslararası alanda ortaya çıkan değişim ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda sektöre rehberlik etmektedir. Bunun yanında, proje faaliyetlerini, sanayileşmeye yönelik birimlerin proje gruplarına aktif katılımı ile yürütmektedir. Böylece, bir taraftan TSK'nın ihtiyaç duyduğu modern savunma araçları sağlanırken diğer taraftan ülke savunma sanayiinin geliştirilmesi mümkün olmaktadır.

Türk Savunma Sanayii, sistem entegrasyonu konusunda önemli bir alt yapı kazanmıştır. TSK'nın ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen kritik alt sistem /bileşen/ teknoloji bazında dışa bağımlılığın azaltılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda Müsteşarlık tarafından hazırlanan ve uygulamaya konulan "Teknoloji Kazanım Planı" doğrultusunda öncelikli alt sistem, bileşen ve teknoloji geliştirmeyi içeren Ar-Ge projeleri hayata geçirilmeye başlanmıştır.

TABLO 4. Savunma Sanayii Kuruluşlarımız : 1998 ve Sonrası

2001	Inta SpaceTurk
2002	YALTES Elektronik ve Bilgi Sistemleri Üretim ve Ticaret A.Ş.
2003	Vestel Savunma
2004	Global Teknik A.Ş.
2004	KALETRON Yazılım Teknolojileri San. ve Tic. A.Ş.
2005	SDT Uzay ve Savunma Teknolojileri
2006	Meteksan Savunma

Kaynak: http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/cumhuriyet.html, 2010

1923'den günümüze, savunma sanayii kuruluşlarımızı inceledikten sonra, savunma sanayii firmalarının genel özellikleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Savunma Sanayii Firmalarının Genel Özellikleri:

Savunma sanayii, ülkenin genel sanayii içerisinde yer almaktadır, Ancak, bu sektörde faaliyet gösteren firmalar gerek var oluş biçimleri gerekse de işleyiş biçimleri açısından sivil şirketlere göre bazı farklı özelliklere sahiptir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Sivil piyasaya yönelik üretim yapan bir firmanın amacı maliyetleri minimize etmek ve karını maksimize etmektir. Ancak savunma sanayii firmalarının temel amacı karın maksimizasyonu değildir. Burada, yüksek performans ve kalite maliyetten önce gelir.
- Sivil sektörde faaliyet gösteren firmalar, yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde kendi yönetici kadroları tarafından yönetilir, yönlendiriler ve denetlenir. Savunma sanayii firmaları ise, üretimlerinin her aşamasında alıcının yani devletin sürekli olarak gözetimi ve denetimi altındadır. Savunma sanayii firmaları, üretilecek silah, silah miktarı, fiyatı ve müşterisi hakkında kendi başına karar veremez. Bu tür konularda devletin onayına ve denetimine ihtiyaç duyar (Şimşek, 1989).
- Savunma sanayii projeleri, yüksek maliyetler, güçlü idari ve teknik kadrolar, stratejik politikalar gerektiren büyük boyutlu yatırımlardır. Dolayısıyla, savunma sanayii firmaları büyük ölçekli kuruluşlardır.

SEKTÖREL VERİLER

2008'in ikinci yarısından itibaren kendini hissettirmeye başlayan küresel finansal kriz, dünya ülkelerinin ekonomilerini alt üst etmiştir. 2009 yılı da bu krizin etkileri ile sıkıntılı bir yıl olmuştur. Krizden ekonominin tüm sektörleri derece derece etkilenmiştir. Bütün ülkelerin savunma sanayii sektörlerinde olduğu gibi, Türkiye Savunma Sanayii de alt yüklenici durumundaki küçük ve orta ölçekli firmaların nakit sıkıntısı ve kredi temini gibi sıkıntıları nedeniyle etkilenmiştir. Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği (SaSaD)'nin özellikle ekonomik krizin etkileri konusunda düzenlediği ankette aldığı cevaplarda üyelerinin; %56'sı finansman zorluğunun arttığını, %47'si iç pazardaki daralmanın kendilerini etkilediğini ve %37'si çalışanlarının azaldığını belirtmişlerdir. Ancak, bu etkilere rağmen, genel olarak sektörün düzenli çıkışını korumayı başardığı görülmektedir.

Savunma alanında, 2008 yılında, 2007 yılına nazaran cironun %15 ve ihracatın %37 arttığı görülmektedir. SaSaD verilerine göre, sektörün Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yabancı ülkelere yaptığı satışların toplamı 2.317 milyar dolara, ihracatı 576 milyon dolara ulaşmıştır. Savunma sanayii sektörü açısından çok önemli bir gösterge, Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın yayınladığı Türk Silahlı Kuvvetlerinin savunma sanayii ürünlerine olan ihtiyacının yurt içinden karşılanma oranıdır. Bu oran, 2006 yılında %36,7, 2007 yılında %41,6, 2008'de ise %44,2 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılı içerisinde bu oranın, %50'yi geçmesi beklenmektedir (Sasad, 2010).

Türkiye'deki savunma harcamaları yıllar itibariyle incelendiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında savunmanın devlet bütçesinden aldığı payın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu yıllarda, savunmanın bütçeden en büyük payı almasının nedenleri;

- Kurtuluş savaşının yeni bitmiş olması,
- Lozan Anlaşması ile ele alınan sorunların hepsinin çözülememiş olması,
- Musul, Boğazlar, Batı Trakya azınlıklarının durumu gibi sorunların Lozan sonrası görüşmelere bırakılmış olması,
- Savaş tehlikesinin sürüyor olması olarak sıralanabilir (Sezgin, 2000).

1934 yılından sonra görülen savunma harcamalarındaki artışta, 2. Dünya Savaşı'nın etkileri görülmektedir. 1939 yılında başlayan ve 1945 yılında sona eren savaşa Türkiye katılmamış, ancak tehditlere hazırlıklı olmak için kaynaklarının büyük bir çoğunluğunu savunmaya tahsis etmiştir.

1934-1946 yılları arasında, savunmaya tahsis edilen bütçe kaynaklarının konsolide bütçe içerisindeki payı % 49'a kadar yükselmiş, savaşın sona ermesiyle birlikte, savunma harcamalarında % 55'lik bir azalma görülmüş (1945'de -%54.9, Tablo 5) ve konsolide bütçe içerisindeki pay % 35 düzeyine gerilemiştir.

1955-1961 yılları arasında savunma harcamalarında artışlar yaşandığı görülmektedir. Bu artış da, 6/7 Eylül olayları, öğrenci gösterileri, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi ve bu dönemlerde ilan edilen sıkıyönetim hallerinin etkili olduğu düşünülebilir. 1961 yılında % 25.5'lik bir artış gösteren savunma harcamalarında, 1971 yılına kadar ortalama %10 artış görülmüştür. Bu artışta 2. Dünya Savaşı sonrasında gelişen silah teknolojileri ve üretiminin etkili olduğu söylenebilir.

1971-1989 döneminde savunma harcamaları en hızlı artan NATO üyesi ülkesi Türkiye'dir. 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekatı'nın savunma harcamalarında bir artışa sebep olduğu söylenebilir. 1974 yılında savunma harcamalarında %33.7'lik bir artış görülmüştür (Tablo 5).

1974-1975 yıllarında Türkiye bir silah ambargosu ile karşı karşıya kalmıştır ve bunun sonucunda ulusal savunma sanayiinin Türkiye için çok önemli olduğu anlaşılmıştır. 1979-1980 yıllarında, terör ve anarşiyi önlemek için yapılan askeri müdahale sonucunda savunma harcamalarında bir artış eğilimi görülmektedir. Bu artış da dönemin ekonomik şartlarının, Türk Lirasının dolar karşısında değer kaybetmesinin ve yüksek enflasyonun da etkili olduğu söylenebilir. 1979 yılında %82.1, 1980 yılında %133.2 oranında bir artış yaşanmıştır (Tablo 5).

1989 yılında görülen %101.5 oranındaki artışın nedenleri olarak, 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasına (1991 sonu) kadar süren soğuk savaş, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Sovyet tehdidinin yerini Kafkaslar ve Balkanlar'daki istikrarsız bölgelerin alması ve 1990 Ağustos'undan itibaren Körfez Krizi gerginliğinin başlaması olarak belirtilebilir.

1989-1992 yılı arasında savunma harcamalarında ortalama %87'lik bir artış görülmüştür. 1994-1999 yılları arasında savunma harcamalarındaki %95 oranındaki artışı değerlendirirken, 1994 yılındaki %120.7 oranındaki enflasyon oranı da göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, savunma harcamalarında görülen % 95'lik artışın reel bir artış olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. 1995-1999 yılları arasında savunma harcamalarında reel olarak ortalama % 19 oranında artış görülmüştür. Ortadoğu'daki gerilimin tırmanışı bu artışta etkili olmuştur denilebilir.

Türkiye savunma harcamaları bakımından, 2008 yılında % 8.1 artış göstermiştir. Bu artışa rağmen, savunma harcamalarının GSMH'ye oranının düştüğü görülmektedir. Bu oran, 2008 yılında %1.85, 2009 yılında ise, %1.3'dür (Savunma Sanayii İmalatçılar Derneği, 2010).

Türkiye'nin savunma giderleri 2010 yılında azalmıştır. Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün raporuna göre, Dünya genelindeki askerî harcamalar 2010 yılında artış gösterirken, Türkiye'nin 2010'daki savunma giderleri 2009'a göre 668 milyon dolar azalarak 15 milyar 634 milyon dolara ulaşmıştır.

Tablo 5: Savunma Harcamaları Artış (%)

1938	11.6	**1949**	7.9	**1960**	0.6	**1971**	45.0	**1982**	7.2	**1993**	75.6	**2004**	7.7
1939	72.7	**1950**	-16.1	**1961**	25.5	**1972**	10.6	**1983**	49.7	**1994**	100.9	**2005**	9.2
1940	67.0	**1951**	6.3	**1962**	7.1	**1973**	28.9	**1984**	43.5	**1995**	-99.8	**2006**	13.0
1941	10.7	**1952**	27.4	**1963**	12.9	**1974**	33.7	**1985**	44.0	**1996**	95.2	**2007**	-0.7
1942	55.1	**1953**	14.2	**1964**	12.2	**1975**	-99.9	**1986**	48.3	**1997**	119.5	**2008**	8.1
1943	9.6	**1954**	18.9	**1965**	4.7	**1976**	31.4	**1987**	31.8	**1998**	84.1	**2009**	17.8
1944	2.5	**1955**	39.5	**1966**	13.0	**1977**	34.4	**1988**	55.4	**1999**	75.6	**2010**	-2.1
1945	-54.9	**1956**	-13.7	**1967**	11.4	**1978**	22.9	**1989**	101.5	**2000**	55.6		
1946	50.2	**1957**	10.4	**1968**	10.6	**1979**	82.1	**1990**	78.7	**2001**	44.9		
1947	31.6	**1958**	29.6	**1969**	-0.2	**1980**	133.2	**1991**	76.4	**2002**	45.8		
1948	1.0	**1959**	26.3	**1970**	16.8	**1981**	35.9	**1992**	89.8	**2003**	15.3		

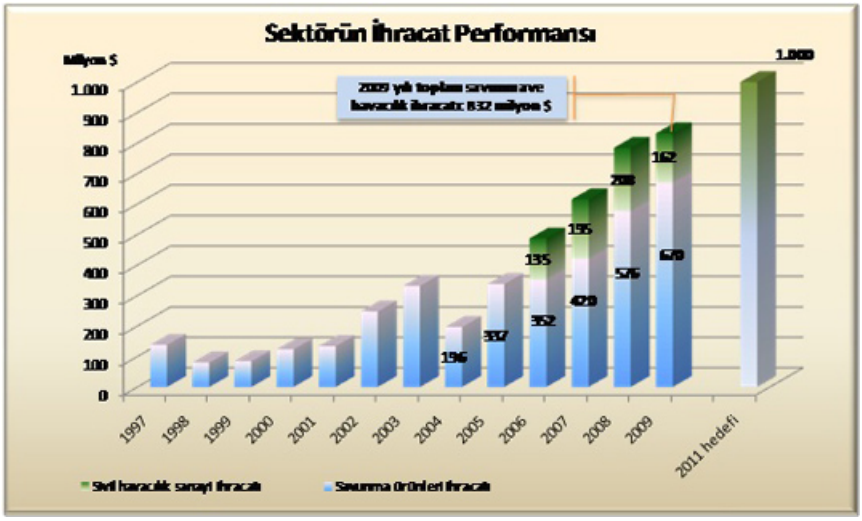
Kaynak: 1938-2003 verileri TÜİK İstatistik Göstergeler, 2005, 2004-2006 T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Ekonomik Göstergeler, 2007-2010 T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Türkiye'nin savunma sanayisinin ihracat rakamları incelendiğinde, son on yılda, 2004 yılında yaşanan gerileme dışında, düzenli bir artış eğilimde olduğu görülmektedir (Grafik 1).

Türkiye, savunma ürünü ihracatında, 2002-2006 döneminde Dünya sıralamasında 24'üncü sıradan, 2003-2007 döneminde 22'nci sıraya yükselmiştir. 2007 verilerine göre, ihracatta bir yıl öncesine nazaran, 420 milyon ABD Doları ile %19 artış göstermiş, 12'nci sırasını muhafaza etmiştir. İthalatta ise Dünya sıralamasında 11'nci sıradan 13'üncü sıraya inmiştir.

Dönem bazında ele alındığında, 2002-2006 döneminde ve 2003-2007 döneminde 9'uncu sırada yer almaktadır. 2011 yılı için savunma sanayii ihracatının 1 milyar dolara ulaşması hedeflenmektedir (SSM, 2010). Bu hedefi tutturmaya yaklaşılmış olduğunun bir göstergesi, 2009 yılında yaklaşık 835 milyon dolarlık ihracat hacminin yakalanmış olmasıdır. Bu artışta, özellikle 2006 yılı itibari ile havacılık alanında yurt dışı pazara önemli ölçüde girilmiş olması bir neden olarak gösterilebilir.

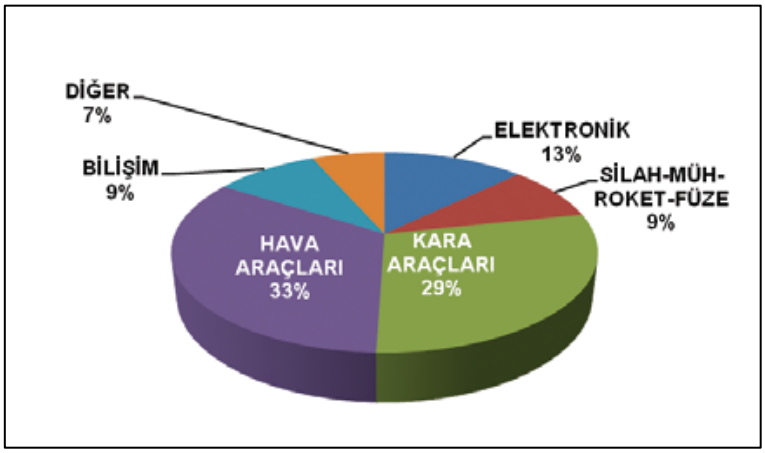
GRAFİK 1: Sektörün İhracat Performansı (milyon dolar)

Kaynak: Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2009, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, Mayıs 2010.

Savunma sektörünün alt sektörlerinin ihracata katkısına bakıldığında, hava araçlarında görülen % 33'lük payda, offset uygulamalarının önemli olduğu belirtilmelidir. Bu açıdan, kara araçlarının % 29 payla sağladığı başarı özellikle dikkati çekmektedir.

GRAFİK 2: Savunma Sektörünün Alt Sektörlerinin İhracata Katkısı

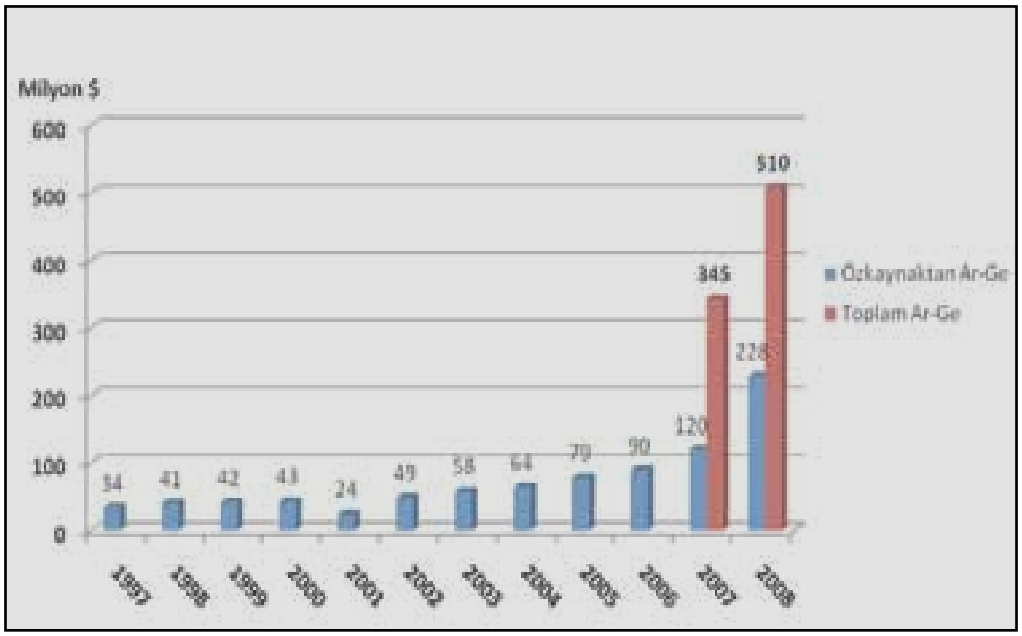
Kaynak: Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2009, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, Mayıs 2010.

Son yıllarda savunma sanayii ihracatının önemli bir büyüme gösterdiği görülmektedir. Ancak, içinde bulunduğumuz dönemin, uluslararası savunma harcamalarının arttığı bir dönem olduğu, ihracat pazarının ise, savunma sanayii gelişmiş ülkelerin büyük firmaları tarafından büyük ölçüde paylaşıldığı düşünülürse, SSM tarafından belirlenen strateji ışığında, sektörde faaliyet gösteren kuruluşların hedeflerinden birisinin de, bu pazarda Türkiye'nin payını arttırmak zorunluluğu olduğu açıktır. Sürdürülebilir kalkınma için ihracata öncelik verilmesi anlayışı ile, yapısal sorunlarından arınmış bir ihracat yapısına ulaşmak, Türk Savunma Sanayii için önemlidir.

Jane's kaynakları[2], Türkiye'nin Savunma Sanayii dış satış rakamlarını, 2005 yılı için 337.4 ABD Doları, 2006 için 351.9 ABD Doları ve 2007 için ise 500 milyon ABD Doları olarak raporlamıştır. Aynı kaynakta, Türkiye'nin bugüne dek, füze, roket fırlatıcı aracı, telsiz, paletli ve lastik tekerlekli araç, elektronik sistemler, uçuş simülatörleri ve sahil güvenlik botundan oluşan sistem ve platformların ihracatını yapmış olduğu da belirtilmektedir. Bu kaynakta aynı zamanda, elektronik sistemler ve uçuş simülatörleri ihracatının Türkiye açısından hem üretim altyapısını hem de ilgili Ar-Ge etkinliğini canlandırma kapasitesi açısından önemi de vurgulanmaktadır.

Savunma sanayii Ar-Ge harcamaları incelendiğinde, 2008 verilerine göre, sektördeki kuruluşların kendi öz kaynaklarından Ar-Ge ve teknolojiye ayırdıkları payların arttığı görülmektedir. Bu kaynağın, 2007'de % 33 artarak 120 milyon dolara yükseldiği, 2008'de % 90 artarak 228 milyon dolara ulaştığı görülmektedir (Grafik 3). Sektördeki kuruluşların kendi kaynaklarından Ar-Ge'ye ayırdıkları payın yanında çeşitli kurumlardan aldıkları Ar-Ge projeleri ile de öncü oldukları bilinmektedir. Bu iki kaynağın toplanmasıyla 2008 yılında savunma sektöründe 500 milyon doları aşan bir kaynağın Ar-Ge çalışmalarına ayrıldığı görülmektedir.

GRAFİK 3: Savunma Sektörü Ar-Ge Harcamaları (milyon dolar)

Kaynak: Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2009, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, Mayıs 2010.

[2] Jane's Grup (genelde *Jane's* denir) özellikle ulaşım ve askeri konularla ilgili olarak yayın, yapım, yayıncılık kurumudur. Fred T. Jane tarafından 1898 yılında kurulmuştur.

SSM, son 5 yıla ait bilançolar, üretimler ve satışlara göre Türkiye'nin önde gelen 25 savunma şirketini belirlemiştir (SSM, 2010). Buna göre 2009 yılının önde gelen 25 savunma sanayi şirketi arasında ilk 5'i ASELSAN, TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş (TAI), Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), Otomotiv ve Savunma Sanayi A.Ş (OTOKAR) ve TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş (TEI) oluşturmuştur. Savunma ihracatının % 92'sini bu 25 şirket yapmaktadır[3]. Söz konusu 25 firmanın, Türkiye'deki savunma sanayi sektöründe, toplam Ar-Ge'nin % 61'ine, toplam savunma cirosunun da % 66'sına sahip olduğu görülmektedir. Net satışları 2 milyar 585 milyon dolar, toplam ihracatları 799 milyon dolar, Ar-Ge harcamaları 306 milyon doları bulan söz konusu 25 firma, 19 bin 725 kişiye de istihdam sağlamaktadır.

2009 yılı verilerine göre, iş gücü verimliliği açısından savunma sanayinin en başarılı firması, FNSS Savunma Sistemleri A.Ş'dir. Bu kategoride ikinciliği ASELSAN, üçüncülüğü Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş (STM), dördüncülüğü TAI, beşinciliği ise OTOKAR elde etmiştir.

Net ihracat kategorisinde ise 2009 yılı verilerine göre, savunma sanayinin en başarılı firması TAI (Turkish Aerospace Industries Inc.)'dir. Bu firmayı, FNSS Savunma Sistemleri A.Ş, TUSAŞ Motor Sanayi A.Ş, HAVELSAN ve Nurol Makine ve Sanayi A.Ş izlemiştir.

Yan sanayi kullanımı kategorisinde 2009 yılı birincisi HAVELSAN'dır. Bu kategoride ikinci Roketsan A.Ş, üçüncü Anadolu Tersanesi (ADİK), dördüncü Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), beşinci ise ASELSAN'dır[4].

2010 yılı itibariyle, SSM, savunma sektörünün ihracatını artırmak için gerekli stratejileri belirlemiştir (SSM, 2010). Buna göre,

- sektörde ihracatı artırmak için, öncelikli ülkelere öncelikli ürünlerin ihracatı olmak üzere, savunma ürün ve hizmetlerinin ihracatını artırmaya yönelik kredi mekanizması oluşturulmasına,
- uluslararası geliştirme projeleri ve uluslararası konsorsiyumlara katılım sağlanmasına yönelik teşvik ve kredi mekanizmaları ile ihracata ilişkin belli başlı firma masrafları düşük faizli krediler ile karşılanmasına ve geri ödemede kolaylık sağlanmasına,
- öncelikli ürün ve öncelikli ülke listesi oluşturulmasına,
- öncelikli ürün, öncelikli ülke ve transfer edilebilecek teknoloji listesinin, 2 yılda bir veya ihtiyaç duyulduğu durumlarda güncellenecek, öncelikli ürünlerin başta öncelikli ülkelere olmak üzere dış pazarlara etkin bir şekilde tanıtımına ve pazarlanmasına,
- bu kapsamda SSM koordinasyonundaki fuarlar ile Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından bireysel katılımların desteklenebileceği fuarların listesinin 2011 yılında, öncelikli ülkeler ve öncelikli ürünler göz önünde bulundurularak yenilenmesine,
- strateji kapsamında savunma ürün ve hizmetlerinin ihracatını artırmaya yönelik kredi mekanizması oluşturulmasına karar verilmiştir.

---

[3] Savunma ihracatının %92'sini yapan 25 şirket: ASELSAN, TAI, MKEK, OTOKAR, TEI, FNSS, HAVELSAN, STM, ROKETSAN, NUROL MAKİNA, ALP HAVACILIK, MİKES, YONCA-ONUK, AYDIN YAZILIM, MİLSOFT, YALTES, KALE HAVACILIK, ATEL, AÇA OTOMOTİV, HTR, GİRSAN, SDT, KOÇ BİLGİ, BARIŞ ELEKTRİK, ADİK TERSANESİ

[4] Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM), http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/hizli/duyurular/kurumsalDuyurular/Documents/ss25sektorOdul.pdf

SAVUNMA SANAYİNİN EKONOMİK ETKİLERİ

Savunma sanayiinin en önemli özelliği nitelikli işgücü ve ileri teknoloji kullanmasıdır. Dolayısıyla, savunma sanayiinde faaliyet gösteren firmalar nitelikli işgücü istihdam etmektedirler. İstihdam edilen personel belirli bir eğitim sürecinden geçirildiğinden dolayı, kaliteli işgücünün oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Zamana ve talimatlara uyma ve tasarruf yapma gibi disiplinler de bu sektörün kazandırdığı önemli özelliklerdir (Benoit, 1973).

Savunma sanayii, ileri teknoloji kullanan, yoğun araştırma ve geliştirme faaliyetleri (Ar-Ge) içeren ve diğer sanayii kollarıyla çok yüksek etkileşimi olan bir alandır. Bu bakımdan gelişmiş ülkelerde sanayiinin lokomotifi durumundadır. ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin sanayileşme deneyimlerine bakıldığında, savunma sanayiinin bu ülkelerin sanayileşme sürecine önemli katkıları olduğu görülmektedir (Dabağer, 2005).

Savunma sanayii bir ülkedeki Ar-Ge çalışmalarının artmasına ve teknolojik gelişmenin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ulusal güvenlik hususunda, istenildiği anda gerekli ihtiyaçların üretilebildiği teknolojik altyapıya, ülkece sahip olmak hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla, sağlam ve uzun vadeli ulusal Ar-Ge yapısının oluşturulması önceliklidir ve bunun ülkeye önemli faydaları bulunmaktadır. Bu sayede, beyin göçünün önüne geçilerek araştırıcı insan gücünden yaralanılır; üretim süreçlerinde kalite artışı sağlanır; yeni teknolojilerin ülke çapında yaygınlaştırılması ile kaynakların daha etkin kullanılması sağlanır; dış piyasalardaki rekabet gücü ve ihracat potansiyeli artar (Şimşek, 1989).

Savunma sanayiinin ödemeler dengesi üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu söylenebilir. Gelişen teknolojiye bağlı olarak silahlı kuvvetlerin harcamaları artış gösterir. Ancak, silahlı kuvvetlerin ihtiyaçları çoğu zaman yurt içi kaynaklardan, yani ulusal savunma sanayiinden karşılanamaz ve bu durumda ihtiyaçlar ithalat yoluyla karşılanmak durumunda kalınır. İhtiyaçların ithalat yoluyla karşılanması ise ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etki yaratır. Kısa dönemde, savunma sanayinde yapılacak yatırımlar, tesislerin kurulması ve verimli olarak işletilebilmesine kadar geçen süre içerisinde olumsuz bir etki yaratabilir, fakat uzun dönemde olumlu yönde etki yapacaktır. Uzun dönemde silah sistemlerinin ulusal firmalarca üretilmesi ihracat potansiyelini arttırarak ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler oluşturacaktır.

Uzun dönemde kendi savunma sanayiini oluşturan bir ülkenin dışa bağımlılığı azaldığı gibi, döviz çıkışları da azalmış olacaktır (Zekey, 1999). Savunma sistemlerinin fiyatları her yıl artış göstermektedir. Eğer, savunma ihtiyaçları ülke içinde üretim yoluyla değil de dış alım yoluyla karşılanıyorsa, ülke her yıl daha fazla finansal yük ile karşı karşıya kalacaktır. Ülkenin gelirleri yeterli değilse, hükümetler vergi artırımı ile oluşan ilave ekonomik yükü karşılamaya çalışacaklardır. Bu da yaşam koşullarını etkileyecek, üretici fiyatlarının artmasına yani enflasyona sebep olacaktır (Soner, 1997).

Savunma sanayiine yapılan yatırımların başarıyla sonuçlandırılması ülkede bir güven ortamı yaratmaktadır. Güvenli ve istikrarlı bir ortam ekonomik kalkınma için ana koşuldur, güvenliğin ve istikrarın olmadığı yerde yatırım yapmaktan söz edilemez (Benoit, 1973).

Bir sektörde, üretimin bir birim arttırabilmesi için, diğer sektörlerin çıktılarından kullanılması gereken miktarlara geriye bağlantı katsayısı denir. Genel olarak, savunma sanayii ile yakından ilgili olan demir-çelik, makine, metal eşya, elektronik ve bilişim gibi sektörlerin geriye bağlantı katsayısı yüksek olduğundan savunma sanayiine yapılacak stratejik yatırımlar, ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunacaktır (Ziylan ve diğerleri, 1998).

Savunma sanayiinin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumlu etkilerini ise şöyle sıralayabiliriz (Karakuş, 2006):

- Savunma sanayii gelişiminin, imalat sanayindeki ara ve yatırım malları sanayiilerinin geliştirilmesine bağlı oluşu, katma değeri yüksek ve ileri teknoloji gerektiren sanayii kollarının gelişmesini sağlayacaktır.
- Savunma sanayii, ülkede mevcut olmayan sanayii kollarının kurulmasını ve gelişimini sağlayacaktır.
- Savunma sanayiinin parça ve malzeme sağlanmasında kalite bakımından duyarlı oluşu ve aynı zamanda yeterli kalite de malzeme sağlayabilmek için yan sanayiye yeni teknoloji aktarması, sanayi ürünlerinin katle ve standartlarının artmasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu durum, ülkelerin uluslararası piyasadaki rekabet gücünü arttıracaktır.
- Savunma sanayiinde üretilen patlayıcı maddeler, telsiz sistemleri, küresel konumlama cihazı gibi bazı gelişmiş elektronik aygıtlar ve daha birçok ürün sivil piyasa da geniş kullanım alanına sahiptir.

Savunma Sanayinin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki olumsuz etkileri ise şöyle sıralanabilir (Karakuş, 2006):

- İç ve dış pazar imkanlarının yetersizliği nedeniyle, sivil sanayide fazla kullanım alanı olmayan bazı ürünleri sanayii kollarının gelişmesiyle, çarpık bir sanayii yapısı oluşturacak ve kaynak israfına yol açma ihtimali doğabilecektir.
- Savunma sanayiinin bazı alanlarında uzmanlaşan iş gücünün, diğer sanayii kollarında kullanılma imkanları sınırlı ya da hiç yoktur.
- Silah sistemleri teknolojilerinin hızlı ve sürekli bir şekilde yenilenmesi, ülkeler arasında rekabeti artırmakta, her ülke mevcut gelişmelere ayak uydurabilmek için savunma sanayiine daha fazla kaynak ayırmak durumunda kalmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk Savunma Sanayii son yıllarda hızlı bir yükseliş trendi yakalamıştır. Ancak, bu hızlı yükselişe rağmen, savunma sanayiinde mevcut imkan ve kabiliyetlerimizi tam olarak kullanabildiğimizi ve savunma sanayiinin olması gereken seviyeye ulaştığını söyleyebilmek bugün için zordur. İlgili mevzuatın, girişim, izin, yatırım, vb. alanlarda amaca uygun olmaması, mevzuatın uygulanmasında tek yetkilinin Milli Savunma Bakanlığı'nın olması ve böylece monopol (tekel) bir piyasanın meydana getirilmiş olması bu durumun nedenleri arasında sayılabilir. Bu bakımdan, hukuksal yapının değiştirilmesi, yani tek alıcı ve tek satıcının olduğu bir piyasa yerine sektöre daha çok aktörün girmesini kolaylaştıran bir ortamın sağlanması bir çözüm önerisi olarak sunulabilir. Askeri malzeme tasarım, geliştirme, imalat ve pazarlaması sınai üretime yakın hale getirilebilir ve rekabetçi bir üretim ortamı hedeflenebilir. Özel sektörün askeri malzeme, araç-gereç, Ar-Ge ve imalatına dönük yatırımları, yeni ihracat hedeflerine göre yönlendirilebilir ve bu amaç için sektörde yer alanlara ve alacaklara her türlü destek sağlanabilir.

Türkiye'de son yıllarda savunma ürünlerinde yerli firmalara öncelik veren bir anlayış benimsenmiş olsa da, ihale prosedürlerinde bir takım eksiklikler olduğu görülmektedir. Şöyle ki, "yerli firma" kavramı ile kastedilen anlamın Türkiye'de yerleşik olan her firma olması, Türkiye'de kağıt üzerinde şirket kuran yabancı şirketlerin sektörde varlığını devam ettirmesine neden olmaktadır. Bu yüzden mevzuatın yeniden gözden geçirilerek, "yerli firma" kavramının sermayesi ve mülkiyeti tamamen "milli/ulusal" olan anlamına gelecek şekilde tanımlanması yerinde olucaktır.

Günümüzde üniversite ve öğretim elemanı sayısı dikkate alındığında, savunma sanayii ile yeterli işbirliği içinde olunmadığı görülmektedir. Birkaç üniversitenin yer aldığı proje dışında, üniversitelerimizin savunma sanayii ile dirsek temasının dahi olmadığı bir gerçektir. Üniversitelerin genelde endüstrilere, özelde savunma sanayiine katkılarının sağlanabilmesi için sanayii-üniversite işbirliği zeminin süratle geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Türkiye'de özgün teknolojilerin üretilebileceği bir sektörel yapılanmaya gidilmesi, üniversitelerle işbirliğine gidilerek bilimsel çalışmalara teşvikler verilmesi gerekmektedir.

Çok zor durumda kalınmadıkça hazır alımdan kaçınılmalıdır. Çünkü bu durum, teknolojik bilgi ve deneyim kazanılmasını engellemekte ve bu kritik alanda ülkeyi bağımlı hale getirebilmektedir. İmalat sanayii büyük oranda mikro görünümlü KOBİ'lere dayanan Türkiye'de savunma ihtiyaçlarının elde edilmesinde yerli katkının artması için Ar-Ge ve teknolojiye dayalı ürün üretebilecek KOBİ'lerin merkeze oturtulduğu bir KOBİ'ler arası işbirliği zeminin yaratılması da yerinde olucaktır. Ayrıca, yakalanan ihracat artışının sürdürülebilirliliği de çok önemlidir. Bu konuda, ihracatta devlet yardımlarının ve teşviklerinin artırılması, kredi mekanizmasının birinci gündem maddesi olması da yerinde olucaktır.

Temel araştırma ve teknoloji projeleri, bazı durumlarda, gerçek ihtiyaca dayandırılmamakta, teknolojinin ne zaman, hangi sisteme, nasıl uygulanacağı belirlenmemekte, Ar-Ge ve tedarik faaliyetlerinin merkezi bir birim tarafından planlanmaması etkin ve verimli sonuçlar almayı engellemektedir. Dolayısıyla bu durum dikkate alınarak bu konudaki eksiklikler giderilmeye çalışılmalıdır.

Maliyet bilgilerinin sağlıklı bir şekilde edinilememesi, maliyet/fayda analizlerinin de sağlıklı olarak yapılamamasına neden olmakta, bu da ileride projeksiyonlar ve gerçekleşmeler arasında büyük farkların doğmasına neden olmaktadır. Bütçe ile ilgili büyüklükleri tespit etmekte kullanılan genel ekonomik parametrelerin, ilgili kurumlar tarafından sağlıklı bir şekilde tahmin edilememesi programlamayı olumsuz yönde etkilemektedir. Dolayısıyla, maliyet ve bütçe hususlarında daha hassas çalışılması yerinde olucaktır.

Savunma sanayii altyapısının geliştirilmesi ve savunma teçhizatı tedariki amacıyla tahsis edilen kaynakların bir bütün olarak ele alınması ve kaynakların azami ekonomik fayda elde edecek şekilde ve özellikle yatırım/tedarik tekrarlarını önleyecek tarzda kullanılarak tedarik makamı tarafından kaynak yönetiminde etkin koordinasyonun sağlanması da önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Akgül, Aziz. (1986), Savunma Sanayi İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi, Yayıncı Başbakanlık, Ankara.

Alnıak, Oktay M. (2001), Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basım Evi, Yayın Numarası 2001/41, s. 57-58.

Alnıak, Oktay M. (2004), "Türk Savunma Endüstrileri Hakkında Düşünceler", I. Ulusal Mühendislik Kongresi, 20-21 Mayıs 2004, Eski Foça, İzmir (web.deu.edu.tr/umk/bildiriler/a2.doc)

Benoit, Emile.(1973), Defense and Economic Growth in Developing Countries, Lexington Books, Lexington.

Dabağer, Ceyhun. (2005), Savunma Sanayinin Durumu ve Dışa Bağımlılığın Azaltılması Yönünde Uygulanması Gereken Stratejiler ve Özel Sektörün Bu Konudaki Katkılarının İncelenmesi, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Savunma Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2007), Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Savunma Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Yayını, No: 2755- ÖİK: 699, Ankara
(http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/savunma/oik699.pdf)

Jane's Grup, http://tr.wikipedia.org/wiki/Jane's (Erişim Tarihi: 09.01.2010)

Karakuş, Adnan, (2006), Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi, Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Boyutları ve Bazı NATO Ülkeleri İle Karşılaştırmalı Ekonometrik Analizi, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Harekat Araştırması Ana Bilim Dalı, Ankara.

Savunma Sanayii İmalatçılar Derneği (SaSaD), SaSaD Savunma Sanayii Anket Sonuçları; Belgeler, http://www.sasad.org.tr/
(Erişim Tarihi: 09.01.2010)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) Web Sitesi, http://www.ssm.gov.tr

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) (2010), SSM Faaliyet Raporu 2009, http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2009%20Y%C4%B1l%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf (Erişim Tarihi:10.01.2011)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM)
http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/hizli/duyurular/kurumsalDuyurular/Documents/ss25sektorOdul.pdf (Erişim Tarihi: 11.01.2011)

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM)
http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Documents/SP/cumhuriyet.html
(Erişim Tarihi: 11.01.2011)

Sezgin, Selami. (2000), "Defence Expenditure and Economic Growth in Turkey: A Disaggregated Analysis", Yapı Kredi Economic Review, 11(2), s. 67-78.

Soner, Veli. (1997), Türk Savunma Sanayinin Silahlı Kuvvetlerin Modernizasyonuna ve Ekonomiye Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi.

Şimşek, Muammer. (1989), Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, SAGEB Yayınları, Ankara.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2009), Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2008, Türkiye Savunma Sanayi Meclisi, TOBB Yayın, Sıra No: 2009/95.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) (2010), Türkiye Savunma Sanayi Sektör Raporu 2009, TOBB Yayın, Sıra No: 2010/114.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2005), TÜİK İstatistik Göstergeler 1923-2010, ISBN 978-975-19-5248-6, Ankara

T.C. Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü (2007), Ekonomik Göstergeler, Ankara.
http://www.muhasebat.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.01.2011)

T.C. Merkez Bankası (2011), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Ankara. http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html (Erişim Tarihi: 10.01.2011)

Zekey, Ahmet Hamdi. (1999), "Savunma Sanayi Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri", Kara Harp Okulu Bilim Dergisi, Sayı 2, s. 27-49.

Ziylan, Aytekin ve Diğerleri (1998), Savunma Sanayi ve Tedarik: Ülkemizin İlim ve Teknoloji Yeteneğinin Yükseltilmesini Esas Alan Bir Yaklaşım, Tubitak Yayınları, Ankara.

KADIN YÖNETİCİLERİN CAM TAVAN ALGISININ CAM TAVANI AŞMA STRATEJİLERİNE ETKİSİ: BURSA ÖRNEĞİ

Ercan TAŞKIN, Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF

Ayfer ÇETİN, Dumlupınar Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunu

ÖZET: Kadınlar çalışma yaşamında sırf cinsiyetlerinden ve toplumun cinsiyetlerine yüklediği rol ve sorumluluklardan dolayı çeşitli tutum, davranış ve önyargılarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Kadınların çalışma yaşamında üst yönetim kademelerine yükselmelerinde cinsiyetlerinden dolayı karşılarına çıkan her türlü görünmez engel "cam tavan" olarak adlandırılmaktadır. Kadın yöneticiler karşılarına çıkan cam tavan engeli karşısında bazen bunu aşmak için çeşitli stratejilere başvururken bazen de bunu kabullenmek zorunda kalmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı cam tavan algısına neden olan unsurları ve bunları aşmaya yönelik stratejileri teorik bir çerçevede incelemek ve cam tavan algısına neden olan unsurların cam tavanı aşma stratejilerine olan etkilerini Bursa İli tekstil sektöründeki kadın yöneticilere yönelik bir anket çalışmasıyla analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Yönetici, Terfi, Cam Tavan, Cam Tavan Algısı, Cam Tavanı Aşma Stratejileri

WOMEN MANAGERS GLASS CEILING EFFECT OF PERCEPTION STRATEGIES TO ADDRESS THE GLASS CEILING: EXAMPLE OF BURSA

ABSTRACT: Women working in the life of society just because gender and gender roles and the responsibilities imposed on a variety of attitudes, behaviors, and face prejudice. Ascend to the upper management levels in the lives of working women because of gender does not appear in all sorts of barriers they encounter "glass ceiling" is called. Women managers confront in the face of the glass ceiling barriers to overcome it, sometimes they are forced to admit that sometimes applying various strategies. The purpose of this study is shifting toward the glass ceiling and the elements of a theoretical framework to examine strategies to overcome them and the glass ceiling glass ceiling of the elements that cause perceptions of strategies to overcome the effects of Bursa Province in the textile industry is to analyze the work of a survey of women managers.

Keywords: Women's Administrator, Promotion, Glass Ceiling, The Perception of Glass Ceiling, Glass Ceiling Bypass Strategies

GİRİŞ

Kadınların çalışması, kadınlara ekonomik, sosyal ve toplumsal açıdan çeşitli katkılar sağlarken aynı zamanda çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Kadınlar iş-aile dengesi kurmada ev işleri ve çocuk bakımı gibi çeşitli sorumluluklarını yerine getirirken zaman kısıtı açısından sorunlar yaşamaktadırlar. Kadınlar aynı zamanda iş hayatının daha işe giriş sürecinden başlayarak, işe alınma, ücretlendirme, eğitim ve gelişim programlarına katılma ve terfi gibi birçok süreçte ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar.

Yukarıda da belirtildiği gibi kadınların iş yaşamında ayrımcılık yaşadığı süreçlerden birisi de terfi sürecinde karşımıza çıkmaktadır. Terfi sürecindeki ayrımcılığın sonucu olarak hem Dünya'da hem de Türkiye'de üst düzey kadın yönetici sayısı erkeklere oranla çok düşük seviyelerdedir. Kadınların sırf cinsiyetlerinden dolayı başarılarına ve liyakatlerine bakılmaksızın ilerlemelerinde karşılarına çıkan engeller "cam tavan" kavramı ile ifade edilmektedir. Kadınların böyle bir engelin varlığını algılamalarına neden olan unsurlar bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kadınlar karşılarına çıkan bu engeller karşısında bireysel ya da örgütsel stratejileri kullanarak aşmaya çalışmaktadırlar.

Bu çalışmada cam tavan kavramı, cam tavan algısına neden olan unsurlar ve cam tavanı aşma stratejileri açıklanarak, literatüre uygun bir alt yapı kurulmaya çalışılmıştır. Uygulama bölümünde ise kadınların yoğun olarak çalıştığı Bursa'daki tekstil sektöründeki işletmelerde çalışan kadın yöneticilerin karşılaştıkları cam tavan engelleri ve bunları aşma stratejileri analiz edilmiştir.

CAM TAVAN

"Cam tavan" kavramı, ilk kez 1986'da Hymovitz ve Schelhardt tarafından Wall Street Journal'ın 'iş yaşamında kadın' konulu bir haberinde kullanılmış ve şu şekilde tanımlanmıştır (Uzun, 2005:33):

Cam tavan; devlette, işletmelerde, eğitim kurumlarında veya kar amacı gütmeyen kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmeyi arzulayan ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları engellerdir. Cam tavan kavramı ile anlatılmak istenen, karşılaşılan sorunların belirsizliğidir.

Cam tavan bir bireyin üst yönetime ulaşmada yetersizliğine dayanan basit bir engel değildir. Aksine kadınları bir grup olarak, "kadın oldukları için" üst yönetime ulaşmada alıkoyan engellerdir.

Cam tavan, kadınların açık bir şekilde ortaya çıkmadığı, çoğu zaman toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bir uzantısı olarak meşru ve doğal olarak gözüken uygulamaların arkasına gizlendiği için bu engellerin varlığının tespiti zorlaşmaktadır. Tüm bu güçlüklere rağmen, cam tavanın varlığını belirlemeye yönelik birçok araştırma bulunmaktadır.

A.B.D.'de yapılan bir çalışmada 1000 büyük işletme yöneticisinden %16,9'unun, yönetim kurulunda yer alanların ise %6,2'sinin kadın olduğu tespit edilmiştir. En büyük Amerikan işletmelerinde üst düzey pozisyonlarda bulunan kadın oranının da %3'ten az olduğu belirtilmiştir. Yine Türkiye'de bankacılık ve sigortacılık sektöründeki 64 işletme üzerinde yapılan bir çalışmada, çalışanların %43'ünün, orta düzey yöneticilerin %26'sının, üst düzey yönetimde bulunanların ise sadece %3'ünün kadın olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde yapılan birçok araştırma sonucunda da kadınların üst yönetsel pozisyonlarda çok az temsil edildikleri görülmüş ve bu durum örgütlerde cam tavanın varlığını kanıtlar bir bulgu olarak açıklanmıştır (Karaca, 2007:52).

KADIN YÖNETİCİLERİN CAM TAVAN ALGISINA NEDEN OLAN TEMEL UNSURLAR

Cam tavan olarak nitelendirilen ve kadın yöneticilerin tepe yönetim kademelerine ulaşmasını engelleyen cinsiyet temelli unsurlar bütünleyici bakış açısıyla bireysel, örgütsel ve toplumsal unsurlar olmak üzere üç temel başlık altında toplanmaktadır.

Bireysel Unsurlar

Cam tavan algısına neden olan bireysel unsurlar, kadın yöneticilerin iş ve aile rollerinin gereklerini yerine getirmek için ***"Çoklu Rol Üstlenmesi"*** ve yükselmesinin önündeki engellerin farkında olmasından ve yükselmesinin getireceği sorunları yaşamaktan kaçınmasını ifade eden ***"Bireysel Tercih ve Algı"*** dan oluşmaktadır.

Çoklu Rol Üstlenme: Evli kadın yalnızca işyerinde çalışmamakta bunun yanında evin ve çocukların bakımı görevini de üstlenmektedir. Evde anne ve eş rolünü üstlenen kadınlar bu sorumluluğa ek olarak, işyerinde yöneticilik gibi sorumluluk gerektiren işler yapmak durumunda kaldıklarında bu farklı ve yoğun çaba gerektiren rollerin başarı ile yerine getirilmesinde zorlanmaktadırlar. Annelik rolü yöneticilik görevi ile birleştiğinde, kadınlar çoğu zaman aile ve kariyer arasında bir seçim yapmak zorunda kalabilmektedir (Güldal, 2006:70). Kadın hem ailede yapılması gereken işleri yapmak, hem de günümüzde dayanılmaz boyutlara varan iş rekabetinde başarılı olmak zorundadır. İşte bu noktada bazı sorunların çıkması kaçınılmaz görünmektedir. Çünkü hafta tatilini sürekli ev

işlerini yapmakla geçiren kadınların, dinlenerek zaman geçiren erkeğe nazaran hafta başında eşit şart ve moralde işe başlaması oldukça güçtür (Şahin, 2007:97).

Bireysel Tercih ve Algı: Kadınların üst düzeydeki yönetici pozisyonlarına gelmelerini engelleyen faktörlerden biri de kadınların bireysel tercih ve algılarıdır. Nitekim Tavris tarafından 2000 kadın ve erkek yönetici üzerinde yapılan "Yönetsel Davranışlar Araştırması"nda, kadınların hayatta daha başarılı olamamalarının nedenlerini, kadınların kendilerinde aramaları gerektiğini düşünenlerin oranı % 48 olarak tespit edilmiştir (Karaca, 2007:55). Alışılmış kalıplar nedeniyle yöneticilik görevini kendilerine uygun görmeyen kadınlar, bu konumda "cinsel kişiliklerini" kaybedeceklerini, "erkek gibi kadın" olarak anılacaklarını düşünmektedirler. Bazı durumlarda da üstün başarılı bir kadının başarısının nedenleri konusunda olumsuz algılamaların olacağına inanmakta ve başarılı olmaktan kaçınmaktadırlar (Karaca, 2007:56). Kız çocuklarının sosyalleşme sürecinde edindikleri cinsel kimlik ve roller de kadınların kendilerini emir veren yönetici konumunda görmelerine engel oluşturmaktadır. Ayrıca kadınların doğası gereği sahip oldukları annelik içgüdüsü, çocuğu ile yeterince ilgilenmektense kariyerini ihmal etme sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle seyahat etmeme, uzun saatler çalışmama vb. bireysel tercihler kariyer yapmalarını engellemektedir. Kadınların kariyer hedeflerine ulaşmada isteksiz olduklarına dair bir görüş de mevcuttur. Bu görüşe göre kadınlar istekli olsalar bile, karşılaştıkları engeller karşında kolaylıkla vazgeçebilmektedirler. Çünkü hem o konumun getireceği çatışmalar, polemikler ve hırsı göze alamamakta, hem de aile yaşamının zarar görebileceği endişesine kapılabilmektedirler. Bunun yanı sıra çoğu zaman kadınların kendi bireysel yeteneklerini veya eğitimlerini o konuma uygun görmedikleri de olabilmektedir.

Örgütsel Unsurlar

Kadın yöneticilerin üst yönetim kademelerine yükselmesini bireysel unsurların yanında örgütteki çeşitli unsurlar da etkilenmektedir. Bireysel unsurlara kadın yönetici yeri geldiğinde müdahale edebilirken, örgütsel unsurları etkileme şansı oldukça düşüktür. Bu unsurlar aşağıda başlıklar halinde incelenecektir.

Örgüt Kültürü: Kadınların çalışma yaşamına geç adım atmaları onların "erkek egemen örgüt kültürü içinde" kendilerine yer bulmalarını zorlaştırmıştır. Örgütte özellikle üst yönetim kademelerinde erkeklerin yoğun olarak bulunması, onların karar verici olarak etkilerini daha da arttırmaktadır. Bu durum ise kadın çalışanların tepe yönetime ulaşmasında engel teşkil edebilmektedir. Geleneksel erkek-egemen örgüt kültürlerinde kadın yöneticiler bazı işlere ve görevlere uygun bulunmamakta, kendilerine verilen rollerin dışına çıktıklarında rahatsızlık yaşamaktadırlar. Yine bu kültürlerde olduklarından daha az değer görmekte ve kendilerini kanıtlamalarına dahi fırsat verilmemektedir. Bu durum ise kadın yöneticilerin kariyer gelişimlerini engelleyen cam tavanların oluşumunu tetiklemektedir (Karaca, 2007:59). Örgüt kültürü ve uygulamalarının kadınlar üzerinde olumsuz bir etkisi de daha işe alımda başlamaktadır. Kadınlar üst yönetime ilerleme fırsatı olmayan alanlarda (insan kaynakları gibi) işe başlatılmaktadırlar. Kadınları böyle alanlarda çalıştırmak, yeteneklerini ve üst yönetim tarafından görünürlüklerini engellemekte ve kariyer gelişimlerini zarara uğratmaktadır.

Örgüt Politikaları: Örgüt içinde üst düzeyde bulunan kişilerin, kadın çalışanların sosyal nedenlere bağlı olarak (anne olma, evli olma, biyolojik yetersizlikler, başaramamaya ilişkin inançlar vb.) ilerlemelerini istememelerinden dolayı, örgüt politikalarını da bu yönde oluşturmaya çalıştıkları ortaya konmuştur (Durmuş, 2001:81).

Örgüt İklimi: Örgütlerde destekleyici, yenilikçi ve bürokratik olmak üzere üç farklı örgüt iklimi bulunmaktadır. Bunlardan destekleyici iklimde; açık ilişkiler, dostluk, işbirliği, cesaret verme, sosyalleşme, kişisel özgürlük ve güven söz konusu iken; yenilikçi iklimde ise; risk üstlenmek, sonuca odaklanmak, yaratıcılık, girişimciliği ve uyarıcılığı teşvik etmek ön plandadır. Bürokratik iklimde ise, daha çok katı, hiyerarşik ve değişimi istemeyen bir yapı söz konusudur. Dolayısıyla çalışanların, çalıştıkları örgütte hangi iklim yapısının varolduğu kariyer hedeflerine ulaşmalarına önemli bir rol oynamaktadır. Destekleyici ve yenilikçi iklimler kadın yöneticilerin üst yönetim kademelerine yükselmelerine olanak tanırken, bürokratik iklimde örgütlerde genelde erkek egemen örgüt

kültürünün var olması nedeniyle üst yönetim kademelerinde erkekler kadınlara göre yüksek oranlarda yer almaktadırlar.

Mentor eksikliği: Mentor örgütte deneyimli bir kişinin, kendisine göre daha deneyimsiz bir kişiye özel yaşamında, iş ve kariyeriyle ilgili tavsiyelerde bulunan ve rol modeli olabilen bir kişidir (Akdöl, 2009:65). Mentor ve rol modelin kariyer gelişimi için pek çok faydası bulunmaktadır. Mentor her şeyden önce bir yol göstericidir, kişiye kariyer gelişiminde destek olmakta, gerekli kaynaklara ve fırsatlara ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Kadın yöneticiler arasında yapılan bir çalışma, kariyer gelişimi için mentora sahip olmanın, kadın yöneticilerin %37'si için kritik öneme sahip ve %44'ü oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Akdöl, 2009:65). Erkek yöneticiler, üst yönetim seviyelerindeki erkek egemenliğini sağlamak ve imalar ve dedikodulardan çekindikleri için kadın çalışanlara mentorluk etmek istemektedirler. Ayrıca cam tavanın bir sonucu olarak üst yönetim seviyesindeki kadın yönetici sayısının azlığı kadın çalışanların kadın mentor bulmasını zorlaştırmaktadır.

Fırsat Eşitliğinin Olmayışı: Çalışanların kendilerini geliştirebilecekleri işler, yönetim kademelerine yükselebilmek için gerekli deneyimi sağlamakla birlikte çalışanları motive etme ve kurumsal bağlılığını arttırma gibi bir fonksiyon da görmektedir. Yöneticiler erkek çalışanlara bayan çalışanlarına oranla daha fazla kendilerini gösterebilecekleri işler vermekte, eğitim seminerlerinden daha çok erkek çalışanlarını faydalandırmaktadırlar (Güldal, 2006: 68-69).

İletişim Ağlarına Katılamama: Örgütlerde kurulan iletişim ağları sayesinde çalışanlar yönetimin çeşitli düzeylerini nelerin motive ettiğini kavramakta, hangi projelerin üst yönetimde ilgi gördüğünü, hangilerinin görmediğini öğrenmekte, hangi mevkilerin boş olduğunu ve potansiyel olarak bunlara kimlerin aday olduğunu duymaktadır. Erkeklerin kendileri arasında farklı iletişim tarzlarına sahip olması kadınları bu iletişim ağının dışında bırakmaktadır. Dolayısıyla kendilerini ve örgütü ilgilendiren bilgilerden haberdar olamamaktadırlar.

Erkek Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller: Erkek yöneticiler tarafından konulan engellerin en önemlisi kadınlara yönelik önyargılardır. Çoğu negatif olan bu önyargılar kadınların verilen üst düzey işleri yapamayacağına dair görüşleri içerir. Kişilik, kararlılık ve azim açısından yetersiz olarak değerlendirilirler (Örücü ve diğ., 2007:119). Erkek yöneticiler tarafından oluşturulan diğer engeller ise "kadınlarla ileştişim kurmanın zorluğu ve erkeklerin gücü elinde tutma isteğidir." (Boydak Özan, 2009:17). Ataerkil toplum yapısında erkekler koruma (kollama) içgüdüsüyle hareket ederek kadınların önünde kariyer engeli teşkil etmektedirler. Koruma, kadının birtakım mazeretlerle (ailesi çok önemli, çok iş vermeyelim gibi) kollanması şeklinde olur (Sezen, 2008:25). Fakat bu durumda kadına fazla iş vermeyerek, sorumluluklarını azaltarak, önemli projelerde görev vermeyerek, erkek yöneticiler kadın yöneticilerin üst yönetim tarafından farkındalıklarını azaltarak bir bakıma kadın yöneticilerin daha üst kademelere çıkmasını engellemiş olmaktadırlar.

Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller: Bu engellerden ilki, kadın yöneticilerin kendini referans alma yanılgısıdır. Bazı kadın yöneticiler yükselmek için sergiledikleri kendi çabalarını referans alma yanılgısına kapılırlar. Bu yöneticilerin bilinçaltında "ben bu noktaya nasıl geldiysem, herkes aynı şekilde gelebilir" düşüncesi vardır (Örücü ve diğ.,207:119). Bir diğer engel de literatürde kraliçe arı sendromu olarak anılan "kadın yöneticilerin zamanla iş ortamındaki davranışlarını değiştirerek erkek yöneticilerin davranış kalıplarına yaklaşması ve diğer kadın çalışanlara erkek yöneticilerinkine benzer tepkiler göstermesi" durumudur (Zel, 2002:41-42).

İş Hayatında Kadın Algısı: Birtakım çalışmalar, belirli pozisyonlardaki kadın ve erkeklerin yetenek açısından aralarında fark olmadığını ortaya koysa da, fark olduğu konusunda bir algı süregelmektedir. Bu önyargıların bir nedeni, statü özelliği olarak cinsiyetin etkisidir. Erkek cinsi daha yüksek değerlendiği içindir ki, yönetimde erkek davranışları daha yüksek değerlenmektedir (Uzun, 2005:36). Başarı gösteren kadın ve erkek yöneticilerin de çalışanlar tarafından farklı algılandıkları tespit edilmiştir. Özellikle kadın yöneticiler başarılı olduklarında "şanslı" "işin kolay olması" veya "çaba göstermiş" olarak algılanmaktadırlar. Başarı gösteren kadın yöneticilerin başarıları

tamamen kişisel gelişim ve özelliklerinden bağımsız dışsal nedenlere bağlı olarak algılanır. Oysa erkek yöneticilerin başarıları "yetenek" ve "zeka" gibi kişisel özelliklerle açıklanmaktadır (Durmuş, 2001:77-78).

Toplumsal Unsurlar

Kadınların yaşadığı toplumda kendilerine uygun mesleklerin hangilerinin uygun olduğunu belirleyen cinsiyetçi "***Mesleki Ayrım"*** ve kendisine yönelik "***Toplumsal Önyargılar (Stereotipler)"*** onların yöneticilik mesleğinde yükselip yükselmeme imkanlarının olup olmadığında hem de bu konuda kendi kararını verme süreçlerinde etkili olmaktadır.

Mesleki Ayrım: Toplumda bireylerin yerine getirmeleri gereken görevlerin cinsiyetler arasındaki dağılımını cinsiyet rolleri belirlemektedir. Bazı meslekler kadın işi olarak tanımlanırken bazıları ise erkek işi olarak tanımlanmaktadır (Durgun Şahin, 2002:41). Bu tanımlamada meslekler cinsiyetlere göre yatay ve dikey olarak ayrıştırılmaktadır. Yatay mesleki ayrımda, mühendislik, yöneticilik, genel müdürlük gibi işler erkek işleri olarak sınıflandırılırken, hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik gibi işler kadınlar için uygun işler olarak kabul edilmektedir. Yatay mesleki ayrım bazen aynı işyerinde bile görülmektedir. Örneğin kadınlar insan kaynakları, halkla ilişkiler ve pazarlama gibi tepe yönetim kademeleri için ilerleme fırsatı olmayan pozisyonlarda çalıştırılmaktadır. Dikey mesleki ayrım ise aynı işyerinde çalışan, erkek meslektaşlarıyla hemen aynı niteliklere sahip kadın çalışanların farklı tutum, davranış ve değerlendirmelerle karşı karşıya kalmalarını belirtmektedir. Dikey mesleki ayrım, kadın çalışanların mesleklerinde ilerlemek konusunda erkeklere göre daha çok çalışmaları ve daha uzun süre beklemeleri sonucunu doğurmaktadır (Karaca, 2007:64-65).

Toplumsal Önyargılar (Stereotipler): Yöneticiliğin "güçlü" olmayı gerektirdiği ve kadınların "zayıf" olduğu inancı da hayli yaygındır. Ayrıca yöneticinin her zaman erkek olduğu varsayılarak, yıllarca aynı kurumda yöneticilik yapmış birçok kadın telefonla arayanların, mektup yollayanların, hatta birçok velinin "müdür bey" sözleriyle karsılaşmıştır (Şahin, 2007:99).
Kadın yönetici, diğer kadınları temsil ettiği ve başarısız olması durumunda diğer kadınlara da önyargıyla yaklaşılacak olması nedeniyle baskı yaşamaktadır. Attığı her adım erkekler tarafından kontrol edilmekte ve açık vermesi beklenmektedir. Yaptığı bir hatanın nedeni ise, kadın olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Toplumun, yalnız bir kadının iş seyahatlerine ve iş yemeklerine çıkmasını olumlu karşılamaması da kadın yönetici için başka bir zorluk olarak bilinmektedir (Pamukoğlu, 2004:100).

CAM TAVANI KIRMAYA YÖNELİK STRATEJİLER

Cam tavanı aşmak için öncelikle kadınlar kendi kariyer hedeflerini gerçekleştirebilmek için bireysel olarak çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Öte yandan örgütler de kadınların özyeteneklerinden yararlanabilmek için onların üst yönetime yükselmesini istemekte ve kadınların yükselmesinin önündeki cam tavanı aşabilmek için örgütsel stratejiler kullanmaktadırlar.

Bireysel Stratejiler

Literatürde kadınların cam tavanı aşabilmek için yaygın olarak kullandıkları bireysel stratejiler aşağıda açıklanmıştır.

Üniversite ve Mesleki Eğitim Edinme Stratejisi: Ücreti daha iyi ve içeriği daha yüksek olan kariyer ilerlemeleri açısından daha iyi olabilecek işler için daha yüksek eğitim ve beceri gerekmektedir. Daha yüksek eğitim, kadının gelişiminde kariyer ilerletmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca kadının erkek egemen iş dünyasında kendisine yönelik olumsuz önyargıları yıkması için, eğitim düzeyini yükseltmesi ve mesleki eğitimlerle becerilerini sürekli geliştirmesi gerekmektedir (Sezen, 2008:33). Mesleki eğitim programları ise, yönetici adaylarının genel

yöneticilik becerilerini geliştirmeye ilişkin kuramsal ve uygulamalı dersleri içermektedir. Programların en belirgin avantajı, kadının eğitimden sonra parçası olacağı erkek egemen iş dünyası ile henüz eğitim aşamasında karşılaşması ve liderlik becerilerini onlarla beraber geliştirmesi durumu, kadının iş hayatına girdiğinde uyumunu kolaylaştıracak önemli bir etkendir. Kadın henüz adaylık aşamasında, kendi ile bir erkek rakibinin farklılığını görebilmektedir. Programın başka bir avantajı ise, erkek yönetici adaylarının kadınlara yönelik potansiyel önyargılarının eğitim ortamlarında azalması ya da tamamen yok olmasıdır. (Yoğun Erçen 2008: 34)

Mentordan Yardım Alma Stratejisi: Kadınlar etkin bir mentorla çalıştıklarında öncelikle uzun dönem amaçlarını tanımlamada ve bunlara nasıl ulaşacaklarını belirlemede yardım almaktadırlar. Etkili bir mentor ayrıca yol gösterdiği kadına kariyer gelişiminde güçlü bir kişisel ilgi göstererek onu cesaretlendirebilmekte, bir rol model olarak ona ilham verebilmektedir. Tüm bunların ötesinde etkili bir mentorun en büyük faydası, kadınlara yeteneklerini sergileyerek kendilerini gösterebilecekleri özel fırsatlar yaratabilmesidir. Bazı araştırmacılar bir mentorla çalışanların daha fazla yükseldiklerini, daha fazla kariyer hareketliliğine sahip olduklarını ve mentoru olmayanlara göre daha hızlı geliştiklerini belirtmektedirler. Ayrıca mentorla çalışanların işlerinden daha fazla tatmin olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır (Akdöl, 2009:77).

Sosyal İlişki Geliştirme Stratejisi: Örgüt içerisinde sosyal ilişki geliştirmek erkek egemen iş dünyasındaki kadının uyumunu kolaylaştırmaktadır. Sosyal ilişkiler geliştirebilen kadınlar, iş dünyasında kabul gören davranış ve üslupların farkına varmakta ve bu farkındalıkları sayesinde kariyer gelişimlerinde önemli aşamalar kaydedebilmektedirler.

Yüksek Performans Gösterme Stratejisi: Kadınların cam tavan engelini aşmak için en sık kullandıkları stratejidir ve genel olarak; beklenenden çok çalışmak, diğer adaylardan daha çok çalışmak ve özel beceri ve yetenek geliştirmek olmak üzere üç temel hususdan oluşmaktadır. Kadınların diğer çalışanlara göre daha çok çalışması, özellikle erkek rakiplerinden daha üstün performans göstermesinin cam tavanı kırmada etkili bir strateji olduğu, Lockwood'un (2004) çalışmasında da belirtilmiştir. Ayrıca Lockwood (2004), kadınların mevcut işlerini terk etme nedenlerinden birisi olarak kadının sahip olduğu becerileri kullanabileceği, daha iyi performans sergileyebileceği bir iş bulma arayışına işaret etmiştir. Ayrıca kadınlar örgütlerdeki zor ve görünürlüğü yüksek görevlerde yer almaya çalışarak, hem üst yönetim için bir alıştırma görevi görme hem yetenekleri sergileme fırsatı bularak üst yönetimdeki karar alıcılar tarafından fark edilme fırsatına sahip olabilmektedirler.Kadınların çalıştıkları örgütlerde farklı bölümlerde çalışarak deneyim kazanmaları da üst yönetime yükselmelerini avantaj sağlayabilmektedir.

Rol Çatışmasını Çözme Stratejisi: Kadın yöneticiler iş ve ailesi arasındaki çatışmayı en aza indirmek, iş ve ailedeki verimliliğini arttırmak ve bu yolla üst yönetime yükselmede karşılarına çıkan cam tavan engelini aşmada kişisel yaşamlarından feragat edebilmektedir. Bu stratejide kadın yönetici 4 tür yola başvurmaktadır.1- Kadın yönetici aile kurmayı reddedip, kendini kariyerine adamaktadır. 2-Az çocuk sahibi olmakta ve sosyal ilişkilerini kısıtlamaktadır. 3-Önce çocuklarını büyütmekte sonra iş hayatına girmektedir. 4-Çocuk ve aile sorumluluklarını yerine getirirken eş, aile fertleri ya profesyonel yardımcılardan destek almaktadır.

Örgütsel Stratejiler

Erkek egemen örgüt kültürü içinde cinsiyete dayalı ayrımcılığı önleyebilmek için ***" Erkek Egemen Örgüt Kültürünü Değiştirmek"***, kadınların iş-yaşam dengesi mücadelelerinde onlara yardımcı olmak amacıyla ***"Esnek Çalışma ile Aile Dostu İşyeri Uygulamaları"***, yükselme potansiyeli olan kadınların tespit edilerek, onların gelişimi için ***"Kariyer Geliştirme Programları Düzenlenmek"***, sahip oldukları temel hakları kullanabilmeleri için ***"Sosyal Haklardan Yararlandırmak"*** ve kadınların yükselme fırsatlarını artırmada kullanılabilecek ***"Pozitif Ayrımcılık"*** dikkat çeken örgütsel stratejilerdir.

Erkek Egemen Örgüt Kültürünü Değiştirme Stratejisi: Kadın yöneticilerin ilerlemelerine uygun bir örgüt kültürünün varlığı cam tavanı aşmada etkili olacaktır. Bu nedenle örgütler kadın yöneticilerin üst yönetim seviyelerinde ilerlemelerinde karşılarına çıkan cam tavan engelini aşmalarına yardımcı olmak için örgüt kültürlerinde değişimler yaşamalıdır. Fakat örgütler genellikle örgüt kültürünü değiştirmek yerine organizasyonlarındaki eğitimlerle, kadınların erkek kültürüne uyum sağlamasını amaçlamaktadırlar.

Aile Dostu İşyeri ve Esneklik: Kadınların çalışması örgütlerin yüksek potansiyele sahip kadınları belirlemek ve onlara yardım etmek için iş ve aile rollerini uyumlaştırıcı politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu soruna yönelik birçok ülkede, işyerinde gündüz çocuk bakım merkezlerinin (kreşlerin) kurulması, çocuk ve evlilik yardımlarının sağlanması, doğum, ebeveynlik ve aile izinlerinin yasallaştırılması, esnek çalışma programları gibi politikalar geliştirildiği gözlenmektedir (Kaya,2009:87). Bu uygulamalar çalışanların tüm kariyerleri boyunca, iş ve yaşam dengesini kurmalarına yardımcı olmakta; yetenekli çalışanların işe alım ve yükselme süreçlerinde desteklenmesini, aile sorumlulukları nedeniyle örgütten ayrılmak istediklerinde elde tutulmalarını sağlamaktadır (Akdöl, 2009:81). Kadınların esnek çalışmaya yönelmeleri çalışma saatlerini azaltmaktan çok, çalıştıkları saatleri kendilerinin kontrol etmek istemesinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar genelde terfi etmede sorun yaşayacakları düşüncesiyle esnek çalışma saatlerinden yararlanmak istememektedirler.. Bu nedenle işletmeler kadın çalışanları esnek çalışma saatlerinin yükselmeyi engellemeyeceğine inandırmalıdırlar. Kadınların esnek çalışma saatleri konusundaki fikirleri değiştirilmeye çalışılırken, terfi etmede önlerinin kesilmeyeceği ancak terfi süresinin gecikebileceği anlatılmalıdır (Akdöl,2009:82).

Kariyer Geliştirme Programları Düzenlemek: Kariyer geliştirme ve izleme programları, kariyer yapma konusunda istekli ve iyi bir kariyer yapabileceği konusunda potansiyel gösteren veya vaat eden çalışanlara sunulmaktadır. Yönetici adayı kadınların kariyer geliştirme programına katılması hem onların kariyer yapmaya teşvik etmekte hem de onlara ihtiyaçları olan bilgi ve becerileri hızla kazanmalarını sağlamakta ve böylece üst yönetim kademelerine yükselmelerinde fırtsalar verilerek, cam tavanın kırılmasında etkili olmaktadır.

Sosyal Haklardan Yararlandırma Stratejisi: Sosyal haklar kapsamında genel olarak sendikal örgütlenme hakkı, sosyal güvenlik hakları, kadın çalışanlar analık ve doğum izni gibi yasal izinlerini kullanabilme yer almaktadır. Sendikalar kadın yöneticilerin, üst yönetim kademelerine yükselmelerinde karşılarına gelen cam tavan engeline karşı kendi başlarına başa çıkmada aciz kaldıkları durumlarda hem yasaları arkalarına alarak hem de örgüt üzerinde kurabilecekleri kuvvetli baskılarla onlara destek olabilecektir. Ayrıca sendikalar örgütler üzerindeki yetkinlikleriyle üst kademelerdeki yöneticileri kadın çalışanların analık ve doğum izni gibi özel izin ve hakları hakkında haberdar ederek ve onlar da çalışanlarına bu hakların kullandırılmasında kolaylık sağlarlar. Ayrıca örgütler kadın ve erkekler arasında sosyal güvenlik konusunda işlem eşitliği sağlamalıdır. Özellikle aynı kademelerde görev yapan kadın ve erkek yöneticilerin ücretlerinde eşitlik sağlanmalıdır.

Pozitif Ayrımcılık: Kadınlar toplumsal ayrımcılık ve işgücü piyasasındaki olumsuz etmenler nedeniyle ilerlemek istediklerinde bir cam tavanla karşılaşmaktadırlar. Kadınlara yönelik toplumsal ayrımcılığı ve işgücü piyasasında ayrımcılığı kısa vadede azaltmak ve uzun vadede eşitliği sağlamak için pozitif ayrımcılık önemli bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdöl,2009:83). Pozitif ayrımcılık uygulamalarıyla iş gücüne katılmak ya da yükselmek isteyen kadınlar sayısını artırabilmek için, her bir işe alım ve yükselme sürecinde bir ilan prosedürü geliştirilebilir. Böylece kadınlar iş ve yükselme fırsatları hakkında geniş çaplı bilgiye sahip olarak biçimsel olmayan ağlara girememekten kaynaklanan dezavantajlarını yok edebilirler (Akdöl, 2009:92).

Bursa İli Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması Araştırmanın Amacı

Ülkemizde kadın yöneticilerin cam tavan algısının cam tavanı aşma stratejilerine etkisinin araştırıldığı çalışmalar değişik sektörlerde fazla araştırılmamıştır. Özellikle potansiyel olarak çok fazla bayanın çalışması düşünülen tekstil sektörü için bu oran daha da azdır. Bu çalışmayla tekstil sektöründeki bayan yöneticilerin cam tavan algısı ve cam tavanı aşma stratejilerinin neler olduğunun ortaya çıkarılması araştırmanın temel çıkış noktasıdır.

Araştırmanın amacı, tekstil işletmelerindeki kadın yöneticilerin cam tavan algısı ve cam tavanı aşma stratejileri arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü belirlemek, aralarındaki etkileşimi ve demografik değişkenlerin etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Evren Bursa il merkezinde bulunan ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odasının (BTSO) 2009 yılı ilk 250 işletme araştırmasındaki 42 tekstil işletmesinde çalışan bayan yöneticiler olarak belirlenmiştir. Evrenin tamamı araştırma kapsamında değerlendirilmiş olup telefonla araştırmaya katılıp katılmayacakları sorulmuştur. İşletme politikası, yoğun çalışma ortamı gibi çeşitli nedenlerden dolayı 26 işletme araştırmaya katılmak istememiştir. Araştırma diğer 16 işletmede sürdürülmeye karar verilmiş ve toplam 200 anket formu işgören sayılarıyla oranlı bir şekilde dağıtılmıştır. Kadın yöneticilere yönelik toplam 200 adet anket formunun % 56'sı (112) geri dönmüştür ancak yapılan kontroller sonucunda eksik cevaplarının çok olmasından dolayı 16 adet anketin araştırmaya dahil edilmemesi kararlaştırılmış ve toplam 96 anket araştırmaya katılarak anketlerin geri dönüş oranı % 48'e düşmüştür. İnsan kaynakları yöneticilerinden alınan bilgilere göre araştırmaya katılan tekstil işletmelerinde çalışan toplam kadın yönetici sayısı 215 olup örneklem oranı n/μ: 96/215:0,45 olarak belirlenmiştir. Araştırmada veri toplamak için likert ölçekli 1 ile 5 arasında puanlamaya dayalı 73 sorudan oluşmuş bir anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde demografik değişkenler, ikinci bölümünde cam tavan algısına yönelik bireysel, toplumsal ve örgütsel faktörler ve üçüncü bölümünde ise cam tavanı aşma stratejileri ile ilgili olarak bireysel ve örgütsel faktörlere yönelik sorulara yer verilmiştir. Ankete katılanların verdikleri puan değerleri göz önüne alınarak çeşitli istatistiksel testler veriler üzerinde uygulanmıştır. Uygulamada SPSS 11.0 paket programı kullanılmıştır.

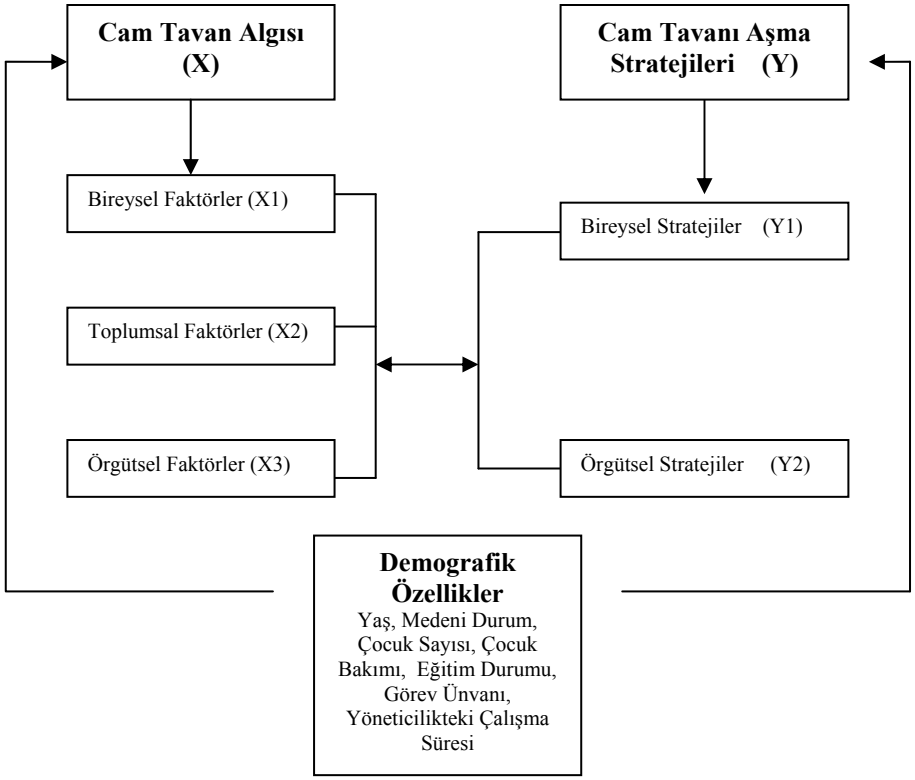
Araştırma Verilerinin Analizi

İlgili anket formlarındaki veriler bilgisayar aracılığıyla SPSS for Windows 11.0 programına kaydedilmiştir ve cam tavan algısı ve cam tavanı aşma stratejileri değişkenlerini ölçmek için istatistiksel analizler yapılmıştır. Pearson korelasyon katsayısı ile değişkenler arası ilişkinin yönü ve derecesi belirlenmeye çalışılmıştır. Belirli anlam düzeyinde katsayı anlamlılık sınamaları yapılmış ve Tablo 2 de özet olarak sunulmuştur. Araştırmamızda çok değişkenli regresyon analizi kullanılarak hipotezimiz test edilmeye çalışılmış ve Tablo 3'de kısaca gösterilmiştir. Araştırmamızda ayrıca bağımsız örneklem (iki grup arası) t- testi uygulanmak istenmiş ancak Kolmogorov-Smirnov testi uygulanarak dağılımın normal dağılmadığı bulunmuş, bu yüzden t-testi yerine parametrik olmayan testlerden Mann Whitney U testi uygulanmıştır ve sonuçlar Tablo 4 de gösterilmiştir. Anova testi; ikiden fazla grup arasındaki karşılaştırmaların yapıldığı bir analiz tekniğidir. Araştırmamızda tek yönlü varyans analizi kullanılmak istenmiş ancak yapılan Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda araştırmada kullanılacak değişkenlerin normal dağılmadığı sonucuna ulaşıldığı için tek yönlü varyans analizi yerine karşılığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis H testi kullanılmış ve hipotezlerin testi yapılarak yorumlanmıştır. Sonuçlar ise Tablo 5 de gösterilmiştir. Anketin güvenirliliği ise cronbach's alpha güvenirlilik katsayısı ile ölçülmüştür. Cam tavan algılamalarına ait katsayı 0.95; cam tavanı aşma stratejilerine ait anketin katsayısı ise 0.82 olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla anketin güvenli olduğu ve araştırmada kullanılabileceği kararlaştırılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada bir model kurulmaya çalışılmıştır. Bu modelin cam tavan algısı ve cam tavanı aşma stratejileri olmak üzere iki temel unsuru bulunmaktadır. Ayrıca temel unsurlara ait alt boyutlar ve demografik değişkenler ile birleştirildiğinde Şekil 1 de gösterilen algoritmaya sahip model oluşturulmuştur.

Şekil 1: Cam Tavan Algısı ile Cam Tavanı Aşma Stratejileri İlişkisine Yönelik Araştırma Modeli

Şekil 1- Araştırma Modeli

X: Cam Tavan Algısı; Y:Cam Tavanı Aşma Stratejileri, Xi: Cam tavana algısı boyutları, i:1,2,3., Yi:Cam tavanı aşma stratejileri alt boyutları i:1,2,3,4,5 olarak tanımlanır ise araştırma hipotezleri;

H1: X ile Y arasında anlamlı bir ilişki vardır (temel hipotez). Alt hipotezler ise; Xi ile Yi alt boyutlarının her birinin ayrı ayrı korelasyonlarının hesaplanılması olarak özetlenebilir (X1 ↔Y1, X1 ↔Y2, X1↔Y3 vb.).

H2: Cam tavan algısı boyutlarından örgütsel faktörlerin, cam tavanı aşma stratejisi davranışlarını açıklamadaki katkısı bireysel ve toplumsal faktörler boyutuna göre fazladır.

H3 ile H16 hipotezleri ise demografik değişkenler olan (Yaş, Medeni Durum, Çocuk Sayısı, Çocuk Bakımı, Eğitim Durumu, Görev Ünvanı, Yöneticilikteki Çalışma Süresi) ile cam tavan algısı ve cam tavanı aşma stratejileri alt boyutları arasındaki farklılıklara ait olmak üzere formüle edilmiştir. Hipotezler çalışmanın sonuna ek olarak verilmiştir.

Tablo-1- Araştırmaya Katılan Kadın Yöneticilerin Demografik ve Olgusal Özellikleri

YAŞ	**N**	**%**	**MEDENİ DURUM**	**N**	**%**	**EĞİTİM DURUMU**	**N**	**%**
18-24	6	6.3	Bekar	20	20.8	Lise	22	22.9
25-34	66	68.7	Evli Çocuksuz	20	20.8	Ön lisans ve Lisans	66	68.8
35- 44	24	25	Evli Çocuklu	56	58.4	Yüksek Lisans	8	8.3
TOPLAM	**96**	**100**		**96**	**100**		**96**	**100**
ÇOCUK BAKIMI	**N**	**%**	**ÇOCUK SAYISI**	**N**	**%**	**Yöneticilikteçalışma yılı**	**N**	**%**
Kendim	16	27.6	0 Çocuk	38	39.6	0-4 yıl	40	41.7
Aile Büyükleri	24	41.4	1 Çocuk	46	47.9	5-9 yıl	32	33.3
Kreş	10	17.2	2 Çocuk	10	10.4	10-14	16	16.7
Bakıcı	4	6.9	3 Çocuk	2	2.1	15 ve üzeri	8	8.3
Kendileri	4	6.9						
TOPLAM	**96**	**100**		**96**	**100**		**96**	**100**
GÖREV ÜNVANI	**N**	**%**						
Sorumlu	46	47.9						
Şef	42	43.8						
Müdür	8	8.3						
TOPLAM	**96**	**100**						

Tablo-2-Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişken	R	P	N	Açıklama
X↔Y	**0,45**	**0,01**	**96**	aynı yönlü, zayıf ilişki, pozitif
X1↔Y1	**0,31**	**0,01**	**96**	aynı yönlü, zayıf ilişki, pozitif
X1↔Y2	**0,30**	**0,01**	**96**	aynı yönlü, zayıf ilişki, pozitif
X2↔Y1	**0,17**	**0,01**	**96**	anlamlı ilişki yok
X2↔Y2	**0,19**	**0,01**	**96**	anlamlı ilişki yok
X3↔Y1	**0,42**	**0,01**	**96**	aynı yönlü, zayıf ilişki, pozitif
X3↔Y2	**0,35**	**0,01**	**96**	aynı yönlü, zayıf ilişki, pozitif

H2 hipotezinin testi için yapılan çoklu değişkenli regresyon analizi sonuç tablosu aşağıda verilmiştir.

Tablo-3- Cam Tavan Algısı Boyutlarının Cam Tavanı Aşma Stratejilerini Açıklamadaki Etkisine Yönelik Çok Değişkenli Regresyon Analizi

Model 1	ß	Beta	T	(tsig.)	R	R^2	Uyarlanmış R^2	F	Sig.
Constant	1.199		4.354	.000	.474	.225	.200	8.909	.000
Bireysel Faktörler	5.942E-02	.099	.810	.420					
Toplumsal Faktörler	-5.602E-02	-.080	-.695	.489					
Örgütsel Faktörler	.251	.446	3.058	**.003**					

a. **Bağımsız Değişkenler:** Bireysel Faktörler, Toplumsal Fak, Örgütsel Fak.

b. **Bağımlı Değişken:** Cam Tavanı Aşma Stratejileri

R^2:0.200 modelin açıklanma gücünü göstermektedir. Modelden cam tavanı aşma stratejilerini açıklamada örgütsel faktör bağımsız değişkeni 0.446 katsayısı ile diğerlerine karşın anlamlı bulunmuştur. Bu durumda H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo-4-İki Kütle Ortalaması Arasındaki Farklara Ait Mann-Whitney U Test Sonuçları

Değişkenler	Mann Whitney U	P	Açıklama (%5 anlamlılık düzeyi)
Medeni durum ile Cam Tavan	**630.000**	**.242**	0.242 > 0.05, Medeni durum açısından cam tavan algısında farklılık yoktur.
Medeni durum ile Cam Tavanı Aşma Stratejileri	**625.000**	**.219**	0.219 > 0.05, Medeni durum açısından cam tavanı aşma stratejilerinde farklılık yoktur.

Tablo-5- Kruskal-Wallis H Test Sonuçları

Değişken	K-kare	P	Açıklama
Yaş ile cam tavan algısı	**4.214**	**.122**	0.122 > 0.05, cam tavan algısında yaş grupları açısından bir farklılık yoktur.
Yaş ile cam tavanı aşma stratejileri	**7.510**	**.023**	0.023 < 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde yaş grupları açısından farklılık vardır ve bu fark 18-24 yaş grubundan kaynaklanmaktadır.
Çocuk sayısı ile cam tavan algısı	**10.130**	**.017**	0.017 < 0.05, cam tavan algısında çocuk sayısı açısından farklılık vardır ve bu fark hiç çocuğu olmayanlar ile üç çocuğu olanlardan kaynaklanmaktadır.
Çocuk sayısı ile cam tavanı aşma stratejileri	**2.929**	**.403**	0.403 > 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde çocuk sayısı açısından bir farklılık yoktur.
Çocuk bakımı ile cam tavan algısı	**5.965**	**.202**	0.202 > 0.05, cam tavan algısında çocuk bakımını kimin üstlendiği açısından bir farklılık yoktur.
Çocuk bakımı ile cam tavanı aşma stratejileri	**4.115**	**.391**	0.391 > 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde çocuk bakımını kimin üstlendiği açısından bir farklılık yoktur.
Eğitim durumu ile cam tavan algısı	**1.110**	**.574**	0.574 > 0.05, cam tavan algısında eğitim durumu açısından bir farklılık yoktur.
Eğitim durumu ile cam tavanı aşma stratejileri	**12.252**	**.002**	0.002 < 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde eğitim durumu açısından farklılık vardır ve bu fark yüksek lisans mezunlarından kaynaklanmaktadır.
Görev ünvanı ile cam tavan algısı	**5.922**	**.052**	0.52 > 0.05, cam tavan algısında görev ünvanı açısından bir farklılık yoktur.
Görev ünvanı ile cam tavanı aşma stratejileri	**12.993**	**.002**	0.002 < 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde görev ünvanı açısından farklılık vardır ve bu fark müdürlerden kaynaklanmaktadır.
Yöneticilikte çalışma yılı ile cam tavan algısı	**4.546**	**.208**	0.208 > 0.05, cam tavan algısında yöneticilikte çalışma yılı açısından bir farklılık yoktur.
Yöneticilikte çalışma yılı ile cam tavanı aşma stratejileri	**5.810**	**.121**	0.121 > 0.05, cam tavanı aşma stratejilerinde yöneticilikte çalışma yılı açısından bir farklılık yoktur.

Sonuç

Tekstil sektörünün yapısı gereği kadın işgören ve yöneticilerin yoğun olarak istihdam edildiği bir sektör olduğu açıktır. Ancak kadın yöneticilerin beklenenden az olduğu yapılan incelemeler sonucunda görülmüştür. Araştırmamıza katılan kadın yöneticilerin yöneticilikteki çalışma süreleri incelendiğinde 0-9 yıl arasında yöneticilik tecrübesi olanlar %75'dir. 18-34 yaşları arasında olan kadın yöneticilerin yüzdesi de %75'dir. Bu sonuç kadın yöneticilerin daha çok genç ve yetişkinlerden oluştuğunu göstermektedir. Erken yaşlardaki kadın yönetici sayısının çok olmasına karşın 15 yıl ve üzeri yöneticilik tecrübesine sahip kadın yöneticilerin oranı %8.3'dür. Bu durum kadın yöneticilerin ilerleyen yıllarda yöneticilik kadrolarını bireysel tercih algı, örgütsel ve toplumsal nedenlerle bıraktıklarının bir göstergesi bir başka deyişle cam tavanın etkisinin bir göstergesi olabilir. Deneklerin medeni durumları incelendiğinde evli çocuklu olanlar %58.4, evli çocuksuz olanlar %20.8 ve bekarlar da %20.8'dir. Çocuk sayıları incelendiğinde hiç çocuğu olmayanlar %39.6 iken iki ve daha fazla çocuk sahibi olanlar %12.5'dir. Çocuklarının bakımıyla daha çok aile büyüklerinin ilgilendiğini söyleyenler %41.4, kreş bakıyor diyenler %17.2 iken kendim ilgileniyorum diyenler %27.6 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere kadın yöneticilerin yoğun çalışma şartları, ailevi sorumluluklar gibi nedenlerden dolayı en fazla tek çocuk sahibi olma

eğilimi gösterdiği bunun yanında çocuklarının bakımında Türk aile ve kültürel yapısının etkili olduğu görülmektedir. Araştırmamıza katılan kadın yöneticilerin eğitim durumları incelendiğinde önlisans ve üzeri bir eğitim seviyesine sahip olanların oranı %77.1'dir. Bu durum kadın yöneticilerin bilinçli ve eğitimli birer işgören olduklarının göstergesidir. Ancak kadın yöneticilerin görev ünvanlarına göre dağılımları incelendiğinde kendilerini "sorumlu" olarak görenler %47.9, şef olanlar %43.8 iken müdür ve daha üst seviyelerdeki yönetim kadrolarında bulunanların oranı %8.3 olarak bulunmuştur. Bu durum kadın yöneticilerin karşılaştığı engellerden biri olan cam tavanın varlığını desteklemektedir. Bu yüzden cam tavanı aşma stratejileri kadınların çalışma hayatında daha başarılı olabilmeleri için önemini bir kat daha artırmaktadır.

Araştırmamızın ana hipotezlerinden birisi olan cam tavan algısı ile cam tavanı aşma stratejileri arasındaki ilişkinin varlığı yönündeki hipotezimiz kabul edilmiş ve bu iki değişken arasında 0.01 anlamlılık düzeyinde (0.454) zayıf bir ilişki bulunmuştur. Cam tavan algısının boyutlarından örgütsel faktörler başlığı altında değerlendirilen örgüt kültürünün, (örgüt politikaları, örgüt iklimi, mentor eksikliği, fırsat eşitsizliği, iletişim ağlarına katılmama, erkek ve bayan yöneticilerin koyduğu engeller ve iş yaşamında kadın algısı) bireysel stratejiler (0,01 anlamlılık düzeyinde r=0,416, p=0,000) ve örgütsel stratejiler (0,01 anlamlılık düzeyinde r=0,350, p=0,000) ile daha çok ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bir başka deyişle cam tavan algısının örgütsel faktörlerden kaynaklandığını söyleyen kadın yöneticilerin cam tavanı aşmak için daha çok örgütsel stratejilerden (kariyer geliştirme programlarına katılma, sosyal haklardan yararlandırma, erkek egemen örgüt kültürünün değiştirilmesi, aile dostu işyeri ve esneklik, pozitif ayrımcılık) yararlandırılmalarının gerektiğini düşündükleri söylenebilir.

Çok değişkenli regresyon analizindeki modelimizde cam tavan algısının alt boyutlarından örgütsel faktörlerin (Beta=.446, R^2=225, p=0.000) cam tavanı aşma stratejilerini açıklamadaki katkısı bireysel ve toplumsal faktörlere göre daha fazla bulunmuştur. Bireysel, toplumsal ve örgütsel faktörlerin alt unsurlarına yönelik yapılan çoklu regresyon analizinde de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Cam tavanı aşma stratejisi düşüncesinde olumlu anlamda daha çok açıklayıcılığa sahip değişken (Beta=.419, tsig.=.001) bireysel faktörlerden çoklu rol üstlenmedir. Daha sonra örgütsel faktörlerden İletişim ağlarına katılmama değişkeni (Beta=.350, tsig.=.038) ve kadın yöneticilerin koyduğu engellerdir (Beta=.270, tsig.=.028). Olumsuz anlamda cam tavanı aşma stratejilerini açıklamadaki katkı örgütsel faktörlerden erkek yöneticilerin koyduğu engeller (Beta=-.328, tsig.=.030), toplumsal faktörlerden stereotip -basmakalıp önyargılar- (Beta=-.232, tsig.=.028), bireysel faktörlerden bireysel tercih ve algıdır (Beta=-.226, tsig.=.042).

Yapılan Kruskal Wallis H ve Mann Whitney U testleri sonuçlarına göre kadın yöneticilerin yaş gruplarına, medeni durumlarına, çocuklarının bakımını kimin üstlendiğine, eğitim durumu, görev ünvanı ve yöneticilikteki çalışma sürelerine göre cam tavan algıları açısından istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Bu analizler sonucunda sadece kadın yöneticilerin cam tavan algıları çocuk sayılarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yaratmıştır. Bu farklılığın daha çok üç çocuğu olan (mean rank= 63.50) ve çocuğu olmayanlardan (mean rank= 58.71) kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki düşüncelerinde; medeni durum, çocuk sayısı, çocuklarının bakımını kimin üstlendiği ve yöneticilikteki çalışma süreleri açısından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Ancak; yaş gruplarına, eğitim durumuna ve görev ünvanına göre anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Yaş gruplarına göre cam tavanı aşma stratejileri konusundaki farklılığın daha çok 18-24 yaş grubundan (mean rank= 72.83), eğitim durumu ile ilgili farklılığın yüksek lisans mezunlarından (mean rank= 81.25), görev ünvanı ile ilgili farklılığın ise müdürlerden (mean rank= 70.25) kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Yazım bilim taraması ve uygulaması yapılan araştırma bulgularına göre bu çalışma kapsamında genel bir değerlendirme yapacak olursak, kadın yöneticilerin cam tavan algılarının cam tavanı aşma stratejileri ile ilişkili olduğunu ve bu ilişkinin daha çok cam tavan algısını etkileyen örgütsel faktörlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Genel olarak, çocuk sayıları dışında kadın yöneticilerin cam tavan algıları demografik değişkenlere göre bir farklılık göstermemekte ancak cam tavanı aşma stratejilerinde yaş grupları, eğitim durumları ve görev ünvanı değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Yürütülen bu araştırma sonuçlarının araştırmaya katılan işletmelerle, bu işletmelerde ankete katılan kadın yöneticilerin cevapları ve uygulanan anketin uygulanma zamanıyla sınırlı olacağı unutulmamalıdır. Bu bulgular ve sonuçlar ışığında araştırma sonuçlarının genellenebilmesi için hem tekstil sektöründe hem de diğer sektörlerde konuyla ilgili daha bir çok araştırmanın yapılması gerekmektedir.

Bu araştırmanın, bundan sonra araştırma yapacaklara yararlı bilgiler sunacağı düşünülmektedir ayrıca; tekstil sektöründe faaliyette bulunan işletme yöneticilerinin çeşitli konularda karar verirken bu araştırma sonuç ve önerilerini dikkate alarak gelişi güzel uygulamalardan kaçınması açısından yararlı görülmektedir.

Ek-1- Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları

Hipotez No	**HİPOTEZ**	**KABUL/RED**
H1:	Cam tavan algısı ile cam tavanı aşma stratejileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**KABUL**
H1a:	Bireysel faktörler ile bireysel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**KABUL**
H1b:	Bireysel faktörler ile örgütsel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**KABUL**
H1c:	Toplumsal faktörler ile bireysel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**RED**
H1d:	Toplumsal faktörler ile örgütsel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**RED**
H1e:	Örgütsel faktörler ile bireysel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**KABUL**
H1f:	Örgütsel faktörler ile örgütsel stratejiler arasında anlamlı bir ilişki vardır.	**KABUL**
H2:	Cam tavan algısı boyutlarından örgütsel faktörlerin, cam tavanı aşma stratejisi davranışlarını açıklamadaki katkısı bireysel ve toplumsal faktörler boyutuna göre fazladır.	**KABUL**
H3:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H4:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları medeni durumlarına göre farklılık göstermektedir.	**RED**
H5:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları çocuk sayılarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**KABUL**
H6:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları çocuklarının bakımını kimin üstlendiğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**

Ek-1- Araştırma Hipotezleri ve Sonuçları (devamı)

H7:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H8:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları görev ünvanına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H9:	Kadın yöneticilerin cam tavan algıları yöneticilikteki çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H10:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri yaş gruplarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**KABUL**
H11:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H12:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri çocuk sayılarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H13:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri çocuklarının bakımını kimin üstlendiğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**
H14:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**KABUL**
H15:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri görev ünvanına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**KABUL**
H16:	Kadın yöneticilerin cam tavanı aşma stratejileri konusundaki görüşleri yöneticilikteki çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.	**RED**

KAYNAKÇA

AKDÖL, B. (2009). Cam Tavan ve Kurumsal Bir Strateji Pozitif Ayrımcılık; İlaç Sektöründe Bir Sınıflandırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

BOYDAK ÖZAN, M. (2009). "Okul Yöneticiliğinde Cam Tavan Sendromunun Yaşanmadığı Bir Ada Örneği; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi ,8(29), 15-33. http://www.esosder.org/dergi/29015-033.pdf

DURGUN ŞAHİN, N. (2002). Çalışma Yaşamında Kadın Yöneticiler ve Muğla Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

DURMUŞ, A. E. (2001). Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar: Türkiye'de Seçilmiş Bir Grup Yönetici Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

GÜLDAL, D. (2006). Kadın Yöneticileri Motive ve Demotive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

KARACA, A. (2007). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

KAYA, C. (2009). Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü Sorunları ve Örgütlerin Eğilimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

ÖRÜCÜ, E., KILIÇ, R., KILIÇ, T. (2007). "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 8(2), 631-650.

PAMUKOĞLU, E. (2004), Duygusal Zekanın Yönetici Etkinliğindeki Rolünün Kadın Yöneticiler Bağlamında İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

SEZEN, B. (2008). Örgütlerde Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Cam Tavan Engeli: Orta ve Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinde Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekizmart Üniversitesi, Çanakkale.

ŞAHİN, G. (2007). Eğitim Örgütlerinde Kadın Yöneticilerin Yeri ve Kariyer Sorunları, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.

UZUN, G. (2005). Kadın ve Erkek Yöneticilerin Liderlik Davranışları Arasındaki Farklılıklar ve Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

YOĞUN ERÇEN, A. E. (2008). Kadınların Cam Tavanı Aşma Stratejileri: Büyük Ölçekli Türk İşletmelerinde Bir İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

ZEL, U. (2002). "İş Arenasındaki Kadın Yöneticilerin Algılanması ve Kraliçe Arı Sendromu", Amme İdaresi Dergisi, 35(2), 39-48.

BATI YAŞAM TARZI VE TOPLUM KİMLİĞİNİ OLUŞTURMA VE YAYGINLAŞTIRMA ARACI OLARAK TÜRK TİYATROSUNUN BİÇİMLENMESİ

Handan BELİVERMİŞ, Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Doktora Öğrencisi - İstanbul Aydın Üniversitesi, Çocuk Gelişimi Programı, Öğretim Görevlisi, handanbelivermis@aydin.edu.tr

Ertan EĞRİBEL, Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,ertanegribel@yahoo.com.tr

ÖZET: Bir gösteri sanatı olarak tiyatro, bilinç oluşturma ve yaygınlaştırma özelliğine sahip bir sanat dalıdır. Bu özelliği dolayısıyla da tiyatro sanatı, hem Batı hem de Doğu toplumlarında tarihin çeşitli dönemlerinde belli siyasi görüşleri toplumsallaştırma amaçlı kullanılmıştır. Ancak XIX. yüzyılda Osmanlı'da tiyatro, yenileşme sonrası eski sanat biçimlerinin ortadan kalktığı alanlardan biri haline gelmiştir. Tiyatro bu yeni dönemde eskisinden farklı bir bilinç aktarım aracına dönüşmüştür. Osmanlı Batıcılaşmasına eklenmek istenen yeni ilişki ve konular yeni dönemin tiyatro sanatını da belirlemiştir. Fakat oluşan bu eklektik sanat Batılı ya da Doğulu bir kimliğin sözcüsü olamamış, geleneksel tiyatrodan kopmuş ve yeni bir atılım da gerçekleştirememiştir. Tiyatronun belli bir bilinci oluşturma ve yaygınlaştırma çabası, yenileşme döneminde Osmanlı'da yönetici kesimle sınırlı kalmış, Cumhuriyet Türkiyesi'nde ise topluma belli bir kimlik verme çabasına dönüşmüş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Biz bu çalışmamızda yenileşme dönemi Osmanlı tiyatrosunun metinleri, tiyatro yapıları ve ilişkilerinden yola çıkarak Cumhuriyet sonrasındaki süreklilik ve kopuşla beraber varsayımımızı temellendirmeye çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Yenileşme, Türk tiyatrosu, batılılaşma, kimlik, toplum

FORMATION OF TURKISH THEATER AS AN INSTRUMENT FORMING AND GENERALIZING A WESTERNIZED IDENTITY OF SOCIETY AND WEST LIFE STYLE

ABSTRACT: As a performing art theater has a feature of forming and generalizing a conscious. Through this feature it has been used to socialized some political views in both Western and Eastern societies many times in history. Turkish theatre in modernization period that arised with a mission to form and shape a new identity of society in the Ottoman Empire in the nineteenth century failed in this effort. In the modernization period, the effort of forming and generalizing a conscious in the theatre was limited with goverment section in the Ottoman Empire. It changed in to an effort of giving an identity to the society in Turkish Republic, but resulted in failure. On this occasion, we tried to base our hypothesis by dealing with the modernization of Turkish theatre in the Ottoman Empire and the new topics of it and by connecting with the continuity and the rupture after the structure of Turkish Republic.

Keywords: Modernization, Turkish theater, to westernize, identity, society

GİRİŞ

Bilimsel düzeyde formüle edilemeyen kimi konu ve sorunlar sanatın ve özelde de tiyatronun biçimsel özelliklerinin vermiş olduğu imkânlarla billurlaşabilmektedir. Türkiye'deki yenileşme ile ilgili değerlendirmelerimizde tiyatro bize bu açıdan büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca sanat ve edebiyatın sosyolojinin konusu olarak Türkiye'de özel bir durumu vardır. 200 yıldır yenileşmeye çalışan Türkiye'de sosyolojinin temel konularından birisi elbette yenileşmedir ve bu konu siyasi, hukuki, askeri düzeylerde incelenebilir. Sanat ve edebiyat ise bu süreci iyi ifade eden alanlardır. Bunun da ötesinde Türkiye'de 'modern' anlamdaki ilk siyasi kadro ve kişiliklerin sanat ve edebiyat düzeyinde değerlendirmelerde bulunmuş olmaları yenileşmeyi bu alanda inceleme açısından geniş bir olanak sunmaktadır. Tiyatro Batıcılaşma döneminde farklı bir bilinç aktarım aracı olması dolayısıyla önem kazanmıştır. Tiyatro sadece 'oyun metinleri'nden ibaret olmayışı, belli bir bilinç biçimini, bir düşünceyi vermesi, toplumla ilişkisi, belli bir 'piyasası' olması, faaliyette bulunduğu özel bir mekânı olması, oyun yazarlarının kişisel özellikleri gibi birçok ilişkiyi kapsayan yönleriyle sosyolojinin konusudur. Tiyatro metinleri aracılığıyla metnin uzandığı

toplumsal ilişkiler ortaya konulabilir ve bunlar üzerinde değerlendirmeler yapılabilir. Tiyatro belli bir bilinç oluşturma ve de yaygınlaştırma özelliğine sahiptir. Tiyatro oyunlarında belli bir yaşam tarzının canlandırılıp tanıtılması ve aktarılması diğer alanlara nazaran çok daha kolaydır. Adab-ı muaşeret kuralları, aşklar, ailevi konular, eğitim, çocuk yetiştirme, dönemin sorun ve çelişkileri gibi birçok konu belli bir görüntü veya pratikle ilişkili olarak tiyatroda kolayca ele alınabilmektedir.

Türkiye'de Batılı tarzdaki tiyatro XIX. yüzyılda yeni bir tür şeklinde ortaya çıkmış ve yeni dönemi tanıtma görevini üstlenmiştir. Yeni dönem Türk tiyatrosunda başlangıçta eleştiri sahte Batıcılık, kadının toplumdaki yeri, eski geleneklerin yarattığı umutsuz aşklar, gündelik yaşantıdaki uyumsuzluklar, kahramanlık hikâyeleri gibi konularla kendini göstermektedir. Bu bakımdan oyunlarda belli bir yaşam tarzının ve onun içeriğini oluşturan dünya görüşünün toplumsallaştırılmaya çalışıldığını görmek zor olmayacaktır. Yenileşme dönemi Türk tiyatrosunda başlangıçta ele alınan konular halka yabancıdır. Osmanlı'nın siyasetinde yaptığı değişikliğe rağmen yenileşmenin yönetimle sınırlı olması, Osmanlılık'dan vazgeçilmemesi, Osmanlı Batıcılaşmasına eklenmek istenen yeni ilişki ve konuları gösterecektir. Batıcılaşma seçimi ile giderek halka ait olan geleneksel tiyatrodan da bir kopuş söz konusu olmuş, halkın kendi kültüründen beslenen geleneksel tiyatro zeminini kaybetmiştir. Devletin geleneksel siyasetini terk ederek yaptığı yeni seçim toplumun ihtiyaçlarından kaynaklı, onun sorunlarına getirilen bir çözüm şeklinde gerçekleşmediği için geleneksel tiyatroyu besleyen bir durum da yaratmayacaktır. Bu nedenle aktarılan yaşam tarzının biçimsel, yapay, sahte ve yüzeysel olması yeni tiyatro tarzının kurumsallaştırılmasında bazı sıkıntılara neden olmuştur. Yenileşmenin devam ettiği Cumhuriyet döneminde ise toplumun değiştirilmesi, yeniden biçimlenmesi gündeme geldiğinden belli konuların toplumsallaştırılması ve kurumsallaştırılması gerekmiştir.

XIX. YÜZYIL YENİLEŞME HAREKETLERİNİN TİYATRODAKİ İLK TEZAHÜRLERI

XIX. yüzyılda Osmanlı devleti Batılı tarzdaki tiyatroyu saraya getirttiği yabancı hocalar ile başlattığı gibi, saray dışındaki tiyatro faaliyetlerini de desteklemiştir. Özellikle, Osmanlı tebaasından olan azınlıkların çalışmaları desteklenerek, yeni siyasetin bir aracı olarak Batılı tarzdaki tiyatronun ülkede yerleşmesine çalışılmıştır. Sarayın dışında daha çok azınlıkların ve yabancıların yaşadıkları mekân olan Beyoğlu'nda, birbiri ardına tiyatrolar kurulmuş, saray gençlerinin, öğrencilerin buralara gitmeleri özendirilmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlı Batılılaşma ve yenileşme hamlesini sürdürürken, payitaht şehri olan İstanbul da yeni bir sanat muhiti haline gelmiş, dünyaca ünlü Batılı sanatçılar, saray ve Beyoğlu tiyatrolarında devamlı gösterilerde bulunmuşlardır. (Sevengil, 1962: 131) Abdülmecit döneminde Dolmabahçe Sarayı yapılırken sarayın yanına devlet eliyle ilk tiyatro binası da inşa ettirilmiştir (1859). Böylece Osmanlı sarayında da Batılı hükümdarların saraylarındaki gibi özel bir tiyatro hazır bulunacaktır. Dolmabahçe Tiyatrosu'nun inşası, İstanbul'daki tiyatro adamlarının bu sahada çalışmaları için cesaretlendirilmeleri görevini de üstlenmesi açısından çok önemli olmuştur. (Sevengil, 1968: 4) Oyunların oynandığı mekân, Osmanlı devleti tarafından yeni siyaset gereğince, çok önemsenecektir. Ülkede henüz tiyatro çalışmaları başlatılmamışken tiyatro binalarının hazır edilmiş olması bu konuya verilen önemi gösterecektir. Çünkü Batılı tarzdaki tiyatronun oyun yeri olan bu bina ve sahneler, devletin yeni siyasetini gösteren işaretler olacaktır. Batılı tarzdaki tiyatronun ihtişamlı tiyatro binaları, büyük avizeleri, kadife koltukları ve devlet büyüklerine ayrılmış localarıyla gösterişli salon ve sahneleri devletin niyetini ve kararlılığını gösteren ve destekleyen bir görüntü çizecektir. Gelecek seyirciye böyle yaldızlı bir dünya sunmak da, ayrıcalıklı bir durumu gösterecektir. Buraya girecek kişiler, Batılı tarzda belli bir yaşam şeklini de sürdürmesi gereken yeni kadrolar ve bu yaşam şekline özenen belli kesimler olacaktır.

Bu dönemde yeniliklerin merkezi ve aynı zamanda da destekçisi olan sarayın, Beyoğlu ve Gedikpaşa tiyatroları gibi özel tiyatrolara yardımları çoğu zaman sürmüştür. Beyoğlu'ndaki başlıca tiyatrolardan Naum tiyatrosuna seyirci sıkıntısı çekmeye başladığı için devlet tarafından yapılan ihsanlar buna iyi bir örnektir. 1863'te askeri kadrolara çok önem veren Abdülaziz döneminde subay ve erlerin Naum tiyatrosuna yarım ücretle girmeleri kabul edilmiştir. (And, 1972: 35-37) Tiyatronun yerleşmesinde çabuklaştırıcı bir etki yaratacağı düşünülerek, Beyoğlu'ndaki Naum'un ve daha sonra da Gedikpaşa'daki Güllü Agop'un imtiyaz istekleri de kabul edilmiştir. Böylece zaten az sayıda olan seyirci kitlesi dağılmayacak, ilgi tek bir tiyatroya yöneleceğinden dönemin aydınlarını ve devlet kadrolarını tiyatro

adabı konusunda yetiştirmek de kolaylaşacaktır. Tabi zaman zaman özellikle Jön Türk muhalefetini kontrol altında bulundurmak için tiyatroda sansür ve denetim uygulamaları da görülecektir. Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" adlı oyunundan sonar tiyatronun kaptılması, bu uygulamaların en bilinen örneğidir.

XIX. yüzyılda Osmanlı'da ilk opera grup ve sanatkârlarının saraya getirilmiş olması, yakın dönemde yönetici kadrolarda görev alacak saray gençlerinin Batı dillerini, müziğini, opera ve tiyatrosunu Batılı hocalardan öğrenmesi, özellikle askeri kadrolar için yetişecek gençlerin, Batılı tarzdaki tiyatro ve opera ile ilişki içinde olmalarının desteklenmesi, yeniliklerin, Batılı tarzdaki sanatların, küçük bir kesim arasında yaygınlaştırılması çabalarının örneklerini teşkil edecektir. Ancak Tanzimat döneminin yeni siyaseti gereğince takip edilen bu yöntem, kurulan opera ve tiyatro binalarının sürekliliğinin sağlanması gereği dolayısıyla biraz daha geniş bir izleyici kitlesine hitap etmek için giderek farklılaşacaktır. Artık Batı tarzı tiyatroyu ayakta tutacak seyirci kitlesinin arttırılması için daha geniş kesimleri tiyatro oyunlarına çekme ihtiyacı, telif, adaptasyon ya da tercüme oyunların sayıca artışını da beraberinde getirmiştir. Bu çabalarla opera yerini tiyatro oyunlarına ve geleneksel tiyatroya benzetilen müzikli oyunlara bırakacaktır.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun geleneksel tiyatro faaliyetlerini oluşturan geleneksel Osmanlı tiyatrosu, yazılı bir metninin ve oynandığı özel kapalı bir mekânının olmayışı gibi yönleri ile Batı tiyatrosundan ayrılan, meydanlarda insanların ister oturarak ister ayakta seyrettikleri, seyirci katılımı ile değişen, oyuncuların yaratıcılığına, maharetine, nüktelerinin ve sözlerinin etkileyiciliğine bağlı olarak çeşitlenen bir gösteridir. Geleneksel Osmanlı Tiyatrosu Kukla Oyunu, Karagöz gölge oyunu, Meddahlık, Ortaoyunu gibi kendine özgü ve Osmanlı halklarının kendi kültürlerinden beslenmiş türlerden oluşmuştur. Bu oyunların hepsi hicvedici ve taşlayıcı yapıları ile birçok milletin beraber yaşadığı imparatorluğun tüm zenginliğini de içinde barındırmıştır. Oyun seyircinin hayal gücünü sonuna kadar zorlar, 'karakterler' değil 'tipler'le oyun sürdürülür. Batı'nın çağdaş tiyatro adamlarından Brecht'in köşebaşı tiyatrosunda olduğu gibi meddah, hem anlatıcıdır, hem oyuncu. Hikâyesini anlatırken, anlattığı hikâyede bir o kişi, bir bu kişi olabilir. Elindeki mendil kâh şapka olur, kâh havlu. (Baltacıoğlu, 1941: 24) Geleneksel Osmanlı tiyatrosunu oluşturan bu seyirlik oyunların tümü farklı kaynaklardan gelmiş olmakla beraber Osmanlı içinde şekillenmiş ve benzerlerinden ayrılmışlardır. Bu tiyatro türleri Osmanlı'nın egemen olduğu büyük topraklardaki halkların hepsinin katkılarıyla, eski imparatorlukların mirası ile ve toplumlar arası etkileşimlerle çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Fakat XIX. yüzyıl ile beraber geleneksel dram sanatı 'geri' ve 'kaba' olduğu söylenerek bir kenara itilmiş, Batılı dram sanatlarının yurtta yerleşmesi için çeşitli çabalara girişilmiştir.

XIX. yüzyılda geçmişten farklı, halkın yabancısı olduğu Batılı tarzda bir tiyatro getirilmiştir. Bu tiyatro geleneksel tiyatrodan farklı olarak kendisine ait binalarda, sahnede oynanmaktadır. Burada tiyatro izlemekle ilgili halkın bilmediği belli kuralları ve özel bir oturma düzeni vardır. Batı'da XIX. yüzyılda var olan, sahne ağzının da bir dördüncü duvar olarak düşünüldüğü çerçeveli sahneler taklit edilmiştir. Bunlar Batı'nın XIX. yüzyıldaki gerçekçilik akımının etkisiyle halka yüzeysel bir gerçekçiliği sunan, epik öğelerden uzak, seyircinin sahne yanılmasına kendini kaptırdığı (zaten amaçlanan budur), seyirci koltuklarının ise –Batı'nın sınıflı toplumunun paralelinde düşünülerek- fiyatları farklı bölmelere, localara ayrıldığı sahnelerdir. Bizde de Tanzimat döneminde ilk kurulan tiyatro bina ve sahneleri Batı'daki gibi çerçeveli ve localı olarak inşa edilmiştir. Daha sonra Cumhuriyet döneminde de, daha seçici ve Türk geleneklerine uygun bir aktarımcılığın yapılacağı yolundaki söylemlere rağmen bu tür sahnelerden vazgeçilmemiştir. Yenileşme döneminde Batılı tiyatro tarzı ile uyumlulaştırılmaya çalışılan Ortaoyunu ise, 'Tuluat' adında yeni bir tarza dönüşecektir. Tuluat Tiyatrosu, Batılı tarzdaki tiyatro ile geleneksel tiyatromuz olan Ortaoyunu'nun Tanzimat dönemindeki karışımı olarak tanımlanmaktadır. (Çalışlar, 1995: 650) Bu tiyatro, geleneksel Osmanlı tiyatrosundan farklı olarak sahne üstünde oynanacak, fakat Batılı anlamdaki tiyatrodan farklı olarak da yazılı metne dayanmayacaktır. Yani bir anlamda Tuluat Tiyatrosu, belli farkları olmakla birlikte geleneksel tiyatronun sahne üstünde oynanan şekli olacaktır. Zaten buna Ortaoyuncuları'nca 'perdeliye çıkmak' da denilecektir. (Baltacıoğlu, 1941: 25-26) Fakat tuluat tiyatrosu, her ne kadar Ortaoyunu'nu devam ettiriyormuş gibi görünse de aslında konularını ve tiplerini Batılı tarzdaki tiyatrodan alacaktır. Oyunlarda Ortaoyunu'nun eski metinleri değil, özellikle Batı tiyatrosunun komedi türündeki ünlü oyunlarının metinleri yine doğaçlama olarak

oynanacaktır. Böylece tuluat da yerini giderek tamamen Batılı tarzdaki tiyatroya bırakacaktır. Yeni tiyatro tarzının ülkede yaşayabilmesi için ihtiyaç duyulan seyirci kitlesinin yaratılması ve yeni siyaset çerçevesinde şekillenen yeni aydının yaşam tarzının ortaya konulması çabaları ile, Osmanlı'nın Müslüman Türk kesiminden olan yazarlar oyun yazımına el atacaktır. Bu yeni oyunlara baktığımızda tiyatronun yeni bir bilinç aktarım aracı olarak kullanılmasında üç temel amaç karşımıza çıkacaktır. Bunların her birini ayrı birer başlık altında ele alacağız.

Yeni tarih anlayışının tiyatro oyunlarında sergilenişi

Yeni siyasetin taşıyıcısı olmaları için yetiştirilen, fakat yenileşmeyi anlama şekillerinde beliren farklılıklar dolayısıyla, devlet ile –temelde olmasa da- zıtlıklara düşen yeni aydın kesiminin yazdığı tiyatro oyunları (bu oyunlar bu yazarların kendilerini devlete ve birbirlerine karşı ifade ediş, siyasetle ilgili görüşlerini dile getiriş biçimleri olduğundan) hepsi aynı yoğunlukta olmasa da tezli oyunlar olmuşlardır. Tezli oyunlar arasında da, savunulan tezin yoğunluğunun en çok hissedildiği tarihi oyunların sayısının oldukça fazla olduğu, tarihi olana yapılan vurgunun tiyatro oyunları ile arttığı dikkati çekecektir. Tanzimat döneminde Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* ve *Celalettin Harzemşah*, Abdulhak Hamit Tarhan'ın *Tarık yahut Endülüs Fethi* ve *Yadigar-ı Harb*, Ahmet Midhat Efendi'nin *Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyavuş* adlı oyunları, Meşrutiyet döneminde ise Musahipzade Celâl'in *Köprülüler* ve *Demirbaş Şarl* gibi oyunları bu türdeki oyunlara en belirgin örneklerdir.

Batı'da ve bizde, tiyatroda tarihi oyunların yazılış gerekçeleri birtakım noktalarda ve dönemlerde paralellikler göstermekle beraber farklı bir seyir izlemiştir. Genel olarak dünya tiyatrosunda tarihi oyunların yazılış dönemlerine baktığımızda bunların hep 'geçiş' dönemlerinde, yeni döneme ait belli fikirleri toplumsallaştırmada, kitlelere ulaştırmada bir araç olarak ortaya konulduklarını görmek zor olmayacaktır. Tarihi oyunların en çok yazıldıkları çağlar ulusal bilincin uyandığı, ulusal birliğin kurulmaya çalışıldığı dönemlerdir. (And, 1970: 768) Bu bakımdan da tarihi tiyatro olgusu, aslolarak XIX. yüzyılda ve Batı'da, Batı'nın yaşadığı en büyük değişim ve yapmış olduğu en büyük atılım esnasında yeni bir biçimde ortaya çıkmıştır. Yenileşme öncesi Osmanlı'da ise, Osmanlı'nın geleneksel tiyatrosunu oluşturan ortaoyunu, gölge oyunu ve meddah hikayelerinde eski halk masallarından, Arzu ile Kamber, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre gibi efsanelerden, Binbir Gece Masallarından, Kelile ve Dimne'den veya Peygamberlerin hayatından dini hikayelerin anlatıldığı, tarihin bu oyunlarda, toplum yaşamına dair konularda ibret vermesi amacıyla kullanıldığı görülecektir. (And, 1985: 220-223, 427-428) XIX. yüzyılda Batılı tiyatro ile yeni tanışan ve bir geçiş döneminde bulunan Osmanlı'da ise tarihi oyunlar, Batı'da yazıldıklarından farklı gerekçelerle yazılacaklardır. Batı'da tarihi oyunlar, belli görüşleri halk arasında yaygınlaştırma çabaları doğrultusunda üretilirken Osmanlı'da aydınların kendilerini ifade ediş şekilleri, mevcut yönetime karşı çıkış biçimleri ve Batı ile yönetimden ayrı olarak ilişki kurma çabalarının bir ifadesi olacaktır. Yeni aydınlar Doğu ile Batı arasında bir köprü olacağını düşündükleri, (daha sonra 'Üç Tarz-ı Siyaset' diye isimlendirilecek) Türklük ve Müslümanlık yönlerinin savunusunu yenileşme siyaseti çerçevesinde yapacaklar ve böylece yeni dönemde devletin yönetimine talip olacaklardır. Bu yüzden bu oyunlar yeni aydının devlet ile ilişkilerini belirtmektedir. Kimi uzlaşmazlıklara rağmen Osmanlı aydını devletin Batılılaşma siyasetine bağlıdır. Anlaşmazlık, devletin seçimine karşı Batılı farklı devletlerle işbirliğini savunan aydınların muhalefetinden kaynaklanacaktır.

Yeni dönemde Batı ile kurulmak istenen tarihsel bağlantılar bağlamında ilk oynanan oyunlar da Batılı yazarların tarihi oyunlarından tercüme edilecek ya da uyarlanacaktır. İlk oyunlar -aktarımcılık siyasetine de bağlı olarak- Batılı tarihsel oyunların tercümesiyle ortaya çıkacaktır. (Gerçek, 2001: 75) Hugo'nun *Hernani* ve *Cromwell*, Corneille'in *El Cid* ve *Horace* adlı tarihi oyunları dilimize tercüme edilen ilk tiyatro eserlerinden olacaktır. Bu dönemde konusunu Batı tarihinden veya tarihteki Doğu-Batı ilişkilerinden alan oyunların gündeme gelişi de boşuna değildir. 'Özgürlük', 'hürriyet' gibi Batı kaynaklı akımlar, Osmanlı tarihinin ya da eski Türk tarihinin parıltılı, başarılı dönemlerine uyarlanacak, böylece yeni siyasetin savunusu yapılarak hükümet düzeyinde yer edinebilmek için de 'hürriyet' fikri kullanılacaktır. Ebüzziya Tevfik'in, Victor Hugo'nun *Angelo, tyran de Padou* adlı eserinden uyarladığı *Semahat-i Aşk* adlı oyunu bu uyarlamalara iyi bir örnektir. Daha sonra Batılı tiyatro oyunlarından yapılan ilk tercümeler gibi, Türk yazarlarca kaleme alınacak ilk telif eserler de tarihi konu alan eserler olacaktır. Bunlar da

Batılı tarihi oyunlardan etkilenerek yazılacaklardır. Örneğin Namık Kemal'in *Celalettin Harzemşah* adlı oyununu Hugo'nun *Cromwell* adlı eserinden, Abdülhak Hamid Tarhan'ın ise *Nesteren* ve *Eşber* adlı oyunlarını Corneille'in *El Cid* ve *Horace* adlı tarihi oyunlarından etkilenerek yazdıkları bilinmektedir. (Perin, 1946: 155-160)

Geleneğe karşı yeni aydın tipinin oyunlar aracılığıyla oluşturulması

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin belirlediği yeni siyasetin tanıtılmasında önemli bir araç olarak görev yapmış olan tiyatro oyunlarında çizilen en önemli unsur yeni ve Batılı aydın tipidir. Yeni siyasetin yürütücüsü olacak yeni kadrolar, Batılı tarzdaki yeni aydın tipi çerçevesinde şekillendirilmek istenmektedir. Dönemin çoğu oyununun yazarları da olan yönetime aday bu kadrolar kendilerini devlete tanıtmaya çalışmaktadırlar. Oyunlardaki tarihsel öğe, kadın, çocuk ve gündelik yaşam görüntüsü gibi diğer tüm unsurlar da aslında bu tipin ortaya çıkarılmasındaki yardımcı unsurlardır. Bu dönemde amaçlanan, Batı ile ilişkileri sürdürecek ve bunun için de Batılı yaşamı bilip kendi hayatında uygulayabilecek yeni toplumsal kesitin, yeni aydının eğitilip oluşturulmasıdır. Dünyadaki güç dengelerinin değiştiği yeni dönemde, karşılaştığı sorunları Batı siyasetini benimseyerek aşacağını düşünen devletin bu tutumuna karşılık, dönemin aydınları da Batıcılaşmanın nasıl olması ve nasıl olmaması gerektiğini ve kendi siyasetlerini oyunlarda gösterdikleri yeni aydın tipi ile tanıtmış olacaklardır.

XIX. yüzyılda, Batı'nın Osmanlı'ya ilgisi, kendi içindeki bölünmüşlüğünden kaynaklıdır. Osmanlı da yeni dönemde bu bölünmüşlükten yararlanmaya çalışarak yeni dünya dengeleri içinde kendini konumlandırma çabası içine girecektir. Bu bağlamda Osmanlı, kendi siyasi tercihlerini destekleyecek ve oluşturacak yeni kadro ve kurumlara gerek duyacaktır. Bu gereklilik, yeni bir toplumsal kesiti meydana getirecektir. Yeni dönemde Osmanlı'nın ilişki içinde olabileceği Batılı devletlerin sayısı artınca, Batıcılaşma siyaseti çerçevesinde yetiştirilecek yeni kadrolar da çeşitlilik gösterecektir. Bu yeni kadrolar, Batı'da ilişki kurulabilecek farklı devletlerin sempatizanları veya sözcüleri olarak şekillenecektir. Böylece bu dönemde eski aydın ile yeni aydın arasındaki çekişme yanında, yeni oluşan aydın kesimi içinde de ilişki kurulabilecek Batılı devletlerle ilgili bir fikir birliği sağlanamadığından, bir çekişme söz konusudur. Bu kesit içinde kimileri İngiliz, kimleri ise Alman, Rus ya da Fransız sempatizanı olacaktır. Bu bağlamda dönemin tiyatro oyunlarında vurgulanan 'yeni aydın tipi' de, ilişki kurulan Batılı devlete yakınlığı sayesinde devlet kapısında yer bulabilenler ile o sırada ilişki halinde bulunulmayan diğer bir Batılı devletin sempatizanı olduğundan kapı dışında kalmış olanlar olmak üzere iki grupta tanıtılacaktır. Bu iki gruptan ilki oyunlarda 'olumlu' aydın tipini, ikincisi ise 'olumsuz' -ve savunduğu siyasetin hükümet düzeyinde yeri olmaması dolayısıyla- 'yüzeysel-sahte' olan aydın tipini verecektir. Olumlu olarak çizilen yeni aydın tipi 'eski aydın' ve 'sahte aydın' tipleri ile karşı karşıya getirilerek tanıtılmaya çalışılacaktır. Dönemin oyunlarında yeni ve ideal aydın tipi; komedi türünde gündelik ilişkiler içinde geleneksel-yeni, Batı'dan ithal melodram türü aşk hikâyelerinde alaturka-alafranga, ya da tarihi oyunlarda ilerici-gerici gibi karşıtlıklarla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Dönemin tiyatro oyunlarındaki yeni aydın tipi, 'geleneksel olan'a karşı oluşu, bu yüzden de geleneksel ilişkilerle yürüyen gündelik yaşamdaki uyumsuzluğu ile kendini gösterecektir. Osmanlı'nın klasik döneminde de devlet kapısında çalıştığı için halktan kopuk ve farklı olan aydın, yeni dönemde halk ile uyumsuz olacaktır. Çünkü Osmanlı'nın yıllardır yürütmüş olduğu siyaset, halkın gerçeği ile örtüşüyorken, yeni dönemde soyunduğu siyaset toplumun gerçeğine ters ve 'uyumsuz'dur. Üstelik yeni dönemde bu yeni aydın tipi devlet ile de uyumsuz olacaktır. Çünkü yeni aydın geliştirmek istediği yeni siyaseti ile devletin yerini almak isteyecek, bu yüzden de Osmanlılık ile ilgili değerleri ön plana çıkaracaktır. Devletin izin vermemesi sonucunda, bunda başarı sağlayamayınca da devleti eleştirecektir. Bu bağlamda, devlete karşı toplumu savunur gibi görünüp, kendini toplumun sözcüsü konumuna getirecektir. Fakat bunda da başarısız olarak halkı küçümser bir tavır içine girecek, halkın geleneksel ilişkilerini eleştirerek halka ve geleneksel değerlere abartılı bir küçümseyici üslup ile yaklaşacaktır. Kendilerini bu 'cahil halka' öğretmenlik edecek, yol gösterecek kişiler olarak tanıtmakla beraber, bu yazarların asıl amaçları Babıâli'de konum sahibi olmak olacaktır.

Yüzeysel olmakla beraber yeni siyasetin taşıyıcılarından olan bu yeni aydın tipi gittiği mekânlardan giydiği elbiselere, kullandığı arabadan konuştuğu dile kadar, yeni bir yaşam tarzının da tanıtılmasını sağlayacaktır.

Karikatürleşen bu aydın tipi olumlu bakılan aydın tipinin toplumsallaştırılmasında da bir araç olarak kullanılacaktır. Tiyatro bu yüzeysel yeni siyasetin gerektirdiği, getirdiği yaşam şeklini yeni kadrolara göstermede, neyin yapılıp neyin yapılmaması gerektiğini oyunlardaki karşıt tipler ve durumlarla öğretmede en etkili yol olarak ortaya çıkacaktır. Batılı devletlerle işbirliğine dayanan yeni siyasetin gereği olduğunu düşünerek Batı'ya kendini beğendirme çabası içinde olan Batıcı yeni aydın, yeni siyasetin ideolojik bir görüş olarak benimsenememesi, temeli olmaması dolayısıyla oyunlarda yüzeysel bir tipe dönüşecektir. Batı ile girişilen işbirliğinin sadece yüzeyde, Batı'dan aktarımcı bir tarz olarak ortaya çıkması, bu tipin dönemin tiyatro oyunlarında komikleşen ve eleştirilen tiplerden biri olarak ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Tiyatro tarihimizde Batılı tarzda ilk Türk tiyatro oyunu sayılan *Şair Evlenmesi* adlı oyunda yukarıda bahsedilen karşıt iki aydın tipi gündelik ilişkiler içinde gözler önüne serilmektedir. Kolayca kandırılan, geceleri tiyatrolarda boy gösteren, aşk hayatını aracı kadınlarla düzenleyen, mahallelinin oyununa gelecek kadar aklı havada, halkına yabancı ve romantik bir aşık olan Müştak Bey oyunlarda karikatürleşen yeni ve yüzeysel aydın tipine iyi bir örnek olarak ortaya konacak, oyundaki diğer aydın tipi olan Hikmet Bey ise, Müştak Bey'in tersine akıllı, oyuna gelmeyen, olabilecekleri önceden sezen, mahallelinin geleneklerini iyi tanıyan, arkadaşını da düştüğü durumdan yine bu meziyetleri sayesinde kurtaran ideal aydın tipini tanıtacaktır. Dönemin oyunları incelendiğinde bu tarzda daha birçok oyun olduğunu görmek mümkündür.

Oyunlarda "yenileşme"nin gündelik ilişkiler içinde gösterilerek toplumsallaştırılması

XIX. yüzyılda yenileşmenin, Osmanlı'nın belli kadroları içinde toplumsallaştırılmaya çalışıldığı alan 'gündelik hayat' olmuştur. Geleneksel Osmanlı toplumuna yabancı olan yenileşme hareketi, toplumun kimliğini yeniden ve Batı tarzında oluşturmayı amaçlamadığı için sadece gündelik hayattaki birtakım görünümlerle ve yüzeysel bir yaşam tarzının aktarımı ile sınırlandırılmıştır. Önceki dönemde de, çözümü elinde tutan Osmanlı devletinin, halkla arasında bir ikilik vardır. Fakat Osmanlı çözümü halkın yaşayışına uygun olduğu, bu yaşayış ile örtüştüğü için bir kimlik sorunu yaratmamıştır. Yenileşme döneminde de yeni bir çözümle karşı karşıya olan halkın, bu çözüm doğrultusunda bir kimlik oluşturmaya gitmesi söz konusu değildir. (Şan, 2001: 245) Zaten devletin böyle bir isteği de yoktur. Amaçlanan, Batı ile ilişkilerde gerekli kadronun yetiştirilmesi ve gündelik hayat ile sınırlı da kalsa, yenileşme hareketi içinde yer almasıdır. Gündelik hayatın ise pratikte gösterilerek kolayca toplumsallaştırılacağı yer tiyatro sahnesi olarak görülmüştür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi tiyatro sahneleri yeni yaşam tarzının belli tiyatro oyunlarıyla, pratik olarak gösterilerek halka en kolay aktarılabileceği mekânlar olmuşlardır.

Tiyatro oyunlarında, belli toplum kesitleri, kazandırılmak istenen yeni özellikleri ile gündelik yaşam içindeki hal ve hareketleri gösterilerek halka tanıtılmaya çalışılacaktır. Geleneksel toplum kimliğinden farklı kadın, aile ve aydın tipleri tiyatro sayesinde toplumsallaştırılmaya çalışılacaktır. Bu kişilerin kimlikleri ve yaşamaya başladıkları Batılı hayat tarzı, gittikleri Batılı yeni mekânlar, kullandıkları yeni eşya ve taşıtlar ile tanıtılacaktır. Oyunlarda yeni aydın tipinin en çok gittiği yerlerden biri olarak Beyoğlu'ndan sıkça bahsedilecektir. Beyoğlu üretim ilişkilerini, siyaseti ya da toplumu değil, 'alafranga yaşam'ı, yeni gündelik hayatı temsil eden yer olacaktır. Burada önemli olan sınıf veya din farklılıkları da olmayacaktır. Beyoğlu sadece yeni yaşam tarzını benimsemiş insanların, yeterli bir gelirle ve belli kurallara uyarak bir arada yaşadıkları, diğer kesimlere kapalı bir mekândır. Batılı gibi olmanın ilk kurallarından biri Batılı yaşam tarzının taklit edildiği ilk ve en önemli yer olan Beyoğlu'nda yaşamak, ya da günün belli saatlerinde burada bulunup, tiyatro, gezi, cambaz gösterileri gibi aktivitelerini takip etmek ve de dönemin modası olan kıyafet ve aksesuarları buradaki Batılı tarzdaki dükkânlardan temin etmektir. Hem Doğulu olan, hem de Batılı gibi yaşamaya çalışan kesitlerin tüm bu çelişik durumları dönemin tiyatro oyunlarında gözler önüne serilecektir. XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları için Batılı yaşam tarzını tiyatroda tanıtan en önemli yazar Moliére olmuştur. Bu dönemde Batı'dan adapte edilmeye çalışılan gündelik hayat ve eleştirisi Moliére'den adapte ve tercüme edilen tiyatro oyunları ile tanıtılacaktır. Ahmet Vefik Paşa'nın Moliére'den yaptığı tüm adaptasyonlar Batılı tarzdaki gündelik yaşamı hem tanıtır hem de yüzeyselliğinin getirdiği komikliği gösterir niteliktedir. Halkın da geleneksel tiyatro oyunlarının karakterine uygunluğu dolayısıyla yenileşme dönemindeki Batılı tiyatro oyunları arasında en çok rağbet ettiği oyunlar komedi oyunları olmuştur. Bu bakımdan yazarlar en başarılı oyun örneklerini

komedi türünde vermişlerdir. Bu oyunlarda yüzeysel Batılılaşma karikatürleştirilirken aynı zamanda bir yaşam tarzı da zihinlere sokulacaktır. Ahmet Vefik Paşa Moliére oyunlarının bize uyarlanmasında en başarılı isimlerden biri olmuştur. Ahmet Vefik'in tercüme ettiği, *Dudukuşları* ve *Okumuş Kadınlar* gibi oyunlarında Moliére, kendi döneminin İspanya, İtalya ve Fransa'sında giderek ortaya çıkmaya başlayan burjuva kültüründeki yüzeysel gösterişçiliğin, asillerle yarışma çabasının bir sonucu olan "Précieuse'lük" adetini hicvetmiştir. Bu bakımdan da bu oyunların seçimi yenileşme döneminin yüzeysel Batılı yaşam tarzının verilmesinde kolaylaştırıcı bir etki yaratacağı düşünülerek yapılmış, adapte edilmelerine bile gerek kalmamıştır. Ayrıca Ahmet Vefik Paşa çevirilerinde, Osmanlı toplumu Rum'u, Ermeni'si ile birçok milletten oluşan bir toplum olduğu için genelde oyunlardaki kişi adlarını değiştirmemiş, değiştirdiklerine ise yine azınlıklardan isimler vermiştir. (Perin, 1946: 99) Ahmet Vefik'in böyle bir yol izlemesi, komik tiplere azınlıkları uygun görmesi de yine yenileşme hareketinin Osmanlı toplumunun çoğunluğunu oluşturan kesim arasında kabul görmeyeceğini bilmesindendir. Aslında Batıcılaşma çabaları Osmanlı içindeki azınlıklar üzerinde bile 'sahte' ve 'gülünç' durmuştur.

Köşk-konak hayatı yenileşme siyasetinin görüntülerini veren yerler olarak XIX. yüzyılda ağırlığını daha çok hissettirmeye başlayacaktır. Batılı tarzda yaşama özenen aileler, geleneksel yaşamdan farklı olarak zamanı farklı ölçüler içinde tüketmeye başlayacaklardır. Bunun doğal sonucu olarak bu kesim içinde, adına *gece hayatı* diyebileceğimiz bir zaman birimi içinde, Batılı eğlence tarzının yaygınlaşması söz konusu olacaktır. Dönemin tiyatro oyunlarında Batılılaşmak isteyen, devletin yeni kadrolarını oluşturacak gençlerin eğitim için Avrupa'ya gitmesi ve ülkedeki Batılı tarzda eğitim veren okullarda eğitim görmeleri gösterilecektir. *Zavallı Çocuk*'ta Ata adlı genç Tıbbiye'de, *Hançer*'de Selahattin İstanbul Hukuk Mektebi'nde, yine aynı oyundaki Necmi Avrupa'da tıp okulunda, *Sabr-u Sebat*'da Müyesser Bey ve *Tesir-i Aşk*'ta Sırrı Bey Avrupa'daki okullarda okutulan gençlere örneklerdir. Yenileşme dönemi tiyatro oyunlarında, yeni aile ve kadın kimliği ise genel olarak bir gerilim içinde, en çok da bir aşk hikâyesinin olay örgüsü içinde ortaya konulacaktır. Böylece gerilim içinde kurulan ilişkiler içinde seyirciye yeni kimlik ve davranış biçimleri tanıtılacaktır. Oyunlarda istenilen, olumlanan kadın tipini vermek, öne çıkarmak için bu tipe karşıt mürebbiyeler, hayat kadınları gibi birçok kadın tipi kullanılacaktır. Kadının özellikleri daha çok aile içindeki durumu bağlamında ortaya çıkacaktır. Eleştirilen tipler aracılığıyla Batılılaşmış bir Osmanlı kadını tipi çizilmeye çalışılacak ve oyunlar aracılığıyla bunun toplumsallaştırılmasına uğraşılacaktır. Eleştiri temel Batı seçiminin eleştirisi olmayacak, bunlar Osmanlılıkla uzlaştırılmaya çalışılacaktır. Bahsettiğimiz bu Osmanlı kadını cesur, kocasına hizmette kusur etmeyen, bir yandan Batılı bilimlere, sanatlara meraklı, gerektiğinde savaş meydanlarında vatanını - kimi zaman erkek kılığına girerek- koruyacak, hayatında yalnız bir kere seven, geleneksel Osmanlı değerlerine bağlı olmasının yanı sıra, Batı'nın bilimsel ve teknik yeniliklerine de açık, özgürlüğüne düşkün ve biraz da feminist yeni-olumlu kadın tipidir. Oyunlarda 'Batılı gibi görünüp Doğulu kalmak' hem yeni aydının hem de onun ilişki kurduğu kadının başlıca özelliğidir.

CUMHURİYET SONRASI TÜRK TİYATROSUNDA YENİLEŞME FİKRİNİN SÜREKLİLİĞİ VE OSMANLILIKTAN KOPUŞ

Tanzimat'la başlayan, tepeden inme ve üst yapıda ortaya çıkan değişiklikler ekseninde beliren tiyatro çizgisi, Cumhuriyet döneminde de aynı temel çerçevede devam etmiştir. Bu bakımdan Türk tiyatrosu Cumhuriyet döneminde, Batıcılaşmanın getirdiği çizgiyi devam ettirmesi dolayısıyla yenileşme dönemi ile bir süreklilik içinde görünecektir. Fakat Yeni Türkiye'nin Osmanlı'dan vazgeçmek temelinde kurulması dolayısıyla Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosu önceki dönemden tamamen ayrılacaktır. Batılılaşma ile başlayan değişim Cumhuriyet döneminde çok daha farklı bir anlam ve boyut kazanacaktır. Artık Batılılaşma bir siyaset değil, topluma yeni bir kimlik verme çabası olacaktır. Bu anlamda da yeni kimliği oluşturmada tiyatronun etkin gücünden yararlanılacak olunması, tiyatronun devlet eliyle kurumlaştırılmasını gerektirecektir. Yeni devletin getirdiği düzenin ve kimliğin topluma en etkin şekilde ve olabildiğince tek merkezden aktarılması gereği ödenekli tiyatroları doğuracaktır. Dönemin en önemli ideologlarından Ziya Gökalp ulusal kültürü arayıp bulmaya dair örgütler olarak, müze, kütüphane ve istatistik müdürlüklerini gösterdikten sonra bu konudaki sözlerine şöyle devam etmektedir: "*Ulusal kültürün başka birtakım örgütleri de vardır. Bunların görevi de ulusal kültür aranıp bulunduktan sonra, Avrupa uygarlığının onun türlü bölümlerine aşılanmasıdır. Bu görevi yapacak örgütler de Türk tiyatrosu, Türk konservatuvarı, Türk*

üniversitesi, Türk bilim akademisidir." (Gökalp, 2003: 143) Cumhuriyet döneminde gelişmesine önem verilen iki ödenekli tiyatro, İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları ve Devlet Tiyatroları olmuştur. Şehir Tiyatroları etkinlik alanı olarak İstanbul'la sınırlı kalmış, fakat Cumhuriyet döneminde Darülbedayi zamanından itibaren kurumlaşma açısından çok önemsenmiştir. (Katoğlu, t.y.: 464) Cumhuriyet döneminde tiyatronun kurumlaşması çabaları, bir önceki dönemden kalma Batılı tarzda oyunlar oynayan grup ve kuruluşların desteklenmesi ile başlatılmıştır. Meşrutiyet döneminden kalma ve Cumhuriyet döneminde de devam eden tiyatrolardan biri, 1914'te kurulmuş ve ilk gösterimini 1916'da vermiş olan Darülbedayi'dir. Darülbedayi Cumhuriyet döneminde de tekrar tekrar dağılıp toplanarak da olsa varlığını sürdürecektir.

Meşrutiyet döneminde İstanbul Belediye Başkanı Cemil Paşa, Darülbedayi'i kurmak (1914) üzere Batılı bir tiyatro adamını, André Antoine'i Türkiye'ye çağırmıştır. Antoine'in ve benzerlerinin görüşleri ve başlattıkları akım, Batı'da alınan belli görüşleri toplumsallaştırmada kullanıldığı gibi, Osmanlı'da da Batılı hayatı tüm ayrıntıları ile resmetmeye çalışan Meşrutiyet yazarlarının tiyatro anlayışlarına çok uygun bir düşünüşü dile getirmiştir. André Antoine'in tiyatro ile ilgili görüşleri, aktörün hareketlerini vurgulayan araçlar olmaları bakımından dekora önem verilmesi gerekliliğini, sahnedeki dekorun en küçük ayrıntısına kadar gösterilmesi şartını, ayrıca kaba-düz gerçek yanında coşku veren doğaüstü esintiyi taşıyan şiirin gerekliliğini içermektedir. (Akı, 1989: 227) Antoine'in bütün bu ve benzeri görüşleri Batılı yaşam tarzını tiyatro aracılığıyla yeni siyasi kadrolar arasında toplumsallaştırmaya çalışan devlet ve dolayısıyla yazarlar için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Düşünürün dekordaki ayrıntıya verdiği önem Batı tarzı tüm yeniliklerin sahnede gösterilmesine, şiire ve coşkunluğa verdiği önem ise dönemin verilmek istenen vatanseverlik, kahramanlık, hak, adalet, özgürlük gibi bazı Batılı değerlerin tiyatro yoluyla toplumsallaştırılmasına yarayacaktır. (Sevengil, 1968: 184)

Yeni dönemde gerçekleştirilmek istenen değişim; halen Anadolu halkında yaşadığına inanılan Osmanlı öncesi Türk 'kültürünün' araştırılıp, onu değiştirdiği söylenen Osmanlılık'tan arındırılması ve Batı'dan alınacak 'uygarlık' ile kaynaştırılarak yeni bir kültür ve toplum kimliğinin oluşturulmasıdır. Halkevlerinin de, bu Anadolu kimliğinin ortaya çıkarılmasında büyük bir yarar sağlayacağı düşünülmüş, buradaki tiyatrolara da bu anlamda büyük önem verilmiştir. Osmanlı'nın tasfiyesi üzerine kurulan yeni devletin, halka kendini ve izlediği Batı'ya bağımlı çizgiyi tanıtabilmesi için tiyatroyu kullanması söz konusu olmuştur. Artık amaç Batı'ya entegre olmak olduğu için, açılan halkevlerinin temsil kolları ile, konservatuarlar ve ödenekli tiyatrolar ile halkın Batılı tarzdaki tiyatroyu benimsemesinin ve onun aracılığıyla da Batı ülkeleri ile aynı tarzda bir yapılanma içine girmeye istekli olmasının sağlanması gerekmektedir. Bu dönemde tiyatro devletin bu anlamdaki görüşlerini halka aktarmadaki en önemli araçlardan biri olarak görev yapmıştır.

XIX. yüzyıl Batıcılaşma döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de toplumsallaştırılmak istenen yeni yaşam tarzı ve siyaset, bu kez çok daha didaktik bir dille, tiyatro oyunları aracılığıyla tanıtılacaktır. Fakat bu dönemde öncekinden farklı olarak Osmanlı'dan vazgeçilmesi söz konusu olduğu için, özellikle tarihi oyunlarda yeni Cumhuriyet'in kendisini eskiyi kötüleyerek gerçeklemek yoluna gittiği görülecektir. Yeni dönemde devletin toplumlar arası ilişkiler bağlamında etkili bir siyaset önerisi olmadığı için devamlılığına tek bulduğu çözüm, toplum düzeyinde Batı'ya uyum sağlamak olacaktır. Bunun ortaya çıkardığı boşluk Türklerin Orta Asya ile bağlantı kurarak Osmanlı'dan vazgeçmenin gerekçesi yapılmasıdır. (Eğribel, 1999: 123) Bu soruna çözüm bulmak amacıyla oluşturulan Türk Tarih Tezi dönemin tarihi oyunlarında da devletin resmi görüşünü tanıtmak amacıyla sık sık yer bulmuştur. Bu dönemdeki tarihi oyunların devletin ve resmi ideologların gösterdiği çerçeveyi aşmayan, aksine bu görüşü pekiştiren ve halka aktaran bir görevleri olacaktır. Bu çerçevede yazılan tarihi tiyatro oyunlarına baktığımızda şu başlıklar belirginleşecektir: 1- Eski Türk devletlerinin kahramanlıklarını konu edinen tarihi oyunlar, 2- Osmanlı İmparatorluğu dönemini eleştiren oyunlar, 3- Yeni dönemin inkılâplarını tanıtan ve yüceleştiren oyunlar.

Cumhuriyet döneminde Türk aydınları topluma karşı bir öğretmen görevi görmek ile kendilerini yükümlü saymışlardır. Yeni dönem, yeni yönetim şekli, yeni devrin inkılâpları, yani Batı'dan alınacak tüm yenilikler, halka

aydınlar yolu ile iletilip toplumsallaştırılacaktır. Bu açıdan oyunlarda "öğretmen" tipi olumlu aydını temsil edecektir. Bir diğer olumlu aydın tipinin mesleği ise mühendislik ya da mimarlık olacaktır. Yeni dönemde ülkenin imar ve bayındırlık işlerini yürütmeye çalışan mühendis ve mimar aydınlar özellikle köy oyunlarında karşımıza çıkacaklardır. Oyunlarda bu tipler, Cumhuriyet devrimlerini gerici kesimlere karşı savunacak ve halka elinden gelen bütün hizmeti sunmaya çalışacaktır. Toplumun en alt kesimi olarak sunulan köylü kesiminin ve daha sonra gecekondu halkının anlatıldığı oyunlarda zenginlikten pay alma isteği, aç gözlü ağalarla, mahalle kabadayılarıyla, onlara yaltaklanarak pay almaya çalışan yardımcılarıyla (kâhya, muhtar) ya da halkın arasından onlara özenen ve çareyi büyük şehre gitmekte bulan kimselerle ortaya konulacaktır. Bu toplum kesimlerinin aile yapılarındaki kadın ise, ezilmiş, çaresiz bir cins olarak ele alınır. Kadının bu ezilmişliği, önceki dönemin oyunlarında olduğu gibi ataerkil aile yapısı ile bağlantılandırılır ve bu durumun Osmanlılıktan kalma bir sorun olduğu, 'despot' Osmanlı'nın halkı ezdiği gibi, baskıcı aile babası ya da genç oğlunun da anne rolündeki kadını ve evin genç kızını ezdiği ima edilir. Necati Cumalı'nın oyunlarında özellikle baskıcı töre ve geleneklerin eleştirisi sıkça göze çarpacaktır.

SONUÇ

Yenileşme, XIX. yüzyılda, eski geleneksel siyasetini sürdürme imkânını yitiren Osmanlı devletinin, ayakta kalmak için bulduğu yeni yol olmuştur. Osmanlı, kendini toplumlar arası ilişkiler çerçevesinde yeni bir yer ve görevle temellendirmek için yeni bir siyasi arayışa girmiştir. Ayakta kalmak için girdiği bu arayış Batı içi çekişmelerden de faydalanarak ortaya koyduğu Batıcılaşma siyasetini getirmiştir. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla resmiyet kazanan yeni siyaset gereği Osmanlı, artık yüzünü Batı'ya (Batı'yla ittifak ilişkisine) dönecektir. İmparatorluğun içinde bulunduğu müşkül durumdan kurtulmasının, ancak yeni ve Batılı bir siyaset izlenmesi ile mümkün olacağı görüşü dönemin birbiri ardına gelen tüm padişahları ve devlet kadrolarınca benimsenmiş, bu anlamda da III. Selim'in başlattığı yenilikler sırasıyla II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamit tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönemde artık Osmanlı içinde bulunduğu sorunları Batı'ya yanaşarak ittifak ilişkileri çerçevesinde çözmek niyetindedir. Devletin bu çabası çerçevesinde ülkeye getirilen ve geliştirilmeye çalışılan pek çok Batılı kurumun yanı sıra Batılı tarzdaki tiyatro da belirlenen Batıcılaşma siyasetini yeni kadrolara aktarmada önemli araçlardan biri olarak görev yapmıştır. Yenileşme döneminde tiyatro eskisinden farklı bir görev üstlenmiştir. Edebî ve fiziksel şartları açısından geleneksel tarzının tamamen dışında, Batılı tarzdaki tiyatroyu taklit eden bir yapıya dönüşen Türk tiyatrosunun geçirdiği bu değişim, yenileşme döneminde belirlenen 'Batıcılaşma' siyaseti çerçevesinde, devlet eliyle olmuş, yine devletin destek ve teşvikleriyle, özel tiyatrolarca sürdürülmüştür.

Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan, tepeden inme ve üst yapıda ortaya çıkan değişiklikler ekseninde beliren tiyatro çizgisi, Cumhuriyet döneminde de aynı temel çerçevede devam etmiştir. Fakat yeni Türkiye'nin Osmanlılık'tan vazgeçmek üzerine temellendirilmesi, Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunu önceki dönemden ayırmaktadır. Cumhuriyet döneminde Batılılaşma, Tanzimat döneminde olduğu gibi bir siyaset şekli değil, topluma yeni bir kimlik verme çabasıdır. Yeni devlet, artık Osmanlılığı savunamadığından yeni bir toplum kimliği oluşturma yönünde tiyatronun etkin gücünden yararlanmayı düşünmüştür. Bu da tiyatronun devlet eliyle kurumlaştırılmasını ve yaygınlaştırılmasını gerektirmiştir. Cumhuriyet döneminde ödenekli tiyatrolara verilen önem de buradan kaynaklıdır. Bu dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan kimlik değişimi ile ifade edilen, halen Anadolu halkında yaşadığına inanılan Osmanlı öncesi Türk kültürünün araştırılması, onu kirlettiğine inanılan Osmanlılık'tan arındırılması ve Batı'dan alınacak 'medeniyet'le beraber yeni bir devlet ve toplum kimliğinin oluşturulmasıdır. Tiyatroda özellikle tarihi oyunlarla, Türk tarihi Orta Asya Türklüğü ile başlatılmış, Osmanlı atlanarak Cumhuriyet dönemine geçilmiştir. Yeni dönemde toplumun Batı ile uyumlu olması amaçlandığında belli görüşlerin aydınlar aracılığıyla halka sunulması ve benimsetilmeye çalışılması gerekmiştir. Bu konuda da tiyatro, Tanzimat döneminde olduğu gibi, devletin görüşlerini destekleyen, gündelik yaşamdan kesitlerle halkı bu konularda eğitmeye çalışan bir misyon yüklenmiştir.

Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosu, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yeni devletin görüşlerini, ortaya koyduğu inkılâpları ve Batı'ya uyum çabalarını halka aktarmada kullandığı bir bilinçlendirme aracı olarak görev yapmıştır. Kendini Osmanlılık'tan vazgeçmek üzerine inşa eden ve yeni bir siyaset yaratmak yerine, dünya egemenlik

ilişkilerindeki üstünlüğü dolayısıyla Batı'ya uyum sağlama çabasına giren yeni devlet, tuttuğu bu yol çerçevesinde topluma da yeni bir kimlik vermeye çalışmıştır. Bu çaba da tiyatronun bilinç aktarımı konusundaki etkin gücünü kullanmayı gerektirmiştir. Günümüzde -gelenekle bağlantı kurmaya çalışan kişisel girişimler olmakla birlikte- Batılı tarzdaki tiyatroyu taklit eden Türk tiyatrosunun bu durumu, toplumun doğal gelişiminin bir ürünü olmadığı gibi, yeni bir çözüm temelinde de ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle Türk tiyatrosunun dönemlendirilmesi, geleneksel tiyatronun çoğu zaman hesaba bile katılmadığı, başlangıcının Tanzimata dayandırıldığı bir gelişim çizgisi içinde yapılmaktadır. Yenileşme dönemi Türk tiyatrosu, belli bir toplum çözümü ile temellenmediği için yüzeysel kalmış, bu yüzeysellik tiyatronun geleneksel yapısı ile bağ kurmasını engellediği gibi, yeni bir atılım gerçekleştirmesinin de önünü kapamıştır. Bu nedenle yenileşme dönemi Türk tiyatrosu, yeni bir toplum kimliğinin oluşturulması ve biçimlendirilmesinde bir araç olarak ortaya çıktığı halde bu çabasında başarısız kalmış, Doğulu ya da Batılı bir kimliğin sözcülüğünü yapamamıştır. Diğer bir deyişle yenileşme dönemi Türk tiyatrosu, ne kendi toplum kimliğinin temsilcisi olabilmiş, ne de Batılı bir kimliğin savunuculuğunu yerine getirebilmiştir. Türk tiyatrosunun günümüze kadar gelen değişim ve sorunları bu çerçeveden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA:

KİTAPLAR

Akı, N. (1989). *Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi*. C.1. İstanbul: Dergâh

Akı, N. (1968). *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış*. Ankara: Ankara Üni.

And, M. (1983). *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu*. Ankara: Türkiye İş Bankası

And, M. (1973). *Elli Yılın Türk Tiyatrosu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası

And, M. (1985). *Geleneksel Türk Tiyatrosu*. İstanbul: İnkılap Kitabevi

And, M. (1971). *Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Tiyatrosu*. Ankara: Türkiye İş Bankası

And, M. (1976). *Osmanlı Tiyatrosu – Kuruluşu – Gelişimi – Katkısı*. Ankara: Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi

And, M. (1972). *Tanzimat ve İstibdat Dönemi'nde Türk Tiyatrosu*. Ankara: Türkiye İş Bankası

Baltacıoğlu, İ. H. (1941). *Tiyatro*. İstanbul: Sebat

Enginun, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Bugüne (1839-1923)*. İstanbul: Dergah

Gökalp, Z. (1964). *Milli Terbiye ve Maarif Meselesi*. Ankara: Diyarbakırı Tanıtma ve Türizm Derneği

Gökalp, Z. (2003). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah

Gökalp, Z. (2004). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Bordo Siyah

Katoğlu, M. (t.y.). "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür, Sanat", *Yakınçağ Türkiye Tarihi*. Haz. Sina Akşin. İstanbul: Milliyet Kitaplığı

Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sevengil, A. R.(1968). *Meşrutiyet Tiyatrosu*. İstanbul: Milli Eğitim

Sevengil, A. R.(1959). *Opera Sanatı İle İlk Temaslarımız*. İstanbul: Maarif

Sevengil, A. R.(1962). *Saray Tiyatrosu*. İstanbul: Milli Eğitim

Sevengil, A. R.(1968). *Tanzimat Tiyatrosu*. İstanbul: Milli Eğitim

MAKALELER:

And, M. (1970). "Türk Tiyatrosunda Tarihi Oyunlar ve Bunların Yazılış Gerekçeleri", *Uluslarası Tarih Kongresi Bildirileri*. Ank.: T. T. K. s.768-773

Coşkun, İ. (1997). "Osmanlı Tarihçiliğinin Kaynakları", *Sosyoloji Yıllığı I:*

Osmanlı Tarihçiliği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak., s. 53-60
Çalışlar, A. (1995). *Tiyatro Ansiklopedisi*. Ankara: T. T. K., s. 650
Eğribel, E. (1997). "Osmanlı Vakanüvis Tarihçiliği", *Sosyoloji Yıllığı I: Osmanlı Tarihçiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak., s. 69-76
Eğribel, E. (1999). "Türk Tarih Tezi", *Sosyoloji Yıllığı 4:Tarih ve Sosyoloji*. İstanbul: Çantay s. 121-129
Eğribel, E. – Genç, E. S. (2001). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Yaşamı", *Sosyoloji Yıllığı 8: XIX. Yüzyıl*. İstanbul: Kardeşler s. 144-173
Gerçek, S. N. (20 Ocak 1944). "Otuz Beş Senenin Tarihçesi", *Akşam Gaz*.
Gerçek, S. N. (2001). "İlk Türk Tiyatrosu ve İlk Türk Piyesi", *Yaşamı, Yapıtları, Kitaplarına Girmemiş Seçme Yazıları*. Ankara: Kültür Bak.s.75-80
Nutku, Ö. (1970). "Ortaoyununda Yabancılaştırma Kavramı", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Sayı 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
Ortaylı, İ. (1976). "Tiyatroda Tarihi Oyunlar Üzerine Bir Analiz Denemesi", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Sayı 7. Ankara: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. s. 217-232
Sezer, B. (1989). "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *Sosyoloji Dergisi*. 3.Dizi - 1.Sayı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi s. 1-96
Sezer, B.- Eğribel, E.- Özcan, U. (2002). "II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Düşünce Mirası", *Sosyoloji Yıllığı 9: XX. Yüzyıl*. İstanbul: Öncü Basım s. 425-435
Şan, M. K. (2001). "XIX. Yüzyıl Geçiş Dönemi Aydını Üzerine",*Sosyoloji Yıllığı 8:XIX. Yüzyıl*. İstanbul: Kardeşler. s.243-254
Tüfekçioğlu, H.(1997)."Son Dönem Osmanlı Tarihçiliği",*Sosyoloji Yıllığı1: Osmanlı Tarihçiliği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ed. Fakültesi. s. 77-84
Yesarı, M. (1 Mayıs 1944). "Tuluat ve Tuluatçılar", *Perde ve Sahne Dergisi*. Sayı 18. s. 4-15

OYUNLAR

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Oyunları:

Ali Bey. (1970). Çalma Kapıyı Çalarlar Kapını (Çıngırak). (ilk basım *1876*) *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Ankara: Sayı 1
Ekrem, R. M. (2003). *Çok Bilen Çok Yanılır*. (ilk basım *1916)*. İst.: Bordo Siyah
Güntekin, R. N. (1972). *Hançer*. (ilk basım *1920)*. İstanbul: İnkılap Kitabevi
Gürpınar, H. R. (1963). *Hazan Bülbülü*. (ilk basım *1916)*. İstanbul: Oya
(1960). *Mürebbiye*. (ilk basım *1908)*. İstanbul: Nurgök
Kemal, N. (2004). *Vatan yahut Silistre*. (ilk basım *1873*). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları
(1974). *Zavallı Çocuk*. (ilk basım *1873*). İstanbul: Remzi
(1990). *Akif Bey*. (ilk basım *1874*). İstanbul: Milli Eğitim
(2004). *Gülnihal*. (ilk basım *1875*). İstanbul: Parıltı
(1989). *Kara Bela*. (ilk basım *1908*). Ankara: Kültür Bak.
(1975). *Celâlettin Harzemşah*. (ilk basım *1875*). İst.: Dergah
Mithat, A. (1998). Eyvah. (ilk basım *1872*) - Hükm-i Dil. (ilk basım *1875*) - Ahz-ı Sar yahut Avrupanın Eski Medeniyeti. (ilk basım *1875*) - Çerkez Özdenler. (ilk basım *1885)* - Furs-i Kadimde bir Facia yahut Siyavuş. (ilk basım *1885*) - Açıkbaş. (ilk basım *1875*) - Çengi Yahut Danış Çelebi. (ilk basım *1885)Bütün Oyunları*. Haz. İnci Enginun. İst.: Dergah
Celal, M. (1936). *Köprülüler*. (ilk basım *1912*). İstanbul: Kanaat Kitabevi
(1936). *Demirbaş Şarl*. (ilk basım *1913*). İstanbul: Kanaat Kitabevi

(1936). *İstanbul Efendisi* (ilk basım *1913*). İstanbul: Kanaat (1936). *İtaat İlâmı*. (ilk basım *1923*). İstanbul: Devlet Basımevi
(1936). *Kaşıkçılar*. (ilk basım *1920*). İstanbul: Kanaat Kitabevi
(1936). *Lale Devri*. (ilk basım *1914*). İstanbul: Kanaat Kitabevi
Nahit, T. - R. Nevvare. (2004). *Jön Türk*. (ilk basım *1908*). İst.: Bordo Siyah
Nahit, T.–Ş. Süleyman(2004). *Ben…Başka*, (ilk bas.*1913*). İst.: Bordo Siyah
Nevvare, R. (1976). "Tesir-i Aşk" (ilk basım *1902*), *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. Sayı 7
Ozansoy, F. A.(1969). *Nedim ve Lale Devri*. İstanbul: Milli Eğitim
Şinasi (1989). *Şair Evlenmesi*. (ilk basım *1859*). İstanbul: Remzi Kitabevi
Tarhan, A. H. (1998) Yadigar-ı Harb. (ilk basım *1917*) -Sabr-u Sebat, (ilk basım *1875*) - İçli Kız, (ilk basım *1875*) - *Abdülhak Hamid Tarhan Tiyatroları*. C:I. Haz. İnci Enginun. İstanbul: Dergah Yayınları
(1975) *Tarık yahut Endülüs Fethi*. (ilk basım *1880*). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
(t.y.) *Finten* (ilk basım *1898*). İstanbul: Dost Kitaplar
Vefik, A. (1970) *Zor Nikah*. (ilk basım *1869*) İstanbul: Remzi
(1933) *Tartüf – Azarya – Savruk - Okumuş Kadınlar – Dudukuşları - Kadınlar Mektebi*. İstanbul: Kanaat
(1965) *Kocalar Okulu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
(1970) *Zoraki Tabip*. İstanbul: Remzi Kitabevi

Cumhuriyet Dönemi Oyunları:

Altan, Ç. (1965). *Mor Defter*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
Asena, O. (1998). *Hürrem Sultan*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi
(1998). *Tohum ve Toprak*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi
Başkut, C. F.(1972). Büyük Şehir – Ayarsızlar - Hacı Kaptan - Küçük Şehir - Koca Bebek. *Bütün Eserleri*. C:1, İst.: İnkılap ve Aka
(1972). Paydos - Sana Rey Veriyorum – Soygun - Kadıköy İskelesi – Makine - Harputta Bir Amerikalı. *Bütün Eserleri*. C:2. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri
Celal, M. (1936). *Bir Kavuk Devrildi*. (ilk basım *1929*). İstanbul: Kanaat
(1936). *Fermanlı Deli Hazretleri*. (ilk basım *1924*). İst.: Kanaat
Cumalı, N. (1969). *Boş Beşik*. İstanbul: İmbat Yayınları
(1969). *Ezik Otlar*. İstanbul: İmbat Yayınları
(1969). *Vur Emri*. İstanbul: İmbat Yayınları
(1962). Nalınlar. İstanbul: Kent Yayınları
Çağan, S. (1993). *Ayak Bacak Fabrikası*. İstanbul: Mitos Boyut
Çağlar, B. K. (1935). *Attila*. Ankara: Ulus Basımevi
Çamlıbel, F. N. (1965). *Akın*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri
Ezine, C. (1939). *Bir Misafir Geldi*. İstanbul: Kenan Basımevi
Giz, A. (1981). *Sokullu Ne Yapmalıydı*. İstanbul: Devlet Tiyatroları
Karay, R. H. (1939). *Deli*. İstanbul: Kenan Basımevi
Kısakürek, N. F.(1959). *Bir Adam Yaratmak*. Ankara: Ayyıldız Matbaası
(1940). *Para*. İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi
Kurşunlu, N. (1952). *Branda Bezi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları
(1967). *Fatih*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
Nayır, Y. N. (1933). *İnkılap Çocukları*. İstanbul: Hakimiyeti Milliye
Oflazoğlu, A. T.(1967). *Deli İbrahim*. İstanbul: Kent Yayınları
Ozansoy, H. F. (1933). *On Yılın Destanı*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi

Sayın, H. (1965). *Pembe Kadın*. İstanbul: Kent Yayınları
Sinanoğlu, N. H.(1934) . *Bir Zabitin On Beş Günü*. İstanbul: Devlet
(1934). *Sakarya*. İstanbul: Devlet Matbaası
Taner, H. (1964). *Keşanlı Ali Destanı*. İstanbul: İzlem Yayınları

BEŞ YILDIZLI OTEL İŞLETMELERİNDE MUHASEBE – FİNANS YÖNETCİLERİNİN FİNANSAL RİSKTEN KORUNMA YÖNTEMLERİNE İLİŞKİN ALGILARI

İstemi ÇÖMLEKÇİ, Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi, istemicomlekci@duzce.edu.tr

Bener GÜNGÖR**,** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, bgungor@atauni.edu.tr

ÖZET: Bu araştırmanın amacı, finansal riskten korunma yöntemlerini ortaya koyarak, Türkiye'de faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde finansal riskten korunma araçlarının kullanım düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırmada, otel işletmelerinin finansal riskten korunmak için kullandıkları yöntemleri tespit etmek için anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma evrenini, Türkiye'de faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. Araştırma evreninin tamamına ulaşmak zaman ve maliyet açılarından mümkün olmadığı için evreni daha iyi temsil edebileceği tahmin edilen olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden kotalı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre finansal risklerden korunmak amacıyla firma dışı riskten korunma araçlarını tercih eden otel işletmeleri, türev ürünleri; bir diğer ifade ile forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmelerini kullanmaktadırlar. Ayrıca çalışma sonucunda, otel işletmelerinin finansal risklerden korunma yöntemleri arasında en fazla forward sözleşmeleri tercih ettikleri tespit edilmiştir. Bununla beraber, otel işletmelerinde kullanılan riskten korunma yöntemleri ile otel işletmelerinin bölgesi, türü, toplam gelirleri ve giderleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Risk, Finansal Risk, Riskten Korunma, Türev Ürünler, Otel İşletmeleri, Türkiye

THE USE OF HEDGING TECHNIQUES IN HOTEL COMPANIES: A RESEARCH ON FIVE-STAR HOTELS IN TURKEY

ABSTRACT: The aim of this study is to put forth the methods of hedging and to determine to levels of use of hedging instruments at five-star hotels in Turkey. In this study, survey technique was used to determine the methods of hedging. The population of the research consists of five-star hotels in Turkey. As it was not possible to reach the whole of the research population in terms of time and cost, quota sampling method, which is expected to represent the population better was preferred.According the result of the study, hotel companies' use derivatives (forwards, futures, option and swap contracts) in order to hedge financial risks. Also at the end of the study, it is concluded that hotel companies prefer forward contracts within methods of hedging. And also there are a significant differences between the hedging methods and type, region, total income and expenses of hotel business.

Keywords: Risk, Financial Risks, Hedging, Financial Derivatives, Hotel Companies, Turkey

GİRİŞ

21. yüzyılın son çeyreğinde artan küreselleşme ve rekabet düzeyi piyasalarda hızlı bir değişime neden olmuştur. Özellikle hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve benzeri kavramların önem arz ettiği endüstrilerde, küreselleşme, rekabet, teknolojik gelişmeler, teşvik uygulamaları, vergi ve yasal düzenlemelerdeki değişiklikler, sektör oyuncuları için finansal yönetimin önemini daha da artırmıştır ve işletmelerin finansal açıdan güçlü olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

Etkin bir finansal yönetimin temel unsurlarından biri geleceğe yönelik belirsizliklerin azaltılması olarak görülmektedir. Makro ekonomik değişkenler, faiz oranları, döviz kurları ve ürün fiyatlarındaki değişimler işletmeler için belirsizlikleri artırmaktadır. Bu durum risklerin artmasına neden olmakta ve etkin bir finansal yönetim uygulamasını engellemektedir. Bu belirsizliklerin giderilmesi için gelişen ve küreselleşen piyasalarda yaşanan gelişmelere paralel olarak, finansal piyasalarda yeni araçlar geliştirilmektedir.

Riskten korunmaya yönelik geliştirilen bu araçların temeli aslında çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle tarımsal risklere karşı geliştirilmeye başlanan türev ürünler, zamanla diğer risk çeşitlerine yönelik olarak da düzenlenmiştir. Günümüz dünyasında ise, Bretton Woods Sisteminin çökmesinden ve yaşanan ekonomik krizlerden sonra risk yönetimi büyük önem kazanmıştır. Finansal risklerden kaçınmak veya bu riskleri minimize edebilmek için geliştirilen yeni finansal araçların en önemlileri forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleridir. Mevcut risklerin yok edilmesi veya azaltılmasına, riski transfer etmek için katlanılması gereken maliyetin belirlenmesine ve bu risklerin devredilmesine imkân sağlayan bu sözleşmeler, finansal piyasalarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Otel işletmeleri ülke riski, politik riskler, faaliyet riski, yönetim riski vb. risk türlerinin yanı sıra finansal risk unsurları ile de karşı karşıya kalmaktadır. Turizmin görünmeyen ihracat yönü olduğu için otel işletmeleri her zaman döviz kuru riskine maruz kalmaktadır. Bunun yanı sıra otel işletmelerinin yüksek miktarda duran varlık yatırımı gerektirmesi yatırım riskini doğurmaktadır. Gerek duran varlık yatırımlarının finansmanı, gerekse işletme sermayesi ihtiyaçlarının karşılanması için yabancı kaynak kullanımı beraberinde faiz oranı riskini getirmektedir. Ayrıca tüm işletmeler için geçerli olan girdi fiyat artış riski otel işletmelerini de etkilemektedir. Özellikle finansal riskleri yönetmek için otel işletmelerinin hem firma içi hem de firma dışı riskten korunma yöntemlerini etkin olarak kullanması gerekmektedir. Bu çalışmada da esas olarak otel işletmelerinin finansal riskten korunma yöntemlerini kullanımları irdelenmiştir.

Çalışmada, firma içi ve firma dışı riskten korunma yöntemleri sıralanarak özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Diğer bölümde ise araştırma metodolojisi sunulmuştur. Bu kapsamda araştırmanın amacı, önemi, yöntemi, evreni, örneklemi, veri toplama süreci açıklanmıştır. Bulgular bölümünde, yapılan analizler sonucu elde edilen bulgular sunulmuştur. Son bölümde ise araştırma bulguları dikkate alınarak ulaşılan sonuçlar ve öneriler tartışılmıştır.

RİSK KAVRAMI

Risk, kelime olarak literatürde Latince “riziko”, Fransızca “risque”, İtalyanca “risco”, İnglizce “risk” kelimesinden gelmekte, sözlük anlamı olarak zarara uğrama tehlikesi veya bir olayın meydana gelme olasılığı olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2011). Risk teorik olarak, beklenilen değer ile gerçekleşen değer arasındaki olumlu veya olumsuz sapmaları içermektedir. Buna rağmen risk kavramı, genellikle olumsuz sapmalar olarak algılanmaktadır (Sayılgan, 1995). Finansal açıdan ise risk, genellikle pazar davranışlarındaki ve kredi itibarındaki değişimlerin veya bir pozisyonun gelecekteki değerinin esnekliği ile ilgili belirsiz olay ve beklenmeyen sonuç olarak tanımlamaktadır (Chorafas, 2008a). Finansal riskte parasal bir kayba maruz kalma olasılığına değinen Demirkan (2006) finansal riskin, beklentilerdeki farklılığa bağlı olarak kişiden kişiye veya kurumdan kuruma farklılık gösterebileceğini ileri sürmüştür.

Mikroekonomide ve finans teorisinde, bireylerin ve işletmelerin riskten sakınan bir tutuma sahip oldukları kabul edilmektedir. Aslında bireylerin sakındıkları risk değil belirsizliktir (Bolgun ve Akçay, 2003). Belirsizlik kavramında öngörülemezlik vardır ve bu yüzden önlem alınmamaktadır. Fakat risk kavramında tehlike ve olasılık mevcut olduğu için öngörülebilirlik ve önlem alınabilirlik söz konusudur (Yalçınkaya, 2004). Belirsizlikler sonucu ortaya çıkan riskler ekonominin kaçınılmaz bir unsurudur (McDonald, 2006).

Turizm işletmelerini etkileyen risklere yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında turizm işletmelerinin çok çeşitli risk unsurlarından etkilendiği görülmektedir. Ritchiea (2004) turizme etki eden riskleri, genel bir bakış açısı ile değerlendirmiş ve küresel turizm sektörünün, terör saldırıları, siyasi iktidarsızlık, ekonomik durgunluk, biyo-güvenlik tehditleri ve doğal afetler gibi riskleri içinde barındığını belirtmiştir.

Lepp ve diğerleri (2010) çalışmalarında, turizm sektöründeki risklerin sağlık, finans, terör ve sosyo-kültürel farklılıklar gibi çeşitli faktörlerle ilişkili olduğunu belirten araştırmalara değinmiş ve ülkelere yönelik algılanan riskleri, modernlikten yoksunluk, geri kalmışlık ve iletişimsizlik olmak üzere 3 faktör altında incelemişlerdir.

Pelit (2011) otel işletmelerindeki operasyonel risk kavramını incelemiş ve operasyonel risk kapsamında personel riski, teknolojik risk, organizasyon riski ve yasal risk olmak üzere dört farklı risk türü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kredi verenler tarafından, otel işletmeleri genellikle yüksek riskli işletmeler olarak görülmüştür. Bu durum, otel işletmelerinin sürdürülebilir büyüme sağlamasında, finansal risk yönetiminin önemini ortaya koymaktadır. İşletmelerin varlıklarını devam ettirmesinde ve kârlılıklarını artırmasında finansal davranışların ve finansal stratejilerin en önemli konulardan biri olmasına rağmen, konaklama işletmelerine yönelik yapılan araştırmalarda konuya ilişkin çalışmalara çok az rastlanmaktadır (Jang vd., 2008).

Hsu ve Jang (2008) konaklama işletmelerinde sistematik olmayan risk unsurlarına ilişkin Amerikan borsalarında işlem gören 11 otel ve 38 restoranda bir araştırma yapmışlardır. Yazarlar çalışmalarında, finansal kaldıraç oranı, kâr payı dağıtım oranı ve yönetim giderleri (amortismanlar dahil) ile sistematik olmayan risk arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki; firma büyüklüğü ve kârlılık ile sistematik olmayan risk arasında negatif yönlü güçlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sungil ve diğerleri (2006) ise sistematik olmayan riskler üzerine yaptıkları çalışmalarında, süreklilik gösteren gelirler, zincir otellerin piyasaya girişi ve makro-ekonomik değişkenler ile sistematik risk arasında pozitif yönlü, süreklilik gösteren olağandışı gelirler ile sistematik risk arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Skalpe (2003) çalışmasında, risk ve gelir arasındaki ilişkiyi incelemiş, sanayi işletmelerinde risk ve gelir arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen restoran ve konaklama işletmelerinde bu ilişkiye rastlanmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kutukız (2005) Türk turizm işletmelerinde finansal risk algısına yönelik yaptığı çalışmasında, finansal riskleri döviz kuru riski, faiz oranı riski ve ticari ürün fiyat artış riski olarak ele almıştır. Çalışma sonuçlarına göre, 2001 yılı ve öncesine kadar turizm işletmelerine etki eden en önemli risk unsuru faiz oranı iken, 2001 krizi sonrasında en önemli risk etkeni döviz kuru riski olarak değişim göstermiştir.

Riskten Korunma (Hedging) Kavramı

İşletmeler genel olarak, belirsizliklerden kaynaklanan riskleri azaltmaya veya yok etmeye çalışmaktadır (Lin ve Chen, 2009). Ayrıca işletmeler belirsizlik düzeyinin farklı olduğu durumlar için farklı riskten korunma stratejileri izlemektedirler (Frey ve Runggaldier, 1999). Bu stratejilerin tamamı riskten korunma yöntemleri veya hedging olarak ifade edilmektedir.

İngilizce "hedge" olarak ifade edilen riskten korunma, olası finansal kayıplara karşı anlaşma yapma veya varlıkları koruma işlemidir (Oxford Dictionaries, 2010). Parlakkaya (2005) riskten korunmanın finans literatüründe, üstlenilen bir riski elimine edecek karşıt bir işlemin yapılması faaliyeti olarak ifade edildiğini belirtmiştir. Moosa (2003) ise finansal riskten korunmanın, riski azaltmaya veya risk ve getiri arasında optimal bir denge sağlamaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Heaney ve Winata (2005) çalışmalarında işletmelerin riske karşı tutumunu yorumlamış ve bazı işletmelerin riskten tamamen, bazı işletmelerin ise kısmen korunmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar ayrıca firmaların bazende riskten korunma yöntemlerine hiç başvurmadıklarını vurgulamışlardır. Guay ve Kothari (2003) risk yönetiminin işletmelerin genel stratejilerinin önemli bir parçası olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda finansal riskleri yönetebilmek için hedging yapmaya karar veren işletmelerin, hedging yöntemini seçmeden önce hedge büyüklüğü, hedge etkinliği ve ürün seçimi ile hedge maliyeti hususlarına dikkat etmeleri gerekmektedir (Özdemir Mühsürler, 2005)

Riskten Korunma Yöntemleri

Marshall (2000) riskten korunma yöntemlerini, işletme içi ve işletme dışı yöntemler olmak üzere iki grupta incelemektedir. İşletme içi yöntemler; işletmenin kendi kaynaklarını kullanarak riskten korunmaya çalıştığı yöntemler iken, işletme dışı yöntemler ise işletmenin riskten korunmak için işletme dışı kaynaklardan faydalanmasıdır.

Firma içi Riskten Korunma Yöntemleri

Firma içi riskten korunma yöntemleri, işletmenin kendi bünyesindeki kaynaklardan faydalanarak nakit akımları, varlıklar ve borç yönetimi ile işletmenin bilanço yapısını kontrol ederek finansal riskleri yok etmekte veya azaltmakta kullanıldığı yöntemlerdir. Döviz kuru riski, faiz oranı riski ve ticari ürün fiyat riski olmak üç temel risk üzerine yoğunlaşmıştır (Parlakkaya, 2005).

Firma içi döviz kuru riskinden korunma yöntemleri; Çakıştırma (Matching), Eşleştirme (Offsetting), Alacak ve Borçların Netleştirilmesi (Netting), Nakit Akışlarının Zamanlaması (Leading ve Lagging), Döviz Sepetleri (Currency Baskets) ve Ulusal Para ile Faturalandırma, Para Piyasaları Yoluyla Korunma Yöntemleri (Money Market Hedge) olmak üzere yedi ana başlık altında toplanmaktadır. Firma içi faiz oranı riskinden korunma yöntemleri ise çakıştırma ve hesaplar arası transfer şeklinde gerçekleştirilmektedir (Parasız ve Yıldırım, 1994; Mcrae, 1996; Parlakkaya, 2005).

Firma Dışı Riskten Korunma Yöntemleri

İkinci Dünya Savaşı sonrası Bretton Woods anlaşması, finansal piyasaların yeniden yapılanmasına neden olmuştur. 1971 yılında bu anlaşmasının bozulması ile finans dünyası, döviz kuru ve faiz oranı başta olmak üzere çeşitli risklerle karşı karşıya kalmıştır. Bu riskleri yok etmek veya azaltmak amacıyla yeni finansal araçlar geliştirilmiştir. Bu araçlar arasında en önemlileri, değerleri diğer bazı temel varlıklara bağlı olan türev ürünler (forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleri) olarak kabul edilmektedir (Chambers, 2007). Türev ürünlerin risk çeşitlenmedirmesi yoluyla risk azaltması bugün genel kabul görmektedir (Hirtle, 2009). Türev ürünler ayrıca, faaliyet giderlerinin azaltılması, risk yönetimi, spekülasyon, arbitraj amaçları içinde kullanılmaktadır (McDonald, 2006).

Türev piyasalarda işlem gören türev ürünler firma dışı riskten korunma yöntemleri olarak kabul edilmektedir ve forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmeleri olarak 4 ana başlık altında incelenmektedir (Heaney ve Winata, 2005).

Forward Sözleşmeleri

Hull (2009) forward sözleşmelerini, sözleşmeye konu varlığın, vadesinin, fiyatının, miktarının ve kalitesinin bugünden belirlenerek alım veya satım sözleşmesi olarak tanımlamıştır. Forward sözleşmeleri farklı amaçlar için kullanılıyor olsa da bir tarafın kazandığı, diğer tarafın kaybettiği sıfır sonuçlu bir oyundur (Bryan ve Rafferty, 2006). Teorik olarak forward alıcısının maksimum zararı forward sözleşmesinin fiyatı kadarken, maksimum kârı ise sonsuzdur. Forward satıcısı için ise tam tersi durum söz konusudur (McDonald, 2006).

Futures Sözleşmeleri

En sade tanımı ile futures sözleşmeler standartlaştırılmış forward sözleşmeleridir (Taleb, 1997). Futures sözleşmesi, standart miktar ve kalitedeki bir ticari malı, finansal varlığı veya indeksi, gelecekte belirli bir tarihte belirli bir fiyattan alma veya satma yükümlülüğü getiren sözleşmedir (Bryan ve Rafferty, 2006).

Birbirini tanımayan iki farklı tarafın, alıcı ve satıcı olarak ortak bir futures sözleşmesinde bir araya gelmelerine olanak tanıyan (Hunt ve Kennedy, 2000) futures sözleşmeler, organize futures borsalarında işlem görmektedirler (Kolb ve Overdahl, 2003). Ayrıca futures sözleşmelerin standart sözleşmeler olmaları el değiştirebilmelerini kolaylaştırmaktadır (Hull, 2009).

Opsiyon Sözleşmeleri

Bryan ve Rafferty (2006) opsiyon sözleşmelerini, sahibine (alıcısına veya satıcısına) herhangi bir yükümlülük getirmeden belirli bir miktar ve kalitedeki, ticari malı veya finansal varlığı belirli bir vadeye kadar belirli bir fiyattan alma ya da satma hakkı tanıyan sözleşmeler olarak tanımlamışlardır. Opsiyon sözleşmeleri kazanılan hakkın türüne göre (Chorafas, 2008b), kârlılık durumuna göre (McDonald, 2006), kullanım zamanlarına göre (Taleb, 1997), işlem gördükleri piyasalara göre (Bryan ve Rafferty, 2006) sınıflandırılmaktadır Opsiyon sözleşmelerinin bir türev finansal varlık olarak yararları, risk aktarma, kaldıraç etkisi, likidite, esneklik, kâr sağlama, şeffaflık başlıkları altında toplanabilir (Usta, 2008).

Swap Sözleşmeleri

Swap sözleşmeleri, iki tarafın sorumluluklarını veya varlıklarını belirli bir süre sonunda ters işlem ile kapatılmak üzere değiştirmesini konu alan sözleşmelerdir (Mallin vd., 2001). Swap sözleşmelerinin en önemli özellikleri, riskten ve spekülasyondan korunmak, ihtiyaç duyulan yabancı paraya ulaşmayı ve borçların değişimini sağlamak, mukayeseli üstünlüklerden yararlanarak arbitraj elde etmek ve nakit akışlarını düzenlemek olarak sıralanmaktadır (Miron ve Swannell, 1995; Örten ve Örten, 2001).

Turizm işletmelerinde finansal riskten korunma yöntemlerine ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle döviz kuru riskinden ve faiz oranı riskinden korunmaya yönelik çalışmalar dikkat çekmektedir. Singh ve Upneja (2008) çalışmalarında konaklama işletmelerinde riskten korunma kararına etki eden faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Yazarlar riskten korunma kararının yatırım maliyetleri, finansman maliyetleri, nakit akışlarındaki oynaklık, faizli oranı, yurtdışı satışlar ve firma büyüklüğü ile ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışma sonuçlarına göre faiz oranı riskini yönetebilmek için yoğunlukla opsiyon sözleşmeleri ile faiz swaplarını tercih edilmektedirler.

Chang (2009)'ın otel işletmelerinde getiri yönetimi ile döviz kuru riskinin azaltılması üzerine yaptığı çalışmasına göre zayıf para birimlerinde doluluk oranının artırılmasını, işletmenin maruz olduğu kur riskini azaltmaktadır.

Lee ve Jang (2010) otel işletmelerine yönelik yaptıkları çalışmalarında ulusal firmaların da tıpkı çok uluslu işletmeler gibi yabancı paranın değerlenmesinden kaynaklanan döviz kurunu riskine maruz kaldığı, yabancı para üzerinden satışları yüksek olan işletmelerin daha fazla döviz kuru riskine maruz oldukları ve bu nedenle riskten korunma araçlarını daha fazla tercih ettikleri sonuçlarına ulaşmışlardır.

Singh (2009) çalışmasında faiz oranı riskinin ve kredi derecelendirme notunun, otel işletmelerinin finansal türev ürünleri kullanımlarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca derece notu yüksek olan büyük işletmelerin, swap sözleşmelerini kullanarak sabit faizli borçlanma yerine değişken faizli borçlanma yoluna başvurduklarını, derecelendirilmemiş, küçük firmaların ise kısa vadeli ve sabit faizli borçlanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın temel amacı finansal risklerden korunma yöntemlerini ortaya koyarak, beş yıldızlı otel işletmelerinde riskten korunma araçlarının kullanım düzeylerinin belirlenmesidir. Çalışma turizm işletmelerinin maruz kaldıkları risklerden korunmak için yararlanılabilecekleri riskten korunma yöntemlerinin olumlu ve olumsuz yönlerini irdeleyerek, uygulayacakları riskten korunma politikalarına katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma konusuna ilişkin daha önce benzer şekilde kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamış olması literatür açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırmada, çalışmanın konusunun dikkate alınarak nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma tekniği olarak ise anket uygulaması tercih edilmiştir.

Araştırma evrenini, Türkiye'de faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmeleri oluşturmaktadır. 2010 yılı itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren 319 adet 5 yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır. İşletmelerin faaliyet süresi artıkça, finansal risklerin konusunda farkındalığının artacağı varsayımı altında evren en az üç bilanço dönemini tamamlamış 5 yıldızlı otel işletmeleri olarak sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda 2008 yılı verileri dikkate alınmıştır. 2008 yılı dönem sonu itibariyle 267 adet turizm işletme belgeli 5 yıldızlı otel işletmesi bulunmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2009). Araştırma evreninin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açılarından mümkün olmaması dikkate alınarak örnekleme yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır. Evren, içinde alt elemanları olan benzer kümelerden oluştuğu ve bütün kümelerin eşit seçilme şansına sahip olduğu durumlarda yapılan örneklemeye kümeleme örnekleme denilmektedir (Karasar, 1999). 5 yıldızlı otel işletmelerinin özellikle kıyı bölgelerinde ve büyük şehirlerde yoğun olarak kümelenmiş olması göz önünde bulundurularak, evreni daha iyi temsil edeceği düşünülen, olasılığa dayalı örnekleme tekniklerinden küme örnekleme tercih edilmiştir.

Örneklem büyüklüğü formülünde hareketle, hedef kitlesi 267 olan bir evrenin, %95 güven aralığında örneklem büyüklüğünün 158 olduğunu belirlenmiştir (Sekaran, 2003). Araştırmada örneklem evrenin yaklaşık olarak %59'unu oluşturmaktadır (158/267=0,595). Araştırmanın örneklemini oluşturan tüm otellere anket formu gönderilmiş ve bu otellerin 104 tanesinden geri dönüş alınabilmiştir. Bu sayı, evrenin % 38,9'unu, örneklemin ise %

65,4'ünü temsil etmektedir. Otel işletmelerinin bölgelere göre dağılımı ile örneklem içine alınacak otel sayıları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Bölgelere Göre 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri

Bölgeler	Evren	Örneklem
Akdeniz Bölgesi	153	90
Doğu Anadolu Bölgesi	2	1
Ege Bölgesi	44	26
Marmara Bölgesi	43	25
İç Anadolu Bölgesi	19	11
Karadeniz Bölgesi	2	1
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	4	3
Toplam	**267**	**158**

Araştırma soruları oluşturulurken 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır Kullanılan beşli Likert ölçeğinde 1- "Kesinlikle katılmıyorum", 2- "Katılmıyorum", 3- "Ne katılıyorum ne katılmıyorum", 4- "Katılıyorum", 5- "Kesinlikle katılıyorum" şeklinde kodlama yapılmıştır.

Anket formu Yıldıran (2003) ve Özdemir-Mühsürler (2005) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan anket formlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Söz konusu anket formu 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde otel işletmesinin genel özelliklerine yönelik sorular yöneltilmiştir. İkinci bölümde otel işletmelerinin gelir ve giderlerine ilişkin sorular sorulmuştur. Son bölüm ise otel işletmelerinde kullanılan riskten korunma yöntemlerine ilişkin soruları içermektedir.

Anket çalışmasının sonucu elde edilecek verilerin geçerli ve güvenilir olması gerekmektedir. Bu amaçla anket çalışmasına başlamadan önce, ön uygulama çalışması yapılmıştır. Anketin ön uygulaması, 5 yıldızlı otel işletmelerinin en yoğun olarak bulunduğu İstanbul, İzmir ve Antalya illerinde bulunan 20 adet otel işletmesine uygulanmıştır. Otel işletmelerinde yapılan ön uygulama doğrultusunda anket formunda düzenlemeler yapılmış ve son hali verilmeden önce ikisi otel yöneticisi ve ikisi akademisyen olmak üzere 4 farklı uzman görüşüne sunulmuştur. Alınan öneriler doğrultusunda forward, futures, opsiyon ve swap kavramların tanımlayan kısa birer açıklama anket formuna ilave edilerek anket formuna son hali verilmiştir.

Anket uygulaması kapsamında ilk olarak anket formları örneklem içerisinde yer alan 158 adet otel işletmesinin genel müdürüne veya muhasebe/finans müdürüne e-posta ile gönderilmiştir. Daha sonra yanıt alınamayan otel işletmelerinden telefon yoluyla ile daha önce gönderilmiş anket formunu doldurmaları istenmiştir. Son olarak da anket formuna henüz yanıt vermemiş tüm otellere ulaşılmış ve 111 otel işletmesinden yanıt alınmıştır. Bu anket formlarından 7 tanesi eksik doldurulduğu için çalışma kapsamında değerlendirilmeye alınmamıştır. Araştırmanın bulguları 104 adet otel işletmesi dikkate alınarak elde edilmiştir.

Uygulanan anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz yapılmıştır. Analizlere öncelikle verilerin geçerliliği ve güvenirliliği ile başlanmıştır. Demografik faktörlere ilişkin yapılan frekans analizi sonrası verilerin normal dağılımdan gelip gelmediği incelenmiştir. İlerleyen süreçte riskten korunma yöntemlerini belirlemek için faktör analizi yapılmıştır.

Araştırmada uygulanan anket yönteminin güvenilirliği Cronbach's Alpha katsayısı ile test edilmiştir. Test sonucunda ortaya çıkan verilerin genel Cronbach's Alpha katsayısı ,879'dur. Literatürde güvenilirlik testi sonuçlarının yeterli olması için güvenilirlik katsayısının 0,7 düzeyinin üzerinde gerçekleşmesi gerektiği tartışılmaktadır (Nunnally, 1967). Bu kapsamda araştırmadan elde edilen verilerin genel olarak güvenilir olduğu söylenebilir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Bu bölümde, Türkiye'de faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerinin muhasebe/finans yöneticilerine uygulanan anketlerden elde edilen bulgular yer almaktadır. Bu bulgular sırasıyla, demografik bulgular, gelir ve giderleri ile ilgili bulgular, riskten korunma farkındalığı ile ilgili bulgular, risk unsurları ile ilgili bulgular ve riskten korunma yöntemleri ile ilgili bulgular şeklindedir.

Araştırmaya katılan otel işletmelerine ait demografik bulgular Tablo 2.'de sunulmuştur. Anket formunda yanıt alınamayan sorular kayıp değerler olarak gösterilmiştir.

Tablo 2. Otel İşletmelerinin Demografik Yapılarına İlişkin Sonuçlar

		f	%			f	%
Bulunduğu Bölge	Akdeniz Bölgesi	55	52,9	**Faaliyet Dönemi**	Kış	4	3,8
	Doğu Anadolu Bölgesi	1	1,0		Yaz	22	21,2
	Ege Bölgesi	23	22,1		Tüm Yıl	78	75,0
	Marmara Bölgesi	15	14,4		Toplam	104	100,0
	İç Anadolu Bölgesi	6	5,8	**Hukuki Yapısı**	Halka Açık A.Ş.	3	2,9
	Karadeniz Bölgesi	1	1,0		A.Ş.	84	80,8
	Güneydoğu Anadolu	3	2,9		Ltd Şti	16	15,4
	Toplam	104	100,0		Toplam	103	99,0
Otelinizin Türü	Şehir Oteli	54	51,9		**Kayıp değerler**	1	1,0
	Kıyı Oteli	44	42,3		Toplam	104	100,0
	Diğer	6	5,8	**Otelinizin Statüsü**	Yerli zincir işletme	34	32,7
	Toplam	104	100,0		Yabancı zincir işletme	29	27,9
Tablo Kayıt Yöntem	TL	23	22,1		Bağımsız yerli	40	38,5
	YP	4	3,8		Bağımsız Yabancı	1	1,0
	Hem TL hem YP	77	74,0		Toplam	104	100,0
	Toplam	104	100,0				
Yıllık Toplam Geliri	2.500.000TL ve altı	3	2,9	**Yıllık Toplam Gideri**	2.000.000TL ve altı	12	11,5
	2.500.001–5.000.000TL	14	13,5		2.000.001-4.000.000TL	22	21,2
	5.000.001–7.500.000TL	38	36,5		4.000.001-6.000.000TL	32	30,8
	7.500.001–10.000.000TL	26	25,0		6.000.001-8.000.000TL	23	22,1
	10.000.000TL ve üstü	23	22,1		8.000.001TL ve üstü	15	14,4
	Toplam	104	100,0		Toplam	104	100,0

Ankete katılan otel işletmelerinin bölgesel dağılımına bakıldığında, otel işletmelerinin %75'nin Akdeniz ve Ege Bölgelerinde yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan otel işletmelerinin tür olarak değerlendirilmesi yapıldığında, otel işletmelerinin %51,9'u şehir oteli, %42,3'ünün kıyı oteli olduğu, statüleri incelendiğinde ise 34 otel işletmesinin yerli zincir işletme, 29 otel işletmesinin yabancı zincir işletme ve 40 otel işletmesinin bağımsız yerli işletme olduğu görülmektedir. Anket sonuçlarına göre araştırmaya katılan 78 otel işletmesi tüm yıl faaliyet göstermektedir. Hukuki yapılarına göre araştırmaya katılan otel işletmeleri incelendiğinde, 84 otel işletmesinin (%80,8) anonim şirket olarak faaliyet gösterdiği gözlemlenmiştir. Mali tablo kayıt yöntemine ilişkin yöneltilen soruya verilen yanıtlar analiz edildiğinde, 77 otel işletmesinin kayıtlarını hem ulusal para hem de yabancı para

cinsinden tuttuğu görülmektedir. Otel işletmelerinin yıllık toplam gelir ve giderleri incelendiğinde, 87 otel işletmesinin yıllık gelirinin 5.000.001TL ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Otel işletmelerinin % 74,1'inin yıllık toplam gideri 2.000.001–8.000.000TL arasında değişmektedir.

Riskten Korunmanın Farkındalığına İlişkin Frekans Analizi

Araştırma kapsamında anket sorunlarını yanıtlayan otel işletmelerinin riskten korunmanın farkındalığına ilişkin yapılan frekans analizine ait sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Otel İşletmelerinin Riskten Korunma Farkındalığına İlişkin Frekans Analizi

		Görülme Sıklığı	Yüzdesi %
Riskten korunma araçları hakkında bilginiz var mı?	Evet	95	91,3
	Hayır	9	8,7
	Toplam	104	100,0
Riskten korunma araçlarını kullanıyor musunuz?	Evet	88	84,6
	Hayır	15	14,4
	Kayıp Değerler	1	1,0
	Toplam	104	100,0
Riskten korunma yöntemlerinin esas amacı nedir?	Muhtemel riskleri öngörüleme	25	24,0
	Mevcut riskleri azaltma	43	41,3
	Mevcut zararları azaltma	2	1,9
	Hepsi	30	28,8
	Kayıp Değerler	4	3,8
	Toplam	104	100,0
Riskten korunmada hangi yöntem kullanılmaktadır?	Firma içi	81	77,9
	Firma Dışı	16	15,4
	Kayıp Değerler	97	93,3
	Toplam	104	100,0
Riskten korunma yöntemleri yeterli mi?	Evet	72	69,2
	Hayır	31	29,8
	Kayıp Değerler	1	1,0
	Toplam	104	100,0

Anket formunu yanıtlayan 104 otel yöneticisinden 95'i (% 91,3) riskten korunma araçlarını hakkında bilgi sahibi olduğunu belirmiştir. Riskten korunma yöntemlerinin esas amacına ilişkin verilen yanıtlar incelendiğinde 25 otel yöneticisi (% 24) riskten korunma yöntemlerinin esas amacını muhtemel riskleri öngörüleme olarak görmektedir. 43 otel yöneticisi (% 41,3) aynı soruya mevcut riskleri azaltma, 2 otel yöneticisi (%1,9) ise mevcut zararları azaltma şeklinde yanıt vermiştir. Riskten korunma yönteminin esas amacı olarak muhtemel riskleri öngörüleme, mevcut riskleri veya zararları azaltma olarak gören 30 otel yöneticisi (% 28,8) bulunmaktadır. Otel işletmelerinin riskten korunmada kullandıkları yöntemler incelendiğinde 81 otel işletmesinin (% 77,9) firma içi yöntemleri, 16 otel işletmesinin (% 15,4) ise firma dışı yöntemleri kullandıkları görülmüştür. Riskten korunma yöntemlerinin yeterliliği konusunda 72 otel yöneticisi (% 69,2) olumlu görüş beyan ederken 31 otel yöneticisi (% 29,8) kullanılan yöntemlerin yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Verilerin Dağılımına İlişkin Normallik Testi

Araştırmada yer alan sürekli değişkenlerin normallik dağılımı ile ilgili Çarpıklık Katsayısı, betimsel istatistikler, grafik inceleme yöntemi ve normallik konusunda literatürde kabul edilen Kolmogorov – Smirnov ($p= 0,055$, $p > 0,05$) normallik testleri yapılmış ve sonuçların parametrik analizler için uygun olduğu görülmüştür. Kolmogorov – Smirnov normallik testinine göre p değerinin 0,05 büyük olması, Çarpıklık katsayısının +1 ile -1 aralığında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir (Büyüköztürk, 2008).

Riskten Korunma Yöntemlerine İlişkin Faktör Analizi

Araştırma kapsamında finansal riskten korunma sağlayacağı tahmin edilen önermeler faktör analizleri tabii tutulmuştur. Otel işletmelerinin riskten korunma yöntemlerini nasıl algıladıkları ve uyguladıklarına ilişkin yapılan faktör analizi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Riskten Korunma Yöntemlerine İlişkin Faktörler Dönüştürülmüş Bileşenler Matrisi

		Faktörler			
		1	**2**	**3**	**4**
Futures Sözleşmeleri	Otelimiz futures sözleşmeleri ile giderlerinin artmasını önleyebilir.	0,860			
	Otelimiz futures sözleşmeleri ile girdi fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanan risklerden korunabilirler.	0,846			
	Döviz kurunun dalgalanma gösterdiği dönemlerde futures sözleşme yapabilir.	0,845			
	Otelimiz futures sözleşmeleri ile gelirlerinin azalmasını önleyebilir.	0,845			
	Yabancı kaynak kullanımı ile yapılacak yatırımlarda futures sözleşmeleri ile faiz oranı sabitlenebilir.	0,775			
	Otelimiz futures sözleşmelerini kullanarak döviz kuru riskinden korunabilir.	0,725			
Swap Sözleşmeleri	Otelimiz faiz swaplarını kullanarak faiz oranı riskinden korunabilir.		0,913		
	Otelimiz para swaplarını kullanarak kârlılığını artırabilir.		0,861		
	Otelimiz para swaplarını kullanarak kur riskinden korunabilir.		0,844		
	Otelimiz faiz swaplarını kullanarak kârlılığını artırabilir.		0,824		
	Otelimiz para swaplarının kullanarak giderlerini azaltabilir.		0,789		
Opsiyon Sözleşmeleri	Otelimiz opsiyon sözleşmeleri ile girdi fiyatlarının yükselmesinden kaynaklanan risklerden korunabilir.			0,877	
	Otelimiz opsiyon sözleşmeleri ile giderlerinin artmasını önleyebilir.			0,863	
	Otelimiz opsiyon sözleşmelerini kullanarak döviz kuru riskinden korunabilir.			0,814	
	Otelimiz opsiyon sözleşmeleri ile gelirlerinin azalmasını önleyebilir.			0,790	
	Yabancı kaynak kullanımı ile yapılacak yatırımlarda Opsiyon sözleşmeleri ile faiz oranı sabitlenebilir.			0,756	
Forward Sözl.	Otelimiz forward sözleşmelerini kullanarak döviz kuru riskinden korunabilir.				0,891
	Yabancı kaynak kullanımı ile yapılacak yatırımlarda forward sözleşmeleri ile faiz oranı sabitlenebilir.				0,843
	Öz değerler	4,591	3,980	3,766	1,797
	Faktör varyans yüzdeleri	25,507	22,112	20,923	9,985
	Faktör Ortalamaları	0,816	0,846	0,820	0,867
	Faktör Güvenilirlilik (α) Değerleri	0,938	0,929	0,913	0,918

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Faktör Analizi. Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: ,733. Bartlett Küresellik Testi: $p<0,05$: x^2: 1768,668 df: 153. Açıklanan Toplam Varyans: % 78,528.
Kullanılan Likert Ölçeği: 1:Kesinlikle katılmıyorum…… 5: Kesinlikle Katılıyorum

Otel işletmelerinin firma dışı riskten korunma yöntemlerinin boyutlarını belirlemek için faktör analizine tabi tutulan verilerin Kaiser Meyer Oklin (KMO) değerinin ve Bartlett Küresellik testi değerlerinin faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir (KMO değeri 0,733. Bartlett Testi sonucu p<0,05). Diğer taraftan faktör analizi için temel bileşenler analizi ve varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Düşük eşdeğerlik (communalities) gösteren ifadeler (0,50'nin altında olanlar) ölçekten çıkarılmıştır. Faktör analizi sonuçlarına göre analize alınan 18 maddenin 4 faktör altında toplandığı görülmektedir. Bu 4 faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları varyans % 78,528' dir.

Otel İşletmelerinin Türev Ürün Algılarını Belirlemeye Yönelik Frekans Analizi

Otel işletmelerinin türev ürün algılamalarını belirlemeye yönelik yapılan frekans analizine ilişkin sonuçlar Tablo 5'de yer almaktadır.

Tablo 5. Otel İşletmelerinin Türev Ürün Algısı

İFADELER	**Kesinlikle Katılmıyorum**		**Katılmıyorum**		**Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**		**Ortalama**	**Standart Sapma**
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
Turizm sektörüne en uygun riskten korunma aracı forward sözleşmeleridir.	-	-	11	10,6	26	25,0	41	39,4	25	24,0	3,776	,938
Turizm sektörüne en uygun riskten korunma aracı futures sözleşmeleridir.	5	4,8	51	49,0	31	29,8	17	16,3	-	-	2,576	,821
Turizm sektörüne en uygun riskten korunma aracı opsiyon sözleşmeleridir.	-	-	26	25,0	31	29,8	32	30,8	15	14,4	3,346	1,012
Turizm sektörüne en uygun riskten korunma aracı swap sözleşmeleridir.	7	6,7	53	51,0	34	32,7	8	7,7	2	1,9	2,471	,812

Turizm sektörüne yönelik olarak türev ürünler arasında en avantajlı yöntemin hangisi olduğunu belirlemeye ilişkin yapılan frekans analizini sonuçları incelendiğinde, turizm sektörü için en uygun riskten korunma aracının forward sözleşmeleri (ort: 3,776) olduğu görülmektedir. Forward sözleşmelerini sırasıyla opsiyon sözleşmeleri (ort: 3,346), futures sözleşmeleri (ort: 2,576) ve swap sözleşmeleri (ort: 2,471) izlemektedir.

Forward sözleşmelerinin istenilen ürün için istenilen vade ve miktarda düzenlenebilmesi (Hull, 2009) ve sözleşme tarihine kadar nakit akımı gerektirmemesi (Bryan ve Rafferty, 2006) en uygun riskten korunma aracı olarak görülmesinin nedeni olarak belirtilebilir.

Türev Ürünler ile ilgili Olumsuz Algıların Belirlenmesine Yönelik Frekans Analizi

Literatürde zaman ve iş gücü kaybına neden olmaları ve nakit akışlarını olumsuz etkilemeleri türev ürünlerin olumsuz yönleri olarak ifade edilmektedir (Hull, 2009). Bu olumsuzluklara, otel yöneticilerinin katılım düzeylerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır ve sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Türev Ürünler ile ilgili Olumsuz Algılara İlişkin Frekans Analizi

İFADELER	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ortalama	Standart Sapma
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%		
Futures sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için zaman kaybına yol açar	7	6,7	24	23,1	34	32,7	33	31,7	6	5,8	3,06	1,026
Swap sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için zaman kaybına yol acar.	3	2,9	33	31,7	39	37,5	27	26,0	2	1,9	2,92	,877
Opsiyon sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için zaman kaybına yol açar.	5	4,8	42	40,4	28	26,9	24	23,1	5	4,8	2,82	,999
Forward sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için zaman kaybına yol açar.	17	16,3	26	25,0	33	31,7	23	22,1	5	4,8	2,74	1,123
Futures sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için işgücü kaybına yol açar.	6	5,8	23	22,1	37	35,6	34	32,7	4	3,8	3,06	,968
Swap sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için işgücü kaybına yol acar.	3	2,9	31	29,8	47	45,2	22	21,2	1	1,0	2,87	,808
Opsiyon sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için işgücü kaybına yol acar.	4	3,8	37	35,6	34	32,7	25	24,0	4	3,8	2,88	,948
Forward sözleşmeleri ile uğraşmak otelimiz için işgücü kaybına yol açar.	24	23,1	29	27,9	37	35,6	12	11,5	2	1,9	2,41	1,029
Opsiyon sözleşmelerine ödenen primler otelimizin maliyetlerini artırarak kârlılığını azaltır.	1	1,0	23	22,1	38	36,5	35	33,7	7	6,7	3,23	,905
Futures sözleşmelerinde yatırılan teminatlar otelimizdeki nakit akışlarını olumsuz etkiler.	5	4,8	25	24,0	29	27,9	43	41,3	2	1,9	3,11	,958

Otel yöneticileri türev ürünlerin zaman kaybına yol açtığı konusunda kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmaktadırlar. Türev ürünlerin zaman kaybına neden olduğuna görüşler çoğunlukla "katılmıyorum", "ne katılıyorum ne katılmıyorum" ve "katılıyorum" olduğu görülmektedir. İfadelere katılım düzeylerine ilişkin ortalamalarına

bakıldığında ise otel yöneticileri, futures sözleşmeleri (ort.: 3,06) ile uğraşmanın en fazla zaman kaybına neden olduğunu düşünmektedir. Futures sözleşmelerini sırasıyla; swap sözleşmeleri (ort.: 2,92), opsiyon sözleşmeleri (ort.: 2,82) ve forward sözleşmeleri (ort.: 2,74) izlemektedir.
Türev ürünlerin işgücü kaybına neden olduğuna dair ifadelere genel olarak bakıldığında otel yöneticilerinin bu konuda da kesin yargılarda bulunmadıkları görülmüştür. İfadelere katılım düzeylerine ilişkin ortalamalarına bakıldığında ise otel yöneticileri, iş gücü kaybına en az neden olan türev ürünün forward sözleşmeleri (ort.: 2,41) olduğunu düşünmektedirler. Forward sözleşmelerini sırasıyla; swap sözleşmeleri (ort.: 2,87), opsiyon sözleşmeleri (ort.: 2,88) ve futures sözleşmeleri (ort.: 3,06) takip etmektedir.
Ankete katılan otel yöneticilerinin %70,2'si (73 kişi) "Opsiyon sözleşmelerine ödenen primler otelimizin maliyetlerini artırarak kârlılığı azaltır" ifadesine "ne katılıyorum ne katılmıyorum" veya "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Aynı zamanda yanıtlayıcıların % 41,3'ü (43 kişi) futures sözleşmelerinde yatırılan nakit teminatların otelin nakit akışını olumsuz olarak etkileyeceğini düşünmektedir.

Riskten Korunma Yöntemlerine İlişkin Tek Yönlü Anova Testleri

Yapılan analizler sonucunda otel işletmelerinde kullanılan riskten korunma yöntemleri ile otel işletmelerinin bölgesi, türü, toplam gelirleri ve giderleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bu farklılıklar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur. Ayrıca otel işletmelerinin statüsü, faaliyet dönemi, hukuki yapısı ve riskten korunma araçları hakkında bilgi sahipliği ile riskten korunma yöntemleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenememiştir.

Araştırmanın veri setinde yer alan otel işletmeleri ikiden fazla bölgede bulunmasından dolayı tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Test sonuçlarının istatistiksel olarak daha iyi sonuç vermesi için seçeneklerin en az iki veya daha fazla durum içermesi gerekmektedir Bu nedenle Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgeleri analiz dışında tutulmuştur. Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden forward sözleşmeleri ($F= 4,015$, $p<0,05$) ve opsiyon sözleşmeleri ($F= 2,710$, $p<0,05$) ile otel işletmelerinin bulunduğu bölgeler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Akdeniz ve Marmara Bölgeleri arasında riskten korunma aracı olarak forward sözleşmelerinin tercihi konusunda arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir. Opsiyon sözleşmeleri ile otel işletmelerinin bulunduğu bölgeler arasında anlamlı bir farklılık bulunmasına rağmen, farklılığının hangi gruplar arasında bulunduğu belirlenememiştir.

Tablo 7. Otel İşletmelerinin Bölgesi, Türü, Yıllık Geliri, Yıllık Gideri ile Riskten Korunma Boyutlarına İlişkin Tek Yönlü Anova Testi

	Değişkenler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	P	Anlamlı Fark
Bölge	Forward Sözleşmeleri	Gruplar Arası	11,434	4	2,858	4,015	0,005	Akdeniz - Marmara
		Grup İçi	69,057	97	0,712			
Türü	Futures Sözleşmeleri	Gruplar Arası	6,649	2	3,324	6,734	0,002	Diğer Oteller ile Kıyı ve Şehir Otelleri
		Grup İçi	49,862	101	0,494			
	Swap Sözleşmeleri	Gruplar Arası	9,238	2	4,619	8,246	0,000	Diğer Oteller ile Kıyı ve Şehir Otelleri
		Grup İçi	56,571	101	0,560			
Yıllık Geliri	Futures Sözleşmeleri	Gruplar Arası	5,934	4	1,484	2,904	0,026	-
		Grup İçi	50,577	99	0,511			
	Forward Sözleşmeleri	Gruplar Arası	14,651	4	3,663	5,360	0,001	2.500.001-5.000.000TL ile 7.500.001-10.000.000TL, 10.000.000TL ve üstü
		Grup İçi	67,654	99	0,683			
Yıllık Gideri	Futures Sözleşmeleri	Gruplar Arası	9,703	4	2,426	5,131	0,001	2.000.000TL ve altı ile 4.000.001-6.000.000TL, 6.000.001-8.000.000TL
		Grup İçi	46,808	99	0,473			
	Opsiyon Sözleşmeleri	Gruplar Arası	10,987	4	2,747	5,099	0,001	2.000.000TL ve altı ile 4.000.001-6.000.000TL, 6.000.001-8.000.000TL
		Grup İçi	53,332	99	0,539			

Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden futures sözleşmeleri (F= 6,734, p<0,05) ve swap sözleşmeleri (F=8,246, p<0,05) ile otel işletmelerinin türü arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Hangi tür oteller arasında farklılığın olduğunu tespit etmeye yönelik yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre; diğer oteller (kayak ve termal) ile kıyı ve şehir otellerinin riskten korunma yöntemi olarak futures ve swap sözleşmelerini algılamalarında farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden futures sözleşmeleri (F= 2,904, p<0,05), forward sözleşmeleri (F= 5,360, p<0,05) ile otel işletmelerinin gelir seviyeleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Yıllık geliri 2.500.001TL-5.000.000TL arası olan otel işletmeleri ile yıllık geliri 7.500.001TL-10.000.000TL arası ve 10.000.000TL üzeri olan otel işletmelerinin riskten korunma yöntemi olarak forward sözleşmelerini algılamaları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir.

Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden futures sözleşmeleri (F= 5,131, p<0,05) ve opsiyon sözleşmeleri (F= 5,099, p<0,05) ile otel işletmelerinin gider seviyeleri arasında anlamlı bir fark bulunmuştur. Yıllık gideri 2.000.000TLve altı olan otel işletmeleri ile yıllık gideri 4.000.001TL–6.000.000TL ve 6.000.001TL–8.000.000TL arası olan otel işletmelerinin riskten korunma yöntemi olarak futures sözleşmelerini kullanımları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yıllık gideri 2.000.000TL ve altı olan otel işletmeleri ile yıllık gideri

4.000.001TL–6.000.000TL ve 6.000.001TL–8.000.000TL arası olan otel işletmelerinin opsiyon sözleşmelerini algılamalarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden forward sözleşmeleri algısı Akdeniz ve Marmara Bölgeleri arasında farklılık göstermesinin nedeni, otel işletmelerinin girdi olarak kullanacakları tarımsal ürün ihtiyacının karşılanması için gerekli zirai faaliyetlerin Akdeniz Bölgesinde daha fazla görülmesinden dolayı (Akbay vd., 2005) tarıma dayalı ürünler üzerine forward sözleşmelerinin düzenlenmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Riskten korunma politikasının belirlenmesinde öncelikli olarak hedge edilecek risk miktarının önem taşıması (Guay ve Kothari, 2003) gelir seviyesi yüksek olan otel işletmelerinin riskten korunma yöntemi olarak forward sözleşmelerinin kullanımının, gelir seviyesi düşük olan otel işletmelerine göre farklılık göstermesinin nedeni olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında "Türkiye'de faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinde muhasebe-finans yöneticilerinin gözü ile risk unsurlardan korunmak için hangi yöntemler tercih edilmektedir" sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmaya Türkiye'nin yedi farklı bölgesinde faaliyet gösteren 104 adet 5 yıldızlı otel işletmesinin muhasebe-finans yöneticileri katılmıştır. Genel olarak riske açık bir sektör olan turizm işletmeleri özellikle finansal riskten korunma yolunda çeşitli çabalar göstermektedir. Araştırmaya katılan otel işletmelerinin tamamına yakını riskten korunma araçları hakkında bilgi sahibidir. Otel işletmelerinin riskten korunmadaki esas amacı, işletme faaliyetlerinin sürdürülmesi ile ortaya çıkan, işletmelerin ve sektörün yapısında var olan mevcut risklerden korunmaktır. Otel işletmelerinin piyasada karşılaşabilecekleri risklerin farkında oldukları ve bu risklerden korunmak için hangi yöntemi kullanmaları gerektiği konusunda bilgi sahibi oldukları çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat özellikle firma dışı riskten korunma yöntemlerinin otel işletmelerinde kullanımının sınırlı olması araştırmanın otel yöneticilerinin riskten korunma yöntemlerine ilişkin algılarını yansıttığı görüşü ileri sürülebilir.

Araştırma sonuçlarına göre otel işletmeleri riskten korunma yöntemleri olarak literatürde türev ürünler olarak ifade edilen forward, futures, opsiyon ve swap sözleşmelerini algılamaktadırlar. Otel işletmeleri, riskten korunma araçlarından futures sözleşmeleri ile döviz kuru riskinden, girdi fiyat artış riskinden ve faiz oranı riskinden korunma sağlayabileceklerini, gelirlerinin azalmasını ve giderlerinin artmasını önleyebileceklerini düşünmektedirler. Swap sözleşmeleri ile de faiz oranı ve döviz kuru riskinden korunarak giderlerinin azaltılması yoluyla kârlılıklarını artırabilecekleri kanaatindedirler. Opsiyon sözleşmeleri ile girdi fiyat artış riski, döviz kuru riski ve faiz oranı riskinden korunabilen otel işletmeleri, giderlerinin artmasını ve gelirlerinin azalmasını da önleyebilmektedir. Otel işletmeleri forward sözleşmeleri ile de döviz kuru riskinden ve faiz oranı riskinden korunabilmektedirler.

Otel yöneticileri, riskten korunma yöntemleri arasında en avantajlı olarak forward sözleşmelerini görmektedirler. En az avantaja sahip riskten korunma yöntemi olarak swap sözleşmelerini görmektedirler. Bu sıralamada forward sözleşmelerinin istenilen ürün için istenilen vade ve miktarda düzenlenebiliyor olmasının (Hull, 2009) etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca forward işlemlerin, sözleşme tarihine kadar nakit akımı gerektirmemesi (Bryan ve Rafferty, 2006) diğer bir avantaj nedeni olarak belirtilebilir.

Çalışma sonuçlarına göre, otel işletmeleri bulundukları bölgelere göre farklı riskten korunma yöntemlerini tercih etmektedirler. Riskten korunma yöntemlerine ilişkin faktörlerden forward sözleşmeleri algısı Akdeniz ve Marmara Bölgeleri arasında farklılık göstermektedir. Farklılığın sebebinin ise otel işletmelerinin girdi olarak kullanacakları tarımsal ürün ihtiyacının karşılanması için gerekli zirai faaliyetlerin Akdeniz Bölgesinde daha fazla görülmesinden dolayı (Akbay vd., 2005) tarıma dayalı ürünler üzerine forward sözleşmelerinin düzenlenmesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Gelir seviyesi yüksek olan otel işletmelerinin riskten korunma yöntemi olarak forward sözleşmelerinin kullanımı, gelir seviyesi düşük olan otel işletmelerine göre farklılık göstermektedir. Riskten korunma politikasının

belirlenmesinde öncelikli olarak hedge edilecek risk miktarının önem taşıması (Guay ve Kothari, 2003) bu farklılığın nedeni olarak gösterilebilir.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ve kullanılan ölçekler bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada kullanılan ölçekler farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmeleri kapsayacak araştırmalara hizmet edecek şekilde uyarlanabilir. İlerde yapılacak çalışmalar için araştırmacılara, otel işletmeleri sınıflandırmasının diğer kategorilerini de içeren veya turizm endüstrisinin tüm alt sektörlerini kapsayan araştırmalar yapılması önerilebilir. Öte yandan, bu çalışmanın ölçekleri farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde de uygulanabileceği gibi turizm sektörüne etki eden diğer risk (doğal riskler, ülke riskleri, politik riskler, yasal riskler vb.) faktörlerini irdelemeye, otel işletmelerinin de riske maruz değeri ölçmeye yönelik araştırmalar da yapılabilecek çalışmalar arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

AKBAY, C., CANDEMİR, S. ve ORHAN E. (2005). "Türkiye'de Yaş Meyve ve Sebze Ürünleri Üretim ve Pazarlaması", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen ve Mühendislik Dergisi, 8 (2): 96-107.

BOLGÜN, E. ve AKÇAY, B. (2003). Risk Yönetimi, İstanbul: Scala Yayıncılık.

BRYAN, D. and RAFFERTY M. (2006). Capitalism with Derivatives – A Political Economy of Financial Derivatives, Capital and Class. New York: Palgrave Macmillan, USA.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2008). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi.

CHAMBERS, N. (2007). Türev Piyasalar. İstanbul: Beta Basım.

CHANG, C. (2009). "To Hedge or Not to Hedge: Revenue Management and Exchange Rate Risk", Cornell Hospitality Quarterly, 50 (3): 301-313.

CHORAFAS, D. N. (2008a). Risk Accounting and Risk Management for Accountants. Burlington; Cima Publishing.

CHORAFAS, D. N. (2008b). Introduction to Derivative Financial Instruments, Finance and Investing. McGraw-Hill Companies, USA.

DEMİRKAN, Ş. (2006). Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsalarında İşlem Gören Vadeli İşlem Sözleşmeleriyle Piyasa Risklerinin Yönetilmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FREY, R. and RUNGGALDIER J. W. (1999). "Risk Minimizing Hedging Strategies Under Restricted Information: The Case of Stochastic Volatility Models Observable Only at Discrete Random Times", Mathematical Methods for Operations Research, 50: 339-350.

GUAY, W. and KOTHARI S.P. (2003). "How much do firms hedge with derivatives?", Journal of Financial Economics, 70: 423-461.

HEANEY, R. and WINATA, H. (2005). "Use of Derivatives by Australian Companies," Pasific Basin Finance Journal, 13: 411-430.

HIRTLE, B. (2009). "Credit Derivatives and Bank Credit Supply", Journal of Financial Intermediation, 18: 125-150.

HULL, J. C. (2009). Options, Futures, and Other Derivatives. New Jersey: Pearson Education International, Prentice Hall, USA.

HUNT, P.J AND KENNEDY J.E. (2000). Financial Derivatives in Theory and Practice. Chichester: John Wiley and Sons Ltd, England.

HSU, L. T. (JANE) and JANG, S. (Shawn) (2008). "The Determinant of the Hospitality Industry's Unsystematic Risk: A Comparison Between Hotel and Restaurant Firms". International Journal of Hospitality & Tourism Administration, 9 (2): 105-127.

JANG, S. (SHAWN), TANG C. (HUGO) and CHEN, M. H. (2008). "Financing Behaviors of Hotel Companies". International Journal of Hospitality Management, 27: 478-487.

KARASAR, N. (1999). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KOLB, R. W. and OVERDAHL, J. A. (2003). Financial Derivatives. New Jersey: John Wiley and Son Inc., Hoboken, USA.
KUTUKIZ, D. (2005). "Turizm Sektöründe Döviz Riski ve Korunma Yöntemleri", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 28: 198–207.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2009). Turizm Belgeli Tesis İstatistikleri – 2008. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
LEE, S. K. AND JANG, S. (2010). "Internationalization and Exposure to Foreign Currency Risk: An Examination of Lodging Firms", International Journal of Hospitality Management, 29: 701–710.
LEPP, A., GİBSON, H. and LANE, C. (2010). "Image and Perceived Risk: A study of Uganda and its Official Tourism Website". Tourism Management, June, 1-10.
LIN, C. T. and CHEN, M. Y. (2009). "Hedging Strategic Flexibility in the Distribution Optimization Problem", Omega, 37: 826 – 837.
MALLIN, C., OW-YONG, K. and REYNOLDS, M. (2001). "Derivatives Usage in UK Non-Financial Listed Companies", The European Journal of Finance, 7: 63-91.
MARSHALL, A. P. (2000). "Foreign Exchange Risk Management in UK, USA and Asia Pasific Multinational Companies", Journal of Multinational Financial Management, 10: 185–211.
MCDONALD, R. L. (2006). Derivatives Market. Boston: Addison Wesley, Pearson Education Inc., USA.
MCRAE, T. W. (1996). International Business Finance. England: John Wiley & Sons Ltd..
MİRON, P. and SWANNELL, P. (1995). Pricing and Hedging Swaps. Great Britain: Euromoney Publication.
MOOSA, A. I. (2003). International Financial Operations. New York: Palgrave Macmillan, USA.
NUNNALLY, J. C. (1967). Psychometric Theory. New York: MacGraw-Hill Book Company.
OXFORD DİCTİONARİES (2010). Erişim Tarihi: 04.04.2010, http://www.oxforddictionaries.com/definition/hedge?view=uk
ÖRTEN, R. VE ÖRTEN, İ. (2001). Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe Uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi.
ÖZDEMİR-MÜHSÜRLER, L. (2005). İşletmelerde Döviz Kuru Riskinden Korunma (Hedging) Yöntemleri: İmkb'de İşlem Gören İmalat İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
PARASIZ, İ. ve YILDIRIM, K. (1994). Uluslararası Finansman. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları.
PARLAKKAYA, R. (2005). Finansal Türev Ürünler ile Mali Risk Yönetimi ve Muhasebe Uygulamaları. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
PELİT, E. (2011), "Otel İşletmelerinde Operasyonel Risk Yönetimi: Ankara'daki Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 117-137.
RITCHIEA, B. W. (2004). "Chaos, Crises and Disasters: A Strategic Approach to Crisis Management in the Tourism Industry". Tourism Management, 25, 669–683.
SAYILGAN, G. (1995). "Finansal Risk Yönetimi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 50, 1–2: 323-334.
SEKARAN, U. (2003). Research Methods For Business – A Skill Building Approach. Hermitage Publishing Services, John Wiley & Sons, USA.
SINGH, A. (2009). "The Relation Between Interest Rate Derivatives, Debt Maturity Structure and Exposure in the Lodging Industry", Journal of Hospitality & Tourism Research, 33 (3): 391-416.
SINGH, A. and UPNEJA, A. (2008). "The Determinants of the Decision to Use Financial Derivatives in the Lodging Industry", Journal of Hospitality & Tourism Research, 32 (4), 423-447.
SKALPE, O. (2003). "Hotels and Restaurants – Are the Risks Rewarded? Evidence from Norway", Tourism Management, 24: 623 – 634.
SUNGIL J., JOUNGMAN, K. and SANGJAE L. (2006). "The Persistence of Abnormal Earnings and Systematic Risk". Tourism Management, 27: 867–873.
TALEB, N. (1997). Dynamic Hedging – Managing Vanilla and Exotic Options. New York: John Wiley and Sons Inc., USA.

Türk Dil Kurumu (2011), Büyük Türkçe Sözlük, Erişim Tarihi: 09.10.2011, http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=risk&ayn=tam.

USTA, Ö. (2008). İşletme Finansı ve Finansal Yönetim. Ankara: Detay Yayıncılık.

YALÇINKAYA, T. (2004). "Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları". Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri. Muğla, No: 2004 - 05.

YILDIRAN, M. (2003). İhracat Yapan İşletmelerde Kur Riski Yönetimi ve Denizli Bölgesinde Değişik Ölçekli Firmalara Uygulama. (Basılmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TÜRKİYE'DE PARA TALEBİ İSTİKRARLILIĞININ TESTİ: KAYAN PENCERELERDE SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Veli Yılancı, Arş.Grv., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü, yilanci@istanbul.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, 1989:01-2011:02 dönemleri arasındaki üçer aylık verilere, sınır testi ve kayan pencerelerde sınır testi yöntemleri uygulanarak, Türkiye için para talebi fonksiyonunun istikrarlı olup olmadığı araştırılmıştır. Literatürde yer alan diğer çalışmalardan farklı olarak para talebi fonksiyonuna hisse senedi fiyatlarının da eklenmesiyle dışlanmış değişken sorununun üstesinden gelme amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar incelemeye konu olan zaman diliminde para talebinin istikrarlı olmadığını göstermektedir. Bu durum merkez bankasının para politikası aracı olarak M2 para arzını kullanmasının etkin olmayacağını göstermektedir.

Anahtar Kelimler: Para politikası, para talebi, sınır testi, kararlılık.

TESTING THE STABILITY OF MONEY DEMAND IN TURKEY: EVIDENCE FROM ROLLING BOUNDS TEST

ABSTRACT: This empirical study investigates the stability of the money demand function in Turkey from 1989:Q1 to 2011:Q2 by employing bounds test and also rolling bounds test approaches. Unlike the previous studies, we also add the stock prices to the money demand function to overcome the excluded variables problem. The results we obtained show that the money demand function is instable in the analysis period, thus the central bank should not use the M2 broad money supply as a monetary policy instrument.

Keywords: Monetary policy**,** money demand, bounds test, stability.

GİRİŞ

Başlıca dört amaçla[1] yapılan para talebi ile para talebinin belirleyicileri[2] arasındaki ilişki olarak tanımlanabilecek para talebi fonksiyonunun istikrarlı olması, merkez bankaları tarafından uygulanan para politikalarının başarılı olması için bir önkoşul olarak değerlendirilmektedir (Hacker ve Hatemi-J, 2005). İstikrarlı bir para talebi fonksiyonu, para arzının enflasyon ve benzeri değişkenler üzerindeki etkisini tahmin edilebilir kıldığı için (Halıcıoğlu ve Uğur, 2005) para talebi fonksiyonunun istikrarlı olması halinde ülkeler iktisadi durgunluğu ortadan kaldırmak ya da enflasyonla mücadele edebilmek için para arzları üzerinde değişiklik yapabilirler (Bahmani, 2008). Bunun yanı sıra, para talebi fonksiyonunun istikrarlılığı merkez bankasının faiz oranları ya da para arzı hedeflemesi gibi para politikası araçları arasında seçim yapabilmesi konusunda da yardımcı olmaktadır.

Para talebi fonksiyonu, finansal işlemlerdeki oynaklık, teknolojik değişimler ile hane halkı risk toleransını etkileyen demografik değişimler ve tercihlerdeki değişimler gibi nedenlerle istikrarsız bir hale gelebilir (Duca, 1995). Bu istikrarsızlık, parasal büyüklüklerin, enflasyon ve reel ekonomiden ayrıştığını göstermektedir. Bu durumda ise merkez bankasının uygulayacağı para politikası için kullanacağı para büyüme verisinin yararlılığı ve bilgi kapsamı zayıflar (Nautz ve Rondorf, 2011).

---

[1] İşlem, ihtiyat ve spekülatif ve aynı zamanda varlık amaçlı.
[2] Genellikle gelir ile parayı tutmanın alternatif maliyetlerinin içinde bulunduğu değişkenler.

Para talebinin, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde istikrarlı olup olmadığını test eden birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların birçoğu, para talebi fonksiyonunda yer alan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini aramış ve olası ilişkinin uzun dönemli kararlı bir ilişkinin işareti olduğunu ifade etmişlerdir. Fakat Bahmani (2008) tarafından da belirtildiği gibi eşbütünleşme ilişkisinin varlığı para talebi fonksiyonunun kararlılığını göstermemektir. İstikrarlılığın testi için Brown vd. (1975) tarafından literatüre kazandırılan CUSUM veya CUSUMSQ gibi kararlılık testlerini de yapmak gerekmektedir.

Literatürde, Türkiye'nin para talebi istikrarlılığını test eden birçok çalışma mevcuttur. Balaylar ve Duygulu (2004) 1987-2000 dönemini inceledikleri çalışmalarında, para talebi ile belirleyicileri arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ortaya koymuşlardır. Çatık (2007) serilerde ve seriler arasındaki ilişkide yapısal değişmeleri dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme analizlerinden faydalanarak, 1988:01-2005:04 arası üçer aylık verilerle reel para talebi ile reel gelir ve faiz oranları arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucunu elde etmiştir. Bahmani-Oskooee ve Karacal (2006) 1987:01–2004:06 arası aylık verileri kullanarak sınır testinin yanı sıra CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile Türkiye'de para talebinin kararlı olduğu sonucunu elde etmişlerdir. Alıcı (2007) standart birim kök ve eşbütünleşme testleriyle 1987-2005 dönemi için üçer aylık verilerle para talebi ve belirleyicileri arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ifade etmiştir. Altıntaş (2008) 1985:04-2006:04 arası üçer aylık verileri kullanarak sınır testi yaklaşımıyla para talebi ile reel gelir, faiz oranı ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki var olduğunu, uygulamış olduğu CUSUM ve CUSUMSQ testleri ile ise bu ilişkinin kararlı olduğunu ifade etmiştir.

Bu çalışmayı, Türkiye için yapılmış olan bahsi geçen diğer çalışmalardan ayıran temel olarak iki önemli nokta bulunmaktadır. Öncelikle, Baharumshah vd. (2009)'un çalışması izlenerek, para talebi fonksiyonuna hisse senedi fiyatlarını ekleme yoluyla dışlanmış değişken sorunu ortadan kaldırılmıştır. İkinci olarak ise Tang ve Lean (2011) tarafından geliştirilmiş olan kayan pencerelerde sınır testi yaklaşımı kullanılarak, para talebi fonksiyonunun hangi dönemlerde istikrarsız olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın planı şu şekilde kurgulanmıştır: Çalışmanın ikinci kısmında, para talebi modeli için kullanılacak teorik model ve veri seti hakkında bilgi verilecek, üçüncü kısımda ekonometrik teori anlatılacak, dördüncü kısımda uygulama sonuçlarına yer verildikten sonra çalışma, sonuç ve değerlendirme kısmı ile sona erdirilecektir.

TEORİK MODEL VE VERİ SETİ

Bu çalışmada kullanılacak olan para talebi modeli aşağıdaki gibidir:

$$\ln m2_t = \beta_0 + \beta_1 \ln rGSYIH_t + \beta_2 f_t + \beta_3 \ln hf_t + u_t \qquad (1)$$

Bu modelde yer alan $\ln$ ilgili serinin doğal logaritmasının alındığını göstermektedir. $rGSYIH_t$; 2005 baz yıllı mevsimsel etkilerden arındırılmış reel gayri safi yurtiçi hasılayı, $m2_t$; 2005 baz yıllı GSYİH deflatörüyle deflate edilmiş olan reel M2 para talebini, f_t; üç ay vadeli ağırlıklandırılmış mevduat faiz oranını, hf_t ise İMKB100 endeksi kapanış fiyatlarını göstermektedir. Çalışmada kullanılan veri seti, çeyrek yıllık olup 1989:01-2011:02 arasını kapsamaktadır. Veri seti, Türkiye Cumhuriyeti elektronik veri dağıtım sistemi ile IMF'nin e-Library Data sisteminden temin edilmiştir.

Model 1'de, diğer parasal büyüklerin yerine reel M2 para talebinin dikkate alınmasının nedeni, M2 para talebinin diğer parasal büyüklüklere göre finansal yenilikleri ve aynı zamanda piyasalardaki değişmeleri daha iyi

yansıtmasıdır (Altıntaş, 2008). GSYİH, iktisadi faaliyetle ilişkili olan işlemlerin ölçümünün tahmini olan ölçek değişken olarak (Sriram, 2001), kısa dönemli faiz oranı ise parayı tutmanın fırsat maliyeti olarak modele dahil edilmiştir.

Hisse senedi fiyatlarında meydana gelen bir değişme, para ile karşılaştırıldığında daha çekici bir yatırım aracı olduğundan, servette meydana gelen bir artışla birlikte ilave paranın bir kısmı likit araçlarda stoklanmak istenmektedir. Bu nedenle para talebi fonksiyonuna ayrıca hisse senedi fiyatları da ilave edilmiştir (Baharumshah vd., 2009).

EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada öncelikle, Peseran ve Pesaran (1997) ile Pesaran vd. (2001) tarafından literatüre kazandırılmış olan eşbütünleşme analizine sınır testi yaklaşımı kullanılacaktır. Bu testi, modelde kullanılacak değişkenlerin düzeyinin veya birinci farklarının durağan olup-olmamasına bağlı olmadan uygulamak mümkündür. Bu sebeple sınır testini uygulamadan önce değişkenlerin durağanlık mertebelerini belirlemeye gerek yoktur. Fakat kritik değerler, değişkenlerinin I(0) ya da I(1) olmasına göre tablolaştırıldığından, serilerin I(2) olma ihtimaline karşı durağanlıklarının sınanması gerekmektedir. Öte yandan, sınır testi küçük örneklerde Johansen ve Engle-Granger testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir (Narayan ve Narayan, 2005).

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi sınır testiyle sınamak için kullanılan modelin çalışmamıza uyarlanmış şekli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned}\Delta \ln m2_t = {} & \alpha_0 + \sum_{i=1}^{m} \alpha_{1i} \Delta \ln m2_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{2i} \Delta \ln rGSYİH_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{3i} \Delta f_{t-i} + \sum_{i=0}^{m} \alpha_{4i} \Delta \ln hf_{t-i} + \alpha_5 \ln m2_{t-1} \\ & + \alpha_6 \ln rGSYİH_{t-1} + \alpha_7 f_{t-1} + \alpha_8 \ln hf_{t-1} + e_t \end{aligned} \qquad (2)$$

Modelde yer alan Δ, birinci dereceden farkları göstermektedir.

Bahmani-Oskooee ve Goswami (2003) yaptıkları çalışmada sınır testi için kullanılan F testinin, gecikme uzunluğuna karşı duyarlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu sebeple eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamak amacıyla, öncelikle Model 2'de kullanılan farkı alınmış değişkenlerin gecikme uzunluğunu gösteren m değerine karar vermek gerekmektedir. Bu amaçla literatürde Akaike ve Schwarz gibi bilgi kriterleri kullanılmaktadır. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra ilgili değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren temel hipotez Model 2'de yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenlerin düzey değerlerinin bir dönem gecikmeli değerlerinin anlamlılığının sınanmasıyla test edilebilir. Burada test edilen temel hipotezin çalışmamıza uyarlanmış hali aşağıdaki gibidir:

$$H_0 : \alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0$$

Bu hipotezi test etmek için kullanılan standart F istatistiği, modele dahil edilen değişkenlerin I(0) veya I(1) olup olmamasına, değişken sayısına, modelin sabit terim veya trend içerip-içermemesine ve örnek boyutuna bağlı olarak standart olmayan bir dağılıma sahiptir (Narayan, 2005). Bu sebeple ilgili kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından tablolaştırılmıştır. Küçük örnekler için kullanılacak kritik değerlere ise Narayan (2005)'ın çalışmasından ulaşmak mümkündür. Bu çalışmaların yanı sıra, uygun kritik değerler örnek büyüklüğüne bağlı olarak Turner (2006)'in çalışmasında yer alan tahmin edilmiş yüzey tepki değerleri sayesinde de elde edilebilmektedir. Turner (2006)'in çalışmasından faydalanarak, örnek büyüklüğüne göre uygun kritik değerleri şu şekilde hesaplamak mümkündür:

$$C_i(p) = \beta_0 + \frac{\beta_1}{T} + \frac{\beta_2}{T^2}$$

Burada T örnek büyüklüğünü, β_0 asimptotik kritik değeri, β_1 ve β_2 ise yüzey tepki katsayılarını göstermektedir. $C_i(p)$, $\%p.$ kantil için yüzey tepki kritik değeridir.

Kritik değerler için bahsi geçen çalışmalarda değişkenlerin tamamen I(0) veya I(1) olmalarına göre sınırlar verilmiştir. Eğer hesaplanan F istatistiği bu iki sınırın dışındaysa değişkenlerin arasında uzun dönemli bir ilişki olup-olmadığına dair bir çıkarımda bulunmak mümkün olmaktadır. Şöyle ki; eğer hesaplanan F istatistiği kritik değerlerin üst sınırından daha büyükse, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını gösteren temel hipotez reddedilirken, bu değerin kritik değerlerin alt sınırından daha küçük olması halindeyse, bu ilişkinin olmadığını gösteren temel hipotez reddedilemez. Hesaplanan F istatistiğinin iki sınırın arasında olması halindeyse sınır testine göre değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığına yönelik bir yorum yapılamamakta, değişkenlerin durağanlık mertebelerini dikkate alan diğer eşbütünleşme yöntemlerine başvurulması önerilmektedir.

Bu çalışmada sınır testinin yanı sıra, Tang ve Lean (2011) tarafından literatüre kazandırılmış olan kayan pencerelerde sınır testi yaklaşımı da kullanılacaktır. Bu sayede inceleme dönemi boyunca değişkenler arasındaki ilişkide değişimler olup olmadığı, söz konusu ilişkide değişim varsa bu değişimlerin hangi tarihlerde gerçekleştiği tespit edilebilecektir.

Kayan pencerelerde sınır testinin temel işleyişi şu şekildedir. İlk aşamada, farklı pencere boyutları, farklı sonuçlar elde edilmesine neden olacağı için uygun pencere boyutuna karar verilir. İkinci aşamada ise "B" pencere boyunu göstermek üzere aşağıda görülen alt örneklere sınır testi uygulanır:

1.Pencere: 1 ,…, B

2.Pencere: 2 ,…, B+1

3.Pencere: 3 ,…, B+2

.

Bu işlem örneklemdeki son örnek kullanana kadar devam ettirilir. Son aşamada ise her pencereye uygulanmış olan sınır testinin istatistikleri, kritik değere oranlanarak normalize edilir ve elde edilen bu değerler grafikleştirilir. Bu grafikte yatay eksene paralel çizilecek "1" değerinden başlayan çizgi, eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını gösteren gösterge çizgisidir. Bu gösterge çizgisinin üzerinde kalan değerler eşbütünleşme olmadığını gösteren temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

UYGULAMA SONUÇLARI

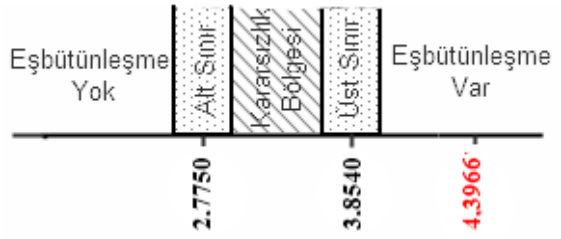
Çalışmanın ilk aşamasında serilerin durağanlığı ADF birim kök testiyle incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzey Değerler	Birinci Farklar
$\ln m2$	0.1179 (0)	-10.3032* (0)
$\ln rGSYIH$	-0.8925 (4)	-6.5810* (0)
$\ln hf$	-2.5401 (10)	-5.5798* (3)
f	-0.3348 (5)	-6.6997* (4)

Not: Parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluğunu, * ise %1 düzeyinde durağanlığı göstermektedir.

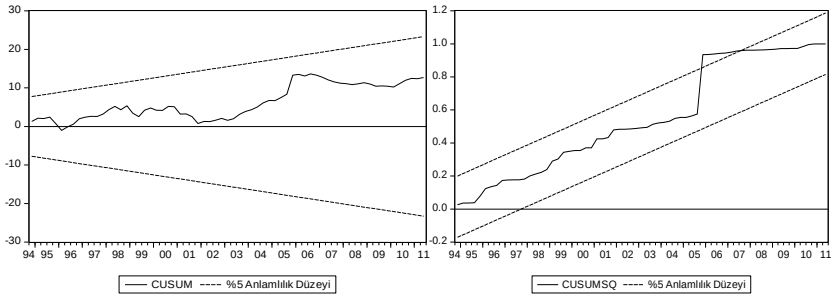
Tablo 1'de görüldüğü gibi incelenen her seri birinci dereceden durağandır. Çalışmanın bir sonraki aşamasında, en büyük gecikme uzunluğu olarak 4 alınmış, uygun ARDL (autoregressive distributed lags; gecikmesi dağıtılmış otoregresif) modeli Akaike bilgi kriteriyle elde edilmiştir. Bu model sayesinde uygulanan sınır testi sonucu ve Turner (2006) tarafından önerilmiş yöntemle hesaplanmış olan kritik değerler aşağıdaki gibidir:

Şekil 1.ARDL Sınır Testi Sonuçları

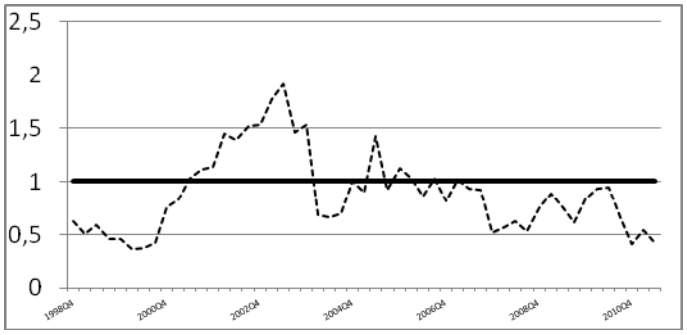
Şekil 1'de de görüleceği üzere, elde edilen F istatistiği (4.3966), üst sınırdan (3.8450) daha büyük olduğu için değişkenler arasında ilişki olmadığını gösteren temel hipotez reddedilir.

Regresyon katsayılarındaki sistematik değişmeleri tespit etmek amacıyla CUSUM, ani ve tesadüfi değişimleri tespit edebilmek amacıyla ise CUSUMSQ testleri kullanılmaktadır. İlgili ARDL modelin kararlılığını test etmek amacıyla uygulanmış olan bu testlerin sonuçları aşağıdaki gibidir[3]:

Şekil 2. CUSUM ve CUSUMSQ Test Sonuçları

CUSUMSQ testine göre fonksiyon 2005:04'te kararsız hale gelmektedir. Dolayısıyla para talebi fonksiyonunun incelenen zaman dilimi içerisinde istikrarsız olduğunu ifade etmek mümkündür. Kayan pencerelerde sınır testi yaklaşımında, eşbütünleşmenin uzun dönem özelliği ve eşbütünleşme ilişkisinin varlığı için uzun zaman periyoduna ihtiyaç duyulduğu bilgisi ışığı altında, bir pencerenin boyutu 10 yıl (40 gözlem) olarak alınmış, her penceredeki uygun modele, maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçildikten sonra Akaike bilgi kriteriyle karar verilmiştir. Normalize edilmiş F istatistik değerleri Şekil 3'te görüldüğü gibidir:

Şekil 3. Kayan Pencerelerde Sınır Testi Sonuçları

[3] Bu çalışmanın amacı para talebi fonksiyonun kararlılığını sınamak olduğu için parametre tahminleri yerine sadece CUSUM ve CUSUMSQ testlerine yer verilmiştir.

Şekil 3 incelendiğinde, para talebi ile belirleyicileri arasındaki ilişkinin 2001:01'de ve 2003:04'te değişime uğradığı anlaşılmaktadır. 2004:04 ile 2007:01 arasında bu ilişki sık sık değişikliğe uğrasa da, 2007:01'den sonra bu değişkenler arasında ilişkinin varlığının kaybolduğu görülmektedir. Sadece 2001:01 ile 2003:04 arası dönemde para talebinin istikrarlılığından bahsetmek mümkündür.

Gerek para talebi fonksiyonu için uygulanan kararlılık testleri, gerekse kullanılan kayan pencerelerde sınır testi yöntemi, ele alınan parasal büyüklük ile gelir, hisse senedi fiyatları ve faiz oranı arasındaki ilişkinin istikrarlı olmadığını göstermektedir. Bu fonksiyonun istikrarsız olması merkez bankası tarafından bir politika aracı olarak M2 para arzının kullanılmasının sağlıksız olacağını göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar Çatık (2007)'ın yapısal kırılmaya izin veren testlerle elde ettiği sonuçlarla uyum gösterirken, Altıntaş (2010)'ın çalışmasıyla çelişmektedir. Bunun nedeni olarak, bu çalışmada kullanılan değişkenlerin farklılığının yanı sıra, incelenen dönemin ve kullanılan ekonometrik metodolojinin farklı olması gösterilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de para talebi fonksiyonunun istikrarlı olup olmadığı, 1989:01-2011:02 arası üçer aylık verilerle, eşbütünleşmeye sınır testi yaklaşımı ve kayan pencerelerde sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Bu çalışmayı Türkiye için yapılmış önceki çalışmalardan ayıran iki önemli nokta bulunmaktadır. Öncelikle, para talebi fonksiyonuna hisse senedi fiyatlarının da eklenmesiyle, dışlanmış değişken sorunu ortadan kaldırılmıştır. İkinci olarak ise, kayan pencerelerde sınır testi yaklaşımı kullanılarak para talebi fonksiyonunun hangi tarihlerde istikrarsız hale geldiği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, para talebinin 2007 yılının birinci çeyreğinden sonra tamamen istikrarsız olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlar, bu istikrarsızlık döneminde M2 para arzının etkili bir para politikası aracı olmadığını, ekonomik büyümeyi hızlandırmak amacıyla maliye politikası araçlarından veya para arzı dışındaki para politikası araçlarından faydalanılması gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

ALICI, A. (2007), *"Para Talebi – Para Politikasi İlişkisi: Türkiye için Eş-Bütünleme Analizi*", ***Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi***, 21(1): 75-87.

ALTINTAŞ, H. (2008). "*Türkiye'de Para Talebinin İstikrarı Ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1985-2006*", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 30:15-46.

BAHARUMSHAH, A.Z., MOHD, S.H. ve MASIH, A.M.M. (2009). "*The Stability of Money Demand in China: Evidence from the ARDL Model*", **Economic Systems**, 33:231–244.

BAHMANI, S. (2008). "*Stability of the Demand for Money in the Middle East"*, **Emerging Markets Finance & Trade**, 44(1):62–83.

BAHMANI-OSKOOEE, M. M. ve GOSWAMI, G. G. (2003), "*A Disaggregated Approach to Test the J-Curve Phenomenon: Japan versus Her Major Trading Partners*", **Journal of Economics and Finance**, 27 (1):102-113.

BAHMANI-OSKOOEE, M. ve KARACAL, M. (2006). "*The demand for Money in Turkey and Currency Substitution*", **Applied Economics Letters**, 13(10): 635-642.

BALAYLAR, N.A. ve DUYGULU, A.A. (2004). "*Türkiye'de Para İkamesi Olgusu ve Para Talebinin İstikrarı*", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19(2): 33-54.

BROWN, R.L., DURBIN, J. ve EVANS, J.M. (1975). "*Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time*", **Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological),** 37(2):149-192.

ÇATIK, A. N. (2007). "*Yapısal Kırılma Altında Para Talebinin İstikrarı: Türkiye Örneği*", **İktisat İşletme ve Finans**, 22(251): 103-113.

DUCA J.V. (1995). "*Should bond funds be added to M2*?", **Journal of Banking & Finance**,19: 131-152.

HACKER, R.S. ve HATEMİ-J, A. (2005). "*The Effect of Regime Shifts on the Long-Run Relationships for Swedish Money Demand*", **Applied Economics**, 37(15): 1731-1736.

HALICIOGLU, F. and UGUR, M. (2005). "*On Stability of Demand Money Demand Function: Evidence from a Developing OECD Country*", **Global Business and Economic Review**, 7(3): 203-213.

NARAYAN, P. K. (2005), "*The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests*", **Applied Economics**, 37 (17): 1979-1990.

NARAYAN, P. K. ve NARAYAN, S. (2005), "*Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework*", **Economic Modelling**, 22 (3): 423-438.

NAUTZ, D. ve RONDORF, U. (2011). "*The (In)Stability of Money Demand in the Euro Area: Lessons From a Cross-Country Analysis*", **Empirica**, 38: 539-553.

PESARAN, M. H. ve PESARAN, B. (1997), **Working with Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis**, http://www.oup.com/Oxford University Press.

PESARAN, M. H., SHIN, Y. ve SMITH, R. J. (2001). "*Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships*", **Journal of Applied Econometrics**, 16 (3), 289-326.

SRIRAM, S.S. (2000). "*A Survey of Recent Empirical Money Demand Studies*", **IMF Staff Papers**, 47(3): 334-365.

TANG, C.F. ve LEAN, H. (2011) "*Revisit Feldstein-Horioka puzzle: Evidence from Malaysia*", **Economics Bulletin**, 31(3): 2237-2249.

TURNER, P. (2006). "*Response Surfaces for an F-Test for Cointegration*", **Applied Economics Letters**, 13:479-482.

ÇALIŞANLARIN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ[1]

Emel ŞIKLAR, Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

Duygu TUNALI, Araş. Grv., Anadolu Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

ÖZET :Günümüzde farklı kültürlerde çalışılan bir konu olarak önemini koruyan tükenmişlik; çalışanların meslekleriyle ilgili yaşadıkları zorluk ve stresin üstesinden gelememeleri sonucunda fiziksel ve duygusal olarak tükenme hissetmeleri biçiminde tanımlanabilir. Tükenmişlik hisseden bireyler, çalıştığı örgütte potansiyellerini yeterince iyi kullanamazlar ve bunun sonucunda örgütlerin verimliliği düşer. Bu çalışmada, Eskişehir'de faaliyet gösteren, kamuya ait bir makine üretim ve motor sanayi işletmesi çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri incelenmiştir. Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı olmak üzere üç alt boyuta ayrılan tükenmişlik ile ilgili sonuçlar SPSS 15.0 ve LISREL 8.72 paket programları kullanılarak elde edilmiştir. Maslach Tükenmişlik Ölçeğinde yer alan ifadelerin alt boyutlara dağılımı ve alt boyutların tükenmişliği ne düzeyde açıkladığı, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tükenmişlik, Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Açıklayıcı Faktör Analizi, Doğrulayıcı Faktör Analizi

ANALYSIS OF BURNOUT LEVELS OF WORKERS: ESKISEHIR SAMPLE

ABSTRACT: The issue of burnout which retains its importance at present as a subject studied in different cultures can be defined as the feeling of physical and emotional exhaustion of workers, resulting of not being able to overcome the difficulty and stress of the job. People who feel burnout could not use their potential well enough, as a result of this the productivity of organizations drops. In this study the burnout level of the workers of a public machinery manufacturing and motor industry factory, operating in the Eskişehir, is investigated. The data collected by using Maslach Burnout Inventory are evaluated. The results related burnout, which is separated three sub-dimensions that are emotional exhaustion, depersonalization, low personalaccomplishment, achieved using the SPSS 15.0 and LISREL 8.72 packed programmes. The distributions of the expressions in the Maslach Burnout Inventory to the sub-dimensions and how much the sub-dimensions explains the bornout are interpreted with the explanatory and confirmatory factor analysis.

Keywords: Burnout, Maslach Burnout Inventory, Explanatory Factor Analysis, Confirmatory Factor Analysis.

GİRİŞ

Günümüzde, işletmelerin değişen ve gelişen pazarda rekabet edebilmesi için insan sermayesine yeterli önemi vermesi gerekmektedir. Çalışanlar, ister özel isterse kamu sektörü olsun üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinde ve verimliliğinde büyük önem taşımaktadır. İşletmeler ayakta kalabilmek ve belirledikleri hedeflere ulaşabilmek için çalışanlarının en etkin ve verimli şekilde çalışmalarını sağlamak durumundadır. Çağımızın önemli fenomenlerinden biri olan tükenmişlik, üzerinde durulması gereken, hemen her çeşit iş yerinde çalışan kişilerde görülebilen bir sorundur. Bireyin tükenmişlik hissetmesi, onu mesleği bırakma noktasına kadar getirebilmektedir. İşletmeler, çalışanlarının tükenmişliğini en aza indirmeye ve motivasyonu arttırmaya çalışmalıdır.

[1] Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Sayısal Yöntemler Bilim Dalında devam etmekte olan "Yapısal Eşitlik Modeli Önerisi: Çalışanlarda İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığın Tükenmişliğe Etkisi" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

TÜKENMİŞLİK KAVRAMI

1970'lerden günümüze kadar araştırmacıların ilgisini çeken tükenmişlik kavramı, hakkında pek çok bilimsel çalışma yapılan bir konudur. İlk kez örgütsel stres üzerinde uzun yıllar çalışmış olan klinik psikolog Herbert Freudenberger tarafından 1974 yılında ortaya atılmıştır. Freudenberger tükenmişliğin sözlük anlamının "enerji, güç ya da kaynaklara aşırı gereksinim duyulması sonucunda yaşanan başarısızlık, yıpranma ve bitkinlik" olduğunu belirterek, aşırı çalışma sonucunda kişinin tükenmişlik hissettiğini ve artık işin gereklerini yerine getiremez bir duruma geldiğini açıklamıştır. Freudenberger tükenmişliği, mesleki bir tehlike olarak nitelendirmiştir. (Freudenberger, 1974:159). Günümüzde en yaygın kabul gören tükenmişlik tanımı Maslach ve Jackson tarafından geliştirilen ve bu alandaki çalışmalara öncülük eden üç boyutlu tanımlamadır. Maslach ve Jackson'a göre tükenmişlik; bireylerin işleri gereği karşılaştıkları insanlara karşı duyarsızlaşmaları, duygusal yönden kendilerini tükenmiş hissetmeleri ve kişisel başarı duygularının azalması biçiminde tanımlamaktadır. İşi gereği insanlarla sıklıkla yüz yüze çalışan kişilerde görülen üç boyutlu bir sendrom olarak kabul edilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:99). Maslach, uzun süreli iş stresinin tükenmişliğe neden olduğunu belirterek; işgörenin mesleğinin amacından kopması ve hizmet verdiği kişiler ile artık gerçekten ilgilenemez olması durumunu tükenmişlik olarak tanımlamıştır (Maslach,1976:200).

Tükenmişliğin Ölçülmesi

Tükenmişliğin ölçülmesiyle ilgili yapılan çalışmalarda en yaygın biçimde kullanılan Maslach Tükenmişlik Ölçeği, tükenmişliği üç alt boyutta ele almaktadır (Maslach ve Jackson, 1981:99). Toplam 22 ifadeden oluşan ölçekte tükenmişlik; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı olmak üzere alt boyutlara ayrılmaktadır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:399; 2008:206; Muhammad ve Hamdy, 2005:230). Ölçeği Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Ergin (1992) tarafından yapılmıştır (Cronbach Alfa: Duygusal Tükenme = 0.83, Duyarsızlaşma = 0.71 ve Düşük Kişisel Başarı = 0.72).

Beşli likert tipi olan Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nde yer alan her bir ifadeye katılma derecesini belirten şıklar bulunmaktadır. 1-5 arasında puanlanan ölçekte; "kesinlikle katılmıyorum" şıkkı 1 puan; "katılmıyorum" şıkkı 2 puan; "kararsızım" şıkkı 3 puan; "katılıyorum" şıkkı 4 puan ve "kesinlikle katılıyorum" şıkkı 5 puan olarak değerlendirilmektedir.

Duygusal Tükenme: İşgörene yaptığı iş nedeniyle aşırı yüklenilmesi ve bunun sonucunda tüketilmiş olma duygusu hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Maslach ve Jackson, 1981:101; Muhammad ve Hamdy, 2005:230; Tsigilis, Koustelios ve Togia, 2004:668). Yoğun çalışma hayatının artan temposu nedeniyle kişi kendini talepler karşısında zorlar ve bu duruma tepki olarak duygusal tükenme gelişir. Duygusal tükenme, tükenmişliğin başlangıcı olup, en önemli boyutu olarak görülmektedir. Bu durum, insanlarla yoğun ve yüz yüze ilişki kurulan mesleklerde daha çok hissedilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981:100). Tükenmişliğin bireysel stres boyutunu yansıtmaktadır (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001:403; Maslach ve Goldberg, 1998:64). Bu boyut, kişinin duygusal kaynaklarının bitmesi ve enerji eksikliği hissetmesi biçiminde de nitelendirilmektedir. Bu duygusal yorgunluk, düş kırıklığı ve gerginlik duygularıyla aynı anda var olabilmektedir. Çalışanlar, geçmişte olduğu kadar kendilerini işe veremediklerini ya da müşterilere karşı yeterince sorumlu olamadıklarını düşünebilmektedir. Ertesi gün tekrar işe gitme beklentisi, çalışanların endişe ve korkuya kapılmalarına neden olmaktadır (Cordes ve Daugherty, 1993:623; Maslach ve Goldberg, 1998:64). Duygusal tükenmişlikte bireyin artık duygusal anlamda birçok duyguya kayıtsız kaldığı gözlenmektedir.

Duyarsızlaşma: Tükenmişliğin kişiler arası boyutu olarak nitelendirilen duyarsızlaşma müşterilere karşı olumsuz tutum ve işe karşı tepkisizleşmeyi belirtmektedir. İşgörenin duygudan yoksun bir biçimde; katı, soğuk ve ilgisiz davranışlar göstermesi biçiminde tanımlanmaktadır. (Maslach ve Jackson, 1981:99; Maslach ve Goldberg, 1998:64; Tsigilis, Koustelios ve Togia, 2004:668). Duyarsızlaşma yaşayan işgören, kendisini diğer insanların sorunlarını çözmede güçsüz hissetmekte ve duyarsızlaşmayı bir kaçış yolu olarak kullanmaktadır. İşin yapılabilmesi için gerekli olan insanlarla ilişkilerini en alt seviyeye indirmekte ve hizmet verdikleri kişilere karşı uzaklaşmaktadır. Bu

durum neticesinde duyarsızlaşan birey, diğer insanların gereksinmelerine ve duygularına aldırış etmeyen bir tutum sergilemekte ve diğerleriyle kendi arasında duygusal bir tampon oluşturmaktadır. Kişinin diğer insanlardan kendini uzaklaştırması duygusal tükenmişliğe karşı bir tepki ve kendini koruma yoludur. Bu durumdaki işgören hizmet sunduğu kişilere, insandan ziyade birer nesneymiş gibi davranmaktadır. Duyarsızlaşma yaşayan işgörenler kendi başına buyruk ve duygusuz davranışlar gösterebilmekte ve birlikte çalıştıkları iş arkadaşlarına, hizmet verdikleri kişilere ve örgüte karşı olumsuz tutum sergileyebilmektedir. Duyarsızlaşma belirtileri; karşısındakilerle uygunsuz ve özet bir dil kullanımı, kaba ve aşağılayıcı davranışlar sergileme, rica ve talepleri göz ardı etme, meslek hayatını katı bir şekilde kategorize etme, iş arkadaşlarıyla uzun sohbetlerden kaçınma gibi belirtileri içermektedir (Cordes ve Daugherty, 1993:623).

Düşük Kişisel Başarı: İşgörenin işiyle ilgili kendisini olumsuz değerlendirmesi, diğer bir deyişle kendisini işinde yetersiz ve başarısız hissetmesi olarak tanımlanmaktadır (Maslach ve Jackson, 1981:99). Birey, mesleki yeteneklerinde ve işi gereği karşılaştığı kişilerle etkileşimlerinde azalma yaşamaktadır. Bu durumda sıklıkla ilerleme eksikliği ve kötüye gitme hissi oluşmaktadır. İşinde ilerleme kaydedemediğini hatta gerilediğini düşünen birey kendini suçlu hissetmektedir.

Kişinin kendisiyle ilgili geliştirdiği olumsuz düşünceler; suçluluk ve başarısızlık gibi duygular kendine olan saygısının azalmasına ve depresyona girmesine neden olabilmektedir. Tükenmişliğin bu boyutu bazı kaynaklarda kişisel başarısızlık biçiminde de adlandırılmaktadır (Cordes ve Daugherty, 1993:624). Düşük kişisel başarı en genel haliyle kişinin kendisini olumsuz değerlendirmesini ifade etmektedir. Tükenmişliğin öz değerlendirme boyutunu yansıtmaktadır (Maslach ve Goldberg, 1998:64).

Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler

Tükenmişlikle ilgili yapılan birçok araştırmadan elde edilen bulgular ve araştırmacıların gözlemleri sonucunda tükenmişliğe etki eden faktörlerin bir kısmının bireyin kendisinden kaynaklandığı, diğer bir kısmının da bireyin dışındaki çevreden kaynaklandığı belirlenmiştir.

Tükenmişliğe etki eden bireysel faktörler, kişinin tükenmişliğe neden olan çevresel faktörlerden etkilenmesini hem azaltıcı hem de güçlendirici bir özelliğe sahiptir. (Örmen, 1993'den aktaran Sürgevil, 2006:50). Cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çocuk sayısı, işe bağlılık, motivasyon, performans, beklenti düzeyi, stres, mesleki doyum, üstlerden görülen destek, kişilik yapısı, empati yeteneği, bireysel ihtiyaçlar gibi birçok etken tükenmişliğe etki eden bireysel faktörler altında sayılabilmektedir (Izgar, 2001:11; Sürgevil, 2006:49). Bireysel faktörler farklı kişilikteki bireyleri farklı biçimlerde etkileyebilmektedir. Aynı koşullarda çalışan bireylerden bazıları tükenmişlik hissederken, diğer bazı çalışanların hissetmediği gözlenebilmektedir.

Tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlere; işin niteliği, çalışma saatleri, iş yükünün fazla olması, iş güvenliğinin eksikliği, kötü yönetim, düşük ücret, idari baskı, iş ortamındaki zayıf iletişim, aidiyet duygusu, kontrol eksikliği, çalışanlar arasında destek, işbirliği ve sosyal ilişkilerin zayıflığı, örgütün plan ve politikaları, adalet, ilerleme fırsatının olmaması, kararlara katılamama, ödüllendirme eksikliği, işyerinin fiziksel yapısı, rol belirsizliği ve rol çatışması gibi faktörler örnek verilebilmektedir (Cordes ve Dougherty,1993:632; Izgar, 2001:11; Sürgevil, 2006:50).

LİTERATÜR

Tükenmişlik ile ilgili yurt içinde ve dışında çok sayıda araştırma yapılmış ve geniş bir literatür oluşturulmuştur. Bu çalışmalar; yardım meslekleri, polisler, hemşireler, doktorlar, öğretmenler, okul yöneticileri, bankacılar, çağrı merkezi çalışanları ve bunlar gibi pek çok farklı meslek çalışanları üzerinde yapılmıştır. Türkiye'de tükenmişlik ile ilgili çalışmalar 90'lı yıllarda başlamıştır.

Çam (1992) tarafından tükenmişlik araştırmalarında en yaygın kullanılan Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin, geçerlik ve güvenirliğinin araştırıldığı bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada 276 hemşireye ölçekte yer alan ifadeler sorulmuş ve elde edilen bulgular Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin geçerliğinin ve güvenirliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir. Ergin'in (1992) doktor ve hemşirelerin tükenmişlik düzeylerini araştırmak üzere yaptığı çalışmada Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nin uyarlama çalışması yapılmış ve ölçek son haline getirilmiştir. Küçükaslan (1994) telefon operatörleriyle yürüttüğü çalışmada İstanbul Telefon Başmüdürlüğü'nde görevli çalışanların tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğunu ve sağlık problemlerinden şikayetçi olduklarını belirlemiştir. Torun (1995), tükenmişliğin aile yapısı ve sosyal destekle olan ilişkisini; öğretmenler, satış elemanları, laborantlar ve trafik polislerinden oluşan bir örneklem üzerinde incelemiştir. Çalışmada tükenmişliğin, aile yapısı ve sosyal destekle, aile yapısı ve sosyal desteğin de birbiri ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Tümkaya (1996), öğretmenlerdeki tükenmişlikle ilgili yaptığı çalışmasında; öğretmenlerde tükenmişliğe yol açabilecek faktörlerle, öğretmenlerde görülen psikolojik ve fiziksel rahatsızlıkların tükenmişlikle ilişkisi üzerinde durarak tükenmişliği gidermeye yönelik çalışmalar hakkında bilgiler vermiştir. Izgar (2001), okul yöneticilerinin tükenmişlik düzeyleri ile ilgili yaptığı çalışmasında, 420 ilk ve orta dereceli okul müdürü üzerinde incelemeler yapmıştır. Budak ve Sürgevil (2005), Dokuz Eylül Üniversitesi'nde185 akademik personele anket uygulayarak tükenmişlik düzeyini ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörleri belirlemeye çalışmıştır.

Barutçu ve Serinkan (2008), Denizli'deki Sosyal Sigortalar Hastanesi'nde görevli hemşirelerin tükenmişlik düzeylerini belirlemek üzere yaptıkları çalışmada 64 hemşireye Maslach Tükenmişlik Ölçeği uygulamışlardır. Çalışmada sonuç olarak; yaş ve çalışma süresi arttıkça duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın azaldığı; çocuk sahibi olan ve çekirdek ailede yaşayanların daha fazla duyarsızlaşma yaşadığı belirlenmiştir.

Tükenmişlik ile ilgili yurt dışında yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Yurtdışında yapılan araştırmaların başında tükenmişlik alanında otorite kabul edilen Christina Maslach ve Susan Jackson'ın yaptıkları araştırmalar gelmektedir. Maslach ve Jackson(1981), tükenmişliğin değerlendirilmesi amacıyla Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ni hazırlayarak, kamu hizmetinde çalışanların yaşamış oldukları tükenmişliği ölçülmeyi amaçlamıştır. Sarros ve Sarros (1987), öğretmenlerin tükenmişliği ile ilgili yaptıkları çalışmada 635 öğretmen ve 128 okul müdürü ve müdür yardımcısına Maslach Tükenmişlik Ölçeği uygulayarak öğretmenler arasında tükenmişliği etkileyen faktörler belirlenmeye çalışmıştır. Byrne (1991), çalışmasında 163 ortaokul ve 162 lise öğretmeni ile 218 üniversite öğretim elemandan oluşan 543 birimlik araştırma grubuna Maslach Tükenmişlik Ölçeğini uygulayarak, ölçeğin faktöriyel geçerliliğini incelemiştir. Çalışma sonunda ortaokul ve lise öğretmenleri için ölçeğin geçerliliği yüksek çıkarken, üniversite öğretim elemanları için geçerliliği düşük çıkmıştır. Cherniss (1992), kamu hukuku avukatları, halk sağlığı hemşireleri, lise öğretmenleri ve psikologlar gibi hizmet sektöründe çalışan 25 kişiye, mesleklerinin ilk yılında ve 12 yıl sonra Maslach Tükenmişlik Ölçeği uygulamıştır. Mesleğin ilk yıllarında tükenmişlik yaşayan bireylerin ilerleyen yıllarda mesleklerini değiştirme eğilimini daha az gösterdikleri ve işlerine karşı daha dirençli ve esnek oldukları tespit edilmiştir. Fakat kariyerin ileriki yıllarında oluşan tükenmişlik uzun vadede ciddi sorunlara neden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bakker ve arkadaşları (2002), internet aracılığıyla işe alınan sekiz farklı meslek grubundan 2919 kişiye Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ni uygulayarak, ölçeğin faktör geçerliliğini test etmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmada Eskişehir'de bulunan kamuya ait bir makine üretim ve motor sanayi işletmesi çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri incelenmiş; Maslach Tükenmişlik Ölçeğinde yer alan ifadelerin alt boyutlara dağılımı ve alt boyutları tükenmişliği ne düzeyde açıkladığı açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle yorumlanmıştır.

Çalışmada analiz edilen veriler; 17 – 28 Mayıs 2010 tarihleri arasında söz konusu işletmede çalışan toplam 1559 personelden, yanıtlanarak geri dönen ve değerlendirilmeye alınan toplam 342 anketten elde edilmiştir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nde yer alan; 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16 ve 20 no'lu ifadeler duygusal tükenmeyi; 5, 10, 11, 15 ve 22 no'lu ifadeler duyarsızlaşmayı; 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19 ve 21 no'lu ifadeler ise kişisel başarıyı ölçmede kullanılan tutum ifadeleridir.

Çalýþmada, verilerin analiz edilmesinde SPSS 15.0 ve LISREL 8.72 programlarý kullanýlmýþtýr. Analizde öncelikle toplanan verilerin güvenirlik analizi yapýlmýþ ve Cronbach Alpha katsayýsý 0.83 olarak bulunmuþtur. Bu deðer ölçeðin oldukça güvenilir olduðunu göstermiþtir.

Tükenmişlik ile ilgili tek boyutluğun araştırılması amacıyla ölçme aracında tükenmişliğe ilişkin yer alan 22 ifadeyle öncelikle tek faktörlü doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda 22 ifadenin tek faktörle açıklandığı modele ait elde edilen ki-kare değeri χ^2 1305.28, serbestlik derecesi (sd) 209 ve yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değeri 0.124 olarak bulunmuştur. Bu değerler incelendiğinde χ^2 / sd oranı 6.24 değeri ve RMSEA değerine bağlı olarak bu modelin kabul edilebilir bir model olmadığı, başka bir deyişle tükenmişliğin tek boyutla açıklanamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Tükenmişlik ile ilgili toplanan verinin yapısına uygun olan faktör sayısını belirlemek amacıyla, tükenmişlikle ilgili ifadeler SPSS 15.0 paket programında açıklayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Yapılan açıklayıcı faktör analizinde, yeterli faktör yüküne sahip olmayan ya da birden fazla faktörde birbirine çok yakın faktör yüklerine sahip olan değişkenler analizden çıkarılmıştır. Bu analiz sonucunda, sekiz değişken ile üç faktörde değişkenliği %69.24 oranında açıklayan uygun bir modele ulaşılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda 1., 2. ve 3. ifadeler birinci faktörde, 10. ve 11. ifadeler ikinci faktörde, 12., 17. ve 19. ifadeler üçüncü faktörde yer almıştır. Değişkenlerin faktörlere dağılımı literatürde öngörülen biçimde gerçekleşmiş ve ilk faktör duygusal tükenme, ikinci faktör duyarsızlaşma ve üçüncü faktör düşük kişisel başarı boyutunu oluşturmuştur. Söz konusu faktörler ile LISREL 8.72 programında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen standartlaştırılmış tahmin değerleri, t-değerleri ve belirlilik katsayıları Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Tükenmişlik ile İlgili Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	λ_i	t değeri	R^2
F1- Duygusal Tükenme (Dtuk)			
	0.72	14.22	0.52
DTuk⟶t1:İşimden soğuduğumu hissediyorum.			
	0.76	15.15	0.58
DTuk⟶t2:İş dönüşü kendimi ruhen tükenmiş			
	0.84	17.24	0.71
hissediyorum.			

DTuk⟶t3: Sabah kalktığımda bir gün daha bu işi kaldıramayacağımı düşünüyorum.			
F2- Duyarsızlaşma (Dys)			
Dys⟶t10: Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim.	0.81	13.95	0.66
Dys⟶t11: Bu işin beni giderek katılaştırmasından korkuyorum.	0.83	14.14	0.68
F3- Düşük Kişisel Başarı (Dkb)			
Dkb⟶t12:Çok şeyler yapabilecek güçteyim.	0.66	8.74	0.44
	0.48	7.01	0.23
Dkb⟶t17:İşim gereği karşılaştığım insanlar ile aramda rahat bir hava yaratırım.	0.56	7.90	0.32
Dkb⟶t19: Bu işte birçok kayda değer başarı elde ettim.			

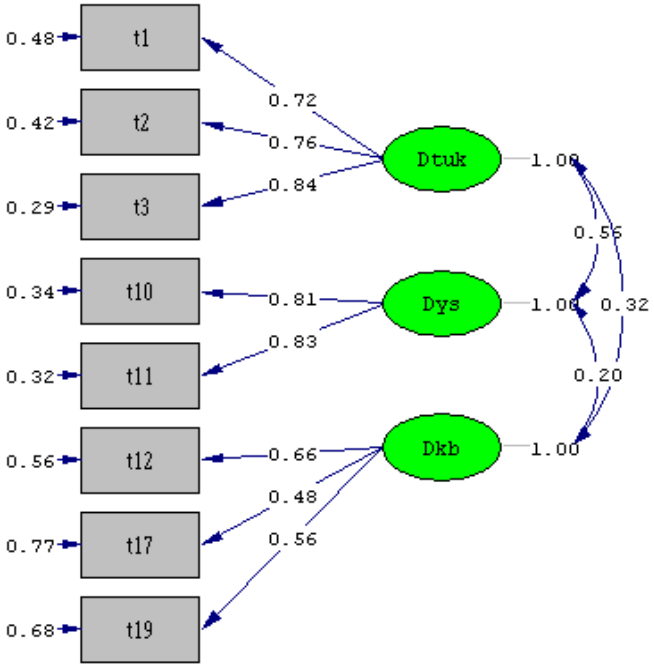
Tablo 1'de görüldüğü gibi tüm ilişki katsayılarının t değerleri 0,05 anlam düzeyinde anlamlıdır (t > 1,96). Duygusal tükenme faktörünün değişkenliği en çok t3 tarafından %71, en az t1 tarafından %52 oranında açıklanmaktadır. Duyarsızlaşma faktörünün değişkenliği t11 tarafından %68, t10 tarafından %66 oranında açıklanmaktadır. Düşük kişisel başarı faktörünün değişkenliği en çok t12 tarafından %44, en az t17 tarafından %22 oranında açıklanmaktadır.

Söz konusu faktörler ile LISREL 8.72 programında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre ki-kare değeri (χ^2) 31.97 serbestlik derecesi (sd) 17 ve yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA) değeri 0.051 olarak bulunmuştur. Bu değerler ve Tablo 2'de yer alan uyum indeksleri incelendiğinde; modelin iyi uyum değerlerine sahip kabul edilebilir bir model olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Tükenmişlik Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri

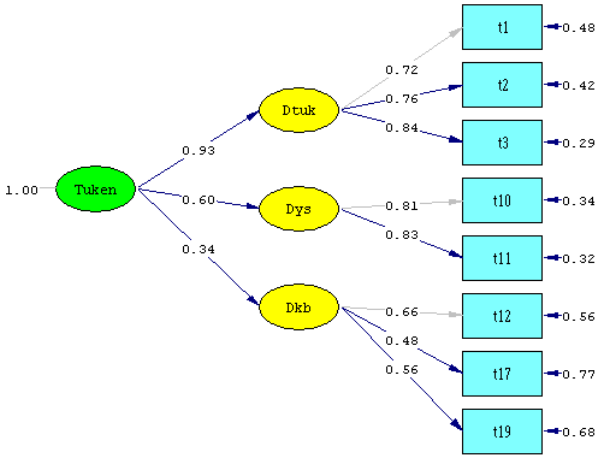
Uyum İndeksleri	Kriterler	Hesaplanan Değer
χ^2/sd	<5/1	1.88
GFI	>0,90	0.98
AGFI	>0,90	0.95
RMSEA	<0,05	0.05
CFI	>0,90	0.98
NNFI	>0,90	0.97

Tükenmişlik doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen path diyagramı Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Tükenmişlik Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Path Diyagramı

Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı daha üst düzeyde bir yapı olan "Tükenmişlik" değişkeninin birer bileşeni konumundadır. Söz konusu bu alt bileşenlerin tükenmişlik faktörü altında toplandığı ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde dilen path diyagramı Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2. Tükenmişlik İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Path Diyagramı

Yapılan ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucu elde edilen bulgular ise Tablo 3'de verilmektedir.

Tablo 3. Tükenmişlik ile İlgili İkinci Düzey Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	**Standartlaştırılmış Yükler**	**t değeri**	**R^2**
Tükenmişlik→Duygusal Tükenme (Tuken) (Dtuk)	0,93	5,45	0,87
Tükenmişlik→Duyarsızlaşma (Tuken) (Dys)	0,6	5,02	0,36
Tükenmişlik→Düşük Kişisel Başarı (Tuken) (Dkb)	0,34	3,66	0,12

Şekil 2 ve Tablo 3 incelendiğinde tükenmişlik değişkeninin en çok duygusal tükenme ile ilişkili olduğu görülmektedir. Değişkenlik, en çok duygusal tükenme (0.87), en az düşük kişisel başarı değişkeninde (0.12) açıklanmaktadır. İkinci düzey ilişkiler modeldeki parametre değerleri üzerinde etki yaratmadığı için modele ait uyum indeksleri değişmemiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Eskişehir'de faaliyet gösteren, kamuya ait bir makine üretim ve motor sanayi işletmesi çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nde öngörülen tükenmişliğe ait alt boyutların çalışmada toplanan veri için nasıl sonuçlar doğurduğu ortaya konmuştur. Buna göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşma arasında pozitif yönlü kuvvetli ilişki (r=0.56) söz konusu iken; duygusal tükenme ve düşük kişisel başarı arasında pozitif yönlü zayıf ilişki (r=0.32) söz konusudur. Duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı arasında ise yine pozitif yönlü zayıf ilişki (r=0.20) bulunmaktadır. Ayrıca bu üç boyutla ilgili; tükenmişlikteki değişkenliğin en çok duygusal tükenme tarafından (R^2= 0.87); ikinci olarak duyarsızlaşma tarafından (R^2= 0.36); en az ise düşük kişisel başarı tarafından (R^2= 0.12) açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçlar, bu ve benzeri konularda yapılabilecek daha kapsamlı çalışmalarda araştırmacılar için bir ön bilgi kaynağı olarak değerlendirilebilir ve kullanılacak araştırma yöntemini belirlemede yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

BAKKER, A. B., DEMEROUTI, E. and SCHAUFELI, W. B. (2002). "Validation of the Maslach Burnout Inventory – General Survey: An Internet Study", Anxiety, Stress and Coping: An International Journal, 15 (3) :245-260.

BARUTÇU, E. ve SERİNKAN, C. (2008). "Günümüzün Önemli Sorunlarından Biri Olarak Tükenmişlik Sendromu ve Denizli'de Yapılan Bir Araştırma", Ege Akademik Bakış Dergisi, 8 (2): 541-561.

BUDAK, G. ve SÜRGEVİL, O. (2005). "Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (2): 95-108.

BYRNE, M. B. (1991). "The Maslach Burnout Inventory: Validating Factorial Structure and Invariance Across Intercediate, Secondary, and University Educators", Multivariate Behavioral Research, 26 (4): 583-605.

CHERNİSS, C. (1992). "Long-Term Consequences of Burnout: An Exploratory Study", Journal of Organizational Behavior, 13 (1): 1-11.

CORDES, C. L. and DOUGHERTY, T. W. (1993). "A Review and an Integration of Research on Job", Academy of Management Review, 18 (4): 621-656.

ÇAM, O. (1992). "Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması", VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı, 155-160.

ERGİN, C. (1992). "Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğin Uyarlanması", VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı,143-154.

FREUDENBERGER, H. J. (1974). "Staff Burn-Out", Journal of Social Issues, 30 (1): 159-165.

IZGAR, H. (2001). Okul Yöneticilerinde Tükenmişlik. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KÜÇÜKASLAN, A. (1994). "İstanbul Telefon Başmüdürlüğü'nde Çalışan Telefon Operatörlerinin Stres-İş Doyumu İlişkisinin İncelenmesi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

MASLACH, C. (1976). "Burned-out", Human Behaviour, 5: 197-220.

MASLACH, C. and GOLDBERG, J. (1998). "Prevention of Burnout: New Perspectives", Applied and Preventive Psychology, 7: 63-74.

MASLACH, C. and JACKSON, S. E. (1981). "The Measurement of Experienced Burnout",Journal of Occupational Behaviour, 2: 99-113.

MASLACH, C.; SCHAUFELİ, W. B. and LEİTER, M. P. (2001). "Job Burnout",Annual Review of Psychology, 52: 397-422.

MASLACH, C.; SCHAUFELİ, W. B. and LEİTER, M. P. (2008). "Job Burnout: 35 Years of Research and Practice", Career Development International, 14 (3): 204-220.

MUHAMMAD, A. H. and HAMDY, H. I. (2005). "Burnout, Supervisory Support, and Work Outcomes: A Study From an Arabic Cultural Perspective", International Journal of Commerce and Management, 15 (3-4): 230-242.

SARROS, J. C. and SARROS A. M. (1987). "Predictors of Teachers Burnout", The Journal of Educational Administration, 24 (2): 272-280.

SÜRGEVİL, O. (2006). Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TORUN, A. (1995). "Tükenmişlik, Aile Yapısı ve Sosyal Destek İlişkileri Üzerine Bir İnceleme". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

TSIGILIS, N.; S KOUSTELIOS, A. and TOGIA, A. (2004). "Multivariate Relationship and Discriminant Validity Between Job Satisfaction and Burnout", Journal of Managerial Psychology, 19 (7): 666-675.

TÜMKAYA, S. (1996). "Öğretmenlerdeki Tükenmişlik Görülen Psikolojik Belirtiler ve Başa Çıkma Davranışları", Yayınlanmamış Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.

E-HİZMET KALİTESİNE GÖRE SANAL ALIŞ VERİŞ SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilgin ŞENEL, Dr., Anadolu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Endüstri Mühendisliği, bsenel@anadolu.edu.tr

Mine ŞENEL, Dr., Anadolu Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Endüstri Mühendisliği, mines@anadolu.edu.tr

Gülten EREN GÜMÜŞTEKİN, Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı,ggumustekin@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, Türkiye'deki beş büyük ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Eskişehir) faaliyet gösteren elektronik eşya satan mağazalardan alış veriş yapan ve en az üç kez sanal alış veriş sitelerinden alış veriş yapmış olan 415 adet müşteriye Parasuraman'ın (2004) geliştirmiş olduğu E-Hizmet kalitesi ölçeği verilerek en çok kullandıkları siteleri değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen veriler, bulanık mantık teoremi ile durulaştırıldı ve güvenirlik Analizine ve faktör analizine tabi tutuldu. Daha sonra, boşluk temeline dayalı ölçüm yöntemi ile en çok kullanıldığı tespit edilen gittigidiyor.com, E-Bay.com ve hepsiburada.com alış veriş sitelerinin E-Hizmet kaliteleri arasında karşılaştırmalar yapıldı. Karşılaştırmalar E-Hizmet Kalitesine göre yapılan sıralamanın en çok tercih edilen site sıralamasıyla aynı olduğunu gösterdi. Ek olarak çalışmada, en çok tercih edilen üç sitenin E-Hizmet Kalitesinin hangi boyutlarındaki farklılığın en çok tercih edilen site olmasında etkili olduğu araştırıldı ve Gizlilik boyutunun çok önemli olduğu belirlendi. Müşteriler web tabanında işlem gören firmaların güvenilir olması ve kendi bilgilerinin korunacağına inanmalarının sitelerin kullanımını arttıracağı bu çalışma ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: E-Hizmet Kalitesi, Sanal alış veriş, İnternet

ACCORDING TO E-SERVICE QUALITY, EVALUATED VIRTUAL SHOPPING SITES

ABSTRACT: In this study, E-Service Quality Scale, developed by Parasuraman (2004), has been given to evaluated by 415 clients who made shopping from company selling electronic device operates in five big cities of Turkey (İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Eskişehir) and from virtual organizations at least three times. Obtained data has been defuzzyfied by fuzzy logic and has been emerging. After the data obtained was defuzzyfied by fuzzy logic theory, the defuzzyfied data has been applied to reliability and factor analysis. Then, comparisons has been performed among E-Service Quality of gittigidiyor.com E-Bay.com and hepsiburada.com settled the most commonly used as a shopping sites by measurement method based on space. The comparisons have been showed that ranking according to E-Service Quality and the most commonly used sites has been found same. In addition, the study,has been investigated which effective dimensions of E-Service Quality belonging to the most preferred three-sites and Privacy dimension has been determined to be very important. Being reliable of company operates on web base and believing of customers knowledge protected by company have been determined to increase use of sites.

Key Words: E-Service Quality, Virtual Shopping, Internet

GİRİŞ

Bir çok keşif ve icatta olduğu gibi, Internet'in ortaya çıkışı da bir kriz anında gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllarda Amerika Bileşik Devletleri Hükümeti Savunma Bakanlığı strateji uzmanlarının, olası bir savaş çıkması durumunda iletişim kurmak ve bilgiye problemsiz ulaşabilmek için gereğini yapmak üzere İleri Savunma Araştırma Projeleri Teşkilatı'nı (DARPA: Defence Advanced Research Project Agency) görevlendirilmiştir. Böylelikle, Internet paket anahtarlama metodu yapısında, günümüzdeki yoğun kullanım amacı dışında ve farklı bir adla (ARPANET) ortaya çıkmıştır (1969). Bilgi ağlarının ağı olarak da adlandırılan Internet'in kullanıcı sayısı arttıkça faaliyet alanı da büyümektedir. Internet, askeri amaçlar doğrultusunda geliştirilmesine rağmen, takip eden yıllarda kamu ve akademik faaliyetleri alanlarına doğru yönlenmiştir. Bu dönemlerde ağ üzerinde faaliyet gösteren ticari kurumların sayısı, eğitim ve kamu kurumlarına göre daha fazla artış göstermiştir (Pitter, Amato, Callahan, Keer ve Tilton, 1995:4-5). Yani, 1990'lı yıllardan 2010 yılına kadar Internet'te ticari uygulamalar daha da yoğunlaşmış; elektronik ticaret hareketleri, ağda birinci dereceden kullanım amacı haline gelmiştir.

Özellikle son 20 yıldır, çok yönlü organizasyonlarda bilgi teknolojilerinin kullanımı ve internet hizmetleri isteği gittikçe büyümüştür. Organizasyonlar, global muadilleri ile ilişkide kalmak ve günlük operasyonları yapabilmek için kendilerine yardımcı olan internet ve enformasyon teknolojilerine geniş bir şekilde bağımlı olmuşlardır (Applegate, Holsapple, Kalakota, Radermecher ve Whinston, 1996: 1-10). Ek olarak son yıllarda, giderek artan sayıda müşterilerce elektronik ticaret kullanılmaya başlanmıştır (Alden, Jan-Benedict, Steenkamp ve Rajeev, 2006: 227-239) ve bu durum ise ticaretin sınırları ortadan kaldırmıştır. Elektronik ticaret ve elektronik alış veriş, global ve direkt olarak müşterilere ulaşmak isteyen işletmeler için fırsatlar yaratmıştır. Özellikle geçen 10 yılda internet üzerinden alış veriş imkanı sunun firmaların sayısındaki artış, online alış veriş konusundaki olumlu beklentileri daha da ileriye taşımıştır (Vijayasarathy, 2004: 747-762). Bu da organizasyonları internet ve enformasyon teknolojilerine daha da bağımlı hale getirmiştir. Dünya genelinde, dört kişiden biri internet kullanıcısı olduğunu bildiren Uluslararası Telekominikasyon Birliğinin son çalışmalarından çıkan sonuç ile internet kullanıcılarının sayısı, elektronik ticaret için ne kadar önemli olduğunu gösterebilir.

Bir Web tabanı üzerinden verilen Elektronik Hizmet, çoğu firmalarca müşterilere destek ve hizmet sağlayabilmek için kullanılan opsiyonlardan biridir. Bu hizmeti sunan çoğu firma ile, müşteriler herhangi bir şey satın almadan önce elektronik ortamda sunulan farklı web sitelerin hizmetlerini kıyaslayabilir ve daha çok bilgi ve tecrübeye sahip olabilirler. Özel bir tedarikçi için, elektronik hizmet ile daha kolay müşteri kontrolü yapabilecek avantajlara sahip olur. Geleneksel ticarete zıt olarak, bir web tabanından sağlanan elektronik hizmetin bazı dezavantajları vardır. Çoğu müşteri sistem güvenliği konusunda güvensizdir veya asla yüz yüze gelemeyeceği için tedarikçilere güvensizdirler (Rotchanakitumnuai ve Speece, 2004). Genelde güvenin rolü elektronik ticarette başarı için çok önemlidir (Gefen, Karahanna ve Straub, 2003: 20-38). Bazen web tabanı üzerinden verilen hizmet sözünde duramayabilir ve böylece web sisteminin güven problemi olduğu zaman müşteri güveni inşaa edilemez (Jones, Wilikens, Morris ve Masera, 2000: 81-87). Her ne sebep olursa olsun, güven eksikliği bir web sitesi üzerinden sağlanan hizmetin müşteri kabulünü düşürür (Tim ve Tadisina, 2010: 419-443).

Bu bilgiler dahilinde bu araştırma, sanal ortamda en az üç kere alış veriş yapmış olan katılımcıların en çok kullandıkları alış veriş sitelerinin, hizmet kalitelerinin belirlenmesi ve belirlenen hizmet kalitesine göre tercih nedenlerinin bulunması amaçlamıştır. Bu noktada, firmalarca artık günümüzde daha yaygın bir halde kullanılan sanal ortamın üzerinden alış veriş yapma veya yapmama nedenlerini öğrenilmesi, sanal ortamda verilen hizmetin geniş kitlelerce yayılmasını sağlamak için çok önemli olacaktır.

HİZMET KALİTESİ

İnternet tabanlı hizmetlerin sayısındaki artış firmaların ve müşterin etkileşim tarzlarını değiştirdi. E-Hizmet Kalitesi yalnızca yapılan ticarette başarının veya başarısızlığın belirlenmesinde değil, aynı zamanda karşılıklı olarak etkileşimli bilgi akışının müşterilere sağlanması açısından giderek önem kazanmıştır (Yang, 2001; Santos,.2003). Online hizmet sunumu geleneksel hizmet sunumundan çok farklıdır. Online Hizmet sunumunda, müşterilerden elde edilen bilgiler toplanarak, e-hizmet sağlayıcıları tarafından müşterilere olan hizmeti özelleştirmek için kullanılabilir (Rowley, 2006). Geleneksel hizmetin yerine getirmesinde önemli olan hizmet elemanları ile fiziksel kaynaklar sağlarken, e-hizmette yerlerini hızlı hizmet sağlayıcılar (serverlar), veri tabanları ve teknik personelden oluşan altyapıya bırakmıştır (Pandya ve Dholakia, 2005: 4; Rayport ve Sviokla, 1994: 142; 1995: 76).

E-Hizmet, internet üzerinden dağıtım yapan bir interaktif hizmet veya bir web tabanlı hizmet olarak tanımlanmıştır. Ghosh ve ark (2004), E-Hizmeti interaktif bir bilgi hizmeti olarak kavramsallaştırmışlardır. Zeithaml ve arkadaşları (2000) ise, E-Hizmeti internet üzerinden dağıtım yapan web hizmet olarak tanımışlardır. E-Hizmet de, müşterilerin etkileşimi veya hizmet sağlayıcısı ile olan ilişkisi teknoloji yoluyla sağlanır. Yalnızca, müşteriler E-Hizmetle karşılaştığında bilgi teknolojilerine oldukça güvenmelidirler (Rowley., 2006).

Genelde, E-Hizmet, müşteri hizmetlerini güçlendirmeyi amaç edinmiş hizmet sağlayıcıları tarafından sağlanan sistemler ve teknolojilerin destekleri ile birleştirilmiş ve müşteriler tarafından kullanılan etkileşimci, merkez odaklı ve internet üzerinden müşteri hizmeti olarak tanımlanabilir (de Ruyter, 2001).

E-Hizmet Kalitesi, müşteriler için anahtar bir faktördür, çünkü online olarak ürünlerin fiyatlarını ve teknik özelliklerini kıyaslamak geleneksel kanallardan çok daha kolaydır (Santos, 2003). E-Hizmet kalitesi ile birlikte firmalar müşteri tatminlerinin artırılması için farklılaştırabilirler, bu durumda müşterilerin tekrar kendi sitelerinden alış verişleri için cesaretlendirerek müşteri sadakatini inşa eder (Zeithaml, 2002).

E-Hizmet kalitesi, sanal pazarda E-Hizmet verilişiyle ve kalitesiyle ile ilgili olarak müşterilerin genel değerlendirmeleri ve yargıları olarak tanımlanabilir (Santos, 2003). Aslında, E-Hizmet kavramı, e-perakendecilik ile Internet üzerinden verilen satış sonrası müşteri hizmetleri arasındaki tüm hizmet türlerini içermektedir (Voss, 2002: 13). Zeithamlve ark (2000) tarafından kavramsallaştırılmış E-Hizmet Kalitesi tanımlarından biride, internet üzerinden sağlanan hizmetin kalitesi, verimli ve etkili bir web sitesi alış verişinin sağlanmasıyla oluşacağını söylemişlerdir.

E-Hizmet kalitesi, sadece pazarda ticari firmalara rekabet edebilmek için avantajlar sunmaz, aynı zamanda müşterileri artan müşteri ilişkileri ve hızlı geri dönüş süreçleriyle beraber ürün geliştirmeye dahil eder.

Bazı araştırmacılar, müşterilerin bireysel tavır ve tutumlarının Internet üzerinden alışveriş yapıp, yapmama niyetlerini belirlediğini tartışmışlardır (Teo, Lim ve Lai, 1999: 25-37). Müşteriler artık Internet alışverişinin kendilerine sağlayabileceği faydalar ile ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak, günümüz ortalama müşterileri alışverişinde çok çeşitli yöntemler kullanma eğilimdedir.

Forrester Araştırma Merkezinin yakın zamandaki bir çalışmasına göre, tüketicilerin üçte ikisi alışveriş için farklı kanallar kullanmaktadır. (Soopramanie, Robertson ve Fildes, 2007: 265-275). Internet günümüzde müşterilerin mal ve hizmet satın alma davranışlarında köklü değişiklikler yapmıştır (Forsythe, Sandra ve Shi Bo, 2003: 867-875). Internet her ne kadar kullanıcılara zaman kazanma, daha fazla bilgiye, daha kısa zamanda ulaşma, kolaylık, rekabetçi fiyatlar, daha fazla seçim şansı ve daha fazla bilgiye ulaşma gibi avantajlar sağlıyor ise de, müşteriler çoğu zaman Internet üzerinde alışveriş yapmak konusunda çekingen davranmakta ve yüz yüze geleneksel alışveriş yöntemlerini tercih etmektedirler (Lin, 2007: 3-4).

E-Hizmet Kalitesi Boyutları

E-Hizmet Kalitesi ile ilgili olarak şu ana kadar gerçekleştirilmiş, gerek teori gerek uygulama açışından en anlamlı ve tutarlı olarak kabul edilebilecek yine geleneksel hizmet kalitesinde olduğu gibi Parasuraman vd. (2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. Marketing Institute tarafından desteklenmiş olan bu çalışma ilk defa 2004 yılı sonunda Marketing Science Institute tarafından yayımlanmış bir makale ile bilime sunulmuştur. Kısa bir zaman sonra aynı çalışma Journal of Service Research dergisinin 2005 yılı ilk sayısında yayınlanmıştır. Zeithaml, Parasuraman ve Malhotra'nın 2002 yılında gerçekleştirdikleri elektronik hizmet kalitesiyle ilgili kapsamlı literatür taraması ve sonuçlarınca ortaya çıkan teorik çerçevenin operasyonel anlamda bir uygulaması olan çalışmanın, Wolfinbarger ve Gilly'nin (2003) eTail çalışmasından sonra elektronik hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik ilk ciddi araştırma olduğu düşünülmektedir. Üç aşamalı bir çalışma sonucunda eTail ismini verdikleri son ölçeğe ulaşmışlardır.

Öncelikli olarak Elektronik Hizmet Kalitesinin tanımı ve yeri ile yola çıkan araştırmacılar, tüketicilerin Web sitelerinin kalitesinin değerlendirirken, sadece web siteleriyle etkileşim sırasındaki deneyimleri değil aynı zamanda etkileşim sonrası safhalardaki(işlemi gerçekleştirme, iadeler gibi) konuları da temel aldığını belirtmişlerdir. Buradan hareketle Elektronik Hizmet Kalitesinin müşterilerin web siteleri ile etkileşiminin tüm safhalarını kapsayan geniş bir tanımını şu şekilde belirlemişlerdir. "bir web sitesinin, ne oranda etkin ve etkili alışveriş, satın alma ve dağıtımı kolaylaştırdığıdır." (Parasuraman vd., 2004).

Bu genel tanımlama yapıldıktan sonra Parasuraman vd. (2004) Elektronik Hizmet Kalitesinin ilk ölçeğini oluşturmak amacıyla temel alacakları boyutları belirlemişlerdir. Yaptıkları literatür taraması üzerine aşağıdaki boyutları belirleyip tanımlamışlardır.

1-Güvenirlik: Site fonksiyonunu doğru olarak yerine getirir. Hizmet sözlerini (stokta ürünü vardır, ne sipariş edildiyse onu dağıtır, zamanında dağıtım yapar) yerine getirir ve doğru faturalama ve ürün bilgisi sunar.
2-Duyarlılık: Problem ve soruları olan müşteriler zamanında yardım alır.
3- Erişim: Müşteriler siteye hızlı ulaşır ve gerektiğinde firmaya ulaşabilir.
4-Esneklik: Site müşterilerine, satın alama, gönderim ve ürünlerin arama ve iadesi için çeşitli olanaklar sunar.
5-Gezinme Kolaylığı: Site müşterilerin aradıkları kolaylıkla bulunabilmeleri yardım etmek için fonksiyonlar barındırır. İyi bir arama motoruna sahiptir ve müşterilerin sayfalar arası hızlı ve kolay gezinmesini sağlar.
6-Etkinlik: Siteyi kullanmak kolay, düzgün yapılandırılmış ve müşteri tarafından sağlanması gereken bilgiyi en az düzeye tutmuştur.
7-Yetkinlik/Güven: Müşteri sitenin ürün ve hizmetlerinin iyi bir üne sahip olduğuna ve/veya sitenin açık ve güven verici bilgi sunduğuna inanır.
8-Güvenlik/Gizlilik: Müşteri sitenin saldırılara karşı güvenli ve kişisel bilgilerin korunduğuna inanır.
9-Fiyat Bilgisi: Müşteri nakliye ücreti, toplam fiyat ve karşılaştırmalı fiyat bilgilerine alışveriş sırasında ulaşabilir.
10-Site Estetiği: Site görsel olarak müşteriye hoş görünür.
11- Özelleştirme/Kişiselleştirme: Site Bireysel müşteri tercihlerine, satın alma tarihçesine ve alış veriş yoluna göre kolaylıkla düzenlenebilir.

Web sitesi özelliklerini içeren bu 11 boyutu oluşturan 121 maddelik ifade havuzu ilk elektronik hizmet kalitesi ölçeğini oluşturmuştur. Parasuraman vd. (2004) elde ettikleri bu ölçeği bir pazarlama araştırması firması aracılığı ile tüketicilere online olarak uygulamaları sonucu elde ettikleri 549 kullanılabilir ankete bilinen yöntemleri uygulayarak saflaştırma işlemi gerçekleştirmişlerdir. Elde ettikleri boyutlar aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Etkinlik: Site hızlı ve kolay bir şekilde kullanılabilir,
İşlemi Gerçekleştirme (Fulfillment): Ürün bulunurluğu ve sipariş dağıtımı site söz verdiği şekilde gerçekleştirir,
Sistem Uygunluğu (System Availability): Site fonksiyonlarını düzgün olarak yerine getirir.
Gizlilik: Site güvenlidir ve müşteri bilgilerini korur,olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, sanal organizasyon müşterilerinin en çok tercih ettikleri site sıralamalarıyla, E-Hizmet Kalitesi değerlendirme sıraları arasında bir farkın olup olmadığının ve hangi E-Hizmet Kalitesi boyutlarının sitelerin alış verişlerde tercih edilmelerinde etkili olduğunun bulunmasıdır.

Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu araştırmanın hipotezleri;
H1: Bir sanal alış veriş sitesinin Hizmet Kalitesi Sistem uygunluğu boyutu değeri, diğer sitelerininkinden büyük ise o siteyi en çok tercih edilen site konumuna getirir.
H2: Bir sanal alış veriş sitesinin Hizmet Kalitesi Etkinlik boyutu değeri, diğer sitelerininkinden büyük ise o siteyi en çok tercih edilen site konumuna getirir.
H3: Bir sanal alış veriş sitesinin Hizmet Kalitesi İşlemi Gerçekleştirme boyutu değeri, diğer sitelerininkinden büyük ise o siteyi en çok tercih edilen site konumuna getirir.
H4: Bir sanal alış veriş sitesinin Hizmet Kalitesi Gizlilik boyutu değeri, diğer sitelerininkinden büyük ise o siteyi en çok tercih edilen site konumuna getirir.

Araştırma Metadolojisi

Araştırma Örneklemi

Türkiye'de beş büyük ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Eskişehir), elektronik eşya satan mağazalardan alış veriş eden ve çalışmaya katılmayı kabul eden 415 adet müşteri ile çalışma sınırlandırılmıştır.

Literatürde Örneklem grubunun evreni temsil etmesi için gerekli sınır sayıları ilgili çalışmalar yapılmıştır. %95 güven aralığında farklı evren büyüklükleri için örneklem sayıları Tablo 1'da sunulmuştur.

Tablo 1. Farklı ana kütle büyüklükleri için örnek rakamlar

ANA KÜTLE BÜYÜKLÜĞÜ	ÖRNEKLEM BÜYÜKLÜĞÜ
100	79
500	217
1.000	277
5.000	356
50.000	381
100.000	382
1.000.000	384
25.000.000	384

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak birincil kaynaklardan hazırlanan anket kullanılmıştır. B çalışmada, algılanan e-hizmet kalitesini ölçmek web sitesi özelliklerini içeren orijinal E-Hizmet Kalitesi ölçeği (Parasuram,2004) kullanılmıştır. Web sitesi özelliklerini içeren E-Hizmet Kalitesi ölçeği, 4 boyutu oluşturan 17 maddelik sorudan oluşmuştur. İlk boyut olan Sistem Uygunluğu boyutu 4 soru, Etkinlik boyutu 4 soru, İşlemi gerçekleştirme boyutu 4 soru ve son olarak Gizlilik boyutu 5 soru, toplam 17 sorudan oluşmuştur.

Orijinal E-Hizmet Kalitesi ölçeği 7'li Likert ölçeğine göre hazırlanmış olup bu ölçeğe göre elde edilenlerin verilerden anlamlı sonuçlar elde edilemediğinden, 5'li Likert ölçeği tercih edilmiştir.

Bu ölçek, daha önce en az üç kez sanal ortamda herhangi bir siteden alış veriş yapmış olan katılımcılarca doldurulmuştur. Bunun nedeni kullanılan sitenin hizmet kalitesinin belirlenmesinde daha verimli bilgi edinilmesidir. Anket iki bölümden oluşmuştur. İlk bölüm katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amaçlı hazırlanmış sorulardan oluşmuştur. İkinci bölüm ise sanal ortamda en çok tercih ettikleri sitenin Hizmet Kalitesinin belirlenebilmesi amaçlı hazırlanmış sorulardan oluşmuştur.

Verilerin Analiz Yöntemleri

Verilerin analizinde, Bulanık Mantık teorisi ve SPSS 16 istatistik programı kullanılarak, güvenirlik analizi, açıklayımcı faktör Analizi ve Mean testi kullanılmıştır.

Bulgular ve Analizler

Demografik Özellikler

Araştırma kapsamında yer alan örneklemin bazı sosyo-demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo2 de verilmiştir.

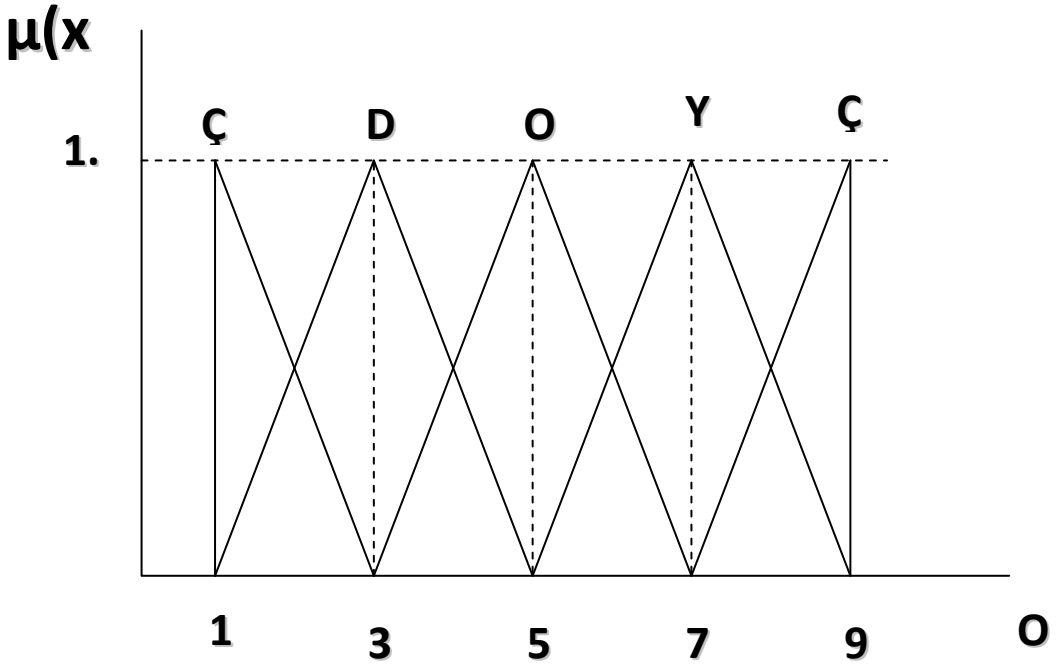
Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		**Frekans**	**%**	**Demografik Özellikler**		**Frekans**	**%**
Cinsiyet	Kadın	207	%49,9	Medeni Hal	Evli	27	%6,5
	Erkek	208	%50,1		Evli Değil	388	%93,5
Yaş	18-25	378	%91,1	Eğitim	Okur Yazar	4	%1,0
	26-33	29	%7,3		İlköğretim Mezunu	5	%1,2
	34-41	3	%0,2		Lise Mezunu	13	%3,1
	42-49	1	%0,2		Üniversite Öğrencisi	325	%78,3
	50 ve üstü+	3	%1,2		Üniversite Mezunu	60	%14,5
					Yüksek Lisans ve Üstü	8	%1,9

Çalışmaya katılanların cinsiyetlerine bakıldığında bayan ve erkekler arasına eşitlik söz konusu iken, yaşlarının 18-25 yaş arası genç, bekar ve üniversite öğrencilerinin çalışmada çoğunluğu oluşturduğu belirlenmiştir.

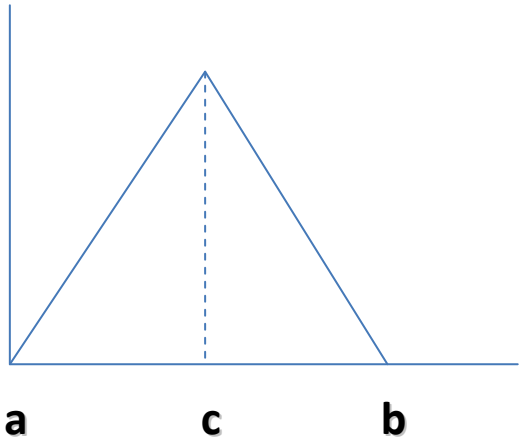
Bulanık Mantık Teorisi Kullanılarak Verilerin Durulaştırılması

İlk olarak Ankette 5'li Likert ölçeğiyle 17 değişkeni içeren soru bulunmaktadır. Beşli Likert ölçeğindeki dilsel ifadeler: **1-**Çok Kötü, **2-**Kötü, **3-**Ne Kötü Ne İyi, **4-**İyi, **5-**Çok İyi şeklinde oluşturulmuştur. Ölçülmeye çalışılan değişkenler için kesin doğruların veya yanlışların olmasının mümkün olmamasından dolayı **(Dubois et all., 1998; Zimmermann, 2001)** ve anlamlı ve yararlı çözüm çıkarımlarının yapılması için **(Caporaletti and Dula, 1999; Dorsey and Coovert, 2003)** bulanık mantık yöntemiyle katılımcıların verdiği ifadeler durulaştırılmıştır. Çalışmada kullanılan dilsel terimler üçgen üyelik fonksiyonu metodu kullanılarak durulaştırılmıştır (Chen, 1997:265).

Şekil 1. Üyelik fonksiyonu

Şekil 2'da üçgen şeklindeki bir sayının durulaştırılması bir örnekle açıklanmıştır.

$$\Rightarrow \frac{1}{2}(c-a)(1) = \frac{1}{2}(b-c)$$

$$\Rightarrow (c-a) = (b-c)$$

$$\Rightarrow 2c = a+b$$

$$\Rightarrow c = \frac{a+b}{2}$$

Şekil 2. Örnek durulaştırma işlemi

Dilsel değişkenlere karşılık gelen durulaştırılmış sayılar ve beşli Likert ölçeğindeki karşılıkları aşağıdaki Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Durulaştırılmış dilsel değişkenler

Dilsel Değişkenler	Durulaştırılmış Sayı	Beşli Sistem Karşılığı
1Çok Kötü	0.15	0.75
2-Kötü	0.25	1.25
3-Ne Kötü Ne İyi	0.50	2.5
4-İyi	0.75	3.75
5-Çok İyi	0.85	4.25

Güvenirlik Analizi

Durulaştırılan veriler, SPSS 16 vs istatistik programı ile değerlendirilmiştir. Verilerin analizinde sırasıyla Güvenirlik Analizi, Faktör analizleri kullanılmıştır. Güvenirlik Analizi sonucuna göre,17 maddenin Coranbach Alphası katsayısı 0,770 bulunmuş ve bu değerde çalışmanın güvenir olduğu ortaya koymuştur. Ardından veriler faktör Analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 4. Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
,770	17

Açıklayımcı Faktör Analizi

Durulaştırılan veriler açıklayımcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Açıklayımcı faktör analiziyle, ölçme aracını oluşturan soruların kendi aralarında nasıl kümelendikleri tespit edilir. Bulunan her faktörün (soru kümesinin) bir teorik yapıyı temsil ettiği düşünülür. Faktör analizi, çok sayıda değişkenden (maddeden) az sayıda tanımlanabilen anlamlı yapılara ulaşmayı hedeflemektedir. Madde faktör yük değerlerinin 0.45 ve daha yüksek olması istenmektedir.

Tablo 5. KMO ve Bartlett Testi

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,667
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	1,284E3
	df	45
	Sig.	,000

Faktör Analizine tabi tutulan E-Hizmet Kalitesini Oluşturan dört ana boyuta ait 17 soru Faktör Analizine tabi tutulmuştur. Burada amaç 0.50 faktör yükünün altında kalan değerler belirlenerek, birbirinden tamamen ayrık faktör boyutları elde edilmesidir. Bu analiz sonucunda Tablo 5'de KMO VE Bartlett Testi sonucunda 0,667 bulunmuş ve bu değer çalışmanın yürütülebilmesi için anlamlı bulunmuştur.

Tablo 6. Anket Sorularında E-Hizmet Kalitesi Dört Boyutuna katılımcılarca verilen cevapların ortalama değerleri

	ETKİNLİK	Ortalama	Faktör Puanı
E6	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerin WEB deki işlem sitesinin kullanımı kolaydır	3,8084	,904
E2	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketlerin WEB deki işlem sitesi, bu site içerisinde, herhangi bir yere ulaşmamı kolaylaştırır.	3,7590	,885
E8	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerin WEB deki işlem siteleri iyi tasarlanmıştır	3,7429	,602
	SİSTEM UYGUNLUĞU		
SU1	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerin WEB deki işlem sitesi, işlem yapmak için her zaman kullanıma hazırdır	3,6729	,800
SU2	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerinin WEB deki işlem sitesi,doğru olarak yüklenir ve çalışır.	3,8410	,794
SU3	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerin WEB deki işlem sitesinin çöktüğünü hiç görmedim ve duymadım	3,8277	,728
	GİZLİLİK		
G2	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerin WEB deki işlem sitesine verdiğim özel bilgilerimi başka sitelerle paylaşmaz	3,4229	896
G3	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerinin WEB deki işlem sitesinde yaptığım işlemlerimde, kendimi güvende hissederim	3,4572	,890
	İŞLEMİ GERÇEKLEŞTİRME		
İG2	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketler, WEB deki işlem hizmetleri için verdiği sözlerde gerçekçidir	3,6964	,844
İG3	Sanal ortamda alış veriş yapmak için kullandığım şirketin/şirketlerinin WEB deki işlem sitesinde, işleme ben onay verdiğimde gerçekleştirir	3,7060	,821

Yapılan Faktör Analizi doğrultusunda toplam 17 adet sorudan sadece 0.50 faktör puanının üstünü sağlayan 10 soru belirlenmiştir ve dört ayrı ayrı faktör grubu ortaya çıkmıştır. E6, E2 VE E8 soruları etkinlik faktöründe, SU1, SU2 ve SU3 Sistem Uygunluğu faktöründe, G2, G3 Gizlilik Faktöründe ve İG2 ve İG3 İşlemi Gerçekleştirme faktöründe toplanmışlardır.

Gab Based Yöntemi ile E-Hizmet Kalitesi Değerlendirilmesi

Faktör Analizi ardından 10 maddenin oluşturduğu E-Hizmet Kalitesi ölçeği, boşluk taban (gap-based) yöntemine göre analiz edilmiştir. Her boyut için boşluğa dayalı Hizmet Kalitesi aşağıdaki denkleme göre hesaplanmıştır (Lee at al,. 2004).

$$GSQ_i = \frac{\sum_{i=1}^{n} \left| P_{ij} - E_{ij} \right|}{n_i}$$

P_{ij} = Algılanan hizmet kalitesi

E_{ij} = Beklenen Hizmet Kalitesi

n_i = Veri sayısı

Verilerin Analizleri

Tablo 7. Katılımcıların İnternet Kullanımını En Çok Hangi Amaçla Yaptığı

	İlk Tercih	**İkinci Tercih**	**Üçüncü Tercih**	**Dördüncü Tercih**
İlgimi Çeken veya İşimle İlgili KonulardaAraştırma Yaparken	x			
Kişisel Sayfalarımı İncelerken (Facebook,E-mail vs)		x		
Chat Yapmak İçin			x	
Günlük Yayınları Takip Ederken				x

Katılımcılara sorulan internet kullanımını hangi nedenlerle daha çok yapmaktasınız sorusuna verdikleri cevaplarda en çok ilgisini çeken veya ilgili konularda araştırma yaparken cevabı en çok işaretlenen cevap olmuştur. Cevaplardan alış veriş yaparken sorusuna verilen cevap en son işaretlenen cevap olmuştur. Bu noktada görüleceği gibi daha henüz sanal ortamda alış veriş yapılması henüz oturmamış olduğu görülecektir.

Tablo 8. Katılımcıların İnternetten Alış veriş Yapılmamasının Nedenleri Hakkındaki Görüşleri

	Frekans	**%**		**Frekans**	**%**
Parasal Güvenlik Sorunu	81	25,8	Fiyatların Faklı Olmaması	19	6,1
Dolandırılma Korkusu	114	36,3	Yanlış Bir İşlem Yapma Korkusu	21	6,7
Kanuni Yaptırım Hakkında Bilgi Sahibi Olmama	10	3,2	Kişisel Bilgilerin Kötü Amaçlarla Kullanılması	46	14,6
Satın Alınan Ürünün İkinci El Olması	7	2,2	Alış Veriş Yaparken Gösterilen Üründen Farklı Bir Ürün Gönderilme Korkusu	10	3,2
Basın Organlarından Öğrenilen Sanal Dolandırıcılık Haberleri	6	1,9			

Katılımcıların internetten alış veriş yapmayanların neden yapmadıkları ile ilgili olarak sorulan soruda, Dolandırılma Korkusu en çok işaretlenen, ikinci olarak parasal Güvenlik sorunu ve üçüncü olarak en çok işaretlenen ise Kişisel bilgilerin kötü amaçlı kullanılması seçenekleri işaretlenmiştir.

Katılımcılara en çok alış veriş yapmak için kullandıkları sitenin belirlenmesi için sorulan sorudan, en çok kullanılan site Gittigidiyor.com bulunmuştur. Ardından sırasıyla Yemeksepeti.com, Hepsiburada.com bulunmuştur.

Tablo 9. Katılımcıların En Çok Kullandıkları Sanal Alış Veriş Siteleri

	İlk Tercih	**İkinci Tercih**	**Üçüncü Tercih**
Gitti Gidiyor.com	x		
E-Bay		x	
Hepsi Burada.com			x

Katılımcıların sanal alış verişlerinde kullandıkları sitelerin Hizmet Kalitesine göre tercih etme durumlarının sıralaması yapılması istendiğinde, Gitti Gidiyor'u seçen katılımcılarca verilen hizmet kalitesinin boyutlarından sistem uygunlunluğu bakımından beklentinin en iyi yani 5 olarak kabulüne göre sonuç -1.207977, etkin oluşu boyutu -1.202635, işlemi gerçekleştirme boyutunda -1.310897, gizlilik boyutunda -1.502137 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre Gittigidiyor sanal alış veriş organizasyonu değerlendirilmesinde etkinliğin diğer boyutlara göre daha iyi E-hizmet kalitesi puanına sahip olmasına rağmen her boyut için sonuç düşük bulunmuştur. Genel E-Hizmet Kalitesi sonucuna bakıldığında, -13059116 değeri bulunmuş olup dört boyutta olduğu gibi organizasyonun E-Hizmet Kalitesi düşük bulunmuştur.

Tablo 10. Gittigidiyor sitesinin vermiş olduğu Hizmet Kalitesini oluşturan dört boyutunda servqual puanı

	Algılar	Beklentiler	Servqual
Sistem Uygunluğu	3.792023	5	-1.207977
Etkinlik	3.797365	5	-1.202635
İşlemi Gerçekleştirme	3.689103	5	-1.310897
Gizlilik	3.497863	5	-1.502137
Hizmet Kalitesi	3.694089	5	-1.305912

Katılımcıların sanal alış verişlerinde kullandıkları sitelerin Hizmet Kalitesine göre tercih etme durumlarının sıralaması yapılması istendiğinde, E-Bay sitesini seçen katılımcılarca, sitenin verdiği hizmet kalitesinin boyutlarından işlemi gerçekleştirme bakımından beklentinin 5 olarak kabulüne göre sonuç -1.203947, etkin oluşu boyutu -1.222807, sistem uygunluğu -1.163158, gizlilik boyutunda -1.661842 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre E-Bay organizasyonu değerlendirilmesinde sistem uygunluğu diğer boyutlara göre daha iyi E-hizmet kalitesi puanına sahip olmasına rağmen her boyut için sonuç düşük bulunmuştur. Genel E-Hizmet Kalitesi sonucuna bakıldığında, -1.312939 değeri bulunmuş olup dört boyutta olduğu gibi organizasyonun E-Hizmet Kalitesi düşük bulunmuştur.

Tablo 11. E-Bay sitesinin vermiş olduğu Hizmet Kalitesini oluşturan dört boyutunda servqual puanı

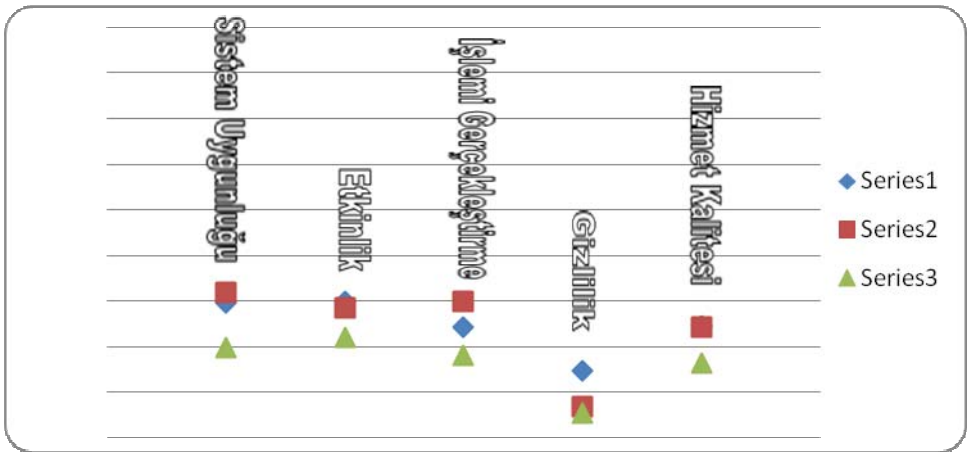
	Algılar	Beklentiler	Servqual
Sistem Uygunluğu	3.836842	5	-1.163158
Etkinlik	3.777193	5	-1.222807
İşlemi Gerçekleştirme	3.796053	5	-1.203947
Gizlilik	3.338158	5	-1.661842
Hizmet Kalitesi	3.687062	5	-1.312939

Katılımcıların sanal alış verişlerinde kullandıkları sitelerin Hizmet Kalitesine göre tercih etme durumlarının sıralaması yapılması istendiğinde, Hepsiburada.com sitesini seçen katılımcılarca, sitenin verdiği hizmet kalitesinin boyutlarından işlemi gerçekleştirme bakımından beklentinin 5 olarak kabulüne göre sonuç -1.435547, etkin oluşu boyutu -1.356771, sistem uygunluğu boyutunda -1.402344, gizlilik boyutunda -1.691406 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlara göre Hepsiburada.com organizasyonu değerlendirilmesinde sistemin etkin oluşu diğer boyutlara göre daha iyi E-hizmet kalitesi puanına sahip olmasına rağmen her boyut için sonuç düşük bulunmuştur. Genel E-Hizmet Kalitesi sonucuna bakıldığında, -1.471517 değeri bulunmuş olup dört boyutta olduğu gibi organizasyonun E-Hizmet Kalitesi düşük bulunmuştur.

Tablo 12. Hepsiburada sitesinin vermiş olduğu Hizmet Kalitesini oluşturan dört boyutunda servqual puanı

	Algılar	Beklentiler	Servqual
Sistem Uygunluğu	3.597656	5	-1.402344
Etkinlik	3.643229	5	-1.356771
İşlemi Gerçekleştirme	3.564453	5	-1.435547
Gizlilik	3.308594	5	-1.691406
Hizmet Kalitesi	3.528483	5	-1.471517

Grafik 1 incelendiğinde, Gittigidiyor.com sitesinin ve E-Bay.com sitesinin hizmet kalitesi sistem uygunluğu ve etkinlik boyutlarında yakın sonuçlar alırken, işlemi gerçekleştirme boyutunda yemeksepeti.com sitesinin, Gizlilik boyutunda ise gittigidiyor.com sitesinin üstünlüğü belirlenmiş olup gizlilik boyutunda E-Bay sitesinin hepsiburada.com sitesi ile yakın değerler aldığı belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Seri1:Gittigidiyor.com, Seri2:E-Bay.com, Seri3:Hepsiburada.com

Grafik 1. Katılımcılarca en çok kullanılan üç sitenin Servqual puanları

SONUÇ

Sanal organizasyonlarda müşteri sürekliliğinin sağlanabilmesi için tüketicilerin verilen Hizmet algılarının iyi analiz edilmesi gerekliliği, sanal organizasyonların sağlamış oldukları hizmetlerin, teknolojik ekipmanlar ve tüketicilerin sosyolojik ve faydasal ihtiyaçlar arasında kurulacak bir bağ ile kalitesini artırmak kaçınılmaz bir gerçek olacaktır.

Bu gerçeklikten yola çıkılarak bu çalışmada, Türkiye'de geleneksel alış veriş yöntemlerinden farklı olarak, sanal organizasyonlardan alış veriş yapanların en çok kullandıkları sitelerin Hizmet kalitelerini değerlendirmeleri istenmiştir. Değerlendirme sonuçlarında, 24 sitenin en çok tercih ettikleri belirlenmiş, ilk sırayı 118 katılımcı ile gittigidiyor.com sitesi, ikinci sırayı 96 katılımcı ile E-Bay.com, üçüncü sırayı ise 68 katılımcı ile hepsiburada.com sitesi almıştır.

Katılımcılarca sanal ortam alışverişlerinde en çok tercih edilen ve ilk üçe giren sitelerin E-Hizmet kaliteleri incelenerek tercihleriyle arasında nedensel bir ilişki aranmıştır. Sonuca göre, gittigidiyor.com sitesi tercihlerde olduğu gibi E-Hizmet Kalite puanlarıyla ilk sırayı, gittigidiyor.com, ikinci sırayı ise Yemeksepeti.com ve üçüncü siteyi ise Hepsiburada.com sitesi almıştır. Fakat, her üç sitenin genel Hizmet Kalitesi puanlarına incelendiğinde, puanların düşük olduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcıların Tercihlerde ilk üç sırayı paylaşan sitelerin E-Hizmet Kalitesi dört alt boyutuna göre incelendiğinde, site fonksiyonlarının düzgün olarak yerine getirmede ve sitenin hızlı ve kolay bir şekilde kullanabilir oluşlarında Gittigidiyor.com ve E-Bay.com siteleri çok yakın değerler alırlarken, hepsiburada.com sitesinin iki siteden oldukça düşük değer aldığı görülmüştür. Ürün bulunurluğu ve sipariş dağıtımının sitenin söz verdiği şekilde gerçekleştirmede E-Bay.com sitesi diğer iki siteden daha iyi olduğu belirlenmiştir. Tercih edilen sitenin güvenilir olması ve müşteri bilgilerini korumasında en iyi sitenin gittigidiyor.com sitesi olduğu görülmüştür. E-Bay.com ve hepsiburada.com sitesinin güvenilir olma ve müşteri bilgilerini korumada birbirinden farklı olmadıkları anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, katılımcılardan internet üzerinden alışveriş yapılmama nedenleri hakkındaki görüşleri istendiğinde, verilen cevaplardan anlaşılacağı üzere sanal ortamda alış verişlerde sitenin gizlilik boyutu sitenin en çok tercih edilmesinde önemli bir boyut olduğu araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çalışma ile sanal ortamda alış veriş sitelerin kurmuş oldukları güvenlik önlemlerinin ya yetersizliği veya müşterilerine tam anlamıyla anlatılmaması müşterilerin kafasındaki geleneksel alış veriş güvenliğini sağlayamadığı gözlenmiştir. Eğer sanal ortamda faaliyette bulunan siteler sitelerin güvenilir ve müşteri bilgilerini tam anlamıyla koruduklarını anlatabilirse, eldeki müşterilerin devamlılığını ve portföylerini kısa bir zaman içinde artırabileceklerdir.

KAYNAKÇA

ALDEN, D. L., JAN-BENEDİCT, E.M. STEENKAMP, ve RAJEEV, B. (2006), "Consumer Attitudes toward Marketplace Globalization: Structure, Antecedents, and Consequences," International Journal of Research in Marketing, 23 (September), 227-239. [lead article; finalist for the IJRM Best Article Award]

APPLEGATE, L. M, HOLSAPPLE, C, W, KALAKOTA, R. RADERMACHER, F. J. ve WHİNSTON, A. B. (1996). Electronic Commerce: Building Blocks of New Business Opportunity. Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce vol. 6, no. 1. 1-10.

CAPORALETTI, L. E. ve DULA, J. H. (1999). Performance Evaluation Based on Multiple Attributes with Non-parametric Frontiers, The International Journal of Management Science, 17, pp.637-645.

CHEN, S. (1997). A new method for tool stell materials selection under fuzzy environment, Fuzzy Set and System 92: 265-274.

DE RUYTER, K., WETZELS, M. ve KLEİJNEN, M. (2001). Customer adoption of service: An experimental study. International Journal of Service Industry Management, Vol.12, No.2, 184-207.

DORSEY D.W. ve COVERT, M. D., (2003). Mathematical modeling of decision making a soft and fuzzy approach to capturing hard decisions. Human Factors, 45(1), 117-119.

DUBOIS, D., PRADE, H. ve FRANCESCO, M. (1998). Fuzzy set modelling in case-based reasoning. International Journal of Intelligent Systems, 13(4), 345-373.

FORSYTHE, S. M., SHİ, B. (2003). Consumer patronage and risk perceptions in Internet shopping. Journal of Business Research Vol. 56 No. 11 pp. 867-875.

GEFEN, D., KARAHANNA, E. ve STRAUB, D.W. (2003), "Trust and TAM in Online Shopping," MIS Quarterly 27 (1). 51-83.

GHOSH, S., SURJADJAJA, H., ANTONY, J. (2004), "Optimization of the determinants of e-service operation. Business Process Management Journal, Vol.10, No.6, 616-636.

JONES, S. M., WİLİKENS, P. MORRİS ve MASERA, M. (2000), "Trust Requirements in E-Business: A conceptual framework for understanding the needs and concerns of different stakeholders," Communications of the ACM (43:12). 81-87.

Kaplan, D., (2000). Structural Equation Modelling; Faundations and Extensions, Sage Publications,Newbury Park, CA, 29.

LİN, H. F., (2007). Predicting consumer ıntentions to shop online: an empirical test of competing theories. Electronic Commerce Research and Applications, Vol.3,No.2, 3-4.

PANDYA, A., DHOLAKİA, N. (2005). 'Conceptualizing B2C Business as a New Category of Services'. Journal of Electronic Commerce in Organizations, 3(1), 1-12.

PARASURAMAN, A., GREWAL, D. ve KRİSHNAN, R. (2004). Marketing research. Boston:Houghton Mifflin.

PITTER. K., AMATO. S., CALLAHAN. J., KEER. N. ve TILTON. E. (1995). Çev. Ulus T., Herkes İçin Internet Rehberi, McGraw HillLiteratür Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.4-5.

RAYPORT, J.F., SVIOKLA, J.J. (1994). 'Managing in the Marketspace', Harvard Business Review, 72(6), 123-150.

RAYPORT, J. F., SVİOKLA, J. J. (1995). 'Exploiting the Virtual Value Chain', Harvard Business Review, 73(6), 75-85.

ROBERTSON, A., SOOPRAMANIEN, D. ve FILDES, R., (2007), "Segmental new-product diffusion of residential broadband services", Telecommunications Policy, vol 31(5), 265-275.

ROTCHANAKITUMNUAI, S., ve SPEECE, M. (2004). "Business Value of Thai Internet Banking Services: The Corporate Customers' Perspectives," Journal of Electronic Commerce Research (5:4), November, 270-286.

ROWLEY, J. (2006). An analysis of the service literature: Towards a research agenda. Internet Research, Vol.16, No.3, 339-359.

SANTOS, J. (2003). E-service quality a model of virtual service dimensions. Managing Service Quality, 13(3), 233-247.

TEO, THOMPSON, S. H., VİVİEN, K. G. LİM, ve RAYE Y. C. L. (1999). "Intrinsic and Extrinsic Motivation in Internet Usage," OMEGA International Journal of Management Science, 27(1), 25-37.

VIJAYASARATHY, L. R. (2004). Predicting consumer intentions to use online shopping: the case for an augmented technology acceptance model. Information and Management, (41), 747-762.

VOSS, C.A. (2002). 'Rethinking Paradigms of Service in a Virtual Environment', Working Paper, London Business School, Operations and Technology Management, Ref. No. OTM 02-008:London.

WOLFINBARGER, M., GILLY, M.C. (2003). "eTailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality", Journal of Retailing, 79(4), 183-198.

YANG, Z. (2001). Consumer perceptions of service quality in Internetbased electronic commerce. Proceedings of the EMAC Conference, 811 May 2001, Bergen.

ZEITHAML, V.A., PARASURAMAN, A., A. MALHOTRA (2000). "e-Service Quality: Definition, Dimensions and Conceptual Model", Working Paper, Marketing Science Institute Working Paper Series: Cambridge.

ZEITHAML, V.A., PARASURAMAN, A., A. MALHOTRA (2002). Service quality delivery through websites: A critical review of extant knowledge. Journal of theAcademy of Marketing Science, Vol.30, No.4, 362-375.

ZIMMERMAN, J. F. (2001). The Referendum: The People Decide Public Policy. Westport, Conn.: Praeger.

NATO'NUN ÇEVREYE İLİŞKİN ROLÜ

Elif ÇOLAKOĞLU, Yrd. Doç Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları Anabilim Dalı, elifco@atauni.edu.tr

ÖZET: Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO, ulus güvenliğini tehdit eden çevre sorunlarının çözümünde daha etkin bir rol oynaması yönünde yeni işlevlere kavuşturularak, yapılandırılmıştır. Müttefiklerinin güvenliğini sağlamak gibi geleneksel görevlerini yerine getirmenin yanı sıra, NATO, üstlendiği bu yeni misyonları ve görevleri çerçevesinde; doğal kaynak kıtlığı, kirlilik ve bunun gibi sonucunda felaketlere, bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açan koşulları ifade eden çevresel sorunlardan kaynaklanan güvenlik mücadelelerini ele almaktadır. Bu temelde yapılan bir analize dayanan bu çalışmada, NATO'nun bugüne değin yaptığı çevre güvenliğine ilişkin faaliyetlerinin ve programlarının genel bir değerlendirmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle NATO'nun savunma boyutuna dayalı olarak yapısına ve işleyişine ilişkin bilgi verilmektedir. Ardından, enerji, su kıtlığı gibi çevreden doğan güvenlik mücadelelerinin yanı sıra, askeri eylemlerden kaynaklanan mücadeleler kapsamında NATO'nun çevre ve güvenlik konusuna bakış açısı detaylı olarak irdelenmektedir. NATO'nun sivil boyutunu yansıtan Modern Toplumların Sorunları Komitesi'nin yaptığı çalışmalar ile Çevre ve Güvenlik girişimine katkısı, bu çalışma bağlamında ayrıca ele alınan diğer konulardır.

Anahtar Kelimeler: *NATO*, Çevresel Sorunlar, Çevresel Güvenlik, *CCMS*, *ENVSEC*.

THE ROLE OF NATO ON ENVIRONMENT

ABSTRACT: After the Cold War ended, NATO must be given new functions, and structured, towards a more effective role for the solution of environmental problems threaten the national security. In addition to fulfilling the conventional responsibilities such as ensuring the security of its Allies, NATO has addressed the struggle against impending security threats caused by environmental issues, such as the natural resource scarcity, the pollution, and the circumstances leading to disasters, regional tensions and violence. Based on an analysis of this issue, this study aims the general assessment of NATO's activities and programs related to environmental security carried out so far. To that end, it is firstly provided information about NATO's structure and working. Afterwards, the NATO's viewpoint on environment and security within the scope of the struggles caused by military actions, as well as environmental problems such as energy and water scarcity, examined in detail. The other dealt with in the context of this study, also is to the activities of Committee on the Challenges of Modern Society reflects the civilian side of NATO, and the contribution to the Environment and Security initiative.

Keywords: *NATO*, Environmental Problems, Environmental Security, *CCMS*, *ENVSEC*.

GİRİŞ

Son yıllarda, iklim değişikliği, su kıtlığı, biyolojik çeşitliliğin kaybı gibi küresel çevre sorunlarının etkisini hissettirmesiyle birlikte, ulusal güvenlik kavramının kapsamı ulusaldan bölgesele, bölgeselden küresele doğru tehdit algılamaları ile birlikte değişerek, genişlemiş ve bireyin güvenliği ve gezegenin güvenliği konuları önem kazanmıştır. Bugün sadece düşman saldırıları ile değil, aynı zamanda ulusal, bölgesel ya da küresel düzeyde yaşanabilecek herhangi bir doğal kaynak kıtlığı ya da endüstriyel bir kaza gibi yaşanabilecek çevresel tehditlerle, ülkeler, ulusal güvenliklerinin tehdit altına girebileceğini düşünmektedirler. Bu doğrultuda, başta Birleşmiş Milletler'in (*United Nations, UN*) yanı sıra, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty*

Organisation, NATO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (*Organization for Economic Cooperation and Development, OECD*) gibi kuruluşların, uluslararası güvenliğin korunmasındaki etkinliklerini büyük ölçüde artırdıkları ve güvenlik kavramını çevre öğesini içerecek biçimde yeniden tanımladıkları görülmektedir.

Özellikle 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında gerçekleştirilen *UN* Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın hemen ardından bugüne değin, söz konusu örgütler tarafından çevre sorunlarının güvenlikle ilişkili olarak ciddi bir şekilde ele alındığı ve bu yönde çeşitli çalışmaları yaptıkları ve raporlar yayınladıkları görülmektedir. *UN*'nin, Ortak Geleceğimiz (*Our Common Future*) (United Nations World Commission on Environment and Development, 1987) ve Küresel Komşuluk (*Our Global Neighbourhood*) (The Commission on Global Governance, 1995) raporları, çevresel güvenlik konusundaki geniş kapsamlı ilk raporlarıdır. Ortak Geleceğimiz raporu, uluslararası düzeyde çevresel güvenliğe dikkat çeken ilk belge olup, söz konusu Rapor'da, çevresel baskının ya da kıtlığın, siyasi gerilimin ya da askeri çatışmanın hem nedeni, hem sonucu olabileceğine işaret edilmektedir. Hemen ardından 1995'te yayınlanan Küresel Yönetim Komisyonu'nun Küresel Komşuluk başlıklı raporu, bu doğrultuda olup, geleneksel anlamda kabul edilen ulus güvenliği kavramının genişletilerek, bireyin ve gezegenin güvenliğini kapsaması ve böylece bir küresel güvenlik politikasının amacına dönüştürülmesi gereğinin altı çizilmektedir. *UN*'nin çevresel güvenliğe ilişkin askeri doktrinini belirlemeyi amaçlayan başka bir çalışmada da, (Sills vd., 01.01.2012) çevresel güvenliğin, savaşların ortaya çıkardığı çevresel sorunları önlemekten çok öte bir kavram olduğu; toprak erozyonu, tehlikeli atıklar gibi sosyo-ekonomik etkinliklerin göz ardı edilmesi ya da yanlış yönetimi, terörizm, göç ve seller, açlık, tuzlanma gibi doğal felaketlerden gelen tehditleri de kapsadığı belirtilmektedir. Bu durumlar karşısında, *UN*'nin, bir ülke içinde ya da sınırötesi bir çatışma durumunda, ya çatışmanın çevresel etkilerini, ya çatışmanın çevresel nedenlerini ele alma konusunda iki temel rolünün bulunduğunun altı çizilmektedir. *OECD*'nin bir alt birimi olan Kalkınma Yardımları Komitesi'nin (*Development Assistance Committee, DAC*) 2000 yılında yayınladığı bir raporunda (OECD, 2000), çevresel değişimin ulusal güvenlikle doğrudan bağlantılı olduğu ve bunun, çatışmaya ya da istikrarsızlığa neden olabileceği, tetikleyebileceği ya da artırabileceği konusunda yaygın bir kanının bulunduğu belirtilmiştir. Bu durum karşısında, çözüm olarak yoksulluğun azaltılması, ülkenin ve sivil toplumun güçlendirilmesi ve insan haklarının desteklenmesi salık verilirken, çevresel koşulların değiştirilmesinde, ülkelere uyum sağlama konusunda yardım edilmesi gerektiği belirtilmektedir. *OECD*'ye göre ulusal güvenliği tehdit eden etkinlikler ise sınıraşan çevresel sorunlar, bölgesel çatışmalara neden olabilecek çevresel tahribatlar, tahrip olan küresel ekosistem, uluslararası hukuktaki çevreyi ilgilendiren konular, askeri etkinliklerin neden olduğu çevresel tahribatlar, çatışmaların ekolojik sonuçları ve savaşın bir aracı olarak çevrenin tahribi olarak sıralanmıştır (OECD, 1999). Dünyanın en büyük bölgesel nitelikli güvenlik örgütü olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (*Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE*) ise, erken uyarı, çatışmayı önleme, kriz yönetimi ve çatışma sonrası güçlendirme araçlarını kullanarak, kendi bölgesinde bölgesel ve uluslararası nitelikli çevresel sorunlar konusunda güvenliği ve istikrarı sağlamaya çalışmaktadır (Snoy ve Baltes, 2007: 313-326; Snoy, 2008).

Öte yandan Soğuk Savaş sonrası dönemde *UN*, *OECD*, OSCE gibi kuruluşların uluslararası sorunların çözümünde daha etkin bir rol oynamaları yönünde yeni işlevlere kavuşturulurken, *NATO*'nun da oluşan bu yeni durum karşısında yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan hızlı değişim, *NATO*'yu yeni ve çok farklı bir güvenlik ortamıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu çerçevede, *NATO*, bugün bir taraftan müttefiklerinin güvenliğini sağlamak gibi geleneksel görevlerini yerine getirirken, diğer taraftan yeni misyonlar ve görevler üstlenmiştir. Savunma boyutunun yanı sıra, *NATO*'nun, siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların önemini vurgulayan geniş bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Güvenliğin ve istikrarın sağlanması amacıyla, hem Avrupa güvenlik ve savunma kimliği geliştirerek ve başarılı bir kriz yönetimi oluşturarak, hem yeni üyelere açık olmaya devam ederek, Avrupa-Atlantik güvenliğini, silahların kontrolü ve silahsızlanma alanlarındaki işbirlikçi yaklaşımının bir parçası olarak diğer ülkelerle ortaklığı, işbirliğini ve diyalogu sürdürme kararı aldığı izlenmektedir.

1991 yılında *NATO* Konseyi, müttefik stratejik kavramını yeniden oluştururken, ilk olarak söz konusu kavram bağlamında, İttifak'ın güvenliğine yönelik en önemli tehdidin ekonomik, sosyal, çevresel ve siyasal sorunlardan

kaynaklanabileceği ve bu sorunların istikrarı bozup, dahası silahlı çatışmalara yol açabileceği, açıkça ifade edilmiştir. Böylelikle, güvenliği tehdit eden çevresel sorunlar, ilk kez ittifakın temel tehditleri arasında yerini almıştır. *NATO*, bahsi geçen tüm bu konuları, özellikle 1990'lı yıllardan bugüne değin, bilimsel faaliyet programları ve projeleri çerçevesinde ele almaktadır. Avrupa'nın ilgi alanlarını tehdit eden çevre sorunlarının tanımlanmasında ve çevre güvenliği yardım programında, Modern Toplumun Sorunları Komitesi (*Committee on the Challenges of Modern Society, CCMS*) tarafından yapılan çalışmalara ve Kuzey Atlantik Konseyi'nin (*North Atlantic Council, NAC*) görev çerçevesine de dayanmaktadır (Caşın, 2001: 290). Bu bağlamda, söz konusu çalışmanın temel amacı, genel olarak *NATO*'nun çevre ve güvenlik ilişkisini ele almaktır. Özellikle Avrupa-Atlantik güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilecek bu sorunlar karşısında, ne gibi önlemlerin alındığı ve çalışmaların yapıldığı detaylı olarak ele alınmaktadır.

NATO VE GÜVENLİK

NATO, 4 Nisan 1949 tarihinde Washington Antlaşması'yla, *UN* Anayasası'nın 51. maddesine uygun olarak oluşturulan kolektif bir savunma örgütüdür. İttifak'ın üye sayısı, bugün 28'e[1] varmıştır; başka bir ifadeyle kurulduğundan bu yana üye ülke sayısı yedi kat artmıştır. Türkiye ise, 18 Şubat 1952 tarihinde, Yunanistan'la birlikte, İttifak'a katılırken; Gürcistan, Makedonya ve Ukrayna bugün aday ülkeler arasındadır.

Siyasi ve askeri yollarla tüm üye ülkelerin güvenliğinin ve özgürlüklerinin sağlanması, *NATO*'nun temel kuruluş amacı olarak belirtilmektedir. İttifakın üye ülkeleri, ortak savunma için yeteneklerini geliştirmeye, herhangi bir üyenin toprak bütünlüğü, siyasi bağımsızlık ve güvenliği tehlikede olduğunda, bir araya gelmeyi ve işbirliğinde bulunmayı taahhüt etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğu'nun dağılması ve bununla birlikte Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, İttifak'ın varlığı ve kuruluş amaçları tartışma konusu durumuna gelmiş ve devamında, kendisi için yeni hedefler ve görev alanları belirlenmiştir. Bu bağlamda, 1990'lı yıllardan itibaren aşamalı olarak farklı dönüşümler geçirmiştir. Bugün kitle imha silahlarının ve balistik füze teknolojilerinin yayılması, siber saldırılar ve terörizm, sınır tanımamakta ve ülkeler, bu durumu kendileri için birer tehdit olarak görebilmektedir. *NATO* faaliyetlerindeki en büyük ve gözle görünür değişiklik, Afganistan, Darfur, Irak gibi kriz bölgelerindeki çatışmaların sonlanmasında, barışın oluşmasında ve istikrarın inşa edilmesindeki varlığı olarak gösterilmektedir (NATO, 2005a: 1). Özellikle 11 Eylül 2011 tarihindeki saldırıların koşutunda, İttifak'ın temel hedefi, uluslararası terörle mücadele olmuştur. Bu nedenle, İttifak, en zor ve karmaşık krizler karşısında, savunma ve caydırıcılık yeteneklerini modernleştirmekte, kriz yönetiminde siyasi, sivil ve askeri araçlarını da kapsayan geniş kapsamlı bir yaklaşımı benimsemektedir. Ayrıca, daha fazla sayıda ortak ülkeyle ve uluslararası örgütle, daha çok etkileşimde bulunarak güvenlik konusunda işbirliğine dayanan bir yaklaşım geliştirmeye gayret göstermektedir. (Dış Politika Enstitüsü, 04.01.2012)

NATO, siyasi ve askeri bir yapıdan oluşmaktadır. Siyasi kanadın yer aldığı Brüksel'de, üye ülkelerin elçilerini ve daimi temsilcilerinin yer aldığı *NAC* bulunmakta ve Konsey, tüm siyasi kararlarını oybirliğiyle almaktadır. Savunma Bakanları ya da ülke başkanları, eldeki meselenin önemine bağlı olarak kendi uluslarını temsil edebilirler. Askeri komite ise, Konsey'e, Savunma Planlama Komitesine ve Nükleer Planlama Grubuna askeri konularda tavsiyede bulunmaktadır. Üye ülkelerin askeri temsilcilerinden oluşan Komite, ittifakın üst düzey askeri otoritesidir. İttifakın askeri gücünü ise, üye ülkelerden gelen güçlerden oluşturmaktadır. (CBC News, 05.01.2012)

İttifak, sayıları giderek artan ortaklıklarla, güven oluşturmak ve çatışmaları önleyebilmek için üye ve ortak ülkelere güvenlik konusunda danışabilecekleri bir ortam sağlamakta ve bu sayede, yeni sorunları birlikte ele alabilmektedir.

---

[1] Bu üyeler; Arnavutluk, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'dir.

1994'te kurulan ve *NATO* ve her üye ülke arasında ayrı ikili ilişkiler dayanan Barış İçin Ortaklık Programı (*Partnership for Peace, PfP*); 1997'de kurulan ve sayıları elli kadar olan katılımcılar arasında düzenli bir koordinasyonu, danışmayı ve diyalogu sağlayan bir forum olan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (*Euro-Atlantic Partnership Council, EAPC*); İsrail'le ve Kuzey Afrika'daki ülkelerle aynı şekilde işbirliği için 1994'te kurulan Akdeniz Diyalogu; ve 2004'te Ortadoğu için bir diyalog forumu olarak oluşturulan İstanbul İşbirliği Girişimi, söz konusu ortaklıklardır. Ayrıca 2002'deki Prag Zirvesi'nde duyurulan Ayrı Ortaklık Eylem Planlarıyla (*Individual Partnership Action Plans, IPAPs*), *NATO* ile ilişkilerini artırma konusunda bir siyasal istence ve gücüne sahip olan ülkelere olanak sağlanmaktadır. Bu çerçevede, Ukrayna (2002), Gürcistan (2004), Azerbaycan (2005), Ermenistan (2005), Kazakistan (2006), Moldovya (2006), Bosna-Hersek (2008) ve Karadağ (2008) ile ortaklıklar kurulmuştur. (Wikipedia, 05.01.2012; NATO, 05.01.2012) Ancak bu ortak ülkeler, konumları gereği söz hakkına sahip olmakla birlikte, karar verme sürecinde üye olan ülke ile aynı yetkilere sahip bulunmamaktadırlar; sadece askeri ve siyasi olarak katkıda bulunabilirler. Bu ortaklıklar, sadece Avrupa-Atlantik, Akdeniz, ve Körfez bölgelerindeki ülkeleri değil, Avustralya, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Yeni Zelanda, Pakistan, Irak ve Afganistan gibi dünyanın değişik bölgelerinden ülkeleri de kapsamaktadır. İttifak, ayrıca, *UN* ve Avrupa Birliği (*European Union, EU*) gibi çok sayıda örgütle işbirliği yapmaktadır. (Dış Politika Enstitüsü, 04.01.2012)

NATO PERSPEKTİFİNDEN ÇEVRE VE GÜVENLİK BAĞINTISI

Siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların önemini tanımlayan geniş bir güvenlik kavramını benimseyen *NATO*, çevreden doğan güvenlik mücadelelerini; aşırı hava olayları, doğal kaynakların azalması, kirlilik ve bunun gibi sonucunda felaketlere, bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açan koşulları ele almaktadır. (NATO, 06.01.2012) *NATO*'ya göre, sınır ötesi etkilerinden dolayı çevresel baskının yaratabileceği ciddi etkilerin, özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomisine sahip ülkelerin yer aldığı Avrupa-Atlantik bölgesinde yaşanması olasılığı güçlüdür. Bunun önlenmesi ise, bu gibi ülkeler için yüksek bir politika önceliği taşımaktadır. (Committe on the Challenges of Modern Society (CCMS/NATO), 1999: 83) İttifak, öte yandan, askeri eylemlerin doğrudan etkilerinin yanı sıra, genel olarak güvenliğin çevresel etkilerini en iyi şekilde nasıl ele alınacağını yakından izlemektedir. Örneğin çevresel faktörler, bir yandan enerji güvenliğini önemli bir konu haline getiren, diğer yandan hem nüfus, hem askeri operasyonlar için enerji arzını etkileyebildiğinden dolayı önem kazanmaktadır. İnsan ve çevre için bir tehlike yaratan yaşlı ve tehlikeli silahların stoklanması, savaştan kalmış patlamamış mühimmatın temizlenmesi konusunda ortak ülkelere yardım edilmesi, diğer bir çalışma alanını oluşturmaktadır. (NATO, 06.01.2012)

İttifak, çevresel güvenliğe ilk kez 1991 Stratejik Kavramında yer vermiştir. Burada, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin savunma boyutuna vurgu yapılmış ve bu güvenliğin ve istikrarın açıkça siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel unsurlara sahip olduğu belirtilmiştir. Bu yaklaşım, aynı zamanda, İttifak'ın güvenlik politikasının karşılıklı üç ayrılmaz parçası olan diyalogu, işbirliğini ve kolektif savunmayı yansıtmaktadır. Bu bağlamda, *NATO* bugün kendi bilim programı, Avrupa-Atlantik Afet Yardım Koordinasyon Merkezi (*Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre, EADRCC*) ve Barış Güven Fonu Ortaklığı projeleri aracılığıyla bu girişimlerini yürütmektedir. Bu girişimlerle, bölgesel izleme ağlarıyla, veri paylaşımının ve ilgili düzenlemelerin değişiminin koordinasyonu sağlanmakta ve bu yönde, diğer örgütlerle işbirliği yapılmaktadır. (Committe on the Challenges of Modern Society (CCMS/NATO), 1999: 83) Özellikle sivil acil durumlar, enerji etkinliği ve yenilenebilir güç konularına ve ayrıca hassas bölgelerdeki iklim değişikliğinin etkilerini ele alan üye ve ortak ülkelere yardım ederek, bu alandaki çabalarının artırılması gerektiğini düşünmektedir. (NATO, 06.01.2012)

Bu doğrultuda, uluslararası alanda işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla, 1969'dan beri, *NATO*'nun Barış ve Güvenlik (*Science for Peace and Security, SPS*) Programı, üye ülkelerde savunmayla ilgili olanlar dahil, çevresel konularda işbirliğini gerektiren faaliyetleri desteklemektedir. (Mulargia, 2007) 1990'larda *SPS* Programına, ortak ülkelerin dahil edilmesinden bu yana, çevresel güvenlik, söz konusu Program tarafından desteklenen en etkin konulardan biri olmuştur. Örneğin, 2010 yılının Nisan ayında, Moskova'da düzenlenen bir bilim çalıştayında,

çevresel güvenlik ve eko-terörizm konuları ele alınırken, Kahire'deki başka bir çalıştayda ise terörist tehditlere ve doğal felaketlere karşı gıda güvenliğinin ve emniyetinin önemi vurgulanmıştır. (NATO, 06.01.2012)

İttifak'ın çevresel güvenlikle ilgili sorunlar karşısında uluslararası alandaki ilk somut adımı, 2004 yılında kurulan Çevre ve Güvenlik Girişimi'dir (*Environment and Security Initiative, ENVSEC*). Bu Girişim, hassas bölgelerde ulusal güvenliği tehdit eden çevresel sorunların ele alınması amacıyla oluşturulmakla birlikte, oluşumunda *NATO*'yla birlikte, *UN* Çevre Programı (*United Nations Environment Programme, UNEP*), *UN* Kalkınma Programı (*United Nations Development Program, UNDP*), OSCE, *UN* Avrupa Ekonomik Komisyonu (*Economic Commission for Europe, UNECE*) ve Orta ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi (*Regional Environmental Center, REC*) bir araya gelmiştir. *NATO*, bu çerçevede, Orta Asya'da, Ferghana Vadisi'nde uranyum atığını ele alan *ENVSEC* projelerine ve Aral Denizi Havzasında (Kazakistan ve Özbekistan) sulak alanların iyileştirilmesi için su kaynakları yönetimine öncülük etmektedir. (NATO, 06.01.2012) Daha sonra ayrı bir başlık altında detaylı olarak ele alındığından, *ENVSEC*'e burada kısaca değinilmiştir.

NATO, aynı zamanda, sivil acil planlamayı koordine etmede ve çevresel felaketlerle mücadele etme meselelerinde etkin ve hızlı bir şekilde hareket etmektedir. İttifak, bunu, 1990'ların sonunda Türkiye'de ve Yunanistan'da meydana gelen deprem felaketini takiben duyurulan Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi (*Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre, EARDCC*) aracılığıyla yerine getirmektedir. (NATO, 06.01.2012)

Barış ve Güvenlik Bilim Komitesi savunma ile ilgili çevresel meseleleri ise, 2009 yılının Ekim ayında kurduğu, Savunma ve Çevre Uzmanlar Grubu (*Defence and the Environment Experts Group, DEEG*) aracılığıyla yerine getirmektedir. Grubun temel hedefi, askeri faaliyetleri etkileyen çevresel ve sürdürülebilirlik konularına ilişkin uygun maliyetli ve yenilikçi yaklaşımların belirlenmesi, gelişimi ve yaygınlaşması amacıyla desteklenmesi için bir çevresel gündem geliştirme olarak belirtilmektedir. Yılda iki kez toplanan *DEEG*, *NATO* üyesinden ve ortağında gelen bireylerin ya da grupların proje önerilerini incelemekte ve onaylamaktadır. Bu projeler, savunma arazilerinin yönetiminden kaynaklanan altyapı ve mülkiyet meseleleri, iklimle ilgili ve biyolojik tehditlerin askerler üzerindeki etkisi gibi alanlara odaklanmaktadır. Uygulamada ise, çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirgerken, maliyet tasarrufunu ve taktiksel avantajı en üst düzeye çıkarma amacıyla askeri yerleşkelerin çevresel ayak izini modernize etme gibi, dağıtım operasyonlarını etkileyen projeler ve girişimler üzerine vurgu yapılmaktadır. (NATO, 06.01.2012)

Altyapıya zarar veren depremler, şiddetli seller ve fırtınalar gibi beklenmeyen doğal felaketlerin artmasından dolayı, *NATO*, bu durum karşısında İttifak'ın güvenliğini doğrudan ilgilendiren bir mücadele alanı olan enerji güvenliğine yönlenmiştir. Bugün çoğu İttifak üyesi ve ortağının, sınırlar ötesinden boru hatları ve kablolar üzerinden gönderilen enerji arzına bağımlı olduğu görülmektedir. Artan enerji gereksinmesinin yanı sıra, tüm dünyadaki enerji tüketiminin büyük bir kısmının, dünyanın farklı noktaları arasında nakledilmesi, enerji arzının kesintiye uğrama tehlikesini giderek artırmaktadır (NATO, 17.02.2012). İttifak, ayrıca kendi gücünün kapasitesini garanti altına almak amacıyla kendi rezervlerini koruma yükümlülüğüne de sahiptir. Bu ise, İttifak'ın enerji konusunda oynadığı rolü meşru kılmaktadır. Dolayısıyla, bu birlikler ve ortaklar, bundan dolayı çevresel olayların neden oldukları sorunların yarattığı tehlikelerin azaltılmasını sağlayan yöntemlerin gelişimi için birlikte çalışmaya gereksinme duymaktadır. (NATO, 06.01.2012) Zira 2008'deki Bükreş Zirvesi'nde, İttifak'ın, bilginin paylaşımı, altyapının korunması ve enerji sağlayan ülkeler ile genişletilmiş bir diyalog için gerekli desteğin sağlanması da dahil olmak üzere enerji güvenliğiyle ilgili ek birtakım adımların atılması yönünde karar alınmıştır. (NATO, 20.06.2010)

Öte yandan silahsızlanma aracılığıyla çevresel tehlikelerin azaltılmasına ortakların yardım etmektedirler. Silahların kontrolünü daha da etkin hale getirme, konvansiyonel silahların ve kitle imha silahlarının yayılmasını önleme ve silahsızlanma, (NATO, 17.02.2012) İttifak'ın temel hedeflerinden birini oluşturmaktadır. Barış Güven Fonu Ortaklığı projeleri aracılığıyla, İttifak, bu doğrultuda, ortak olduğu ülkelerin yaşlanan silah stoklarının azaltılması,

bozulan roket yakıtlarının temizlenmesi, savaştan kalan patlamamış mühimmatla kontamine olmuş toprağının temizlenmesi ve mühimmatının emniyetli bir biçimde depolanması konularında yardım etmektedir. Burada temel gaye, hem Sovyet sonrası ülkeleri silahsızlandırmak ve bu ülkelerin ordularını reform etmek, hem çevreye ve etraftaki insanlara bu tehlikeli materyallerle zehirlenen tehlikeleri azaltmaktır. (NATO, 06.01.2012; NATO, 2005b) Tüm bunları yaparken, İttifak, siyasi liderlere ve karar vericilere çevresel meselelerin güvenlikle ilgili boyutu hakkında bilgi vermektedir. Böylelikle, örneğin, hem üyelerin, hem ortakların iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve bu etkilere uyum sağlamada için gereksinme duyulan bilgi ve yeteneklere sahip olmaları sağlanmaktadır. (NATO, 06.01.2012) Bu doğrultuda, Nisan 2009'da İttifak, Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme ve Kimyasal, Biyolojik, Radyolojik ve Nükleer Silahlar Tehditlerine Karşı Savunma İçin Stratejik Düzeyde Geniş Kapsamlı Politika'yı onaylamışlardır. (NATO, 16.02.2012)

2010 yılının Kasım ayında, *SPS* Programı, Yeni Güvenlik Sorunları Dairesi'ne (*Emerging Security Challenges Division*, *ESC*) dönüştürülmüştür. (NATO, 18.02.2012) Böylelikle, İttifak, sonraki yıllarda Atlantik'in her iki yanındaki üye ülkelerin güvenliğini etkileyebilecek alanlardaki çalışmalarını ilk kez sistemli bir şekilde bir araya getirmiş oldu. ESC, bu çerçevede, terörizm, kitle imha silahlarının yayılması, nükleer politikalar, siber güvenlik ve enerji güvenliği gibi geniş bir yelpazede oluşturulan ve geleneksel olmayan tehlikeler ve güvenlik konularını ele almaktadır. (NATO, 15.02.2012)

Aynı dönem, Lizbon'da (19-20 Kasım 2010), *NATO*, yeni stratejik kavramını da kabul etmiştir. Bahsi geçen sorunlara bütünüyle yer verildiği görülen bu yeni stratejik kavramında (NATO, 17.02.2012), sürekli değişen ve faklılaşan bir dünyada, sağlıkla ilgili tehlikeler, iklim değişikliği, su kıtlığı ve giderek artan enerji gereksinmesi dahil olmak üzere yeni tehditler karşısında daha etkili olunabilmesi için ilgili ülkelerle ya da diğer uluslararası örgütlerle yakın işbirliğinin sağlanması[2] gereğinin altı çizilmektedir. Bu yeni tehditlerin, küresel güvenliği ve refahı tehdit eder nitelikli olup, dünyada patlamaya hazır noktalardan kaynaklanmakta ya da o bölgelere yayılmakta olduğu, söylenmektedir. Ancak, bugüne kadar İttifak'ın değişikliğe uğrayan, 1952, 1967, 1991 ve 1999 yıllarında tanımlanan diğer stratejik kavramlarıyla (Van Ham, 16.01.2012) bir karşılaştırma yapıldığında, üye ülkelerin özellikle enerji güvenliğinin sağlanmasının öneminin bu stratejik kavramda daha çok vurgulandığı görülmektedir. İttifak'ın planlama ve operasyonlarını büyük ölçüde etkileme potansiyeline sahip olabilecek bu konuda; kritik enerji altyapısının ve transit bölge ve güzergahlarının korunması, ortaklarla işbirliği[3] ve müttefikler arasında stratejik değerlendirme ve acil durum planlama temeline dayanan danışmalar aracılığıyla enerji güvenliğinin sağlanması yönünde çaba sarf edileceği, belirtilmektedir. Yeni strateji ile İttifak'ın, ilk kez, ayrıca küresel nitelikli sorumlulukları da üstlendiği görülmektedir.

Yeni stratejik kavramına göre, siyasi ve askeri yöntemlerle tüm üyelerinin özgürlük ve güvenliğini korurken, İttifak'ın krizleri önlemek, çatışmaları yönetmek ve çatışma sonrasında istikrarı sağlamak olmak üzere başlıca üç temel görevi bulunmaktadır. Bu görevlerini yerine getirirken, İttifak, *NATO* üyelerinin birbirlerini daima herhangi bir saldırıya karşı koruyacakları yönünde bir hükmü ifade eden Washington Antlaşması'nın 5. maddesi[4] gereğince, hareket edecektir. Buna göre, İttifak, herhangi bir tehdit karşısında caydırıcılık önlemleri almanın yanı sıra, bu gibi bir tehdit veya İttifak'ın ya da bireysel olarak müttefiklerin temel güvenliğine yönelik yeni güvenlik sorunları karşısında savunma sağlayacaktır. (NATO, 17.02.2012) Bu tehditler; iklim değişikliği, aşırı hava olayları-yıkıcı fırtına ve seller, deniz seviyesinin yükselişi, büyük nüfusların sınırlar arasında ve bazen başkalarının yaşadığı

[2] Bu stratejik kavram, ilk kez *EU*'yu bir ortak, yeni bir askeri ittifak, olarak kabul etmektedir; (Bianet, 07.12.2010).
[3] Ortaklıklarla işbirliğinin önemi konusuna, M. Albright da dikkat çekmiştir. Ona göre, küresel boyutta küresel ortaklarla küresel misyon gerçekleştirilebilir. Başka bir ifadeyle, İttifak, dünyanın tüm ülkeleriyle ve söz konusu ülkelerin NATO temel politika ve değerlerini benimsemesi koşuluyla, yoğun politik ve pratik ortaklıklar kurabilecektir; (Bari, 18.02.2012).
[4] Bu madde için bkz. (Kamp, 2010: 1; Keller, 2010: 4).

yerlere doğru yer değiştirmeleri, su sıkıntısı, kıtlıklar, yiyecek tüketiminin düşmesi, Arktik'teki buzulların çözülmesiyle ortaya çıkan doğal kaynaklar ve arz çeşitliliğinin güvenlik meselesi olduğu yerlerde enerji olarak sıralanmaktadır. (Levene and Rasmussen, 20.06.2010; Levene, 20.06.2010; Rasmussen, 20.06.2010; Rozoff, 19.02.2012) Ancak gelecekte *casus belli* olarak belirlenen bu tehditlere ilişkin birçok eleştirinin İttifak'a yöneltilmesini kaçınılmaz kılmaktadır. İttifak içinde üye ülkeler arasındaki güç dengesi dikkate alındığında, tek yönlü olarak kimi ülkelerin özel çıkarlarının bu konuda ağırlık kazanacağı ve dolayısıyla dünyanın başka yerlerinde savaşların başlatılması olasılığının bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu ise, doğrudan bir çevresel güvenlik meselesini oluşturmaktadır.

***NATO'nun Sivil Boyutu: Modern Toplumun Sorunları Komitesi* (*CCMS*)**

İttifak'ın sosyal boyutunu yansıtan *CCMS*, *NATO* Konseyi tarafından 1969'da kurulmuştur. Yılda iki kez toplanan *CCMS*'in genel olarak temel hedefi, ulusal düzeyde yapılacak bir çalışmada uygulamaya dair sorunları çözümlemek ve üye ülkelerdeki mevcut uzmanlık ve teknolojiyi harmanlayarak, herkesin yararına olacak eylemler için tavsiyelerde bulunmaktır. (Butts, 1997: 2) Bu çerçevede, İttifak bünyesinde çevresel güvenlikle ilgili araştırmaların yapılması için uygun bir ortam sağlayan *CCMS*, gönüllü işbirlikleri kurarak, bölge içerisindeki askeri faaliyetlerin çevre üzerindeki etkisinin azaltılmasını, sınırları aşan faaliyetler dahil bölgesel araştırmaların yürütülmesini, sınırlı kaynaklarla bağlantılı çatışmaların önlenmesini ve çevre ve toplumu tehdit ederek ekonomik, kültürel ve politik istikrarsızlık doğuracak yeni tehlikelerin ortadan kaldırılmasını (NATO, 08.01.2012) amaçlamaktadır. *CCMS*, bugün tüm bu faaliyetlerine bilimsel programlar uygulayarak İttifak üyesi ülkelerin güvenliğini ve istikrarını sağlamayı ve aralarındaki işbirliğini artırmayı amaçlayan *NATO*'nun bilim programının, yani *NATO SPS*'nin bir parçası olarak devam etmektedir.

CCMS, İttifak'ın uluslararası alandaki çabalarını bütünleyen çevresel ve toplumsal sorunlar karşısında ülkelerarasında bilgi paylaşımını sağlamayı ve sınırötesi hava ve su kirliliği, petrol kaynaklı deniz kirliliği, modern teknolojinin kullanımından kaynaklanan çevresel sorunlar gibi sorunları çözmede önderlik etmeyi amacıyla pilot çalışmaları, kısa dönemli *ad hoc* projeleri gerçekleştirmekle ve belirli konulara yönelik çalıştaylar yapmakla görevlendirilmiştir. *CCMS*, sınırötesi çevresel koruma ve genel olarak çevresel sorunlar hakkında işbirliği için oluşturulan tek bir forum olma niteliğine sahiptir. İttifak'a üye ülkeler, bu komiteyle, ortak çevresel sorularla mücadele etmede uluslararası alanda teknik ve bilimsel transferi gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. (James and Kovalick, 2001: 1; Lietzmann and Vest, 1999: 34) Bunun dışında *CCMS*, yaptığı araştırmalar sonucunda elde ettiği verilere dayalı olarak, İttifak'a üye ülkelerin bilim ve çevre konularında yasal düzenlemeler yapmasına yardımcı olmaktadır (Schulte, 1999: 29-32). *CCMS*'nin çevresel güvenlikle ilgili çalışmaları, daha yoğun ve sistematik olarak 1990'lı yıllarda başlamakla birlikte, önceki yıllarda konuya ilişkin çalışmaları yaptığı görülmektedir. 1980'lerin başlarında, *NATO*'nun Savunma Bakanları çevreyi korumaktan sorumlu birkaç personelin dışında çevresel politikalara ya da programlara sahip değilken, *CCMS*, uçakların gürültüsünün azaltımına ve çevre korumaya ilişkin birkaç çalışmasının bulunduğu görülmektedir. Soesterberg'te uçakların gürültüsünün azaltımına ilişkin Kasım 1982'de ve askeri eğitim alanlarında flora ve faunanın korunmasıyla ilişkili Kasım 1984'te yapılan seminerler, bu yönüyle dikkat çekicidir.

1996'dan 1999'a kadar, Federal Alman Çevre Bakanlığı ve ABD Savunma Bakanlığı'nın ortak liderliğinde, *NATO*'nun *CCMS*'si, zaman zaman Pilot Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Çalışması'nı üstelenerek, *NATO*'nun bir çevre komitesi gibi hareket edebilmesine olanak sağlamıştır. Bu süre çerçevesinde yapılan araştırmalar, Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik başlığı altında bir rapor halinde yayımlanmıştır.

14 Kasım 1995'te Washington'da yapılan *NATO*/*CCMS* Genel Toplantısı'nda başlanması yönünde karar alınan (Carius vd., 1997: 55) bu pilot projesiyle, çevre sorunlarının yarattığı güvenlik risklerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi, eylem için bu risklerin öncelik sırasına göre sıralanması ve bu yönde bir eylem planının hazırlanması amaçlanmıştır. Bölgesel, uluslararası ve küresel düzeylerde çevresel değişim ve güvenlik arasındaki

ilişki özetlenmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu raporda, çevresel değişiklikler, kaynak kıtlıkları ve çatışma arasındaki bağlantılar incelemekle birlikte, çatışma değerlendirmeleri için uygun yaklaşımların, yani farklı politika alanlarında önleyici önlemlerin yanı sıra, erken uyarı sistemlerinin geliştirildiği görülmektedir. Araştırmalardan elde edilen verilerin ötesinde, bu raporun bir diğer önemli yönünü, çok taraflı bir forum sağlaması oluşturmaktadır. 30 üye ülkeden ve *European Partnership Council States*'den hükümet görevlilerini, danışmaları ve bilim insanlarını bir araya getirmenin yanı sıra, çevre, kalkınma, dış ilişkiler ve güvenlik politikaları bakımından karar verme noktasında işbirliğini, (bilgi) değişimini ve diyalogu gerektirmiştir. (Committe on the Challenges of Modern Society (CCMS/NATO), 1999; Lietzmann and Vest, 1999: 34-35)

2006 yılına kadar 80'den fazla pilot çalışmayı tamamlayan *CCMS*, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bağımsızlığını kazanan ülkelerde kısa ve uzun dönemli çalışmalar ile işbirliği yapabilmek için bu ülkelerin temsilcilerini bir araya getirmeye çalışmıştır. (Özlük, 2007: 90) Modern Toplumda Uçak Gürültüsü Pilot Çalışması (1985-1989), Modern Toplumda Uçak Gürültüsü Takip Grubu Pilot Çalışması (1989-…), Savunmayla İlgili Kurumlardan ve Aktivitelerden Kaynaklanan Sınırötesi Çevresel Sorunlar Pilot Çalışması (I. Aşama: 1992-1995, II. Aşama: 1995-1998), Savunma Çevresel Beklentileri Pilot Çalışması (Özgün adı *NATO* Ülkelerinde Ulusal Çevresel Beklentiler ve Gereksinmeler) (1990-1995), Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik Pilot Çalışması (1996-1999), Eski Askeri Alanların Yeniden Kullanımının Çevresel Yönleri Pilot Çalışması (I. Aşama: 1994-1996, II. Aşama: 1996-1998), Askeri Sistemde Çevresel Yönetim Sistemleri Pilot Çalışması (1996-2000), Silahlı Kuvvetlerde Çevre Eğitimi Yöntemleri ve Bu Yöntemlerin Çevresel Davranışların Oluşmasındaki Etkisi Pilot Çalışması (2001+), Silahlı Kuvvetlerde Çevresel Bilincin Artırılması Pilot Çalışması (1987-1991), Askeri Malların Hareketleri Sırasında Akan Zehirli Maddelerden Sivil Nüfusun Korunması Pilot Çalışması (1992-2000), Askeri Altyapı İçin Sürdürülebilir Yapı Pilot Çalışması (2000-…) ve Askeri Eylemlerin Neden Olduğu Çevresel Etkileri Azaltmanın bir aracı olarak Simülatörlerin Kullanımı Pilot Çalışması (1990-1995), söz konusu *CCMS*'in gerçekleştirdiği ya da devam eden pilot çalışmalarından bazısıdır. (NATO, 09.01.2012) Bu çalışmaların ilerleme raporları ise, düzenli aralıklarla pilot ülkeler tarafından Komite'ye sunulmaktadır. Tamamlanan pilot projeler, daha uzun olan teknik rapor pilot grup tarafından basılarak, dünya çapında duyurulması sağlanmakta ve özet bir rapor ise, *NAC*'a iletilmektedir. (Butts, 1997: 3)

NATO'nun Çevre ve Güvenlik Girişimi'ne (ENVSEC) Katkısı

NATO'nun desteğiyle, *OSCE*, *UNDP* ve *UNEP* arasındaki işbirliği sonucu oluşturulan *ENVSEC*, çevre konularının sosyo-ekonomik ve gizil unsurları ile birlikte gizil çatışma kaynaklarını oluşturduğu durumları belirlemek, değerlendirmek, planlamak ve uygun stratejiler geliştirmek ve bu yönde, ülkeler ve bölgeler arasında işbirliği fırsatları yaratmak amacıyla oluşturulmuştur. 2002 yılının sonbaharında kurulan bu girişime *NATO*, iki yıl sonra Kamu Diplomasisi Birimi aracılığıyla ortak üye olmuştur. Daha sonra 2006 yılından itibaren ise, *UNECE* ile *REC*, söz konusu girişime katılarak, bu girişimi güçlendirmiştir (Environment and Security Initiative, 18.01.2012). Burada *NATO*, bir taraftan *SPS* çerçevesindeki standart işbirliği mekanizmalarını kullanarak *ENVSEC*'e kapasite ve bilinç artırma konusunda katkıda bulunurken, diğer taraftan çevresel faaliyetler konusunda söz konusu ortaklarıyla birlikte çalışırken hassas bölgelerde güvenliğin artırılması ve bu ortaklığa bilimsel ve teknik uzmanlığın getirilmesi konularında yardımcı olmaktadır (NATO Dergisi, 18.01.2012; Kingham, 2006: 143-144).

ENVSEC, sistemli olarak, kendi bağışçılarıyla desteklenen programların ve projelerin düzenlenmesinde, projelerin uygulanmasında ve değerlendirilmelerinde çevre ve güvenlik unsurlarını dahil etmektedir. Bugünkü verilere göre, bu girişim, 48'i sürmekle ve geri kalanı ise hazırlık aşamasında olan, 62 projeyi yürütmektedir. Bu projeler, ağırlıklı olarak, doğal kaynaklar ve güvenli risk yönetimi; tehlikeli atıklar ve çevre ve güvenlik risk azatlımı; çevresel güvenlik üzerinde nüfus baskısı ve iklim değişikliği uyumu; ve çevre ve güvenlik konusunda bilgi ve risk yönetimine katılım olmak üzere bu dört öncelikli alanda yapılmaktadır. Bu projeleri gerçekleştirmek için ise, *UNEP*, *UNDP*, *UNECE*, OSCE, *REC* ve *NATO*'nun oluşturduğu bir ortaklığın bir sonucu olarak, toplam 45.2 milyon ABD Dolarlık bir mali kaynağın oluşturulduğu belirtilmektedir. (Environment and Security Initiative,

17.01.2012) En fazla bağış yapan Fin Hükümeti, örneğin *ENVSEC* Sekretaryasını daha da güçlendirmek ve bölge genelinde ek projeleri hayata geçirmek amacıyla 8.5 milyon ABD Doları bağışlayacağını taahhüt ederken, (Swalley, 18.01.2012) bu konuda, İsveç'in önceliği, Doğu Avrupa olmuş; Ukrayna ve Belarus'taki paylaşılan su havza yönetimi faaliyetleri için 275 bin ABD Doları sağlamıştır. *NATO*'nun ise, yaklaşık 53 bin ABD Doları kadar Sekretaryanın faaliyetlerine destek vermek amacıyla UNEP hesaplarına aktardığı belirtilmektedir. (Bouvier, 18.01.2012)

NATO ile birlikte adı geçen örgütler arasındaki ilk resmi işbirliği olması nedeniyle önem kazanan *ENVSEC*, çevresel değişimlerden ya da baskılardan kaynaklanan gerginliklerin azaltılması ve çatışmaların önlenmesi için Güneydoğu Avrupa, Güney Kafkaslar, Doğu Avrupa ve Orta Asya olmak üzere bu dört bölgede programlar geliştirilmekte ve bu bölgelerin siyasal ve ekonomik gerçekliğine uygun olarak çevre ve güvenlik arasındaki bağların anlaşılması için haritalarla açıklanan raporlar yayınlanmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmeleri yapılırken, taraflar, özellikle doğal kaynak kıtlığının ve ekosistemlerin yok edilmesinin ya da tahribinin toplumların ve ülkelerin güvenliğini tehdit edebileceği göz önünde bulundurulmaktadır. (NATO Dergisi, 18.01.2012)

Endüstriyel kent alanlarında ağır endüstriyel kirlilikten, tahmin edilemeyen sağlık etkileriyle yoğun tarımdan, su teknolojisi ve altyapısının yokluğundan ve madencilik sektöründen kaynaklanan endüstriyel kirlilikten büyük ölçüde etkilenen Güneydoğu Avrupa bölgesinde, örneğin, 2006-2008 yılları arasında, madencilikle ilgili olarak işbirliğine yönelik birkaç proje yapılmıştır. (Kingham, 2006: 126-127) Güney Kafkaslar'da, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerinin talebine yanıt olarak, *ENVSEC* paydaşları, üç ülkede ve bu ülkelerin donmuş-çatışma alanlarında (*the frozen-conflict zones*) tatlı suyun temel bir kaynak olduğu Kura-Aras Nehir Havzasındaki suyun kalitesinin ve miktarının yanı sıra, sınırötesi doğal kaynakların durumunu analiz etmiştir. (Swalley, 17.01.2012) Diğer bir bölge olan Doğu Avrupa'da ise çevresel güvenlik değerlendirmesi, 2005 yılında Belarus, Moldova ve Ukrayna hükümetleriyle işbirliği içinde ülkelerarasında çoklu görüşmelerle Mayıs-Haziran 2006'da başlatılmıştır. Bu toplantılar sonucunda, *ENVSEC* Doğu Avrupa değerlendirmesi, 2007'nin Ocak ayında *OSCE*'nin Ekonomik Forum Toplantısında sunulmuştur. (Kingham, 2006: 126) Orta Asya'da ise, *ENVSEC*, Ferghana Vadisinde, terk edilmiş Sovyet dönemi uranyum madenleri ve insan sağlığını ve yaşamını tehlikeye atan pestisid boşaltımları ve ciddi tehlikeleri incelemiş ve bunu, 2005 yılında yayınlamıştır. Bu değerlendirme, sonrasında özellikle bölgenin toprak ve su kaynakları yönetimine, tehlikeli atıkların boşaltımından ve endüstriyel faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğe, doğal felaketlere ve biyolojik çeşitlilik meselelerine ilişkin yoğun bir çalışma programı için temel oluşturmuştur. Aynı zamanda bu bölge depremlere, toprak kaymalarına, sellere, kuraklıklara ve ormansızlaşmaya karşı duyarlı olduğundan dolayı, *ENVSEC* ortakları, doğal felaketlere ve acil durumlara karşı eşgüdümlü yanıtlar verebilmek için bölgenin yerel topluluklarına yardımcı olmaktadır. Bu topluluklarda doğal felaketlerin sonunda oluşan göç, radyoaktivite analizleri için yerel çevresel laboratuarların kapasite gelişimi ve izlenmesi, tehlikeli atık boşaltımı çalışmaları ve çevre ve sağlık değerlendirmelerine ilişkin projeler, bugün Kırgızistan ve Tacikistan'ın daha geniş bölgelerinde gerçekleştirilmektedir. *ENVSEC*, diğer yandan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Afganistan'ı etkileyen Doğu Hazar bölgesinde ve Amu-Derya nehir havzasındaki olası çevresel riskleri kapsayan faaliyetleri de değerlendirmiştir. (Kingham, 2006: 124-125; Swalley, 17.01.2012)

SONUÇ

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramına getirilen yeni yaklaşımlar çerçevesinde *NATO*, kendini yeniden yapılandırmıştır. Müttefiklerinin güvenliklerini sağlamak gibi geleneksel görevlerini yerine getiren *NATO*, yenidünyada, İttifak'ın güvenliğine yönelik en önemli tehdidin ekonomik, sosyal, çevresel ve siyasal sorunlardan kaynaklanabileceğini ve bu sorunların istikrarsızlıklara, dahası silahlı çatışmalara yol açabileceğini öngörerek, yeni misyonlar ve görevler üstlenmiştir. İttifak, çevre ve güvenlik bağlamında, bugüne değin, bilimsel faaliyet programları ve projeleri çerçevesinde çevreden doğan güvenlik mücadelelerini; aşırı hava olaylarını, doğal kaynak kıtlıklarını, çevresel kirliliği ve sonucunda felaketlere, bölgesel gerilimlere ve şiddete yol açan diğer koşulları ele almıştır. Diyalogu, işbirliğini ve kolektif savunmayı yansıtan bu gibi girişimlerle, bölgesel izleme ağlarıyla, veri

paylaşımının ve ilgili düzenlemelerin değişiminin koordinasyonu sağlanmakta ve bu yönde, başta *UN* ve *EU* olmak üzere diğer örgütlerle işbirliği yapılmaktadır. Ancak, özellikle 2010 yılının Kasım ayında kabul edilen yeni stratejik kavramda, bahsi geçen bu sorunlara yönelik küresel bir nitelik taşıdığı vurgusu ve beraberinde İttifak'a küresel sorumlulukların yüklenmesi, birtakım tartışmaları da gündeme taşımıştır. Bu tartışmaların ve eleştirilerin gerisinde, İttifak içindeki ülkeler arasındaki güç dengesi bulunmaktadır. Özellikle Batılı ülkelerin küresel düzeydeki çıkarlarını koruma amaçlı ve yapay olarak ortaya atılabilecek bu gibi sorunların, gerçekte tüm dünyayı olumsuz etkileyebilecek şiddete ve çatışmalara yol açabileceği ileri sürülmektedir. Öte yandan, *NATO*'nun, bu çalışmada detaylı olarak açıklanan, çevresel güvenlikle ilgili tüm faaliyetleri ve programları etkin ve başarılı bir şekilde yürütülmektedir.

KAYNAKÇA

BARI, Dominique, "Les ambitions planétaires de l'Otan", http://www.humanite.fr/18_11_2010-les-ambitions-plan%C3%A9taires-de-l%E2%80%99otan-458080, (Erişim Tarihi: 18.02.2012).

Bianet, ""NATO Savaş Demektir, Yeni Strateji Konseptine Hayır"", http://bianet.org/bianet/toplum/126172-nato-savas-demektir-yeni-strateji-konseptine-hayir, , (Erişim Tarihi: 07.12.2010).

BOUVIER, Christophe, "Chair's Summary for 2010", http://envsec.grid.unep.ch/docs/ENVSEC_2010_Chair_Final_Report.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2012).

BUTTS, Kent Hughes (Edit.) (1997). Preliminary Report on the NATO/CCMS Environmental Security Conference, Center for Strategic Leadership, U.S. Army War College.

CARIUS, Alexander; KEMPER, Melanie; OBERTHUR, Sebastian ve SPRINZ, Detlef (1997). "NATO/CCMS Pilot Study: Environment and Security in an International Context, State of the Art and Perspectives, Interim Report, October 1996", Environmental Change and Security Project-Report, Issue. 3, Washington D.C.: The Woodrow Wilson Center, s. 55-65.

CAŞIN, Mesut Hakkı (2001). "Ege Adalarında Çevresel Güvenlik (Environmental Security in the Aegean Islands)", Ulusal Ege Adaları 2001 Toplantısı Bildiriler Kitabı (10-11 Ağustos 2001, Gökçeada) (Edit. Bayram Öztürk ve Veysel Aysel), İstanbul: TÜDAV.

CBC News, "Fast Facts About NATO", http://www.cbc.ca/news/world/story/2009/04/03/f-nato-fast-facts.html, (Erişim Tarihi: 05.01.2012).

Committe on the Challenges of Modern Society (CCMS/NATO) (1999). Environment and Security in an International Context (Edits. Kurt M. Lietzmann and Gary D. Vest), Final Report March 1999, Report No. 232, Brussels.

Dış Politika Enstitüsü, "NATO Nedir?", http://www.dpenato.org.tr/#, (Erişim Tarihi: 04.01.2012).

Environment and Security Initiative, "ENVSEC Donors", http://www.envsec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=81&lang=en, (Erişim Tarihi: 17.01.2012).

Environment and Security Initiative, "Management and Coordination", http://www.envsec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=61&Itemid=79&lang=en, (Erişim Tarihi: 18.01.2012).

JAMES, Stephen C. and KOVALICK, Walter W. (2001). NATO/CCMS Pilot Study: Evaluation of Demonstrated and Emerging Technologies for the Treatment of Contaminated Land and Groundwater (Phase III), 2000, Special Session on Decision Support Tools, Wiesbaden, June 26-30, 2000, Number 245, EPA 542-R-01-002, NATO.

KAMP, Karl-Heinz (2010). "Regionale Kraft in globaler Welt", Rheinischer Merkur, Konrad Adenauer Stiftung, s. 1-2.

KELLER, Patrick (2010) "Die Selbstvergewisserung der NATO: Das neue Strategische Konzept", Analysen & Argumente, Konrad Adenauer Stiftung.

KINGHAM, Ronald A. (2006). Inventory of Environment and Security Policies and Practices: An Overview of Strategies and Initiatives of Selected Governments, International Organisations and Inter-Governmental Organisations (Edit. By Ronald A. Kingham), Hague: Institute for Environmental Security, s. 143-144.

LEVENE, Lord and RASMUSSEN, Anders Fogh, "Piracy, Cyber-Crime and Climate Change – Bringing NATO and Insurance Together (30 September 2009)", http://www.telegraph.co.uk/finance/comment/6247862/Piracy-cyber-crime-and-climate-change-bringing-NATO-and-insurance-together.html, (Erişim Tarihi: 20.06.2010).

LEVENE, Lord, "360 with NATO event welcome speech (01 October 2009)", http://www.lloyds.com/Lloyds/Press-Centre/Speeches/2009/10/360_with_NATO_event_welcome_speech, (Erişim Tarihi: 20.06.2010).

LIETZMANN, Kurt M. and VEST, Gary D. (1999). "Executive Summary Report: Environment and Security in an International Context", Environmental Change & Security Project Report, Issue. 5, s. 34-68.

MULARGIA, Francesco, "Forecast and prevention of catastrophes", NATO Info Day & Building Partnership (08-09 November 2007, Ankara/Turkey), TUBITAK & NATO.

NATO (2005a). NATO Briefing: Crisis Management, Belgium: NATO Public Diplomacy Division.

NATO (2005b). NATO Briefing: Weapons of Mass Destrution, Belgium: NATO Public Diplomacy Division.

NATO, "Annex A: NATO CCMS Defence Related Pilot Studies, 1980-2000", http://www.nato.int/science/publication/coul/coul-an-a.pdf, (Erişim Tarihi. 09.01.2012).

NATO Bilgilendirme, "Kitle İmha Silahlarının Yayılmasını Önleme", http://www.dpenato.org.tr/docs/0527-11-Briefing_TNSC_tu.pdf, , (Erişim Tarihi: 16.02.2012).

NATO Bilgilendirme, "Yeni Güvenlik Sorunlarıyla Başa Çıkmak", http://www.dpenato.org.tr/docs/0527-11-Briefing_TNSC_tu.pdf, , (Erişim Tarihi: 15.02.2012).

NATO Dergisi, "NATO Nasıl Değişmeli (Bölüm 1 ve 2): Barış Politikası Olarak Çevre", http://www.nato.int/docu/review/2009/NATO_Change/Environment_PeacePolicy/TR/, (Erişim Tarihi: 18.01.2012).

NATO, "Environmental Security", http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49216.htm, (Erişim Tarihi: 06.01.2012).

NATO, "Gündem: İç İçe Geçmiş Toplumların Zayıf Noktaları", http://www.nato.int/docu/review/2002/issue2/turkish/features2.html, (Erişim Tarihi: 08.01.2012).

NATO, "Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü Üyelerinin Savunması ve Güvenliği İçin Stratejik Kavram (Devlet ve Hükümet Başkanları Tarafından Lizbon'da kabul edilmiştir, 19-20 Kasım 2010)", http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_publications/20120207_strategic-concept-2010-tur.pdf, (Erişim Tarihi: 17.02.2012).

NATO, "NATO 2020: Assured Security; Dynamic Engagement-Analysis and Recommendations of the Group of Experts on a New Strategic Concept for NATO", http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_63654.htm, (Erişim Tarihi: 20.06.2010).

NATO, "Partner Countries", http://www.nato.int/cps/en/SID-4CA2943D-E00ED2BF/natolive/51288.htm, (Erişim Tarihi: 05.01.2012).

NATO Science for Peace and Security, "Historical Context", http://www.nato.int/science/about_sps/historical.htm, (Erişim Tarihi: 18.02.2012).

OECD (2000). State-of-the-Art Review of Environment, Security and Development Co-operation, Working paper Conducted on behalf of the OECD DAC Working Party on Development Co-operation and Environment.

OECD (1999). The Economics of Environmental Security: Introduction, Environment Policy Committee Working Party on Economic and Environmental Policy Integration.

ÖZLÜK, Erdem (2007). "NATO'nun Bilimsel Faaliyetleri: Sanal İpek Yolu ile Güney Kafkasya ve Orta Asya'ya Uzanmak", Avrasya Etüdleri, Yıl.13, Sayı.31-32, s.75-99.

RASMUSSEN, Anders Fogh, "360 with NATO event keynote address (01 October 2009)", http://www.lloyds.com/Lloyds/Press-Centre/Speeches/2009/10/360_with_NATO_event_keynote_address, (Erişim Tarihi: 20.06.2010).

ROZOFF, Rick, "Thousand Deadly Threats: Third Millennium NATO, Western Businesses Collude On New Global Doctrine", http://rickrozoff.wordpress.com/2009/10/page/2/, (19.02.2012).

SCHULTE, Nancy T. (1999). "NATO Science Programme Intensifies Interactions With Partners", NATO Review, Vol. 47, No. 4, s. 29-32.

SILLS, Joe B.; GLENN Jerome C.; GORDON, Theodore J. and PERELET, Renat, "AC/UNU Millennium Project: Environmental Securtiy, United Nations Doctrine for Managing Environmental Issues in Military Actions", http://millennium-project.org/millennium/es-un.html, (Erişim Tarihi: 01.01.2012).

SNOY, Bernard and BALTES, Marc (2007). "Environmental Security: A Key Challenge for the OSCE", The OSCE Yearbook 2007, the Centre for OSCE Research: Hamburg, s. 313-326.

SNOY, Bernard (2008), "The Contribution of the OSCE in Addressing Issues of Environmental Security", NATO Security Forum on Environmental Security, NATO Headquarters, 12 March 2008, Brussels.

SWALLEY, David, "The Environment and Security Initiative: A Concurrence of Strengths", http://www.envsec.org/publications/envsec__a_concurrence_of_strengths.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2012).

SWALLEY, David, "The Environment and Security Initiative: From Analysis to Action", http://www.osce.org/secretariat/27928?download=true, (Erişim tarihi: 17.01.2012).

United Nations World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future, Oxford: Oxford University Press.

The Commission on Global Governance (1995), Our Global Neighbourhood, Oxford: Oxford University Press.

Wikipedia, "NATO", http://en.wikipedia.org/wiki/NATO, (Erişim Tarihi: 05.01.2012).

VAN HAM, Peter, "NATO ve Madonna Eğrisi: Yeni Bir Stratejik Kavram Neden Önemli", http://www.nato.int/docu/review/2008/03/ART5/TR/index.htm, (Erişim Tarihi: 06.01.2012).

ABD VE AB BÖLGESİNDEKİ BİR FİNANSAL KRİZİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ: CARİ AÇIK ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bülent DOĞRU, Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisat Bölümü

ÖZET: Küresel ya da yerel finansal kriz dalgalarında tüketici ve üretici beklentilerinde kötüleşme, yabancı sermaye girişlerinde azalma ve ihracatta düşme olması beklenir. Bu çalışma bir küresel kriz dalgasında ABD ve AB Bölgesi'nde meydana gelecek üretim kayıplarının Türkiye'ye olan olumsuz etkisini cari işlemler hesabı üzerinden incelemektedir. 1995:Q1- 2011: Q2 aralığında seçilen verilerle yapılan ekonometrik çalışmadan elde edilen sonuçlara göre; Türkiye'nin ticaret ortakları olan Amerika ve AB bölgesindeki üretim düşüşünün Türkiye'nin verdiği cari açık ile kısa dönemde anlamlı bir ilişkisi tespit edilememiştir. Ancak uzun dönemde bu ticaret ortakları potansiyel büyümeden daha az büyüdüklerinde Türkiye Ekonomisi daha fazla cari açık vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari işlemler hesabı, Türkiye Ekonomisi, beklentilerin kötüleşmesi, yabancı sermaye akışı.

EFFECTS OF A CRISIS USA AND THE EU ORIGIN TO TURKEY: AN IMPLEMENTATION ON CURRENT ACCOUNT DEFICIT

ABSTRACT: At a global or domestic financial crisis wave, consumer and producer expectations, foreign capital inflows and export volume are expected to worsen and decrease. This paper is examines how Turkey's current account to be confronted with a wave of global crisis caused decrease in production of USA and EU. According to the econometric results estimated from the model between 1995:Q1-2002:Q2, the relationship between production decreases in USA and the EU and current account deficit of Turkey is not significant in short-term. However, in long-term when these biggest trading partners of Turkey grow less than their potential growth rate, the current account deficit of Turkish Economy increases.

Keywords: Current account, Turkish Economy, deterioration of expectations, foreign capital inflows.

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, 2008 küresel mali krizini hala atlatamayan gelişmiş ülke ekonomilerinin içine girebilecekleri muhtemel bir kriz dalgasında Türkiye'nin katlanmak zorunda olacağı üretim kaybını cari açık örneği üzerinden öngörmeye çalışmaktır. Ayrıca bu çalışma dünyadaki toplam hâsılanın yarısından fazlasını üreten ABD ve AB bölgesindeki üretim kayıplarının ülkelerindeki sorunların Türkiye'nin başına gelebilecek, orta ve uzun vadede, muhtemel en kötü üç senaryo durumunu analiz etmekte ve çözüm önerileri sunmaktadır.

Her krizde olduğu gibi muhtemel bir krizin Türkiye'ye etkisi üç kanaldan olmaktadır: Finansal sermaye girişlerinde azalma yâ da kompozisyonunda değişim, ihracat azalması ve beklentilerin negatifleşmesi (Doğru, 2011). Bu üç olumsuzluk durumunun ödemeler bilançosu özellikle de cari işlemler hesabı kanalı ile Türkiye'yi negatif etkilemesi beklenmektedir. Bu çalışmada mevcut durum korunduğu taktirde Türkiye'nin en büyük ticaret ortakları olan ABD ve AB Bölgesi'nde meydana gelecek gelir kayıplarının dış ticaret yoluyla Türkiye'nin kronik hale gelen cari açık sorununu ne kadar derinleştireceği araştırılmakta ve çözüm önerileri ortaya konmaktadır.

Dünya üretiminin dörtte birini tek başına karşılayan Amerika'da önlenemeyen işsizliğin yol açtığı üretim kayıpları ve Avrupa Bölgesi'nde mali krizin önlenmesi konusunda netleşmeyen tablo ticari ilişkiler ve sermaye kanalı ile belirsizliklerin, kırılganlıkların ve risklerin tüm dünyaya yayılması uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Her ne kadar Amerika Merkez Bankası FED ve Euro Bölgesi Merkez Bankası ECB fiyat istikrarı hedeflerinden sapmadan ikinci hatta üçüncü bir temel hedef olarak işsizliği aşağı çekip üretimi artırmayı da seçmiş olsalar, hükümetler bu konuda karar almakta geciktiklerinden Lehman-Brothers'ın iflası ile başlayan kriz sürecinin derinleşerek sürdüğünü görmekteyiz. FED faizleri tarihinin en düşük seviyelerine çekip tüketim ve yatırımı artırmak istese de canlanma bir türlü istenen seviyelere çekilememektedir. Yani Amerika cephesinde durgunluk halen devam etmekte ve Amerika yeni istihdamlar yaratmak için arzu edilen düzeyde büyüme gerçekleştirilememektedir.

Bu çalışma muhtemel bir küresel kriz dalgasında Türkiye'nin nasıl bir tabloyla karşılaşacağını cari açık üzerinden irdelemektedir. 1995:Q1- 2011:Q2 aralığında seçilen verilerle yapılan ekonometrik tahmin sonuçlarına göre ticari ortakların gelir düzeyi ile cari açık arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, uzun dönemde cari işlemler açığını artıran en önemli faktörler petrol fiyatları ile birlikte Türkiye'nin ticari ortakları olan ABD ve AB'nin yaşayacağı bir gelir azalması olacaktır. Yani, bu bölgeler uzun dönem potansiyel büyüme düzeylerinden daha az büyüdükleri takdirde,Türkiye Ekonomisi daha fazla cari açık verecektir.

Makalenin birinci bölümünde muhtemel bir krizin habercileri yer almaktadır. Bu kısımda üç yönden krizin iç piyasayı sırasıyla nasıl etkileyeceğini göstermektedir. İkinci bölümde cari açık sorununu etkileyen faktörler, üçüncü bölümde model, dördüncü bölümde de ekonometrik analiz yer almaktadır.

LİTERATÜR

Cari işlemler açığının belirleyicilerini tayin etmek için çeşitli ülke grupları ve tekil ekonomiler üzerine iktisat literatüründe sayısız çalışma mevcuttur. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran özellik ilk kez merkez bankasının fiyat istikrarı için yürüttüğü para politikası stratejilerinin (nominal çapalar) etkisinin de kurulan modelde dikkate alınarak cari işlemler hesabı üzerine azaltıcı ya da arttırıcı yönde anlamlı etkisinin olup olmadığının da araştırılmasıdır. Bu kısım önemlidir. Zira son dönemlerde merkez bankasının enflasyon hedeflemesini terk etmesini isteyen yazarların bankaya eleştirisi cari açık sorununun enflasyon hedeflemesi rejimi ile yürütülemediği yönündedir. Yapılmış diğer çalışmalardan bazıları kısaca şöyledir:

Gelişmiş ülkelerde cari açığın sürdürülemez boyuta geldiği bir eşik değerin olup olmadığını analiz eden Freund (2005), incelediği zaman aralığını 25 bölüme (episode) ayırarak bu bölümlerdeki cari açık dinamiklerini ortaya çıkarmışlardır. Buna göre toplam hasılanın yaklaşık % 5 düzeyine ulaşıncaya kadar artan cari açığın, bu noktadan sonra tersine dönerek azalma eğilimine girdiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak ülkeler arasında cari açığın azalmaya başladığı eşik değer ve sürdürülemez hale geldiği eşik düzeyler arasında ciddi farklılıklar olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca cari açığın azalmaya başladığı noktaların düşük bir büyüme hızı ve % 10-20 arasında değişen devalüasyon oranları ile ilişkili olduğunu da bulmuştur (Freund, 2005)

Türkiye'de cari açığın nedenleri arasında döviz kuru ve ekonomik büyüme olduğuna dair yaygın bir konsensüs vardır. Bu iki değişkenin cari açığın nedeni olduğuna dair ortaya atılan görüşleri Türkiye için 1987:01-2006:03 dönemi için ampirik olarak analiz eden Erbaykal (2007), hem ekonomik büyümenin hem de döviz kurunun cari açığın nedeni olduğunu bulmuştur. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizine göre bu nedensellik tek yönlüdür. Yani cari açıktan ekonomik büyümeye ve döviz kuruna doğru beklenildiği gibi bir nedensellik ilişkisi yoktur (Erbaykal, 2007).

Gelişmekte olan ülkeler sanayi yatırımlarından dolayı yapısal değişim geçirmektedirler. bununla birlikte talepteki dönüşüm bu ülkelerde cari işlemler açığının artmasına ve süreklilik arz etmesine neden olmaktadır. 19 gelişmekte olan ülkenin 1980-2006 dönemi verilerinden yararlanılarak cari işlemler açığının belirleyicilerini panel veri analizi

ile ortaya koyan Bayraktutan ve Demirtaş (2011), büyüme oranı, yatırımlar ve kamu harcamalarındaki artışın cari işlemler açığını artırdığını, dış ticaret hadlerindeki iyileşmenin, dışa açıklık oranının, dünya büyüme oranının ve dünya faiz oranlarındaki artışın ise cari işlemler açığını azaltıcı yönde etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir. (Bayraktutan ve Demirtaş, 2011)..

Henry ve Longmore reel efektif döviz kurunun cari işlemler açığı üzerindeki etkisini Jamaika üzerinden incelemişler. 1990-2001 dönemi için yaptıkları çalışmanın sonucuna göre reel efektif kurun cari işlemler dengesi üzerinde etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır (Longmore ve Chandar, 2003).

Calderon, Chong ve Loayza panel veri yöntemini kullanarak gelişmekte olan ülkelerde cari açık sorununu makro iktisadi değişkenler üzerinden açıklamaya çalışmışlar. 1966-1995 dönemi için yapılan çalışmada elde edilen bulgulara göre gayrisafi yurt içi hasıla ve tasarruflar arttığında cari açığın azaldığın ortaya çıkmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki artan faiz oranlarının ve elde edilen yüksek büyüme oranlarının da gelişmekte olan ülkelerdeki cari işlemler açığını azalttığını vurgulamışlardır (Calderón, Chong ve Loayza, 2002).

Brown ve Williams, Jameika'nın ödemeler bilançosuna ait cari hesapların belirleyicilerini saptamak için yaptıkları çalışmada, fiyatların ve gelirin ithalat malları, turizm ve net sermaye girişine etkisini incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre; tüketim malları ithalatı hariç diğer bulgular iktisat teorisine uygun çıkmıştır. Uzun dönem sermaye giriş çıkışının ise ancak içsel saiklerle açıklanabileceğini ortaya çıkarmışlardır (Brown ve Williams, 2007:2).
Chinn ve Prasad, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin orta vadede cari açık sorunlarını etkileyen faktörleri tespit etmek için yaptıkları çalışmadan elde ettikleri sonuçlara göre, cari işlemler açığı hükümetin bütçe açığı ve net sermaye girişi ile pozitif ilişkilidir. Gelişmekte olan ülkeler için finansal derinleşmenin cari işlemler açığı ile pozitif yönlü hareket ettiği; ancak ticari açıklık değişkeninin cari açık ile negatif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır (Eswar ve Prasad, 2000)

Bu çalışmaların yanı sıra, farklı veri ve ampirik teknikler kullanılarak gelişmekte ve gelişmiş ülkeler için cari açığı belirleyen etmenleri ortaya çıkarmaya çalışan çok sayıda çalışma vardır (Bkz. Hebbel vd., 1992; Edwards, 1995; Masson,1998). Bu çalışmalar çoğunlukla ilgili ülkelerdeki makroekonomik ve demografik yapıyı dikkate alarak, ülkenin cari açık sorununu ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

MUHTEMEL BİR KRİZİN HABERCİLERİ VE ÇIKIŞ YOLLARI

Amerika'da önlenemeyen işsizliğin yol açtığı üretim kayıpları bu ülkedeki ekonomik durgunluğun hala devam ettiğini göstermektedir. Toplam dünya hâsılatının ¼ kadarını üreten Amerika'daki bu durgunluk ticaret kanalıyla tüm dünya ülkelerini, özellikle de ticaret ortaklarını, etkilemeye devam etmektedir. Atıl işgücü, kapasite kullanım oranlarını aşağı çekerek kısır bir döngü oluşturmakta ve Amerika Merkez Bankası (FED) dahil kimse kısa vadede bu döngüden nasıl çıkılacağını bilmemektedir. FED faizleri düşük tutarak tüketimi ve yatırımı artırmak istediğini piyasalara hissettirmekten öteye geçemiyor. Yani Amerika'daki durgunluk halen devam etmekte ve Amerika yeni istihdamlar yaratmak için arzu edilen düzeyde büyüme gerçekleştirememektedir. Benzer bir durum Avrupa Birliği cephesinde de söz konusudur. Avrupa Birliği üyesi Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve İspanya (PIGS) gibi ülkelerin yaşadığı borç sorunları tüm kıta Avrupa'sının ortak bir sorunu haline gelmiş bulunuyor. Bu ülkelerin kamu borçlarının Gayri Safi Milli Hasılaya oranı ortalama olarak yüzde yüzün üzerine çıkarak, ikinci dünya savaşı yıllarındaki seviyeyi yakalamış durumdadır (Gökçe, 2011).

Tablo 1. PIGS Ülkelerinin Toplam Kamu Borçlarının Dağılımı (Milyar $)

	Yunanistan	İrlanda	Portekiz	İspanya	Toplam
Toplam Kamu Borcunun Dağılımı	325	153	142	677	1297
Yerel bankalar	68	11	19	227	336
Euro-Bölgesi bankaları	52	14	33	79	166
Diğer bankalar	6	9	5	24	43
Banka-dışı kesimler	119	97	64	347	627
Avrupa Merkez Bankası	50	22	21	0	93
IMF	32	0	0	0	32

Kaynak: Darvas, Zsolt, Jean Pisani Ferry, and André Sapir (2011a), "A Comprehensive Approach to the Euro-Area Debt Crisis", Bruegel Policy Brief 2011/02.

Tablo 1 PIGS ülkelerinin toplam borçlarının dağılımını 2010 sonu itibari ile göstermektedir. Buna göre bu ülkelerin toplam borcunun yüzde 10'dan fazlası Euro bölgesindeki bankalara aittir. En büyük borç kalemi ise bu ülkelerin banka-dışı fon sahiplerine olan borçlarını göstermektedir. Bu borç sorunu halledilmeden kriz de bitmeyecektir. Yani, kriz hala atlatılabilmiş değildir. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde 2012 yılı içinde seçimlerin de yapılacak olması AB menşeli bir krizin derinleşerek devam edeceğini göstermektedir. Her ne kadar pansuman çözümlerle bu sorunlar ileriki bir tarihe ertelense de, tam anlamıyla parasal sorunların AB içinde çözülemeyeceği aleniyet kazanmış durumdadır.

Krizden Çıkış Reçeteleri

Bu aşamada Avrupa Birliği'nin iki aşamalı bir eylem planını hayata geçirerek borçlanma sorununa ve dolayısıyla krize çözüm bulması gerekmektedir

I. İflası muhtemel gözüken Yunanistan'ın kamu borcu sorunu muhakkak finanse edilerek çözülmelidir.
II. Euro bölgesinde tek bir sermaye piyasası derhal hayata geçirilmelidir (Bronk, 2010:225) ve Euro-Tahvil alım satımları bu oluşturulacak havuzdan yapılmalıdır.

Bu iki acil eylem planı hayata geçirilmediği takdirde ortaya çıkacak mali fatura hem çözüm öncesine göre daha yıkıcı hem de daha geniş ölçekli olacaktır. Tüm kıtaya yayılması ve dünyaya sıçraması uzun zaman almayacaktır. Böyle bir çöküşte fatura ilk önce Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin bankalarına çıkacaktır. Zira ellerinde Yunanistan devletine ait tahvilleri en çok bulunduran bankalar bu ülkelere aittir. Bu sorunun gelişmekte olan çevre ülkeleri de etkilemesi ile krizin küreselleşme evresine geçip bir ikinci finansal krize yol açması ihtimal dışı görünmemektedir. Ancak Amerika için durum biraz daha farklıdır. Her ne kadar ABD'nin sorunlarını çözme dinamiği AB'ye göre daha ileri düzeyde olsa da 2008 küresel krizinin ABD'ye etkileri hala devam etmekte ve işsizlik yüzde 9,1 düzeylerinde seyretmektedir. Buna rağmen ABD maliye ve para politikası tedbirlerini tek başına alma konusunda AB'den ayrışmaktadır. ABD ekonomisi için kurtarıcı reçete, savaşları sona erdirmek (Irak ve Afganistan'dan çekilmek), savunma harcamaları, askeri harcamaları, sosyal güvenlik maliyetlerini kontrol altında tutmak ve en azından üst gelir grubunun vergi oralarını artırmak olarak sıralanabilir (Stigilitz, 2011). Ancak benzeri bir maliye politikası AB'nin içinde bulunduğu krizi aşmaya yetmeyebilir. Çünkü AB çatısı altında heterojen olan finansal piyasalar tek tip para politikası izlemeye zorlanmaktadır. Örneğin Yunanistan'daki tüketicinin İngiltere'deki tüketici gibi rasyonel karar vereceği varsayılarak finansal argümanlar servis edilmiştir. Ancak ülkelerin kültürel, dinsel, dilsel, örfi, genetik, organik, çevresel faktörler ile tüketicilerin dünyaları homojen

olmadığından para politikasında birlikte hareket etme ve paraya dair politikaların tek elden Avrupa Merkez Bankası (ECM) marifetiyle yürütülmesi fikri tutmamıştır. Bu sebeplerden dolayı da parasal birlik stratejisi çökmüş durumdadır. IMF desteği, Fransa ve Almanya ittifakı ilerde nasıl sonuçlar doğuracak bilinmez ama ABD ve AB menşeli tüketim ve finansal sorunların tüm dünya ile birlikte Türkiye'ye de üç ayrı kanaldan etkilemesi beklenmektedir (Doğru, 2011):

1) Beklentilerin negatifleşmesi,

2) Finansal sermaye girişlerinde azalma yâda kompozisyonunda değişim

3) İhracat azalması

Beklentilerde Kötümserlik

İlk olarak Türkiye'deki ekonomik birimler (tüketici ve üretici) durgunluktan çıkamayan Amerika ve borç sorununu çözemeyen AB ülkelerinden gelecek her türlü olumsuz haber karşısında eskisine göre daha hassas davranacaktır. Yani bireyler ve firmalar ileriye dönük beklentilerini oluştururken risksiz tercihlerde bulunacaklardır. Bu da tüketimlerin ve yatırımların azalması anlamına gelecektir. Çünkü riskli görülen alanlardan kaçış başlayacaktır. Tüketiciler açısından bunun anlamı orta ve uzun vadeli tüketim olan ev ve araba kredilerinden kaçışken; yatırımcı için bankadan daha az yatırım kredisi çekmek ve kar marjı düşük görülen endüstrilerden kaçmaktır. Bu tarz bir kriz Türkiye'de ihracat sektörlerine darbe vuracaktır. Çünkü dünya ile rekabet etmeye çalışan bu sektörler düşük karlarla müşterilerini ellerinde tutmaya çalıştıklarından olası faiz artışları karşısında kepenk indirebilirler. Özellikle Tekstil ve hazır giyim gibi emeğe dayalı sektörler dünya ihracatındaki paylarını ciddi oranlarda kaybedebilirler.

Beklentilerdeki bu bozulma özel sektörü ve bankaları daha temkinli davranmaya itmektedir. Bu belirsizlik yüzünden ithalat kalemleri içinde tüketim mallarının oranı giderek artmakta, yatırım mallarının oranı ise düşmeye başlamaktadır. Firmalar yatırımlarını öz kaynaklarından karşılamaya gayret etmekte, uzun vadeli borçlara sıcak bakmamaktadır. Ayrıca merkez bankasının geliştirdiği yeni politika perspektifi de bankaları ve firmaları dövizle borçlanamaz hale getirmektedir (Özel, 2011). Çünkü MB uzun vadeli kurala göre bir para politikası yerine anlık ve duruma göre müdahalelere dayanan, şeffaflık ve güvenilirlik vasıflarına darbe vuran bir politika izlemektedir. Kura müdahalesi ya da politika faizlerine olan tepkisini firmaların ve tüketicilerin öngörmesi mümkün değildir. Ancak FED örneğinde görüldüğü gibi bazı merkez bankaları yatırım ortamının iyileştirilmesi için 2015 yılına kadar faizlerin mevcut durumunu koruyacağını garanti etmektedir. Bu konuda TCMB'nin enflasyon hedeflemesi rejimi ile finansal istikrar arasında optimum dengeyi bulup bunu kamuoyuna duyurması gerekmektedir.

Finansal Sermaye Girişlerinde Azalma

AB ve ABD tarafından çıkacak bir kriz dalgası, menkul kıymetlere olan ilgiyi azaltacak ve dünya daki likiditenin mobilizasyonunda da kayda değer azalma görülecektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye hem güvenli liman olma şansına sahip olabilir hem de gelişmekte olan bir ülke olduğu için portföy sahipleri için riskli ülke olarak da adlandırılabilir. 1997 Rusya Krizi'nin Türkiye'ye olan olumsuz yansımalarını hatırlamakta fayda vardır. Çünkü uluslarası fon yöneticileri, bir ülkeyi tekil düşünmek yerine ait olduğu grubun geleceğini öngörerek yatırım kararlarını verirler. O halde Türkiye güvenli liman olmasından dolayı gelecek ekstra "m" miktar fon ile riskli ülke olduğu için çıkacak "n" miktar fonun arasındaki fark kadar, ya olumlu ya da olumsuz etkilenecektir.

Türkiye güvenli bir liman olarak görülürse kısa vadeli sermaye girişleri hızlanacak ve bu da TL'nin değerlenmesine yol açacaktır. Bu durumun ihracat yapan imalat sanayinin rekabet düzeyine etkisi negatif olur (Rogoff vd, 2011). Zira sıcak para, gelişmekte olan Türkiye gibi bir ülkeye ani giriş çıkışlarla zarar vermektedir. Aşırı sermaye girişi de

gelişmekte olan bir ülke için tavsiye edilen bir durum değildir. Ülkedeki para otoritesinin yerli paraya dayalı bir politika geliştirmesine mani olmaktadır. Parasal otoriteyi işlevsiz hale getirebilmektedir. Açık ekonomi ve serbest döviz kuru ortamında ülkeye girecek aşırı sermaye, yerel tüketicinin tüketim korkusunu yok etmekte ve ileriye dönük uzun vadeli tüketimi kamçılamaktadır. Aşırı sermaye girişi ayrıca finansal piyasalarda tedirgin edici değişikliklere de sebep olmaktadır. Gelinen aşamada Türkiye bunu Tobin vergisi* benzeri uygulamalarla önlemeye muktedirdir. Ve zımni olarak, bunu uygulamaktadır. Bu kanaldan gelebilecek bir tehlikeye karşı en kötü durum senaryosuna hazırlıklı olmakta fayda vardır. Çünkü AB bölgesi bile finansal kırılganlıkları azaltmak için 2014'den geçerli olmak üzere "finansal işlem vergisi" adı altında , hisse senedi bono ve tahvil gibi türev ürünlerinin alım satımında onbinde bir oranında bir KDV benzeri işlem vergisi uygulamaya başlayacağını duyurdu. G-20 zirvelerinde de üstünde mutabakat sağlanan finansal işlem vergisi, eğer G-20, AB'ye paralel uygulama kararı alırsa, Türkiye'de de 2014'ten itibaren uygulamaya geçilebilecek. Cari açık riski bu finansal işlem vergisi ile ortadan kalkabilir ya da böyle bir fon "ahlaki zafiyet" yaratıp dış borçlanmayı artırabilir. Ancak ne olursa olsun ani sermaye çıkışlarında zarar gören ülkelere, bu küresel fondan yardım yapılacağı için, cari açığın yaratacağı zararlar bir ölçüde karşılanabilir ve ekonomide kırılganlık beklentisi azalabilir (Yaşar, 2011; Financial Times 27 Ağustos Nüshası). Bu durum gerçekleşirse, David Hume'un savunduğu "otomatik denkleşme mekanizması" üç yüz yıl aradan sonra devlet eliyle hayata geçirilmiş olacaktır. Çünkü Hume' a göre sürekli fazla veren bir dış ticaret bilançosu sürdürülebilir olmadığı gibi sürekli açık veren bir dış ticaret bilançosunun sürdürülmesinin de imkanı yoktur. Fazla veren bilanço içerde enflasyonu yükselterek ihracatı kısıtlayacaktır. Dış ticaret açığı da tersine olarak, ihraç mallarının ucuzlamasına ve ihracatın artmasına neden olacağı için ithalat-ihracat arasında doğal akışı içinde bir denge vardır (Yılmaz,2010:15).

Merkez Bankası eski başkanı Durmuş Yılmaz dünya ekonomisindeki kötümserliğe, Türkiye'deki büyümenin iç talep itişli olduğuna, giren sıcak paranın aşırı olduğuna ve cari açık sorunun giderek büyüdüğüne dikkat çekmişti. Yılmaz, aşırı ısınmanın önüne geçmek için merkez bankasının "macroprudental" bir politika izlediğini; yani bir para politikası demeti uygulandığını da ifade etmişti. 2008 küresel krizinden sonra merkez bankasının geliştirdiği bu politika demeti makro finansal riskleri azaltıcı bir argüman olarak uygulanmaya devam etmektedir.

Günümüzde her ne kadar, küresel ekonomi ve piyasalara ilişkin riskler azalma eğilimine girmiş olsa bile AB bölgesinde krizin hala sürmeye devam ediyor olması finansal sorunların tekrar nüksedebileceği anlamına geliyor. Bunun muhtemel iki nedeninden biri gelişmiş ülkelerdeki işgücü piyasalarının henüz kriz öncesi düzeyine ulaşamamış olması, diğer neden de kredi piyasalarının kriz öncesi seviyelerini henüz yakalayamamış olmasıdır (TCMB, 2011:5).

İhracatın Azalması

Muhtemel en kötü üçüncü senaryo ihracatın giderek azalmasıdır. Çünkü Türkiye, Hindistan, Çin gibi yükselen ekonomiler gelişmiş dünyanın ihtiyaç duyduğu hammadde ya da işlenmiş emek yoğun mal üreticileri ve ihracatçıları konumundadırlar. Bu ekonomiler "2008 mortgage krizinde" de görüldüğü gibi gelişmiş ekonomilerde yeterince büyüme gerçekleşemediği zaman dış âlemdeki talep gerilemesine bağlı olarak, ürettikleri malları ya da çıkardıkları hammaddeleri ihraç edemez duruma düşüyor ve iktisadi dengesizlikler baş gösterebiliyor. Türkiye de bu grup içinde hem sanayi ve tarım ürünleri ihracatçısı hem de turizm gelirleri yılda 20 milyar doları aşan önemli bir yükselen piyasa ekonomisidir (Eğilmez, 2011). En büyük ihracat pazarımız olan Avrupa bugün iktisadi olarak dünyanın belki de en belirsiz bölgesidir. Sorunlar bir türlü çözülemiyor ve çözüm iradesi de ufukta görünmemektedir. Mevcut durum daha da derinleşir ve ikinci bir kriz çıkarsa bundan en fazla etkilenecek sektör Türkiye'deki ihracat sektörü olacaktır. Bu da cari açığın derinleşmesi ve sermaye akışının durgun olacağı ortamda

* Nobelli iktisatçı James Tobin'in 1972'de döviz alım satımlarından yüzde bir oranında tahsil edilip küresel bir fonda toplanmasını önerdiği ve mali riskleri önlemesi beklenen vergi türü. Günümüzde Brezilya bunu şiddetle uygulamaktadır.

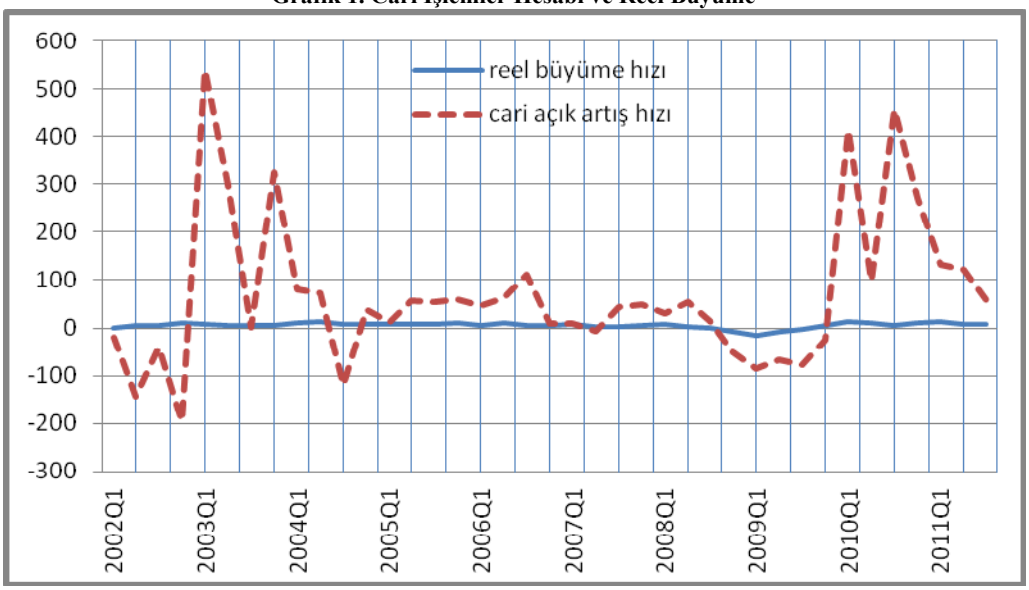
da bu açığın döndürülememesi demektir. Cari açığın 2012 yılı sonunda tahmini olarak GSYİH'nın yüzde on kadarına ulaşacağı düşünüldüğünde olası bir krizin yansımaları reel sektörde yıkıcı olacaktır. Bu yüzden de Türkiye'deki tüketiciler daha az tüketmeye ve daha fazla biriktirmeye özen göstermelidir. Üretim-tüketim dengesizliği orta ve uzun vadede dengelenemezse kırılgan ve istikrarsız bir ortamın doğması kaçınılmaz olacaktır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında beklenen krizin Türkiye'ye muhtemel etkisi cari açık üzerinden analiz edilecektir

CARİ İŞLEMLER HESABINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Cari açık bir ülkenin ürettiğinden daha fazlasını tüketmesi anlamına gelmektedir. İhraç edilen mal ve hizmetler ile tek yanlı transferlerden elde ettiği parasal gelirin ithal ettiği mal ve hizmetler ile transferlere ödediği parasal giderin altında kalmasıdır (Seyidoğlu, 2003;404). Yani yabancı para cinsinden tüm gelirden yabancı para cinsinden tüm gider çıkarıldığında elde edilen bakiyeye cari denge denir. Bu denge ya artı ya da eksi işaretli olmaktadır (Eğilmez, 2010;134-135). Türkiye gibi gelişmesi ithal ara mallara bağlı ülkeler genelde cari açık verirler. Bu kalemde açık veren ülke sermaye hesabı kalemi ile ödemeler bilançosunu denkleştirmek zorundadır. Aksi takdirde ülkenin rezervlerinde azalma olacaktır. Cari açık sorunu için alınabilecek diğer bazı yapısal düzenlemeler arasında, tüketici taleplerini baskılama, kurda oynamalara izin verme, Tobin Vergisi ve gümrük tarifeleri benzeri önlemler yer almaktadır (Şenol, 2002). Ancak büyüme hızını kesmeden cari açık sorununu halletmek tüm dünyanın çözmeye çalıştığı bir sorundur.

Cari işlemler hesabı, 2002 yılından bu yana Türkiye Ekonomisi'nin kaydettiği yüksek büyüme performansının bir doğal sonucu olarak görülmüş ve özellikle son iki yılda cari işlemler hesabının artış hızında (Bkz. Grafik 1) da hızlı bir artış süreci yaşanmıştır. Bu açıdan bakıldığından cari açık sadece Türkiye'nin değil, Türkiye gibi yüksek hızlarda büyüyen geçiş ekonomilerinde de görülmektedir. Cari açığn GSYİH'ye oranı Bulgaristan'da yüzde 10, Romanya'da yüzde 8, Macaristan ve Slovakya'da yüzde 7'ler civarındadır (Yılmaz, 2006; 20). Türkiye için 2002-2011 dönemi için çizilen Grafik 1'de reel büyüme hızı ile cari açık artış hızı arasında, cari açık lehine muazzam bir ayrışma olduğu görülmektedir. Büyüme hızından daha fazla artış gösteren cari açık hızı, cari açığın mal ve hizmet üretimine değil de tüketim harcamalarına gittiğini göstermektedir. Atıl tüketim kaynaklarına harcanan ve katma değeri sıfır olan ticarete konu ithal mal ve hizmetlerin cari açığı asıl tetikleyen unsur olduğu ortaya çıkmaktadır.

Grafik 1. Cari İşlemler Hesabı ve Reel Büyüme

Kaynak: TCMB

Cari açığı etkileyen nedenler, Y:GSMH; C:tüketim; I:Özel yatırımlar; G:kamu harcamaları; X:mal ve hizmet ihracatı; M: mal ve hizmet ithalatı; Q: petrol ithalatı olmak üzere;

$$Y = C + I + G + X - M - Q$$

Denklemi çerçevesinde incelenmektedir. e döviz kuru, q; petrol fiyatları, Y* ticaret yaptığı ülkelerin toplam geliri olmak üzere X, M ve Q aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$X = F(e, Y^*) \qquad F_1 ve\ F_2 > 0$$

$$M = G(e, Y) \qquad G_1 < 0\ ve\ G_2 > 0$$

$$Q = H(q) \qquad H_1 > 0$$

Cari işlemler hesabının mal ve hizmet dengesi dışında kalan göreceli düşük kalemleri olan cari transferler ve gelir gider kalemlerinde dengesizlik olmadığını kabul edersek, yani Net dış ticaretin cari işlemler dengesini temsil ettiği

varsayıldığında, cari işlemler dengesi mal ve hizmet dengesini içerecek şekilde aşağıdaki gibi yazılır (Sachs, 1981:2):

$$X - M - Q = (Y - I) - C - G$$

$$CA = X - M - Q = F(e, Y*) - G(e, Y) - H(q)$$
$$CA = K(e, y, y*, q) \qquad K_2, K_4 > 0 \text{ ve } K_1, K_3 < 0$$

Son yazılan K fonksiyonu cari açığı etkileyen faktörleri net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre petrol fiyatlarının artması, ülkedeki milli gelirin artması cari açığı artırırken; dış dünya talebinin (gelir) artması ve kurun artması cari açığı azaltmaktadır.

MODEL VE VERİLER

Muhtemel bir AB ve ABD menşeli krizin Türkiye'yi etkileyeceği üç kanalı saydıktan sonra bu etki düzeyinin ne kadar olacağına bakmak için deneysel bir çalışma yapılması gerekmektedir. Beklentilerin, kötü olmasının, finansal sermaye girişinin azalmasının ve ihracatın azalmasının doğrudan cari açığı artıracağı varsayımından hareketle, cari açığı bir model etrafında tahmin etmek en yaygın yöntemlerdendir.

Cari işlemler açığını açıklamak için çok sayıda model ve değişken önerisi olmasına rağmen, Türkiye için değişken önerileri farklılık arz edebilmektedir. Enerjide dışa olan bağımlılık, döviz kurlarındaki değişkenlik ve hızlı büyüme günümüzde cari açık vermenin en önemli sebepleri arasında sayılmaktadır (Karabulut ve Danişoğlu, 2006: 56). Bunlar iktisat teorisinden gelen varsayımları da kapsamaktadır. Yukarıdaki açıklamalar ışığında cari açık için ekonometrik modelimiz aşağıdaki gibi olacaktır:

$$CA = \theta_0 + \theta_1 e_t + \theta_2 Y_t* + \theta_3 Y_t + \theta_4 q_t + \omega_t \qquad (A)$$
$$\theta_0 = a_0 - m_0 + c_0$$

a_0 ve m_0 sırasıyla otonom mal ve hizmet ihracatı ve ithalatını;

c_0 ise otonom tüketimi; ω_t'de rassal etkileri gösteren değişkendir.

Yukarıdaki (A) modelinde finansal giriş ve beklentilerde bozulmayı ifade eden güven endeksi eklendiğinde, tahmin edilecek esas model ortaya çıkacaktır. Bu iki değişkenin de iktisadi olarak modele girmesi gerektiğini düşünmemizin nedeni ithalatın artıp azalmasına güven endeksinin ve net sermaye girişinin piyasa beklentileri ve krediler kanalıyla etkide bulunuyor olmalarıdır. Zira açık bir şekilde net sermaye girişi ithalat mallarına olan talebi krediler üzerinden dolaylı yoldan etkilemektedir. O halde bu iki değişkeni de barındıran bir model F, net sermaye girişi ve C Güven Endeksi olmak üzere, aşağıdaki gibi olacaktır:

$$CA = \theta_0 + \theta_1 e_t + \theta_2 Y_t* + \theta_3 Y_t + \theta_4 q_t + \theta_5 F_t + \theta_6 C_t \omega_t$$

Güven endeki hem tüketici kesimi hem de reel kesimi kapsayacak şekilde ikisinin ortalaması alınarak elde edilmiştir. Modeldeki değişkenlerin elde edilmesinde izlenen yöntem kısaca şöyledir: Türkiye'nin en büyük iki ticaret ortağı olan ABD ve AB'nin sabit fiyatlarla hesaplanan GSYİH'larının toplamı ağırlıklandırılarak alınmıştır. Yani ihracatımızdaki payları ile çarpılarak toplanmıştır. AB için GSYİH olarak, AB'nin 17 üyesine ait verilerin toplamı Eurostat'dan alınmıştır. Ham petrol fiyatları için dünya daki 19 petrol borsasından elde edilen Dolar/varil

rakamlarının ortalaması alınarak daha gerçekçi bir yaklaşım elde edilmiştir. Ham petrol verilerine U.S Department of Energy Administration'dan ulaşılmıştır. Döviz kuru olarak reel efektif kur değerleri, GSYİH olarak da sabit fiyatlarla çeyrek dönem hâsıla rakamları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri tabanından alınmıştır. Modeldeki net finansman değişkeni için ödemeler bilançosundaki finans hesabı kalemi kullanılmıştır. Güven endeksi de tüketici güven endeksi ve reel kesim güven endeksleri ½ oranında çarpılarak modele eklenmiştir. Diğer tüm veriler TCMB internet sitesinden elde edilmiştir. Ayrıca modelde öngörülmeyen şok değişimleri yakalamaları için iki adet kukla değişken kullanılmıştır. Bunlardan D1,1998 yılında öngörülemeyen cari açık artışını yakalamak için; D2 ise 2008 küresel krizinin etkilerini modellemek için dahil edilmiştir. 2001 Şubat krizi için kullanılan kukla değişkenler anlamlı çıkmamıştır.

16 yılık bir zaman diliminde toplam 63 çeyrek veri ile Türkiye'deki değişen kur ve para politikası stratejileri ile gümrük birliğine giriş süreci kapsanmış olup bu dönem boyunca yaşanan 2001 şubat ve 2008 küresel mali krizlerinin de etkileri yansıtılmaya çalışıldığından veriler 1995:Q1- 2011:Q2 aralığında seçilmiştir. Bu dönemde Türkiye hem sabit döviz kuru hem de esnek kur düzenini kullanmıştır. Fiyat istikrarı için de merkez bankası 1990'ların başından sonuna kadar para programları ile önceden hedeflenen parasal büyüklük artışlarını kontrol etmeye çalışırken, 1999 Aralık-2001 Şubat arası dönemde de döviz kuruna bağlı bir politika izlemiştir. Krizle neticelenen bu sürecin devamında 2002-2005 arasında örtük enflasyon hedeflemesi politikası izlenmiş 2006 yılından itibaren de açık enflasyon hedeflemesine geçilmiştir.

EKONOMETRİK BULGULAR

Alınan tüm veriler eğer gerekli ise TRAMO/SEATS ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Durağanlık düzeylerini tespit etmek için birim kök sınaması yapılmıştır. Birim kök testi sonuçları tablo 2'de verilmiştir. Birim kök sınaması ADF-Augmented Dickey-Fuller ve PP-Philips-Perron'a göre yapılmıştır. Tablodan da görüldüğü gibi veriler % 1 hata düzeyi için seviye değerlerinde durağan değil, ancak birinci farklarında hepsi durağan hale gelmiş. Fakat yüzde 5 anlamlılık düzeyinde NFİN ve GUEN değişkenleri durağandır ve modele bu şekilde dahil edilmeleri mümkün olmaktadır.

Tablo 2.Birim Kök Test Sonuçları

		Birim Kök Testi			
		Seviye		Birinci fark	
Değişken	**Tanımı**	**ADF**	**PP**	**ADF**	**PP**
KUR	Reel Efektif Döviz Kuru(gelişmiş ülkeler TÜFE tabanlı)	-3,36(0,00)*	-3,34(0,0)*	-6,14(0,00)*	-10,07(0,00)*
GDPUSAB	AB ve USA ağırlıklandırılmış toplam GSYİH (milyar dolar)	-2,96(0,15)	-1,79(0,69)	-3,80(0,02)**	-3,32(0,08)***
GDPT	Türkiye'nin GSYİH(milyar dolar)	-1,83(0,36)	-1,83(0,36)	-7,88(0,00)*	-7,89(0,00)*
PEP	Petrol fiyatları(dolar/varil)	-3,15(0,10)	-2,64(0,26)	-5,73(0,00)*	-9,01(0,00)*
CAD	Cari işlemler açığı(milyar dolar)	-2,84(0,18)	-1,45(0,83)	-6,91(0,00)*	-6,88(0,00)*
NFIN	Net sermaye girişi(milyar,dolar)	-3,98(0,02)**	-3,91(0,02)**	-7,78(0,00)*	-12,27(0,00)*
GUEN	Güven endeksi	-2,92(0,04)**	-2,97(0,04)**	-8,49(0,00)*	-8,40(0,00)*
-ADF testi Augmented Dickey Fuller birim kök testi ve PP Philips Perron birim kök testidir. Test edilen					

denklemler serinin özelliğine göre trend ve sabit içermektedir. Parantez içindeki değerler olasılıklardır. -* : % 1 hata düzeyinde; **: % 5 hata düzeyinde; ***: % 10 hata düzeyinde anlamlıdır.
-Test edilen dönem 2005:01-2011:02 'tür.

Değişkenler arasındaki statik ilişkiyi En Küçük Kareler yöntemi ile ortaya koyduğumuzda, en iyi model seçim kriterlerine bakarak (LR: Likelihood Raito, LogL: Log Likelihood, AIC: Akaike Enformation Criteria, SC: Schwarz Criteria,) tahmin edilen modelin çıktıları tablo 3'de sunulmuştur. Tabloya göre; reel efektif döviz kurunun incelenen dönem için cari açık üzerine olan etkisi anlamsızdır. KUR değişkeninin katsayısı anlamlı olmamasına rağmen CA ile arasında güçlü bir negatif ilişki vardır. Buna göre kurun artması (yani TL'nin değerlenmesi) cari açığı negatif yönde artırmaktadır. Hem anlamsız olup hem de güçlü bir ters etkinin kaynağı olarak ekonomistler kısa vadede ara malı ithalatını işaret etmişlerdir (Karabulut ve Danişoğlu, 2006: 61). Kurun 100'den 110 gelmesi cari açığı yaklaşık 200 milyon dolar kadar artırmaktadır. Bu da yılda 2 milyar dolar CA olması anlamına gelmektedir

Tablo 3. Model 1'in Tahmin Çıktıları

Bağımlı Değişken: D(CA)				
Bağımsız Değişken	**Katsayı**	**Std.Hata**	**t-istatistik**	**Olas.**
D(GDPTSA)	-0.113	0.029	-3.825	0.000
D(GDPUSAB)	0.005	0.019	0.284	0.776
PEP	-61897269	18013	-3.436	0.000
D(CA(-3))	-0.312989	0.098	-3.171	0.002
D2	-6.21E+09	2.17E+09	-2.860	0.006
D(CA(-1))	-0.342	0.103	-3.312	0.001
DEHR	1.67E+10	7.73E+09	2.158	0.035
KUR	-29986997	22890176	-1.310	0.196
D1	7.62E+09	3.12E+09	2.440	0.018
C	5.12E+09	2.60E+09	1.968	0.054
DEHR*GUEN	-1.59E+08	83357707	-1.909	0.061
Adj-R^2	0.60			
F-İstatistiği	7.78			
Olasılık F	0.00			
Gözlem sayısı	62			

PEP değişkeni ile CA arasındaki ilişki ise aynen KUR gibi negatif ve çok güçlüdür. Buna göre bir varil ham petrol çeyrek dönemde 1 dolar arttığında Türkiye'de cari açığı yaklaşık 61 milyon kadar artırmaktadır. Bunun yıllık etkisi 240 milyon dolara varmaktadır. Özetle kısa dönemde petrol fiyatlarının artması cari açığı artırmaktadır.

CA ile Türkiye'nin ticaret ortakları olan AB ve ABD arasındaki ilişki ise anlamlı çıkmamıştır. Ancak ilişkinin yönü pozitif olup GDPUSAB değişkeni bir dolar kadar arttığında Türkiye'nin cari açığı da 0,005 dolar kadar azalmaktadır ki bu durum beklentilere uygun düşmektedir. O halde ABD ve AB bölgesinin toplam hâsılası 100 milyar dolar artsa Türkiye'de cari açık yaklaşık 0,5 milyar dolar azalacaktır. Bu bölgelerin muhtemel bir krizde gelir kaybına uğrayacakları düşünüldüğünde krizin çeyrek dönemde Türkiye'ye faturası, yani AB ve ABD'nin öngörülenin dışında % 1 daha az büyümesi durumunda, yaklaşık 170 milyon dolar cari açık olarak yansıyacaktır. Ancak bu katsayı anlamsız olduğu için bu yorumlar geçersiz kalmaktadır. Fakat işaret beklenen yöndedir.

Modelde merkez bankasının 2006 yılından sonra uyguladığı yeni para politikası rejimi olan açık enflasyon hedeflemesi rejiminin etkisini de görmek için DEHR kukla değişkeni eklenmiştir. Amaç CA'nın 2006'dan sonra ve önceki kompozisyonunda yapısal bir kırılma olup olmadığını saptamak. DEHR tek başına yüzde 5 hata düzeyinde anlamlı ve pozitif işaretli çıkmıştır. Buna göre merkez bankasının uyguladığı enflasyon hedeflemesi rejimi cari açığın kapanmasına değil giderek açılmasına yaramıştır. CA'nın incelenen tüm dönemler boyunca ortalamada bir sapmaya yol açmadığı ancak DEHR*GUEN değişkeni anlamlı çıkarak CA modelinin eğiminde bir sapma olduğunu göstermektedir. Bunun anlamı 2006'dan sonra CA için izlenen para politikasının dikkate alınması gerektiğidir. Öyle ki bu yeni para politikası beraberinde Türkiye Ekonomisine güven ve istikrar getirdiği için ithal mallar talebi artmış ve bu da CA'yı negatif etkilemiştir.

GDPT değişkeni ile CA arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre Türkiye'de bir çeyrek dönemde reel hasıla 1 dolar artsa, CA nın da 0,11 dolar kadar artması beklenmektedir. Türkiye'de ortalama büyümenin yüzde 8 olması durumunda, meydana gelecek CA yaklaşık 9 milyar dolar civarında olacaktır.

NFIN değişkeni otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına yol açtığından ve katsayısı ile işareti anlamlı olmadığından modelden çıkarılmıştır. CA kendi gecikmeli değerlerinden de etkilenmektedir. Bir ve üç gecikmeli CA değerleri mevcut CA negatif ve güçlü bir ilişkiye sahiptir.

Kurduğumuz modelin değişen varyans ve otokorelayon sorunu olmadığını test etmek için yapılan çalışmalar tablo 4'de sunulmaktadır. 12 gecikme değeri için yapılan Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM testi sonuçları, ve modelin kalıntılarında değişken varyans olup olmadığını ölçen White Testi sonuçları tabloda görülmektedir. Buna göre tahmin edilen modelin değişen varyans ve otokorelasyon sorunu yoktur.

Tablo 4. Değişen Varyans ve Otokorelasyon Testleri

Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi:			
F-statistic	1.364403	Prob. F(12,39)	**0.2210**
Obs*R-squared	17.39021	Prob. Chi-Square(12)	**0.1355**
White Heteroskedasite Testi			
F-statistic	1.540315	Prob. F(10,50)	**0.1736**
Obs*R-squared	10.31914	Prob. Chi-Square(10)	**0.1712**
Scaled explained SS	5.656657	Prob. Chi-Square(10)	**0.5804**

Ayrıca fark alma işlemi değişkenlerde bilgi kayıplarına yol açmıştır. Bu yüzden tahmin edilen modelin adj-R^2 değeri 0,60 çıkmıştır. Ancak yüzde 60'lık açıklama gücü genel bir denge analizi olmayan bu çalışma için yeterli kabul edilebilir.

Uzun Dönem İlişkisi

Serilerin hepsi yüzde 1 hata düzeyinde durağan çıkmadıklarından bilgi kaybı yaşamamak adına fark operatörünü uygulamadan aralarındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya çıkarmak için Ko-entegrasyon (Eş-Bütünleşik) testi yapılması gerekmektedir. Aşağıdaki Ko-entegrasyon modeli tahmin edilecek uzun dönem ilişkisinin ortaya koymaktadır.

$$CA + \theta_1 KUR + \theta_2 PEP + \theta_3 GDPT + \theta_4 GDPUSAD + \theta_5 GUEN + \theta_6 NFIN + \omega = 0 \qquad (1)$$

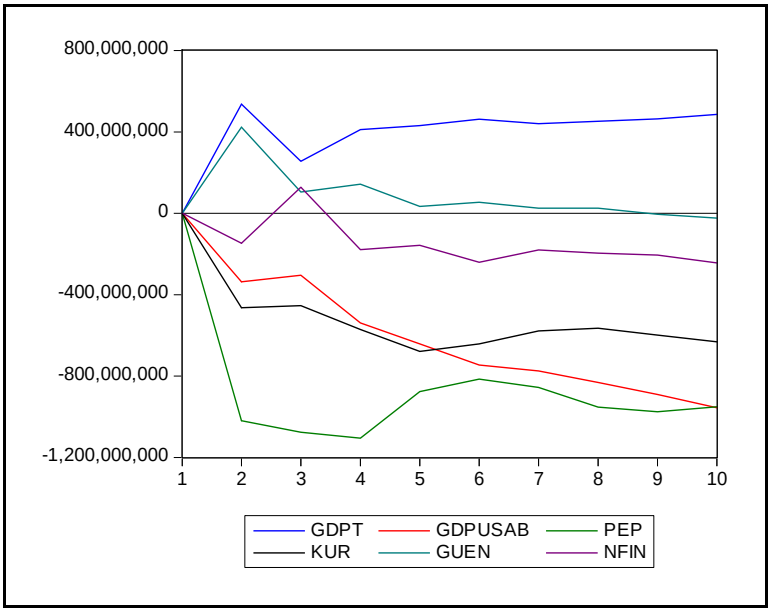
Ko-entegrasyon testi sonucunda en az 2 veya 3 adet Ko-entegre vektör vardır. Yani seriler uzun dönemde eşbütünleşiktir. Uzun dönem ilişkisini ortaya çıkarmak için VEC-Vektor Error Correction metodu ile yapılacaktır. Gecikme değerleri için yapılan seçim kriterlerine göre VEC tahmini 1 gecikmeli olarak uygulanmıştır. (B) modelindeki parametrelerin tahmin edilmesi ile ortaya çıkan denklem aşağıdaki gibi olmaktadır:

$$CA - 4,83 * 10^{8}KUR + 8,89 * 10^{8}PEP + 0,16 * GDPT - 0,03 * GDPUSAB - 1,27 * 10^{8}GUEN - 1,78 * NFIN + 1,01 * 10^{11} = 0$$

Tahmin sonucu bütün katsayılar anlamlı çıkmasına rağmen KUR, PEP, GUEN değişkenleri ile CA arasında güçlü bir ilişki yoktur. Fakat işaretleri beklenen yöndedir. Ancak yerel gelir ve ticaret ortaklarının gelirleri CA değişkenini sırasıyla artıran ve azaltan şekilde etkilemektedir ki iktisadi beklentiler de bu yöndedir. NFIN de CA'yı uzun dönemde azaltırken güçlü bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Cari işlemler açığını toplu halde değişkenlerin uzun dönemde nasıl etkilediği Grafik 2'de sunulmuştur. Dikkatlice bakıldığında AB'de meydana gelebilecek bir gelir kaybının cari açığa etkisi ilk 5 çeyrek boyunca petrol fiyatlarının ve kurdaki değişimin yarattığı olumsuz etkinin altında kalırken; 10.çeyrekten itibaren en büyük cari açık kalemi ticaret ortaklarımızın reel gelir kaybı olmaktadır. Güven endeksi de ilk iki çeyrek dönem cari açığın artmasına yol açarken, üçüncü çeyrek dönemden sonra güvenin istikrar kazanması ile cari açığı azaltıcı yönde etki etmektedir. Cari açığı kısa dönemde en fazla etkileyen değişken ise petrol fiyatlarındaki artış olmaktadır. Grafiğe göre petrol fiyatlarındaki birimlik artış cari açığı ilk iki çeyrek sert bir şekilde arttırmakta ve 5.dönemden sonra cari açığa etkisi yatay hale gelmektedir.

Grafik 2. Bağımsız Değişkenlere Verilen Birim Şokların Cari İşlemler Dengesine Etkisi

SONUÇ VE TARTIŞMA

Küresel ya da yerel kriz dalgalarında ekonomik ajanların beklentilerinde kötümserlik, ülkelerin ihracatında ve ithalatında düşme ve yabancı sermaye girişlerinde azalma olması beklenmektedir. Özellikle ihracatın azalması tamamen dış âlemin talep fonksiyonu ile ilintili olduğu için ABD ve AB gibi dünyanın en büyük mal ve hizmet talep edicisi konumundaki bölgelerde meydana gelecek bir krizle birlikte üretimde meydana gelecek kayıpların Türkiye'ye yansıması önem arz etmektedir

Bu çalışma muhtemel bir küresel kriz dalgasında ABD ve AB Bölgesi'nde meydana gelecek üretim kayıplarının Türkiye'ye nasıl bir yansıması olacağını cari açık üzerinden 1995:Q1-2011:Q2 arası dönemde irdelemeye çalışmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre kısa dönemde ABD ve AB'deki gelir kayıplarının Türkiye'nin verdiği cari açıkla anlamlı bir ilişkisi tespit edilememiştir. Ancak uzun dönemde Türkiye'nin bu ticaret ortakları potansiyel büyüme oranından daha az büyüdüklerinde Türkiye'nin cari açığını olumsuz yönde etkileyecekleri ortaya çıkarılmıştır. Petrol fiyatlarından sonra cari açığı arttıran ikinci önemli olgu olarak ticaret ortaklarının gelir kayıpları bulunmuştur.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu da; merkez bankasının fiyat istikrarı için kullandığı enflasyon hedeflemesi rejiminin cari açığın kapanmasına düşük de olsa anlamlı bir katkı sunduğu şeklindedir. Ayrıca petrol fiyatlarının bir dolar artması cari açığı çeyrek dönemde 60 milyon dolar arttırmaktadır.

Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, Türkiye'de kişi başı gelir 1 dolar arttığında, cari açığın 0,11 dolar kadar artması beklenmektedir. Bu beklentilerle uyumludur. Zira refah seviyesinin artması sonucu ithal mallara olan talep artmaktadır.

Çalışmada ayrıca cari açığın kendi geçmiş değerleriyle de negatif yönlü bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkmıştır. Buda cari açığın aynen enflasyon gibi inertia (kendi kendini doğuran) özelliği taşıyıp taşımadığını akıllara getirmektedir. Zira eğer durum öyle ise bu durum cari açığın modellerle belirlenmeye çalışılan hiçbir değişkenle düzeltilemeyeceğini, ekonomide yapısal reformlara gidilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

En son olarak, muhtemel bir küresel krizde ülke olarak çok fazla etkilenmemek için krizin ticari ortaklar yönüyle etkili olan kısmının riskini geniş bir yüzeye yaymalı, yeni ihracat pazarları bularak ve mal gruplarında da çeşitliliğe giderek hazırlanmak gerekmektedir. Ancak uzun vadede cari açık sorunu yaşamamak için üretimde verimliliği arttırarak rekabet üstünlüğünü ele geçirmek ve katma değeri yüksek ileri teknoloji ürünlerde uzmanlaşmaya gitmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

BAYRAKTUTAN, Y. ve DEMİRTAŞ, I. (2011), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (22) 2011 / 2: 1-28

CALDERÓN, C., CHON, A. ve LOAYZA. N. (1999), "Determınants of Current Account Deficıts In Developıng Countrıes", Central Bank of Chile Working Paper, No.51. http://www.bcentral.cl/Estudios/documentos-trabajo/pdf/dtbc51.pdf,Erişim tarihi,20.04.2012

CHINN, M. ve PRASAD, E.S. (2000), "Medium-Term Determinants of Current Accounts In Industrıal and Developing Countries:An Empirical Exploration", NBER Working Paper, No.7581. http://www.nber.org/papers/w7581.pdf?new_window=1, Erişim tarihi, 20.04.2012

DARVAS, Z. FERRY, J.P. ve SAPIR, A. (2011), "A Comprehensive Approach to the Euro-Area Debt Crisis", Bruegel Policy Brief , No 2011/02

DOĞRU, B. (2011). "ABD ve AB Menşeli Bir Krizin Türkiye'ye Muhtemel Etkileri" Taraf Gazetesi.

EDWARDS, S. (1995), "Why Are Saving Rates so Different Across Countries? An International Comparative Analysis," NBER Working Paper, No. 5097. http://www.nber.org/papers/w5097, Erişim tarihi, 20.04.2012
EĞİLMEZ, M. (2010), Makro Ekonomi Türkiye'den Örneklerle, 2.Basım, Remzi Kitabevi.

ERBAYKAL, E.(2007), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili midir? Bir Nedensellik Analizi", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(6):81-88
FREUND, C. (2005). "Current account adjustment in industrial countries", Journal of International Money and Finance, 24 (2005): 1278-1298.
FERRETİ, G.M. ve RAZİN, A.(1998), "Current Account Reversals And Currency Crises: Empirical Regularities", NBER Working Paper, No.6620

GÖKÇE, D. (2011a), "Sorun G-7'den başlıyor!" Akşam Gazetesi, 8 Eylül 2011

_____, (2011b),"Bugün Kredi, Yatırım ve Tüketimde Ölçülü Davranma Zamanıdır", Akşam Gazetesi, 15 Eylül 2011
HEBBEL, K.S, WEBB, S.B VE CORSETTI, G. (1992), "Household Saving In Developing Countries: First Cross-Country Evidence," World Bank Economic Review, No. 6, ss. 529-547, 1992.

KARABULUT, G.ve DANİŞOĞLU, A.Ç. (2006). "Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, No. 8/1, ss.47-63, 2006
LONGMORE, R.ve CHANDAR, H. (2003). "Current Account Dynamics and the Real Effective Exchange Rate: The Jamaican Experience", Bank of Jamaica Research Papers.

MAGUD E., N., REINHART, C.M. ve ROGOFF , K.S. (2011)."Capital Controls: Myth and Reality-A Portfolio Balance Approach", Working Paper Series, No.11-7
MASSON, P., BAYOUMI, T. ve SAMIEI, H.(1998). "International Evidence On The Determinants of Private Saving," World Bank Economic Review, No. 12, ss. 483-501.

ÖZEL, S. (2011). "2012'de Durgunluk Beklentileri Nereden Çıkıyor?", Zaman Gazetesi, 21 Eylül 2011.

SACHS, J. (1981). "The Current Account In The Macroeconomıc Adjustment Process", NBER Working Paper, No.796,

SEYİDOĞLU, H. (2003). Uluslararası İktisat, Güzem Can Yayınları, Geliştirilmiş 15. Baskı, İstanbul.

STIGLITZ, E.J.(2011). "The Evils of Unregulated Capitalism", Aljazeera, Çevrimiçi:http://english.aljazeera.net/indepth/opinion/2011/07/20117714241429793.html

ŞENOL, C.(2002). "Cari açık nedir?", Gümrük Dergisi, Sayı.43.

TCMB Enflasyon Raporu I, 2011

TCMB Finansal İstikrar Raporu, Mayıs 2011

TODA, Y. H. ve YAMAMOTO, T.(1995), "Statistical Inference In Vector Auto regressions With Possibly Integrated Process", Journal of Econometrics, Vol.66, pp.225-250.

WU, C.Y. (1939). An Outline of International Price Theories, Oxford University Pres.

YAŞAR, S.(2011). "Cari açığa Finansal İşlem Vergisi", Sabah Gazetesi, 29 Eylül

YILMAZ, D. (2006). "Ekonomik Görünüm", TCMB, Ankara.

YILMAZ, ŞİİR E. (2010). Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Efil Yayınevi, Ankara

ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİNE GENEL BİR BAKIŞ: 2002-2011 TÜRKİYE DENEYİMİ

M.Veysel KAYA, Yrd.Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, mveyselkaya@yahoo.com

ÖZET: Bu çalışmanın amacı özellikle gelişmekte olan ülkelerde kronik hale gelen yüksek enflasyon ile mücadelede uygulanmaya başlanan enflasyon hedeflemesi stratejisini genel anlamda incelemek ve Türkiye'deki uygulamasını değerlendirmektir. Bu çalışmada enflasyon hedeflemesi stratejisini yürüten Merkez Bankalarının uygulamalarına ve sorumluluk alanlarına da yer verilmiştir. Bu anlamda, çalışmada enflasyon hedeflemesi kavramı, esasları, önkoşulları, avantajları ve dezavantajları ile dünyadaki gelişmiş ülke örnekleri ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'deki enflasyon hedeflemesi stratejisi ayrıntılarıyla incelenmiş ve stratejinin ortaya çıkardığı sonuçlar farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Merkez bankası, enflasyon hedeflemesi, bağımsızlık, şeffaflık

A GENERAL OVERWIEV OF THE INFLATION TARGETING STRATEGY: 2002-2011 TURKISH EXPERIENCE

ABSTRACT: The purpose of this paper is to study the inflation targeting strategy in a general framework as a primary tool to fight with the inflation which has become a chronic problem especially in developing countries and to evaluate its practice in Turkey. This study also covers the practices and responsibility areas of central banks which carry the inflation targeting strategy. The study signifies the meaning of inflation targeting, its basics, preconditions, advantages and disadvantages and the examples of developed country experiences. This study also examines the details of Turkish inflation targeting strategy and its consequences by different angles.

Key Words: Central bank, inflation targeting, independence, transparency

GİRİŞ

Enflasyon, dünyadaki bütün ülkeler için önemli bir makroekonomik göstergedir. Yüksek enflasyon ise gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunlarından biri olarak gösterilmektedir. Enflasyon düzeyinin yüksek oranlarda seyretmesi birçok makroekonomik göstergede dengesizlik oluşturmakta, ayrıca ekonomide genel anlamda bir belirsizlik ve reel piyasalarda tedirginliğe neden olmaktadır. Yüksek enflasyonun neden olduğu bu olumsuzluklardan kurtulabilmek için 1990'lardan günümüze birçok gelişmiş ülke enflasyon hedeflemesi rejimini uygulamaya koymuştur. Enflasyon hedeflemesi rejimi diğer para politikası rejimlerinde de olduğu gibi, uygulandığı ülkelerde yakından takip edilmiş ve çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Ancak, sonuç olarak uygulanan bu strateji ile birlikte, ülkelerin Merkez Bankalarına olan güveni yeniden tesis edilmiş, şeffaflık ve hesap verilebilirlik yönünden büyük aşamalar kaydedilmiştir. Merkez Bankaları para politikası araçlarının seçiminde ve uygulanacak olan para politikaları noktasında tam bağımsız olarak sistemdeki yerlerini almışlardır.

Türkiye, yüksek enflasyonun kronik hale geldiği ülkelerden biridir. Türkiye'de uzun yıllar etkisini sürdüren yüksek enflasyon hali sonucunda mali disiplinden uzaklaşılmış, istikrarsız büyüme oranları ve bütçe açıkları ile ekonomi

ağır yara almıştır. Türkiye'de 1980'lerden bu yana çeşitli ekonomik krizler yaşanmış ve bu krizler nedeniyle de enflasyonla mücadelede başarıya ulaşılamamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de 2002-2005 yılları arasında "örtük enflasyon hedeflemesi" stratejisini uygulanmış, gerekli olan önkoşulların sağlanmasından sonra ise 2006 yılından bu yana açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçilmiştir.

Çalışmada, enflasyon hedeflemesi stratejisi kavramı açıklanmış, bu rejimin önkoşulları, uygulama esasları, avantajları ve dezavantajları, enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan gelişmiş ülke örnekleri ile Türkiye'deki enflasyon rejimi stratejisi incelenmiş ve sonuç bölümünde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

LİTERATÜRDE ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİ KAVRAMI

Enflasyon hedeflemesi stratejisine ilişkin literatürde çeşitli tanımlamalar yer almaktadır. Bu bölümde bu tanımlamaların bazılarına kısaca değinilecektir.

Frederic S. Mishkin (2000) enflasyon hedeflemesini, para politikasının hedefinin fiyat istikrarını sağlamak olduğu, enflasyon için bir hedefin konulduğu ve merkez bankasının şeffaflığının sağlanmış olduğu bir para politikası stratejisi olarak ifade etmiştir. Mishkin'e (2000) göre para politikası stratejisi beş unsurdan meydana gelmektedir. Bunlar:

- Para otoritesinin amaçları ve planlarının şeffaf bir şekilde kamuoyu ile paylaşılması
- Enflasyon hedeflemesinin gerçekleşmesi için Merkez bankasının sorumluluk alanının ve bağımsız karar verebilme yeteneğinin geliştirilmesi
- Merkez bankasının birinci hedefinin fiyat istikrarı olması gerekliliği
- Enflasyon için orta vadeli sayısal bir hedefin ilan edilmesi
- Para politikası araçlarının nasıl kullanılacağına karar verilirken geniş çaplı çalışılmalı ve parasal büyüklük dışında diğer verilerin de değerlendirilmesi gerekliliği

Sherwin (2000) enflasyon hedeflemesini, belirli bir dönem için enflasyon oranının hangi düzeyde olacağının kamuoyuna resmi olarak ilan edildiği ve açık bir şekilde tanımlandığı para politikası olarak tanımlamıştır. Mishkin ve Bernanke (1997) yapmış oldukları çalışmalarında enflasyon hedeflemesini, devlet ve merkez bankasının birlikte veya ayrı ayrı hareket etmesiyle enflasyon oranının belli bir dönem için halka ilan edilmesi olarak tanımlamışlardır. Mishkin ve Posen (1997) enflasyon hedeflemesini, parasal otoritelerin orta vadeli enflasyon hedeflerini kamuoyuna duyurması şeklinde ifade etmişlerdir. Alparslan ve Erdönmez'e (2002) göre enflasyon hedeflemesi, fiyat istikrarının sürdürülmesi amacıyla belli bir dönem için belirlenen hedefin kamuoyuna açıklanması şeklinde uygulanan bir politikadır.

Bernanke vd. (1999) enflasyon hedeflemesi stratejisini, fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla belirli bir dönem için belirlenen sayısal enflasyon hedefinin kamuoyuna açıklanması şeklinde tanımlanabilen para politikası uygulaması olarak belirtmiştir. King'e (1999) göre ekonomide herhangi bir şok halinin olmaması durumunda merkez bankasının hedeflediği sayısal değer enflasyon hedeflemesi olarak ifade edilebilir. Loayza ve Raimundu'ya (2002) göre enflasyon hedeflemesi, şeffaf ve bağımsız bir yapıya sahip olan merkez bankasının öncelikli hedefi kamuoyuna ilan edilmiş fiyat istikrarına dayalı bir parasal stratejidir.

Literatürde yer alan enflasyon hedeflemesi tanımları genel anlamda birbiriyle örtüşmektedir. Belirli bir sayısal hedefin belirlenmesi, merkez bankasının bağımsızlığı ve belirlenen hedefin kamuoyuna ilan edilmesi, enflasyon hedeflemesi stratejisinin çerçevesini çizmektedir.

ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİNİN ÖNKOŞULLARI

Enflasyon hedeflemesi için önemli ve öncelikli koşullardan biri merkez bankasının bağımsız ve hesap verebilir bir yapıda olması gerekliliğidir. Merkez bankasının hedeflenen enflasyon rakamına ulaşmak için kullanacağı para politikası araçlarını bağımsızlık zırhı içinde belirlemeli, ulaşılan sonuç hakkında kamuoyuna ve hükümete karşı sorumlu olması gerekmektedir. Merkez bankasının bağımsız ve hesap verebilir olması aynı zamanda fiyat istikrarı hedefine ulaşma yolunda başarılı olması ve merkez bankasına olan güvenin artması olarak da yorumlanabilmektedir (Ermişoğlu, 2011).

Enflasyon hedeflemesi için gerekli olan bir başka önkoşul ise sağlam bir mali yapının olması durumudur (Khan, 2003). Bu durum gelişmekte olan ülkeler için son derece önemlidir. Çünkü bu ülkelerde görülen siyasal istikrarsızlıklar doğrudan hedeflenen enflasyon oranına etki etmekte, bütçe açıkları artmakta ve ortaya yoğun bir mali baskının çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Enflasyon hedeflemesinin başarılı olabilmesi için bir diğer önkoşul finansal piyasaların güçlü olmasıdır. Finansal piyasaların güçlü olması, bankacılık sektörünün yapısının ve temelinin sağlam olması, para ve sermaye akımı mekanizmasının iyi işlemesi, enflasyon hedeflemesi stratejisinin başarısı için yardımcı olacak unsurlardır. Zira finansal sistemin zayıf olması sonucunda merkez bankaları fiyat istikrarı ve finansal istikrar arasında bir çelişki yaşayacak ve bu durum alınan kararlara da olumsuz yansıyacaktır (Fraga ve diğerleri, 2003).

Ekonomide sermaye hareketlerinin öngörülebilir olması ve dolarizasyon seviyesinin yüksek düzeylerde olmaması, enflasyon hedeflemesi stratejisinin önkoşulları arasında gösterilebilir. Dolarizasyon seviyesinin yüksek olması, fiyat hareketlerinin döviz hareketlerine bağlı olmasına yol açacak ve bu durum para politikası araçlarının enflasyon üzerindeki etkisini azaltacaktır (Mishkin, 2000).

ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİNİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin avantajları şu şekilde sıralanabilir (Mishkin, 2001):

- Enflasyon hedeflemesi, para politikasının ülke ekonomisine odaklanmasına ve ülke ekonomisine dışarıdan gelen şoklara karşı hazırlıklı olmaya olanak tanır.
- Enflasyon hedeflemesi, parasal büyüklükler ile enflasyon arasında istikrarlı bir ilişki olmasının stratejinin gerçekleşmesi için önemli olmaması durumunu destekler.
- Enflasyon hedeflemesi, sayısal bir hedef belirttiği için kamuoyu tarafından kolayca anlaşılmakta herhangi bir kavram kargaşası yaşanmamaktadır.
- Enflasyon hedeflemesinin açık sayısal bir hedef olarak ortaya konması, bu hedefe ulaşılamaması halinde merkez bankasının hesap verilebilirlik özelliğini ortaya çıkarmaktadır.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin dezavantajları ise şunlardır (Şanlı, 2006):

- Enflasyon hedeflemesinin ilan edilmesiyle bu hedefin gerçekleşmesi arasında geçen sürede çeşitli şokların meydana gelmesi merkez bankasına olan güveni sarsabilir.
- Enflasyon hedeflemesi stratejisi merkez bankası tarafından tavizsiz ve katı bir şekilde uygulanır.
- Enflasyon hedeflemesi kısa dönemde ekonomik büyümeyi sınırlandırabilir ayrıca istihdamda meydana gelecek artışları da düşürücü bir etki yaratabilir.
- Enflasyon hedeflemesi uygulaması, gelişmekte olan ülkelerde mali baskıyı arttıracağı için hedeften sapmalar olabilir.

DÜNYADA ENFLASYON HEDEFLEMESİ REJİMİNİ UYGULAYAN ÜLKE ÖRNEKLERİ

1990 yılından başlayarak günümüze kadar geçen sürede dünyada birçok ülke özellikle sabit kur rejimindeki başarısızlıkların artması sonucunda enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiştir. Enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulayan ülkelerin sayıları zaman içerisinde artmış ve bu stratejinin enflasyonla mücadelede yararlı bir sistem olduğu kanaati özellikle gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte artık dünyada merkez bankalarına finansal istikrar sağlama konusu da görev alanlarına dâhil edilmiştir.[1]

Enflasyon hedeflemesi politikalarını ilan ederek bunu resmi olarak uygulayan ilk ülke Yeni Zelanda olmuştur. Yeni Zelanda enflasyon hedeflemesinde başarılı olabilmek için kanunlarında değişiklik yaparak bazı reformlar yapmıştır. Yeni Zelanda'da enflasyon hedeflemesi konusunda merkez bankası hükümete karşı tek başına sorumludur. Hükümetin merkez bankasına müdahalesi söz konusu değildir. Yeni Zelanda enflasyon hedeflemesi stratejisini on beş yıllık bir süre boyunca sadece iki yıl hariç başarı ile uygulamıştır (Usta, 2003: 25).

1991 yılında enflasyon hedeflemesi rejimine geçen bir diğer ülke Kanada'dır. Kanada'da merkez bankası enflasyon oranını doğrudan belirleyerek enflasyonist beklentileri kırmaya çalışmıştır. Kanada'da enflasyon hedeflemesi rejimi için yeterli alt yapı olmamasına rağmen uygulama başarılı sonuçlar vermiştir. Kanada'da da merkez bankası ve hükümet[2] arasındaki uyumlu çalışma sonucunda şeffaf bir politika izlenmiştir (Özkan, 2007: 87-88).

İngiltere 1992 yılında enflasyonu doğrudan hedefleme politikasını uygulamaya koymuştur. Fiyat istikrarının en önemli para politikası hedefi olduğu hükümet tarafından tüm piyasalara duyurulmuştur. İngiltere'de uygulanan enflasyon hedeflemesi rejimi şeffaflık ve güvenirlilik esasına dayanmaktadır. Merkez bankası ile hükümet arasında herhangi bir performans sözleşmesi bulunmamaktadır. Yani merkez bankasının enflasyon hedeflemesi stratejisinde gösterdiği performanstan dolayı bir cezalandırma veya ödüllendirme söz konusu değildir. Ancak merkez bankası açıklanan hedefin tutturulamamasından dolayı kamuoyuna açıklama yapmak durumundadır (Özkan, 2007: 89).

Avustralya ve İsveç 1993 yılında enflasyon hedeflemesi stratejisini uygulamaya koymuştur. İsveç merkez bankası uygulanan para politikasının siyasal anlamda desteklenmesine ve kamuoyunun uygulanan politikalara güveninin tam olmasına özen göstermiştir. Avustralya'da enflasyon hedeflemesi rejiminin herhangi bir yasal çerçevesi bulunmamaktadır. Hükümet ile merkez bankası arasında yazılı bir anlaşmada yoktur. Avustralya'da kısa dönemde enflasyon hedeflemesi uygulamasında para politikası aracı olarak faiz oranları kullanılmış enflasyon hedeflemesi ile birlikte reel büyümeye de önem verilmiştir (Özkan, 2007: 90-92).

İsviçre 2000 yılında, Norveç ve İzlanda ise 2001'de enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçmiştir. İsviçre enflasyon hedefi olarak üst sınırı %2 olarak belirlemiş ve şeffaflık ilkelerini benimsemiştir. Norveç ve İzlanda'da ise enflasyon hedefi %2.5 olarak belirlenmiş ve hedefin tutmaması halinde merkez bankasının bunun nedenlerini hükümet ve kamuoyuna açıklamak zorunda olduğu belirtilmiştir (Özkan, 2007: 92).

---

[1] Bu konuya Avrupa Merkez Bankası tarafından yürütülen Avrupa Sistemik Risk Kurulu (European Systemic Risk Board, ESRB), İngiltere Merkez Bankasında oluşturulan Finansal Politika Komitesi (Financial Policy Committee, FPC) ve ABD Merkez Bankası bünyesinde kurulan Finansal İstikrar Politika ve Araştırma Ofisi (Office of Financial Stability Policy and Research) örnek olarak verilebilir. Buna ilave olarak enflasyon hedeflemesi uygulayan Brezilya, Çek Cumhuriyeti, Güney Afrika, Sırbistan gibi diğer ülkelerde de merkez bankaları finansal istikrara katkıda bulunmakla sorumlu kılınmıştır.

[2] Hükümet kanadında görüşmeleri ve koordinasyonu Maliye Bakanlığı yapıyordu.

Tablo 1: Enflasyon hedeflemesine geçen ülkelerin enflasyon verileri

Ülkeler	Geçiş yılı	Geçiş yılı enf.oranı	2009 enflasyon oranı
Yeni Zelanda	1990	3,3	0,8
Kanada	1991	6,9	0,3
İngiltere	1992	4	2,2
İsveç	1993	1,8	-0,3
Avustralya	1993	2	1,9
Çek Cumh.	1997	6,8	1
İsrail	1997	8,1	3,3
Polonya	1998	10,6	3,8
Brezilya	1999	3,3	4,9
Şili	1999	3,2	1,5
Kolombiya	1999	9,3	4,2
Güney Afrika	2000	2,6	7,1
Tayland	2000	0,8	-0,9
Kore	2001	2,9	2,8
Meksika	2001	9	5,3
İzlanda	2001	4,1	12
Norveç	2001	3,6	2,2
Macaristan	2001	10,8	4,2
Peru	2002	-0,1	2,9
Filipinler	2002	4,5	1,6
Guatemala	2005	9,2	1,8
Endonezya	2005	-7,4	4,6
Romanya	2005	9,3	5,6
Türkiye	2006	7,7	6,3
Sırbistan	2006	10,8	7,8
Gana	2007	10,5	19,3

Kaynak: (Roger, 2010: 47)

Tablo 1'de enflasyon hedeflemesi stratejisine geçen 26 ülke verilmiştir. Tabloda bu ülkelerin enflasyon hedeflemesine geçiş yılları, geçiş yıllarındaki enflasyon oranları ve 2009 yılı enflasyon oranları yer almaktadır. Bu enflasyon oranları incelendiğinde, enflasyon hedeflemesi rejimini seçen ülkelerin tamamına yakınının enflasyon oranlarında enflasyon stratejisine geçiş yılına nazaran bir azalma olduğu görülecektir. Buradan hareketle enflasyon hedeflemesi stratejisinin yüksek enflasyon ile mücadelede etkili ve başarılı olduğunu söylemek mümkündür.

TÜRKİYE'DE ENFLASYON HEDEFLEMESİ STRATEJİSİ

2002-2005 Örtük Enflasyon Dönemi

Türkiye'de 2000'li yıllarda döviz kurunun çapa olarak kullanılmasıyla enflasyonun düşürülmesi hedeflenmişti. Ancak Şubat 2001'de yaşanan döviz kriziyle birlikte uygulanması beklenen bu program gerçekleştirilemeden son bulmuştur. Örtük enflasyon hedeflemesinin uygulandığı 2002-2005 yılları arasında, Türkiye'de 2006 yılında uygulanmaya başlanan açık enflasyon hedeflemesi için ön hazırlığın yapıldığı ve temelin oluşturulduğu bir süreç olmuştur. 2002-2005 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesiyle birlikte TCMB'nin bağımsızlığını sağlayacak düzenlemelerin yapılması, uygulanacak olan politika ve sayısal hedeflerin kamuoyuyla şeffaf bir şekilde paylaşılması, enflasyonla mücadelede önemli ilerlemeler sağlamıştır (Kansu, 2007). Bu stratejide çapa olarak belirlenen para tabanının enflasyon hedefi ve büyüme tahmini ile tutarlı olarak arttırılması düşünülmüştür. Döviz kuru piyasası serbestçe belirlenmiş, geçici dalgalanmalara karşı yapılan müdahaleler en alt düzeyde tutulmuştur (TCMB, 2002: 18).

Enflasyon hedeflemesi stratejisinin gerçekleşmesi için gerekli önkoşulları sağlama açısından birtakım yasal ve iktisadi reformlar gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında merkez bankası kanununda yapılan değişiklerle özellikle enflasyon hedeflemesi için önemli önkoşullardan biri olan merkez bankası bağımsızlığı güçlendirilmiş, para politikası araçlarının kullanımı ve seçimindeki tüm yetki tamamen merkez bankasına verilmiştir.

2002-2005 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi büyük ölçüde başarıya ulaşmış ve enflasyon oranları azalan bir seyir izleyerek tek haneli rakamları görmüştür. Yapılan uygulamalar sonucunda bu dönemde düşük enflasyon ile birlikte devamlı bir büyüme sağlanmıştır (Keyder, 2005: 454-459).

Açık Enflasyon Hedeflemesi Dönemi

TCMB enflasyon hedeflemesi rejimi için gerekli olan önkoşulların sağlandığını ve 2006 yılında açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçileceğini kamuoyuna duyurmuştur. TCMB ayrıca enflasyon hedeflemesi rejiminin unsurlarını aşağıdaki şekilde ilan etmiştir (TCMB, 2006: 3-5):

- Sayısal bir enflasyon hedefinin belirlenmesi ve merkez bankasının bu hedefe ulaşılacağı noktasında bir taahhüt vermesi gerekir
- Merkez bankası tüm para politikası araçlarını belirlerken ana amacın enflasyon hedefi olduğunu gözetir
- Karar alma sürecinin kurumsallaşması ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması sağlanır
- Enflasyon hedeflemesi sürecinde enflasyonun takip edilmesi ve faiz kararlarının alınabilmesi için geniş bir bilgi setinden yararlanılması gerekir
- Beklentilerin iyi yönetilmesi ve etkin bir iletişim politikasının sağlanması gerekir

Açık enflasyon hedeflemesi politikasında enflasyon hedefi "nokta hedef" olarak belirlenmektedir. Hedefin bu şekilde belirlenmesi kamuoyunun algılaması açısından daha uygun olmaktadır. Günlük yaşam maliyetini iyi ölçmesi bakımından da TÜFE üzerinden hesaplanan enflasyon oranı dikkate alınmaktadır. Enflasyon hedefleri üç yıllık bir süre için öngörülmektedir. Bu hedefler hükümet ve merkez bankasının ortak kararları sonucunda belirlenmektedir. Açık enflasyon hedeflemesinde "nokta hedef" uygulamasında hedeflenen rakamın tam olarak tutturulması hemen hemen imkânsız olduğundan oluşacak sapmaların alt ve üst sınırları belirlenmekte ve ortaya çıkan sonuç bu çerçevede değerlendirilmektedir. Merkez bankası hedeflenen enflasyon oranının gerçekleşmemesi üzerine, hesap verme yükümlülüğü gereğince hükümete açık mektup yazmak durumundadır. Para politikalarına

olan güvenin sarsılmaması ve enflasyon hedeflerinin beklentileri etkileme gücünü zayıflatmaması için belirlenen hedeflerin değiştirilmemesi esastır. Savaş ve doğal afet gibi olağanüstü durumlarda enflasyon hedefinin değiştirilmesi öngörülebilmektedir. Ayrıca merkez bankasının yürüttüğü iletişim politikaları bu stratejinin başarıya ulaşmasında etkili bir rol oynamaktadır.

Türkiye'de Uygulanan Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinin Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Türkiye, geçirdiği ağır ekonomik krizler sonrasında çeşitli istikrar programları uygulamış ancak enflasyonla mücadele konusunda başarılı sonuçlar alamamıştır. 2001 yılında Merkez bankası kanununda yapılan bir değişiklikle bankanın temel amacının fiyat istikrarı olduğu, kullanacağı araçları ve uygulayacağı politikaları kendisinin belirleyeceği ve bu hususlarda tam bağımsızlığa sahip olduğu hükme bağlanmıştır. Bu değişiklikle beraber enflasyonla mücadelede önemli bir yere sahip olan merkez bankasının yapısı güçlendirilmiş ve enflasyon hedeflemesi stratejisinin hayata geçirilmesi noktasında önemli bir önkoşul yerine getirilmiştir.

Tablo- 2: Türkiye için hedeflenen ve gerçekleşen enflasyon oranları

Yıllar	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Hedef	35	20	12	8	5	4	4	7,5	6,5	5,5
Gerçekleşme	29,7	18,4	9,3	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5	6,4	10,4

Kaynak: TCMB, http://www.tcmb.gov.tr

Tablo-2'de görüldüğü üzere Türkiye'nin 2002-2005 yılında uyguladığı örtük enflasyon stratejisi uygulamasında başarılı olduğu görülmektedir. Bu dönemde elde edilmiş olan başarının açık enflasyon hedeflemesi stratejisine geçiş yılı olan 2006'dan 2011 yılına kadar olan süreçte aynı oranda devam ettiği söylenemez. Zira 2006 yılında hedeflenen enflasyon oranı yüzde 5 iken gerçekleşen yüzde 9.7, 2007'de hedeflenen enflasyon oranı yüzde 4 iken gerçekleşen 8.4, 2008'de hedeflenen enflasyon oranı yüzde 4 iken gerçekleşen yüzde 10.1 ve 2011 yılında hedeflenen yüzde 5.5 iken gerçekleşen yüzde 10.4 olmuştur. 2009 ve 2010 yılları için hedeflenen enflasyon oranlarına çok yaklaşılmıştır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz makroekonomik göstergelerden enflasyonda olumlu algılanabilecek etkide bulunmuştur. Gelişmiş ülke finansal piyasalarında başlayarak 2008 yılı son çeyreğinden itibaren tüm dünya ülkelerini kapsayacak şekilde derinleşen küresel ekonomik kriz, hem talep hem de maliyet boyutlu aşağı yönlü baskı sonucu bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de enflasyon oranını hızla azaltıcı etkide bulunmuştur (Aras, 2010: 100). Öyle ki küresel krizden hemen sonraki yılda Türkiye %7.5 enflasyon oranı hedeflerken gerçekleşen enflasyon %6.5 oranında olmuştur. Genel olarak incelendiğinde şüphesiz söz konusu oranlar Türkiye için enflasyon hedeflemesi stratejisinin yürümediği veya halen bu rejim için gerekli şartların oluşmadığı anlamına gelmemektedir. Enflasyon hedeflemesi stratejisi tüm dünyada başarısı kanıtlanmış uzun soluklu ve süreklilik isteyen bir rejimdir. Dolayısıyla Türkiye dâhil bu rejimi uygulayan ülkelerin kararlılıkla süreci yönetmeye devam etmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Her ülkenin merkez bankasının temel amaçlarının başında fiyat istikrarını sağlamak gelmektedir. Fiyat istikrarının sağlanması amacı uluslar arası mali kuruluşlar tarafından özellikle gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilmekte, bu doğrultuda uygulanacak politikalar desteklenmektedir. Gerek fiyat istikrarını sağlamak, gerekse enflasyonla mücadelede başarıya ulaşmak için enflasyon hedeflemesi stratejisi öncelikle gelişmiş ülkelerde daha sonra gelişmekte olan ülkelerde hayata geçirilmiştir. Enflasyon hedeflemesi stratejisinin uygulanmasında her ülke yapısal

sorunlardan kaynaklanan farklı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zorluklar mali yapının gözden geçirilmesi ve enflasyon hedeflemesi için gerekli olan önkoşulların sağlanmasından sonra ortadan kalkmış ve uygulamada yüksek oranlarda başarı sağlanmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin enflasyon hedeflemesi stratejisi uygulamaları incelendiğinde çeşitli yapısal farklılıklar mevcut olduğundan genel anlamda ortak bir değerlendirme yapılamamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin merkez bankalarının para politikası araçlarını ve uygulanacak para politikalarını bağımsız olarak seçmelerinde kamu harcamalarının devamlı artış içinde olması, sermaye piyasalarının yeterli altyapıya sahip olmamaları ve bankacılık sisteminin kırılgan bir yapıya sahip olması gibi çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu ülkelerde senyoraj gelirlerine olan bağımlılığın azaltılması, vergilerin daha etkin bir şekilde toplanması, bankacılık ve mali yapının yeniden reformize edilmesi, sağlıklı bir enflasyon hedeflemesi stratejisi için yararlı olacaktır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde net bir enflasyon hedefi saptanmasında da bir görüş birliğine varılamamaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler enflasyon hedeflerini gelişmiş ülkelerin hedeflediklerinden daha yüksek bir oranda belirlemektedirler.

Enflasyon hedeflemesinin sadece sayısal bir hedefin belirlenmesi olarak değil aynı zamanda üzerinde uzun çalışılmış, diğer politikalarla etkileşimi olan ve çok geniş anlamda uygulama alanı bulunan bir strateji olarak görülmesi daha uygun olacaktır. Buradan hareketle enflasyon hedeflemesi rejiminde saptanan rakamsal hedefe ulaşılamaması normal bir durum olarak karşılanması uygun olacaktır. Hedef sapması, bu rejimi uygulayan birçok ülkede görülmüş ancak hiçbir ülke hedefin tutmamasından dolayı bu rejimden vazgeçmemiştir. Ayrıca belirlenen enflasyon hedeflemesine ulaşılamaması sonucunda hedefte herhangi bir değişikliğin yapılmaması ve hedefe tekrar odaklanılması başarıya ulaşma açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Enflasyon hedeflemesi stratejisinde başarılı sonuç almanın temel şartlarından birinin güven sorununun aşılması gerekliliği olduğu unutulmamalıdır. Uygulanacak politikalara olan güvenin oluşturulması merkez bankası bağımsızlığı ile birlikte fiyat istikrarına ulaşma açısından büyük önem taşımaktadır.

Son olarak, gelişmiş ülkelerde uygulanan enflasyon hedeflemesi rejimi, Türkiye için henüz yeni bir rejim olarak görülebilir. Türkiye 2002-2011 yılları arasında uyguladığı ve önümüzdeki yıllarda da uygulamaya devam edeceği enflasyon hedeflemesi stratejisinde genel anlamda gayretli ve başarılı bir performans sergilemiş, rejimin hayata geçirilmesi için gerekli olan önkoşulları yerine getirmiştir. Bu aşamadan sonra da TCMB'nin bağımsızlığının korunarak ve bu konuda ödün verilmeyerek hükümet ile işbirliği içerisinde enflasyon hedeflemesi stratejisine devam edilmesi, enflasyon oranının geleceği ve ülke ekonomisi için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

ALPARSLAN, M. ve, ERDÖNMEZ, P.A. (2000).“Enflasyon Hedeflemesi ve Ülke Deneyimleri”, Bankacılık ve Araştırma Grubu, Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi, 35: 14-41.

ARAS, N.O. (2010). “Son Ekonomik Krizin Türkiye'de Enflasyon Hedeflemesine Etkisi”, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2 (2): 100.

BERNANKE, B.S., . LAUBACH, T., MISHKIN. F, ve POSEN,A.(1999).Inflation Targeting: Lessons From International Experience, Princeton: Princeton University Press.

ERMİŞOĞLU, E. (2011). Enflasyon Hedeflemesi Rejiminin Türkiye'deki Başarısının Değerlendirilmesi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB.

FRAGA, A., GOLDFAJN, I. ve MINELLA, A. (2003). "Inflation Targeting in Emerging Market Economies", NBER Çalısma Tebliği, No:10019. http://www.nber.org/chapters/c11446.pdf, 29.02.2012.

http://www.tcmb.gov.tr.

KANSU, A. (2007). "Para Politikasında Şeffaflık ve Enflasyonist Beklentilerin Yönlendirilmesi", Doğuş Üniversitesi Dergisi 8 (1): 59-70.

KEYDER, N. (2005). Para Teori, Politika, Uygulama, 10. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

KHAN, M. S. (2003). "Current Issues in the Design and Conduct of Monetary Policy", IMF Çalısma Tebliği, No:03/56, Washington, D.C. http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2003/wp0356.pdf, 29.02.2012.

KING, M. (1999). "The Inflation Target Five Years On", Bank of England, October, ss. 1-26.

LOAYZA, N., RAİMUNDO,S. (2002). "Inflation Targeting: An Overview", Series on Central Banking, Analysis, and Economic Policies, 5: 1-21.

MISHKIN, F. ve POSEN, A. (1997). "Inflation Targeting: Lessons from Four Countries", Federal Reserve Bank of New York, Economic Policy Review, Vol:3,No:3, http://www2.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/research.html, 25.02.2012.

MISHKIN, F. S. (2000). "Inflation Targeting in Emerging Market Countries". NBER Çalısma Tebliği, No: 7618. http://www.nber.org/papers/w7618.pdf?new_window=1, 24.02.2012

MISHKIN, F. S. (2001). Inflation Targeting, An Encyclopedia of Macroeconomics.

ÖZKAN, Ö.F. (2007). Kurumsal Yapının Politika Başarımına Etkisi: Enflasyon Hedeflemesini Uygulayan Ülkeler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi.

ROGER, S. (2010). "Inflation Targeting Turns 20", Finance & Development, March 2010, ss.46-49, http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2010/03/pdf/roger.pdf,26.02.2012

ROGOFF, K. (2003). "Globalization and Global Disinflation", IMF Research Department, http://www.imf.org/external/np/speeches/2003/082903.htm, 26.02.2012.

SHERWİN, M. (2000). "Institutional Frameworks For İnflation Targeting", http://www.rbnz.govt.nz/speeches/0097459.html, 25.02.2012.

ŞANLI, B. (2006). "Enflasyon Hedeflemesi Uygulamaları Ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:16, http://www.manas.kg/pdf/sbdpdf16/Makaleler/03_Sanli.pdf, 24.02.2012.

TCMB. (2002). Para Politikası Raporu, Nisan.

TCMB. (2006). Enflasyon Hedeflemesi Rejimi Kitapçığı.

OKUL MÜDÜRLERİNİN DUYGUSAL ZEKÂ VE DUYGUSAL EMEK YETERLİKLERİNİN ÖĞRETMENLERİN İŞ DOYUMU DÜZEYLERİNE ETKİSİ[1]

Ahmet Cezmi SAVAŞ, Öğ.Gör.Dr., Zirve Üniversitesi, cezmisavas@gmail.com

ÖZET: Bu araştırmanın amacı, ilköğretim okul müdürlerinin duygusal zekâ ve duygusal emek yeterliklerinin, öğretmenlerin iş doyumu düzeyleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın örneklemini, tabakalı örnekleme yöntemiyle yansız olarak seçilmiş 50 okul müdürü ve 997 öğretmen oluşturmaktadır. Veriler hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu araştırma sonucunda okul müdürlerinin duygusal zekâ ve duygusal emek yeterliklerinin, öğretmenlerin iş doyumunu anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Müdürlerin duygusal zekâ düzeylerinin öğretmenlerin genel iş doyumunu yordamasında müdürlerin duygusal emek düzeylerinin aracılık etkisiyle ilgili analizlerin sonuçlarına bakıldığında, müdürlerin duygusal emeğinin kısmi ara yordayıcı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: duygusal zekâ, duygusal emek, iş doyumu, okul müdürü, aracılık etkisi

THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE AND EMOTIONAL LABOR COMPETENCIES OF SCHOOL PRINCIPALS ON TEACHERS' JOB SATISFACTION LEVELS

ABSTRACT: This study aims to determine the effect of emotional intelligence competencies of primary school principals on teachers' job satisfaction. The sample of the study was 50 school principals and 997 teachers who were selected randomly with stratified sampling method. Data were analyzed by hierarchical multiple linear regression method. Findings of this study indicate that emotional intelligence and emotional labor competencies of principals significantly predict teachers' job satisfaction. The results of the mediation tests show that principals' emotional labor is partial mediator of the relationship between principals' emotional intelligence and teachers' job satisfaction levels. In the light of the findings, some recommendations were made.

Key words: emotional intelligence, emotional labor, job satisfaction, school principal, mediation effect

GİRİŞ

Son 10 yılda yapılan araştırmalar insan ilişkilerinin ve duygularının en az teknoloji kadar önemli olduğunu göstermiştir. Artık post modern örgütler başarıyı etkileyen faktörler arasına duygusal yetkinliklere de oldukça fazla yer vermeye başlamışlardır. Özellikle insan ilişkileri gerektiren öğretmenlik gibi mesleklerde duygusal yetkinlikler daha da önem kazanmıştır. Yapılan araştırmalarda verimli iş ortamında verimli kişilerarası ilişki geliştirmenin anahtarını duyguları tanıma, yorumlama ve yönetme olduğu bulunmuştur (Lopes, Bracket, Nezlek, Schütz, Sellin ve Salovey, 2004:1018). Bu durum yönetim alanında paradigma değişimine yol açmış ve verimli örgütler için özellikle lider konumundaki kişilerin örgütlerde çalışanların duygularına önem veren ortamlar hazırlamaları gerektiği düşüncesi oluşmuştur (Harris, 2004:402) .

[1] Bu makale doktora tezi çalışmasının bir sonucudur.

Psikoloji bilim dalı bir kişinin iyi bir eğitim almasına, bilişsel olarak zeki ve deneyimli olmasına rağmen başarısız olmasını duygusal zekâsının yaptığı işe uymaması şeklinde açıklamaktadır (Goleman, 2010:16-63). Duygusal zekâ kısaca kendisinin ve başkalarının duygularını tanıyıp değerlendirip buna göre duygu enerjisini günlük yaşama aktarma ve uygun tepkiler vermedir. Aristo'nun "Kızmak kolaydır, ama doğru kişiye, doğru ölçüde, doğru nedenle kızmak kolay değildir" cümlesi duygusal zekâyı çok güzel özetlemektedir (Goleman, 2010:19). Yapılan araştırmalarda geleneksel bilişsel zekânın (IQ) iş başarısının sadece (% 1 ile % 20 arasında) bir kısmını açıklayabildiği, duygusal zekânın (EQ) ise (% 27 ile % 45 arasında) yüksek bir oranda iş başarısına sebep olduğu bulunmuştur (Stein ve Book, 2003:32). Ayrıca Goleman (2010), bilişsel zekânın aksine duygusal zekânın doğuştan değişmez olmayıp geliştirilebilir olduğu belirtmektedir. Duygusal zekâlarını kullanamayan bireylerin gelişimleri olumsuz etkilenip başarılarının düştüğü, buna karşılık duygusal zekâlarını kullanan bireylerin ise gerek bireysel gerekse kurumsal aşamada yapıcı sonuçlara ulaştığı görülmektedir (Weisinger, 1998:14).

Yapılan araştırmalarda, duygusal zekanın iş doyumunu pozitif şekilde yordadığı, duygusal zekâ düzeyi yüksek kişilerin iş yaşam kalitelerinin olumlu yönde değişerek ve iş performanslarının yükseldiği söylenmektedir (Sy, Tram ve O'Hara, 2006; Wong ve Law, 2002). Duygusal zeka yeterliği yüksek bu kişilerin aynı zamanda hayatta daha başarılı oldukları görülmektedir. (Goleman, 2010:63).

Başarılı bir lider olmak için hem çalışanların duygularını anlama hem de kendi duygularını etkin kullanma çok önemlidir. Yöneticilerin sahip oldukları pozitif duygusal zekâ yeterlikleri sonucunda işgörenler olumlu tutum ve davranış sergileyecektir. Bu durumun örgüt içi olumsuzlukları en aza indireceği ve işgörenin üzerinde olumlu duygusal yeterlikleri tetikleyeceği savunulmaktadır (Goleman, Boyatzis ve Mckee, 2008:46; Cooper ve Sawaf, 2000:ix). Yöneticiler duygularını iyi kullanır, çalışanlarının inanç ve duygularına değer verirlerse çalışanlarda göreve bağlılık ve iyimserlik artacaktır. Kendi ve çalışanların duygularını doğru olarak algılayıp doğru değerlendirebilen ve uygun tepkiler veren yöneticilerin daha başarılı oldukları, çalışanları daha iyi motive ettikleri ve çalışanların kişisel başarılarında artış olduğu görülmüştür (George, 2000:1030). Bu bağlamda yöneticilerin duygusal yeteneklerinin üst düzeyde olmasının, işgörenlerin iş doyumu ve verimini pozitif yönde artıracağı anlaşılmaktadır.

Duygusal zekânın kullanımın bir sonucu olarak günümüzde literatüre yeni giren bir kavram da duygusal emektir. İşgörenlerin işlerini yaparken müşteride olumlu izlenim uyandırmak için duygularının denetleyerek önceden belirlenmiş kalıplar halinde müşteriye sunmaları durumu duygusal emek olarak tanımlanmıştır (Hochschild, 1983:7). Durumun gerektirdiği duyguları, uygun bir şekilde ifade etme şeklinde de ifade edilen duygusal emek özellikle hizmet sektörü için çok önemlidir (Baltaş, 2005:227). Hizmet sektöründe küresel rekabetin getirdiği toplam kalite anlayışında koşulsuz müşteri memnuniyeti kilit rol oynamaktadır. Öğretmen, hemşire ve çağrı merkezi çalışanları gibi insanlarla doğrudan ilişkili hizmet sektöründe çalışanlar müşteri memnuniyetinden doğrudan sorumlu tutulmaktadır (Dollard, Dormann, Boyd, Winefield ve Winefield, 2003:84).

Bireylerin tüm davranışlarını yönlendirmede, güzel değerleri temsil etmede, olumlu ilişki kurma ve iş yaşamında başarı için; duygusal zekâ sayesinde etkin ve doğru kullanacaktır. Diğer yandan durumun gerektirdiği duygusal davranışları uygun şekilde sergilemek için duygusal emeğe ihtiyacı vardır. Duygusal emeğe örnek olarak hizmet sektöründe çalışan biri olarak öğretmen kendisin zor anlarında öğrenciye doğru davranış sergilemenin yanında öğrenciden gelecek saygısızlık gibi olumsuz davranışlara karşı doğru tepkiyi gösterebilmelidir. Öğrencilere gösterilmesi gereken duygusal tepkiler okul yönetiminin baskısı ile denetim altında tutulabilir. Çalışanların bu davranışları gösterirken içten hissetmesi ya da maskeleme yaparak rol yapması sonucu kendilerinde iş doyumu ya da tükenmişlik oluşabilmektedir (Rafaeli ve Sutton, 1987:26-31; Grandey; 2000:96).

Yapılan araştırmalara göre liderlerin duygusal zekâ ve duygusal emek düzeyleri takipçilerinin performanslarını ve iş doyumlarını pozitif yönde etki etkilemektedir (Wong ve Law, 2002:267). Duygusal zekâ ile iş doyumu arasındaki

ilişkinin gücünü; duygusal emek düzeyi, yani işinin gerektirdiği duygusal dışavurumları gösterme düzeylerini etkileyebilecektir. Çünkü yapılan araştırmalar göstermektedir ki yöneticilerin duygusal zekâları ve duygusal emekleri birbirleriyle yüksek korelasyon göstermekte olup birbirleriyle etkileşim halinde çalışanların iş doyumunu etkileyebilmektedir (Wong, Wong ve Law, 2005:246). Okullarda yöneticilerin duygusal zekâ ve duygusal emek düzeylerinin öğretmenlerin iş çıktılarına yansıması konusunda ülkemizde yapılmış bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada, Milli Eğitim İlköğretim okullarında müdürlerin duygusal zekâ ve duygusal emek düzeylerinin öğretmenlerin iş doyumuna etkisinin araştırılması amaçlanmaktadır. İlgili literatür kapsamında duygusal zekanın direk iş doyumunu etkilemesinin yanı sıra duygusal emeğin aracılık etkisiyle dolaylı bir etkinin olup olmadığı da araştırılacaktır.

YÖNTEM

Bu çalışmada okul müdürlerinin ve öğretmenlerin duygusal zekâ ve emek düzeyleri ile öğretmenlerin iş doyumu arasındaki ilişki incelenmesi amaçlandığından, araştırma deseni nedensel-karşılaştırmalı model olarak belirlenmiştir. Nedensel-karşılaştırmalı modele göre (Fraenkel ve Norman, 2008:362; Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008:15) var olan bir durum veya olayın nedenlerini, bu nedenleri etkileyen neden-sonuç etki bağlamında incelenmektedir.

Bu araştırmanın çalışma evrenini, Gaziantep il merkezinde bulunan ilköğretim okullarında 2010–2011 eğitim-öğretim yılında görev yapmakta olan okul müdürleri ve öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini, çalışma evreninden tabakalı örnekleme yöntemiyle yansız olarak seçimiş 50 okul müdürü ve 997 öğretmen oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

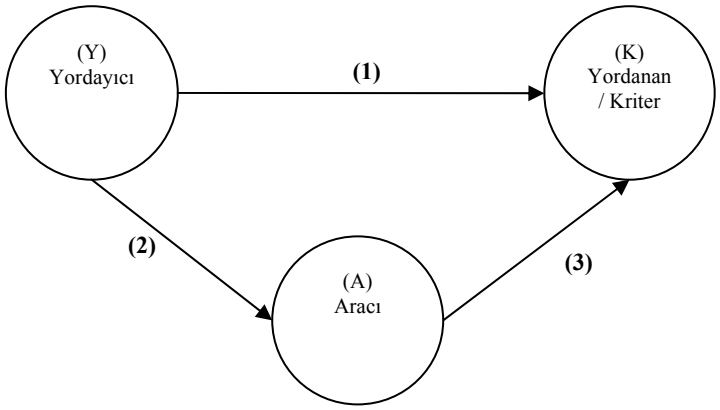
Araştırma için gerekli verilerin toplanması amacıyla üç ölçme aracı kullanılmıştır. İş Doyumu Ölçeği (Short Form Minnesota SatisfactionQuestionnaire -MSQ) Weiss, Davis ve England (1967) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Baycan (1985) tarafından yapılmıştır. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda güvenilirlik (Cronbach alpha) katsayısı 0.902 olarak bulunmuştur. Duygusal Emek Ölçeği (Öğretmenlerde Duygusal İşçilik Ölçeği -ÖDİÖ) Çukur (2009) tarafından geliştirilmiştir. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda güvenilirlik (Cronbach alpha) katsayısı 0.739 olarak bulunmuştur.Duygusal Zekâ Ölçeği (Bar-On Emotional Quotient Inventory- EQ-i) Bar-On (1997) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Acar (2001) tarafından yapılmıştır. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda güvenilirlik (Cronbach alpha) katsayısı 0.909 olarak bulunmuştur.

İstatistiksel Analiz

Verilerin analizi SPSS 17.0 istatistik paket programlarında yapılmıştır. Veriler hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizine başlamadan önce veriler eksik değer, aykırı değer, normallik, çoklu değişme açısından incelenmiş, diğer bir ifadeyle analizlerin sayıltıları test edilmiştir.

Araştırma modelimizde bağımlı değişken öğretmenlerin iş doyumlarını yordayan duygusal zekâ ve duygusal emek gibi bağımsız değişkenlerinin etkisini incelerken cinsiyet, yaş, kıdem ve öğrenim değişkenlerinin kontrol edildiği hiyerarşik çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Test edilmek istenen model: “Müdürlerin duygusal zekâ düzeyleri öğretmenlerin iş doyumlarını hem doğrudan hem de duygusal emek aracılığıyla etkilemektedir”. Bu araştırmada müdürlerin duygusal zekâ düzeylerinin öğretmenlerin iş doyumunu yordamasında müdürlerin duygusal emek düzeylerinin aracılık (mediation) etkisi araştırılmıştır.

İlk olarak Baron ve Kenny (1986:1176) tarafından ortaya atılan aracılık etkisi, iki değişkenin birbiri arasındaki ilişkide üçüncü bir değişkenin aracı olması durumu şeklinde tanımlanabilir. İki değişken arasındaki ilişkide üçüncü değişkenin aracılık ettiğini ya da dolaylı bir etki olduğunu söylemek bazı şartlara bağlıdır.

Şekil 1. *Baron ve Kenny modelinde aracılık etkisi*

Şekil 1'de görüleceği üzere burada elimizde (Y) Yordayıcı, (K) Yordanan/ Kriter ve (A) Aracı şeklinde üç değişkenimiz olsun. Baron ve Kenny (1986:1177) regresyon analizi ile aracılık etkisinin ispatı için aşağıdaki dört şartın yerine getirilmesi gerektiğini söylemiştir. (1) Y, K'yı anlamlı bir şekilde yordar. (2) Y, A'yı anlamlı bir şekilde yordar. (3) Y'nin etkisinin kontrol edilmesi ile A, K'yı yordar. (4) A'nın etkisinin kontrol edilmesi ile Y'nin K'yı yordamasında anlamlı bir düşüş olur ya da bu ilişki istatistiksel olarak anlamsız olur.

Dördüncü adımda Y'nın K'yı yordamasının anlamsız çıkması durumunda A'ya "tam aracı" değişken, eğer Y'nin K'yı yordamasında almamı bir azalma var ise A'ya "kısmi aracı" değişken denir (Frazier, Tix ve Barron, 2004:126). Kısmi aracılık etkisinde Y'nin K'ya hem doğrudan etkisi hem de A üzerinden dolaylı etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir modelde eğer A düşünülmeden (kontrol edilmeden) hesaplanan Y'nin K'ya etkisi, aslında doğrudan ve dolaylı etkilerin toplamıdır.

Aracılık etkilerinin anlamlılığını test etmek için literatürde 14 ayrı aracılık test etme yöntemi bulunmaktadır. Literatürde oldukça sık kullanılan ve en güvenilir sonuçlar ürettiği belirlenen Sobel testi bu araştırmada kullanılmıştır (Şimşek, 2007:25). Sobel testinin kullanımı için Jose (2003) tarafından geliştirilen ve web sayfasında kullanıma açık MedGraph-I programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan müdür ve öğretmenlerin kişisel özellikleri cinsiyet, çalıştıkları okul türü, mezun oldukları alan, yaş ve kıdem değişkenlerine göre frekans ve yüzdelikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. *Araştırmaya katılan grupların demografik değişkenlere göre frekans ve yüzdelikleri*

Değişkenler	Katagoriler	Müdür		Öğretmen	
		N	**%**	**N**	**%**
Cinsiyet	Kadın	2	4,0	567	56,9
	Erkek	48	96,0	430	43,1
Okul Türü	Kamu	42	84,0	878	88,1
	Özel	8	16,0	119	11,9
Alan	Sınıf	29	58,0	513	51,5
	Branş	21	42,0	484	48,5
Öğrenim	Lisans	44	88,0	926	92,9
	Yüksek Lisans	6	12,0	71	7,1
Yaş	34 ve altı	1	2,0	394	39,5
	35-44 arası	21	42,0	423	42,4
	45-54 arası	14	28,0	146	14,6
	55 ve üzeri	14	28,0	34	3,4
Kıdem	9 ve altı	1	2,0	310	31,1
	10-19 arası	12	24,0	476	47,7
	20-29 arası	21	42,0	157	15,7
	30 ve üzeri	16	32,0	54	5,4
Toplam		**50**	**100,0**	**997**	**100**

Tablo 1'e baktığımızda; cinsiyet değişkenine göre araştırmaya katılan öğretmenler arasında erkekler ve kadınlar yaklaşık eşit olarak dağılırken, okul müdürlerinde ise kadınların sayısının erkeklere göre çok düşük olduğu dikkat çekmektedir. Okul Türü değişkenine göre araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu kamu okullarında çalışmaktadırlar. Mezun oldukları alan değişkenine göre tüm gruplarda sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenleri yüzdelikleri birbirlerine yakın olmakla birlikte sınıf öğretmenleri daha fazla sayıdadır. Öğrenim değişkenine göre, tüm gruplarda yüksek lisans yapmış olanların sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Araştırmada doktora yapmış katılımcıya rastlanmamıştır. Yaş değişkenine göre, öğretmenlerin çoğunluğunun genç ve orta yaşta, okul müdürlerinin çoğunluğunun ise orta yaş ve üzeri arasında olduğu görülmektedir. Kıdem değişkenine göre, müdürlerin genel olarak öğretmenlere göre daha yüksek hizmet yılına sahip oldukları görülmektedir.

Duygusal Zeka, Duygusal Emek ve İş Doyumu Arasındaki İlişki

Müdürlerin genel duygusal zekâ düzeylerinin öğretmenlerin genel iş doyumuna etkisinde müdürlerin duygusal emek düzeylerinin aracılık etkisini araştırmak için yapılan hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizine ilişkin bulgular ve sonuçlar yer almaktadır. Aşağıda yapılan aracılık testi analizinde müdürlerin duygusal emek düzeylerinin öğretmenlerin genel iş doyumuna etkisi incelenirken duygusal zekâ kontrol değişkeni olarak modele alınmıştır.

Tablo 2. *Müdürlerin Genel Duygusal Zekâ ve Emek Düzeylerinin, Öğretmenlerin Genel İş Doyumunu Yordamasına İlişkin Hiyerarşik Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları*

Model		Bağımlı Değişken: İş Doyumu					
Bağımsız Değişkenler		**B**	**Std.Hata**	**Beta**	**t**	**p**	**F**
1. adım	(Sabit)	2,567	,293		8,769	,000	4,377**
	Cinsiyet	-,075	,047	-,051	-1,586	,113	
	Öğrenim	,041	,089	,015	,462	,644	
	Yaş	,006	,008	,066	,736	,462	
	Kıdem	,001	,008	,011	,128	,898	
	Md.Duygusal zekâ	,197	,055	,112	3,554	,000	
2. adım	(Sabit)	2,280	,307		7,415	,000	5,089***
	Cinsiyet	-,072	,047	-,049	-1,525	,128	
	Öğrenim	,037	,089	,013	,411	,681	
	Yaş	,006	,008	,061	,679	,497	
	Kıdem	,001	,008	,015	,169	,865	
	Md.Duygusal zekâ	,150	,057	,085	2,604	,009	
	Md.Duygusal emek	,147	,050	,096	2,947	,003	

ΔR^2 = ,009**

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

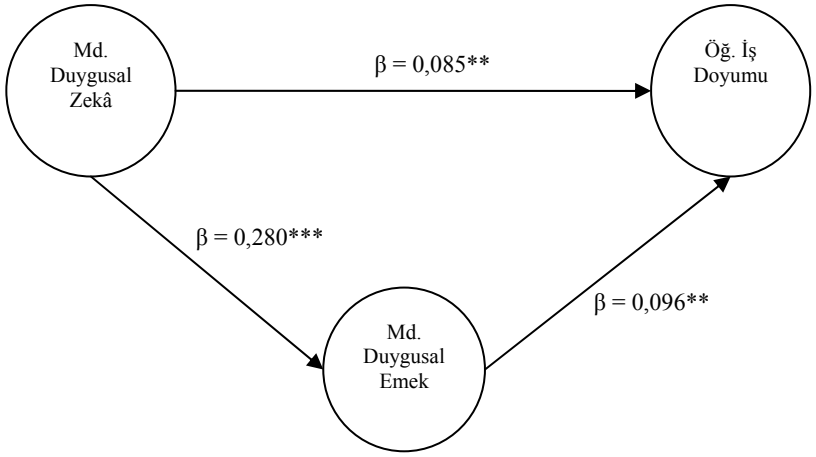
Tablo 2'de görüldüğü gibi, 1.adımda demografik değişkenlerden cinsiyet, öğrenim, yaş, kıdem ve müdürlerin duygusal zeka düzeyleri değişkenleri kontrol edildikten sonra, 2.adımda müdürlerin duygusal emek puanı doğrudan tanımlama (enter) metodu ile modele eklenmiştir. Yapılan hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizi sonucunda, duygusal emek modele eklendikten sonra, duygusal zekânın iş doyumu üzerindeki etkisi β=.112'den β=.085'e düşmektedir. Duygusal emek modele eklendikten sonra duygusal zekânın etkisinin azalması fakat hâlâ bu etkinin anlamlı olması, duygusal emeğin bu ilişkide kısmi aracı (partial mediator) bir değişken olduğunu göstermektedir. Yani duygusal zekâ hem doğrudan hem de duygusal emek aracılığıyla iş doyumu üzerinde etkide bulunmaktadır.

Bulunan aracılık etkisinin anlamlılığına ilişkin Sobel testini uygulamak için Tablo 2'deki bazı veriler, Jose (2003)'ün MedGraph-I programına girilmiş ve aşağıdaki Tablo 3 elde edilmiştir.

Tablo 3. *Müdürlerin Duygusal Zekâ Düzeylerinin, Öğretmenlerin Genel İş Doyumunu Yordamasında Müdürlerin Duygusal Emek Düzeylerinin Aracılık Etkisinin anlamlılığına İlişkin Sobel Testi Analizi Sonuçları*

Aracılık Tipi	Kısmi
Sobel Z değeri	2,80048
Anlamlılık	0,005103
Direk etki	0,085
Dolaylı etki	0,027
Toplam etki	0,112

Tablo 3'de görüleceği üzere aracılık etkisinin anlamlılığı için MedGraph-I programına Tablo 2'deki bazı verilen girilmesi ile yapılan Sobel testinde, duygusal emeğin aracılık etkisinin, p<.001 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Aracılık etkilerini tespit etmek için yapılan analizlerin sonuçlarına genel olarak bakıldığında; duygusal zekânın iş doyumuna toplam etkisinde β=.112 olmaktadır, duygusal emek kontrol edildiğinde duygusal zekânın iş doyumu üzerine direk etkisinde β=.085 olmaktadır. Aradaki fark β=.027 dolaylı etki olarak duygusal emeğin aracılık etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu aracılık etkileri ve genel model Şekil 2'de görülmektedir. Şekilde değişkenlerin birbirini yordaması tek yönlü okla gösterilmiştir. Regresyon tablosundaki standardize edilmiş beta katsayıları okların üzerinde belirtilmiştir.

Şekil 2. *Müdürlerin duygusal zekâ düzeylerinin öğretmenlerin iş doyumları üzerindeki etkisinde müdürlerin duygusal emek düzeyinin aracılık etkisi ve standardize edilmiş beta katsayıları (*p<.05, **p<.01, ***p<.001*)*

Şekil 2'de görüleceği üzere okul müdürlerinin duygusal zekâlarının öğretmenlerin genel iş doyumunu yordamasında müdürlerin duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi vardır (Z=2.80048, p<.001). Buna göre müdürlerin duygusal zekâları öğretmenlerin genel iş doyumunu doğrudan etkilediği gibi aynı zamanda müdürlerin duygusal emekleri üzerinden dolaylı olarak etkilediği de söylenebilir. Müdürlerin duygusal zekâ düzeylerinin yüksek olması, hem kendi duygusal emekleri üzerinden dolaylı hem de doğrudan olarak öğretmenlerin genel iş doyumunu artıracaktır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada okul müdürlerinin duygusal zekâlarının öğretmenlerin genel iş doyumunu pozitif ve anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur (β=.112, p<.001). Bu araştırmadaki bulguya benzer şekilde, yurt dışında yapılan araştırmalarda yöneticilerin duygusal zekâ düzeylerinin işgörenlerin iş doyumu düzeylerini üzerinde olumlu yönde etkiler oluşturduğu saptanmıştır (Wong ve Law, 2002; Sy vd., 2006; Ruestow, 2008; Craig, 2008; Singh ve Manser 2008). Fakat Villard (2004) liderlerin duygusal zekâları ile işgörenlerin iş doyumları arasında ilişkiye rastlayamamıştır. Tam verimli bir okul için öğretmenlerin işlerinden tatmin olması ve uygun duygusal zekâdaki yöneticilerin seçilmesi gerektiği söylenebilir. Yurt içinde ilköğretim okullarında müdürlerin duygusal zekâlarının öğretmenlerin iş doyumuna etkisi konusunda araştırma yapan Turanlı (2007) güçlü bir şekilde pozitif etki belirlemiştir. Bunun nedeni olarak okul yöneticilerinin duygusal zekâdaki yeterliği ile duygularını uygun bir şekilde

kontrolü ettikleri zaman iyimser oldukları ve bunun durum öğretmenlerin işlerinde kendilerini iyi hissetmelerine, mesleklerini sevmelerine ve işlerini yaparken doyumlu olmalarını yol açmakta olduğu söylenmektedir.

Okul müdürlerinin duygusal zekâlarının öğretmenlerin iş doyumunu yordamasında müdürlerin duygusal emeklerinin kısmi aracılık etkisi bulunmuştur (Z=2.80048, p<.001). Buna göre müdürlerin duygusal zekâları öğretmenlerin iş doyumunu doğrudan etkilediği gibi aynı zamanda müdürlerin duygusal emekleri üzerinden dolaylı olarak etkilediği de söylenebilir. Benzer şekilde Leung (2008) duygusal zekâ ile iş çıktıları arasındaki ilişkide duygusal emeğin aracılık etkisini bulmuştur. Liu, Prati, Perrewe ve Ferris (2008) tarafından yapılan bir araştırmada duygusal zekânın iş doyumunu etkilemesinde duygusal emeğin aracılık etkisini bulunmuştur. Bu bulgu araştırma sonuçlarına paralellik göstermektedir. Benzer şekilde hem Wong ve Law (2002)'un hem de Wong vd. (2005)'nin araştırmalarında liderlerin duygusal zekâlarının ve duygusal emek düzeylerinin bir etkileşim içerisinde takipçilerinin iş doyumlarına etkisi olduğu bulmuşlardır.

Sonuç olarak duygularını kontrol edip iyi yöneten duygusal zeki müdürlerin nerede nasıl duygusal davranışların sergileneceğini bilecekleri ve bunun sonucu olarak birlikte çalıştıkları öğretmenlerin iş yerlerinde daha memnun ve doyum içinde çalışacakları söylenebilir. Bu süreçte hem müdürlerin duygusal zekâları doğrudan öğretmenlerin iş doyumlarını etkilediği gibi kendi duygusal emek düzeyleri üzerinden de öğretmenlerin iş doyumlarını etkiledikleri görülmektedir. Bu modelden anlaşılacağı üzere müdürlerin duygusal emekleri ihmal edilerek duygusal zekâlarının öğretmenlerin iş doyumu üzerine etkisi düşünülürse doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sebepten, öğretmenlerin iş doyumları yöneticilerinin duygusal zekâ düzeylerinden etkilenirken yöneticilerin duygusal emekleri de çok önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Uygulayıcılar için öneriler: Okul müdürlerinin sahip oldukları duygusal zekâ ve duygusal emek yeterliklerinin, onların iş doyumu düzeylerini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Başta yöneticiler olarak üzere tüm okul personelinin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinde bu yeterliklerle donatılmaları yönünde çaba sarf edilmesinde eğitim örgütlerinin etkililiği ve verimliliği açısından çok büyük fayda görülmektedir.

Araştırmacılar için öneriler: Bu araştırmada duygusal zekânın iş doyumunu yordamasında tespit edilen duygusal emeğin ara yordayıcı olduğu saptanmıştır. Araştırmacılar, başka hangi değişkenlerin aracılık etkileri olabileceğini inceleyebilirler. Bu araştırmada duygusal zekâ ve emek tarafından etkilenen örgütsel sonuç değişkenleri olarak burada iş doyumu ele alınmıştır. Araştırmacılar "iş doyumu" dışındaki (tükenmişlik, performans vb.) duygu temelli sonuç değişkenlerini bağımlı değişken olarak alıp inceleyebilirler.

KAYNAKÇA

Acar, F.T. (2001). Duygusal Zekâ Yeteneklerinin Göreve ve İnsana Yönelik Liderlik Davranışları ile İlişkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, ss.115-125.

Baltaş A. (2005). Ekip Çalışması ve Liderlik. 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.227.

Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. Journal of Personality and Social Psychology, 51(6):1173-1182.

Bar-on, R. (1997). Bar-on Emotional Quotient Inventory User's Manual. Multi-Health Systems, Toronto, Canada, pp.5-43.

Baycan, A. (1985). An Analysis of The Several Aspects of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 2.Baskı, Pegem Akademi, Ankara, s.15.

Cooper, R.K. ve Sawaf, A. (2000). Liderlikte Duygusal Zekâ. 2.Basım, Sistem Yayıncılık, İstanbul, s.ix.

Craig, J.B. (2008). The Relationship Between the Emotional Intelligence of the Principal and Teacher Job Satisfaction. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Pennsylvania, Pennsylvania, ss.91-96.

Çukur, C.Ş. (2009). Öğretmenlerde duygusal işcilik ölçeği geliştirme: geçerlik ve güvenirlik çalışması. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 9(2):527-574.

Dollard, M.F., Dormann, C., Boyd, C.M., Winefield, H.R. ve Winefield, A.H. (2003). Unique aspects of stress in human service work's. Australian Psychologist, 38(2):84-91.

Fraenkel, J.R. ve Norman, E.W. (2008). How to Design and Evaluate Research in Education. 7th Edition, McGraw-Hill, Boston, p.362.

Frazier, P.A., Tix, A.P. ve Barron, K.E. (2004). Testing moderator and mediator effects in counseling psychology research. Journal of Counseling Psychology, 51(1):115-134.

George, J.M. (2000). Emotions and leadership: The role of emotional intelligence. Human Relations, 53(8):1027-1055.

Goleman, D. (2010). Duygusal Zekâ. 33. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, ss.16-389.

Goleman, D., Boyatzis, R. ve Mckee, A. (2008). Yeni Liderler. 6.Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, s.46.

Grandey, A.A. (2000). Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. Journal of Ocupational Health Psychology, 5(1):95-110.

Harris, B. (2004). Leading by heart. School Leadership and Management, 24(4):391-404.

Hochschild, A.R. (1983). The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling. University of California Press, Berkeley, p.7.

Jose, P.E. (2003). MedGraph-I: A programme to graphically depict mediation among three variables: The internet version version 2.0. Victoria Univesity of Wellington, Wellington, New Zealand. Retrieved [13.09.2010] from http://www.victoria.ac.nz/staff/paul-jose-files/medgraph/medgraph.php.

Leung, G.A. (2008). Examining the Relationship of Emotional Labor with An Ability-Based Conceptualization of Emotional Intelligence. Unpublished Master Thesis, University of Akron, Ohio.

Liu, Y., Prati, L.M., Perrewe, P.L. ve Ferris, G.R. (2008). The relationship between emotional resources and emotional labor: An exploratory study. Journal of Applied Social Psychology, 38(10):2410-2439.

Lopes, P.N., Bracket, M.A., Nezlek, J.B., Schütz, A., Sellin, I. ve Salovey, P. (2004). Emotional intelligence and social interaction. Personality and Social Psychology Bulletin,30(8):1018-1034.

Rafaeli, A. ve Sutton, R.I. (1987). Expression of emotion as part of the work role. Academy of Management Review, 12(1):23-37.

Ruestow, J.A. (2008). The Effect of Leader's Emotional Intelligence on Follower Job Satisfaction and Organizational Commitment: An Exploratory Mixed Methodology Study of Emotional Intelligence in Public Human Services. Unpublished Doctoral Dissertation, University of Capella, Minneapolis.

Singh, P. ve Manser, P.P. (2008). Relationship between the perceived emotional intelligence of school principals and the job satisfaction of educators in a collegial environment. Africa Education Review, 5(1):109-130.

Stein, S.J. ve Book, H.E. (2003). EQ Duygusal Zekâ ve Başarının Sırrı. Işık, M. (Çev.), Özgür Yayınları, İstanbul 1.Basım, s.32.

Sy, T., Tram, S. ve O'Hara, L.A. (2006). Relation of employee and manager emotional intelligence to job satisfaction and performance. Journal of Vocational Behaviour, 68(3):461-473.

Şimşek, Ö.F. (2007). Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları. Ekinoks Yayıncılık, Ankara, s.25.

Turanlı, A. (2007). İlköğretim Okulu Müdürlerinin Duygusal Zekâ ve Öğretmenlerin İş Doyum Düzeyleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, ss.30-90.

Weiss, D.J., Dawis, R.W., England, G.W. ve Lofquist, L.H. (1967). Manual for the Minnesota Satisfaction Quesitionnaire. Minnesota Studies, Washington, pp.1-2.

Weisinger, H. (1998). İş Yaşamında Duygusal Zekâ. Süleymangil, N. (Çev.), MNS Yayıncılık, İstanbul, 1.Basım, s.14.

Wong, C.S. ve Law, K.S. (2002). The effect of leaders' and followers' emotional intelligence on performance and attitudes: An exploratory study. The Leadership Quarterly, 13(3):243-274.

Wong, C.S., Wong, P.M. ve Law, K.S. (2005). The interaction effect of emotional intelligence and emotional labor on job satisfaction: A test of Holland's classification of occupations. In: Emotions in Organizational Behavior, Hartel, C., Zerbe, W. ve Ashkanasy, N. (Ed.). Lawrence Erlbaum, London, pp.235-251.

Villard, J.A. (2004). Determining the Relationship Between Job Satisfaction of County Extension Unit Employees and the Level of Emotional Intelligence of Extension County Chairs. Unpublished Doctoral Dissertation, The Ohio State University, Ohio.

Teşekkür: Bu çalışmanın (doktora tezinin) hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Tokay GEDİKOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

SOCIAL POLICY CENTERED APPROACH ON GENDER DISCRIMINATION IN TURKEY: A SITUATIONAL ANALYSIS

Hasan YÜKSEL, Okutman ,Süleyman Demirel Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi, hasanyuksel37@gmail.com

Mustafa ÖZTÜRK, Yard. Doç. Dr. ,Süleyman Demirel Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mustafaozturk@iibf.sdu.edu.tr

H.Bahadır ESER, Yard. Doç. Dr. ,Süleyman Demirel Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, hamza.eser@gmail.com

ABSTRACT: As a field of science, social policy is the term that deals with the problems which appeal to all the units of the society including both men and women. In other words, as the concept of umbrella term, social policy within the framework of gender discrimination develops strategies and analyses data on both sexes in regards to employment, education, health, and so forth. In parallel to the objectives of social policy, it tries hard to close the gap between the women and men by laying an emphasis on the term equality which is actually a hard topic. Since the twentieth century, the magnitude of the female labor force has been developing rapidly, but the problem is the fact that they haven't been matched to the men in most of the developing and even the developed countries yet. Therefore the main purpose of the study is to analyze the conditions of the women employees by bringing the term gender discrimination to the fore. Additionally, the other dimension of the study is to assess the statues of the women labours by using the parameters of the social policy discipline.
Key Words: Social Policy, Glass Ceiling Effect, Women Labours, Gender Discrimination

TÜRKİYE'DE CİNSİYET AYRIMCILIĞI ÜZERİNE SOSYAL POLİTİKA MERKEZLİ YAKLAŞIM: BİR DURUM ANALİZİ

ÖZET: Bir bilim dalı olarak sosyal politika, erkek ve kadınlarda dâhil olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin problemleriyle ilgilenen bir bilim dalıdır. Başka bir ifadeyle cinsiyet ayrımcılığı çerçevesinde şemsiye bir kavram olarak sosyal politika istihdam, eğitim, sağlık gibi her iki cinsiyeti de ilgilendiren bir dizi problemin çözümüne yönelik stratejiler geliştirmektedir. Sosyal politikanın amaçlarına paralel olarak bu bilim dalı eşitlik olgusuna vurgu yaparak kadın ve erkekler arasında var olan bu farkı kapatmaya çalışmaktadır. 20. yüzyılda kadın işgücünün büyüklüğünde ciddi anlamda artışlar meydana gelmesine rağmen gelişmekte olan ülkelerde ve hatta gelişmiş olan ülkelerin çoğunda dahi kadın ve erkekler arasındaki fark halen kapanmış değildir. Bu açıdan çalışmanın temel amacı cinsiyet ayrımcılığını ön plana çıkararak kadın işgörenlerin durumlarını analiz etmektir. Ayrıca çalışmanın bir diğer amacı sosyal politik disiplininin temel parametrelerini kullanarak kadın işgörenlerin durumlarını değerlendirmektir.
Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Cam Tavan Etkisi, Kadın İşgörenler, Cinsiyet Ayrımcılığı

Introduction

Social policy which can be regarded as the term implemented for the welfare and the wellbeing of the humans. They are taken into account firstly as an academic topic, secondly as the set of policies developed for the development of the human rights and their benefits. From that perspective, it can be stated that wherever there is humans, there must be social policy implementations which include a range of topics such as employment, unemployment, housing, social security, transportation, poverty, terrorism, gender roles, labour market, immigration and so forth (Blakemore and Griggs, 2007: 3). All these information pave the way that the term is in an umbrella term that is related to the human based issues for their wellness and comfort.

In the labour market, the important thing is to use the factors of production such as labour, capital, technology and so forth. Women considered as one of these factors have been exposed to discrimination continually even though there are plenty of advances in their status. This case will result in imbalance on the labour market and this will leave a negative impact on it as well. And also, this will result in discrimination between genders.

The businesses which are the indispensable part of the developed countries need some factors to develop in the market economy. One of the most inevitable factors of all these are actually the humans as a way of "value". Taking into account the organizational and individual benefit mutually, it can be argued that the harmony between these two units is of great significance for preventing clash and fostering satisfaction. Otherwise, the organizations will turn into the place of "barriers" and which will bring dissatisfaction among the members of the organization.

The gender based approach which is dominant in all the societies have made the women responsible for the home, children initially. In other words, they are isolated from the society and the roles of the society itself. Therefore, a great majority of women in these societies are deprived of participating in the labour market and they have to adopt the roles that were given by the stereotyped rules. Sometimes, the roles that the women gained in their homes offer them the opportunities in the market to work which is in compatible with their talents as well. However, all these ups do not change the fact that they were confined to the traditional roles ascertained by the community in which they live. This approach which categorized the employees according to their genders prevented them from utilizing their actual skills.

Gender discrimination that stems from "glass ceiling effect" which is related to the can be defined as a way that differentiate between the genders and that occur when one gender is treated more fairly than the others in the workplaces. For example, if the women are given less money than men, this case occurs (Crosby, Stockdale and Ropp, 2007: 3). Depending upon this fact the primary purpose of the study is to reveal the general profile of the women employees by comparing them with the men employees in terms of education, their sector based employment, their levels of employment and so on.

GENDER AND THE CHANGING STATUS OF WOMEN

Actually, one of the topics that social policy concern includes the gender roles in terms of employment, so here, based upon that idea initially gender and the status of the women; the factor that altered their status will be explained.

Gender refers to the relationships between men and women and also the differences between men and women. The usages of gender have been hot over the centuries and it has been evolving and from that perspective, it is quite a slippery term. The reason why the term is slippery and changeable results from the fact that it is politically used concept. It in a way explains the struggles for both men and women to capture the power in all the spheres of life (Bradley, 2007: 1; Rose, 2010: 4). To another source, it is the "physical and or social condition of being male or female" (Cambridge Advanced Learner's Dictionary, 2005: 528).

As for the status of women, it can be said that there are some turning points for them. The first one took place in the eighteenth century on which new technologies were involved in the production processes, the available social structure were radically transformed as a result of the Industrial Revolution during which the "machines and the other technologies such as steam power replaced the muscles of humans and animals" and which also "gave rise to new models of transportation such as steamboats and trains" (Pierce, 2005: 4; Yılmazer, 2011: 283). This process which initiated in 1700s, ended the tradition to live in the rural areas and fostered the migration. People commenced to design new machined to carry out challenging tasks which also brought factories and bank. These developments

which are in line with the steam power were followed with the giving up the traditional ways of life which is village and rural areas based (Housel, 2008: 4; Crafts, 2004: 522).

In this process, the production increased and so did the demand for the cheap labours. At this point, the cheap women labours came to fore and in the countries where the industrial revolution took place, the women employees participated in the workforce (Yılmazer, 2011: 283). Having followed the industrial revolution, a great many things changed radically concerning the concept of "work" or "workers". Also, the status of the women employees changed after industrial revolution and their roles were redefined as well. These were stated in the following table.

Table 1: The Changing Status of Women

The Changing Status of Women	
Pre Industry	**Post Industry**
Women as Unpaid Family Workers	Women As Low Paid Factory Workers
Women in Farm	Women in Factories
Natural Way of Life	Artificial Based Way of Life
No wage, factory	Wage Earnings
Farm Based Life	Factory Based Life
No Time Settings (No Ascertained Work Hours)	Time Settings and Punctuality (Ascertained Work Hours)
No Distinction Between Working Life and Social Life	Absolute Distinction Between Working Life and Social Life
No Social Policy Issues	The Commencement of Social Policy Issues

According to table 1, it can be stated that the industrial revolution by means of which many different concepts such as wage, factories, time based works entered to the working life is something like new era for the women employees as well. All these pave the way that this is a radical transformation in the social infrastructure of labour force. Before going into the details about the gender discrimination, it will be quite useful to have a look at the "glass ceiling effect" which is the main basic cornerstone of the term of gender discrimination.

GLASS CEILING EFFECT

The term glass ceiling effect can be defined as the "unseen barriers of career for the women employees", "unseen problems of women advancement" or "artificial barriers to the advancement" in other words, it is the role given or line drawn by the men dominant societies to the women that restrict the women's capabilities and sabotage their careers and create equality as well as stratification phenomena in the society and organizations (Türkkahraman and Şahin, 2010: 75; Berry and Bell, 2012: 236, 237; Smith and Joseph, 2010: 751; Lee, 2002: 695).

The entrance of the women into the work life commenced after the industrial revolution as stated before under the title of the gender and the changing status of the women employees. In the aftermath of industrial revolution, the cheap employees demand increased and within this framework the women who were just the unpaid family workers and whose role was just "children and husband caring gender" converted into the ones who stepped into the working life with men. However, long after, some of the barriers were put in front of the women employees which solely results from their gender and their capabilities and so, the women were pushed into a dilemma, which is "being a mother or housewife" or "being a working gender" (Türkkahraman and Şahin, 2010: 76). These career based dilemma was explained by Kirkpatrick (1974: 3) cited by Palmer and Simon (Palmer and Simon, 2008: 3, cited by Kirkpatrick, 1974: 3).

"Like men, women gain status for effective, responsible performance of culturally sanctioned roles. Any effort to perform roles assigned by the culture to the opposite sex is likely to result in a loss of status on the sex specific status ladder. The values on which women are expected to concentrate are those of affection, rectitude, well being; the skills relevant to the pursuit of these values are those associated with nurturing, serving, and pleasing a family and community: homemaking, personal adornment, preparing and serving food, nursing the ill, comforting the downcast, aiding and pleasing husband, caring for and educating the young. It is assumed furthermore that these activities will consume all a women's time, that to perform them well is both a full time and a life time job."

As referenced above, the roles given to the women employees are indeed culturally shaped and sanctioned ones which restrict the capabilities of them, and which can be regarded as "hindering factors to the advancement of the women's career" and also which is in clash with the "equal opportunities" concept (Pomper, 2011: 465; Veale and Gold, 1998: 17).

GENDER DISCRIMINATION

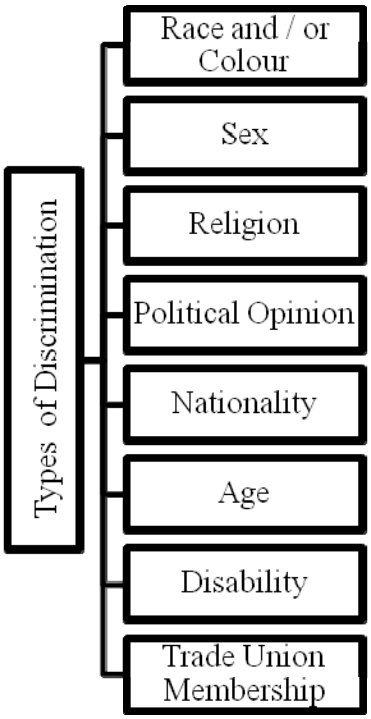
Gender roles which continue to leave an impact on the crucial individual decisions such as education, career paths, family, working relations, and fertility are of great significance for the distribution of the convenient roles in the society. These decisions also have an important role on the economy and the social life. That's why, it is fairly crucial for both men and women to carry out a job that is peculiar to their features (Strategy For Equality Between Men and Women 2010, 2015, 2011: 8).

The discrimination of the employers can be seen all around the world in all the lines of businesses. The discrimination which can be regarded as direct or indirect discrimination is concerned with especially on the basis of politics, nationality, ethnicity and religion which are in line with the definition of the ILO as well (Korucu and Bakırtaş, 2006: 255). According to ILO, discrimination can be defined in this way.

"Discrimination at work includes any "distinction, exclusion, preference … which has the effect of nullifying or impairing equality of opportunity or treatment in employment or occupation" (Discrimination (Employment and Occupation) Convention, No 111, Article 1 (b) cited by International Labour Organization Multinational Enterprise Programme ILO Helpdesk No 5, 1958: 1). The term discrimination in the workplace includes variety of topics ranging from sex, race, religion, political ideas, nationalities, age to color, disability, trade union membership and exc.

For almost a century, the size of the female employees has been increasing in all the countries. But the actual problem is that the size of the female employees is not matched to the size of the male ones. In other words, there is a big gap between the numbers of the female employees and the male ones. In addition to this, female employees possess difficulty in getting higher level employment positions and it is much harder them to be promoted compared to men and they are underpaid as well (Livanos, Yalkin and Nunez, 2009: 815). All these things pave the way that the female employees are regarded as a secondly important workforce after men and the men employees are considered more secure than women which also the other indicators of discrimination (Livanos, Yalkin and Nunez, 2009: 815). The types of discrimination can be mentioned as in the following figure.

Figure 1: Types of Discrimination on The Basis of Women Employees

Source: International Labour Organization Multinational Enterprise Programme ILO Helpdesk No 5, pp. 1, 2.

As stated in Figure 1, there are a great many reasons for the job owners to expose the women employees to discrimination. The initial one is to discriminate them according to their races. Some of the races can be superior than the others for the employers in the workplace and they can be privileged which is the case for the sex, religion, political opinion, nationality, age oriented issues. At the same time, the employers may treat the disabled women employees humiliatingly than the others. Also, even the trade union membership can be sometimes problematic for the employees although it is forbidden in the labour law.

The women employees have been participating in the economic factors for a long time. Before the industrial revolution, they were the sinequanons of the field work, in other works, farming works. And even after the industrial revolution, they became one of the significant workforces of the every society. However, the actual problem is their status; in other words, they were not given equal care as the men in the labour market. For example, they are regarded as unpaid family workers before the industrial revolution, and in the aftermath of it, they were still taken into account as the second workforce after men in the industry. More than anything else, the rates reveal that the women employees are the second workforce component compared to men in terms of their participation to employment and labour market even in the developed countries (Gönüllü and İçli, 2001: 81, 82).

THE METHODOLOGY OF THE RESEARCH

The research aims at shedding light on the gender gap as well as gender discrimination taking place all over the world, but particularly concentrating on Turkey. The main focus in the study is to analyze the case of women employees in Turkey within the framework of gender discrimination by taking into account some samples in the world in order to suggest a comparative approach. Therefore, the methodology of the research is going from general to specific points, that is to say, from the word based analysis to Turkey centered focus.

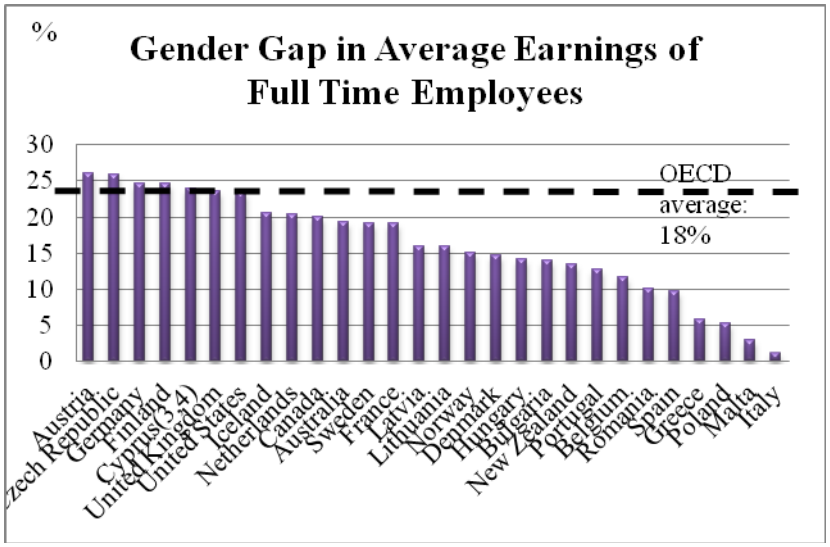
DATA ANALYSIS OF THE RESEARCH

In order to gather data, some very important and secure sites fundamentally on the point of Labour Economics such as OECD (Organization for Economic Cooperation and Development), ILO (International Labour Organization), and TUIK (Turkish Statistical Institution), and the World bank were used. All these data center on some certain criteria like the employment participation rates of female and male employees from 1999 to 2008 in Turkey, employment rate of women (15-64) years old in some countries, gender gap in average earnings of full time employees, gender gap employment rate in 2009, part time employment rates in 2009, educational employment rate based upon gender (25 to 64 Year Old Females) 2008, the sector based distribution of women and men employees, employment participation rates based upon genders in Turkey, the rates of workplace relationship satisfaction rates all around Turkey, wage satisfaction rates all around Turkey.

Gender Gap in Average Earnings of Full Time Employees in The World

According to OECD Employment Database carried out March 2010 which is on the issue of gender gap in average earnings of full time employees, Austria takes the lead and the gender gap in Austria is more than the OECD average, 18 %.

Graphic 1: Gender Gap in Average Earnings of Full Time Employees in the World

Source: OECD Employment Database, March 2010.

Following Austria, Czech Republic is the second country concerning this issue. Interestingly, UK which has actually 65.3 % employment rate of women in 2010 according to OECD rates has more gender gap than the OECD

average. Additionally, New Zealand which has the highest rate on women employment participation to workforce to the data of OECD 2011, the rate of which is 66.7 % in 2010 possess less gender gap between men and women about workforce participation. This fact can be interpreted in a way that in some of the developing countries, the rates of employment participation of women in 2011 are in compatible with gender gap in average earnings of full time employees while it is not for the others. For example, according to OECD Employment Rate of Women, 2011 Italy has the second lowest rate of female participation to workforce after Turkey with 46.1 % in 2010, however, here, in the graphic 1 above, it has the least gender gap in average earnings of full time employees which must be high actually. Therefore, it can be stated that there is a contradiction here which means that the gender gap in average full time earnings of full time employees is not related to the women employment rate to the workforce for some countries like Italy which has also the lowest gender gap.

The Sector Based Distribution of Women and Men Employees in The World

In the world, the sector based distribution of women and men employees reveal the other dimension of gender discrimination. Regarding the table below, it can be said that the sector which provides employment more than the others is the "services".

Table 2: The Sector Based Distribution of Women and Men Employees

Countries	**The Sector Based Distribution of Women and Men Employees (%)**					
	Agriculture		**Industry**		**Services**	
	Women	**Men**	**Women**	**Men**	**Women**	**Men**
Austria	6	6	12	31	82	57
Belgium	1	2	11	36	88	61
France	2	4	11	34	86	61
Luxemburg	1	2	6	22	87	71
Netherlands	2	3	8	27	85	63
Spain	3	6	11	40	86	55
Sweeden	1	3	9	33	90	64
United Kingdom	1	2	9	32	90	66
USA	1	2	9	30	90	68
Germany	2	3	16	41	83	56
Japan	5	4	17	35	77	59
Norway	1	4	8	33	90	63

Source: www.data.worldbank.org/topic/labor-and-social-protection cited by Işın Ulaş Ertuğrul Yılmazer, "Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar", Editör, Aysen Tokol, Yusuf Alper, Sosyal Politika, Dora Yayıncılık, Bursa, 1. Baskı, 2011, p. 284.

The table also suggests initially that agriculture suggests the least employment facilities. However, the employment rates in industry are higher than agriculture. Also, as industry necessitates physical well being and strength, men are much more employed than women in this sector as seen in the table above. In industry, the highest rate of men's employment belongs to Germany with 41 % and the least one belongs to Luxemburg with 22 %. As for the rates of

the women employees in industry centered sector, the country which has the highest rate is Japan with 17 % and the lowest rate is also Luxemburg with % 6. As stated before, in the services sector, the rates of female employees are higher than men in all the countries mentioned. Provided that the different genders choose the jobs which are in coordination with their features, it is no surprise to point out the fact that the men are employed more in industry while the women are employed in services.

Employment Participation Rates in Turkey

The employment participation rates is of great significance to reveal a projection to what extent the men and the women take part in workforce between the years of 1999 to 2008 in Turkey.

Table 3: The Numbers of Employment Participation Based Upon Years In Turkey

Years	Men	Women	Total
1999	15257	6157	21413
2000	15780	5801	21581
2001	15555	5969	21524
2002	15232	6122	21354
2003	15256	5891	21147
2004	16023	5768	21791
2005	16346	5700	22046
2006	16520	5810	22330
2007	15382	5356	20738
2008	15598	5595	21194

Source: International Labour Organization (ILO).

According to the table 3, when the employment participation rates are analyzed, it can be stated that the male workers are actually higher than the females in all the years mentioned. At the same time, in spite of some fluctuations, there is an ongoing increase on the males' participation to workforce rates. In other words, the men who participated in the workforce increased from 15 257 in 1999 to 15 598 in 2008. The highest number is reached in the year 2006 and after that it starts to decrease. As for the women workforce, it is fewer than the men in each year. Proportionally, the number of the women employees is virtually three times less than the men. In addition to this, the numbers of the female workers in 1999 and in 2008 put forward that nearly in each year; female workers' numbers have been decreasing, from 6157 to 5595. This can be interpreted that the number based gap between male and female workers on their contribution to labour market will continue.

Employment Rate of Women (15-64 years old) (%)

It will be useful to have a look at the employment rate of women of 15 to 64 years old in some of the developed countries to make a comparison with Turkey.

Table 4: Employment Rate of Women (15-64 years old) (%)

Countries	2006	2007	2008	2009	2010
Australia	65.5	66.1	66.7	66.3	66.2
France	58.6	59.7	60.4	60.0	59.9
Germany	61.4	63.2	64.3	65.2	66.1
Ireland	59.1	60.7	60.5	57.8	56.4
Italy	46.3	46.6	47.2	46.4	46.1
Japan	58.8	59.5	59.7	59.8	60.1
New Zealand	68.2	68.7	68.7	67.4	66.7
Poland	48.2	50.6	52.4	52.8	53.0
Turkey	22.7	22.8	23.5	24.2	26.2
United Kingdom	66.8	66.3	66.9	65.6	65.3

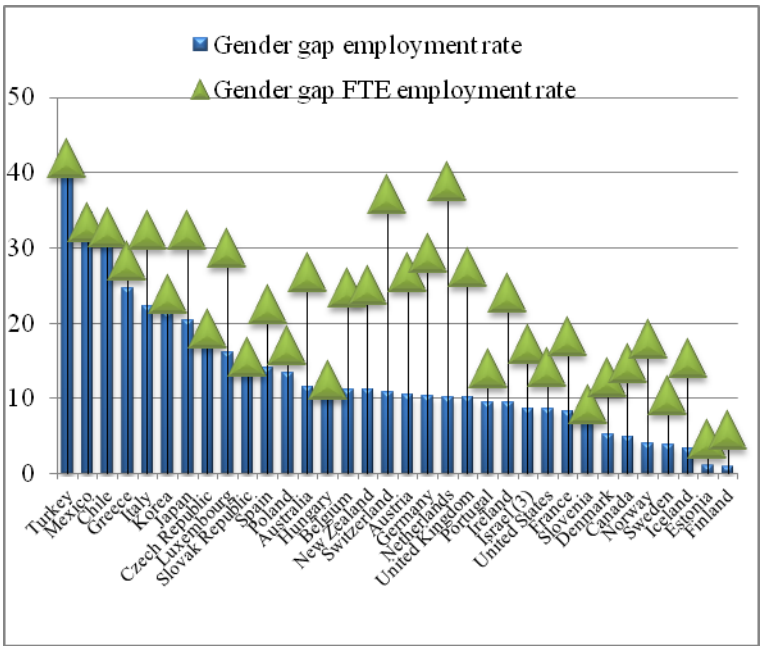
Source: OECD Employment Rate of Women, 2011.

When looked at the table 4, it can be seen that the highest rate belongs to New Zealand with 68.2 % in 2006, 68.7 % in 2007, 68.7 % in 2008, 67.4 % in 2009, and % 66.7 in 2010. Moreover, United Kingdom has the second highest rate in terms of employment rate of women with 66.8 % in 2006, 66.3 % in 2007, 66.9 % in 2008, 65.6 % in 2009, 65.3 % in 2010 successively. As for Turkey, it has the lowest rate of female workforce among the developed countries mentioned above and as a matter of fact there is a big gap with these countries. To put in another way, it can be demonstrated that the employment rate of women is 22.7 % in 2006; 22.8 % in 2007; 22.3 % in 2008; 24.2 % in 2009; and 26.2 % in 2010 in Turkey which is indeed the lowest rate of women employment participation. From this perspective, it can be argued that the gender gap is higher in Turkey than the other developed countries, which is also in line with the developmental level of the countries.

Gender Gap Employment Rate 2009

The OECD Employment Outlook carried out in 2010 reveals that Turkey with 40 % or over has both the highest gender gap employment rate and gender gap full time employment rate which can be interpreted that both gender gap employment rate and gender gap full time employment rate are the problematic areas that Turkey encounters right now.

Graphic 2: Gender Gap Employment Rate 2009

Source: OECD Employment Outlook 2010.
Note: FTE (Full Time Employment)

This also fosters the idea that women participation in employment is not the one as desired. Depending upon the graphics, it can also be stated that the gender gap decrease as the countries' economic development go up such as United States, Sweden, United Kingdom, Finland and so forth. This also means that there is a direct correlation between the development rate of some particular countries and gender gap employment rate in overall. On the other hand, the gender gap full time employment rate which is near to Turkey belongs to Netherlands which has lower gender gap employment rate than Turkey though. Finally, as can be seen from the Graphic, Finland has the lowest rate of gender gap employment whereas Estonia has the lowest gender gap full time employment rate.

Gender Centered Part Time Employment Rates

According to the OECD Employment Outlook, 2010 UK comes first depending upon part time employment rates of women with 38.8 %. Here, it can be demonstrated that there is coordination for UK between OECD Employment rates of women 2011 with 65. 3 % which is the second highest female employment participation rate after New Zealand as this was mentioned well in advance.

Table 5: Part Time Employment Rates, 2009.

Part Time Employment Rates, 2009		
Countries	**Men**	**Women**
Australia	13.2	38.3
France	5.1	22.4
Germany	8.0	38.1
Ireland	10.7	37.4
Italy	5.9	30.5
Japan	10.5	33.8
New Zealand	11.9	34.5
Poland	5.0	13.1
Turkey	6.4	23.5
United Kingdom	10.9	38.8

Source: OECD Employment Outlook, 2010.

Following UK, there is Australia with the rate of 38.3 % of the women employees concerning their part time employment rates. Germany, in addition, comes after Australia as a third rank that has the rate of 38.1 %. In this table, it can also be observed that the more the country develops especially economically the more the higher the country has employment rates of women employees. As for Turkey, the rate of part time women employees is 23.5 % that is higher than the last country Poland the part time employment rate of which is 13.1 %. Poland which has 53.0 % rate of women employment according to OECD Employment rate of women 2011 does not have the identical performance on the part time employment rate of women. What's more, it is clear in the table that the higher the women part time employees, the higher the men employees except for Germany actually.

Educational Employment Rate Based Upon Gender (25 to 64 Year Old Females)

The analysis of educational employment rate based upon gender gives ideas about the case of female employment and gender discrimination as well.

Table 6: Educational Employment Rate Based Upon Gender (25 to 64 Year Old Females) 2008

All Levels of Education		
Countries	**Female Employment Rate**	**Gender Gap**
Australia	67.4	-17.5
France	67.8	-10.3
Germany	69.6	-12.2
Ireland	64	-18
Italy	52.2	-25.8
Japan	62.2	-27.3
New Zealand	71.8	-16.3
Poland	59.6	-16.1
Turkey	25.8	-50
United Kingdom	69.3	-13.8

Source: OECD 2008.

According to table , the country which has the highest gender gap in line with female employment rate based upon all levels of education is Turkey with -50 gender gap which can be interpreted that the numbers of female students

and those who participate in the workforce are so restricted. At the same time, Turkey with 25.8 % possesses the lowest female employment rate considering all levels of education. On the other hand, the second highest gender gap belongs to Japan with -27.3 despite the fact that the female employment rate is higher than Turkey with 62.2 %. As for the country that has the least gender gap is Germany, -12.2 and the female employment rate is 69.6 %.

Employment Participation Rates Depending Upon Genders in Turkey

According to the data of Turkish Statistical Institution (TÜİK) on Employment Participation Rates in Turkey, it can be uttered that the highest women labour force is in rural areas with 32.9 % in 2008 which reveal that the role of the women considered as unpaid family workers and the patriarchal system are still going on and the women's participation in employment are quite limited.

Table 7: Employment Participation Rates Based Upon Genders in Turkey

Years	TURKEY		URBAN		RURAL	
	The Rates of Employment Participation (%)		The Rates of Employment Participation (%)		The Rates of Employment Participation (%)	
	Women	Men	Women	Men	Women	Men
1988	34,3	81,2	17,7	78,1	50,7	84,7
1989	36,2	80,6	17,8	76,8	55,1	84,8
1990	34,2	79,7	17,1	76,8	52,0	83,0
1991	34,1	80,3	15,7	77,0	55,6	84,2
1992	32,7	79,7	17,0	76,8	52,0	83,1
1993	26,8	78,1	15,7	75,2	40,6	81,6
1994	31,3	78,5	17,4	75,4	49,0	82,6
1995	30,9	77,8	16,8	74,1	49,3	82,6
1996	30,6	77,3	16,0	73,2	49,8	82,9
1997	28,8	76,8	16,9	73,0	45,0	82,0
1998	29,3	76,7	16,8	72,8	46,9	82,5
1999	30,0	75,8	17,8	72,2	47,5	81,2
2000	26,6	73,7	17,2	70,9	40,2	77,9
2001	27,1	72,9	17,4	70,6	41,7	76,4
2002	27,9	71,6	19,1	69,8	41,4	74,5
2003	26,6	70,4	18,5	68,9	39,0	72,9
2004	23,3	70,3	17,9	69,1	36,7	73,3
2005	23,3	70,6	17,0	70,0	33,9	72,0
2006	23,6	69,9	16,4	69,3	33,1	71,3
2007	23,6	69,8	16,1	69,3	32,5	71,0
2008	24,5	70,1	16,6	69,5	32,9	71,6

Source: TUİK, Household Workforce Questionnaire.

Table 7 says also that in Turkey, there is a sharp decrease on the rates of female employment participation rates from 34.3 % in 1988 to 24.5 % in 2008. However, the sharpest decline of female employees take place in rural areas which diminished from 50.7 % in 1988 to 32.9 % in 2008 which is the indicator of the reality that the status of the women are changing a little bit even if it is not so effective. The other thing to be taken into account is the fact that

the female employment rates are lower than the males in Turkey, the rates of the women 24.5 % in 2008 whereas it is 70.1 % in 2008 for men which point out that the problem of gender discrimination is quite concrete in Turkey.

The Rates of Workplace Relationship Satisfaction Rates in Turkey

The life satisfaction research carried out by Turkish Statistical Institution put forward the idea that there is also differentiation between the rates of men and women on workplace relationship satisfaction rates in Turkey.

Table 8: The Rates of Workplace Relationship Satisfaction Rates in Turkey

(%)	Years					
	2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**
Total						
Quite Satisfied	9,2	9,6	8.7	10,2	8,4	7,9
Satisfied	73,3	74,2	75,4	77,5	77,0	75,9
Uncertain	13,1	11,4	11,8	9,5	12,0	12,5
Not satisfied	3,5	4,2	3.7	2,4	2,5	2,9
Never Satisfied	0,9	0,6	0.5	0,4	0,1	0,8
Women						
Quite Satisfied	11,7	8,3	10,7	13,1	11,0	9,1
Satisfied	69,3	74,9	69,9	74,8	72,4	75,3
Uncertain	13,5	11,9	14,8	9,9,	12,2	11,4
Not satisfied	4,3	3,8	4,1	1,9	4,1	3,3
Never Satisfied	1,1	1,1	0,6	0,4	0,3	0,9
Men						
Quite Satisfied	8,6	10,0	8,2	9,5	7,6	7,5
Satisfied	74,3	74,0	76,7	78,1	78,3	76,2
Uncertain	13,0	11,2	11,0	9,4	12,0	12,8
Not satisfied	3,3	4,3	3,5	2,6	2,1	2,8
Never Satisfied	0,9	0,5	0,5	0,4	0,1	0,7

Source: TÜİK, Life Satisfaction Research, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.

The males are more satisfied than the females generally in nearly all the years stated in 2004 69, 3 % for females, 74.3 % for males; in 2005 74.9 % for females, 74.0 % for males; in 2006 69.9 % for females, 76.7 % for males; in 2007 74.8 % for females, 78.1 % for males; in 2008 72.4 % for females, 78.3 % for males; in 2009 75.3 % for females, 76.2 % for males. Even though there is an actual gender discrimination between males and females, the females who attended to labour market are satisfied with their workplace relationship which also the case for male workers.

Gender Based Wage Satisfaction Rates in Turkey

There is a distinction for wage satisfaction rates in Turkey. Initially the women are on the opinion that the jobs in Turkey have no monetary earnings which is the highest percentage in every year except 2007, so to say, 31.3 % in 2006; 19.7 % in 2007; 25.6 % in 2008.

Table 9: Wage Satisfaction Rates in Turkey

Gender	(%)	2006	2007	2008
	Turkey			
Women	**Quite Satisfied**	1.1	3.2	3
	Satisfied	21.4	29.5	20.9
	Uncertain	19.5	19.9	21.8
	Not Satisfied	21.0	20.7	22.1
	Never Satisfied	5.6	7.0	6.6
	Never Money Earnings	31.3	19.7	25.6
Men	**Quite Satisfied**	2.1	1.9	2.2
	Satisfied	27.7	30.5	28.9
	Uncertain	24.0	24.1	23.7
	Not Satisfied	33.9	31.3	33.4
	Never Satisfied	8.6	8.8	8.6
	Never Money Earnings	3.8	3.3	3.2

Source: TÜİK, Life Satisfaction Research.

As for male workers, it can be said that they are satisfied with their wage earnings which indicate that the women are regarded as secondly important workforce and they are cheap labour force when compared to men which signals that the discrimination still goes on. Perhaps this can be interpreted in a way that the places where the women worked altered from farming to factory or services but their roles do not change radically; in other words, they were unpaid family worker in the past but now, they are low paid factory or services based workers. All these things show clearly that the places to work for females changed but their roles remained nearly the same except for minor advances, and this is not sufficient for their status to be more efficient and productive.

Conclusion

The Industrial Revolution which is the milestones of the growth of the industry and relatively to the expansion of the other sectors of the economy covers some other subsectors such as manufacturing, mining, and building (More, 2000: 3). This revolutionary event not only left deep impact on the industry and industrial relations, but also it has profound influence on the sociological life of the individuals. Foremost, it created a genre called as male and female workers.

In the aftermath of the industrial revolution in parallel to the women's entrance to the labour force which is virtually third times less than the men, the glass ceiling effect occurred as a result of fewer participation of the women employees to employment and those who participated in it face to face hindrances to be promoted. In a way, this is the direct result of the cliché roles given to female workers by men. To put in another way, the women are regarded

as incapable of carrying out certain jobs in services and industry which result in gender inequality as well. The glass ceiling effect also stems in gender discrimination.

Taking into account gender employment participation numbers in Turkey from the years 1999 to 2008, it can be argued that the numbers of the male employees who attend to the workforce are more than females. This case is fostered by 26.2 % in 2010 which signals the employment rate of women in Turkey and which is also the lowest rates among the countries such as Australia, France, Germany, Ireland, Italy, Japan, New Zealand, Poland, United Kingdom selected as samples. This statistics are the other indication of the reality that the gender gap is big in Turkey actually which is verified by the other data like gender gap employment rate, part time employment rate based upon gender, female employment rate considering all levels of education, Turkish Statistical Institution. In other words, the great majority of women are satisfied with working place relationships even if there is a limited employment participation of women.

According to the wage satisfaction rates of women, it can be stated that most of the women are on the opinion that their job do not have any monetary earnings which imply that the great majority of the women employees are still unpaid workers different from men. To sum up, the result of the study is:

Generally, the wage satisfaction rate for women, their participation in the labour market are not promising; contrarily many of them consider that they do not earn any or enough money from their works which is also the illustration of the fact that the image of unpaid family workers haven't still changed and the gender gap is still going on even though these female workers are satisfied with their works which is a contradiction. This situational case fosters the idea that new social policy procedures are to be implemented to develop the status of women and to enhance their labour market participation.

References

Berry, D. and Bell M. P. (2012). "Inequality in Organizations: Stereotyping, Discrimination, and Labour Law Exclusions", Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, Vol 31, No 3, pp. 236-248.

Blakemore, K. and Griggs, E. (2007). Social Policy An Introduction, Third Edition, Open University Press, USA.

Bradley, H. (2007). Gender, Polity Press, UK, USA.

Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Second Edition, Cambridge University Press, 2005.

Crafts, N. (2004). "Productivity Growth in The Industrial Revolution: A New Growth Accounting Perspective", The Journal of Economic History, Vol 64, No 2, pp. 521-535.

Crosby, F. J., Stockdale, M. S., Ropp S. A. (2007). Sex Discrimination in the WorkPlace, Balckwell Publishing, USA, UK.

Discrimination (Employment and Occupation) Convention (1958). No 111, Article 1 (b) cited by International Labour Organization Multinational Enterprise Programme ILO Helpdesk No 5.

Gönüllü, M. and İçli, G. (2001). "Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 25, No 1, pp. 81-100.

Housel D. J. (2008). Industrial Revolution, Teacher Created Material Publishing,, USA.

International Labour Organization Multinational Enterprise Programme ILO Helpdesk No 5, pp. 1, 2.

Kirkpatrick, J. (1974). Political Woman, New York: Basic Books.

Koyuncu, C. and Bakırtaş, İ. (2006). "İşveren ve İşletme Profili Açısından Perakendeci İşletmelerde Cinsiyet Ayrımcılığı", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, pp. 255-272.

Lee, S. M. (2002). "Do Asian American Faculty Face A Glass Ceiling in Higher Education?" American Educational Research Journal, Vol 39, No 3, pp. 695-724.

Livanos, I., Yalkin Ç., and Nunez I. (2009). "Gender Employment Discrimination: Greece and The United Kingdom", International Journal of Manpower, Vol 30, No 8, pp. 815-834.

More, C. (2000). Understanding The Industrial Revolution, Routledge Publication, USA, Canada.

OECD Employment Database, March (2010).
OECD Employment Outlook (2010).
OECD Employment Rate of Women, (2011).

Palmer, B. and Simon D. (2008). Breaking The Political Glass Ceiling Women and Congressional Elections, Second Edition, Published by Taylor Francis E Library, New York, USA.

Pierce, A. (2005). The Industrial Revolution, Published by ABDO Publishing Company, USA.

Pomper, D. (2011). "Fifty Years Later Mid Career Women of Color Against The Glass Ceiling in Commmunications in Communications Organizations", Journal of Organizational Change Management, Vol 24, No 4, pp. 464-486.

Rose, S. O. (2010). What is Gender History?, Polity Press Publication, UK, USA.

Smith, J. W. and Joseph, S. E. (2010). "Workplace Challenges in Comporate America: Differences in Black and White", Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, Vol 29, No 8, pp. 743, 765.

Strategy For Equality Between Men and Women 2010-2015, European Commission, Belgium, 2011, pp. 1-40.

TUİK, Household Workforce Questionnaire.

TÜİK, Life Satisfaction Research, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009.

Türkkahraman, M. and Şahin K. (2010). "Kadın ve Kariyer", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2/1, pp. 75-88.

Veale, C. and Gold, J. (1998). "Smashing Into The Glass Ceiling For Women Managers", Journalf of Management Development, Vol 17, No 1, pp. 17-26.
www.data.worldbank.org/topic/labor-and-social-protection

Yılmazer, I. U. E. (2011). "Kadınlara Yönelik Sosyal Politikalar", Editör Aysen Tokol, Yusuf Alper, Sosyal Politika, Dora Yayıncılık, pp. 282-294.

VERİ MADENCİLİĞİ VE LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİ VERİLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Mehmet Ali ALAN, Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, alan@cumhuriyet.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada, veri madenciliği yöntemiyle Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencilerine ait veriler kullanılarak bir uygulama yapılmıştır. Lisansüstü öğrencilerine ait verilerden yararlanarak, hem bu verileri en başarılı sınıflandıran algoritma, hem de öğrencilerin programı, cinsiyeti, Sivas ilinden ya da başka bir ilden olması, kadrosunun araştırma görevlisi olup olmaması ve ders döneminin farklı olmasının notlarını etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda SimpleCART algoritmasının sınıflandırma oranı en yüksek algoritma olduğu, doktora programına kayıtlı öğrencilerin yüksek lisans programına kayıtlı öğrencilere göre daha yüksek başarı notlarına sahip oldukları ancak cinsiyetin, kadronun, ilin ve ders döneminin başarıyı etkilemediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Veri Madenciliği, Sınıflandırma Analizi, Veri Ambarı, WEKA

DATA MINING AND AN APPLICATION ON GRADUATE STUDENTS' DATA

ABSTRACT :In this study, an application was conducted using the data from students in Institute of Social Sciences in Cumhuriyet University with data mining method. Benefiting from the data of postgraduate students, both algorithm, which classifies the data best, and students' program, gender, whether they are from Sivas, whether they are research assistant, and whether the difference of term affects the grades are tried to be confirmed. as a result of the study, it is explored that classification rate of SimpleCART algorithm is the highest, students registered in doctoral program have better achievement than the postgraduate students, but gender, personnel cadre, city and term don't affect the achievement.

Key Words: Data Mining, Classification Analysis, Data Warehouse, WEKA

GİRİŞ

İşletmeler çeşitli vesilelerle, değişik amaçlarla, farklı şekillerde verilerini tutmaktadırlar. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte veritabanlarının yapıları da değişmiş ve daha fazla veri bu veritabanlarında tutulmaya başlanmıştır. Verilerin veritabanına işlenmesi kadar, bunların veritabanından süzülmesi, sorgulanması, alışılmış ya da alışılmamış sonuçların çıkarılması da önem kazanmıştır.

Veritabanlarındaki veriler üzerinde farklı disiplinler, farklı amaçlarla istatistiksel ya da matematiksel analizler yapmaktadırlar. Söz konusu analiz tekniklerinden biri de veri madenciliği yöntemidir.

Bu çalışmanın amacı, veri madenciliği tekniğini kullanarak, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencilerine ait veriler yardımıyla bir analiz yapmaktır. Bu amaçla adı geçen enstitüdeki mevcut kayıtlı olan öğrencilere ait tüm veriler ele alınarak, veri madenciliğinin en yaygın kullanılan tekniklerinden "Sınıflandırma Analizi" yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada veri madenciliği ve yöntemleri, veri ambarının önemi ve nasıl hazırlandığına değinildikten sonra, veri ambarındaki veriler ile bir uygulama yapılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir.

VERİ MADENCİLİĞİ VE YÖNTEMLERİ

Günümüzde kurumlar büyük miktarlarda veri üretmekte ancak bu veriler içinde anlamlı ve yararlı bilgiyi ortaya çıkarmakta zorluklar yaşamaktadırlar. Geleneksel istatistik yöntemlerle büyük boyuttaki veriyi çözümlemek kolay değildir. Bu nedenle verileri işlemek ve çözümlemek için özel yöntemlere gereksinim duyulmuştur. Veri madenciliği yöntemleri bu gereksinimi karşılamak üzere ortaya çıkmıştır (Özkan, 2008:IV).

Veri madenciliği, hem yararlı hem de anlaşılabilir verilerle, alışılmamış yollarla verileri özetleyen ve gizli ilişkileri ortaya koyan bir analiz yöntemidir (Larose, 2006: xi). Veri madenciliği, öncelikle bilinmeyen desenlerin ortaya konması amacıyla bilimsel ve teknik veri araştıran, veri tabanındaki bilgi keşfi süreçlerinden biridir (Rokach and Maimon, 2005:2).

Gartner Group'a göre veri madenciliği, istatistiksel ve matematiksel yöntemler kadar desen tanıma teknolojilerinin kullanılmasıyla, depolardaki muazzam miktarlardaki depolanmış verilerin elenmesi ile yeni anlamlı birliktelikler, desenler ve trendler keşfetme sürecidir (Larose, 2005:2).

Disiplinler arası nitelik taşıyan veri madenciliğini en yaygın kullanan bilim dalları; veritabanı sistemleri, istatistik, matematik, makine öğrenmesi, görselleme ve bilişim bilimleridir (Han and Kamber, 2006:29). Veri madenciliği, verinin bütününü kullanması bakımından diğer istatistiksel verilerden ayrılır. Bu yöntemle, geleneksel yollarla elde edilmiş küçük verilerle çalışma yerine daha kolay değerlendirme yapabilecek, yeni bağımsız veriler tercih edilebilmektedir (Weiss and Zhang, 2003:426).

Veri madenciliği analizinde yaygın olarak kullanılan üç yöntem vardır:

- Sınıflandırma
- Kümeleme
- Birliktelik Kuralları

Veri tabanları, rasyonel karar almayı sağlayacak gizli bilgiler bakımından zengindir. Sınıflandırma ve tahmin, gelecek veri trendlerinin tahmini veya önemli veri sınıflarının açıklanmasında kullanılan iki önemli veri analiz tekniğidir. Bu analizler büyük miktarlardaki verilerin daha iyi anlaşılması için bize yardım edebilir (Han and Kamber, 2006:285).

Sınıflandırma, günlük yaşamda çok sıklıkla başvurulan bir işlemdir. Sınıflandırma ile nesneler bölünerek ayrıştırılır, yani karşılıklı olarak özel ya da genel kategorilerden her biri bir sınıf olarak atanabilir. Pek çok pratik karar verme işlemi, bir sınıflandırma problemi olarak formüle edilebilir. Örneğin kişiler ya da nesneler birçok kategoriden biri olabilir (Bramer, 2007:23)

Sınıflandırma, farklı sınıflardaki, değişik öğeleri ayırma sürecidir. Bu sınıflar, iş kuralları, sınıf sınırları veya bazı matematiksel fonksiyonlar olabilir. Sınıflandırma işlemi, sınıflandırılmış olan öğenin, bilinen bir sınıf değeri ile özellikleri arasındaki bir ilişki üzerine inşa edilebilir. Bu sınıflandırma tipi, "denetimli öğrenme" olarak isimlendirilir. Eğer bir sınıfın bilinen örnekleri yoksa bu sınıflandırma denetimsizdir. En yaygın denetimsiz sınıflandırma yaklaşımı, kümelemedir. Kümeleme teknolojisinin en yaygın uygulamaları, perakende ürünlerde birliktelik analizi (market sepet analizi) ve dolandırıcılık tespitidir (Nisbet, et al., 2009: 235).

Veri madenciliğinde denetimli öğrenme kavramı, bir sınıflandırma ile bilinen veriler temelinde bir sınıflandırma fonksiyonu öğretmek ya da bir sınıflandırma modeli inşa etmektir. Bu fonksiyon ya da model, veri tabanındaki verileri hedef niteliklere dönüştürür, dolayısıyla yeni veriler sınıf tahmininde kullanılır (Dong-Peng,,at al.,2008:36).

Kümeleme Analizi (clustering), veri madenciliğinin en önemli alanlarından birisidir. Amacı, nesneleri birbirlerine olan benzerliklerine göre gruplara ayırmaktır. Eldeki veriler incelenerek benzer olanlar bir kümeye, benzer olmayanlar ise başka bir kümeye toplanırlar.

Verilerin kümeleme analize göre modellenmesinde matematik, istatistik, makine öğrenimi ve yapay zekâ gibi birçok alandan yararlanılır. Makine öğrenimi açısından, her bir küme gizli bir örüntüyü temsil eder. Uygulanan

öğrenme ise bir denetimsiz öğrenmedir. Kümelemedeki öğrenmenin denetimsiz öğrenme olmasının nedeni önceden belirlenmiş sınıfların olmayışıdır (Silahtaroğlu, 2008:39,40).

Olayların birlikte gerçekleşme durumlarını çözümleyen veri madenciliği yöntemlerine birliktelik kuralları (association rules) adı verilmektedir. Bu yöntemler, birlikte gerçekleşme kurallarını belirli olasılıklarla ortaya koymaktadır (Özkan, 2008:157).

VERİ AMBARININ HAZIRLANMASI

Veri Ambarı (Data Warehouse), yerleşik sistemlerde ve diğer dışsal sistemlerde var olan verilerin ayıklanması ve temizlenmesi; karar verme mekanizmalarına hizmet edecek şekilde hazırlanması, doğru şekilde saklanması, çeşitli son kullanıcı programları aracılığıyla veriye erişilmesi ve belirleyici veri ilişkilerinin aranıp bulunması işlemlerinin tümünü içeren bir aktiviteler zinciridir (http://www.datawarehouse.gen.tr).

Bir veri ambarının yapısı, verilerin temizlenmesini, bütünleştirilmesini ve birleştirilmesini gerektirir. Veri ambarının kullanımı çoğunlukla karar destek teknolojilerinin bir toplamını gerekli kılar (Han and Kamber, 2006:107).

Veri Ambarı, son yıllarda, bilgi üreticilerine (tepe yöneticiler, yöneticiler ve analistler) daha iyi ve daha hızlı karar alma imkanı tanıyan veri kaynaklarının entegre edilmesinde önemli bir teknoloji olmuştur (Rahman, 2009:190).

Bu çalışmada veri madenciliği tekniği kullanılarak Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencilerine ait verilerle bir uygulama yapılmıştır. İlgili Enstitünün veri tabanındaki öğrencilere ait tüm veriler gerekli dönüşüm, birleştirme ya da elemeler yapılarak veri ambarı hazırlanmıştır. Veri tabanındaki veriler SQL ile sorgulanıp, yalnızca gerekli bilgilerin yer aldığı bir tablo oluşturulmuştur. Daha sonra bu tablodaki veriler okunarak, gerekli dönüşümler yapılmış ve VB.NET kullanılarak son tablodaki veriler, "veriset.arff" adlı metin dosyasına yazdırılmıştır.

Bu dönüştürme aşamasında gürültülü veriler ayıklanarak metin dosyasına yazımı engellenmiştir. Bu işlem öncesinde, veri tabanındaki 11316 olan kayıt sayısı 8586'ya inmiştir. Bu ayıklanma esnasında bazı veriler dönüşüme de tabi tutulmuştur. Bu dönüşümde il değişkeni için "Sivas" ya da Sivas dışındaki iller için "Başka", kadrosu değişkeni için Araştırma Görevlileri "ArsGor", bunun dışında kalanlar "DiğerK" şeklinde tanımlama yapılmıştır. Cinsiyet Değişkeni "ERKEK/BAYAN" değerlerini, dönem değişkeni ise Güz dönemi için "G", bahar dönemi için "B" değerini alırken, notlar değişkeni 1'den 100'e kadar sayısal değerler almıştır. Sınıflar ise YLISANS ve DOKTORA şeklinde tanımlanmıştır.

Çalışmada kullanılan verilere ilişkin tanımlanan değişkenler ve tipleri ise izleyen biçimdedir:

```
@RELATION Enstitu
@ATTRIBUTE Donem {G, B}
@ATTRIBUTE Notu Numeric
@ATTRIBUTE Sonuc {Gecti, Kaldı}
@ATTRIBUTE ili {Sivas, Baska}
@ATTRIBUTE Kadrosu {ArsGor, DigerK}
@ATTRIBUTE Cinsiyet {ERKEK, BAYAN}
@ATTRIBUTE Class {YLISANS, DOKTORA}
        @DATA
G,90,Gecti,Sivas,DigerK,ERKEK,DOKTORA
G,78,Gecti,Sivas,DigerK,ERKEK,DOKTORA
G,75,Gecti,Sivas,DigerK,ERKEK,YLISANS
```

...

UYGULAMA

Bu çalışmada,Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne ait veritabanı incelenmiş, öğrencinin notları, yüksek lisans/doktora düzeyinde olması, Sivas ilinden olup olmaması, araştırma görevlisi olup olmaması, cinsiyeti gibi veriler alınarak öğrencinin başarısının bu verilerle ilintili olup olmadığı araştırılmaya çalışılmıştır.Yapılan çalışmada Waikato Üniversitesinde geliştirilmiş olan WEKA Programının (Waikato Environmentfor Knowledge Analysis) 3.6.6 sürümü kullanılmıştır. WEKA Programı, açık kaynak kodlu bir yazılımdır. Bu program, pek çok sınıflandırma, kümeleme ve birliktelik kurallarına ait algoritmayı desteklemektedir. WEKA, metin tabanlı arff, arff.gz, names, data, csv, c45, libsvm, dat, bsi, xrff, xrff.gz dosya tiplerinin yanı sıra, veritabanlarını ve verilerin olduğu URL adreslerini de desteklemektedir.

Tablo 1. Sınıflandırma Analizine Ait Bazı Algoritmaların Başarım Dereceleri

Algoritmalar	Doğru sınıflandırılan Örnek	Kappa İstatistiği	Ortalama Mutlak Hata	Ortalama Hata Karekök	Görel i Mutlak Hata %	Görel i Hata Karekök %	TP Oranı	FP Oranı	F-Ölçütü
SimpleCART	8195	0.3397	0.0778	0.1988	84.2662	92.5997	0.954	0.735	0.945
Ridor	8194	0.2258	0.0457	0.2137	49.4578	99.5131	0.954	0.81	.941
RandomTree	8193	0.2838	0.0753	0.201	81.5932	93.5946	0.954	0.757	0.944
JRip	8192	0.3232	0.0804	0.2013	87.0927	93.7652	0.954	0.716	0.946
BFTree	8192	0.2971	0.0764	0.1983	82.734	92.3661	0.954	0.744	0.944
J48	8191	0.3141	0.0784	0.1994	84.9142	92.877	0.954	0.726	0.945
RandomForest	8190	0.298	0.075	0.1997	81.2847	93.0186	0.954	0.742	0.944
LMT	8190	0.2819	0.0776	0.1982	84.032	92.2843	0.954	0.758	0.943
ADTree	8190	0.2843	0.1677	0.2264	181.715	105.448	0.954	0.755	0.944
RBFNetwork	8174	0.1863	0.0805	0.2025	87.1844	94.3109	0.952	0.833	0.938
MultiClassClassifier	8173	0.0736	0.081	0.2	87.7907	93.1259	0.952	0.91	0.932
ZeroR	8170	0	0.0923	0.2147	100	100	0.952	0.952	0.928
NaiveBayes	8170	0	0.0805	.2007	87.2441	93.4744	0.952	0.952	0.928
KStar	8170	0	0.0781	0.1999	84.5943	93.0795	0.952	0.952	0.928

Tablo 1'deki sonuçlar WEKA programı ile elde edilmiş sonuçlardır. Yapılan uygulama çalışmasında sınıflandırma analizine ait pek çok algoritma denenmiş, başarım dereceleri yüksek olanlar tabloda verilmiştir. Bazı algoritmaların

başarım dereceleri ise eşit çıktığından yalnızca bir tanesi tercih edilmiştir. Bu çalışmada; SimpleCart, Ridor, , Random Tree, Jrip, BFTree, J48, RandomForest, LMT, ADTree, RBFNetwork, MultiClassClassifier, ZeroR, Naivebayes ve KStar algoritmaları kullanılarak modeller oluşturulmuş ve oluşturulan modellerin başarım dereceleri karşılaştırılmıştır.

SimpleCart algoritması 8195 doğru sınıflandırılmış örnek derecesiyle en başarılı algoritma olarak gözükmektedir. Aynı algoritmada, sınıflar arası uyumu veren kappa istatistiği 0.3397, birinci sınıftaki doğru olarak sınıflandırılmış kayıtların sayını veren TP (True Positive) oranı 0.954, birinci sınıfta sınıflandırılmış, ikinci sınıftaki kayıtların sayısını veren FP (False Positive) oranı 0.735 olarak elde edilmiştir. Kesinlik ve duyarlılığın harmonik ortalaması olan F-ölçütü (Coşkun ve Baykal 2011:4) ise 0.945 olarak bulunmuştur. F-ölçütü aşağıdaki formülle elde edilmektedir:

$$F\text{-}\ddot{O}l\c{c}\ddot{u}t\ddot{u} = \frac{2 \times \text{Duyarlılık} \times \text{Kesinlik}}{\text{Duyarlılık} + \text{Kesinlik}}$$

Formülde kullanılan kesinlik ve duyarlılık ise aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$Kesinlik = \frac{TP}{TP + FP}$$

$$\text{Duyarlılık} = \frac{TP}{TP + FN}$$

Doğru sınıflandırma sayısı en yüksek ikinci algoritma Ridor algoritmasıdır. Doğru sınıflandırılmış örnek sayısının 8194 olduğu bu algoritmayı, Random Tree ve JRip, algoritmaları 8193 ve 8192 doğru sınıflandırılmış örnek sayılarıyla izlemektedirler. Daha sonra ise diğer algoritmalar gelmektedir.

Bir karar ağacı yöntemi olan SimpleCart algoritmasının tam eğitimli set sınıflandırma modelinin ürettiği sınıflar izleyen biçimde oluşmuştur.

```
Kadrosu=(ArsGor)
|  Cinsiyet=(ERKEK)
|  |  Donem=(G)
|  |  |  Notu < 96.0
|  |  |  |  Notu < 74.0: YLISANS(4.0/0.0)
|  |  |  |  Notu >= 74.0
|  |  |  |  |  Notu < 90.5: DOKTORA(77.0/50.0)
|  |  |  |  |  Notu >= 90.5: YLISANS(13.0/6.0)
|  |  |  Notu >= 96.0: DOKTORA(9.0/0.0)
|  |  Donem!=(G)
|  |  |  ili=(Sivas)
|  |  |  |  Notu < 96.5: DOKTORA(20.0/11.0)
|  |  |  |  Notu >= 96.5: YLISANS(3.0/1.0)
|  |  |  ili!=(Sivas)
|  |  |  |  Notu < 93.0: YLISANS(58.0/12.0)
|  |  |  |  Notu >= 93.0: DOKTORA(7.0/5.0)
|  Cinsiyet!=(ERKEK): YLISANS(733.0/30.0)
Kadrosu!=(ArsGor): YLISANS(7293.0/254.0)
```

Şekil 1. SimpleCART Karar Ağacı ile Sınıflandırma Sonuçları

Şekil 1'de ağaç yapısından anlaşılacağı üzere karar ağacına ait çeşitli dallar oluşmuştur. Yüksek lisans ve doktora temelli yapılan sınıflandırma sonucunda, mevcut verilere göre SimpleCART algoritmasının ürettiği dallar izleyen biçimdedir:

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Güz, Notu 74'ten küçük olan Yüksek Lisans öğrencileri (4 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Güz, Notu 90.5'ten küçük olan Doktora öğrencileri (77 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Güz, Notu 90.5'ten büyük olan Yüksek Lisans öğrencileri (13 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti=Erkek, Dönemi=Güz, Notu 96'dan büyük ya da eşit olan Doktora öğrencileri (9 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Bahar, İli=Sivas, Notu 96.5'ten küçük olan Doktora öğrencileri (20 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Bahar, İli=Sivas, Notu 96.5'tan büyük ya da eşit olan Yüksek Lisans öğrencileri (3 öğrenci).

- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Bahar, İli=Sivas olmayan, Notu 93'ten küçük olan Yüksek Lisans öğrencileri (58 öğrenci).

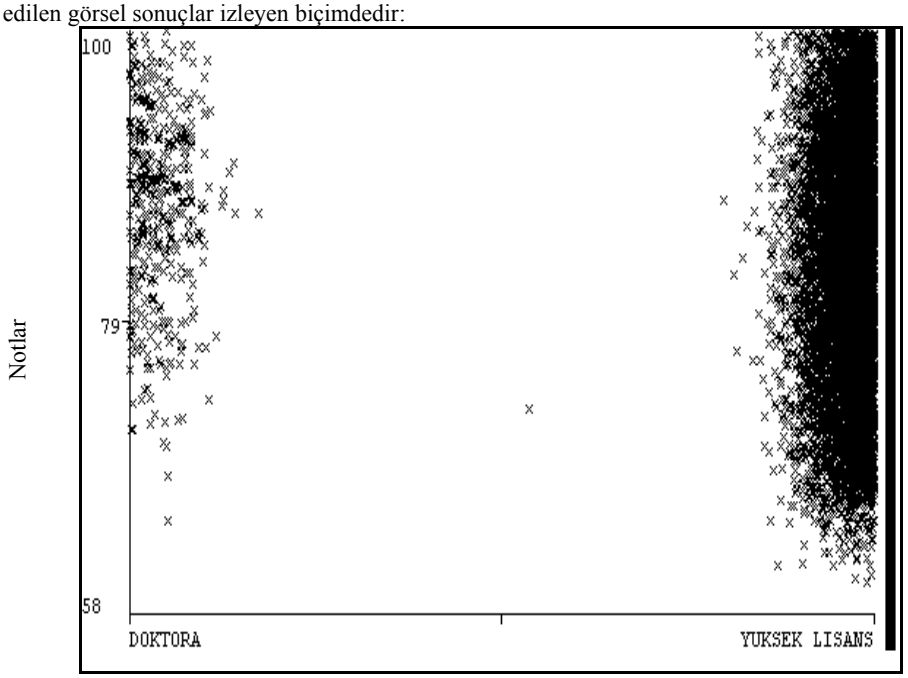
- Kadrosu= Arş. Gör, Cinsiyeti= Erkek, Dönemi=Bahar, İli= Sivas olmayan, Notu 93'ten büyük ya da eşit olan Doktora öğrencileri (7 öğrenci).

- Kadrosu Arş. Görevlisi dışında olan, Cinsiyeti=Bayan ve Yüksek Lisansa kayıtlı olan öğrenciler (733 öğrenci).

- Kadrosu Arş. Görevlisi dışında olan ve Yüksek lisansa kayıtlı olan öğrenciler bir sınıfa toplanmıştır (7293 öğrenci).

Her bir dalın en sonunda yer alan sayısal değer ise koşulun birinci tarafını sağlayıp ikinci koşulu sağlamayan öğrenci sayısıdır. Örneğin son dal için Kadrosu Arş. Görevlisi dışında olup, Yüksek lisansa kayıtlı öğrenci sayısı 7293 öğrenci iken, Kadrosu Arş. Görevlisi dışında olan ve yüksek lisansa kayıtlı olmayan öğrenci sayısı 254 tür.

WEKA programı, görsel olarak da iyi sonuçlar üretebilen bir programdır. WEKA Programının uygulanmasıyla elde edilen görsel sonuçlar izleyen biçimdedir:

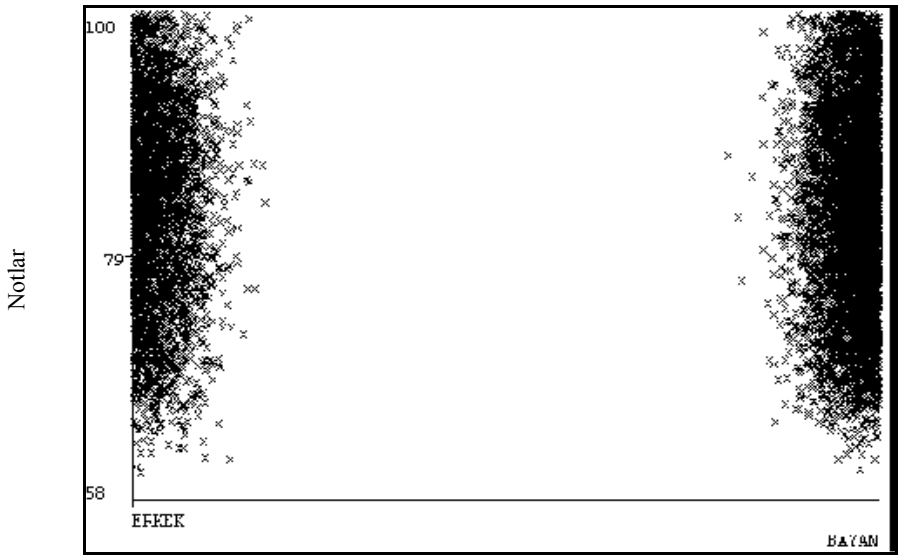

Şekil 2. Yüksek Lisans ve Doktora Programına Göre Notların Dağılımı

Şekil 2'de eksenin bir tarafında "Doktora" ve "Yüksek Lisans" diğer tarafında ise "Notlar" yer almaktadır. Şekilden de anlaşılacağı gibi, doktora notları, yüksek lisans notlarından daha üst alanda kümelenmiştir. Bunun sebebi doktora öğrencilerinin yüksek lisans öğrencilerine göre hem bilimsel olarak daha deneyimli olması, bilimsel alanda uzmanlaşması (Dener, ve diğerleri, *ab.org.tr/ab09/bildiri/42.pdf*), hem de C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetmeliğine göre Doktora programlarında ders geçme notu alt sınırının daha yüksek olmasından kaynaklanmışolabilir.

Şekil 3'te eksenin bir tarafında "Cinsiyet", diğer tarafında ise "Notlar" yer almaktadır. Şekilden de anlaşılacağı üzere cinsiyetin "Erkek" ya da "Bayan" olması notların dağılımını etkilememiştir. Yani cinsiyet başarı durumunu etkilememiştir.

Şekil 3'te eksenin bir tarafında "İl", diğer tarafında ise "Notlar" yer aldığında da benzer kümelenme oluşmaktadır. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü verileri ile yapılan benzer bir çalışmada Ankara dışından gelenlerin başarı durumunun Ankara içinden olanlara göre daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Dener ve diğerleri, *ab.org.tr/ab09/bildiri/42.pdf*). Ancak bu analizde, ilinin Sivas ya da başka il olmasının başarıyı etkilemediği görülmüştür.
Şekil 3'te eksenin bir tarafında "Kadrosu", diğer tarafında ise "Notlar" yer aldığında da şekilde bozulma olmamıştır. Burada Enstitüye kayıtlı öğrencilerin "Araştırma Görevlisi" olması durumunun başarıyı etkileyip etkilemediği araştırılmaya çalışılmıştır. Ancak Araştırma Görevlisi sayısının diğerlerine göre az olmasına rağmen, başarıyı gösteren notların dağılımında belirgin bir fark olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi, Enstitüye kayıtlı yüksek lisans ya da doktora yapan pek çok öğrencinin "Öğretim Görevlisi/Okutman/Uzman" gibi akademik kadrolarda yer alması, ya da lisansüstü öğrenim gördükleri alanlarla ilgili işlerde görev yapmaları olabilir.
Analizde ders döneminin "Güz" ya da "Bahar" olmasının başarı durumunu etkileyip etkilemediği de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak dönemin notların dağılımı konusunda bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Şekil 3. Cinsiyete Göre Notların Dağılımı

SONUÇ
Veri madenciliği, gizli, önemli, önceden bilinmeyen, yararlı bilgileri ortaya koyan bir veri analiz tekniğidir. Bu yöntemle, alışılagelmiş analiz tekniklerinden farklı olarak, yalnızca sayısal verilerle değil, sayısal olmayan verilerle de analizler yapılabilmekte ve gizli örüntüler ortaya çıkarılabilmektedir. Veri madenciliği analizinde kullanılan algoritmaları destekleyen pek çok program geliştirilmiştir. Bu alanda yaygın olarak kullanılan programlardan biri de WEKA'dır. WEKA programı hemen hemen bütün veri madenciliği yöntemlerini desteklemekte ve her birine ait pek çok algoritma ile analizler yapabilmektedir. WEKA programı görsel olarak da yararlı sonuçlar üretebilmektedir. Söz

konusu programı kullanarak yapılan uygulama sonucunda, veri ambarındaki verileri en iyi sınıflandıran algoritmanın SimpleCART olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, elde edilen sonuçlardan, doktora programına kayıtlı öğrencilerin yüksek lisans öğrencilerine göre daha yüksek notlar aldıkları, ancak öğrencilerin cinsiyetinin, ilinin, kadrosunun ve dersleri aldığı dönemin öğrenci başarısını etkilemediği bulgusuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Baykal, Abdullah ve Coşkun Cengiz, (2011), Veri Madenciliğinde Sınıflandırma Algoritmalarının Bir Örnek Üzerinde Karşılaştırılması, http://ab.org.tr/ab11/bildiri/67.pdf, 30.03.2011

Bramer, Max (2007), Principles of Data Mining, Springer, London

Dener, Murat, Dörerler Murat, Orman Abdullah, (2009), Açık Kaynak Kodlu Veri Madenciliği Programları: WEKA'da Örnek Uygulama, *ab.org.tr/ab09/bildiri/42.pdf,* 30.03.2011

Dong-Peng Yang, Li Jin-Lin, Lun Ran, Chao Zhou (2008), Applications of Data Mining Methods in the Evaluation of Client Credibility, Applications of Data Mining in E-Business and Finance C. Soares et al. (Eds.), IOS Press, Amsterdam

Han Jiawei and Kamber Micheline (2006), Data Mining: Concepts and Techniques, Morgan Kaufmann Publisher San Francisco

Larose, Daniel T.(2006), Data Mining Methods and Models, A John Wiley & Sons, Inc., Publication, New Jersey

Larose, Daniel T. (2005), Discovering Knowledge in Data, A John Wiley & Sons, Inc., Publication, New Jersey

Nisbet Robert, Elder John, Miner, Gary (2009), Handbook of Statistical Analysis and Data Mining Applications, Elsevier, London

Özkan, Yalçın (2008), Veri Madenciliği Yöntemleri, Papatya Yayınları, İstanbul

Rahman, Hakikur, (2009), Data Mining Applications for Empowering Knowledge Societies, Information Science Reference, New York

Rokach, Lior and Maimon Oded (2008), Data Mining With Decision Trees, World Scientific, New Jersey

Silahtaroğlu, Gökhan (2008), Veri Madenciliği, Papatya Yayınları, İstanbul

Weiss, Sholom M. And Zhang, Tong (2003), Performance Analysis And Evaluation, The Handbook of Data Mining, Edited by Nong Ye Arizona State University, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah

http://www.datawarehouse.gen.tr/index.php/kategoriler/oracle/item/74-nedir-bu-data-warehouse, 30.03.2011

YETİŞKİN SUÇLULARIN SAHİP OLDUĞU DEĞERLER İLE DURUMLUK VE SÜREKLİK KAYGI DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Ruhi YİĞİT,Konya Emniyet Müdürlüğü, Dr. , dr.ruhi-yigit@hotmail.com

ÖZET: Bu araştırmanın amacı, Yetişkin suçluların sahip olduğu değerler ile durumluk ve süreklik kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırmada, Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri ile Schwartz Değerler Listesi kullanılmıştır. Araştırma genel tarama modeline uygun olarak desenlenmiştir. Araştırmaya katılan 179 kişinin 148'i (%83.0) bay ve 31'i ise (%17) bayandır. Araştırma sonuçlarına göre, Yetişkin suçluların süreklik kaygı puanları ile değerler ölçeğinin alt boyutlarından başarı, hazcılık, uyarılma, öz denetim, evrensellik, yardımseverlik, geleneksellik, uyum, güvenlik ve güç ile pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca, değerler ölçeğinin, başarı ve geleneksellik alt boyutlarının süreklik kaygı üzerinde, güç ve hazcılık alt boyutlarının ise durumluk kaygı üzerinde önemli yordayıcılar olduğu görülmüştür.
Anahtar Kelimeler: Yetişkin suçlular, Değerler, Durumluk Kaygı, Süreklik Kaygı

EXAMINATION OF RELATIONSHIP BETWEEN HUMAN VALUES AND STATE-TRAIT ANXIETY OF THE ADULTE COMMITED CRIME

ABSTRACT: Purpose The aim of this research is the study of relationship between human values and state and-trait anxiety of the adult committed crime. Research data has been obtained by usin state and trait anxiety İnventory , Values list developed by Scwartz .Research is done in accordance with the general screening model.Of the 179 adult committed crime participating in the test,148 of them (%83.0) are males,31 of them (%17) are femalesWhen examined the findings of this research,a positive relationship is seen between trait anxiety scores and human values whose sub-dimensions are, success, hedonism, stimulation self-control,, universality, charity, traditionalism, compliance ,security and power of the adult committed crime . It has been seen that sub dimensions of success and traditionalism are significant explanatory for trait anxiety. It has been seen that sub dimensions of power and hedonism, are significant explanatory for state anxiety.

Keywords: Adult committed crime, Human Values, State Anxiety ,Trait Anxiety

GİRİŞ

Değerler insan yaşamında gün geçtikçe önemi daha çok anlaşılan kavramlardan birisi olmuştur. Toplumsal ve bireysel değerler insan yaşamının önemli bir parçasını oluşturur. Bir değer, belirli bir insan davranışının veya yaşam amacının, bir diğerinden daha üstün olduğu yönündeki tutarlı ve derin inançtır Dökmen (2005). Yaşama anlam kazandıran değerler subjektif bir kavramdır. Gözle görülmesi ya da elle tutulması mümkün olmayan bu kavram ancak davranışlarla tanımlanabilmekte ve sözle ifade edilmektedir. Değerler davranışları yönlendiren, yaşamdaki amaçlar için temel kriter sağlayan, kararlara faaliyetlere süreklilik kazandıran ve biçimlendiren isteklerle ilişkili duygulardır. Son birkaç yüzyıla baktığımızda değerler sosyal bilimlerin temel sorunlarından biri olmuştur. Sosyolog, sosyal psikolog, antropolog ve psikologlar bu alanda araştırma yapan bilim adamları arasında gösterilebilir. Başaran (1991), değeri, bir nesne, işlem, fikir ve/veya eylemin örgüt içerisinde taşıdığı önemi belirleyen nitelik ve nicelik şeklinde tanımlamakta ve nesne, işlem, fikir ve/veya eylemin değerlendirilmesinde araç olarak kullanıldıklarını belirtmektedir. Değerlerin insan duygu, düşünce ve davranışlarıyla yakından ilişkisi bilinmektedir. Hatta pek çok sosyal bilimci değerlerin insan davranışlarını açıklamada temel bir öneme sahip olduğunu düşünmektedir (Kuşdil, Kağıtçıbası, 2000). Yaşamımızı belirleyen, sorumluluk bilincine varmamızı sağlayan yalnızca insanda bulunan değerler, çok genel ve soyut birtakım ölçülerden oluştuğundan dolayı, sonsuz denebilecek yaşantı durumlarına uygun olarak, sonsuz bir içeriğe sahiptir (Gürbüz 1996). Schwartz, değerlerin evrensel yapısı konusunda bir kuram geliştirmiş, değerleri sınıflandırmada daha geniş bir yelpaze kullanmıştır. Schwartz, sınıflandırmasında on tane değer grubu belirlemiştir. Her bir değer grubu için de çeşitli değer beklentileri

oluşturmuştur (Akt: Akbaş, 2004, 34).Schwartz değerleri su şekilde tasnif etmiştir. Güç, basarı, hedonizm, güdüleme ve özdenetim gibi bireyselliğe yönelik değerler ve cömertlik, gelenek ve konfornite gibi kolektivizme yönelik değerler; evrenselcilik ve güvenlik değerlerini ise ikisinin karışımı değerler olarak ayırt etmiştir. Schwartz, amaç değerler ile aracı değerleri farklı farklı ele almakta ve değerlendirmektedir. Aracı değerleri, amaç değerlere ulaşmadaki değerler olarak tanımlamaktadır. Fakat aslında bu değerler birbirlerine geçişmiş durumdadırlar. Değer kavramı hemen hemen bütün bilim dallarına konu edilen geniş bir alana işaret etmektedir. Başlangıçta felsefe bilimi içinde incelenen ve ahlak kuralları ile bağlantısı kurulan değerler, günümüzde daha çok psikoloji, sosyoloji, isletme ve tıp bilimlerinin ilgi alanına girmiştir. Bir değer gerçekliğin birleşmesinden ibaret olan kültürün, toplumun ve tüm insanların varlığı, gelişmesi ve ilerlemesi için taşıdığı önem vurgulanmalıdır. Ahlak ve hukukta bunu açık bir şekilde görmek mümkündür. Hukuk toplum için gerçekleşir, daha doğrusu toplumun düzenidir. Gerçeğin ve estetik değerin gerçekleşmesi olan bilim ve sanatın da insan ve insanlık açısından önemi aynı şekilde açıktır. Böylece bütün bir kültür yoluyla insanlık, varlık ve hayatını kaostan, kargaşadan kurtarıp, evrensel bütünlük ve uyuma dönüştürür. Değerlerin toplumsal hayat ya da insanlık toplumu açısından önemini duyurur, anlamını açık bir duruma getirir (Kıllıoğlu, 1990).

Bireylerin yaşamında değerlerle birlikte önemli olduğu değerlendirilen kavramlardan biriside kaygıdır. Kaygı, iç ve dış dünyadan kaynaklanan bir tehlike olasılığı ya da kişi tarafından tehlikeli olarak algılanıp yorumlanabilen herhangi bir durum karşısında yaşanan bir duygudur. Kişinin kendisini bir alarm durumunda ve sanki bir şey olacakmış gibi bir duygu içinde hissetmesidir (Işık, 1996: 31- 45). Kaygı, endişe ya da soruna bir tepkidir. Kaygı içsel bir alarm sistemi görevi de yapmaktadır. Bu iyi bir şeydir; çünkü olası bir kötü durumla hemen uğraşılamayacaksa alarm, kişi hazır olana kadar durumu idare edecek ayrıca alarmın artan şiddeti, durumun göz ardı edilmesini giderek zorlaştıracaktır (Tallis, 2003: 4). Sullivan, kaygıyı bir insanın güvenliğinin gerçek ya da imgelemsel tehditle karşılaştığında yaşanan, yoğunluğu arttıkça ihtiyaçlara doyum sağlama etkinliklerinde azalmaya yol açan duygu olarak tanımlamıştır (Geçtan, 2004: 259). Bütün insanların belirli zamanlarda kaygı duydukları bilinmektedir. Önemli olan normal kaygı ile anormal kaygının ayrımının yapılabilmesidir. Normal kaygı organizmanın biyolojik bir korunma sistemidir ve organizma tarafından potansiyel bir tehlike algılandığında ortaya çıkarak tehlikeli durumdan sakınılıp yaşamın devam etmesini sağlamaktadır (Uzbay, 2002; Yüksel, 2001).

İnsanlarda yaşanılan kaygı süreçlerini ikiye ayırmamız mümkündür. Bunlardan ilki durumluk kaygı diğeri ise sürekli kaygıdır. Durumluk kaygı, istenmeyen ve tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldığımızda meydana gelen kaygı düzeyidir. Durumluk kaygı, bireyin içinde bulunduğu stresli durumdan dolayı hissettiği sübjektif korkudur. Otonom sinir sisteminde meydana gelen bir uyarılma sonucu terleme, sararma, kızarma ve titreme gibi fiziksel değişmeler, bireyin gerilim ve huzursuzluk duygularının göstergeleridir. Durumluk kaygı seviyesinde yükselme stresin yoğun olduğu zamanlarda, durumluk kaygı seviyesinde düşme ise stres ortadan kalkınca olur (Öner ve Le Compte, 1985). İnsanların geçici tehlikeli duruma bağlı olarak yarattığı kısa süreli kaygı, "durumluk kaygı"; bireyin içinde bulunduğu durumları genel olarak stresli olarak yorumlamasına neden olan kaygı ise "sürekli kaygı" olarak adlandırılır (Özgüven, 1994).

İnsan yaşamında karşılaşılan olgulardan biriside suçtur. Suç kavramına baktığımızda da birçok tanımla karşılaşmaktayız. En basit tanımla suç; "törelere, ahlak kurallarına ve hukuk düzenine aykırı davranışlar" şeklinde özetlenebilirken, Yavuzer(1998).suçu "bilinçaltına itilen arzu ve isteklerin simgesel ifadesi" olarak tanımlamaktadır. Ona göre suç birtakım komplekslerden kaynaklanmaktadır. Suçun oluşumunda bir çok faktörün etkili olduğu ifade edilmektedir. Suç davranısı çevre faktörleri, bireyin karakteri ve yapısının arasında gerçeklesen karsılıklı iliskiyi içeren, çok görünümlü, kompleks bir davranıstır (Robins ve ark.,1996). Genel olarak 18 yaş üstü suçlular yetişkin suçlu olarak tanımlanmaktadır. Yapılan çalışmalarda suçlulara ait hangi özelliklerin işlenen suçlarda ön plana çıktığı öteden beri merak edilen bir konu olmuştur. Dolayısıyla suç işleyen bireylere ait özelliklerin iyi araştırılarak alınacak sonuçların suç önlemede kullanılması yararlı olacaktır. Bu çerçevede kişilerin sahip olduğu değerlerin suç üzerinde etkili olduğu yönünde araştırmalara rastlanmıştır; Hains ve Miller (1980). suçlu ve suçsuz ergenlerin ahlak gelişim düzeylerine ilişkin yaptıkları çalışmada, suçlu deneklerin ahlak gelişim evreleri normallerden daha düşük

çıkmıştır. Ayrıca Bayer (1998). Tarafından, gerçekleştirilen bir araştırma bulgusunda ise, ergenlerin öz denetim düzeyi ile sapkın davranışların sıklık ortalaması arasında yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Bireylerin suçluluğu üzerinde birçok faktörün etkili olduğu aşikârdır. Bu çerçevede suçlu bireylerin taşıdıkları kaygı düzeylerinin de önemli olduğu değerlendirilmektedir. İşte yapılan bu çalışmada suçlu yetişkinlerin sahip olduğu değerler ile süreklik ve durumluk kaygıları arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışma Evren ve Çalışma Örneklem

Araştırma 2011 yılı içerisinde Konya ilinde polis merkezlerine işlemiş oldukları farklı suçlar nedeniyle gelen kişilerden gönüllü olanlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemi tesadüfi örneklem yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya ya katılan 179 kişinin 148'i (%83.0) bay ve 31'i ise (%17) bayandır, %43 ilköğretim, %34'ü lise, %23'ü üniversite eğitime sahiptir. Ayrıca, % 70'i ilk defa, % 24'ü ikinci defa, %6'sı üç ve daha fazla gelmiştir. Araştırmaya katılanların tamamı 18 yaşından büyüktür.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri

Öner ve Le Compte (1983) tarafından Türk kültürüne uyarlanan, geçerlik ve güvenirlik çalışmalarıyla birlikte norm çalışmalarının da oluşturulduğu Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri; Yirmi maddeden oluşan Durumluk Kaygı Ölçeği ile Yirmi maddeden oluşan Sürekli Kaygı Ölçeği olmak üzere toplam kırk maddeden oluşmaktadır. Durumluk Kaygı Ölçeği, bireylerin belirli bir anda belirli koşullarda kendisini nasıl hissettiğini betimlemesini, içinde bulunduğu duruma ilişkin duygularını dikkate alarak maddeleri cevaplaması gerektirir. Sürekli Kaygı Ölçeği ise; bireyin genellikle kendisini nasıl hissetmesi gerektiğini belirtir. Durumluk Kaygı Ölçeği, maddelerinde ifade edilen duygu ya da davranışlar, bireyin içinde bulunduğu durumu hissetme derecesine göre; (1) hiç, (2) biraz, (3) çok, (4) tamamıyla gibi oluşan şıklardan birini işaretleyerek cevaplandırılır. Sürekli Kaygı maddelerinde ifade edilen duygu davranışları ise; sıklık derecesine göre; (1) hemen hiçbir zaman, (2) bazen, (3) çok zaman ve (4) hemen her zaman şeklinde cevaplandırılır.

Kuder-Richardson 20 fromülünün genelleştirilmiş bir formu olan alpha korelâsyonları ile saptanan güvenirlik katsayılarının; "Sürekli Kaygı Ölçeği" için 0.83 ile 0.87 arasında; "Durumluk Kaygı Ölçeği" için 0.94 ile 0.96 arasında bulunmuştur. Bu elde edilen veriler Türkçe ölçeklerin yüksek madde homojenliği ve iç tutarlılığa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ölçeği oluşturan maddelerin, güvenirliği ve geçerliği hakkında ayrıntılı bilgi sağlayan "Item Remainder" korelâsyonu tekniğine göre; Türkçe formunun madde güvenirliği korelâsyonları, Sürekli Kaygı Ölçeği için 0.34 il 0.72; Durumluk Kaygı Ölçeği için ise; 0.42 ile 0.85 arasındadır. Ölçeğin test tekrar test yönteminden elde edilen güvenirlik katsayıları; Sürekli Kaygı Ölçeği için 0.71 ile 0.86 arasında; Durumluk Kaygı Ölçeği için 0.26 ile 0.68 arasında değiştiğini göstermektedir. Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeğinin Türkçeleştirilmesi deneysel kavram geçerliği ve kriter geçerliği olmak üzere iki ayrı teknikte gerçekleştirilmiştir(Öner ve Le Compte, 1983).

Schwartz Değerler Listesi. 1992 yılında Schwartz tarafından geliştirilen Schwartz Değerler Listesi 57 değer ifadesinden ve on alt boyuttan oluşmaktadır (Schwartz ve Boehnke, 2004). Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) tarafından yapılan çalışmada ana boyut ve değer tipleri ile her bir değer tipi içerisinde yer alan değerlerle ilgili olarak kullanılan Türkçe adlandırmalar esas alınmıştır. Değerler üç sosyal psikoloji uzmanının ortak çalışmasıyla İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Denekler toplam 57 değeri ve yanlarında parantez içinde verilmiş olan açıklamaları okuduktan sonra her birini kendi hayatlarını yönlendiren bir ilke olmaları açısından taşıdıklara öneme göre -1 (ilkelerime ters düşer) ile 7 (en üst düzeyde önemlidir) arasında değişen bir ölçek üzerinde değerlendirmişlerdir. Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) tarafından yapılan çalışmada değer tipleri için güvenirlik katsayıları. 51 - .77, değer grupları için. 77 - .83 arasında değişmekte olup bu katsayılar evrensellik için. 77, yardımseverlik (iyilikseverlik) için. 76, hazcılık için. 54, güç için. 75, başarı için. 66, uyarılma için. 70, özdenetim (öz yönelim) için. 69, geleneksellik için. 63, uyma için. 51 ve güvenlik için. 59 olarak bulunmuştur. Ayrıca ana

değer grupları iç tutarlılık analiz sonuçlarına baktığımızda; muhafazakârlık grubu için. 80, yeniliğe açıklık değer grubu için. 81, öz aşkınlık değer grubu için. 81, öz genişletim değer grubu için. 84 olarak hesaplanmıştır.

VERİLERİN ANALİZİ

Verilerin istatistiksel analizinde değerler ölçeği alt boyutları ile süreklik ve durumluk kaygı arasındaki ilişkinin saptanmasında Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısı tekniği kullanılmıştır. Değerler ölçeği alt boyutlarının durumluk ve süreklik kaygıyı yordayıp yordamadığının belirlenmesinde ise basit regresyon analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

TABLO 1.Süreklik Kaygı İle Değerler Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		Başarı	Hazcılık	Uyarılma	Özdenetim	Evrensellik
Sürekli Kaygı toplam	**R**	.089	.180*	.154**	.199**	.154*

***p<.01 *p<.05*

Tablo 1. Devamı: Süreklik Kaygı İle Değerler Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişki

		Yardımseverlik	Geleneksellik	Uyum	Güvenlik	Güç
Sürekli Kaygı toplam	**R**	.123*	.188*	.145*	.135	.086

***p<.01 *p<.05*

Tablo 1 incelendiğinde yetişkin suçluların süreklik kaygı ı puanları ile değerler ölçeğinin alt boyutlarından başarı, hazcılık, uyarılma, öz denetim, evrensellik, yardımseverlik, geleneksellik, uyum, güvenlik ve güç ile pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir

TABLO 2: Süreklik Kaygı Ölçeğinin Yordayıcısı Olarak Değerler Ölçeği

	R	***R²***	***R² ch***	***F***	***Df***	***B***	***β***	***T***	***P***
SABİT	,345[a]	,119	,067	2.276	10/178	47.436		22.986	,000[a]
Başarı						-,342	-.379	-.2.077	,039
Geleneksellik						.338	.444	2.284	.030

a. SABİT, Değerler
b. BAĞIMLI DEĞİŞKEN: K TOPLAM

Tablodan anlaşıldığı üzere regresyon analiz sonuçlarına göre, değerler ölçeği alt boyutları, süreklik kaygıyı , .119 düzeyinde açıklamaktadır. Yani değerler ölçeğinin alt boyutlarının benlik saygısını açıklama gücü , .119 dur. Her ne kadar bu değer yüksek sayılmayacak düzeyde olsa da =0.01 manidardır. (F=2.276) .Bu durum süreklik kaygıya ilişkin değişkenliğin. 119 unun değerler ölçeğinin alt boyutlarından kaynaklanırken geri kalanın araştırmaya dahil

edilmeyen değişkenlerden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca değerler ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde, Başarı ve Geleneksellik alt boyutları benlik saygısını manidar şekilde açıklamakta *(t*=-2,077*; t*=2.284*;)*, diğer alt boyutları ise açıklamamaktadır.

TABLO 3: Durumluk Kaygı Ölçeğinin Yordayıcısı Olarak Değerler Ölçeği

Durumluk Kaygı									
	R	***R²***	***R² ch***	***F***	***Df***	***B***	***β***	***T***	***P***
(SABİT)	,285[a]	,081	,026	1.473	1/177	51.325		17.775	,000[a]
Güç						-,532	-.365	-.2.262	,025
Hazcılık						.679	.287	2.218	.036

a. SABİT: Değerler
b. BAĞIMLI DEĞİŞKEN: k TOPLAM

Tablo 2 den anlaşıldığı üzere regresyon analiz sonuçlarına göre, Değerler ölçeği alt boyutları, durumluk kaygıyı, .081 düzeyinde açıklamaktadır. Yani, Değerler ölçeği alt boyutlarının, kaygıyı açıklama gücü , .081 dir. Her ne kadar bu değer yüksek sayılmayacak düzeyde olsa da =0.01 manidardır. (F=1.473) .Bu durum durumluk kaygıya ilişkin değişkenliğin , .081inin Değerler ölçeğinin alt boyutlarından kaynaklanırken geri kalanın araştırmaya dahil edilmeyen değişkenlerden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Değerler ölçeğinin alt boyutları incelendiğinde, Güç ve Hazcılık alt boyutları kaygıyı manidar şekilde açıklamakta *(t*=-.2.262*; t*=2.218*;)*, diğer alt boyutları ise açıklamamaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde aşağıdaki tartışma gerçekleştirilmiştir**.** Araştırmadan elde edilen ilk bulguda, Yetişkin suçluların süreklik kaygı puanları ile değerler ölçeğinin alt boyutlarından başarı, hazcılık, uyarılma, öz denetim, evrensellik, yardımseverlik, geleneksellik, uyum, güvenlik ve güç ile pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgudan hareketle bireylerin sahip olduğu değerlerin onların süreklik kaygı düzeyleri üzerinde etkisi olduğu ifade edilebilir. Bireyin yaşamında vazgeçilmez olgulardan birisinin de kaygı olduğu ifade edilmektedir; Bütün insanların belirli zamanlarda kaygı duydukları bilinmektedir. Önemli olan normal kaygı ile anormal kaygının ayrımının yapılabilmesidir. Normal kaygı organizmanın biyolojik bir korunma sistemidir ve organizma tarafından potansiyel bir tehlike algılandığında ortaya çıkarak tehlikeli durumdan sakınılıp yaşamın devam etmesini sağlamaktadır (Uzbay, 2002; Yüksel, 2001).Dolayısıyla araştırmadan elde edilen kaygı düzeyi ile değerler arasındaki ilişki bizlere bireyin kaygılanmasında değerlerin aktif etkisi olduğu yönünde kanaat vermektedir. Bu bulgudan hareketle bireylerin değerlerindeki iyileşmenin onun kaygı düzeyini olumlu olarak etkilemesi beklenmektedir.

Bireyin psikolojik özellikleri ve sahip olduğu değerlerin kaygılanma düzeyleri üzerinde etkili olabileceği hususu öteden beri beklenen bir olgudur. Ülkemizde bu alanda yapılan çalışmalar incelendiğinde her ne kadar ULAKBİM veri tabanlarında yetişkin suçluların sahip olduğu değerler ile durumluk ve süreklik kaygılarını inceleyen herhangi bir yayına rastlanmamışsa da, kaygı ve bireye ait özellikler arasındaki ilişkiye değinen araştırmalara rastlanmıştır. Diğer bir çalışmada düşük benlik saygısına sahip bireylerde, stresle başa çıkmada zorlanmalar; suçluluk ve utanç duyguları, insan ilişkilerinde güvensizlik ve yetersizlik duyguları, yüksek kaygı ve psikosomatik belirtiler

görüldüğü ifade edilmektedir.(Coopersmith 1967; Çuhadaroğlu, 1986; Gür, 1996). Ayrıca değerlerin insanlarda var olan tutumları ve insanların davranışlarını, tüm algılama ve davranış şekillerini etkilemekle (Ayral, 1992) birlikte, insanların sahip oldukları tutumlar ve davranışlarının belirlenmesi ve yönlendirilmesi konusunda da önemli bir fonksiyonlara sahip olduğu belirtilmektedir. (Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000; Dilmaç, Kulaksızoğlu ve Ekşi, 2007). Bu bağlamda değerler, bir davranışı tanımlamaya yönelik bir yapı değil, o davranışın aranması, tercih edilmesi ve arzulanması yönündeki etkin mekanizmayı temsil eder (Grünberg, 2000, Akt; Oruç, 2010). Gürelyılmaz'ın (2009).çalışmasında ise, suça sürüklenen ve sürüklenmeyen ergenlerin koruma altında geçen süreleri ile kaygı arasında, negatif bir ilişki olduğu, her iki ergen grubunun da koruma altında geçen süresi uzadıkça kaygı düzeylerinin azaldığı belirlenmiştir. Özyürek (1989)., yaptığı çalışmada üniversite Öğrencilerinin Kişisel Bazı Nitelikleri İle durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri arasında ilişki olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Araştırmanın ikinci bulgusunda ise, Yetişkin suçluların değerler ölçeğinin, başarı ve geleneksellik alt boyut puanlarının süreklik kaygı üzerinde önemli yordayıcılar olduğu ile güç ve hazcılık alt boyut puanlarının durumluk kaygı üzerinde önemli yordayıcılar olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgudan hareketle bireylerin yaşantılarında yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olma manalarına gelen, başarılı olma ile geleneklere ve düşüncelere saygı duymak, kabul etmek ve bağlanmak manasına gelen gelenekselliğin bireylerin süreklik kaygı üzerinde etkili olan faktörler olduğunu ifade edilebilir. Yani bireylerin başarılı olma yönelimleri ile geleneksel değerlerden güç alma çabalarının, süreklik kaygı üzerindeki önemi yadsınamaz. Dolayısıyla bireylere ait süreklik kaygı ele alınırken değerlere ait başarı ve geleneksellik boyutları göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca değerlere ait, sosyal statü ve prestij ile insanlar ve kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olmak manasına gelen güç ve, hayattan tat ve keyif alma manasında hazcılık alt boyutlarının ise durumluk kaygı üzerinde etkili olan öncelikli faktörler olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bireysel değerlerin ister süreklik isterse durumluk kaygı üzerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.
Konu ile ilgili olarak yapılan literatür çalışmasında, benzeri araştırmalara rastlanmıştır; Değerlerin insanlarda var olan tutumları ve insanların davranışlarını tüm algılama ve davranış şekillerini etkilemekle (Ayral, 1992) birlikte, insanların sahip oldukları tutumlar ve davranışlarının belirlenmesi ve yönlendirilmesi konusunda da önemli bir fonksiyona sahip olduğu ifade edilmektedir.(Kulaksızoğlu ve Dilmaç, 2000; Dilmaç, Kulaksızoğlu ve Ekşi, 2007). Aynı şekilde, düşük benlik saygısına sahip bireylerde, stresle başa çıkmada zorlanmalar; suçluluk ve utanç duyguları, insan ilişkilerinde güvensizlik ve yetersizlik duyguları, yüksek kaygı ve psikosomatik belirtiler görüldüğü ifade edilmektedir.(Coopersmith 1967; Çuhadaroğlu, 1986; Gür, 1996).

Araştırma sonuçlarına göre, suçlu yetişkinlere ilişkin değerlerin, kaygı düzeylerine etkisi de dikkate alındığında suç ve suçlularla ilgili yapılacak çalışmalarda değerlerin önemsenmesi gerekmektedir.Bu çerçevede suç işlemiş bireylere yönelik insani değerler eğitim programların yapılmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Suçlu yetişkinlerin aile ve çevrelerini de içine alacak değerler eğitimi programlarının da suçlu bireylerin rehabilitesinde yarar sağlayacağı açıktır. Bu süreci bireylerin suça yönelmesini de engellemeye yönelik aşama olarak da görmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

Akbaş, O. (2004), "Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının değerlerinin) İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinde Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi", *Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumu 26-28 Kasım,* (673-695), İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Ayral, A.E. (1992). Akademisyenlerin Çalışmayla İlgili Değerleri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İngilizce İsletme Bölümü Organizational Behavior Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Başaran, İ.E. (1991). Örgütsel Davranış, Kadıoğlu Matbaası, Ankara

Bayer, F.(2008). Çocuk Eğitimi Evleri ve Ankara Çocuk ve Gençlik Kapalı Ceza İnfaz Kurumunda Kalmakta Olan Ergenlerin Ahlaki Yargı Düzeylerinin İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Coopersmıth, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. Freeman: San Francisco.

Çuhadaroğlu, F. (1986). "Adolesanlarda Benlik Saygısı". (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Dilmaç, B, Kulaksızoğlu, A. ve Ekşi H. (2007). "An examination of the humane values education program on a group of science high school students Educational Sciences: Th eory & Practice . Cilt 7, Sayı 3, 1221–1261.

Dökmen, Ü. (2005). *Küçük şeyler* (2.baskı) İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Geçtan, E. (2004). Psikanaliz ve Sonrası. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gür, A. (1996). "Ergenlerde Depresyon ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişki".(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anlara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürel Yılmaz, G.(2009).Suça sürüklenen ve suça sürüklenmeyen ergenlerin benlik saygısı düzeylerinin karşılaştırılması, Maltepe üniversitesi,Sosyal bilimler enstitüsü.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.

Hains, A. and Doleres, M. (1980). Moral and Cognitive Development in Delinquent and Nondelinquent Juvenile and Adolescents. The Journal of Genetic Psychology.137:21–25.

Işık, E. (1996). Nevrozlar. Ankara: Kent Matbaası.

Kıllıoğlu, İ. (1990). Değer Teorisi Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, RisaleYayınları

Kulaksızoğlu, A. ve Dilmaç, B. (2000). İnsani Değerler Eğitim Programı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı:12. Sayı:12. 199–208.

Kuşdil, M. E., Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı. Türk Psikoloji Dergisi, 15 (45), 59–76.

Oruç, C. (2010). Education of Children's Moral Values in the Preschool Period. *Journal of Education and Humanities*: Theory and Practice. Cilt (Vol): 1 Sayı (No): 2, 37–60.

Öner, N ve Le Compte, A.(1983). Durumluk ve Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öner, N. & Le Compte, A. (1985). Süreksiz Durumluk - Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Özgüven, İ. E.(1994). Psikolojik Testler, PDREM Yayınları, Ankara.

Özyürek, R. (1989). "Üniversite Öğrencilerinin Kişisel Bazı Nitelikleri İle Çeşitli Problemlerinin Kaygı Düzeylerine Etkisi." (Yayınlanmamış Yüksek LisansTezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A. Moffitt, T. E., Stouthamer loeber, M. (1996). Resilient,Overcontrolled, and Undercontrolled Boys; Three Replicable Personality Types. Journal of Personality and Social Psychology, 70, 157-171

Schwartz, S. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *In Advances In Experimental Social Psychology* (M. P. Zanna, Ed.; *25*,1-65), San Diego: AcademicPress.

Schwartz, S.H. & Boehenke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality, 38*,230-255.

Tallis, F. (2003). Kaygıları Aşmak. İstanbul: Sistem Yayıncılık

Uzbay, T.(2002). Anksiyetenin nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri Dergisi 2002; 5 (Ek Say› 1): E5-E13

Yavuzer, H.(1998). "Çocuk ve Suç" s.132, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul Yüksel, N. (2001) .Ruhsal Hastalıklar, 2. Baskı, Ankara, Çizgi Tıp Yayınevi, s.168–207.

E-DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: GIDA SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Meryem KARA, Fatih Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, İstanbul

Ali COŞKUN, Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, İstanbul

ÖZET: Dış ticarette bilgi çağının yeni ticaret şekli haline gelen elektronik ticaret yöntemlerinin kullanılması, ithalat ve ihracat ile ilgili iş bağlantıları ile uluslararası pazarlama, reklam gibi faaliyetlerin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişmesi için önemi fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'deki ihracatçı ve ithalatçıların, e-dış ticaret yaparken karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öncelikle e-dış ticaretin tanımı ve kapsamı ile e-dış ticarette karşılaşılan sorunlar kavramsal olarak incelenmiş; ardından da Türkiye'de gıda sektöründeki e-dış ticaret yapan firmaların yaşadıkları sorunlar ile ilgili yapılan bir araştırmaya yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: E-Dış ticaret, E-Ticaret, Dış ticaret, gıda sektörü.

THE PROBLEMS ENCOUNTERED IN E-FOREIGN TRADE AND SOLUTION OFFERS: A SAMPLE OF FOOD SECTOR

ABSTRACT: Use of electronic commerce methods which have become the new trade form of information age in foreign trade, realize of the activities such as international marketing, advertising with business contacts related to import and export in electronic media, give important opportunities for developing of Turkey's foreign trade. This study aims to present the problems of exporters and importers in Turkey which they encounter in e-foreign trade and solution offers concerning these problems. In this context, primarily definition and scope of e-foreign trade with the encountered problems in e-foreign trade have analyzed conceptually; then a research which is about the problems of the firms that make e-foreign trade in food sector in Turkey has been given.

Keywords: E-Foreign trade, E-business, Export, import, Food industry.

GİRİŞ

Tarafların dış ticarete ilişkin iş bağlantılarını ve uluslararası pazarlama, reklam gibi faaliyetlerini elektronik ortamlar aracılığıyla, yüz yüze gelmeden yaptıkları bir ticaret biçimi olan e-dış ticaret, sağladığı fırsatlar ve sahip olduğu özellikler sayesinde çağın dış ticaret şekli haline gelmektedir. E-dış ticaret, Türkiye'de özellikle Kobilerin dünya pazarlarında kendilerine iyi bir yer edinebilmeleri ve daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşabilmeleri için ekonomik ve hızlı bir yoldur. E-dış ticaret, sunduğu fırsatların yanı sıra, işlemlerin sanal ortamlar aracılığıyla gerçekleşmesi ve gelişmekte olan bir kavram olması nedeni ile bazı sorunlar da içermektedir.

E-ticaret, genel olarak literatürde "e-commerce", "e-trade" ve "e-business" şeklinde üç farklı İngilizce kavram olarak ayrılmakta ve bu kavramlar bazı yönleriyle birbirlerinden ayrılmaktadır. "E-commerce" ile ifade edilen elektronik ticaret; ticaretin yapısı ve niteliğinin etkinliğini artırmak, müşteri ve işletme arasındaki anahtar iş bileşenlerini doğrudan bağlamak için, bilgi sistem kaynaklarını ağ bağlantılarıyla birleştiren (Kumar ve Kumar, 2008: 7) ve genel olarak B2B, B2C gibi çevrimiçi alışverişlerin kastedildiği sistemdir (Bazdan, 2011: 45). Türkçeye e-iş olarak da çevrilebilen "e-business", fon transferi, müşterilerle iletişim, mal veya hizmetlerin elektronik alım, satımı, müşteri hizmetleri, iş ortaklarıyla işbirliği ve kuruluş içindeki işlemlerin yürütülmesi gibi bir firmanın neredeyse tüm ticari faaliyetlerini kapsamaktadır (Sharma, vd., 2006:31). "E-commerce" kavramına benzeyen "e-

trade", elektronik veri transferi ve interneti kullanarak uluslararası ticaret işlemlerini içeren karmaşık süreçleri basitleştirmek için tasarlanmış sistemleri ifade etmektedir (Oh, vd., 2009: 43-44).

E-dış ticaret ise, tarafların dış ticarete ilişkin iş bağlantıları ile uluslararası pazarlama, reklam gibi faaliyetlerini elektronik ortamlar aracılığıyla yaptıkları bir e-ticaret biçimidir. E-dış ticarette görüşmeler internet üzerinden yürütülmekte, ödemeler bankalar aracılığıyla yapılmakta ve yüz yüze gelmeden dış ticaret işlemleri gerçekleştirilmektedir.

E-dış ticareti, e-ticaretten ayıran yönü uluslararası gerçekleşmesinden ziyade dış ticaret işlemlerinin ve prosedürünün de beraberinde gerçekleştirilmesi gerekliliğidir. E-ticaretin bir alt kümesi olarak da gösterilebilen e-dış ticaret, çevrimiçi bir taahhüt gerektirmekte, mal alım-satımı bir ithalat veya ihracat ile sonuçlanmaktadır (U.S. General Accounting Office, 2002).

Gelişmiş ülkelerdeki firmalar, e-dış ticaretin küresel erişime imkân vermesi, zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırması, maliyetsiz oluşu en önemlisi de dünya pazarlarına rahatça girebilme, uluslararası rekabet ve kitlesel erişime olanak sağlaması sebebiyle faaliyetlerini hızla e-ticarete uygun hale getirmektedir (Alam, vd., 2011:376).

E-DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Bu bölümde, e-dış ticarette karşılaşılan sorunları açıklamak için, öncelikle literatürde e-ticarete ilişkin var olan sorunlar ile e-dış ticarete ilişkin özel sorunlar birlikte ele alınmaktadır. Bu sorunların başında güven, vergi ile ilgili sorunlar, yasal sorunlar yetişmiş insan gücü eksikliği, altyapı sorunları ve web sitesi sahipliği gibi sorunların geldiği görülmektedir.

Güven

E-ticaret birçok sektör ve iş dünyasında etkili olmasına rağmen, tam güvenliğin sağlanamaması veya güven eksikliği kullanıcıların e-ticareti benimsemelerine engel olmaktadır (Flavian ve Guinaliu, 2006). E-ticarette güven ifadesi ile kast edilen sanal ortamlara ilişkin sistem güvenliği ve insanlar arasındaki güvenilirlik ilişkisidir. Literatürde yapılan tanımlamalar sistem güvenliği için "security" kavramını kullanırken insanlar arasındaki güvenilirliği "trust" olarak ifade etmektedir.

E-ticarette başarılı olabilmek için sistem güvenliğinin sağlanması en önemli önceliktir. Çünkü güvenli bir ortam yaratılmadığında kullanıcıların bilgilerini paylaşmaları ve e-ticaret yapmaları da söz konusu olmamaktadır (Kesh, vd., 2002:149). Ticaretin olmazsa olmazı "karşılıklı güvenin tesisi", ağlar üzerinde geleneksel iş süreçlerinde olduğundan daha zordur. Bir yanda tarafların alışık olmadıkları yöntemlerle haberleşmelerinin yarattığı tedirginlik varken diğer yanda ağın herkese açık olmasının getirdiği tehditler söz konusudur (Tüfekçi, 2011).

Ratnasingam (2002: 257-258) e-ticarette güvenlik konusunu web üzerinden verilen hizmetlerin taşıdığı riskler olarak ele almakta ve bunları şöyle özetlemektedir;

- Alan ağı sunucusunun saldırıya uğraması (hacklenmesi)
- Yanıltıcı veya dolandırıcı uygulamalar
- Gerçek kimliğini gizleme veya yüz yüze iletişim olmadığından kimliği ile ilgili yalan söyleme
- Sisteme izinsiz girme ve bilgilerin ele geçirilmesi.
- İşlem veya eylemleri reddetme.
- Sanal ortamlarda yapılan e-iş faaliyetlerine ilişkin evrensel kural ve tanımların olmaması

Vergi

E-ticaretin gelişip yaygınlaşması ve küresel e-ticaret ile beraber uluslararası e-ticaret faaliyetleri için mevcut vergi rejimlerinin yetersiz kalmakta, bu durumun devletlerarası işbirliğinin önemini artırmaktadır (Paris, 2003). Bu amaçla Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın 1998'de Ottowa'da e-ticaretin vergilendirilmesine ilişkin ortaya koyduğu; tarafsızlık, etkinlik, kesinlik ve sadelik, etkililik ve adalet, esneklik ilkeleri bu konuda yaşanan sıkıntıları gidermeyi ve ortak bir standart geliştirmeyi amaçlamaktadır (OECD, 1998). Fakat bu ilkelere e-ticarete taraf olan tüm ülkelerin katılımının sağlanamamış olması sıkıntıların sürmesine neden olmaktadır.

Vergilendirme konusunda diğer bir sıkıntı da dijital ürünler konusunda yaşanmakta, bu tür ürünlerin vergilendirilmesi hakkındaki tartışmalarda devam etmektedir. ABD sanal ürünlerin vergiye tabii olmayacağı görüşündeyken, AB ülkeleri bunun tam aksini belirtmekte vergi matrahı kaybını önlemek amacıyla bu ürünlere de vergi konulmasını savunmaktadır (Liu, 2011: 737). Ayrıca elektronik ticaretin küresel düzeyde olması, web sunucusunun uzaktan işletilebilmesi, kimliklerin ve işlemlerin gizliliği, fiziksel varlığı bulunmayan şirketler (İstanbul YMM Odası, 2011) ile vergi dairelerinin yeterince modernize edilmemiş olması ve vergi memurlarının bilgi teknolojileri konusunda yeterince bilgi sahibi olmaması (Lau ve Halkyar, 2003) da bu konuda yaşanan diğer sorunlardır.

Yasalar ve Hukuk

E-ticaret faaliyetlerinin yaygınlaşması yasal boşlukların da artmasına sebep olmaktadır (Johnston ve Polanski, 2002). Bu nedenle, bugün birçok işletme ve tüketici internet üzerinde iş yapma konusunda ihtiyatlı davranmakta özellikle uluslararası ticari faaliyetlerde sözleşmelerin yapılması, yükümlülüklerin yerine getirilmesi, fikri hakların güven altına alınması, gizliliğin ve güvenliğin sağlanması konularına çekimser yaklaşmaktadır (Coşkun, 2004: 254).

Yetişmiş İnsan Gücü Eksikliği

E-ticaretin gelişmesinin önündeki bir diğer önemli engel de nitelikli insan kaynaklarının yetersiz olmasıdır (Kozak, 2009: 309). Bu alanda çalışan personelin bilişim teknolojileri konusundaki bilgi ve becerilerin yeterince gelişmemiş olması ile sektördeki donanımlı eleman sayısının azlığı (MacGregor ve Vrazalic, 2005) sektörün ilerlemesi açısından büyük bir sorun yaratmaktadır.

E-ticaret faaliyetlerini uluslararası düzeyde sürdürebilmesinin bir koşulu da yabancı dil bilmektir. Ülkemizde ise yabancı dil bilen insan gücü sayısı yeterli değildir. 2006 yılında Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan dil raporuna göre AB ülkeleri içinde yabancı dil bilme oranı en düşük olan ülke Türkiye'dir. Bu rapora göre, en az bir dil bilenlerin oranı %33, en az iki dil bilenlerin oranı %5, en az üç dil bilenlerin oranı %1, hiç dil bilmeyenlerin oranı ise %67'dir (European Commision, 2006).

Altyapı

Hızla gelişmeye devam etmesine rağmen, e-ticaretin benimsenmesi ve yayılmasında ülkeler arasındaki dengesizlik sürmekte ve aradaki fark büyümektedir (Zhu, 2011: 54). Telekomünikasyon altyapılarının yetersizliği gelişmekte olan ülkelerde e-ticaretin gelişimini engellemekte ve gelişmiş ülkeler ile başa baş rekabet edebilmesini zorlaştırmaktadır (Anumba ve Ruikar, 2002). Gelişmekte olan ülkelerde internet hizmet sağlayıcılarının altyapılarının yetersizliği, hizmet talep eden firmaların taleplerini karşılayamamakta veya yüksek bedeller ödemesine neden olmaktadır (Hokkacı, 2011).

Geniş bant kullanımı da e-ticaretin gelişimi açısından kaçınılmazdır. Çünkü bant genişliğinin yetersiz olması, veri transferinin daha uzun sürmesine ve internet ile ilgili işlem veriminin düşmesine sebep olmaktadır (Kshetri, 2007). Türkiye, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatının 2010 yılı verilerine göre geniş bant penetrasyonunda % 9,8 ile üye ülkeler arasında son sırada yer almaktadır (OECD, 2010).

Web Sitesi Sahipliği

Türkiye'de web sayfası sahipliği oranları, henüz yeterli düzeyde olmadığı gibi, TÜİK verilerine göre 2008-2010 arasında oransal olarak düşme eğilimi göstermiştir. Türkiye genelinde işletmelerin web sayfası sahipliği 2007 yılında % 63,1 olarak gerçekleşirken izleyen yıllarda azalarak, 2008 yılında % 62,4, 2009 yılında % 58,7, 2010 yılında ise % 57,8 oranında kalmış, 2011 yılında ise ancak %59,9 düzeyine çıkabilmiştir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011).

Web sayfası sahipliğinin yanı sıra bu konudaki diğer önemli hususta mevcut sayfaların işlevselliğidir. Bu konuda yapılan araştırmalar Türkiye'de mevcut web sitelerinin içerik bakımından yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin 2010 yılında yapılan bir araştırmada bir ilin ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı 2.426 işletmeden sadece 128'inin web sitesine sahip olduğu belirlenmiş; ayrıca bu sitelerin sadece 4'ünün (% 3,1) web sitesini etkin kullandığı, 69'unun (% 53,9) orta etkili, 55'inin ise (% 43) etkisiz kullandığı tespit edilmiştir (Çiçek, 2010: 203-204). Türkiye'deki en büyük 100 sanayi işletmesinin web sitelerinin pazarlama iletişimi yönünden incelendiği bir diğer araştırmada da işletmelerin, kullanabilecekleri web site pazarlama iletişim parçalarından çok az bir kısmını (% 11,9) kullandıkları belirlenmiştir (Usta, 2007: 256).

GIDA SEKTÖRÜNDE E-DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN SORUNLAR İLE İLGİLİ BİR ARAŞTIRMA

Bu çalışmanın son bölümünde, ihracat ve ithalat alanlarında önemli fırsatlar sunan e-dış ticaretin literatürde değindiğimiz sorunlarının Türkiye'deki Kobiler için geçerli olup olmadığını ve karşılaştıkları sorunlara ilişkin ne gibi çözümler üretilebileceği araştırılmıştır. Araştırma kapsamında Türkiye'de e-dış ticaret yapan ve dış ticaret faaliyetlerinde aktif olarak interneti kullanan gıda firmalarının e-dış ticaret süreçleri incelenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nitel veri toplama tekniği olan derinlemesine mülakat yönteminden yararlanılmıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerinden aktif olarak e-dış ticaret yapan 30 firmanın sahipleri veya dış ticaret çalışanlarına literatür taraması ile elde edilen sorular yöneltilmiştir. Firma ve sektör hakkında genel bilgi, e-dış ticaret yapma nedenleri, e-dış ticarete bakış açısı, e-dış ticarette karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, e-dış ticaretin geleceğine ilişkin görüşler ve genel yorumlar başlıkları altında 24 soru mülakatta sorulmuştur. Açık uçlu sorular sayesinde katılımcılardan çok çeşitli yanıtlar elde edilmesi sağlanmıştır.

Mülakatlar yüz yüze, internet (e-posta, Skype) ve telefon aracılığıyla yazılı ve sözlü olarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler her bir katılımcı için ortalama yarım saat sürmüş ve tüm görüşmeler 2 ay içinde tamamlanmıştır. Yönlendirici olmaktan kaçınmak ve tarafsız olmak adına yapılan görüşmeler sohbet havasında ve soru yanıt şeklinde gerçeklemiştir. Mülakatlarda (e-posta yolu ile yapılanlar hariç) bir ses kayıt cihazı kullanılmış ardından görüşmeler tek tek çözümlenerek alınan cevaplar anlaşılır bir biçimde sorulara göre kategorize edilmiştir. Kategorize edilen cevaplar ile ortaya çıkan veriler tarafsız olarak ve neden sonuç ilişkisi incelenerek ortaya konulmaya çalışılmış, bazı bölümlerde dikkat çekici alıntılara yer verilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Mülakat yapılan firmalar Türkiye'de yerleşik, aktif olarak, ithalat veya ihracat yapan, web sitesi olan ve uluslararası B2B sitelerine kayıtlı, gıda sektöründe faaliyet gösteren firmalar arasından seçilmiştir. Yeterli sayıda veriye sahip 30 mülakat analize uygun görülmüştür.

Bu firmalardan 15'i üretici, 7'si dış ticaret firması, 7'si hem üretici hem dış ticaret firması, 1'i de dış ticaret firması ve acenta olarak faaliyet göstermektedir. Farklı şehirlerde bulunan bu firmaların 8'i İstanbul, 4'ü Mersin, 3'ü İzmir, 3'ü Gaziantep ve 2'si Konya şehirlerinde diğerleri ise Ankara, Aydın, Düzce, Eskişehir, Hatay, Karaman, Kahramanmaraş, Ordu, Sakarya, Trabzon (1'er firma) şehirlerinde faaliyet göstermektedir. Mülakata katılan firmaların 11'inin çalışan sayısı 11 ila 50 kişi arasındadır, 7'sinin çalışan sayısı 51 ila 100 kişi arasındadır, 6'sının 5

kişiden azdır, 3'ünün 100 ila 200 kişi arasındadır, 2'sinin 5 ila 10 kişi arasındadır, 1'inin de 20 kişiden fazla çalışanı vardır.

Araştırmanın Sonuçları

Yapılan mülakatlar neticesinde firmaların e-dış ticareti kullanma sebeplerinin genel olarak hız, maliyet, iletişim, yeni müşteri ve pazar fırsatları olduğu belirlenmiştir. Firmaların faaliyetlerini e-dış ticarete taşırken, kendi bilgi birikimlerinden yararlandıkları, web sitesi kurulumu gibi teknik konular haricinde dışarıdan yardım almadıkları, üye oldukları siteler ile üyelik derecelerine göre belli maliyetlere katlandıkları, e-dış ticarete adaptasyon sürecinin 6 ay ile 1 sene arasında değiştiği, e-dış ticaretin firmaların klasik dış ticaret faaliyetleri içindeki oranının ise firmadan firmaya değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Bir firma bu konudaki çabalarını, "profesyonel olarak e-dış ticarete adapte olup daha iyi faydalanmak için firma ismine uygun alan adı alarak web sitesi hazırlattık, web sitemizi Türkçe ve İngilizce yaptık. Belli başlı bilinen yerli ve yabancı e-ticaret sitelerine kayıt olduk ve buralarda teklifler sunarak daha iyi faydalanmaya çalıştık" şekilde dile getirmiştir.

Firmaların e-dış ticarete giriş süreçlerinde ihracatçı birlikleri, T.C. Ekonomi Bakanlığı gibi kurum ve kuruluşların sağladığı desteklerden de haber olmalarına rağmen, gerek görmeme, prosedürlerin uzun sürebilmesi, zaman uyuşmazlığı, bürokrasi yoğunluğu gibi nedenlerden ötürü bu desteklere çekimser yaklaştıkları veya yararlanmadıkları görülmüştür.

E-dış ticaretin yarattığı maliyetlerin firmaların faaliyetlerinde e-dış ticareti kullanma oranına göre değişkenlik gösterdiği belirlenmiştir. E-dış ticareti kullanma oranı yüksek firmalar, sağladığı faydaya oranla maliyetlerinin önemsiz kaldığını, az kullananlar ise maliyetli olduğunu ifade etmişlerdir. Buna rağmen genel olarak e-dış ticaretin işletmelere ağır bir maliyet yükü getirmediği anlaşılmıştır.

E-dış ticaret yaparken en çok karşılaşan sorunların başında güven sorunlarının geldiği belirlenmiştir. Güven konusunda öne çıkan sorunların, firmaların muhataplarını veya ürünleri fiziki olarak görememeleri, internette bir denetim mekanizmasının olmayışı ve çok fazla katılımcının dolayısıyla da dolandırıcı veya ciddiyetsiz kişilerin olması ile sanallığın yarattığı yanıltıcı etkiler olarak sıralanmıştır. Bir firma bu konuda yaşadığı deneyimini, "görüştüğümüz firmanın adresi, internet sitesi ve sürekli telefonda görüştüğümüz insanlar gayet olumlu izlenim edinmemizi sağlamıştı. Görüşmeleri bizzat yürüttüm ve ciddi bir miktar üzerine imzalar atılmak üzereyken son anda genel müdürümüz firmayı tesadüfen tanıdı ve korsan olduğunu anladı. Ben de çok büyük bir sıkıntıdan kurtulmuş oldum" şeklinde ifade etmiştir.

Bir diğer dikkat çekici örnekte şöyledir; "Bir firma ile bir buçuk ay boyunca alibaba.com üzerinden sürekli bir şekilde yazıştık ve son noktaya gelindiğinde karşımıza Türkiye'den hatta aynı şehirden rakip bir firma çıktı. Tabii biz bu esnada firmayla her türlü ürün, fiyat vb. bilgimizi de paylaşmış olduk."

Güven nedeniyle yaşanan sorunların etkilerini azaltmak için firmalar tarafından en çok kullanılan iki yöntemin, karşı taraf hakkında ticari ataşeler/konsolosluklar vb. kaynaklardan bilgi toplamak ile tedbirli davranmaya özen göstererek sözleşmelerin bu doğrultuda hazırlanması olduğu görülmüştür. Bir firma bu konuya ilişkin yaşadığı deneyimini "Dolandırıcı bir firma bize de ulaştı. Yüksek sipariş sözleri ile bizden numuneler istedi. Verdiği bilgi ve adreslerde çelişkiler olduğunu fark etmemize rağmen yine de numuneleri kendisine gönderdik. Daha sonra ihracat yapacağımız ülkede bazı resmi işlemler için bir avukatla bizi bağlantıya geçirmeye çalışarak bizlerden bu işlemler için para istediler. Tabii ki durumun farkına vararak bu parayı kendilerinin ödemesini, ilk siparişte de bu bedelin indirim şeklinde kendilerine ödemeyi teklif ettik. Beklediğimiz gibi bunu kabul etmediler ve bağlantımız koptu" şeklinde ifade etmiştir.

E-dış ticaret yaparken karşılaşılan diğer önemli sorunun sektörde çalışacak yetişmiş insan gücü olduğu görülmüş, firmaların bu alanda çalışacak kişilerden başta öğrenme isteği bekledikleri buna ek olarak da; yabancı dil, bilgisayar ve internet bilgisi ile dış ticaret bilgi ve tecrübesi aradıkları belirlenmiştir. Bu konuda sorun yaşamadığını ifade eden

çok az firmanın ise fazla elemana ihtiyaç duymayan ve belli kadroya sahip firmalar olduğu görülmüştür. Bir firma e-dış ticaret eğitimi veren bir kurumun kendisine bu anlamda kaynak sağladığını belirtmiş, bir diğeri de eleman bulmakta zorluk çekmemelerine rağmen, bu elemanların yeterli donanıma sahip olmadığını söylemiş ve şu örneği paylaşmıştır. "Örneğin e-dış ticaret elemanımız Google'da reklam vermeyi öneriyor fakat Google reklamı bizim işimizi görmüyor. Bizim yerimiz, alibaba.com gibi ticari portallar. Mağazamızı orada açmamız gerekiyor, nasıl bir gıda fuarına başka bir şehre gidiyorsak, internette de uygun zamanda uygun yerde bulunmamız gerekiyor."

Mülakata katılan tüm firmalar e-dış ticaret ile ilgili eğitimlerin gerekli veya faydalı olduğunu ifade etmelerine rağmen çoğunun mevcut eğitimlere katılmadığı belirlenmiştir. Bu durumun nedeninin ise mevcut eğitimlerin içeriğinin veya eğitimi veren kişilerin yetersiz olması olarak ifade edildiği görülmüştür. E-dış ticaret ile ilgili yapılacak eğitimlerin ilgili kişiler tarafından, ortak bir dil oluşturularak, her şehirde ve belli yaşın üzerindeki kişilerin de katılımı sağlanarak, pratik uygulamalar eşliğinde verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, bu eğitimlerin temelinin okullarda küçük yaşlardan itibaren doğru ve etkin internet kullanımının öğretilmesi ile başlaması gerektiği vurgulanmıştır.

Firmalar, genel olarak teknik sorunlarla karşılaşmadıklarını, internet fiyatlarının makul ve internet hızının yeterli seviyede olduğunu, e-dış ticaretin uzun vadeli bir işlem olması sebebiyle basit ve kısa süreli aksaklıklardan etkilenmediklerini belirtmişlerdir. Çok az firma internet ve telefon ücretlerinin özellikle gelişmiş ülkelere oranla yüksek olduğunu ve internetin yavaş olduğunu söylemiş fakat mevcut sistemin geliştirilerek sorunların aşılabileceğini düşündüklerini de ifade etmişlerdir. Nitekim yaşanan aksaklıkların hiçbir firmanın e-dış ticaret yapmasını engellemediği, bu sorunların firmaların faaliyetlerini aksatacak boyutta olmadığı görülmüştür.

Firmaların hiçbiri e-dış ticaretin yarattığı hukuki, yasal veya vergi ile ilgili bir soruna değinmemiştir. Firmalar sözleşme aşamasında zaten klasik dış ticaret prosedürü uygulandığından yasal bir sorun ile karşılaştıklarında bu prosedüre uygun hareket ettiklerini, anlaşmazlıkların çözümünde ulusal veya uluslararası kuruluşlara başvurduklarını ve sözleşme aşamasından sonra yapılan tüm işlemlerin mali müşavir, gümrük müşaviri ve çeşitli konulardaki danışmanlar ile birlikte yürüttüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca firmalar, bu konudaki mevcut yasa ve yönetmeliklerin yeterli olduğunu, vergi gibi konularda dürüst davranıldığında herhangi bir sorunla karşılaşılmayacağını, ama mevcut yasa ve yönetmeliklerin geliştirilmesinin de dış ticaret adına faydalı olacağını vurgulamışlardır. Bu konuya ilişkin bir firmanın diğer firmaların da görüşünü özetleyen düşüncesi şu şekildedir; "Yasal düzenlemelere e-dış ticaret olarak bakılmamalıdır. Çünkü e-dış ticaret genel ticaret kuralları ile yapılmaktadır. Bir anlaşmaya varıldıktan sonra müşteri sanallıktan soyutlanıp somut bir hale dönüşmekte böylece işin sanal boyutu ortadan kalkmaktadır. Nitekim yasal bir sorunda sözleşme şartlarına göre hangi ülkenin mahkemeleri yetkili kılınmışsa onlara başvurulmaktadır. Bunun haricindeki faaliyetler de uluslararası hukuk kurallarının gerektirdiği ölçüde yönetilmektedir."

Web sitesi sahipliğinin e-dış ticaret yapan bir firmanın en önemli ihtiyacı olduğu görülmüş, firmaların muhataplarını öncelikle internet üzerinden araştırdığı hatta sahip oldukları web sitesine göre değerlendirdikleri, web siteleri yoksa ciddi olmadıkları izlenimine kapıldıkları belirlenmiştir. Hazırlanacak web sitesinin firmanın faaliyet türü ile ticaret yapılan ülkelerin internet hızına göre tasarlanması gerektiği, iletişim bilgilerinin açık ve net, içeriğininse gereksiz bilgilerden arındırılmış, kendine has ve güvenilir olması gerektiği vurgulanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

E-dış ticaret yaparken en çok karşılaşan sorunların başında güven sorunu gelmektedir. Firmaların muhataplarını veya ürünleri fiziki olarak görememeleri, internette bir denetim mekanizmasının olmayışı ve çok fazla katılımcının dolayısıyla da dolandırıcı veya ciddiyetsiz kişilerin olması ile sanallığın yarattığı yanıltıcı etkiler bu sorunların başında gelmektedir. Ayrıca e-dış ticaret alanında profesyonel olmayan ve ciddiyetsiz kişilerin, gerçekçi olmayan fiyat ve ürün bilgisi vererek aynı sektördeki diğer firmaları zor durumda bırakması, görüştüğü kişinin vaktini boşa harcaması, sorumluluktan kaçınması gibi nedenler de güven sorunlarını artırmakta ve ülke itibarına zarar vermektedir.

Diğer bir önemli sorun ise sektörün ihtiyaç duyduğu yabancı dil, bilgisayar ve internet bilgisi ile dış ticaret bilgi ve tecrübesi gibi donanımlara sahip nitelikli elemanların olmayışıdır. Buna ek olarak bu alanda verilen eğitimlerde yeterli değildir. Bu nedenle verilecek eğitimlerin, ilgili kişiler tarafından, ortak bir dil oluşturularak, her şehirde ve belli yaşın üzerindeki kişilerin de katılımı sağlanarak, pratik uygulamalar eşliğinde verilmesi önem taşımaktadır.

Altyapıya ilişkin teknik sorunlar, dış ticaret uzun süren bir ticaret şekli olduğu için firmaların e-dış ticaret faaliyetlerini aksatacak kadar etkili olmamakta yine de yapılacak iyileştirmelerin sektöre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Literatürde e-ticarete ilişkin var olan hukuki, yasal veya vergilendirmeyle ilgili sorunlar e-dış ticarette yaşanmamaktadır. Firmalar bu konularda herhangi bir sorunla karşılaştıklarında mevcut yasa ve yönetmeliklerinden faydalanmakta veya uluslararası hukuka başvurmaktadır.

Web sitesi sahipliği ise e-dış ticaret yapan firmalar için büyük önem taşımakta, web sitesi olmayan firmalar ciddiyetsiz oldukları izlenimi yaratmaktadır. Ayrıca web sitesinin yavaş açılması, farklı dil desteklerinden yoksun olması, sitede yer alan bilgilerin yanlış, abartılı veya eksik olması da bu sitenin sahibi firmaya olan güveni azaltmakta ve firma hakkında yanlış algılara sebep olabilmektedir.

Sonuç olarak e-dış ticaret geleceğin dış ticaret şekli olarak görülmektedir. Bu nedenle tek başına yeterli olmasa da bazı düzenlemeler ve klasik dış ticarette karşılaşılan sorunlara da eş zamanlı çözümler üretilmesiyle ülkemizde de kısa zamanda gelişme göstererek dış ticaretin gelişimine katkıda bulunacaktır.

Araştırmada elde edilen veriler neticesinde, e-dış ticarette karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik öneriler aşağıdadır:

- Güven konusunda yaşanan sıkıntıları aşmak için firmaların öncelikle muhatap oldukları firmalar hakkında daha sağlıklı bilgi edinmeleri sağlanmalıdır. Bu da yurt dışında hizmet veren konsolosluk, ticari ataşelik gibi kurumların daha etkin hizmet vermeleri, bilgilerini sürekli güncellemeleri, yapılan şikâyetleri takip ederek bu konuda kara listeler hazırlamaları ve kendi ülkesindeki firmalar ile sürekli bir etkileşim içinde olmaları ile sağlanabilecektir.
- Dolandırıcılık maksatlı kurulan firmaların ve dolandırıcı bireylerin önüne geçilebilmesi için kara listeler oluşturulmalıdır. Bu listede yer alan isim ve firmalar belirli bir süre takipte tutulmalıdır.
- Firmalara, üçüncü şahıslarca bilinmesinde sakınca bulunmayan, fakat resmi kurumlarda sorgulama maksatlı kullanılabilecek özel numaralar verilip bunları web sitelerinde paylaşmaları zorunlu kılınması gibi uygulamalar yapılmalıdır. Bu numaralar ile faaliyetlerine ve ticari sabıkalarına ilişkin bazı bilgilerin sorgulanması sağlanarak güven kaygıları hafifletilmelidir.
- Sorunsuz ve başarılı dış ticaret yapan firmalar içinde çeşitli beyaz listeler hazırlanmalıdır. Böylece hem firmalar aynı başarıyı göstermek için çaba göstermeye devam edecek hem de diğerleri için bir örnek oluşturacaktır.
- Okullarda bilgisayar içerikli derslerde, internetin oyun oynama platformu olduğu algısı değiştirilip, ticari yönde kullanımına ve getirdiği faydalara dikkat çekilmelidir.
- Dış ticaret ve ticaret ağırlıklı eğitim verilen okul ve bölümlerde e-dış ticaret konusuna da yer verilmeli ayrıca lisans düzeyinde e-ticaret bölümleri artırılmalıdır.
- E-dış ticarete ilişkin eğitimleri verecek kişiler, sektörün içinden de seçilmeli; öğretim elemanlarının sektörle yoğun etkileşim içinde olması sağlanmalıdır.

- Eğitimler ilgi çekici içerikler ile belli şehir/bölgelerle sınırlı kalmadan, her yaştan kişilerin katılımı sağlanacak şekilde yapılandırılmalıdır.
- Çevrimiçi dolandırıcılık tekniklerine dair bilgilendirmeler ve alınabilecek önlemler sürekli güncellenerek çevrimiçi bülten olarak firmalara gönderilmelidir.
- Web sitelerinin hala istenilen sayıda olmaması, olanların da birçok eksiği olması nedeniyle web sitesi sahipliğinin zorunlu kılınmasına ek olarak nasıl hazırlanması gerektiği de açıkça anlatılmalıdır. Bu amaçla firma kurulum aşamasındayken, web sitesinin nasıl olması gerektiğine dair danışmanlık hizmeti verilebilir, örnek web siteleri gösterilebilir veya firmanın mevcut web siteleri kontrol edilip, eksiklikler bir rapor halinde sunulabilir.
- Firmaların yanı sıra web sayfalarını hazırlamaktan sorumlu olan web masterlara da seminer vb. uygulamalar ile ticari web sitelerinin nasıl olması gerektiği ve firma veya ürün bilgilerinin hangi harici web sitelerinde (B2B siteler, iş rehberleri, sarı sayfalar, sosyal medya gibi) ne şekilde yayınlanabileceği de anlatılarak bu konuda bir danışman şeklinde donatılmalıdır.
- Dış ticaret firmalarının aktif katılımının sağlanacağı web forum, mail grupları veya B2B site şeklinde çevrimiçi birlikler kurulup bu birliklere, sektörün içinde faaliyet gösteren, dış ticaretin her kesiminden firma ve kişilerin aktif katılımı sağlanmalıdır.
- Ülkemize ait bir B2B site hazırlanmalıdır. Bu sitenin etkin olması için ülkemizde bulunan firmalara ücretsiz olması ve sıkı bir denetleme mekanizmasına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca kurulacak sitenin sürekli güncellenmesi, önemli bilgi ve duyurulardan üyelerini haberdar etmesi, çeşitli dönemlerde ücretsiz eğitimler, web sitesi desteği gibi bazı ayrıcalıklı hizmetler sağlaması da bu sitelere güveni ve katılımı artıracaktır.
- Firmaları yaşadıkları sorunları gidermek ve sorunların nedenlerini anlatmaya istekli hale getirebilmek için şikâyet sistemi ağır bürokratik engellerden arındırılıp, elektronik ortamlar aracılığıyla yapılabilir hale getirilmelidir, mevcut sorunlar ve sorun yaratanlar takip edilerek bu konulara hızlı çözümler üretilmelidir.
- Ciddi ve sıkı bir denetleme mekanizması kurulmalı, cezai yaptırımlar artırılarak e-dış ticarette karşılaşılan suçlara yönelik caydırıcı önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Alam, S.S., Ali, M.Y., Fauzi, M., JanP, M. (2011). "An Empirical Study Of Factors Affecting Electronic Commerce Adoption Among Smes In Malaysia", Journal of Business Economics and Management 12-2: 375- 399.

Anumba, C.J. ve Ruikar, K. (2002). "Electronic Commerce in Construction-Trends and Prospects", Automation in Construction 11: 265- 275.

Bazdan, Z. (2011). "An International Economy and E-Commerce Case Study: EBAY" Our Economy 57: 44-50.

Çiçek, H., Demirel, M., Onat, O.K. (2010). "İşletmelerin Web Sitelerinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma: Burdur İli Örneği" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 15: 187-206.

Collin, L. ve Halkyar, A. (2003). "From E-Commerce to E-Business Taxation" Asia-Pacific Tax Bulletin 1: 1-12.

Coşkun, N. (2004). "Elektronik Ticaretin Gelişiminde Temel Dinamikler ve Gelişimi Önündeki Engeller", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13-2: 243- 258.

European Commision (2006). Special Eurobarometer 243: "Europeans and Their Languages", http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_en.pdf, Erişim tarihi: 26 Ekim 2011

Flavian, C. ve Guinaliu, M. (2006). "Consumer Trust, Perceived Security and Privacy Policy Three Basic Elements of Loyalty to a Web Site", Industrial Management & Data Systems 106: 601-620.

Hokkacı, İ. (2011). İnternette Pazarlama ve Reklam. Lulu Database, http://www.lulu.com/items/volume_71/11662000/11662086/1/print/136991_136991.pdf

İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası (2009). "Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi Sorunu", Mali Mevzuat Platformu Raporu 13: 15-20. http://www.istanbulymmo.org.tr/_dosya/MaliPlatform/2009_13.%20elektronik%20ticaretin%20vergilendirilmesi%20sorunu.pdf Erişim tarihi: 30 Aralık 2011

Johnston, R.B. ve Polanski P.P. (2002). "International Custom as a Source of Law in Global Electronic Commerce" Proceedings of the 35th Hawaii International Conference on System Sciences.

Kesh, S., Ramanujan, S., Nerur, S. (2002). "A Framework for Analyzing E-Commerce Security", Information Management & Computer Security 10-4: 149-158.

Kozak, R. (2009). "E-Commerce Barriers for Small and Medium Sized Enterprises (Smes) Worldwide and Turkish Travel Agencies", E-Journal of New World Sciences Academy 4: 307-319.

Kshetri, N. (2007). "Barriers to E-Commerce and Competitive Business Models in Developing Countries: A Case Study", Electronic Commerce Research and Applications 6: 443-452.

Kumar, M.R. ve Kumar, M. D. (2009). "An Analysis of E-Commerce Models and Strategies", Advances in Management 2-12: 7-10.

MacGregor, R.C. ve Vrazalic, L. (2005). "A Basic Model of Electronic Commerce Adoption Barriers a Study of Regional Small Businesses in Sweden and Australia", Journal of Small Business and Enterprise Development 12: 510-527.

OECD (2010). "Broadband Portal" OECD Database, http://www.oecd.org/document/3/0,3746,en_2649_201185_47636163_1_1_1_1,00.html, Erişim tarihi: 10 Kasım 2011

OECD (1998). "Electronic Commerce: Taxation Framework Conditions", OECD Database, http://www.oecd.org/dataoecd/46/3/1923256.pdf Erişim tarihi: 19 Ekim 2011

Oh, K.Y., Cruickshank, D., Alistair, R. A. (2009). "The Adoption of E-Trade Innovations by Korean Small and Medium Sized Firms", Technovation 29-2: 43-57.

Paris, R. (2003). "The Globalization of Taxation? Electronic Commerce and the Transformation of the State" International Studies Quarterly 47-2: 153-182.

Ratnasingam, P. (2002). "The Importance of Technology Trust in Web Services Security" Information Management & Computer Security 10-5: 255-260.

Rong, L. (2011). "Analysis on tax management of digital products in the internet" Emergency Management and Management Sciences (ICEMMS) 2nd IEEE International Conference Beijing 8-10 Ağustos 2011.

Sharma, V.M., Taiani, V.P., Sariteke, A.A. (2006). "Impact of E-Business on the Exporting Services of Export Management Companies", International Journal of Commerce and Management 16-1: 29-40.

Tüfekçi, T. (2003). "E-Ticaret İçin Yeniden Bir Değerlendirme" ICT Telecom Eurasia'03 Conference, İstanbul, 16-18 Nisan 2003 http://www.bilten.metu.edu.tr/tubitakuzay/yayinlar/ict_euasia_2003_bld_T_Tufekci.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) (2011). "Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2011", Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Haber Bülteni (239). 25 Kasım 2011, http://www.tuik.gov.tr

United States General Accounting Office (2002). "International Electronic Commerce Definitions and Policy Implications", GAO Database, www.gao.gov/new.items/d02404.pdf Erişim tarihi: 31 Ekim 2011.

Usta, R. (2007). "Türkiye'deki En Büyük 100 Sanayi İşletmesinin Web Sitelerinin Pazarlama İletişimi Yönünden İncelenmesi" Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 21: 243-256.

Zhu, L. (2011). "National Information Ecology: A New Institutional Economics Perspective on Global E-Commerce Adoption", Electronic Commerce Research 11-1: 53-72.

OSTİM ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNDE GİRİŞİMCİLİK AÇISINDAN KÜLTÜR VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Tansel ÇETİNOĞLU, Yrd.Doç.Dr. DPÜ UBYO Muhasebe Bölümü

Recep BÜBER, Öğretim Görevlisi Fatih Üniversitesi Sağlık Bilimleri MYO

ÖZET: Girişimcilik sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde önemi giderek artan bir konu haline gelmiştir. Girişimcilik geri kalmış ülke ekonomileri için yapılanmanın, gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından kalkınmanın, ileri ekonomiler için ise zenginlik ve refah oluşturmanın temel kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Toplum içerisindeki girişimcilerin üzerindeki bireysel ve toplumsal etki boyutları irdelenerek, girişimciliğin gelişimini hızlandıracak yaklaşımların ortaya çıkmasına yardımcı olacak ilişkilerin tespiti, ülke ekonomisinin gelişimine de büyük avantaj sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı, OSTİM Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren firmalardaki girişimcilerin profilinin ortaya çıkarılmasıdır. Bunun için girişimcileri, literatürde genel kabul görmüş, girişimci özelliklerine göre değerlendirmek; kültürel değerler boyutu ile kişisel özelliklerini ortaya çıkararak bölgesel bir girişimcilik tipolojisi oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: Girişimci, Girişimcilik,Kişilik,Girişimci Kişilik, Kültür,Girişimcilik Kültürü

ABSTRACT: Entrepreneurship in the transition to industrial society to information society has become an increasingly important issue. Entrepreneurship for the economies of underdeveloped countries structuring, development in terms of economies of developing countries, advanced economies are considered as the main source of creating wealth and prosperity. Impact on the individual and social dimensions of entrepreneurs in society is examined and the emergence of approaches that will help accelerate the development of entrepreneurship in determining relationships, will provide a great advantage to the development of the country's economy. The purpose of this study, firms operating in Organized Industrial Zone OSTİM to reveal the profile of entrepreneurs. For this, entrepreneurs, generally accepted in the literature, according to the entrepreneur is to assess the personal characteristics of size and revealing cultural values to create a regional typology of entrepreneurship.
KeyWords: Entrepreneur, Entrepreneurship, personality, entrepreneurial personality, cultureculture of entrepreneurship

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, işletme bilimi içerisinde pek çok alana olduğu gibi girişimcilik alanına da farklı bir boyut kazandırmıştır. Ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkeler için önemi giderek artan girişimciler, oluşturdukları istihdam olanakları, üretimdeki payları ve sosyo-ekonomik dengenin korunması açısından Türkiye için de büyük önem taşımaktadır. Girişimciliğin gelişmesine yönelik olarak girişimci tiplerinin de çeşitlendiği görülmektedir. Literatürde birçok araştırmacı farklı girişimci tipleri öne sürerek girişimcilik teorisinin gelişmesini ve girişimciliğe farklı bir açıdan bakılmasını sağlamışlardır. Bu çerçevede böyle bir konuyu ülkemiz açısından kültürel çerçevesiyle birlikte irdelemek gereklilik olmuştur. Çalışmada, girişimcilik, kişilik, girişimci kişilik, kültür kavramı, girişimcilik kültürü üzerinde durulmuş ve Türkiye'nin en büyük, küçük ve orta ölçekli sanayi üretim alanı olan OSTİM Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 370 girişimciye anket uygulanmış ve elde edilen veriler çerçevesinde analiz yapılarak yorumlanmıştır.

GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik, "iş dünyasındaki fırsatları tespit ederek, fırsatların hedeflere, imkanlara ve değerlere uygun olduğunun anlaşıldığı anda kâr, prestij, büyüme, yeniliklere öncü olma vs. amaçları ile riskleri de göze alarak insanlığa faydalı ürün ve hizmetleri üreten aktif, esnek, yaratıcı, hızlı işletmelerin var olması için diğer üretim faktörlerini belirli bir düzen içinde bir araya getirmek sürecidir". (Demirel ve Tikici, 2004: 51)

Girişimcilik, işsizlik sorununa önemli bir çözüm olanağı sunduğu gibi ayrıca ekonomik büyümenin önemli bir bileşenidir. (Tekin, 2005: 9) Girişimci, ekonomik kaynakların düşük üretkenlik alanlarından yüksek alanlara aktarılma sürecinde baş aktördür. Ayrıca kullanılmakta olan üretim araçlarının ve mevcut girdilerinin değişik şekillerde kullanımı ile üretimi artırır. Bu yönüyle girişimci toplumsal fayda yaratan ekonomik bir aktördür.

Girişimciliğin temel unsurları yenilik ve değişimdir. Yenilik aynı zamanda teknolojik değişiklikleri de beraberinde getirecektir. Toplumsal platformda yeni işletmelerin kurulması hem bireysel hem de toplumsal açıdan büyük yarar sağlar. Yeni kurulan işletmelerin yaratmış olduğu yenilik ve istihdam, başarıya ulaştığı takdirde, işletmenin devamlılığı sağlanacaktır. (Kuvan, 2007: 30)

KİŞİLİK

Kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. (Cüceloğlu, 1999: 404)
Kişilik, bireyin yapmaktan zevk aldığı ve nefret ettiği, ilgi duyduğu ve haz aldığı şeylerdir. Bir insanı diğer insandan ayırmaya yarayacak olan tüm özellikler, kişilik özellikleridir. Kişilik, bireyin kendisini tüm özellikleriyle anlatmasına yarar. (Ceylan, 1998: 24)
Değişik kuramcıların görüşlerine göre, kişiliği oluşturan faktörleri; genetik ve bedensel faktörler, aileye bağlı faktörler, sosyal ve kültürel faktörler, sosyal sınıf faktörü, coğrafi faktörler ve diğer faktörler biçiminde bir gruplandırabiliriz (Türkel,1992: 8).

GİRİŞİMCİ KİŞİLİK

Girişimci kişiliğe sahip olan kişiler, çok önemsiz durumları bile çok önemli fırsatlara çevirirler. Girişimciler, içimizdeki vizyon sahibi kişilerdir. Girişimci, asla geçmişte değil, gelecekte yaşar. Bilim alanında girişimci kişilik parçacık fiziği, saf matematik ve teorik astronominin en soyut ve en az pragmatik sahalarında çalışır. Girişimci toplumun yaratan kişiliğidir; her zaman bilinmeyenle ilgilenen, geleceği kurcalayan, olasılıklardan olanaklar yaratan, kaosları uyuma çeviren kişidir (Bozgeyik, 2005: 322).

GİRİŞİMCİLİK KÜLTÜRÜ

Girişimciliğin; kültürel değerlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Üyesi oldukları topluma ait kültürden aldıkları parametrelerle oluşan bir alt kültür çerçevesinde hareket eden girişimcilerin, kişilik yapıları da bundan etkilenecektir. Kişilik yapılarında aktif ya da pasif olacak unsurların varlığı önemli ölçüde kültürel etkilerle oluşacaktır. (Çağlar, 2001: 1-17)

Hiçbir kültür; girişimciliği destekleyen ya da girişimciliğe karşı olan bir kültür olarak tanımlanamaz. Kültürel bütünü oluşturan çok sayıdaki alt kültür, girişimciliği olumlu veya olumsuz etkileyecek ortamlar oluşturabilirler. Bu alt kültürlerin girişimciliği destekleyen niteliklerinde farklılıklar sergilenmektedir. Örneğin; ailevi değerlerin baskın olduğu bir kültürde, eğer aileler bağımsızlığa önem veriyorlarsa çocukların da yüksek seviyede girişimcilik özellikleri taşımaları beklenir. (Hisrich ve Peters, 2002: 54)

Toplumda insan üzerindeki etkilerin en önemlisi ve en büyüğü kültürdür. Bu sebeple girişimci çalışma şeklini toplumun kültürüne göre şekillendirmek gereğini duyar. Toplum içinde yaşayan girişimciyi toplumun teknik seviyesi ve kanunları da etkiler. Buradan hareketle girişimci için kültür; işletmenin kuruluş, amacını, faaliyetlerini etkileyen, inançlar, değerler ve bireyler arası ilişkilerin tamamıdır, denilebilir. Bir başka tanımda ise girişimcilik kültürü için; bir şeyi geliştirme tutkusu, yaklaşımı yapılmıştır. Girişimcilik kültürü, girişimciye yeni bir statü veren, yaptıklarını ödemeyi garanti eden, başkalarının kendisine iş imkânları yaratmasını beklemek yerine başkaları için iş imkânları yaratan yepyeni bir neslin yetişmesini sağlayacak bir kültürdür.(Çelik ve Akgemci, 1998: 29-31)

Girişimciliğin kültür boyutunun anlam ifade etmesi; girişimcinin içinde yaşadığı toplumda iş adamlığına, ticarete ve serbest çalışmaya verilen önem ve değerlere bağlıdır. Bu bağlamda kişiye hata yapma özgürlüğü tanıma ve hatalarından ders alma imkânı verme, kişinin kendi kendine karar vermesini teşvik etme ve sonuçlarına katlandırma, kişiye yetki ve sorumluluk verme, hırs, azim, çalışkanlık ve doğruluk gibi karakter unsurları da girişimciliğin kültürel boyutuna olumlu etkiler yapar.

OSTİM ORGANİZE SANAYİ BÖLGESİNİN GENEL YAPISI

Türkiye'nin en büyük, dünyanın ise sayılı küçük ve orta ölçekli sanayi üretim alanlarından biri olan OSTİM'de, ana sanayilere yönelik imalat eksenli sektörler; makine imalat, metal işleme, elektrik- elektronik, iş makineleri, imalat ekipmanları, sağlık araç gereçleri, otomotiv, plastik- kauçuk, tıbbi araç gereçler ve savunma sanayii şeklinde sayılabilir.

OSTİM'de Organize Sanayi Bölgesi (OSB), 17 temel sektörden oluşan yaklaşık 5.000 işletme ve 50.000 çalışanıyla faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerin %69'unu üretim, %31'ini ticaret ve hizmet faaliyet alanları oluşturmaktadır. Yine OSTİM'de çalışmalarını sürdüren firmaların % 46'sı sac şekillendirme, % 42'si talaşlı imalat, % 8'i plastik işleme ve % 4'ü ise kimyasal konularda üretim yapmaktadır (*www.ostim.org.tr, 2010*).

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖZELLİKLERİ

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı OSTİM Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren firmalardaki girişimcilerin profilinin ortaya çıkarılmasıdır. Bunun için girişimcileri, literatürde genel kabul görmüş girişimci özelliklerine göre değerlendirmek; kültürel değerler boyutu ile kişisel özelliklerini ortaya çıkararak bölgesel bir girişimcilik tipolojisi oluşturmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı

Araştırma, teorik ve uygulama bölümleri olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik bölümün oluşturulmasında konuyla ilgili yerli ve yabancı bilimsel makale, rapor, kitap ve internet üzerindeki elektronik kaynaklardan yararlanılmıştır. Uygulama bölümünde ise katılımcılara anket çalışması yapılmıştır.

"Girişimcilik Profili Araştırması: OSTİM Organize Sanayi Bölgesi Örneği" anketi 39 sorudan oluşmakta olup, dört aşamada ele alınmıştır. Birinci aşama, işletmeyi ve anketi dolduran girişimciyi tanıtıcı demografik bilgilerden oluşmaktadır. İkinci aşamada, girişimcileri kişilik özellikleri bakımından aradıkları özelliklerle alakalı konular, üçüncü aşamada girişimciliğe yönlendiren özelliklerle ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Son aşamada ise girişimcilerin Hofstede'nin beş kültür boyutu ile ilgili ifadelere katılım dereceleri irdelenmiştir.

Anket çalışması Ankara ilinde bulunan OSTİM Sanayi Bölgesinde yer alan KOBİ'lere yapılmıştır. (Çaha ve diğ.,2007:5). Anket çalışması tesadüfî olarak seçilen işletmelerin sahipleri teker teker ziyaret edilerek yüz yüze görüşme yöntemi ile gerçekleşmiştir. 370 adet girişimciye uygulanan anket neticesinde 358 adet girişimcinin anketi eksiksiz olarak cevapladığı tespit edilmiştir.

Anakütle ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara OSTİM Organize Sanayi Bölgesindeki girişimciler oluşturmaktadır OSTİM Organize Sanayi Bölgesinde kayıtlı 6231 girişimci bulunmaktadır. Örneklem bir ana kütleden çekilen örneklerle ana kütlenin temsil edilmesidir. Söz konusu ana kütleyi temsil edecek örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde**,**
n = N t2 p q / d2 (N-1) + t2pq
formülünü kullanılarak bu evren için % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü n = 370 olarak hesaplanmıştır. Bu çerçevede anket soruları tesadüfi olarak belirlenen 370 girişimciye uygulanmıştır. Elde edilen anketlerden 358 tanesi değerlendirmeye alınmış, hatalı ve eksik doldurulan 12 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. Bu çerçevede araştırma bulgularının % 95 güven aralığında, ± % 5 örnekleme hatası ile genellenebileceği söylenebilir. (Baş, 2006: 47)
Örnekleme alınacak sayı OSTİM Organize Sanayi Bölgesindeki firmaların faaliyet sektörlerine göre homojen bir şekilde dağıtılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde, saha araştırması için yapılan anketle ilgili bulgular çeşitli alt başlıklardan oluşan altı ana başlık halinde toplanmıştır. Bunların ilkinde, araştırma kapsamındaki girişimcilerin, ikincisinde işletmelerin çeşitli özellikleri açıklanmıştır. Üçüncü başlık altında, girişimcilerin girişimci kişilik özellikleri, dördüncü başlık altında girişimcileri girişimciliğe yönlendiren özellikler, beşinci başlık altında girişimcilerin kültürel değerler boyutu üzerinde durulmuştur. Altıncı ve son başlık altında ise yukarıda sayılan özellikler bazı değişkenler tarafından irdelenerek çapraz tablolar analizine yer verilmiştir.

Araştırmada uygulanacak olan ankette en önemli hususlardan birisi, hatasız bir ölçüm elde etmektir. Bu çerçevede uygulanan ankette bütün soruların birbiriyle tutarlılığını, ele alınan konuyu ölçmede türdeşliğini ortaya koymak için güvenilirlik analizi için ankette likert ölçeği kullanıldığından dolayı 'Cronbach Alpha' katsayısı hesaplanmıştır.
Testin sonucunda elde edilen alfa değeri (α) testin homojenliğinin göstergesi olarak kabul edilir. (Tavşancıl, 2006: 29).
Yapılan güvenilirlik analizinde uygulanan anket için güvenilirlik katsayısı α = 0,626 olarak bulunmuştur. Bulunan bu 'Cronbach Alpha' iç tutarlılık katsayısı ölçeğin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların Profili

Bu bölümde ankete katılan katılımcıların analizi yapılacaktır. Katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, medeni durumları ve eğitim düzeyleri gibi hususlar ele alınıp incelenmiştir. Araştırmada yer alan katılımcıların 353'ü (% 98,6) erkek, 5'i (% 1,4) ise bayan katılımcılardan oluşmaktadır.

Katılımcıların Yaş Durumu; 34 veya altı % 25,1;35-41 % 24,9; 42-45 % 23,5; 46 veya üstü % 26,5 dir. Yaş faktörü tek başına, girişimcilerin işletme sahipliğini seçme, sürdürme ve bunlarla ilgili değerlerini açıklamaya yetecek bir değişken olamaz. Ancak, girişimciliğin yüksek derecede dinamizm ve enerji ile fiziki ve düşünsel potansiyel gerektirmesi genç ve orta yaş dilimindeki insanların girişimciliği uğraş alanı olarak tercih etmelerine etki edebilir.

Katılımcıları medeni durumlarına göre gruplandırdığımızda ise, girişimcilerimizin büyük çoğunluğunun (%88,3) evli olduğu görülmektedir.
İnsanların; toplum içerisinde konumlarını almalarında, kişilik yapılarının oluşmasında ve sosyal tabakaların meydana gelmesinde eğitim durumunun etkisinin arz ettiği önem aşikârdır. Zaten eğitim ve öğretim kurumları toplumun kültürel temellerinin oluştuğu önemli yapı taşlarıdır. Bu kapsam dâhilinde girişimci grubumuzun eğitim durumlarına göre dağılımları; İlkokul %43,0; Ortaokul, %25.4; Lise, %19.3; Ön Lisans, %8.9; Lisans,%3.1;Lisansüstü, %0.3 dür.

İşletmelerin Profili

Bu bölümde ankette yer alan işletmelerin hukuki statüsü, çalışan sayısı ve faaliyet alanları gibi hususlar ele alınıp incelenmiştir.
İşletmeler, hukuki yapılarına göre incelendiğinde ortaya çıkan durum;
Tek Kişilik İşletme, %36,0; Kollektif Şirket; %2.5; Komandit Şirket, %0.3; Limited Şirket %57,5; Anonim Şirket, %3,6 dır.

İşletmelerin hukuki yapıları ile işletmenin büyüklüğü (çalışan kişi sayısı) de yakından ilişkilidir. Büyüklüğün belirlenmesinde ISIC ilkeleri dikkate alınmıştır.

İşletmelerde çalışanların 1-9 kişi olduğu işletme sayısı 296 (%83), 10-49 kişi 62 (%17)'dir. Bu verilere göre çalışmada yer alan işletmelerin tamamı "çok küçük ölçekli" ve "küçük ölçekli" işletmelerden oluşmuştur. Bu durum, çalışmanın yapıldığı OSTİM Organize Sanayi Bölgesi'ndeki işletmelerin KOBİ' lerden meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır.

İşletmelerin İşkolu (Faaliyet) Dağılımı ise, şöyledir:
Ambalaj - Kağıt- Baskı %2,5; Elektrik ve Elektronik % 5,0; Gıda ve Endüstriyel Mutfak, %2; Hizmet Sektörü %7,8; İş Makineleri, %8,7; Kent Mobilyaları ve Peyzaj, % 0,8; Kimyasallar - Boya - Temizlik – Güvenlik, %2,2; Makine ve Makine Ekipmanları, % 9,8; Metal ve Metal İşleme %12,6; Otomotiv % 14,2; Plastik ve Kauçuk, % 2,5; Sağlık, % 0,8; Teknik Malzeme Tezgah ve Ekipman, % 4,2 ; Teknoloji ve Bilişim %1,7; Tekstil ve Deri % 0,8; Yapı ve İnşaat %14,8; Diğer, %9 dur.

Anket uygulamasında OSTİM Organize Sanayi Bölge Müdürlüğü tarafından sınıflandırma için kullanılan 17 işkolu esas alınmış olmasına karşılık, ankete katılan iş kollarından "makine ve metal işleri ürünleri", "inşaat faaliyetleri" ile "otomotiv" işkolunda faaliyet gösteren işletmelerin sayıları diğer işkollarında faaliyet gösteren işletme sayılarından oran olarak daha fazladır.
Ankara Sanayi Odası'nın verilerine göre Ankara genelinde faaliyet gösteren işletmelerin genel yapısında en fazla iş kolu olan işletmeler, yukarıda belirlenen üç iş koluyla örtüşmektedir. (www.aso.org.tr, 2011)

Girişimcilerin Girişimci Kişilik Özellikleri

Araştırmanın bu kısmında yer alan girişimci kişilik özelliklerine ilişkin ifadeler literatürde kabul görmüş 4 kişilik özelliği (pragmatik kişilik, moralist kişilik, duygusal kişilik, karışık kişilik) dikkate alınarak, önceki çalışmalardan da yararlanılarak araştırmacı tarafından yapılandırılmıştır. Bu amaçla toplam 11 ifade oluşturulmuştur.

Araştırmada kullanılan ifadelerden "pragmatik kişilik özelliklerinin" ölçülebilmesi için oluşturulan ifadelerden; birinci ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 88,3; ikinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 93,9 ; üçüncü ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise % 84,9'dur.

"Moralist kişilik özellikleri" taşıyanların katılımları ile oluşturulan anket çalışmasına göre, dördüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 84,4; beşinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 53,9'dur. Altıncı ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise % 98,6'dır.

Yukarıda yer alan bazı ifadeler katılımcılarda yer alan "duygusal kişilik özelliklerinin" ölçülebilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre yedinci ifadede de yer alan "katılmıyorum" ve "hiç katılmıyorum" seçeneklerinin toplamı % 52; sekizinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 78,8'dir. Dokuzuncu ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise % 95,9 olarak yüksek bir değer almaktadır.

Karışık kişilik özelliği taşıyan bireyler, çevreleriyle etkileşim ve kişisel ya da örgütsel kararlarında pragmatik, moralist ve hissi değer eğilimlerini, kısmen de olsa kişiliğinde yansıtabilenlerdir.

"Karışık kişilik özelliklerinin" ölçülebilmesi için oluşturulan, onuncu ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 53,9'dur. On birinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 98,3 olarak yüksek bir değer almaktadır.

Girişimcileri Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler

Araştırmanın bu kısmında yer alan girişimciliğe yönlendiren özelliklere ilişkin ifadeler literatürde kabul görmüş 7 özellik (yenilikçilik, liderlik, otokontrol, risk alma, bağımsız olma, kendine güven, iyimserlik) dikkate alınarak yapılandırılmıştır. Bu amaçla toplam 14 ifade oluşturulmuştur. Bu ifadeler;

Yenilikçilik, girişimcileri başkalarından ayıran çok önemli özelliklerden bir tanesidir. Girişimciler açısından yenilik; ürünler, hizmetler, süreçler, yönetim tarzları ve pazarlama yöntemleri gibi hususlarda gelişmelere uymak ve farklılıkları ortaya çıkarıp avantaja dönüştürebilmektir.
On ikinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 71,2; on üçüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 93'dür. On dördüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 99,2; on beşinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 87,7'dir.

Yeni bir atılım sonucu gerçekleşen durumun daha önceki durumla olan karşılaştırmasını yaparak, iki durum arasındaki benzerlikler ve farklılıklar saptanabilmelidir. Böylece girişimcinin kendini olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya çıkararak değerlendirebilmesi otokontrol uygulamasıdır.
On altıncı ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 94,1; on yedinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 95,5'dir.

Girişimcilerin risk alma eğilimleri yüksektir ama başarısız olma ihtimallerini maliyet, fayda, kazanç ve kayıp gibi faktörleri kullanarak değerlendirmeden de her riske de gözleri kapalı girmezler. On sekizinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 77,6; on dokuzuncu ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 82,1'dir.

Bağımsız olma arzusu insanlara hiyerarşiye, kurallara, statükoya, sınırlara ve otoriteye karşı durma özelliğini kazandırır. Bağımsız çalışma; toplumda değişime sebep olma ve toplumu etkileyebilme ortamını da yarattığı için girişimciler bu uğurda riskleri göze alarak kendi işlerini kurarlar. Yirminci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 72,9; yirmi birinci ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 67,0'dir.

İyi bir girişimci; sorumluluk alırken ve bu sorumluluğunu yerine getirmek için çalışırken kendine güven duyan kişidir. Kendine güvenen bir insan; çalışmaktan kaçınmadığı gibi sürekli ilerleme isteği de duyar. Yirmi ikinci ifadede yer alan "katılmıyorum" ve "hiç katılmıyorum" seçeneklerinin toplamı % 58,9; yirmi üçüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 88,2'dir. İyi bir girişimci; her şeyi iyi yanı ile gören, her durumdan bir çıkış yolu uman, her düşünceyi ve yapılan her işi iyi tarafından değerlendiren bir kişiliğe sahip olmalıdır. Yirmi dördüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı % 82,7; yirmi üçüncü ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da % 88,2'dir.

Girişimcilerin Kültürel Değerler Boyutu

Araştırmanın bu kısmında yer alan kültürel boyutlara ilişkin ifadeler Hofstede'nin beş kültür boyutu (erillik-dişillik, bireycilik-toplumculuk, güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma ve uzun-kısa zamanlı oryantasyon) dikkate alınarak, daha önceki çalışmalardan da yararlanılarak yapılandırılmıştır. Bu amaçla toplam 14 ifade oluşturulmuştur. Bunlar:

Girişimcilerin Güç Mesafesi Değerleri

Türü, kaynağı ve seviyesi ne olursa olsun güç toplumun üyeleri arasında mesafeler oluşmasına neden olur. Oluşan mesafe de toplumun değerleri ölçüsünde gerçekleşir ve güç düzeylerindeki farklılıklar zamanla benimsenir. Toplumlara göre; yaş, eğitim, makam ve aile gibi faktörlerin bireylere güç verdiği bilinmektedir. Güç dengesinin dağılımı da toplumdan topluma değişmektedir. Girişimciliğe etkisi bakımından, güç mesafesinin az olduğu kültürlerin girişimcilik için uygun ortam yarattıkları söylenebilir.

Yapılan incelemede, 26. ifade de yer alan "katılmıyorum" ve "hiç katılmıyorum" seçeneklerinin toplamı %76,3; 27. ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da %75,5; 28. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise %74'tür. Değerlendirilmeye alınan grubun güç mesafesi ile ilgili olarak gösterdiği genel tutum bütün cevaplara bakıldığında yükseklik eğilimi yönündedir. Belirsizlikten kaçınma gibi güç mesafesinin de yüksek olduğu toplumların girişimciliği motive eden kültürel değerleri yaratmadığı bilinmektedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında OSTİM' deki kültürel ortamın da bu yönde olduğu görülmektedir.

Girişimcilerin Bireycilik - Toplumculuk Değerleri

Toplumumuzdaki yüzyıllardır süregelen imece ve benzeri sosyal yardımlaşmaların varlığı toplulukçuluğumuzun önemli bir kanıtıdır. Buna göre toplumculukla ilgili değerler olarak; işbirliği, ortaklaşa davranış, grubu öne çıkarma, grup tarafından denetlenme gibi değerler sayılabilir. Bireyci kültürlere hakim olan değerler ise kendine güven, bağımsızlık eğilimi, akılcılık, iç denetim odaklılık vs. başarılı girişimcilerin sahip olmaları gereken özelliklerindendir. Bu konuda örneklem grubundan elde edilen sonuçlar:

29., 30. ve 31. İfadeler katılımcıların "toplumculuk" derecelerinin ölçülebilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre 29. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı %80,5 ; 30. ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da %75,5 ; 31. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise ilk ifadelere göre daha düşük bir değer olan %74'tür.

Bireyciliğin baskın olduğu kültürlerde girişimcilerin sayıca fazla olmaları da doğal sonuçtur. Bireycilik-Toplumculuk boyutu bütün halinde değerlendirildiğinde örneklemi oluşturan işletme sahiplerinin girişimcilik açısından olmaları gereken sınırların

dışında oldukları anlaşılmaktadır. Bu kanıya yukarıda yer alan ve toplulukçuluğa işaret eden sorulara katılımın yüksek olması nedeniyle varılmıştır.

Girişimcilerin Belirsizlikten Kaçınma Dereceleri

Belirsizlikten kaçınma; yeterince açık ve net olmayan durumları tolere edememe ya da etmeme durumudur. Tolerans derecesinin insandan insana ve toplumdan topluma farklı olacaktır. Örneklemi oluşturan işletme sahiplerinin belirsizlikten kaçınma konusunda durdukları yeri belirlemek için üç görüş ile ilgili olarak katılım dereceleri istenmiştir.

Yapılan inceleme de; 32, 33 ve 34. İfadeler katılımcıların belirsizlikten kaçınma derecelerinin ölçülebilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre 32. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı %91, 33. ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da %78, 34. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise ilk ifadelere göre daha yüksek bir değer olan %96'ı almaktadır.

Bir toplumun üyelerinin belirsizlikten kaçınma eğilimleri yüksek ise; yaşamlarını garantiye almak için biçimsel ve yazılı kuralları artırma, farklı düşüncelere karşı çıkma ve kesin doğruları arama faaliyetlerini gerçekleştirmeleri kaçınılmazdır. Ayrıca belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksek olan insanların duygusallık seviyeleri, stres seviyeleri yüksek iken süper egoları zayıftır.

Ancak belirsizlik seviyelerinin yüksek olması girişimcilik kültürünün tam oturmadığı ve girişimciliğin belli kalıpları kıramadığı savını destekler niteliktedir. Girişimcilerin risk almak istemediklerini göstermektedir. Bu da girişimciliğin gelişmesi önünde büyük bir engeldir.

Girişimcilerin Dişillik - Erillik Değerleri

Dişilere ya da erkeklere atfedilen değerlerden hangilerinin baskın olduğu ile ilgilidir. Girişimcilik açısından anlamlı olan, bu değerlerden erillik değerlerinin baskın olmasıdır. Erkeksi duygular olarak değerlendirilen; saldırganlık, ataklık, kabalık, acımasızlık, gözü peklik benzeri duyguların bütünleştiği toplumlarda girişimciliğin rahat bir ortam bulacağına inanılmaktadır.

Yapılan incelemede, 35. ve 36. İfadeler Dişil özelliklerin, 37. İfade ise eril özelliklerin ölçülebilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre 35 ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı %97,5 gibi oldukça yüksektir. Yine 36. ifadede yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı da (%91,6) oldukça yüksektir. 37. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise ilk ifadelere göre daha düşük bir değer (%64,8) almaktadır.

Baskın değerler ile ilgili genel olarak söylenebilecek son söz; örneklem grubunda baskın olan değerlerin dişil değerler olduğu ve dişilliğin baskın olmasının da girişimcilik için fazla arzu edilmeyen bir durum olduğudur. Grubumuz bu konuda dişil değerleri öne çıkarmakla girişimcilik açısından sağlam bir duruşa sahip olmadığını göstermiştir.

Girişimcilerin Uzun- Kısa Zamanlı Oryantasyon Değerleri

Zaman oryantasyonu; bir toplumun kararlarını, ne kadar gelenek ve geçmişteki olaylara, ne kadar kısa dönemli, şimdiki zaman kazançlarına ya da gelecek için yararlılık algılarına dayandırdığını gösterir. Yönetim açısından uzun dönemli yaklaşım ön plandadır. Kısa dönemli planlara öncelik verme ve günü kurtarma anlayışı itibar görmemektedir. Uzun dönemli düşünen ülkelerde yer alan işletmeler, kısa dönemli düşünen ülkelerde yer alan işletmelere göre daha yüksek performans göstermektedir.

38. ifade kısa "zamanlı oryantasyon özelliklerinin" , 39. İfade ise "zamanlı oryantasyon özelliklerinin" ölçülebilmesi için oluşturulmuştur. Buna göre 38 ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı %86,1'dir. 39. ifade de yer alan "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçeneklerinin toplamı ise ilk ifadelere göre daha düşük bir değer olan %52 almaktadır.

Örneklem grubunda baskın olan değerlerin "uzun dönemli oryantasyon" olduğu ve bu değerin baskın olmasının işletmelerimiz açısından olumlu karşılanmaktadır. Çünkü uzun dönemli oryantasyona sahip işletmeler, kısa dönemli düşünen işletmelere göre daha yüksek performans göstermektedirler.

Girişimci Kişilik Özellikleri / Medeni Durum İlişkisi

Girişimci kişilik özellikleri ile ilgili ifadeler medeni durum değişkeni bakımından incelendiğinde ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler / Medeni Durum İlişkisi

Girişimciliğe yönlendiren özellikler ile ilgili ifadeler medeni durum değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 1: Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler / Medeni Durum İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Bir işe başlarken çevremdekileri de harekete geçirebilirim.	Evli	316	4,22	0,708	2,563	0,011
	Bekâr	42	3,90	0,983		
Kendime her konuda güvenirim.	Evli	316	4,19	0,713	1,987	0,048
	Bekâr	42	3,93	1,237		

Her iki maddede de evlilerin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman "liderlik" ve "kendine güven" konusunda evli olan girişimcilerin bekâr olan girişimcilere göre daha baskın oldukları söylenilebilir.

Kültürel Değerler Boyutu / Medeni Durum İlişkisi

Kültürel Değerler Boyutu ile ilgili ifadeler medeni durum değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 2: Kültürel Değerler Boyutu / Medeni Durum İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Grup çalışmasını bireysel çalışmaya tercih ederim.	Evli	316	3,97	0,971	2,175	0,030*
	Bekâr	42	3,62	1,103		
Başarı için planlarımı kısa vadeli yaparım	Evli	316	3,24	1,333	2,345	0,020*
	Bekar	42	2,74	1,061		

Her iki maddede de evlilerin ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman "toplumculuk" ve "kısa zamanlı oryantasyon" konusunda evli olan girişimcilerin bekar olan girişimcilere göre daha baskın oldukları söylenilebilir.

Girişimci Kişilik Özellikleri / Yaş İlişkisi

Girişimci kişilik özellikleri ile ilgili ifadeler yaş değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 3: Girişimci Kişilik Özellikleri / Yaş İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Başarılı olmak için adil ve dürüst olmak gerekir.	34 veya altı	90	4,18	1,045	3,775	,011*
	35-41	89	3,88	1,156		
	42-45	84	4,35	0,649		
	46 veya üstü	95	4,15	0,785		
	Toplam	358	4,13	0,943		
Para tüm problemlerimi çözer.	34 veya altı	90	3,03	1,319	3,788	,011*
	35-41	89	2,71	1,358		
	42-45	84	2,49	1,410		
	46 veya üstü	95	3,08	1,350		
	Toplam	358	2,84	1,375		
Aldığım kararlarda duygularımı dikkate alırım.	34 veya altı	90	3,49	1,265	5,240	,002*
	35-41	89	4,07	0,951		
	42-45	84	3,80	1,084		
	46 veya üstü	95	3,99	0,951		
	Toplam	358	3,84	1,088		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman "moralist ve duygusal kişilik özelliklerini" taşıyan bireylerin 42-45 yaş grubunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler / Yaş İlişkisi

Girişimciliğe yönlendiren özellikler ile ilgili sorular yaş değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 4: Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler / Yaş İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Bir işe başlarken çevremdekileri de harekete geçirebilirim.	34 veya altı	90	4,16	0,820	6,758	0,000*
	35-41	89	4,42	0,599		
	42-45	84	4,24	0,613		
	46 veya üstü	95	3,94	0,848		
	Toplam	358	4,18	0,751		
Bir işin fırsatlar sunması, garantili olmasından daha önemlidir.	34 veya altı	90	3,78	0,992	4,181	0,006*
	35-41	89	3,52	1,169		
	42-45	84	3,81	1,103		
	46 veya üstü	95	4,05	0,830		
	Toplam	358	3,79	1,041		
İşletmemle ilgili tüm kararları tek başıma alırım.	34 veya altı	90	3,24	1,368	2,692	0,046*
	35-41	89	3,65	1,253		
	42-45	84	3,58	1,273		
	46 veya üstü	95	3,76	1,269		
	Toplam	358	3,56	1,301		
Bu gün zarar ediyor olmamın yarın zarar edeceğim anlamına gelmeyeceğini düşünüyorum.	34 veya altı	90	4,47	0,502	5,296	0,001*
	35-41	89	4,00	1,087		
	42-45	84	4,15	0,814		
	46 veya üstü	95	4,26	0,718		
	Toplam	358	4,22	0,820		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman;
"Liderlik" özelliklerinin 35-41 yaş grubunda yüksek, 46 veya üstü yaş grubunda düşük olduğu söylenilebilir. "Risk alma" özelliklerinin 46 veya üstü yaş grubunda yüksek, 35-41 yaş grubunda düşük olduğu söylenilebilir.
"Kendine güven" özelliklerinin 46 veya üstü yaş grubunda yüksek, 34 ve altı yaş grubunda düşük olduğu söylenilebilir. "İyimserlik" özelliklerinin 34 veya altı yaş grubunda yüksek, 35-41 yaş grubunda düşük olduğu söylenilebilir.

Kültürel Değerler Boyutu / Yaş İlişkisi

Kültürel Değerler Boyutu ile ilgili ifadeler yaş değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 5: Kültürel Değerler Boyutu / Yaş İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Başkalarının giyimim hakkında söylediklerini önemserim.	34 veya altı	90	1,89	1,011	6,160	0,000*
	35-41	89	2,19	1,251		
	42-45	84	2,63	1,446		
	46 veya üstü	95	2,01	1,144		
	Toplam	358	2,17	1,244		
Günlük konuşmalarda sizli / bizli ifadeler kullanırım.	34 veya altı	90	3,62	1,205	2,809	0,039*
	35-41	89	4,04	0,796		
	42-45	84	3,68	1,282		
	46 veya üstü	95	3,64	1,175		
	Toplam	358	3,75	1,137		
Başarılarımda en büyük pay aileme aittir.	34 veya altı	90	3,66	1,153	3,883	0,009*
	35-41	89	4,00	0,905		
	42-45	84	3,86	0,996		
	46 veya üstü	95	4,12	0,770		
	Toplam	358	3,91	0,975		
Kural ve prosedürleri devamlı takip ederim.	34 veya altı	90	4,26	0,646	3,261	0,022*
	35-41	89	4,07	0,951		
	42-45	84	3,96	0,975		
	46 veya üstü	95	4,28	0,559		
	Toplam	358	4,15	0,805		
Bu işi yapmasaydım sabit gelirli bir işte çalışırdım.	34 veya altı	90	3,74	1,337	3,189	0,024*
	35-41	89	3,93	1,074		
	42-45	84	3,58	1,424		
	46 veya üstü	95	4,12	1,030		
	Toplam	358	3,85	1,233		
Çalışanlarıma karşı yumuşak başlıyımdır.	34 veya altı	90	4,43	0,601	3,054	0,029*
	35-41	89	4,42	0,599		
	42-45	84	4,14	0,880		
	46 veya üstü	95	4,31	0,730		
	Toplam	358	4,33	0,715		
Başarı için planlarımı kısa vadeli yaparım	34 veya altı	90	2,99	1,166	2,726	0,044*

	35-41	89	3,12	1,460		
	42-45	84	3,52	1,285		
	46 veya üstü	95	3,12	1,287		
	Toplam	358	3,18	1,313		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman;
"Yüksek güç mesafesi" özelliklerinin 35-41 yaş grubunda daha baskın olduğu, "Toplumculuk" özelliklerinin 46 veya üstü yaş grubunda daha baskın olduğu, "Belirsizlikten kaçınma" derecelerinin 46 veya üstü yaş grubunda daha yüksek, "Dişillik" özelliklerinin 34 veya altı ile 35-41 yaş gruplarında yüksek, 42-45 yaş grubunda ise düşük olduğu, "Kısa zamanlı oryantasyon" özelliklerinin 42-45 yaş grubunda yüksek, 34 veya altı yaş grubunda ise düşük olduğu söylenilebilir.

Girişimci Kişilik Özellikleri / Eğitim Düzeyi İlişkisi

Girişimci kişilik özellikleri ile ilgili sorular eğitim düzeyi değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 6: Girişimci Kişilik Özellikleri / Eğitim Düzeyi İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
İşletmemin başarısı için her şeyi yapabilirim.	İlkokul	154	4,38	0,539	10,541	0,000*
	Ortaokul	91	4,23	0,920		
	Lise	69	3,71	1,152		
	Üniversite	44	4,20	0,878		
	Toplam	358	4,19	0,863		
Başarılı olmak için adil ve dürüst olmak gerekir.	İlkokul	154	4,19	0,801	8,404	0,000*
	Ortaokul	91	3,81	1,010		
	Lise	69	4,10	1,073		
	Üniversite	44	4,64	0,810		
	Toplam	358	4,13	0,943		
Aldığım kararlarda duygularımı dikkate alırım.	İlkokul	154	4,18	0,671	25,294	0,000*
	Ortaokul	91	4,09	0,962		
	Lise	69	3,17	1,283		
	Üniversite	44	3,16	1,397		
	Toplam	358	3,84	1,088		
Ani gelişmeler karşısında	İlkokul	154	3,43	1,102	3,165	0,025*

sakin kalmaya gayret ederim.	Ortaokul	91	3,37	1,199		
	Lise	69	3,25	1,143		
	Üniversite	44	2,84	1,200		
	Toplam	358	3,31	1,157		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman;
"Pragmatik kişilik" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, lise eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Moralist kişilik" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Duygusal kişilik" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, lise ve üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Karışık kişilik" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu söylenilebilir.

Girişimciliğe Yönlendiren Özellikler / Eğitim Düzeyi İlişkisi

Girişimciliğe yönlendiren özellikler ile ilgili ifadeler yaş değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 7: Girişimciliğe Yönlendiren Özellikleri / Eğitim Düzeyi İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Başkalarının aklına gelmeyen birçok şeyi hayata geçirebilirim.	İlkokul	154	3,88	0,977	4,510	0,004*
	Ortaokul	91	3,73	0,990		
	Lise	69	4,01	1,022		
	Üniversite	44	3,36	0,942		
	Toplam	358	3,80	0,999		
Bir işe başlarken çevremdekileri de harekete geçirebilirim.	İlkokul	154	4,24	0,705	3,914	0,009*
	Ortaokul	91	4,22	0,663		
	Lise	69	3,91	0,981		
	Üniversite	44	4,32	0,561		
	Toplam	358	4,18	0,751		
Başarı için her zaman risk alabilirim.	İlkokul	154	4,16	0,777	5,953	0,001*
	Ortaokul	91	4,04	1,010		
	Lise	69	3,61	1,032		
	Üniversite	44	3,98	0,849		
	Toplam	358	4,00	0,920		
Başarı için yöntemleri sadece kendim belirlerim.	İlkokul	154	4,10	0,869	27,594	0,000*
	Ortaokul	91	3,97	0,948		
	Lise	69	3,17	1,465		
	Üniversite	44	2,70	1,153		

	Toplam	358	3,72	1,175		
İşletmemle ilgili tüm kararları tek başıma alırım.	İlkokul	154	3,95	1,113	20,004	0,000*
	Ortaokul	91	3,69	1,171		
	Lise	69	3,25	1,344		
	Üniversite	44	2,43	1,371		
	Toplam	358	3,56	1,301		
Kendime her konuda güvenirim.	İlkokul	154	4,25	0,662	19,253	0,000*
	Ortaokul	91	4,29	0,620		
	Lise	69	4,28	0,662		
	Üniversite	44	3,36	1,203		
	Toplam	358	4,16	0,794		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman;
"Yenilikçilik" özelliklerinin lise eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Liderlik" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, lise eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Risk alma" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, lise eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Kendine güven" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu, "Kendine güven" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu söylenilebilir.

Kültürel Değerler Boyutu / Eğitim Düzeyi İlişkisi

Kültürel Değerler Boyutu ile ilgili ifadeler eğitim düzeyi değişkeni bakımından incelendiğinde aşağıdaki tabloda yer alan ifadelere katılım derecelerinde istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmuştur.

Tablo 8: Kültürel Değerler Boyutu / Eğitim Düzeyi İlişkisi

		N	Ort.	Std. Sapma	F	P
Günlük konuşmalarda sizli / bizli ifadeler kullanırım.	İlkokul	154	4,08	0,936	10,858	0,000*
	Ortaokul	91	3,68	1,084		
	Lise	69	3,23	1,238		
	Üniversite	44	3,50	1,355		
	Toplam	358	3,75	1,137		
Büyüklerimin söylediklerini sorgulamadan yaparım.	İlkokul	154	3,69	1,290	8,787	0,000*
	Ortaokul	91	3,11	1,120		
	Lise	69	2,84	1,368		
	Üniversite	44	3,32	1,196		
	Toplam	358	3,34	1,294		
Topluluk içerisinde konuşmayı değil dinlemeyi tercih ederim.	İlkokul	154	4,14	0,836	9,737	0,000*
	Ortaokul	91	3,56	1,310		

	Lise	69	3,42	1,242		
	Üniversite	44	3,57	1,228		
	Toplam	358	3,78	1,143		
Bu işi yapmasaydım sabit gelirli bir işte çalışırdım.	İlkokul	154	4,10	1,021	10,707	0,000*
	Ortaokul	91	4,08	1,157		
	Lise	69	3,42	1,418		
	Üniversite	44	3,20	1,374		
	Toplam	358	3,85	1,233		
Çalışanlarıma karşı yumuşak başlıyımdır.	İlkokul	154	4,45	0,525	4,171	0,006*
	Ortaokul	91	4,33	0,616		
	Lise	69	4,12	0,932		
	Üniversite	44	4,20	0,978		
	Toplam	358	4,33	0,715		
Gelecek için her zaman uzun vadeli hedeflerim vardır.	İlkokul	154	4,19	0,801	2,743	0,043*
	Ortaokul	91	3,82	1,141		
	Lise	69	4,07	1,062		
	Üniversite	44	4,02	1,067		
	Toplam	358	4,06	0,989		
Başarı için planlarımı kısa vadeli yaparım.	İlkokul	154	3,47	1,294	7,147	0,000*
	Ortaokul	91	3,24	1,328		
	Lise	69	2,80	1,255		
	Üniversite	44	2,66	1,160		
	Toplam	358	3,18	1,313		

Bu ifadelerin işaret ettiği özelliklere bakıldığı zaman;
"Düşük/yüksek güç mesafesi" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda diğer gruplara göre daha yüksek olduğu, "Toplumculuk" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, lise eğitim grubunda yer alan katılımcılarda ise düşük olduğu, "Düşük/yüksek belirsizlik" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda diğer gruplara göre daha düşük olduğu, "Dişillik" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda diğer gruplara göre daha yüksek olduğu,
"Kısa zamanlı oryantasyon" özelliklerinin ilkokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda yüksek, ortaokul eğitim grubunda yer alan katılımcılarda ise düşük olduğu, "Kısa zamanlı oryantasyon" özelliklerinin üniversite eğitim grubunda yer alan katılımcılarda düşük olduğu söylenilebilir.

SONUÇ

Girişimciliğin gelişmesine yönelik olarak girişimci tiplerinin de çeşitlendiği görülmektedir. Literatürde birçok araştırmacı farklı girişimci tipleri öne sürerek girişimcilik teorisinin gelişmesini ve girişimciliğe farklı bir açıdan bakılmasını sağlamışlardır. Bu çerçevede böyle bir konuyu ülkemiz açısından kültürel çerçevesiyle birlikte irdelemek önemli bir gereklilik olmuştur.

Bu araştırmanın amacı da OSTİM Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren firmalardaki girişimcilerin profilinin ortaya çıkarılmasıdır. Bunun için girişimcileri, literatürde genel kabul görmüş, girişimci özelliklerine göre değerlendirmek; kültürel değerler boyutu ile kişisel özelliklerini ortaya çıkararak bölgesel bir girişimcilik tipolojisi oluşturmaktır.

Çalışmada yer alan katılımcıları, girişimci kişilik özellikleri bakımından incelediğimiz zaman, girişimcilerimizin pragmatik, moralist, duygusal ve karışık kişilik özellikleri ile ilgili ifadelere yüksek oranda katıldığını görmekteyiz. Bu da bize katılımcılarımızın genel olarak "karışık kişilik özelliklerini" taşıdıklarını göstermektedir.
Çalışmada yer alan katılımcıları, girişimciliğe yönlendiren özellikler bakımından incelediğimiz zaman, girişimcilerimizin girişimciliğe yönlendiren özelliklerin (yenilikçilik, liderlik, otokontrol, risk alma, bağımsız olma, kendine güven, iyimserlik) tümüne yüksek oranda katıldığı görülmektedir. Ancak ortalamalara bakıldığı zaman en yüksek katılım "otokontrol" ve "liderlik" özelliklerindedir.

Ortalamalarda diğer özelliklere göre en düşük katılım ise "bağımsız olma" ve "kendine güven" özelliklerindedir. Kendine güven duyan girişimciler, daha çok kendi yeteneklerine güvendiklerinden diğerlerinin onayına bağlı kalmama eğilimindedirler. Bu yönüyle kendine güven, girişimcinin neyi başarabileceği konusunda kendine inanması anlamındadır. Bir girişimci için kendine güven, belirlediği hedefleri başarabileceğine inanmasıdır.

Değerlendirilmeye alınan grubun güç mesafesi ile ilgili olarak gösterdiği genel tutum bütün ifadelere bakıldığında yükseklik eğilimi yönündedir. Güç mesafesinin yüksek olduğu toplumların girişimciliği motive eden kültürel değerleri yaratmadığı bilinmektedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında OSTİM' deki kültürel ortamın da bu yönde olduğu görülmektedir.

Bireyciliğin baskın olduğu kültürlerde girişimcilerin sayıca fazla olmaları doğal sonuçtur. Bireycilik - Toplumculuk boyutu bütün halinde değerlendirildiğinde örneklemi oluşturan işletme sahiplerinin girişimcilik açısından olmaları gereken sınırların dışında oldukları anlaşılmaktadır. Bu kanıya toplulukçuluğa işaret eden ifadelere katılımın yüksek olması nedeniyle varılmıştır.

Belirsizlik seviyelerinin yüksek olması girişimcilik kültürünün tam oturmadığı ve girişimciliğin belli kalıpları kıramadığı savını destekler niteliktedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında OSTİM' deki kültürel ortamın da bu yönde olduğu görülmektedir.

Örneklem grubumuzda baskın olan değerlerin dişil değerler olduğu görülmektedir ve dişilliğin baskın olması da girişimcilik için fazla arzu edilmeyen bir durumdur. Grubumuz dişil değerleri öne çıkarmakla girişimcilik açısından sağlam bir duruşa sahip olmadığını göstermiştir.

Uzun dönemli düşünen ülkelerde yer alan işletmeler, kısa dönemli düşünen ülkelerde yer alan işletmelere göre daha yüksek performans göstermektedir.
Örneklem grubunda baskın olan değerler "uzun dönemli oryantasyon" dur ve bu değerin baskın olması işletmelerimiz açısından olumlu karşılanmaktadır. Çünkü uzun dönemli oryantasyona sahip işletmeler, kısa dönemli düşünen işletmelere göre daha yüksek performans göstermektedirler.

Araştırmamızın sonucuna göre OSTİM Organize Sanayi Bölgesindeki girişimcilerimizin sahip oldukları kültürel sistem; yüksek güç mesafesi, yüksek belirsizlikten kaçınma, toplumcu, uzun dönemli oryantasyon ve dişil özellikler sergilemektedir. Girişimcilerimiz genel olarak "karışık kişilik" özelliklerini taşımaktadırlar. Girişimciliğe yönlendiren özelliklerden de "otokontrol" ve "liderlik" özelliklerinin yüksek, "bağımsız olma" ve "kendine güven" özelliklerinin ise diğer özelliklere göre daha düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

BAŞ, Türker, (2006), Anket: Anket nasıl hazırlanır? Anket nasıl uygulanır? Anket nasıl Değerlendirilir?, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

BOZGEYİK, Abdullah, (2005), Girişimcilere Yol Haritası, Bilge Matbaacılık, İstanbul

CEYLAN, Adnan, (1998) Örgütsel Davranışın Bireysel Boyutu, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmit.

CÜCELOĞLU, Doğan., (1999), İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi, 9.Basım, İstanbul.

ÇAĞLAR, İrfan, (2001), "Yönetim Kültür Bağlamında Türk Yönetim Modelinin Saptanmasına Yönelik Kavramsal Bir Çalışma", Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:3, Sayı:3, s.s. 1-17.

ÇELİK, Adnan ve AKGEMCİ, Tahir (1998), Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

DEMİREL, Erkan T., TİKİCİ, Mehmet, (2004), "Kültürün Girişimciliğe Etkileri", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2,

GÜVENÇ, Bozkurt, (1999), İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul

HISRICH, Robert D., PETERS Michael P., SHEPHERD Dean D., (2005), Entrepreneurship, McGraw-Hill Irwin, 6th ed., New York.

KUVAN, Hakan, (2007), "Türk Girişimcilerin Yaşam ve Çalışma Değerleri Malatyalı Girişimciler Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

ŞAHİN, Esen, (2006), "Kadın Girişimcilik ve Konya İlinde Kadın Girişimcilik Profili Üzerine Bir Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

TEKİN, Mahmut, (2005), Hayallerin Gerçeğe Dönüşümü: Girişimcilik, Günay Ofset, 4. Baskı, İstanbul.

TÜRKEL, Asuman, Uluçınar, (1992), İşletme Yöneticilerinin Davranışlarına Yön Veren Hâkim Kişilik Faktörleri ile Yönetsel Davranış Arasındaki İlişkiler ve Uygulama, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Döner Sermaye İşletme Matbaası, İstanbul.

GELENEKSEL AKTARIM MEKANİZMASI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Burhan DOĞAN, Yard.Doç.Dr. , Anadolu Üniversitesi, burhand@anadolu.edu.tr

ÖZET: Genelde, para politikası değişiklikleri faiz oranı kanalı, kredi kanalı, döviz kuru kanalı ve varlık fiyatı kanalı gibi çeşitli kanallar yoluyla finansal piyasa ve reel ekonomi üzerinde güçlü etkiye sahiptir. Para politikası kararlarının oluşturduğu, para politikası aktarım mekanizması olarak bilinen bu süreç, kısmen faiz oranı genelde ekonomi üzerinde etkilidir. Bu nedenle para otoriteleri belirlenen para politikası rejiminde, parasal büyüklükler ve faiz oranı arasındaki ilişkinin nasıl çalıştığını ve bu ilişkiyi etkileyen unsurların neler olduğunu bilmek durumundadırlar. Bu çalışma, Türkiye'de parasal aktarım mekanizması açısından faiz oranı kanalını analiz etmek için ele alınmıştır. 2000:1-2011:3 dönemlerini içeren üçer aylık veriler kullanarak VAR modeliyle oluşturulan çalışmanın ampirik bulguları, Türkiye'de geleneksel aktarım mekanizmasının çalıştığına dair kanıtlar göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Faiz Oranı Kanalı, Parasal Aktarım Mekanizması, Para Politikası, Vektör Otoregresif Model

TRADITIONAL TRANSMISSION MECHANISM: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT: In general, monetary policy changes have a strong impact on financial markets and real economy through various channels, among others the interest rate channel, credit channel, exchange rate channel and asset price channel. This process through which monetary policy decisions impact on an economy in general and the interest rate in particular is known as the monetary policy transmission mechanism. Hence monetary authorities are supposed to know the relationship between monetary aggregates and interest rates in a certain monetary policy regime and the determinants that affect this relationship. The purpose of this paper is to analyze the interest rate channel in Turkey from the perspective of monetary policy transmission channel. The results from our empirical analysis, using quarterly data and applying the VAR model during the period between 2000:1 and 2011:3, it is suggest that traditional transmission mechanism works properly in Turkey.

Keywords: Interest Rate Channel, Monetary Transmission Mechanism, Monetary Policy, VAR Methodology

GİRİŞ

Para güçlü bir politika aracıdır ancak bazen beklenmeyen ya da istenmeyen sonuçlar yaratabilir (Mishkin, 1995: 4). Para politikasının başarılı bir biçimde uygulanması, politika etkilerinin, ekonominin diğer kısımlarına yayılma hızının ve bu etkilerin büyüklüğünün doğru bir biçimde değerlendirilmesini gerektirmektedir (Pétursson, 2001: 2). Esas itibariyle para politikası, parasal genişlemenin seyri ile ilgilidir. Belirli bir zaman diliminde parasal tabanın genişleme oranı, finansal sistemdeki para ve kredi genişlemesini kısıtlamakta veya kolaylaştırmaktadır (Thiessen, 1996: 6). Para-faiz oranı ilişkisinin, parasal politika uygulamalarında kullanılması ve parasal geçiş mekanizmasına ilişkin geleneksel görüşte merkezi bir rol oynaması nedeniyle, para otoritelerinin bu ilişkinin söz konusu ekonomide nasıl çalıştığını bilmeleri son derece önemlidir. Bu nedenle otoriteler, belirlenen bir para politikası rejiminde, bu ilişkinin nasıl çalıştığını ve enflasyonist beklentilerin para stokundaki değişimlere ne derece duyarlı olduğunu bilmek durumundadırlar (Catalán ve Herrera, 2003: 2).

Paranın ekonomiye geçiş mekanizması veya aynı anlama gelmek üzere parasal aktarım mekanizması, merkez bankalarının para politikası uygulamaları sonucunda, finansal piyasalar üzerinde bir etkiyle başlayan, harcamalar,

* Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda "Türkiye'de Para Politikalarının Etkinliği Açısından Likidite Etkisinin Ölçülmesi" ismiyle tamamlanarak Eylül 2005 tarihinde savunulan doktora tezi ve BEYKON 2011 kongresinde sunulan bildiriden güncellenerek üretilmiştir.

üretim ve istihdamda değişikliklerle devam eden ve enflasyon oranı üzerindeki bir etki ile de son bulan bir dizi zincirleme etkinin meydana gelmesi (Thiessen, 1996: 6) ve bu bağlamda para politikası önlemlerinin ekonomiyi etkileme biçimi ve kanalı olarak tanımlanabilir (Şıklar, 2004: 215). Bir başka deyişle para politikasındaki değişikliklerin, ekonominin diğer kısımlarına nasıl yayıldığını tanımlayan süreç, para politikasının aktarım mekanizması olarak ifade edilmektedir (Pétursson, 2001: 2).

Makroekonomide tartışmaya yol açan en önemli sorulardan ikisi şu şekilde ifade edilebilir; "para politikaları reel ekonomiyi etkiler mi?" ve bu etkileşim gerçekleşiyorsa "para politikaları hangi yollarla reel ekonomiyi etkilemektedir?" Bu soruların yanıtlarını verebilmemiz için parasal aktarım mekanizmalarının ne olduğunu ve nasıl işlediğini anlamamız gerekmektedir. Genellikle para politikasının ekonominin reel kesimi üzerinde önemli bir role sahip olduğu kabul edilir. Ancak para politikasının ekonomiyi hangi mekanizma yoluyla etkilediği, hala tartışmalı bir konudur (Miron, 1993, s. 1). Paranın ekonomiye geçiş mekanizmasını incelerken, dolaşımdaki para miktarının belirli "aracı" değişkenlerle ekonomideki mal ve hizmet talebini nasıl etkilediğine dair bazı varsayımların yapılması gerekmektedir. Para arzı (M_s) ve toplam harcamalar (AE) arasında sebep sonuç ilişkileri yaratan unsurlar; para arzı bağlantılı olan servet, portföy dengesi, kredi varlığı, beklentiler, gecikmeler ve para piyasası dengesizliği gibi aracı değişkenlerle toplam harcamaların etkilenmesidir. Bu sebep sonuç ilişkilerinin istenen sonucu verip vermemesi para arzı ile para arzı bağlantılı değişkenler arasındaki ilişki kadar, bu unsurların toplam harcamalar ile olan bağlantılarının sağlam olup olmamasına da bağlıdır. Söz konusu nedensel ilişkinin herhangi birinde geçersizlik söz konusuysa parasal geçiş mekanizmasının işlemediği söylenebilir. Bu noktada parasal geçiş mekanizması ile parasal etki kanalı arasında da bir ayırım yapmamız gerekir. **Parasal geçiş mekanizması** parasal dengesizliklerin analizinde ele alınabilen genel çerçeveyi işaret eder. Oysa **parasal etki kanalı**, bu parasal dengesizliklerin nihai harcama sektörlerini etkileme sürecini belirler. Ayrıca paranın geçiş mekanizmalarından birinin parasal etki kanallarının birkaçını birden etkilemesi de mümkündür (Parasız, 1998: 35-36).

Merkez bankası tarafından yürütülen para politikasında gerçekleştirilen değişikliklerin toplam talebi ve ekonomik faaliyetleri etkileme biçimi konusunda farklı görüşler söz konusudur. Yapılan çalışmalarda, para politikasının ekonomik faaliyetler üzerinde önemli ölçüde etkili olduğu konusunda geniş bir görüş birliği olmasına karşın, bu etkilerin ortaya çıkma kanalları konusu pek net değildir (Şıklar, 2004: 215).

Aktarım mekanizması, mantıksal olarak iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, para politikasındaki değişikliklerin, finansal sistem yoluyla yayılmasını içerir. İkinci aşaması, para politikası şoklarının, finansal sistemden reel ekonomiye yayılmasını kapsar. Bu iki aşama, para politikası şoklarının, reel üretimi ve toplam fiyatları nasıl etkilediğini açıklar. Merkez bankasının kararlarından reel ekonomiye geçişin tam olarak anlaşılması için, ilk aşamanın tam olarak anlaşılmış olması gerektiği, açık bir biçimde görülmektedir (Pétursson, 2001: 2).

PARASAL AKTARIM KANALLARI

İktisatçıların çoğu, en azından kısa dönemde para politikasının reel ekonomiyi önemli ölçüde etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Gerçekten de son ampirik araştırmalar para politikası uygulamalarının iki yıl yada daha fazla süre, reel üretimde dalgalanmaya neden olacağı yönündeki bulguları paylaşan sonuçlara ulaşmışlardır. Bununla birlikte, para politikasının yarattığı bu etkinin tam olarak nasıl ortaya çıktığına ilişkin olarak, tam bir uzlaşı söz konusu değildir (Bernanke ve Gertler, 1995: 27). Bu nedenle parasal şokların reel ekonomik faaliyete aktarıldığı kanalların anlaşılması, daima ilgi çeken bir konu olmuştur (Çavuşoğlu, 2002: 3).

Ekonomide parasal aktarımla ilgili birbirinden farklı birçok yol ileri sürülmüştür. Bu ileri sürülen aktarım mekanizmalarından bazıları para ile reel aktiflerin ikamesini öngörürken, bazıları da para ile finansal aktiflerin ikamesini öngörmektedir. Bunların dışında bazı aktarım yöntemleri aktif iktisat politikalarını, bazıları da müdahaleciliğin olmadığı aktarım yöntemlerini ileri sürerler. Bu aktarım mekanizmalarının hepsi parasal ekonomi ile reel sektör arasında köprü vazifesi görürler. Bu nedenle para ekonomisi literatüründe farklı parasal aktarım

kanalları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri: Faiz oranı kanalı, döviz kuru kanalı, varlık fiyatları kanalı ve kredi kanalı yaklaşımıdır. Bu çalışmada geleneksel aktarım mekanizması olarak bilinen faiz oranı kanalı ele alınarak reel piyasalarda ve fiyatlar üzerindeki etkisi gözlemlenmiştir.

Faiz Oranı Kanalı

Para politikasının faiz oranı mekanizmasıyla ekonomiye aktarımı, Keynesgil makro ekonominin temelini oluşturur. Faiz oranı kanalı, para politikasının etkilerini IS-LM modeli çerçevesinde incelemekte ve geleneksel aktarım mekanizması olarak kabul edilmektedir (Nualtaranee, 1999: 1). Bu nedenle genellikle parasal aktarıma ilişkin başlıca kanal olarak kabul edilir (Loayza ve Hebbel, 2002: 4). Geleneksel Keynesgil görüşe göre, para arzındaki bir daralmanın reel ekonomiye aktarımını şematik olarak şöyle gösterebiliriz.

$$M\downarrow \rightarrow i\uparrow \rightarrow I\downarrow \rightarrow Y\downarrow$$

Negatif parasal şoklar, bankacılık sisteminin mevduat satma yeteneğini kısıtlayacaktır. Fiyatlardaki ayarlanmanın tam olarak sağlanamaması durumunda, reel para balansları azalacak (M↓) ve reel faiz oranları üzerinde yukarıya doğru bir baskı ortaya çıkacaktır (i↑) (Nualtaranee, 1999: 1). Reel faiz oranlarında yükselmenin gerçekleşmesi sermayenin maliyetini arttırarak, yatırım harcamalarında bir düşüşe (I↓) neden olmaktadır. Yatırım harcamalarındaki düşüş ise toplam talepte bir azalmaya ve bu nedenle üretimde bir gerilemeye neden olmaktadır (Mishkin, 1995: 4).

Her ne kadar başlangıçta Keynes bir aktarım kanalının işleyişini girişimcilerin yatırım kararları çerçevesinde ortaya koymuşsa da, daha sonraki araştırmalar tüketicilerin konut ve dayanıklı tüketim malı satın alma kararlarının da girişimcilerin yatırım kararlarına benzediğini ortaya koymuştur. Bu yüzden yukarıda şematik olarak gösterilen paranın ekonomiye aktarımındaki faiz oranı kanalı, konut ve dayanıklı tüketim harcamalarını da içine alan tüketim harcamalarına aynı şekilde uygulanabilir. Bu çerçevede yatırım harcamaları, gayrimenkul ve dayanıklı tüketim malları harcamaları aynı başlık altında ele alınmaktadır. John Taylor paranın ekonomiye geçişinde faiz oranı kanalının, uygulanacak para politikasının ekonomiyi ne şekilde etkileyeceğini açıklamada anahtar bir rol üstleneceğini söylemektedir (Mishkin, 1995: 4).

Faiz oranı kanalı, para politikasına ilişkin geleneksel Keynesyen görüş ile yakından ilişkilidir. Ancak son yıllarda literatürde "IS eğrisi" ile "Taylor Kuralı" na dayalı bir faiz oranının bir arada değerlendirildiği görülmekte olup, bu tür modeller faiz oranı kanalının önemini örtülü olarak kabul etmektedirler. Faiz oranı kanalında para otoritesi, banka rezervlerinin miktarını ya da geniş parasal büyüklükleri etkileyerek, faiz oranı düzeyini belirlemektedir. Faiz oranındaki değişim, sermaye maliyetini ve dolayısıyla (başta yatırım olmak üzere) toplam talebin faize duyarlı bileşenlerine yönelik talebi etkiler. Yatırım harcamalarındaki bu değişim, toplam üretimde aynı yönde bir değişime yol açar. Bu süreç "sermaye maliyeti etkisi" olarak tanımlanabilir (Estrella, 2001: 3).

Basit Keynesyen model, reel ve nominal miktarlar yada oranlar arasında bir ayırım yapmaz ve tek bir faiz oranı içerir. Aktarım mekanizmasının faiz oranı kanalına göre, reel ve nominal faiz oranları arasındaki ayrım önemlidir. Yukarıdaki açıklamalarda sözü edilen faiz oranı nominal faiz oranıdır. Yani daraltıcı para politikası kısa vadeli nominal faiz oranını yükseltmektedir. John Taylor bu konuda yaptığı bir çalışmada, yapışkan fiyatlarla rasyonel bekleyişleri aynı zamanda ele alarak, sıkı para politikasının en azından bir süre için uzun dönem reel faiz oranlarını da yükselteceğini ortaya koymaktadır. Böylece daha yüksek reel faiz oranları, girişimcilerin sabit yatırımlarında, konut yatırımlarında, dayanıklı tüketim malı harcamalarında ve envanter yatırımlarında bir gerilemeye, dolayısıyla toplam çıktıda bir düşüşe neden olmaktadır (Mishkin, 1995: 5). Reel faiz oranlarının GSYİH üzerinde, toplam harcama miktarını etkilemek yoluyla sahip olduğu rol, ekonomik faaliyeti desteklemek amacını taşıyan bir para politikasının formüle edilmesi için kullanılabilir. Merkez bankasının reel faiz oranlarının negatif bir değere sahip olması amacıyla, nominal faiz oranlarını enflasyon seviyesinin altına düşürdüğünü varsayalım. Bu tür bir

genişlemeci para politikası, beklenen enflasyon oranı ile birlikte, beklenen fiyat düzeyini arttıracak ve reel faiz oranlarında bir azalmaya yol açarak, faiz oranı kanalı yoluyla ekonomideki beklentileri uyaracaktır (Dovciak, 1999: 1).

Faiz oranı kanalının bir diğer yönü "piyasa likidite etkisi" dir. Parasal otorite, piyasaya likidite enjekte ederek faiz oranı düşüşünü gerçekleştirir. Kısa vadeli faizlerdeki bu azalma ise kısa vadeli fon maliyetlerini azaltarak kısa vadeli likiditenin artmasına neden olur. Bununla birlikte, bu etki sadece bankalar için değil, tüm ekonomik katılımcıların likiditeleri için söz konusu olduğundan, potansiyel olarak daha yaygın bir nitelik taşımaktadır (Estrella, 2001: 4).

Bununla birlikte Ben Bernanke ve Mark Gertler tarafından 1995 yılında yapılan çalışma, bu geleneksel hikayenin eksik kalmasına yol açan birkaç noktanın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ampirik çalışmalarda yaygın olarak ifade edilen ilk sorun; toplam harcamanın "faize duyarlı" bileşenlerinden neoklasik bir içerik taşıyan sermaye maliyeti değişkeninin yaratacağı kantitatif bir etkinin tanımlanmasının güç olduğu gerçeğidir. Gerçekte, elde edilen en yaygın bulgu, neoklasik olmayan faktörlerle (örneğin, gecikmeli üretim, satış veya nakit akışı gibi) "hızlandıran" karakterli değişkenlerin harcamalar üzerinde en büyük etkiye sahip olduklarıdır. İkinci sorun, tahmin edilen harcama eşitliklerinde görülen bu düşük düzeydeki sermaye maliyeti etkisi sorunundan farklı olarak, para politikasının kısa dönemli faiz oranları üzerinde en güçlü etkiye sahip olması gerektiği yönünde bir ön kabulün bulunmasıdır. Bu varsayıma göre, para politikasının uzun dönemli faiz oranları ve özellikle uzun dönemli reel faiz oranları üzerinde nispeten daha zayıf bir etkiye sahip olması gerekmektedir. Ancak, şaşırtıcı bir şekilde para politikasının öncelikle uzun dönemli reel faizlere duyarlı olması gereken konut yada üretim ekipmanı gibi dayanıklı varlık alımları üzerinde önemli etkilere sahip olduğu açıkça görülmektedir (Bernanke ve Gertler, 1995: 27-28).

Geleneksel teorideki bu iki eksiklik, kısa dönemli faiz oranlarındaki değişikliklerin, yatırım düzeyinde nasıl değişiklik yaratabileceğini açıklayabilecek olan alternatif geçiş mekanizmalarına ilişkin araştırmaları teşvik etmiştir (Golodniuk, 2005: 3).

LİTERATÜR TARAMASI

Para politikalarının etkinliği açısından faiz oranlarının üretim ve fiyatlar üzerindeki etkisi yıllardır ilgi konusu olmuş ve geleneksel aktarım kanalına yönelik teorik ve ampirik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye ve diğer ülkelerde parasal aktarım mekanizmalarına yönelik yapılan çok fazla ampirik çalışma olmasına rağmen, geleneksel aktarım mekanizmasına yönelik ampirik çalışmanın çok az olduğu görülmektedir. Peersman ve Smets (2001) Euro bölgesinde parasal aktarım mekanizmalarını incelediği çalışmasında, beklenmeyen para politikası değişimleri sonrası en önemli kanalın faiz oranı kanalı olduğunu belirtmiştir. Bhuiyan (2008) Kanada'da yaptığı araştırmasında, para politikası şoklarının faiz oranı kanalıyla reel çıktılar üzerinde etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Diğer yapılan araştırmalarda Arjantin, Meksika, Hindistan, Malezya, Filipinler, Tayland, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Kuzey Afrika gibi ülkelerde geleneksel aktarım mekanizması olarak bilinen faiz oranı kanalı etkili olmuştur (Mohanty ve Turner, 2008: 12). Türkiye'de geleneksel aktarım mekanizmasının ele alındığı çalışmalara baktığımızda; Peker (2004), Türkiye'de parasal şokların reel etkilerini VAR modeli kullanarak ele aldığı çalışmasında, parasal şokların gerçekleşmesiyle birlikte faiz oranlarının düştüğü ve üç ay sonrasında ise tekrar faiz oranlarının çıkışa geçtiğini belirterek, faiz haddine verilen pozitif şoka ise sanayi üretiminin ilk olarak artma yönünde daha sonra ise azalma yönünde tepki verdiği sonucuna ulaşmıştır. Çiçek (2005), Türkiye'de VAR modeli kullanarak yaptığı çalışmada, faiz oranına uygulanan şok sonrası yatırımların düştüğünü ve parasal aktarım mekanizmaları içerisinde en etkili kanalın faiz oranı kanalı olduğunu belirtmiştir. Başcı vd. (2007) yaptıkları çalışmada, Türkiye'de faiz ve enflasyon oranlarının düşmesiyle faiz oranı kanalının güçleneceğine değinmiştir. Örnek (2009), 1990-2006 yılları arasında Türkiye'de üçer aylık verilerle parasal aktarım mekanizmalarını incelediği çalışmasında ampirik bulgulara göre faiz oranı kanalının çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Büyükakın vd. (2009), Türkiye'de granger nedensellik testi ve Toda – Yamamoto yaklaşımı kullanarak parasal aktarım mekanizmalarından faiz oranı kanalını araştırmışlardır.

Araştırma sonucunda, granger nedensellik test sonuçlarının faizlerdeki değişimin öncelikle yatırımlarda değişikliğe daha sonra fiyatlarda en son olarak da gelirde değişime neden olduğu; Toda – Yamamoto yönetimine göre ise faizlerdeki değişim öncelikle yatırımları daha sonra ise geliri etkilediğini vurgulanmıştır. Erdoğan ve Yıldırım (2009), Türkiye özelinde faiz kanalının işleyişini araştırdıkları çalışmalarında, kısa vadeli faiz oranlarındaki değişikliğin uzun vadeli reel faiz oranlarında yükselişe ve üçüncü aydan itibaren toplam talepte azalışa neden olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Buraya kadar yapılan tanımlamalar ve literatür çalışmalarının gözden geçirilmesi ile parasal politikalar ve faiz arasındaki ilişkiyi inceleyen geleneksel aktarım mekanizmasının teorik çatısı oluşturulmuştur. Bu teorik çatı Türkiye'de uygulanacak olan geleneksel aktarım mekanizması sonuçlarının geçerliliği, etkinliği ve anlamlılığının daha iyi analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

MODEL

Türkiye'de geleneksel aktarım mekanizmasının araştırıldığı çalışmanın başında zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını belirlemek için birim kök testi uygulanmış daha sonra durağan olmayan değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının uzun dönemde durağanlığını sınamak için eşbütünleşme testi ve son olarak Vektör Otoregresyon (VAR) metodu uygulanmıştır. Çalışmada kullanılan veriler üç aylık bazdaki verilerdir. VAR oluşturulurken, serilerin varyans durağanlığını sağlamak için faiz oranları dışında tüm verilerin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Modelde kullandığımız verilerin tamamı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası internet sitesindeki elektronik veri dağıtım sisteminden tekniği sabit, orijinal gözlem seçenekleriyle elde edilmiştir. Bu değişkenlerin tamamı içseldir ve sıralama yapılırken en dışsaldan içsele doğru sıralanmışlardır.

Ekonominin, dışsal bir para politikasına nasıl cevap vereceği sorusunun yanıtı; kısmen para politikası şoklarını ifade etmek için yapılan tanımlayıcı varsayımlara ve gösterge seçimine bağlıdır (Christiano, 1996: 3). Örneğin rezerv arzı şoklarının gecelik faiz oranı üzerindeki etkisini tahmin eden çok sayıda çalışmanın bu iki değişken arasında göstergelere bağlı olarak pozitif ve/veya negatif bir ilişki bulabilmesi mümkündür (Jones, 2000: 2). Bu çalışmanın modelinde kullandığımız değişkenlere bakıldığında; 90 gün vadeli Hazine bonosu faiz oranı ile kısa dönemli faiz oranı (IN_SA); gayri safi yurtiçi hasıla ile üretime ilişkin değişken (LY_SA); tüketici fiyatları ile fiyatlar (LPU_SA) ölçülmektedir. 2000:1-2011:3 dönemlerini kapsayan tüm değişkenlere mevsimsel arındırma uygulanmıştır. Faiz oranı günlük değerlerin üç aylık ortalamasıdır.

Birim kök testi uygulandıktan sonra durağan olmayan değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olup olmadığı ve uzun dönemde birlikte hareket edip etmediklerini görebilmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eş bütünleşme test sonuçları, kullanılan makroekonomik değişkenler arasında bir eşbütünleşik ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle durağan olmayan söz konusu değişkenler arasında en az bir adet doğrusal bileşimin durağan olduğu ve dolayısıyla bu değişkenlerin uzun dönemde bir denge değerine doğru hareket ettikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

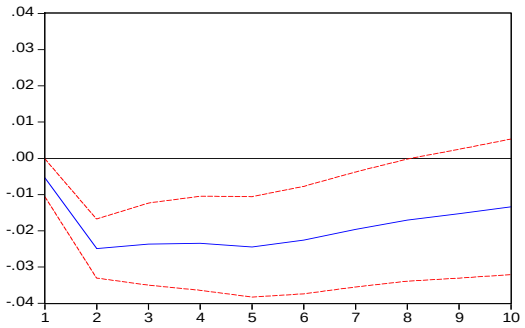
Parasal şokların makroekonomik değişkenler üzerindeki eşzamanlı etkisi ile makroekonomik değişkenlerin para politikaları üzerindeki etkilerini en iyi açıklayan modellerden biri olması nedeniyle geleneksel aktarım mekanizmasının araştırıldığı bu çalışmada VAR yöntemi uygulanmıştır.

Dinamik Tepkiler

Gerçekleştirilen birim kök ve eşbütünleşme testi sonuçlarına göre geliştirilen VAR modelinin tahmin edilmesi gerekmektedir. Uzun dönemde bir denge değerine yöneldiğini tespit ettiğimiz söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin görülebilmesi geleneksel aktarım mekanizmasını incelememizi kolaylaştıracaktır. Faiz kanalı için tahmin edilen yapısal VAR modellerinden elde edilen sonuçlar grafik 1 - 3'de verilmektedir.

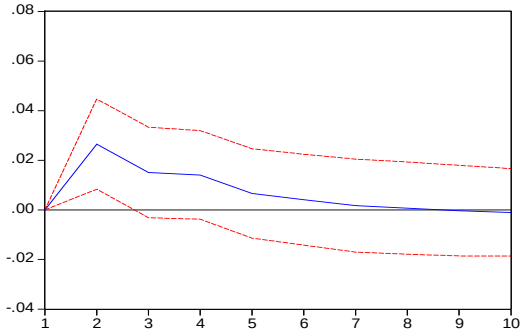
Sonuçlar, faiz oranında meydana gelecek bir standart sapmalık şok karşısında sistemde yer alan tüm değişkenlerin göstereceği tepkiyi sergilemektedir. Öte yandan her bir şokun yaratacağı değişikliğe ilişkin gösterimlere ± 2 standart hatalık bantlar da ilave edilmiştir. Bu çalışmada ilgimizi faiz oranlarında gerçekleşen değişikliğinin LY_SA ve LPU_SA üzerindeki etkileri ile sınırlandıracağız. Eğer her iki bant ve nokta tahmini sıfır çizgisinin aynı tarafında yer alıyorsa, mevcut tepkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

Grafik 1 : LY_SA'nin IN_SA'ya Tepkisi

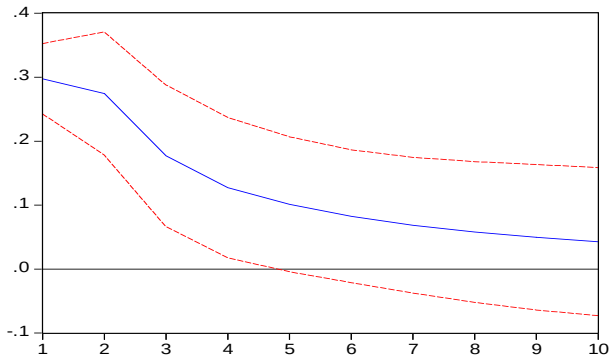
Grafik 1'de faiz değişkenine uygulanan 1 standart sapmalık pozitif şok göz önüne alındığında, faiz oranındaki sapma sonrası üretime ilişkin değişkenin (LY_SA) önemli ölçüde düştüğü ve yaklaşık üç ay boyunca devam ettiği görülmektedir. Faiz değişkenine uygulanan şokun LY_SA değişkeni üzerindeki etkisi yaklaşık üç ay sonra önemsiz hale dönüşmektedir. Üretime ilişkin değişkene dikkat edildiğinde, şoktan sonraki dönemde düşme eğilimine girmesine rağmen pozitif şokun gerçekleşmesinden yaklaşık 3 ay sonra tekrar yükselişe geçmiş ancak gözlem dönemi boyunca şok öncesi düzeyine ulaşamamıştır. Çalışmada geleneksel aktarım mekanizmasının teorik çatısını oluşturan bölümde bahsedildiği gibi, faiz oranlarıyla sanayi üretimi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Bundan dolayı üç ay boyunca üretimin düşme eğilimine girmesini 3 ay boyunca devam eden faiz artışına bağlayabiliriz. Bu nedenle, teorik tespitlerimizle çalışmada ulaşılan sonuçların örtüştüğü de rahatlıkla görülmektedir. Ayrıca faiz oranlarının üretim üzerindeki anlamlılığı gözlemlendiğinde yaklaşık yirmi bir ay gibi uzun bir dönem anlamlılığını kaybetmemiştir.

Grafik 2 : LPU_SA'nin IN_SA'ya Tepkisi

Grafik 2'de fiyat düzeyinin, pozitif bir faiz şokuna cevabı daha önce teorik olarak tanımlarda yer aldığının aksine hemen gerçekleşmemektedir. Fiyatlar faiz oranı şokuna yaklaşık 4 aylık bir gecikmenin ardından teorik yapıya uygun tepki göstermektedir. Başlangıçta pozitif bir niteliğe sahip olan fiyat değişimi kısa süre devam etmekte ve sonuçta negatif bir nitelik kazanmaktadır. Fiyat seviyesinin, beklentilere ters düşen bu cevabı "fiyat bulmacası (price puzzle)" olarak adlandırılır. Faiz oranlarında gerçekleşen bir artış sonrasında fiyatların düşmesi beklenirken tam tersi bir etkinin gerçekleşmesi ya da faiz oranlarında gerçekleşen bir düşüş sonrasında fiyatlarda bir düşüş gerçekleşmesi fiyat bulmacasının ortaya çıkmasına neden olur. Sims'e göre söz konusu ters fiyat etkisini açıklamak amacıyla enflasyon ölçütü kullanmaktadır. (Sims, 1992). Bu fiyat bulmacası, Sims tarafından 1992 yılında yapılan çalışmada ifade edilmektedir. Sims, Fransa, Almanya, Japonya, ABD ve İngiltere'den oluşan beş ülkede para politikasının etkilerini araştırmış, para politikası değişimlerinin bir ölçüsü olarak faiz oranındaki değişikliklerin kullanılması durumunda, bu beş ülkenin tümünün, başlangıçta bazı ters fiyat etkileri gösterdiği bulgusuna ulaşmıştır. Fiyatların, faiz oranındaki artışlar karşısında gösterdiği bu pozitif tepki; sadece Fransa ve Almanya'da güçlü ve uzun sürelidir. Diğer ülkelerde ise bu tepki daha zayıf kalmakta ve sonuçta negatife dönüşmektedir (Sims, 1992: 988). Faiz oranlarının fiyat değişkeni üzerindeki anlamlılık etkisi altıncı aydan sonra kaybolmaktadır.

Grafik 3 : IN_SA'nin IN_SA'ya Tepkisi

Elde edilen sonuçlar arasında, IN'deki değişimlerin para politikası şoklarının göstergesi olarak kullanılması halinde, ters fiyat etkisinin ortaya çıkmadığı şeklinde bir sonuç da yer almaktadır. Her ne kadar elde edilen sonuç istatistiki olarak geçerlilik kazanmasa da, IN'deki pozitif bir şokun ardından fiyat düzeyinin azaldığını ve sürekli olarak şok öncesi dönemin altında kaldığını söylememiz mümkündür.

Bu bulgular daha önce gerçekleştirilen benzer çalışmalarla uyumlu olup, Türkiye'deki Geleneksel aktarım mekanizmasının varlığını desteklemektedir. Beklenmeyen bir daraltıcı para politikası, faiz oranını arttırmakta, üretimi düşürmekte ve belli bir dönem sonra fiyatların düşmesine yol açmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilen para politikası uygulamalarıyla uyumludur ve TCMB'nin bankaların nakit rezervlerini değiştirerek piyasa faiz oranı kanalıyla fiyatları etkileyebileceği görüşünü desteklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada 2000:1-2011:3 dönemi için Türkiye'de, para politikalarının etkinliğini belirlemek ve elde edilen ampirik sonuçların politika karar vericilere yardımcı olacağı düşüncesi ile geleneksel aktarım mekanizmasının araştırılmasında Vektör Otoregresyon (VAR) modeli kullanılmıştır. Çalışmamızda öncelikle zaman serilerinin durağan olup olmadıklarını belirlemek için birim kök testi, daha sonra durağan olmayan değişkenlerin uzun

dönemde bir denge değerine doğru hareket edip etmediklerini belirleyebilmek için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır.

Çalışmada, geleneksel aktarım mekanizması olarak adlandırılan faiz oranı kanalının teorik yapısında bulununlar değişkenler arasındaki ilişkinin Türkiye'de geçerliliğinin araştırılması nedeniyle faiz, üretim ve fiyat göstergeleri kullanılmıştır. Türkiye'de, Parasal aktarım mekanizmalarından faiz oranı kanalının çalışmamızdaki sonuçlara baktığımızda; teoride olduğu gibi faiz oranlarına uygulanan pozitif şok üretimde kısa süreli de olsa aşırı düşüşlere neden olmakta ve tekrar eski seviyelerine gelmesi uzun dönem almaktadır. Fiyat düzeylerinde gerçekleşen durum ilk başlarda fiyat bulmacasının oluşmasıyla teorik alt yapıya aykırı olsa da daha sonraki dönem teoriyle uyumlu bir şekilde hareket etmiştir. Tahmin edilen VAR modelinin simule edilmesi ile elde edilen etki-tepki fonksiyonlarına göre, faiz oranı artışının üretim hacmini olumsuz yönde etkileyeceği şeklindeki teorik öngörünün doğrulandığını söylemek mümkündür. Bu durumda geleneksel aktarım mekanizmasının Türkiye ekonomisinde çalıştığı sonucuna ulaşabiliriz.

Elde edilen bu sonuçlara göre, Türkiye'de istenilen üretim düzeyinin gerçekleştirilmesi ve fiyat istikrarının sağlanabilmesi için para politikası aracı olarak kısa dönemli faiz oranının kullanılmasının etkin olması beklenmektedir. Merkez Bankası temel amacının fiyat istikrarı olduğu Türkiye ekonomisinde, fiyatlar genel seviyesinde bir artış oluşmuş ise para politikası amaçlarına ulaşmak için kısa dönemli faiz oranlarını arttırmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, kısa dönemli faiz oranlarının etkin politika aracı olarak işlev görmesini sağlamak için, parasal şoklardan yararlanmakta bir sakınca görülmemektedir. Parasal şoklar kullanılarak sıkı para politikasına yönelik uygulamalar sonucunda, faiz oranlarında yukarı yönlü hareketi yatırımları ve geliri düşürmesi nedeniyle mekanizmasının çalışmasına yardımcı olacaktır. Son dönemlerde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası para politikaları uygulamalarından zorunlu rezerv politikası ön plana çıksa da, açık piyasa işlemlerine devam etmektedir. Enflasyonist bekleyişlerde bir artış söz konusu olduğu dönemlerde; parasal sıkılaştırmayı sağlayacak açık piyasa işlemlerinden biri olan ters repo uygulamasını gerçekleştirmesi yada repo uygulamasına ara vermesi faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Faiz oranlarının artması sonucu yatırım ve gelirin düşme yönünde tepki vermesi toplam talebe bağlı enflasyon verilerinde azalma meydana getirecektir. Türkiye'de yapılan bu çalışmaya göre, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının enflasyonist bekleyişleri azaltması açısından geleneksel aktarım mekanizmasından yararlanması uygun olmaktadır. Diğer yandan, Üretim artışı, büyüme gibi amaçlara yönelik bir politika için genişlemeci para politikalarının kullanılması durumunda enflasyonist sürecin uzun dönemde oluşması nedeniyle mekanizmadan yararlanılmasında sakınca görülmemektedir. Özetle, Türkiye'de geleneksel aktarım mekanizmasının varlığı nedeniyle, üretimin arttırılması amacına yönelik iktisadi politikaların, kısa dönemde genişlemeci para politikası önlemleri ile desteklenmesinin, istikrarı bozucu etkisinin sınırlı kalacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

BAŞCI, E., ÖZEL, Ö. ve SARIKAYA, Ç. (2008). "The Monetary Transmission Mechanism in Turkey: New Developments", Bank For International Settlements, Transmission Mechanisms for Monetary Policy in Emerging Market Economies, (No 35: 1-501).

BERNANKE, Ben S. ve GERTLER, M. (1995). "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission", The Journal of Economic Perspectives, (Vol. 9, No:4, Autumn: 27-48).

BHUIYAN, R. (2008). "Monetary Transmission Mechanism in a Small Open Economy: A Bayesian Structural VAR Approach", Queen's Economics Department Working Paper (No. 1183).

BÜYÜKAKIN, F., BOZKURT, H. ve CENGİZ, V. (2009). "Türkiye'de Parasal Aktarımın Faiz Kanalının Granger Nedensellik Ve Toda-Yamamota Yöntemleri ile Analizi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (Sayı: 33: 101-118).

CHRISTIANO, Lawrence J. (1996). "Identification and the Liquidity Effect: A Case Study" Economic Perspectives, Federal Reserve Bank of Chicago, (Issue 0, May: 2-13).

ÇAVUŞOĞLU, Tarkan A. (2002), "Credit Transmission Mechanism in Turkey: An Empirical Investigation", ERC Working Papers in Economics (02/03).

ÇİÇEK, M. (2005). "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması: VAR (Vektör Otoregresyon) Yaklaşımıyla Bir Analiz", İktisat İşletme ve Finans, (Vol. 20, issue 233: 82-105).

DOVCIAK, P. (1999). "Transmission Mechanism Channels in Monetary Policy", Banking Journal BIATEC, (Contents of Volume VII, 4/5, 32).

ERDOĞAN, S. ve YILDIRIM, Çağrı D. (2009). "Türkiye'de Faiz Kanalı ile Parasal Aktarım Mekanizması", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, (Ekim, 4 (2): 57-72).

ESTRELLA, A. (2001). "Financial Innovation and the Monetary Transmission Mechanism", Focus on Austria, Oesterreichische Nationalbank, (3/4: 1-29).

GOLODNIUK, I. (2005). "Evidence on the Bank Lending Channel in Ukraine", Bank of Finland, BOFIT-Institute for Economies in Transition Seminar in HELSINKI, (February 10-11), http://www.bof.fi/bofit/seminar/feb05/Golodniak.pdf

JONES, G. (2000). "Measuring the Liquidity Effect With Daily Data", University of California, San Diego Ph.D., www.siue.edu/BUSINESS/depart/econfin/facpages/vita_jones.htm,(11.10.2004).

LOAYZA, N. ve HEBBEL, Klaus S. (2002). "Monetary Policy Functions and Transmission Mechanisms: An Overview", Banco Central de Chile, Series on Central Banking, Analysis and Economic Policies, (Volume IV: 1-20).

MIRON, Jeffrey A., ROMER, Christina D. ve WEIL, David N. (1993). "Historical Perspectives on the Monetary Transmission Mechanism", National Bureau of Economic Research, (Working Paper No: 4326, April: 1-59).

MISHKIN, F. S. (1995). "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism", The Journal of Economic Perspectives, (Vol: 9, Issue: 4, Autumn: 3-10).

MOHANTY, M. S. ve TURNER, P. (2008). "Monetary Policy Transmission in Emerging Market Economies: What is New?", Bank For International Settlements, Transmission Mechanisms for Monetary Policy in Emerging Market Economies, (No 35: 1-501).

NUALTARANEE, J. (1999). "Transmission Mechanism of Monetary Policy", http://wb-cu.car.chula.ac.th/papers/transmission.htm, (18.11.2003).

ÖRNEK, İ. (2009). "Türkiye'de Parasal Aktarım Mekanizması Kanallarının İşleyişi", Maliye Dergisi, (Sayı: 156).

PARASIZ, İ. (1998). Modern Para Teorisi, (1. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa).

PÉTURSSON, Thórarinn G. (2001). "The Transmission Mechanism of Monetary Policy: Analysing the Financial Market Pass-Through", Central Bank of Iceland, Working Papers, (No.14: 1-24).

PEERSMAN, G. ve SMETS, F. (2001). "The Monetary Transmission Mechanism In The Euro Area: More Evidence From Var Analysıs", European Central Bank Workıng Paper Series, (No. 91).

PEKER, O. (2004). Parasal Şokların Reel Etkileri: Kuram ve Türkiye Örneği, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Enstitüsü.

SIMS, C. A. (1992). "Interpreting the Macroeconomic Time Series Facts: The Effects of Monetary Policy", European Economic Review, (Volume 36, Issue 5 , June: 975-1000).

ŞIKLAR, İ. (2004). Para Teorisi ve Politikası, (Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1583).

THIESSEN, Gordon G. (1996). "The Transmission of Monetary Policy in Canada (Uncertainity and the Transmission of Monetary Policy in Canada), Bank of Canada, Discussion Paper, (1-128).

KÜLTÜREL DEĞER ÇALIŞMALARINDA YÖNTEM VE SOSYOLOJİK ARAŞTIRMALAR İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Memet ERKENEKLİ,Yrd. Doç.Dr. Kara Harp Okulu Dekanlığı, Sosyoloji Öğretim Üyesi, merkenekli@kho.edu.tr

ÖZET:Kültürel değerlerin toplumsal davranış üzerinde etkileri bulunmakta ve kültürün pozitivist yönelimli insan odaklı çalışmalara eklenmesi önemli metodoloji sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Kültür konusunu pozitivist yöntemlerle ele alan bu çalışmada kültürel değerlerin iyi anlaşılabilmesi için etik ve emik yaklaşımlar ile düzmece etik yaklaşımı ve türetilmiş etik yaklaşımı üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede ilk önce kültürlerarası toplumsal olgu veya sorun araştırmalarında türetilmiş etik yaklaşımının benimsenmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca çok sayıda kültür araştırılarak keşfedilen çeşitli değer eğilimlerinin, ortak / kesişim kümesi olduğu kabul edilerek; toplumlararası farklılıkların veya benzerliklerin açıklanmasında veya yorumlanmasında bu ortak kültürel olgulardan yararlanılmasının uygun olup olmayacağı tartışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Etik Yaklaşım, Emik Yaklaşım, Türetilmiş Etik Yaklaşımı, Kültür, Kültürel Değerler, Yöntem

A MODEL PROPOSAL FOR METHODOLOGY AND SOCIOLOGICAL RESEARCH IN CULTURAL VALUE STUDIES

ABSTRACT: Cultural values have impacts on social behavior and incorporation of culture into positivist oriented human-based studies reveal methodological problems. This paper investigates culture by positivist methods and emphasizes morality, emic, subjective culture and derived ethics approaches. In this paper the need for adoption of intercultural social fact or derived ethics approach in problem researches is conceived. Furhermore by examination of many different cultures, it has been seen that there exist many common value tendencies. Thus finally it is stated that interpretation of differences or similarities of different cultures, these common social facts can be used.

Key Words: Ethics Approach, Emic Approach, Derived Ethics Approach, Culture, Culturel Values, Method

GİRİŞ

Batı'da üretilen ve genel olarak Batılı toplumların ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmiş olan bilimsel kuramların ve modellerin hiç sorgulanmadan ithal edilip yerel kültüre uygulanmaya veya uydurulmaya çalışıldığı görülmektedir[1](Kağıtçıbaşı, 2004:368; Sargut, 1994, 2001; Kayalı, 2007:124; Özen, 1996:2). Bu nedenle genel olarak sosyal bilimcilerin özel olarak sosyologların içinde bulundukları kültürü iyi inceleyip anlamaları ve kültüre duyarlı kuramlar ve modeller geliştirmeleri gerekmektedir. Bu, evrensel değerlerin ve küresel gelişmelerin ihmal edilmesi anlamına gelmemektedir. Bilakis, kültür duyarlı araştırmalar evrensellik iddiası taşıyan kuram ve modellere sunacakları ortak ve benzer bilimsel bulgular sayesinde eşsiz katkılar sağlayacaktır (Triandis,1972; Trompenaars,1993; Hofstede,1980, 2001; Kağıtçıbaşı, 2000; Schwartz, 2006).

[1] Gouldner'e göre, Weber, Pareto ve Durkheim gibi sosyolojinin kurucuları, benzer yanları olduğu kadar ayrı yanları da olan "sosyoloji"lerini, büyük ölçüde kendi uluslarının düşünce yaşamına egemen olan düşünce akımları, eğilimler ve geleneklerden etkilenerek inşa etmişlerdir (akt. Özlem, 2001:25).

Türkiye'de sosyolojinin ağırlıklı olarak tüm toplumların birbirine benzediği anlayışı üzerine kurulduğu düşünüldüğünde (Kayalı, 2007:120); daha önce Batı'da üretilen kuramlar doğrultusunda sosyoloji disiplininde çalışılan gelir, eğitim, yaş, cinsiyet, etnik kimlik, inanç, göç, siyasi davranış gibi pek çok değişkenin yerel kültürel değerlerle ilişkisini ortaya koyarak farklı bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar için bu daha da önem kazanmaktadır. Örneğin ölçülebilen ve karşılaştırılabilen değerlerle sosyal ve ekonomik yapıya ait faktörler arasındaki ilişkiler konusunda çalışmalar yurt dışındaki doktora çalışmalarında sıklıkla görülürken (Taras, 2007 ve Leung, 2006 gibi); Türkiye'de egemen sosyoloji anlayışı "Batılı bir antropolog gibi Türk toplumuna" bakmakta (Kayalı, 2007:124), ortaya çıkan nadir çalışmalar da (Tezcan, 1973; Özensel, 2004; Ersoy, 2006 ve Ulusoy, 2007 gibi) uluslararası karşılaştırma imkânı sunmamaktadır.

KÜLTÜREL DEĞER EĞİLİMLERİ VE METODOLOJİSİ

Psikoloji ve yönetim gibi kimi sosyal bilimlerde, kültür konusu pozitivist yöntemlerle ele alınıp incelenmektedir. Oysa kültürün pozitivist yönelimli insan odaklı çalışmalara "eklenmesi" ciddi yöntembilimsel (metodoloji) sorunları da beraberinde getirmektedir (Çukur, 2007: 33-35). Bu durumda, değer eğilimleriyle ilişkili kültür konusunun metodolojik olarak yerinin ve konumunun tespit edilmesi önem kazanmaktadır. "Kültür, gerçekliği anlayıcı bir açıklamayı gerektirmekte" (Özlem, 2000:46), dolayısıyla kültürel değerler konusunda yapılan bir çalışma kendiliğinden metodoloji tartışmalarının ortasına düşmektedir. Bu tartışmalarda, kültür kavramı ve kültür odaklı paradigmalar, pozitif paradigmayla karşıt bir konuma yerleştirilmektedir (Özlem, 1998, 2000:46; Sargut, 2001:85, Babbie, 2004: 21-22; Punch, 2005: 132-133; Wallerstein, vd., 2003: 50-51).

Geleneksel olarak "kültürel çalışmalara" bırakılan kültür ve değerler konusu, pozitivist, yapısalcı-işlevsel paradigmadan göreceli olarak bağımsız gelişmiştir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren artan bir oranda kültür ve kültürel değer çalışmalarının, özellikle karşılaştırmalı kültür çalışmaları (comperative cultural studies) vasıtasıyla artık pozitivist yöntem anlayışını paylaşan disiplinler tarafından da yaygın olarak çalışılmaya başlandığı görülmektedir (Çukur, 2007:35). Bu yüzden sosyal bilimlerde çalışmaya temel teşkil eden bireysel ve kültürel değer kavramlarının kullanımının daha iyi anlaşılması için, tüm kültürel değer çalışmalarının (Triandis, 1973; Hofstede, 1980, 2001; Smith ve Schwartz, 1997, 2005, Kağıtçıbaşı, 2000) vazgeçilmez konusu olan etik ve emik şeklinde adlandırılan yöntem tartışmalarına ve bilimsel yöntem içindeki yerinin açıklanmasına ihtiyaç vardır.

METODOLOJİK ** OLARAK ETİK VE EMİK YAKLAŞIMLAR

Genel olarak sosyal bilimlerin tarihine bakıldığında iki farklı paradigmanın geliştiği görülmektedir: Doğa (naturalist) bilimleri-sosyal bilimler; tümel bilimler-tekil bilimler; fen bilimleri-kültür bilimleri; pozitif bilimler-yorumlamacı bilimler; makro bilimler-mikro bilimler.[2] Bu kapsamda kültür çalışmalarında yer alan etik ve emik[3] kavramları, sosyal bilimlerin metodoloji terminolojisindeki evrensel-yasa koyucu (nomotetik), pozitif, nesnel, tümel, nicel, yapısalcı, fonksiyonalist gibi isimlerle nitelendirilen paradigma ile öznel, tarihsel, izafi, yerel, yorumlamacı, tikel (idiografik) gibi isimlerle nitelendirilen paradigma ikilisinin izdüşümüdür (Hofstede, 1984:33).

**Bu çalışmada, metodoloji ve yöntem bilim kavramları aynı anlamda kullanılmıştır. Her iki kavramda, yerli literatürde kullanıldığı için özellikle biri tercih edilmemiş, ikisi de kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dikeçligil B. (2002)

[2] Sosyal bilimlerde geliştirilen çeşitli kuramları, konusuna, yöntemine ve kabullerine göre iki ana alanda inceleyen yaklaşımlar için şu çalışmalara bakılabilir: Poloma, 1990; Özlem,1998; Wallace ve Wolf, 2004; Ritzer, 2004.

[3] Etik ve emik kavramları dil bilimci Pike tarafından seslerin "phonemic" ve "fonetic" ayrımını göstermek amacıyla geliştirilmiştir. "Phonetic" tüm dillerde bulunan ses ve karakterlere karşılık gelmektedir. "Phonemic" ise sadece bir dilde bulunan ses ve karakterlere özgü bir durumdur. Her iki kelimenin son ekleri olan "etic" ve "emic" bu anlamlardan yola çıkılarak kültür araştırmaları metodolojisine girmiştir (Hofstede, 1984:33).

Sosyal bilimler tarihinde yer alan bu iki temel paradigmanın[4] kısaca açıklanması etik ve emik kavramlarıyla bunlardan türetilen yaklaşımların anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Pozitivist yaklaşımın temel alındığı evrenselci (nomotetik) yaklaşıma göre, toplumsal alandaki "gerçek" veya "olgu" özneden (insan) bağımsız, nesnel ve elde edilebilir somut bir şeydir. Bu yaklaşımın özünde ontolojik olarak maddesel; epistemolojik olarak ise ölçülebilen nesnelere karşılık gelen bir dünya tasavvuru vardır. Ontolojik ve epistemolojik kabullere paralel biçimde yöntem bilimsel olarak ise "toplumsal gerçekliğin evrensel yasalarının" deney ve gözlem gibi görgül (ampirik) yöntemlerle elde edilebileceği kabul edilmektedir. Diğer yandan, antipozitif yaklaşımlar (kültürcü, yorumlamacı, tikel, nitel gibi) "toplumsal gerçekliğin" insan zihninin bir ürünü olduğu varsayımına dayanmaktadır. Buradaki ontolojik kabul insanın nesnel değil öznel bir varlık olduğudur. Epistemolojik kabul ise toplumsal bilginin insan tarafından "kurgulanan" öznel bir gerçeklik olarak görülmesidir. Doğal olarak bu yaklaşımın yöntembilimsel anlayışı, dışarıdan gözlem yoluyla evrensel yasalara (nomotetik) ulaşmak değildir. Kültür veya insan bilimlerinin benimsediği yöntem bilimsel anlayışa göre, toplumsal gerçeklik insanın öznel deneyiminden ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bilimsel bilgi elde etme serüveni, tümel ya da evrensel geçerliliği olmayan tikel (idiografik) çabalardan ibarettir (Özen,1995:65; Özlem, 2000; Hofstede, 1984, 2001; Sargut, 2001).

Yöntem bilime ilişkin bu temel ayrım, kültürel değer araştırmalarında etik yaklaşım-emik yaklaşım karşıtlığı şeklinde adlandırılmaktadır. Metodolojik anlamda etik, bir bilim dalındaki (örneğin sosyoloji) ilkelerin farklı kültür ortamlarında bile geçerli olduğu; emik ise, her kültürde bilimsel ilkelerin farklı ve kendine özgü olduğunun kabulüdür (Kağıtçıbaşı,1990:30).

Etik ve emik tartışmaları davranış ile kültür arasındaki ilişkinin nasıl inceleneceği sorusundan doğmuştur. Bu konu, olguların içeriden veya dışarıdan incelenmesi şeklindeki sosyoloji ve psikolojideki temel bir ayrımı da gündeme getirmektedir. Bu ayrım, metodolojik olarak idiografik-nomotetik, nitel-nicel, yorumbilimsel-pozitivist, etik-emik, yerel-evrensel tartışmalarının merkezindedir. Toplumsal davranışın farklı kültürlerde farklı anlamlar kazanacağını ifade eden kültürel yaklaşım (idiografik, yorumbilimsel, emik, yerel, göreli) "kavramların içinde bulundukları ortamdan" dolayısıyla kültürel bağlamdan etkileneceğini iddia etmektedir. Diğer yandan nomotetik, pozitivist, etik, evrensel, kültürler arası yaklaşımların kabul ettiği yöntem bilimsel anlayışa göre kavramlar ortak bir standart ya da ölçü sağlamalıdır (Kağıtçıbaşı, 2000:37-38).

Emik Yaklaşım

Araştırma konusunu, kendi bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden emik yaklaşım, araştırma konusunun yerel-kültürel olduğunu varsaymaktadır (Sargut, 2001:85-86). Bu yaklaşım, kültüre özgü veya "içeriden bakış" olarak da nitelendirilmektedir. Emik yaklaşım belirli bir kültürde var olan davranış ve tutumların o kültürün kavramlarıyla açıklanabileceği temeline dayanmaktadır. Bu temel, doğası gereği evrenselciliği dışlar ve diğer kültürlerle birebir karşılaştırma imkânı sunmaz (Çukur, 2007:44-45). Emik odaklı araştırmalar, sosyolojideki etnografik, simgeselci, fenomonolojik çalışmalara benzer ve hâliyle nicel, sayısal analiz teknik ve yöntemlerden ziyade nitel açıklamaları kullanır.

---

[4] Sosyolojinin kurucusu kabul edilen Comte tarafından geliştirilen pozitivizm Rickert, Dilthey gibi Alman düşünürlerden ciddi eleştiriler almıştır. Alman beşeri ve toplum bilimleri geleneği daha 19. yüzyılda kültür veya insan bilimlerinin konu ve yöntem bakımından doğa bilimlerinden farkını vurgulamış; açıklamaya ve tahmin etmeye dayanan bir bilimsel çabanın imkânsızlığını ileri sürmüştür (Özlem, 2000). Bununla birlikte, yorumlamacı paradigmanın dışında, sosyal bilimlerde mekanik, organik ya da pozitif bir bilimin imkânsızlığı, fizik bilimlerinde kuantum ve izafiyet teorilerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda bir kez daha tartışmaya açılmıştır. Söz konusu teoriler maddi dünyada bile mutlak gerçekliğin ve deterministik yapıların olmadığını deneysel olarak ortaya koymuşlar; bu durum pozitif bilime (sosyal fiziğe) olan inancı sarsmıştır (Bu konuda ki tartışmalar için bakınız; Capra, 1992 ve Sargut, 2001).

Yerel kültür çalışmalarının hareket noktasını oluşturan emik yaklaşım, Özen (1995:65) tarafından dört temel özelliğe indirgenerek özetlenmiştir: (1) Davranışlar incelenen sistemin içinden araştırılmakta, (2) sadece tek bir kültür ele alınmakta, (3) araştırmanın yapısı araştırmacı tarafından o bağlam içinde keşfedilmekte ve (4) araştırmada kullanılan ölçütler, araştırma yapılan kültürün kendine has özellikleriyle bir ilişki taşımaktadır.

Etik Yaklaşım

Araştırma konusuna dışarıdan bakışı ifade eden etik yaklaşım, araştırma konusunun evrensel olduğunu varsaymaktadır (Sargut, 2001:85-86). Bir kültürde üretilen kavramın ya da ölçme aracının (anket gibi) diğer kültürlerde geçerliliğini savunan ya da dayatan yaklaşıma zorlama etik (Smith ve Bond, 1994) ya da düzmece etik de (Triandis, 1973) denmektedir (Sargut, 2001:86).

Etik yaklaşımı kullanarak araştırma yapanlar, nomotetik bir bilimin olacağına inanan bir paradigmaya sahiptir. Dolayısıyla, farklı toplumlarda "kültür-bağımsız" veya "dışarıdan bakış" olarak nitelenebilecek bir araştırma yönteminin olabileceği savunulmaktadır.[5] Etik yaklaşım, incelenen konu veya kavramın, özde evrensel olduğunu varsaymakta; bütün kültürlerde veya toplumlarda farklı düzeylerde de olsa kültürden veya toplumdan bağımsız evrensel düzenliliklerin olabileceğini iddia etmektedir. Bu durum, Mead (1932) gibi yerel toplulukları inceleyen kültür araştırmacılarının yaklaşımlarıyla benzerlik arz etmektedir. Son dönemde artan kültürel çalışmalar, yöntemlerinde bazı yenilikler getirmesine rağmen özde adı geçen araştırmacıların "işlevsel evrensellik" fikrine dayanmaktadır. Karşılaştırmalı kültür araştırmalarında 'karşılaştırma' yapmak temel hareket noktasıdır. Farklılıkları veya benzerlikleri ortaya koyabilmek için karşılaştırılan değişkenlerin (yapılar, değerler gibi) karşılaştırılan kültürlerde anlamsal olarak var olması gerekmektedir. Evrensel ya da etik yaklaşım da kendi içerisinde söz konusu kavramların veya yapıların toplumdan topluma çeşitli şekillerde anlamlandırılabileceği konusunda farklılıklar taşımaktadır[6] (Çukur, 2007: 45).

Etik yaklaşımla ilgili yukarıda yapılan açıklamalar Özen (1995:65) tarafından dört temel özelliğe indirgenmiştir: (1) Davranış, sistemin dışındaki bir noktadan araştırılmakta, (2) araştırma sırasında birçok kültür birbiriyle karşılaştırılmakta, (3) araştırmanın yapısı çözümlemeyi yapan kişi tarafından kurulmakta ve (4) ölçütlerin kesin ve evrensel olduğu varsayılmaktadır.

Orta Bir Yol Olarak Türetilmiş Etik

Yukarıda ifade edildiği gibi etik yaklaşım kavramların evrenselliği fikrini savunmaktadır. Değer eğilimleri hemen hemen tüm kültürlerde bulunmaktadır (bkz.Schwartz, 1992, 1999, 2006) Ancak bulunmuşluk düzeyi ve miktarı kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Her kültürün bireysel ve toplumsal faktörleri, kültürel değer eğilimlerini farklı derecelerde etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, evrenselciliği ve nomotetik anlayışı gerektiren ve literatürde genellikle düzmece (Sargut, 2001) ya da zorlama (Çukur, 2007) etik diye adlandırılan yaklaşımdan ziyade, her kültürde benzer kavramların (bireycilik-toplulukçuluk eğilimi gibi) farklı düzeylerde ve miktarlarda olabileceğini kabul eden **türetilmiş** ya da **ulaşılmış etik yaklaşımı** da değer eğilimleri araştırmalarında esas alınmaktadır. Bu yaklaşım kültürlerin eşsiz (uniqe) ya da tamamen özgün niteliklerinin olabileceğini iddia eden

---

[5] Etik yaklaşım evrensellik iddiası taşımasına rağmen aslında dar görüşlüdür (parochialist). Kendi cemaatinin görüşüne dayanma şeklinde sözlük anlamı olan bu kavram, bir kişinin dünyayı ve diğer insanları yalnızca kendi bakış açısıyla ele alması ve farklı yaşam ve çalışma biçimlerini (dolayısıyla toplum ve kültürü) yok saymasıdır (Adler, 1991:11). Adler, bunun Amerikan kültürünün baskın bir niteliği ve yerleşik bir paradigması olduğunu, bir araştırmaya dayanarak aktarmaktadır. Bu araştırmaya göre, 1970-1980 yılları arasında 24 yönetim dergisinde yayımlanan 11000 civarındaki makalelenin konusu, %1'inin çok altında bir oranda, iki veya daha fazla kültüre ait uluslarası şirketlerin bir arada çalışması ile ilişkilidir (Adler, 1991:13).

[6] Evrenselci etik yaklaşımlar içerisindeki ayrımlar için şu kaynaklara bakılabilir: Lonner ve Adamapoulos, 1997; Poortingo, 1997; Segall, Lonner ve Berry, 1998; Shweder, 2000.

emik yaklaşımı yadsımaz. Ayrıca karşılaştırma imkânı sunduğu için, değerlerle ilgili çalışmalarda, emik yaklaşıma göre daha kullanılabilir sonuçlar alınabileceği düşünülmektedir.

Metodolojik anlamda, **türetilmiş** veya **ulaşılmış etik** evrenselliği içeren, ama yerel özellikleri anlamamıza da (Hofstede, 1984:33) imkân sunan bir yaklaşıma sahiptir. **Türetilmiş etik** yönteminin daha iyi anlaşılması için düzmece ya da zorlama etik yaklaşıma kısaca değinmek gerekmektedir.

Düzmece (Zorlama veya Dayatma) Etik Yaklaşımı

Bazı araştırmacılar, olguların ve kavramların içinde bulunulan kültürden bağımsız evrensel özellikler içerdiğini düşünmektedir. Bir kültürde (Bu genellikle Batı ve özellikle ABD'dir.) elde edilen kuramların, kavramların ve ölçeklerin diğer kültürlerde de geçerli olacağına ilişkin yaklaşıma bazı yazarlar (Özen,1996:2-3) düzmece etik demektedir. Özen (1996:2)'e göre düzmece etik yaklaşım, antropolojideki etik yaklaşım kavramından türetilmiştir. Adından da anlaşılacağı gibi bu yaklaşım bir kültürde üretilen ve kurgulanan kavram, olgu, yöntem ve teknik gibi bilgilerin kesin ve evrenseI olduğu varsayımına dayanmaktadır.[7]

Düzmece etik (Özen,1995; Sargut, 2001) ifadesi, farklı araştırmacılar tarafından (Çukur, 2007:45) "zorlama veya dayatma" etik olarak da adlandırılmaktadır.

"Zorlama veya dayatma" etik yaklaşımı literatürde çok yoğun biçimde eleştirilmiştir.[8] Örneğin Kağıtçıbaşı (1990, 2000), yüzlerce araştırmadan aktardığı bulgulara dayanarak başarı, karar verme, güdülenme, çocuk yetiştirme, otorite, liderlik gibi konularda Batı'da üretilen pek çok değer ve kavramın aynı nitelikte ve derecede diğer kültürlerde bulunmadığını ileri sürmektedir. Diğer yandan Hofstede (1980, 2001), Triandis(1973), Schwarzt (1992), Kluckhohn (1962) gibi önde gelen kültür araştırmacıları, ayrıca onlara dayanan pek çok çalışma, tüm kültürlerde benzer kavram ve olguların bulunabileceğini, ancak bunların niteliğinin, miktarının, etkisinin ve derecesinin kültürden kültüre değiştiğini göstermiştir. Bu nedenle kültürlerarası araştırmalarda, türetilmiş etik yaklaşımının kullanılması ihtiyacı doğmuştur. Bu kapsamda, son dönemde artan kültürlerarası sosyolojik araştırmalar için de türetilmiş etik yaklaşımının kullanılabileceği değerlendririlmektedir.

Sosyolojik Çalışmalarda Türetilmiş Etik Yaklaşım

Kültür araştırmalarında neyin etik neyin emik olduğu konusunda bir uzlaşma yoktur. Kağıtçıbaşı (2000:33)'nın da ifade ettiği gibi, farklı kültürlerde benzer bulgular, evrensellik iddiasını artırırken; farklı bulgular ise, farklı sosyal ve kültürel yapıların olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle literatürde "kavramların ve ölçütlerin genel ve yerel geçerliliğinin ancak bir dizi araştırma süreci sonunda aşamalı olarak elde edilebileceği düşüncesinin egemen olduğu" görülmektedir[9] (Çukur, 2007: 46).

Bu temel sorunu aşmak ve incelenen konu ve kavramların izafi ve yerel kalmasına engel olmak için **türetilmiş etik** (Triandis,1973) veya **ulaşılmış etik** (Smith ve Bond,1994) yöntemleri geliştirilmiştir. İncelenen konu veya kavramın farklı kültürlerde yapılan emik çalışmaların ortak noktalarını ele alarak yapılan çalışmalara, "türetilmiş" veya "ulaşılmış etik yaklaşımı" denmektedir (Çukur, 2007: 45-46; Sargut, 2001:88; Berry vd.1992:293).

---

[7] Bu kavramlar için bkz. Berry ve diğ. 1992; Triandis, 1972

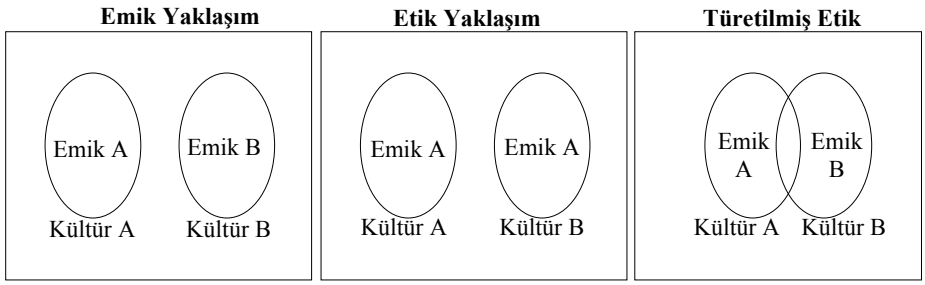
[8] Bununla birlikte araştırmalara zorlama etik yaklaşımın egemen olduğu görülmektedir. Öneğin Schaffer ve Riordan (2003) tarafından yönetsel ve örgütsel davranış alanında temel 8 akademik yönetim-örgüt dergisi 1995 ile 2001 arasındaki toplam 210 makale etik ve emik yöntemler uygulanması açısından incelenmiştir. Bu çalışmaya göre; %6 oranında (12) emik yaklaşım; %94'ünde (196) ise etik yaklaşım kullanılmış; etik yaklaşımın %79'u ise (157) zorlama etik kapsamındadır (akt. Çukur, 2007: 46).

[9] Ayrıntılı bilgi için bkz., Kim, 2001; Kim ve Berry, 1993; Poortingo, 1997, Segall, vd., 1998; Sinha, 1997.

Türetilmiş veya ulaşılmış etik kavramı, özellikle, postmodern teori ve yaklaşımların bilime getirdiği eleştiriler doğrultusunda daha da önem kazanmaktadır. Bilim, bir anlamda, genelleme yapmak için yapılır. Ancak geçerliliği olan genellemelere ulaşmanın zorluğu ortadadır. Bu olguya kültür faktörü de eklenince, genelleme zor ulaşılan bir hedef hâline gelmektedir. Bu noktada, farklı ortam ve kültürlerde yapılacak incelemelerde ortaya çıkan benzerlikler veya farklılıklar üzerinden genellemelere ulaşmak önem kazanmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2000:39). **Türetilmiş etik yaklaşımın**, en azından değer eğilimleriyle ilgili çalışmalarda, bu ihtiyacı karşıladığı ileri sürülebilir. Türk kültüründe var olduğunu iddia ettiğimiz değer eğilimlerinin, karşılaştırmalı kültür çalışmalarında da test ve teyit edilmiş olması önemlidir. "Yönteme Hayır" (Feyerabend, 1989) seslerinin güçlü biçimde seslendirildiği bir bilimsel atmosferle karşı karşıyayız. Kültür odaklı çalışmaların, bu sese güçlü bir katkı sağladığı bilinmektedir. Ancak bu tür çalışmaların, pozitif bilim savunucuları dışında bile, oldukça kuşkuyla karşılandığı da bilinmektedir. Bu nedenle, kültür temelli çalışmaların bilimsel sorgulanırlığını azaltmak; daha da önemlisi, insan davranışının etkisini ortaya çıkarabilmek için, farklı paradigmalar yörüngesinde araştırmalar yapmak gerekmektedir. Türetilmiş veya ulaşılmış etik yaklaşımın bu ihtiyacı gidereceği düşünülmektedir.

Şekil 1'de birinci kutucuktaki emik yaklaşımı temel alan sosyolojik bir çalışma, araştırma yapılan toplumlar için önemli bulgular sunabilir. Ancak bu bulgular araştırmanın "emik" merkezli olması nedeniyle bir diğer toplum için anlamlı olmayacaktır. Diğer yandan ikinci kutucuktaki, etik yaklaşımı temel alan sosyolojik bir araştırmada ise, elde edilen bulguların geçerliliği tartışmalıdır. Bu durumda, üçüncü kutucukta görülen kesişim kümesinde yer alan toplumsal olgular, kavramlar veya ilişkiler hakkında yapılacak bir araştırma toplumlararası çalışmalar yapma imkânı verebilecektir. Örneğin türetilmiş etik yaklaşımını temel alan kültürlerarası çalışmalarda bu kesişim kümesine karşılık gelen "bireycilik, kolektivizm" gibi çok sayıda değer eğilimi tespit edilmiştir (bkz. Kluckhohn, 1962; Triandis,1973; Hofstede, 1980, 2001; Schwarzt, 1992, 2006). Bu çerçevede, en azından Batı dışında yer alan toplumlar için insan ve toplumu konu alan araştırmalarda, kültürel farklılığı dikkate alan bir modelin işlevsel olacağı iddia edilebilir.

Şekil 1. Emik, Etik ve Türetilmiş Etik Yöntemlerinin Niteliği

Sargut, 2001: 89 ve Berry vd. 1992:234'den yararlanılarak geliştirilmiştir

SOSYOLOJİK ÇALIŞMALAR İÇİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Karşılaştırmalı kültür çalışmaları, incelen konu ve kavramlar üzerinde benzerlik ve farklılıklar üzerinde durmakta, çoğunlukla, daha ötesine gitmemektedir. Bu durum kültürün ne kadar önemli olduğu hakkında bir fikir vermekle beraber, toplumsal davranışın ve eğilimlerin çözümlenmesinde işlevsel olmamaktadır. Bu nedenle, bir araştırma kapsamında çok farklı kültürlerden elde edilen karşılaştırılabilir verilere sahip olunması, kültürün tek bir toplum üzerindeki etkisi üzerinde ayrıntılı biçimde durulması tercih edilebilir. Bu kapsamda, sosyoloji, kültürü analizlerine dâhil etmek ve kültürel farklılığı ortaya çıkartmak için tıpkı psikologların birey-çevre ilişkisinde kullandığı benzer bir yaklaşımla (Kağıtçıbaşı, 2000:27) sınıf, grup, meslek gibi faktörlerin kültürle etkileşimini incelemelidir. Bu yöntem, evrensel geçerliliği olan genellenebilir olgulardan vazgeçmeden, Batı merkezli toplumsal olguların farklı

değer ve inançlara sahip toplumlarda geçerliliğini sınama imkânı sunacaktır (Köktürk, 2007:26-40; Willams, 1993:7-8) .

Kültür merkezli çalışmalarda, gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da, toplumlar arasındaki farklılıklar kadar benzerliklerin de varlığıdır. Bunun temel nedeni, Parsons (1960)'un biyolojik organizma şeklinde nitelendirdiği genetik faktörlerin ortak olması da olabilir; farklı kültürlerdeki davranışın benzer işlevsel bağlarından da kaynaklanabilir (Kağıtçıbaşı, 2000:40; Hofstede, 1984:15-16). Kağıtçıbaşı (2000:41)'nın ifade ettiği gibi kültürler arası incelemelerde ortaya çıkan "farklılıklara ve benzerliklere", paylaşılan biyolojik yapının mı, yoksa paylaşılan psikolojik, toplumsal, kültürel veya ekolojik yapının mı kaynaklık ettiği bilinmemektedir. Bu yüzden farklılıkların kültürel, benzerliklerin ise biyolojik olduğu şeklindeki iki yönlü düşünmeyi çoğaltacak bir yaklaşım üretmek gerekmektedir.

Bu kapsamda iki kültür arasında yapılacak araştırmalarda benzerlik ya da farklılıkların aşağıda geliştirdiğimiz tablo ekseninde yapıldığını düşünüyoruz.

Tablo 1. Karşılaştırmalı Kültür Çalışmalarında Temel Alınan Hususlar

BENZERLİK	FARKLILIK
Biyolojik-Genetik Yapı	Kültürel
SES-Çevre	SES-Çevre
Evrensel İnsan İhtiyaçları	Yerel insan ihtiyaçları

Karşılaştırmalı kültür araştırmalarında yukarıdaki tabloda ifade edilen hususlar temel hareket noktası olmaktadır. Bu hususlar, tek bir kültür üzerine odaklanan çalışmalara indirgendiğinde temel bir konu öne çıkmaktadır: Kültürel değerler ile sosyoekonomik faktörler arasındaki ilişkinin niteliği. Bir yandan sayısız karşılaştırmalı kültür araştırmalarında yerel kültürün (kültürel değerlerin) insan davranışı üzerindeki etkisi, diğer yandan Durkheim, Weber ve Marks'tan bu yana sosyoloji araştırmalarında toplumsal davranışı açıklamada en önemli etken olarak görülen sınıf veya sosyoekonomik statü (SES).

Genel olarak ikiden fazla ülkede yürütülen kültür çalışmalarında örneklemlerin benzer SES'e sahip olması bir ön koşul veya gereklilik olarak görülmüştür (Hofstede, 1980, 2001). Bu durum, iki farklı ülkenin kültürel değerlerindeki farklılığın görülmesi için, yöntemsel bir zorunluluk olabilir. Kültürel değer eğilimlerinin davranış üzerindeki etkisi ve öneminin sayısız araştırmada ortaya konulduğu bilinmektedir (Taras, 2006). Artık çok sayıda ülkede araştırma yaparak, kültürel değer eğilimlerinin farklı olduğu ve davranışı önemli bir şekilde etkilediği sonucunu veren bir bulguya ulaşmak mevcut bilgilerimize yeni şeyler eklememektedir. Bu nedenle araştırmaların tek kültürde (Bu her ülke için ayrı ayrı yapılmalıdır.) değer eğilimlerini belirleyen, etkileyen ve değer eğilimlerindeki varyansı açıklayan faktörlere odaklanması gerektiği ileri sürülebilir.

Bu çerçevede, Batı dışı bir toplumda, örneğin Türk toplumunda, yapılacak herhangi bir sosyolojik araştırma; türetilmiş etik yaklaşımı etrafında, şekil-1'de gösterilen kesişim kümesine odaklanmalıdır. Örneğin, Alman toplumunda yabancılaşma, çatışma, suç gibi çeşitli toplumsal olguların Türk toplumundan farklılıklarını yorumsamacı (bir başka ifadeyle emik yaklaşım) paradigmayla ele almak ortak pek çok bulgudan vazgeçmek anlamına gelecektir. Şüphesiz insan ve toplum bilimlerinde pozitivist, evrensel-yasa koyucu bir yaklaşım, yetersiz olacaktır. Ancak bir yanlış bir başka yanlışla düzeltilmemelidir. Bir yanlış (İnsan ve toplum bilimlerinde tüm olgular evrenseldir.), bir doğruyla (İnsan ve toplum bilimlerinde bazı olgular evrenseldir.) düzeltilmelidir. Evrensel ve ortak olan bu toplumsal ve kültürel olgular ışığında, diğer kültürlerde üretilen kavram, ilke ve teknikler daha iyi anlaşılabilecektir.

SONUÇ

Sosyal bilimlerde kültürel değer eğilimlerini merkeze alan araştırmalar yaygın olarak yapılmaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak, değer eğilimlerinin ya evrensel (etik yaklaşım) ya da bir kültüre özgün (emik yaklaşım) olduğu kabul edilmektedir. Bu durum, karşılaştırmalı toplumsal araştırmalarda önemli sorunlara yol açmaktadır. Değer eğilimlerinin evrensel olacağını yadsıyan ve metedolojik olarak yorumsamacı paradigmaya yakın duran emik yöntemi benimsemiş araştırmacılar çalıştıkları yerel toplumu diğer toplumlarla karşılaştırma imkânından mahrum kalabilmektedir. Ancak şekil-1 ve tablo-1'de sunulan model çerçevesinde bu sorunu aşabilecek bir araştırma modeli geliştirilebileceği değerlendirilmektedir. Bu durumda, özet olarak, ilk önce kültürlerarası toplumsal olgu veya sorun araştırmalarında türetilmiş etik yaklaşımı benimsenebilir. İkinci olarak, çok sayıda kültür araştırılarak keşfedilen çeşitli değer eğilimlerinin, ortak / kesişim kümesi olduğu kabul edilerek; toplumlararası farklılıkların veya benzerliklerin açıklanmasında veya yorumlanmasında bu ortak kültürel olgulardan yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

ADLER, N. J.(1991). International Dimensions of Organizational Behavior, Second Edition, Belmont, California: Wadsworth Publishing Company.

ALVER, K. & DOĞAN N. (2007) Kültür Sosyolojisi, Ankara, Hece Yayınları.

BABBIE, E. (2004). The Practise of Social Research. 10. Baskı, Belmont, Wadsworth, Thomson Learning.

BERRY, J.W., POORTİNGA, Y.H., SEGALL , M.H. and DASEN, P.R.(1992). Cross-Cultural Psychology: Research and Applications. New York: Cambridge University Press.

DİKEÇLİGİL B. (2002). "Sosyolojide Metodlararası Farklılaşma ve İşbirliği" içinde Sosyolojide Bütünleşme ve Farklılaşma, Ankara, Sosyoloji Derneği Yayını.

CAPRA, F. (1992). Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası (The Turning Point) Çev. Mustafa Armağan. İstanbul. İnsan Yayınları.

ÇUKUR, C. Ş. (2007). Kültürel Süreçleri Nitelemek, Ölçmek ve İlişkilendirmek: Karşılaştırmalı Kültürel Yaklaşımlar, ERDEM R. ve ÇUKUR C. Ş. (Ed.), Kültürel Bağlamda Yönetsel-Örgütsel Davranış. Ankara, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, 33-46.

ERSOY, E.(2006). Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya örneği), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilimdalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi

FEYERABEND, P. K. (1989).Yönteme Hayır, Bir Anarşist Bilgi Kuranımın Ana Hatları, Çev. Ahmet İnam, Ara Yayıncılık, İstanbul.

HENSLIN, J. M. (1997). Sociology (3rd Ed.), USA: Allyn and Bacon.

HOFSTEDE, G.(1980). Culture's Consequence's International Differences in Work-Related Values, London: Sage Publications.

HOFSTEDE, G.(1984). Culture's Consequences: Comparing Values Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations [Abridged], London: Sage Publications.;13-33

HOFSTEDE, G.(2001). Cultere's Consequences: Comparing Values Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations [Second Edition], London: Sage Publications.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1990). İnsan- Aile- Kültür, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2000). Kültürel Psikoloji, Kültür Bağlamında İnsan ve Aile. İstanbul: Evrim Yayınları

KAĞITÇIBAŞI, Ç.(2004). Culture and Child Development In C. Spielberger (Ed.), Encyclopedia of Applied Psychology. Academic Press,:368

KAYALI, K. (2007). Türkiye'de Kültür Sosyolojisi Yapmanın Açmazları Üzerine Bazı Düşünceler, Köksal Alver, Necmettin Doğan (Ed.), Kültür Sosyolojisi, Ankara, Hece Yayınları,

KİM, U. & BERRY J.(1993). Indigenous Psychologies: Research and experience in cultural context. Thousand Oaks, CA: Sage Publications,

KLUCKHOHN, C. (1962), [1951] Values and Value Orientations in The Theory Of Action: An Exploration in Definition and Classification. In T. Parsons & E. Shils (Eds.), Toward a General Theory Of Action, MA, Cambridge, Harvard University Press, :388-433

LEUNG, K. (2006). The Rise of East Asia: Implications for Research on

Cultural Variations and Globalization, Language: English Journal of international management. 12, no. 2: 235

LONNER, W. J. and ADAMAPOLOUS, J. (1997). Culture as Antecedent to Behavior, In J. W. Berry, Y. Poortinga, and J.Pandey (Eds.), Handbook of Cross-Cultural Psychology: Theoretical and Methodological Perspectives, Boston: Allyn and Bacon, (1, 43-83).

MEAD, M. (1932). The Changing Culture of an Indian Tribe, Colombia Universty Press

HERBERT M.G. (1932). "The Religious Bearings of a Secular Mind:," in The Journal of Religion, Vol. XII, No. 2, April, , pp. 200-213.

ÖZEN, Ş. (1995).Kamu Yönetimi Yazınımız ve Örgütler-Yönetim Çalışma Alanı: Tehlikeli İlişkiler? Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri (I) 71-96, TODAİE: Ankara. (Bu bildiri daha sonra şu kitapta yeniden yayımlanmıştır: B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Der) Türkiye'de Kamu Yönetimi. s. 319–347, Ankara: Yargı Yayınevi, 2003.)

ÖZEN, Ş.(1996). Bürokratik Kültür 1 (Yönetsel Değerlerin Toplumsal Temelleri), Ankara: Todai Yayınları.

ÖZENSEL, E.(2004). Türk Toplumunda Çocuğun Yetiştirilmesinde Annenin Rolü: Konya İli Örneği, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat FakültesiDeğerler Eğitimi Dergisi, 2 (6), 77-96

ÖZLEM, D.(1998). Bilim, Tarih ve Yorum, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

ÖZLEM, D. (2000). Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, İstanbul, İnkilap Yayınevi.

ÖZLEM, D. (2001). Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji, 3. Basım, İstanbul, İnkilap Yayınevi.

PARSONS, T.(1960). "The Structure of Institutional Systems." , Structure and Process in Modern Societies, Glencoe, , The Free Press of Glencoe

POLOMA, M.M.(1990). Contemporary sociological theory, New York, Macmillian Publishing

POORTİNGA, Y.H. (1997). Handbook of Cross-Cultural Psychology, Boston, Allyn and Bacon

PUNCH, F.K. (2005). Sosyal Araştırmalara Giriş / Nicel ve Nitel Yaklaşımlar, Çev. Zeliha ETÖZ, Ankara, Siyasal Kitapevi,

RAYMOND, W. (1993). Kültür, Çev. Suavi AYDIN, Ankara, İmge Kitapevi.

RİTZER, G. (2004). Handbook of Social Problems, A Comparative İnternational Perspective, USA, Sage Publication.

SARGUT, S. (1994). Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim. Ankara, Verso Yayıncılık.

SARGUT, S. (2001).Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim. (2. Baskı), Ankara, İmge Yayıncılık.

SCHAFFER, B.S. & RİORDAN, C.M. (2003). A Review of Cross-Cultural Methodologies for Organizational Research: a Best-Practices Approach" ch" Organizational Research Methods 6 (2)

SCHWARTZ, S. H. (1992). Universals in The Content And Structure Of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. M. P. Zanna (Ed.), Advances in Experimental Social Psychology, New York: Academic Press, cilt.25,1–65.

SCHWARTZ, S. H. (1999). A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work, Applied Psychology: An International Review, 48 (1), 23–47.

SCHWARTZ, S. H. (2006). A Theory of Cultural Value Orientations: Explication and Applications, Comparative Sociology, 5(2-3), 137-182.

SCHWARTZ, S. H. & BARDI, A. (1997). Influences of adaptation to communist rule on value priorities in Eastern Europe, Political Psychology, 18, 385-410.

SEGAL, M. H., LONNER, W. J., BERRY, J. W. (1998). Cross-cultural psychology as a scholarly discipline: On the flowering of culture in behavioral research. American Psychologist, 53, 1101-1110.

SİNHA, D.(1997). Indigenizing Psychology. In J. W. Berry, Y. H., Poortinga & J. Pandey (Eds.). Handbook of cross-cultural psychology (2nd ed.), Vol. I. Theory and Method (pp. 129-169). Boston: Allyn and Bacon.

SHWEDER, R.A. (2000). The Cultural Psychology of The Emotions: Ancient adn new. In M.Lewis &J.M. Haviland-Jones(Ed.), Handbook of Emotions,2nd Edition. New York. Guilford.

SMİTH, P. B. and BOND, M. H. (1994). Social Psychology Across Cultures. Boston, Allyn and Bacon.

SMITH, P. B. ve S. H. SCHWARTZ. (1997). "Values". in J. W. Berry, M. H. Segall, & C. Kağitçıbaşı (Eds.), Handbook of cross-cultural psychology, Allyn &Bacon, Boston, Vol. 3, 2nd ed.,77-118.

TARAS, V.(2007). Effects of Cultural Diversity on In-Class Communication and Student Project Team Dynamics: Creating Synergy in the Diverse University Classroom. International Studies in Educational Administration (ISEA), 35(2)

TARAS, V. (2006). Culture as a consequence: A multilevel multivariate meta-analysis of the effects of individual and country characteristics on work-related cultural values. Best Paper Proceedings, the Academy of Management Annual Meeting, Atlanta, GA.

TEZCAN, M. (1973). Türklerle İlgili Stereotipler (Kalıp Yargılar) ve Türk Değerleri Üzerine Bir Araştırma, Ankara ,Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları,.

TRIANDIS, H. C. (1972). The Analysis Of Subjective Culture. New York, Wiley.

TRIANDIS, H. C.(1973). Subjective Culture and Economic Development. International Journal of Psychology, 8; 163–180

TROMPENAARS, F. (1993). Riding The Waves of Culture, London, The Economist Book

ULUSOY, K. (2007). Lise Tarih Programında Yer Alan Geleneksel ve Demokratik Değerlere Yönelik Öğrenci Tutumlarının Ve Görüşlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı, Doktora Tezi

WALLACE, R. A. ve WOLF A. (2004). Çağdaş Sosyoloji Kuramları, (Çev. Leyla Elburus, M.Rami Aras), İzmir, Punto Yayınları,

WALLERSTEIN, I.(2003). The Decline of American Power. New York: WW Norton

HİTİT DEVLETİ'NİN KUZEY KOMŞUSU PALA HALKI VE BU HALKIN HİTİTLERLE OLAN İLİŞKİSİ

Serkan DEMİREL,Öğretim Görevlisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Maçka Meslek Yüksekokulu, s.demirel@ymail.com

ÖZET: M.Ö. II. binyıl Anadolu toplumları hakkında bilinenlerin neredeyse tamamı Hitit kaynaklı olduğu için bugün, söz konusu bu toplumlar genellikle Hitit insanının görüşü doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu şekilde değerlendirilen halklardan birisi de Palalar'dır. Haklarında pek az bilgi sahibi olunan Pala toplumu, Hititlere ve Luwilere olan büyük benzerlikleriyle dikkat çekmektedir. Bu benzerlikler genellikle dil ve kültür konusunda olmakla birlikte, özelikle Hitit ve Pala toplumları arasındaki siyasi ilişkilerin sıcak seyretmesi de dikkat çekicidir. Yazılı kaynaklar henüz iki toplum arasındaki ilişkinin türünü kesin bir dille ifade etmekten uzaktır. Ancak bu konuda yorum yapılabilecek yeterince materyal vardır.

Anahtar Kelimeler: Pala, Hitit, Anadolu, Luwi

THE PEOPLE OF PALA WHO NORTHERN NEIGHBOR OF THE HITTITE STATE AND RELATION OF THIS SOCIETY WITH HITTITES

ABSTRACT: Today Anatolian societies in B.C. II. millenium are offen evaluated by the view of Hittite people because of about all known of these communities based on the Hittite origins. One of these communities are Pala people. The Pala society which there is a little information about attracts attention with the resemblance of the Hittite and Luwi societies. In adition to these resemblances are usually about language and culture, positive political relations between Hittite and Pala society is noteworthy. Written sources have not yet been proved the type of relationship between the two communities. However there is enough material, for comments on this issue.

Keywords: Pala, Hittite, Anatolia, Luwi

GİRİŞ

Tarihi çağlarda geriye doğru gidildikçe tarih anonimleşir. Tarih bilimi ve tarihçi bu aşamada sadece özel kişileri veya en azından bazı özel halkları ilgi alanına alır. Bu aşamada yazılı medeniyetlerin bıraktıkları vesikaları araştırmalarına temel alan tarihçi, yazısız veya kısmen yazılı dönemlerin yarı karanlık alanlarına adım atarken tereddüt eder (Goetze, 1953: 214). Arkeolojik ve linguistik verilerin yardımının yetersiz kaldığı durumlarda, incelenen toplumun kendi kaynakları dışında, farklı toplumlar tarafından bırakılan ikincil kaynakları ele almak da bir zorunluluk haline gelir. Bahsedilen durum M.Ö. II. binyıl Anadolu'su adına yapılan çalışmalar için bir örnek teşkil eder. Bu dönemde yazılı vesika açısından en kıymetli halk şüphesiz Hititler'dir.

İster Batı Anadolu'daki Arzawa olsun, ister Doğu'daki Azzi-Hayaša veya kuzeyli Kaškalar, her biri için temel başvuru kaynakları Hitit'in taraflı[1] olarak yazılmış metinleri olacaktır. Çünkü bahsi geçen halkların hiçbirisi yazıyı

[1] Eskiçağ tarihi içerisinde incelenen herhangi bir toplumu sadece başka bir toplumun kaynaklarına göre değerlendirmek hatalı sonuçlar doğurabilir. Bugün dahi geçerli olan bir durumdur ki, toplumlar iyi ilişkiler kuramadıkları diğer toplumları gerçekte olduğundan daha farklı bir biçimde yazınlarını kaydetmektedirler. Kuşkusuz bu durum geçmişte de benzerdi. Bu nedenle prehistorik çağlardan kurtulan ve yazıyı kullanabilen

kullanamamıştır veya kullanamadıkları sanılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle elde edilen bilgiler ışığında, söz konusu dönemde Anadolu sınırları içerisinde yazıyı kullanma becerisine sahip tek halkın Hititler olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle söz konusu çalışmada birincil veri olarak Hitit kaynaklarına ve bu kaynaklar temel alınarak yapılan diğer çalışmalara öncelik tanınmıştır.

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI METİNLERDEN PALA HALKI HAKKINDA EDİNİLEN BİLGİLER VE BAZI YORUMLAR

Hititler, Pala halkını ve coğrafyasını, dil ve kültür açısında Hitit Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olarak görmüş ve bu bölgeye büyük önem vermişlerdir (Matthews ve Claudia, 2009: 64). Bu nedenle, M.Ö. II. binyılın ikinci yarısından itibaren çokça görülmeye başlanılan çivi yazılı Hititçe metinlerde Pala halkına da gerektiği şekilde yer verilmiştir. Ancak, Pala halkı hakkında bilgi veren yegâne başvuru kaynakları olmasına rağmen, belirtmek gerekir ki bu kaynaklar oldukça sığdır. Çünkü vesikalardaki bilgiler çoğunlukla dini içerikli ritüeller olup,[2] bu metinlerden de söz konusu toplumum coğrafi, siyasi ve kültürel nitelikleri hakkında malumat almak oldukça zordur.

Yakındoğu araştırmalarının en ilgi çekici konularından birisi Hitit dönemi Anadolu coğrafyasıdır. Hitit kaynakları, araştırmacılar için erişilebilir hale geldiğinden beri metinlerde geçen pek çok coğrafik ismin lokalizasyonu adına çok sayıda çalışma yapılmıştır (Güterbock, 1961: 85). Ne var ki, otuz bini aşkın Hitit metinlerinde geçen şehir isimlerinden, lokalizasyonu yapılmış olanların sayısı bir elin parmaklarını geçmemekle birlikte (Garstang, 1947: 223) tespit edilenlerden de hiçbirisi Pala bölgesine ait değildir. Pala coğrafyasında bulunduğu anlaşılan yerleşim merkezlerinin isimleri Hitit kaynaklarında sıklıkla geçmektedir. Bu yerleşimlerle ilgili bugüne dek pek çok lokalizasyon çalışması yapılmıştır. Ancak çoğunluğunun tahmine dayalı çalışmalar olduğu da belirtilmelidir.

Pala halkıyla ilgili ilk değinilecek husus bu halkın menşei sorunudur. Pala halkının kökeni hakkında kesin cümleler kurulamamaktadır. Ancak bu halkın, tıpkı Hititler gibi Anadolu'nun yerlisi olma ihtimali oldukça düşüktür. Kronolojik açıdan ele alındığında Pala kelimesine ilk defa olarak M.Ö. II. binin ilk çeyreğine ait eski Asurca metinlerde rastlanmaktadır (Alp, 2000: 17). Kültepe'nin (Kaneš/Neša) II. katmanında ele geçen bu Asurca metinler, M.Ö. 1900'ler civarında Orta Anadolu'da Hitit, Luwi ve Pala gibi Hint Avrupa dili konuşan insanların varlığını kesinleştirmektedir (Klengel, 2011: 31). Bu kaynaktan daha eski bir kaynağın bu halktan bahsetmemesi, onların erken bir tarihte Önasya'nın herhangi bir yerinde bulunmadıklarını düşündürmekte ve göç ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Buna göre Pala halkının, Hititler ve onların yakın akrabaları olan Luwililer ile birlikte, MÖ III. binin sonlarına doğru Anadolu'ya gelmiş olmaları (Alp, 2000: 5) akla en uygun seçenek haline gelmektedir. Bu durumda Hitit, Pala ve Luwi toplumunun Anadolu'ya aynı göç dalgası ile geldikleri, ancak farklı bölgelerde iskân ettiklerini kabul etmek durumu aydınlatan bir açıklama olabilir.

Pala halkının yerleşim gösterdiği bölgenin Anadolu'nun tam olarak neresi olduğu, Pala toplumunun hangi kentlerde ağırlıklı olarak yaşadıkları, cevabı bulunmuş sorular değildir. Pala'nın sadece bir ülke mi, yoksa hem bir ülke ve hem de bir şehir mi olduğu konusu da netleşmemiştir. Ancak bu konuyu aydınlatmak adına, çivi yazımında kullanılan ideogramlardan[3] istifade edilebilir. Metinlerde Pala kelimesinin, çoğunlukla bir ülkeyi başşehri ile

---

halkların, yazıyı kullanamayan düşmanları/komşuları hakkında söylediklerini bütünüyle doğru kabul etmek yanlış bir değerlendirme olacaktır. Bu nedenle Hitit metinlerinin diğer halklar hakkında verdiği bilgilerin doğrudan gerçeği yansıttığı söylenemez. Bu halkın hiçbir zaman uzlaşamamış olduğu, kuzey komşuları Kaška halkı hakkında bugüne ulaşmış olan kayıtlardaki bilgilerinin, bu nedenle şüpheyle karşılanması gerekliliği bunun en tipik örneğidir. Benzer şüpheci yaklaşım, Pala halkıyla ilgili yapılacak çalışmalarda da göz önüne alınmalıdır.

[2] CTH 750, 751, 752, 753, 754

[3] Hititçe metinlere Sümerce'den devşirilen KUR ideogramı bir ülkeyi, URU ideogramı ise bir şehri ifade etmekte kullanılmaktadır.

birlikte ifade ettiği düşünülen KUR^{URU} ideogramıyla birlikte KUR^{URU} *pa-la-a*[4] yapısıyla birlikte olduğu görülmektedir. Daha az sayıda olmakla birlikte sadece ülkeyi belirtmekte kullanılan KUR ideogramıyla KUR *pa-la-a*[5] ve KUR *ba-la-a*[6] şeklinde kullanımının yanı sıra yalnızca şehri ifade etmekte kullanılan URU ideogramıyla ^{URU} pa-a-la-a, ^{URU} pa-la-a, ^{URU} pa-la-a ve ^{URU} ba-l[a-…] biçiminde yazımlarla da karşılaşılmaktadır (del Monte ve Tischler, 1978: 297). Bu yazım türleri bazı fikirler edinmemizi sağlıyor olsa da, kesin sonuçlar çıkarmak olası değildir. Çünkü KUR ve URU ideogramlarının kullanımında ülke, şehir ve hatta köy arasındaki bir ayrımın ölçüsü pek anlaşılabilmiş değildir. Denilmek istenilen, bugün bir köy olarak algılanabilecek yerleşimler, metinlerde şehir olarak nitelenmiş dahi olabilir.

İfade edildiği üzere, Hititçe metinlerde Pala ismi hem bir ülke adı hem de bir şehir ismi olarak kullanılmıştır. Bu da araştırmacıların Pala'yı bazen bir ülke bazen de bir şehir olarak algılamalarına neden olmuştur. İdeogramların kısmi faydasının dışında, bu metinlerden lokalizasyona yine de yardımcı olabilecek bilgiler çıkarılabilir. Hititçe çivi yazılı metinlerde yan yana yazılan bazı eşya, hayvan, bitki isimlerinin rastgele değil, mantıklı bir düzen içinde kaydedildikleri anlaşılmıştır. Benzer nitelikte olan hayvanlar arka arkaya sıralanırken, aralarına değişik nitelikte bir hayvan adı kaydedilmemiştir. Yine birbirine benzer olan bitkiler arasına da aynı türde olmayan bir bitki adı yer almamaktadır. Benzer şekilde coğrafi isimler de sıralanırken, öyle sanılıyor ki, Hitit Devleti'ne ya da belirli bir kent ya da eyalete en yakın olan coğrafya adı ilk, en uzak olan coğrafya adı da sonda yer alıyordu. Bu görüş ile birlikte metinlerde Pala isminin geçiş düzeni incelenirse, daima Pala'nın (Ertem, 1980: 12) Hitit Devleti'nin bir başka eyaleti olan Tum(m)ana'ya göre bir adım daha uzak olması gerekecektir. Ayrıca Hititçe çivi yazılı belgelerde Kaška ve Hitit ülkeleri sınırına yakın yerlerde yer alan kimi zaman Hitit'in kontrolüne geçen, Hitit'in zayıfladığı devirlerde de Kaška kontrolüne geçen ya da kısa sürelide olsa varlıklarını kendi kendine koruyabilme çabasında olan bazı kent ve ülkeler de yer almaktadır. Bu kent ve ülkelerden birisi de Pala ve ona bağlı ya da yakın çevresinde bulunan bazı kent, dağ ve akarsulardır (Ertem, 1980: 1). Bahsi geçen tüm bu verilerden hareketle Pala coğrafyası ile ilgili bir birtakım tahminler yapmak olasıdır. Buna göre Pala coğrafyası çok büyük bir olasılıkla Kuzeybatı Anadolu'da olmalıdır.

Alman dilbilimci E. Forrer, 1920'lerde yapmış olduğu lokalizasyon çalışmalarında Pala'yı, Klasik Çağ'ın Blaene kentiyle eşitlemiştir. Strabo'nun[7], Ilgaz Dağı'nın eski isimi olan Olgassys Dağı'nın eteklerinde kurulu olduğunu ifade ettiği bu kentin, bugün Çorum'un Kargı ilçesi olduğu bilinmektedir (Mathhhews ve Claudia, 2009: 14). Forrer'in yer tespiti doğru kabul edilirse Pala'yı, Kızılırmak'ın (Halys, Marašantiya) kuzeybatısında/batısında aramak doğru olacaktır (Singer, 1984: 124). Bu görüşü destekler nitelikteki bir bilgi de Hititlerin bölgeye yaptıkları seferlerin güzergâhlarından elde edilmektedir. İmparatorluk Çağı'nın en iyi bilinen Hitit krallarından I. Šuppiluliuma ve oğlu II. Muršili'nin orduları Pala ülkesine gidebilmek için, hareket noktası nereden olursa olsun, Kızılırmak/Marašantiya gibi büyük bir nehri geçmek, geçtikten sonra da engebeli bir arazi ve Kaška gibi zorlu bir düşmanla mücadele etmek zorundaydılar (Ertem, 1980: 11). Bugün Boğazköy'den Kargı'ya yapılacak bir seyahat için de Kızılırmak'ın üzerinden geçmeyen bir rota düşünülemez. Pala coğrafyası ile ilgili yapılan diğer yer belirleme denemeleri ışığı altında "Pala ülkesi, Hitit Devleti'nin hâkimiyet bölgesi yakınlarında, Tum(m)ana-Kaška-Durmitta ve Hitit toprakları arasında, etrafı dağlık, geri kısmı açık, çanak gibi düz bir yerde bulunmalıdır. Ayrıca Hitit ülkesinden Pala'ya gelen yollar, üzeri iskâna elverişli ve kısa bir süre için Kaşka düşmanı hâkimiyetinde kalan Ašharpaia Dağı tarafından kesilmektedir. Kanıya göre, Pala ülkesinin yer tespiti için, E. von

[4] KBo II 5+IV 20; KBo III 4, III 40; KBo V 8, II 21, 22, 26; KBo VI 2, I 4=3, I 11; KBo VI 29+ KUB XXIII 127 III 2; KBo XVI 6, III 2; KBo XVI 8, 25; KBo XVIII 57 Rs. 35; KBo XXII 22, 11; KUB I 1+II 59=KBo III 6+II 39; KUB XXI 15, I 19; Bo 2955+584/u Vs. 14

[5] KBo V 8, II 30, 42; KBo XVI 8, 15; 22

[6] KUB XXI 16, I 9

[7] Daha geniş bilgi için bkz. STRABON, (1993), **Geographika, XII, VIII 1** (çev. Adnan Pekman), İstanbul

Schuler ve A. Kammenbuher'in görüşleri paralelinde olmak üzere, bugünkü Osmancık ile Saraycık kasabaları arası; daha iyi bir tanımla Çaldağı-Tavşandağı ve İnegöl Dağı arasındaki küçük, kuytu bölgenin ismi verilebileceği gibi" (Ertem, 1980: 13) Vezirköprü civarı da ihtimal dâhilindeki yerlerdendir. Bugün artık pek tutulmayan görüşlere göre de Pala, Yukarı Kızılırmak Vadisinde ya da Bayburt civarında aranmakla (Ünal, 2003: 54) birlikte antik Paflagonya ile de eşitlemek istenmiştir (Yakar ve Dinçol, 1974: 564).

Pala halkının kullandığı dil, 'Palaic' veya 'Palaite' sözcüklerinin birinden kaynaklanan ve bir zarf olan Palaumnili[8] ile isimlendirilmektedir. Bu dille ilgili son zamanlarda yapılan araştırmalarda onun Hint-Avrupa dil ailesine dâhil olduğunu kanıtlamıştır (Gurney, 1990: 107). Çok az sayıda tablet üzerinden bugüne ulaşmasına ve bundan dolayı kelime hazinesi birkaç yüzü geçmemesine (Ünal, 2002: 62) rağmen Luwice ve dolayısıyla Hititçe ile akraba bir dil olduğu da anlaşılmıştır. Bu dilde yazılmış belge sayısı az olmakla birlikte, her üç dil arasındaki yakınlık kuşku götürmez bir biçimde kanıtlanabilmektedir (Dinçol, 1982: 25). Ortak bir kökten türediği düşünülen bu diller, belki de Anadolu öncesinde bu halkların birlikteliğine bir işaret olarak görülebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, Hitit, Luwi ve Pala dillerinin dilbilgisi yapıları Hint-Avrupa özellikleri taşımalarına rağmen, Anadolu'ya gelmeden önce bu dilleri konuşanlar, Anadolu'ya geldiklerinde karşılaşmış oldukları yerli halktan oldukça fazla sayıda kelime edinmişlerdir (Hoffner, 1969: 132). Bu nedenle, söz konusu bu diller arasındaki kelime bazlı yakın ilişkinin sebebinin bu duruma da bağlanabileceği unutulmamalıdır.

Hititlere ait pek çok ritüel metinde farklı diller kullanılmaktaydı. Metinlerde şu ya da bu şekilde kullanılan diller arasında Hatti, Luwi, Hurri ve Babil dillerinin yanı sıra Pala dili de mevcuttur (Bryce, 2003: 220). Başkent Hattuša'da ele geçen ve dini törenlerde yapılması gerekli ritüelleri açıklayan Pala dilinde yazılmış olan bir metin[9] bu dilin Hattuša'da okunup yazıldığını kanıtlamakta[10] ve iki toplum arasındaki kültür alışverişine işaret etmektedir.

Genel bir durum değerlendirmesi yapıldığında dahi Hitit ve Pala halkının arasında özel bir ilişki olduğu anlaşılabilir. Emperyal fikirleri sebebiyle komşularıyla geçinmek konusunda oldukça başarısız olan Hititler, hemen yanı başlarındaki Pala toplumuyla neredeyse sıfır sorunla yaşamayı başarmışlardır.[11] Bölgenin bir diğer sakini Kaškalar ile Hitit toplumu arasındaki ilişkiye bakıldığında dahi, ne denilmek istendiği daha rahat anlaşılabilir. Kaškalar ile benzer bir coğrafyada yaşayıp benzer ihtiyaçlara sahip olmalarına rağmen[12] Pala ile Hitit toplumlarının arasında bir anlaşmazlığın olmaması dikkat çekicidir.

Pala halkının mevcudiyeti siyasi açıdan değerlendirildiğinde bölgede Hitit hâkimiyetinin baskın olduğu ve vassal bir devlet halinde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Diğer tüm vassal devletler gibi burası da Hitit kralının atadığı ve başkent Hattuša'dan gönderilen idareciler tarafından sıkı bir şekilde kontrol altında tutulurdu (Bryce, 2011: 95). Hititler'in M.Ö. XVI. ve XV. yüzyıl boyunca tutmuş oldukları ve bir kısmı kayıp olan listelerde Pala ile ilgili

[8] KBo XIII 267, KUB II 4, IV 11, IBoT II 37, IV 5, IBoT 38, III 5

[9] KBo 13.267

[10] Hattuša'da Hititçe'nin dışında, Hattice, Palaca, Luwice ve Hurrice metinler de ele geçmiştir. Bu durumun iki açıklaması olabilir. Bunlardan ilki başkentte, bu dillerin sahiplerinin de Hititler'le birlikte yaşadıklarıdır. Bu aşamada Hattuša oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. İkinci olasılık ise Hititler'in komşu toplumlarla girdikleri kültürel ve dini münasebetlerin bu duruma sebebiyet vermiş olduğudur.

[11] Bulunmuş ve okunmuş metinler dâhilinde bu sonuca varılabilir. Pala tarihi göz önüne alındığında birçok karanlık dönemin olduğu kabul edilmelidir. İleride ele geçecek yeni belgeler ışığında, iki toplum arasındaki ilişkiler hakkında daha farklı sonuçlara varılabilmesi mümkündür.

[12] Kaškalar'ın Hitit topraklarına sürekli olarak yapmış oldukları ve Hititler açısından kronik bir sorun haline gelen saldırıların temel sebeplerinden birisi arazi azlığı ve bu durumun sebep verdiği ekonomik sıkıntılardır. Kaška coğrafyasının hemen yanı başında bulunan ve benzer bir arazi yapısında yaşayan Palalar da muhtemelen benzer sorunlarla karşılaşmış olmalarına rağmen Hititlerle iyi geçinmeyi başarmışlardır.

herhangi bir siyasi kayıt bulunmamaktadır (Singer, 1984: 126). Bu halk ilk kez M.Ö. XIV. yüzyılda imparatorluk dönemi krallarından I. Šuppiluliuma zamanında Hitit Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak ortaya çıkmıştır (Ertem, 1980: 8). II. Mursili'nin annallerinden öğrenildiğine göre, I.Šuppiluliuma, kardeşi Zida/Zidanza'nın oğlu Prens Hutupiyanza'yı Pala ülkesine yönetici olarak atamıştır. Hutupiyanza bu görevi II. Mursili zamanında da sürdürmüştür (Yiğit, 2004: 236). Bölgeye gönderildiği bilinen en eski vali olan Hutupiyanza'nın mektuplarından, Pala eyaletinde buz ve don hadisesi olduğu öğrenilmektedir. Bu mektuplarda buzun ısrarla zikredilmesinin nedeni, herhalde bunun Hitit garnizonunu olumsuz etkilemiş ve askerlerin kitle halinde donmalarına yol açmış olmasıdır. Bu felaket yüzünden II. Muršili'nin Batı Anadolu'ya yönelik bir seferini de iptal ettiği anlaşılmaktadır (Ünal, 2005: 49). II. Muršili'den sonra kral Muvatalli, Yukarı Ülke'de yer alan diğer eyaletlerle birlikte (*Išhupitta, Mariša, Hiššašhapa, Katapa, Hanhana, Darahna, Hattena, Durmitta, Gaššiia, Šappa* ve KUR^{ID}SİG) Pala eyaletinin idaresini kardeşi III. Hattušili'ye vermiştir.[13] Bu olaydan itibaren imparatorluğun çöküşüne kadar Pala hakkında Hititçe çivi yazılı metinlerden her hangi bir bilgi elde edilememektedir. Özetle Pala ülkesinin devamlı olarak Hitit Devleti'ne bağlı ve dost olarak kaldığı görülmektedir (Ertem, 1980: 8). Bu halk, Hitit egemenliğine hiçbir zaman karşı koymamış ve Hitit Devleti'ne bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak Hitit Devleti'nin çöküşüyle birlikte akıbetlerinin ne olduğu bilinmemektedir. Orta Anadolu'daki otorite boşluğundan faydalanan ve güneye hareketlenmeleri muhtemel Kaşkalar ile karma bir toplum oluşturarak Frig Devleti'nin parçalarından birisi haline gelmiş olma olasılıkları oldukça yüksektir.

SONUÇ

Son derece pragmatik ve stratejik düşünmeye meyilli olan Hitit Devleti'nin Pala coğrafyasını sürekli kontrol altında tutmak istediği yukarıda ifade edilmişti. Bu durumun sebebi, Hitit Devleti'nin kuzeyinde bulunan bölgeyi, Hitit krallarının genellikle Karadeniz kıyısına doğru daha kuzeydeki halklara karşı kalkan olarak kullanma politikası gütmüş olmalarıdır. Kaška kabilelerinin yerleşmiş olduğu bölgede kalıcı fetihler yapılamadığı, Hitit tarihinin bir gerçeğidir. Aşağı Kızılırmak'ın hemen batısında yer alan Pala ve hemen yanı başında bulunan ve bir başka Hitit eyaleti olan Tum(m)ana, Kaška saldırısına açık hedefler durumundaydı. Kaška cephesinin geri kalanında olduğu gibi, burada da izlenebilecek tek politika, sürekli tetikte durmak ve karşı saldırılar yapmaktı (Macqueen, 2009: 60). Bölgedeki askeri faaliyetler genellikle Hitit Devleti'nin İmparatorluk Çağı'na denk gelmektedir. I. Šuppiluliuma ve oğlu II. Muršili devrinden bugüne ulaşan tarihi belgelerden elde edilen bilgilere göre, bu krallar Kuzeybatı Anadolu yönünde sadece Tum(m)ana'ya sefer düzenlemişlerdir. Pala ülkesine karşı böyle bir sefer girişimi olmamıştır. Metinlerde daima yan yana geçen ve komşu olan bu iki ülkeden sadece Tum(m)ana'nın hedef seçilmesinin nedenleri oldukça farklıdır. Her ne kadar seferlerin gerekçeleri, ilgili metinlerin kırık kısımlarında kalsa da, yaygın bir kanıya göre, bu seferlerin uzun yıllar boyunca Kaška düşmanı elinde bulunan ve Oymaağaç/Vezirköprü'de bulunduğu anlaşılan, Fırtına Tanrısının büyük kült merkezi Nerik kentini kurtarmaya yönelik seferler olduğudur (Ertem, 1980: 2).

Bugün için bir Hint-Avrupa halkı olarak kabul edilen Pala toplumu, güney sınırı boyunca uzanan Hititler ile dil ve kültür açısından büyük benzerlikler göstermektedir. Pala dilinde yazılmış metinlerin az ve bu halk hakkında bilgi veren vesikaların yalnızca M.Ö. XIV ve. XIII yüzyıllara toplanmış olsa da, Hitit ve Pala toplumlarının ortak bir kökten geldikleri kabul edilebilir bir sonuçtur. Sadece kültürel etkileşimle açıklanamayacak bu iki toplum arasındaki benzerlikler, belki de soydaşlık ilişkisi sebebiyle siyasi, dini vb. pek çok alanda yakın ilişkilerin kurulmasına sebep olmuştur. Hitit Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde genellikle ayaklanan diğer vassal devletlerin aksine, bilinene göre, Pala her zaman için Hitit Devleti'ne sadık bir eyalet olarak varlık göstermiştir. Ancak eldeki

[13] II. Muršili'den sonra tahta çıkan Muvatalli, bölgeye vali olarak kardeşi III. Hattušili'yi göndermiştir. III. Hattušili sadece Pala ve Tum(m)ana valiliğini yapmakla kalmamış, aynı zamanda bölgenin Hitit açısından sorunlu halkı olan Kaškalar ile de mücadele etmiştir. III. Hattušili ilerleyen dönemde ise sorunlu bir taht mücadelesi sonucunda kral olmuş ve Hitit tarihinin en önemli şahsiyetleri arasındaki yerini almıştır.

verilerin düşündürdüğüne göre yazıyı kullanabilme becerisine haiz olmayan bu halk ile olan bağlantımız, Hitit Devleti'nin çöküşü ve yazılı metinlerin susmasının ardından kesilmiştir.

KAYNAKÇA

ALP, Sedat. (2000). Hitit Çağında Anadolu Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar. Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

BRYCE, Trevor. (2003). Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum. Ankara: Dost Kitabevi.

BRYCE, Trevor. (2011). "Hittite State and Society", Insight into Hittite History and Archeaology: 85-97.

DEL MONTE, G. F. ve Tischler, J. (1978). Die Orts und Gewassernamen der Hethitischen Texte. Wiesbaden: Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes VI.

DİNÇOL, Ali M. (1982). "Hititler", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Cilt I: 18-136.

ERTEM, Hayri. (1980). Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana, Ankara: Ankara Üniversitesi.

GARSTANG, John. (1947). "Problems and Prospects in Hittite Studies", American Journal of Economics and Sociology, Essays in Honor of Francis Neilson, Litt. D., On the Occasion of His Eightieth Birthday, VI (6), No. 2,: 221-230.

GOETZE, Albrecht. (1953). "The Cultures of Early Anatolia". Proceedings of the American Philosophical Society, (97), No. 2: 214-221.

GURNEY, Oliver Robert, (1990). Hititler. Ankara: Dost Yayınevi.

GÜTERBOCK, Hans Gustav. (1961). "The North-Central Area of Hittite Anatolia", Journal of Near Eastern Studies, (20), No. 2,: 85-97.

HOFFNER, Harry A. (1969). "Hittites", People of the OT World: 127-155.

KLENGEL, Horst. (2011). "History of the Hittites", Insights into Hittite History and Archaeology: 31-45.

MACQUEEN, J. G. (2009). Hititler ve Hitit Çağında Anadolu. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

MATTHEWS, R. ve Claudia, G. (2009). "The Historical Geography of North-central Anatolia in the Hittite Period: Texts and Archaeology in Concert", Anatolian Studies, 59: 51-72.

SİNGER, Itamar. (1984). "The AGRIG in the Hittite Texts", Anatolian Studies, 34: 97-127.

ÜNAL, Ahmet. (2002). Hititler Devrinde Anadolu Kitap I. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
ÜNAL, Ahmet. (2003). Hititler Devrinde Anadolu Kitap II. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
ÜNAL, Ahmet. (2005). Hititler Devrinde Anadolu Kitap III. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

YAKAR, Jak. ve Dinçol, A. (1974). "Nerik Şehrinin Yeri Hakkında", Belleten, XXXVIII: 564-574.
YİĞİT, Turgut. (2004). "Hitit Krallığı'nda Yönetim Sistemi Üzerine Bir Not", Tarih Araştırmaları Dergisi, 35: 220-236.

KÖKEN ÜLKELERDE YAŞANAN DIŞSAL ŞOKLARIN BAĞLI FİRMALAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: BİR ÖRNEK OLAY ÇALIŞMASI

Ali TAŞ, Yrd.Doç.Dr. ,Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, alitas@sakarya.edu.tr

ÖZET: Bu çalışmada ilk olarak, köken ülkede yaşanan dışsal şokların alıcı ülkelerdeki bağlı firmaları nasıl etkilediğine odaklanılmıştır. İkinci olarak ise, dışsal şokun bağlı firma üzerindeki etkilerine bağlı olarak ana firmanın bağlı firmalara ilişkin yönetim anlayışı ve politikalarında ne tür değişiklikler tartışıldığı/yapıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu iki temel amaç çerçevesinde Japonya da yaşanan deprem ve akabinde gerçekleşen tusunami ile nükleer kriz felaketinin önemli bir Japon işletmesi olan Toyota'nın Türkiye'deki bağlı firmasında incelemeler yapılmıştır. Bir örnek olay çalışması şeklinde tasarlanan araştırma sonuçları, bağlı firma olan Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş'nin, üretim girdileri bağlamında köken ülkedeki ana işletmeye olan yüksek bağımlılığı sebebiyle, dışsal şoktan özellikle kısa vadede oldukça ciddi biçimde etkilendiğini göstermektedir. Bu etkilenmeye bağlı olarak ana firmanın bağlı firmalara yönelik uygulamakta olduğu tedarik politikası başta olmak üzere bazı politikalarının değiştirilmesine yönelik tartışmalar ise henüz bir karara bağlanmamıştır. Ancak yapılmakta olan tartışmalar göz önüne alındığında, bu tartışmalar sonucunda alınması muhtemel kararlarla ana firmanın bağlı firmalara yönelik politikalarında radikal değişiklikler yapmayı düşünmediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Dışsal şoklar, Değişim, Toyota

EXTERNAL SHOCKS ENCOUNTERED IN COUNTRIES OF ORIGIN AND EFFECTS OF THESE SHOCKS ON THE ACTIVITIES OF SUBSIDIARY COMPANIES: A CASE STUDY

ABSTRACT: This study focuses on how the shock wave caused by the earthquake in Japan, the subsequent tsunami and nuclear disaster affected the subsidiary companies belonging to the transnational enterprises of Japanese-origin and, on the basis of a case study, what kinds of changes such shock waves caused in the management mentality and policies of the parent company concerning the subsidiary companies. According to gathered data; the external shock encountered did not cause a radical process change on the subsidiary companies of Toyota, which almost means an entire self-recreation. What is more important is that clear decisions have not been made in order to eliminate the effects of the external shock that change depending on the tendencies of the company concerning the subsidiary companies. Even in the case where these decisions were made, it is not really possible to construe the decision and the changes in the practices and policies realized depending on such a decision as radical changes about the tendencies of the parent company concerning the subsidiary companies. Therefore, it can be said that the decisions that are likely to be taken as a result of the discussions made would more likely be congruence-type changes, which strengthen their strategic tendencies in order not to encounter the adverse results that occur after a similar external shock.

Key Words: External Shocks, Change, Toyota

Giriş

Küreselleşmenin iş dünyasına ilişkin en önemli yansımalarından bir tanesi, hiç şüphesiz, ulus ötesi işletmecilik faaliyetlerini zorlaştıran kısıtlamaları ortadan kaldırmış olmasıdır. Uluslar arası ticaretin ve işletmecilik faaliyetlerinin önündeki kısıtlamaların ortadan kalkmasıyla birlikte, özellikle son 25 yılda uluslar arası işletmecilik faaliyetlerinde çok önemli bir artış olmuştur. İşletmelerin köken ülkeleri dışında özellikle gelişmekte olan ülkelere doğru yönelen ticari ve doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerindeki bahsedilen artışları, yazında da etkisini göstermiş, ulus ötesi işletmeler ve onların faaliyetleri birçok araştırmanın hareket noktası olmuştur. Uluslararası işletmecilik literatürüne önemli zenginlik kazandıran bu araştırmalar genel itibariyle, işletmelerin uluslararasılaşmalarının onların performansları üzerindeki etkileri (Delios ve Beamish 1999; Koput 1985); Morck

ve Yeung 1991; Tallman ve Li 1996) ve uluslar arası işletmelerin faaliyette bulunacakları pazarları nasıl seçtiklerini (Rundh 2001; Anderson ve Gatignom 1986; Erramili 1990; Barney 1991) açıklamaya odaklanmışlardır.

Literatürdeki araştırmaların bahsedilen iki temel konuya odaklandıkları göz önüne alındığında, ulus ötesi işletmelerin faaliyetleri ve onların bu faaliyetleri üzerinde önemli belirleyiciliği olan bazı konulara pek ilgi gösterilmemiş olduğu söylenebilir. Bu konuların başında, yaşanan dışsal şokların uluslar arası işletmeleri nasıl bir değişime zorladığı ve onların bu şoklara bağlı olarak ortaya çıkan değişim sürecini nasıl yönettikleri gelmektedir. Global iş çevresinde boyutu, şiddeti ve etkisi ön görülemeyen birçok olay, işletmelerin faaliyetleri üzerinde etkili olan çok sayıda çevresel faktörü değiştirmekte, bunun bir sonucu olarak da, işletmeler varlıklarını sürdürmek için yeni pozisyonlar almak zorunda kalmaktadır. Global iş çevresinin, işletmeleri sürekli olarak yeni pozisyonlar almaya zorlayan bu dinamik yapısına rağmen, yazındaki çalışmaların önemli bir kısmında global iş çevresinin sabit olduğunun varsayılması oldukça şaşırtıcıdır. Özellikle son yıllarda yaşanan büyük terörist saldırıların, doğal afetlerin ve global finans krizlerinin, global iş çevresinin yapısında ortaya çıkardıkları hızlı ve ciddi değişimler iş çevresinin dinamizmini arttırmıştır. Bu durum işletmeleri sahip oldukları yapısal özellikleri, kriz yönetim becerileri ve konumlanmış oldukları çevreye bağlı olarak farklı şekil ve derecelerde etkilemiştir. İşletmelerin bahsedilen bu özellikleri temelinde bir dışsal şokun işletmeler değişimin iki farklı biçimi ile karşı karşıya getirebildiği görülmektedir. Bu biçimlerden birincisinde, işletmeler dışsal şok sonrasında ortaya çıkan çevresel şartlara karşı cevap verebilmek için köklü değişikliklerden ziyade öz politikalar ve uygulamalar değişmeden benzeri bir dışsal şok yaşandığında bir daha aynı şekilde olumsuz etkilenmemek için alınan önlemlere vurgu yapan bir değişikliğe yönelmektedir. Değişimin bu biçimi değişen çevresel şartlarla örtüşerek işletmenin stratejik yönelimlerini güçlendirmesine vurgu yapmaktadır. Değişimin ikinci biçiminde ise, benzer bir dışsal şok bazı işletmeleri adeta onların kendilerini yeniden yaratmaları ve programlamaları anlamına gelen radikal değişikliklere yöneltmektedir (Li ve Tallman, 2011). Değişimin bu biçimiyle karşı karşıya kalan işletmeler birinci biçiminin aksine dışsal şok sonrası oluşan çevresel şartlara cevap verebilmek adına başta stratejik yönelimleri olmak üzere yapı ve diğer yönetsel mekanizma ve işleyişlerinde radikal değişikliklere gitmek zorunda kalmaktadır. Dışsal şokların işletmeler üzerinde onların sahip olduğu özelliklere göre farklılaşan bu etkisi temel alındığında dışsal şok ve ulus ötesi işletmeler bağlamında çok yönlü araştırmaların yapılması gerekliliğine olan ihtiyaç daha açık bir şekilde görülmektedir. Bu gerekliliğe rağmen konu, yazında beklenen ilgiyi görmüş değildir.

Literatürde yaşanan bazı dışsal şoklardan ulus ötesi işletmelerin nasıl etkilendikleri ve bu şoklarla nasıl baş ettiklerine dair bazı cevap arama girişimlerine rağmen, konuyla ilgili sistematik çalışmalar yok denecek kadar azdır. Oysa, zaman zaman bazı işletmeleri önemli değişikliklere zorlayan ve planlanan değişim sürecinden çok daha farklı bir sürecin yönetilmesini gerektiren dışsal şoklar, rekabetin yoğunlaştığı, ön görülemeyen durumların çoğaldığı ve etkileşimin arttığı küreselleşme döneminin en sıra dışı ve çok yönlü etkileme özelliği olan olaylarıdır. Bu özelliklerinden hareketle, Perrow (1994) dışsal şoklar sonucunda ortaya çıkan değişim ihtiyacının ve böylesi bir değişimin nasıl gerçekleştirildiğinin, organizasyon alanında çalışan akademisyenlerin önemli kaygılarından biri olması gerektiğini ifade etmiştir.

Yazında organizasyonel değişikliğin nasıl olabileceğini ve örgütsel değişim konusunu, farklı teorik arka planlardan açıklamaya çalışan araştırmaların varlığına rastlanmaktadır. Bu çalışmalar, hem teorik hem de pratik olarak organizasyonel değişimin anlaşılmasının önemini vurgulamalarına rağmen, radikal değişim gerektiren durumlar karşısında işletmelerin kendilerine özgü prosesleri nasıl yönettikleri ve yönetebileceklerine dair açıklama yapma konusunda yetersiz görünmektedirler. Bunun yanında işletmenin sahip olduğu yapısal özelliklerin ve konumlanmış oldukları çevrenin işletmelerin dışsal şoktan etkilenme dereceleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan değişim gereksinimi üzerindeki etkisinin açıklanması konusunda da yazındaki mevcut birikim oldukça yetersizdir. Bu eksikliğin yanında Van De Ven ve Poole (1995), Barnett ve Caroll (1995) dışsal şokların bazı işletmeler için ortaya çıkardığı radikal değişim gereksinimine vurgu yaparak, işletmeler için son derece önemli olan bu değişim sürecinin yönetimi konusunda tam olarak bir uzmanlaşmanın gerçekleşmediğini ifade etmişlerdir. Bu anlatılanlardan hareketle Van De Ven (1995) dışsal şokların özellikle ulus ötesi işletmeler üzerindeki etkilerini ve bu etkiye bağlı

olarak şekillenen değişim ihtiyacı ve yönetiminin daha ciddi ve daha geniş kapsamlı olarak incelenmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Bu çalışma, vurgu yapılan eksikliklerden hareketle Japonya'da yaşanan deprem, arkasından oluşan tusunami ve nükleer felaketin neden olduğu şok dalgasının Japon kökenli ulus ötesi işletmelere ait bağlı firmaları nasıl etkilediğine ve bir örnek olay temelinde ana firmanın bağlı firmalara ilişkin yönetim anlayış ve politikalarında ne tür değişikliklere yol açtığını ortaya çıkarmaya odaklanmıştır.

Bu genel amaç çerçevesinde araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır. Köken ülkede yaşanan dışsal şok bağlı firmayı en çok hangi alanlarda etkilemiştir? Dışsal şok bağlı firmanın kısa, orta ve uzun vadeli performans hedeflerini nasıl etkilemiştir? Performans hedeflerindeki sapmaları telafi etmek adına ne tür kararlar alınmış ve hangi uygulamalar gerçekleştirilmiştir? Bu uygulamalar ne tür bir değişime vurgu yapmaktadır? Yaşanan dışsal şok, alıcı ülkelerdeki bağlı firmaları derinden etkileyebilecek ürün, teknoloji, örgüt içi güç ilişkileri, kontrol sistemleri ve merkezileşme derecesi gibi örgütsel değişikliklerde değişimlere yol açmış mıdır? Dışsal şok tedarikçiler ve tedarik yönetimi müşteriler, rakipler ve finansal destekçilerle ilgili konu ve politikalarda bu güçlere ilişkin stratejik yönelimlerde her hangi bir değişikliğe yol açmış mıdır?

Teorik Arka Plan

Global iş çevresi politik, ekonomik, kültürel ve sosyal başta olmak üzere çok sayıda boyutu ve bu boyutlara ilişkin çok çeşitli faktörleri içine alan bir elemanlar topluluğu olarak tanımlanabilir. Global işletme çevresi, sahip olduğu özellikler ve değişimin kaçınılmaz olduğu gerçeğinin bir yansıması olarak, gerek ulusal gerekse ulus ötesi ve çok uluslu işletmeler için sabit bir faaliyet atmosferi sağlamaz. İşletme çevresinin ister global, ister ulusal olsun sürekli değiştiği ve bu değişimin işletmeler üzerinde çok önemli etkileri olduğu bilinen ve yazında sıklıkla tekrarlanan realitelerden birisidir. Zaten strateji de bir anlamda işletmenin her türlü kaynak ve kabiliyeti ile dış çevredeki değişimin ortaya çıkardığı fırsat ve tehditler arasında bir uyumun sağlanması gerekliliğine vurgu yaparak, böylesi bir uyumun sağlanmasında bir araç olma iddiasındadır. Değişimin işletmeler üzerindeki çarpıcı etkisi, olgunun nasıl yönetilmesi gerektiğine dair bir tartışmaya odaklanmayı da beraberinde getirmektedir. Araştırmanın temel sorunsalı bağlamında olguyla ilgili olarak bugün gelinen noktada, değişimin işletmeleri etkileme gücü ve bu etkilemenin işletmeyi zorladığı değişim biçimine ilişkin iki farklı moddan bahsedildiği görülmektedir. Tushman ve Romanelli (1985), değişimin bahsedilen bu iki moduna ilişkin olarak bir proses tanımlamışlardır.

Tushman and Romanelli (1995), bir organizasyonun ömürsel periyodu içerisinde bir takım değişimler öngörülebileceğini ve öngörülen bu değişime nasıl karşılık vereceğine dair bir eylem planı oluşturabileceğini ifade etmişlerdir. Böylesi bir değişimin aşamalı adımlar ve çeşitli ayarlamalarla yönetilebildiğini ve bunun sonucunda da işletmelerin planlanan şekilde değişmeyi başararak stratejik yönelimlerini güçlendirdiklerini ifade etmişlerdir. Tasvir ettikleri değişimin bu modunu da çevreyle örtüşme şeklinde kavramsallaştırmışlardır. Olgunun bu moduna karşılık, zaman zaman çok kısa bir sürede gerçekleşebilen ve örtüşme moduna göre görece sık olmayan ve örgütte devrimsel nitelikte kırılmalara yol açabilecek bir diğer değişim modu olduğunu ifade ederek; bu modu da işletmelerin kendilerini yeniden yönlendirmeleri veya yeniden yaratmaları olarak nitelemişlerdir. Miller ve Frisen (1980), Greenwood ve Hinings (1988), Gersick, (1991), Amburge, Kelly ve Banett (1993) yapmış oldukları çalışmalar ile bu nadir görülen ancak işletmelerin başta stratejik yönelimleri olmak üzere birçok yönetim tarzı boyutu üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olabilen, bunun doğal bir sonucu olarak da işletmeleri devrimsel nitelikte bir değişime zorlayan değişimin yeniden yaratma moduyla ilgili ampirik kanıtlar sunan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Ancak bu çalışmalarda sanki her dışsal şokun bütün işletmeleri değişimin yeniden yaratma moduyla karşı karşıya getirdiğine dair bir takım imalarda bulunulmaktadır. Oysa, dışsal şokların işletmeler üzerindeki etkilerinin işletmenin özelliklerine ve konumlanmış oldukları çevreye göre farklılaşabildiği konuyla ilgili çalışmalar yapılırken mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bir başka ifadeyle, bazı dışsal şoklar bazı işletmeler için örtüşme tarzı bir durum ortaya çıkarmasına rağmen, bazı işletmeleri ise onların kendilerini yeniden yaratmalarına neden olan radikal değişikliklere zorlayabilmektedir. Uluslar arası işletmecilik yazını, ulus ötesi işletmeler temelinde değişimin hem örtüşme hem de yeniden yaratma moduna ilişkin teorik bir arka plan

şekillendirmesi konusunda yeterli bir birikime sahip değildir. Bu nedenle hem değişimin her iki modunu hem de dışsal şoklar ve değişim olgusunu daha iyi açıklamak ve sağlam bir teorik arka plan oluşturmak için örgüt teorilerinin değişim ve işletmelere ilişkin açıklamalarına çok kısa da olsa değinmek gerekir.

Örgüt teorisi yazınında, çevre ve örgüt ilişkisi ve bu ilişkinin nüvesini oluşturan değişim olgusu, farklı yönlerden farklı teorik perspektifler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Örgüt teorileri incelendiğinde bu disiplin içerisinde yer alan kaynak bağımlılığı ve koşul bağımlılık yaklaşımlarıyla örgütsel ekoloji yaklaşımının konuya ilişkin iki farklı perspektif sundukları görülmektedir. Cyert ve March (1963), Lawrence ve Lorsch (1967), Child (1972), Pfeffer ve Salancik (1978)'in çalışmalarıyla olgunlaşan örgütsel adaptasyona vurgu yapan ve analiz birimi olarak örgütü alan kaynak bağımlılığı ve koşul bağımlılık yaklaşımları, örgütün çevreyle ilişkileri konusunda çevrenin veri olarak alınıp örgütün kendisini çevreye uydurmaya çalışmasının gerekliliği üzerinde şiddetle durmaktadır. Çevreye ve dolayısıyla çevresel değişikliklere uyumun önemine vurgu, bu iki yaklaşımın argümanları temelinde şekillenen perspektife karşılık, örgütsel ekoloji yaklaşımı, örgütlerdeki çeşitliliğin ve değişimin örgütlerin değişen çevreye uyum sağlama güdüsüyle kendilerini değiştirmeleri ile açıklanamayacağını ileri sürerek; çevresel koşullara uyum sağlayan örgütlerin doğması ve çoğalması buna karşılık buna uyum sağlayamayan örgütlerin ise yok olması ya da sayılarının azaldığına dair argümanları ile çevre örgüt ilişkilerini açıklamaya yönelik farklı bir perspektif sunmaktadır. Burada örgütsel ekoloji yaklaşımı kaynak bağımlılığı ve koşul bağımlılık yaklaşımının aksine, analiz birimi olarak örgüte değil örgüt popülasyonlarına odaklanmakta ve bir anlamda örgütlerin doğum ve ölüm oranları ile örgütlerin değişim kaynağı olan çevreyle ilişkilerini açıklamaya çalışmaktadır. Bu bahsedilen örgüt kuramlarının argümanları ışığında şekillenen iki farklı perspektife karşılık Astley ve Van De Ven (1983), Scott (1987) eklektik bir bakış açısıyla hareket ederek aslında üç farklı örgüt teorisinin argümanları ışığında oluşan iki perspektifin birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir. Özellikle Scott (1987), popülasyon ekolojisi yaklaşımı temelinde oluşan perspektifin organizasyonların çok önemli temel özelliklerinin, görece küçük organizasyonların yaşam oranlarının ve uzun süreli değişimlerin açıklanmasında önemli bir rol oynadığını, buna karşılık kaynak bağımlılığı ve koşul bağımlılık yaklaşımının oluşturmuş olduğu değişimin örtüşme moduna vurgu yapan yaklaşımın ise, organizasyonun daha küçük ve önemsiz özelliklerinin değişimdeki rol ve durumlarının incelenmesinde, daha büyük ve daha güçlü organizasyonların yaşam oranlarının açıklanıp kısa dönemli değişimlerin incelenmesinde önemli bir konuma sahip olduğunu ifade etmiştir. Hem popülasyon ekolojisi hem de kaynak bağımlılığı ve koşul bağımlılık yaklaşımları argümanlarının ortaya çıkardığı iki perspektif temel alındığında Scott'un konuya ilişkin söyleminin daha yüksek bir açıklayıcılığı sahip olduğu söylenebilir. Nitekim, çok sayıdaki ampirik araştırmaların sonuçları her bir perspektifin kendine ait bir alanı olduğuna vurgu yapmaktadır. Hem değişimin oluş sıklığındaki farklılıklar temelinde yapılan çalışmaların sonuçları (Amburgey, Kelley ve Barnet 1990; Baum 1990; Haveman 1990) hem de organizasyonların yaşam oranları üzerinde değişimin etkisini gösteren çalışmalar (Singh, House ve Tucker 1986) bu görüşü doğrulamaktadır. Levintal (1991) ise Winter (1990)'daki çalışmasına dayanarak, benzer şekilde organizasyonların değişime adaptasyonları/ rasyonel davranış düzeyleri ve inertia/irasyonellik düzeyleri konusunda bir genelleme yapılamayacağını ileri sürerek; değişim karşısında örgütlerin bütününe ilişkin bir rekabet gücü testi yapılamayacağını ifade etmiştir. Yine benzer şekilde dışsal şokların bu dışsal şoklardan etkilenen işletmelerin her biri için kendilerini yeniden yaratmaları anlamına gelen radikal değişikliklere neden olduğu sonucuna varmak veya böyle bir iddiada bulunmak da pek mantıklı değildir. Burada olguya dair iki farklı durumun olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bir tarafta dışsal şoklar, bazı işletmeleri derinden etkileyerek onların stratejik yönelimleri başta olmak üzere kontrol mekanizmalarını, merkezleşme ve ademi merkezileşme derecelerini, güç dağılımlarını, üretim teknolojilerini, tedarikçileri, müşterileri, rakipleri ve finansal destekçilerine karşı almış oldukları pozisyonları ciddi şekilde değiştirerek onların adeta kendilerini yeniden yaratmalarına neden olabilmektedir. Buna karşılık diğer tarafta ise, aynı dışsal şoklar bazı işletmeler için bahsedilen konularda radikal değişikliklere neden olmayıp, işletmelerin stratejik yönelimlerini değiştirmekten ziyade onların bu yönelimlerini güçlendiren örtüşme tarzı değişikliklerle sonuçlanan bir sürecin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Özetle, bütün dışsal şokların işletmeleri radikal şekilde değişime zorlayan bir çevresel faktör olarak görülmesi pek anlamlı değildir. Bir dışsal şokun işletmeleri nasıl etkilediği ve onlar üzerinde ne tür bir değişime neden olduğu hem

dışsal şokun özelliğine, hem işletmelerin özelliklerine ve faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları alanlara göre değişmektedir. Örneğin internet, başta ulus ötesi işletmeler olmak üzere bütün işletmelerin yönetim anlayışları, stratejik yönelimleri ve örgütsel karakteristiklerinde radikal değişikliklere yol açan bir dışsal şok olarak kabul edilmektedir. Ancak, internetin bütün işletmelerde önemli değişikliklere neden olmasına rağmen her işletmenin internetin ortaya çıkardığı değişimden farklı şekillerde etkilenmiş olduğu söylenebilir. İnternetin işletmeleri etkileme derecesindeki farklılıkların ortaya çıkmasında birçok faktörün etkili olduğu söylenebilir. Mesela işletmelerin konumlanmış oldukları çevre ve bu çevrenin bilişim alt yapısı ve kültürü internetin işletmeler tarafından kullanılmasında ve işletmeleri değiştirmesinde son derece belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde Türkiye'deki bir işletme ile Amerika'daki bir işletme, internetin ortaya çıkardığı değişim atmosferinden bulundukları çevresel özelliklerin doğası gereği farklı şekillerde etkileneceklerdir. Benzer şekilde 11 Eylül saldırılarının işletmeleri etkileme derecesi işletmelerin faaliyette bulundukları endüstrilere ve dini orijinlerine göre farklılıklar arz etmektedir. Örneğin 11 Eylül saldırıları, hava yolu şirketlerini ciddi derecede etkilemiş ve bu etkilemeye bağlı olarak hava yolu şirketleri stratejik yönelimleri, kontrol mekanizmaları ve müşterilerine karşı almış oldukları pozisyonlarında radikal değişikliklere gitmek zorunda kalmışlardır. Buna karşılık diğer birçok endüstride faaliyet gösteren işletmeler üzerinde aynı etkiye neden olmamış, saldırıdan sonra global işletmelerin performansları kısa sürede bu saldırıdan olumsuz etkilenmiş ancak alınan tedbirlerle birlikte işletmelerin performansı uzun dönemde pozitif etkilenmiştir (Li ve Tallman, 2011).

Araştırmanın Metodolojisi

Giriş kısmında ifade edilen araştırma soruları çerçevesinde araştırma bir örnek olay çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Çünkü araştırılan konunun doğasının ortaya çıkardığı araştırılan fenomen ile işletmenin sahip olduğu özellikler arasındaki ilişkinin derinlemesine anlaşılması için ihtiyaç duyulan verilerin toplanmasında örnek olay yöntemi önemli üstünlüklere sahiptir. Dışsal şokların işletmeler üzerindeki etkilerinin işletmeye ait birçok özelliğe göre değiştiği bilinmektedir. Bu durum, bir dışsal şok karşısında işletmelerin özelliklerinin dışsal şokla baş etmedeki yeterliliklerinin, dışsal şokun işletmelerin hangi özellikleri üzerinde bir değişim baskısı oluşturduğunun ve işletmenin özelliklerini ne derecede değişime uğrattığının derinlemesine anlaşılmasını gerektirmektedir. Örnek olay yöntemi işletmenin kendine özgü özellikleri ile ilişkili olan dışsal şoklar gibi özel bir fenomenin derinlemesine anlaşılmasında önemli avantajlar sağlayabilir. Çünkü, örnek olay çalışması işletmeye ait spesifik özellikler ile araştırılan özel fenomen arasındaki açıklanamayan, izah edilemeyen proseslerin keşfi için oldukça değerli veriler sunabilme potansiyeline sahiptir (Hartley, 1994). Üstelik bir örnek olay çalışması, niçin ve nasıl sorularına cevap arandığı durumlarda da oldukça yararlı olabilmektedir (Yin, 1994).

Araştırma, dünyanın en önemli otomobil firmalarından biri olan Toyota'nın Türkiye'deki bağlı firmasında gerçekleştirilmiştir. Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ Toyota'nın Avrupa'daki üretim tesislerinden biridir. Toyota Türkiye hisselerinin %90'ı Toyota Motor Europe NV/SA (TME) şirketine, %10'u ise Mitsui&Co., Ltd. şirketine aittir. Toplamda 1,2 milyar Euro'luk bir yatırıma sahip olan Toyota, Türkiye de yaklaşık3000 kişi çalıştırmaktadır. Diğer bütün Japon ulus ötesi işletmelerde olduğu gibi Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ de köken ülkedeki işletmeye bağımlılığı oldukça yüksek ve kurulduğu ilk günden beri başta üretim sistemi olmak üzere birçok üretim ve yönetim mekanizması bağlamında köken ülkedeki ana firmayla son derece benzerdir. Aynı zamanda köken ülkeye başta tedarik olmak üzere insan kaynaklarının belli pozisyonları bağlamında da son derece bağımlıdır. Bu bağımlılık ve benzerlik durumu göz önüne alındığında araştırmanın temel amacı çerçevesinde oldukça uygun bir kurum olduğu söylenebilir. Toyota'da kuruma hayat veren ortak değerler, iş tarzları ve inançlar özetlenerek bir kavram oluşturulmuş ve bu kavrama Toyota Way adı verilmiştir. 2001 yılında açıklanan "Toyota Way" Toyota'nın metotlarını ve iş hedeflerini dünya çapında tüm Toyota çalışanlarıyla paylaşması ve ortak bir kültür oluşturulması amacıyla hazırlanmıştır. Toyota Türkiye de, kurulduğu günden beri Toyota Way'i uygulamaktadır. Toyota Way yaklaşımı Toyota'nın değerleri, inançları ve iş görme tarzı ve tekniklerine vurgu yaparken, Toyota'nın bu yaklaşımı tüm dünyadaki Toyota bağlı firmalarında uygulamaya çalışması bağlı firmaların köken ülkedeki ana firmaya olan yüksek bağımlılığına vurgu yapmaktadır. Böylesi bir durumda yukarıda da kısmen ifade edildiği gibi köken ülke olarak Japonya'da meydana gelen deprem ve hemen akabinde ortaya çıkan Tusunami

felaketiyle oluşan dışsal şoktan Toyota'nın bütün bağlı firmalarının etkilenme ihtimali oldukça yüksektir. Bu etkilenme derecesinin yüksek olması ihtimaline ilişkin bahsedilen bu ciddi bulguların, köken ülkede yaşanan bir dışsal şoktan alıcı ülkelerdeki bağlı firmaların nasıl etkilendiklerinin araştırılmasında doğru araştırma alanının seçildiğine ilişkin önemli deliller olduğu söylenebilir.

Bir örnek olay çalışmasında mülakatlar ve doğrudan gözlem olmak üzere farklı veri araçları kullanılarak veri toplanabileceği gibi, işletmeye ait ve araştırma konusuyla ilgili veri sunma potansiyeli olduğuna inanılan ikincil veri niteliğindeki birçok doküman da önemli birer veri kaynağı olarak kullanılabilir. Örnek olay çalışmalarının araştırmacıya ihtiyaç duyulan veri toplama konusunda sunmuş olduğu bu çeşitliliğe rağmen Yin (1994), bahsedilen bu veri kaynaklarının hiç birinin mükemmel veriler sunamadığını ifade etmiştir. Yin'in örnek olayla ilgili olarak ifade ettiği ve aslında her veri toplama yöntemi ve kaynağı için geçerli olan kısıtına rağmen, örnek olay çalışmasının araştırmacıya sunduğu veri çeşitliliği geçerlilik ve güvenirliğin sağlanmasında önemli katkılar sunmaktadır. Zaten bir örnek olay çalışmasında farklı kaynakların kullanılması aynı zamanda araştırma sonucunda daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak için de önemli bir gerekliliktir. Bu durum göz önüne alınarak araştırılan konu temelinde veri çeşitliliğine ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmada doğal olarak hem birincil veriler, hem de ikincil veriler kullanılmıştır. Birincil veriler doğal gözlemler ve yarı yapılandırılmış mülakatlar sonucunda toplanmıştır. Araştırmada ilk olarak, yaşanan dışsal şokun bağlı firmayı en çok hangi yönlerden etkilediğini tespit etmeye yönelik mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 7 orta düzey yönetici ile toplu görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda katılımcıların aşağıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere dışsal şokun en derin etkilediği alanın üretim için sağlanan girdilerin ulaşımında yaşanan kesinti olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise bağlı firmanın tedarik anlamında köken ülkeye olan yüksek bağımlılığıdır.

> *…özellikle kriz yönetimi, tedarik zincirine hakimiyet ve alt tedarik zinciri haritası bizler ve tedarikçi firmalarımız için daha belirgin hale geldi (İdari işler müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).*

> *…Üretim ve sipariş ve lojistik modlarına ilişkin esneyebileceğimiz limitleri test etmiş olduk. Bu anlamda işletme olarak şoklara karşı direncimizin arttığını söylemek mümkün. Nitekim, bazı kritik alt parçalar için önemli bir tedarik bölgesi olan Tayland'da yaşanan sel felaketi, ölçeği aynı olmasa da, bir başka şok yarattığında işletmemizin refleksleri daha hızlı, karşı önlemleri de daha az maliyetli oldu (Üretim ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).*

Bu durumun tespitinden sonra dışsal şok sonrası işletmede tedarik ilişkileri yönetimine ilişkin yapılan tartışmalar ve bu tartışmalar ışığında yapılması planlanan değişiklikleri tespit etmenin, araştırmanın genel amacı için daha önemli olduğuna karar verilmiştir. Bu durum, mülakat yapılacak kişilerin belirlenmesinde temel alınmış, dışsal şok ve sonrasındaki tedarik yönetim anlayışına ilişkin detaylı bilgiye sahip olabilecek görevlerde bulunan kişilerle mülakat yapılmasına karar verilmiştir. Bu karardan hareketle üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı, idari işler müdür yardımcısı ile satın almada çalışan bir beyaz yakalı ile hazırlanan sorular çerçevesinde tekrar ayrı mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 29 Kasım 2011 ve Ocak 2012 arasında yapılmış ve ortalama olarak birer buçuk saat sürmüştür.

Ayrıca araştırmada, araştırma yapılan kurumların tarihi, gelişimi, pazar payı, formal organizasyon yapısı, dışsal şok öncesi uzun dönemli stratejilerine vurgu yapan yazılı dokümanlar ve belgelerle, Toyota ile ilgili çok önemli spesifik bilgileri içine alan ve Toyota Way adı altında 2001'de yayınlanan ikincil veriler de kullanılmıştır.

Toplanan verilerin analiz edilmesi örnek olay çalışmasının kalitesi için oldukça kritik bir öneme sahiptir. Çünkü veri analizi, çalışmanın içsel geçerliliği için kritik bir öneme sahip olan nedensel ifadelerin oluşturulmasıyla ilgilidir. Bu önem göz önünde bulundurularak toplanan veriler analiz edilirken, yapılan literatür incelemesi ve araştırılan dışsal şokun olası etkileri göz önüne alınıp hazırlanan soruların her biri aynı zamanda veri analizine yön veren birer tema olarak belirlenmiştir. Bu temalar temelinde toplanan veriler derinlemesine analiz edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Giriş kısmında da bahsedildiği gibi araştırmanın temel amacı 11/Mart/2011'de Japonya da meydana gelen deprem ve bu depreme bağlı olarak ortaya çıkan Tusunami ve Nükleer krizin neden olduğu dışsal şokun Japon firmalarının alıcı ülkelerdeki bağlı firmaları ve köken ülkedeki ana işletmenin bağlı firması/firmalarına yönelik stratejilerini ve yönetsel mekanizmalarını nasıl etkilediğini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç çerçevesinde toplanan verilerin yorumu şu şekildedir.

Köken ülke olan Japonya'da yaşanan dışsal şokun bağlı firma Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ'nin kısa, orta ve uzun dönemdeki performans hedefleri üzerindeki etkisi

Araştırma verileri, köken ülke konumunda olan Japonya'da yaşanan deprem ve akabinde oluşan Tusunami ile nükleer krizin neden olduğu dışsal şokun Türkiye'de bağlı firmanın kısa orta ve uzun dönem performans hedeflerinde doğal olarak bazı önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ancak etkinin nedeni, mülakat yapılan kişiler tarafından açık bir şekilde ifade edilmesine karşılık etkinin boyutuyla ilgili net bulgulara ulaşılamamıştır. Bahsedilen etkinin nedeni, mülakat yapılan üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir.

> *...Ölçek ekonomisi gereği tek bir noktada üretilmesi daha "olurlu" olan bazı montaj parçalarımız Japonya'daki felaketten etkilenen bölgelerden satın alınarak ithal edilmekteydi. Yalnız Toyota'nın veya otomotiv endüstrisinin değil; aynı zamanda diğer pek çok endüstrinin de yüksek teknoloji içeren montaj alt parçaları yine Japonya'daki felaketten dolayı hasar gören bölgelerden gelmekte idi. Bu sebeple montaj alt parçası temininde, çoğu global firma ile birlikte biz de tedarik problemleri yaşadık.*
>
> *Bu problemler üretim hacimlerimizi azaltmak gibi zaruri kararlar alınmasına neden oldu. Bu durum şüphesiz ki; üretkenlik, karlılık ve müşteri memnuniyetinin koşulsuz karşılanması gibi ana performans göstergelerimizi sürekli başarma hedeflerimize olumsuz etkiler yaptı (Üretim ve parça tedarik müdür yardımcı ile yapılan mülakattan).*

Mülakat yapılan kişinin ifadelerinden anlaşılacağı üzere etkinin temel nedeni bağlı firmanın ihtiyaç duyduğu montaj parçaların ana firmanın stratejilerinin gereği olarak dışsal şoktan aşırı derecede etkilenen bölgelerden ithal ediliyor olmasıdır. Bir felaket olarak nitelendirilen dışsal şoktan sonra uzun süre ihtiyaç duyulan parçalar gelmemiş ve bu durum Türkiye'deki bağlı firmada üretimin durmasına neden olmuştur. Bu durum da performans hedeflerini derinden etkilemiştir. Üretimin durması nedeniyle hem yeni siparişler alınamamış hem de daha önce alınan siparişler karşılanamamıştır. Bunun sonucunda da ilk olarak firmanın temel ilkelerinden ve en önemli performans hedeflerinden biri olan müşteri memnuniyetinin koşulsuz karşılanmasına yönelik hedeflerde önemli sapmalar yaşanmıştır. Dışsal şokun neden olduğu tedarik sorunu bağlı firmanın daha önce belirlemiş olduğu ciro, büyüme ve kârlılık hedeflerini ciddi derecede etkilemiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu etkinin önemi bilinmekle birlikte boyutları hakkında bir çıkarımda bulunulacak somut verilere ulaşılamamıştır. Bu etkilerin boyutunun ne olduğunun tam anlamıyla tespit edilmesi için 2012 yılının sonunun beklenmesi gerektiği mülakat yapılan kişiler tarafından sıklıkla vurgulanmıştır.

Dışsal şokun bağlı firmanın performans hedefleri üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak adına kısa-orta ve uzun vadeye ilişkin alınan kararlar

Dışsal şok, daha önce de kısmen ifade edildiği gibi, bağlı firma Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ'yi en çok köken ülkedeki ana firmaya ihtiyaç duyduğu bazı önemli girdilerdeki yüksek bağımlılığından dolayı etkilemiştir. Dolayısıyla köken ülkede yaşanan dışsal şokun bağlı firmanın kısa, orta ve uzun vade performans hedefleri üzerindeki etkilerini ortadan kaldırmak için alınan kararlar bu çerçevede şekillenmiştir. Üretim kontrol ve parça tedarik ile satın alma sorumlularının bu konudaki ifadeleri böylesi bir tespit yapmak için önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır.

> *…Otomotiv ana sanayisi temelde bir montaj sanayisidir. Alt parçaların üretimi tedarikçi firmalar tarafından yapılarak ana sanayiler beslenir. Tedarikçi firmaların ise benzer şekilde bir kaç kademe halinde alt tedarikçi firmaları mevcuttur. Bir tedarik ağ yapısından bahsedebiliriz özetle... Global dünyada bu ağ yapısı içindeki yalnızca ana sanayi değil tedarikçi firmalar da dolaylı şekilde etkilendiler.*
>
> *Dolayısıyla biz bu krizin etkilerini çabuk silebilmek için tedarikçi firmalarımız ile birlikte çalıştık. Tedarikçilerimizin, kendi alt tedarik haritalarını çıkardık ve bu krizden dolaylı şekilde etkilenme potansiyellerini ölçmeye çalıştık. Sonra bu olası risklerin ana sanayi olarak bizi olası etkilerini hesaplayarak alternatif parça tedariki gibi acil önlemlerin programlarını oluşturduk. Alternatif tedarik opsiyonlarının yanında üretim programımızı esnetmek yönünde önlemlere de başvurduk (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcı ile yapılan mülakattan)*
>
> *Yer yer, rutin lojistik modlarından vazgeçerek daha maliyetli ancak daha hızlı olan alternatifleri tercih ederek lojistiğimizi geçici olarak baştan düzenlemek gibi zaman kazandıran yöntemleri benimsediğimiz de oldu (Satın alma personeli ile yapılan mülakattan).*

Katılımcıların da ifadelerinden anlaşılacağı üzere dışsal şok sonrası performans hedeflerinde meydana gelen sapmaları iyileştirmeye yönelik alınan önlemler genel olarak geçici önlemlerdir. Tedarikçi ülke konumundaki ana ülke, hem Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ hem de Türkiye dışındaki diğer bağlı firmalar için önemli bir tedarikçi durumundadır. Bu durum göz önüne alındığında köken ülke, Türkiye Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş başta olmak üzere diğer bütün bağlı firmaların dışsal şok sonrası dönemde kesintiye uğrayan üretimden kaynaklanan kayıpları karşılamak adına kapasite artırımına gitmeleri karşısında oluşacak girdi ihtiyacını karşılamakta zorlanacak ve önemli oranda da karşılayamayacaktır. Bu duruma rağmen tedarikçi ilişkilerinde daha kalıcı ve ciddi çözümler sunan bir politika değişikliğine gidilmesine yönelik somut adımların atılacağına ilişkin bir kararlılık olmadığı gözlenmiştir.

Yaşanılan dışsal şok sonrasında köken ülkedeki ana işletmenin yapmış olduğu/yapmayı düşündüğü bağlı firma Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş'yi etkileyebilecek ürün ve teknoloji değişiklikleri ve bu değişikliklerin düzeyi

Bu konuda da yapılması tartışılan değişiklikler yine dışsal şokun bağlı firmayı en fazla etkilediği tedarik konusunda yaşanmıştır. Ancak, ürün ve teknoloji konusunda yaşanan değişiklikler de yine köken ülkedeki ana firmanın bağlı firmalara ilişkin yaklaşımını yeniden programlaması şeklinde değil daha çok geçici çözümler niteliğindedir. Ana firma ve ana firmaya bağlı olarak karar alan bağlı firma, bu konuda köklü değişiklikler yapma konusunu tartışmakta ancak bu değişiklikleri yapma konusunda aceleci davranmamaktadır. Görüşme yapılan kişilerden biri olan koordinatörün bu konudaki ifadeleri yapılan tespiti doğrulamaktadır.

> *…Özellikle yüksek teknoloji içeren ürünlerin tedarikçi firmalarına alternatifler bulmak/geliştirmek ya da aynı tedarikçilerin başka bölge/ülkelerdeki üretim tesislerine bu üretim ya da tasarım teknolojilerini transfer etmek gibi önlemler alındı. Ancak köklü teknoloji değişiklikleri gibi alternatifleri, kalite standartlarımızın sürekliliğinden yeterli denemeler yapmaksızın vazgeçmemek adına aceleye getirmemeye özen gösterdik (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).*

Dışsal şok sonrasında bağlı firmanın köken ülkedeki ana işletmeye olan bağımlılığını azaltmaya yönelik yapılan tartışmalar ve bu tartışmalar doğrultusunda alınan kararlar

Bağlı firmanın köken ülkedeki ana işletmeye olan bağımlılığını azaltmaya yönelik tartışmalar, girdi bağımlılığını azaltmaya ilişkindir. Bu çerçevede, dışsal şok öncesinde kısmi anlamda tartışılan yerlileştirme çalışmalarına dışsal şok sonrası hız verilmiştir. Ancak, Türkiye ölçeğinde düşünülürse bu çalışmaları çabuk bir sonuca ulaştırmak ilk aşamada zor görünmektedir. Bu zorluğun temel nedeni Türkiye'deki otomotiv sanayi ile ilgili mevcut teknolojik ve

standart yetersizliği ile ilgilidir. Tam anlamıyla bir yerlileştirme kararı alınmış olsa bile, Türkiye de bu anlamda Toyota'nın talep ettiği girdiyi onun talep ettiği standartta, kalitede, miktarda ve hızda üretecek bir alt yapı henüz oluşmamıştır. Bunun kurulması da kısa vadede oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle bağlı firma Türkiye temelinde yerlileştirme çalışmalarının alternatifi olarak Türkiye'nin gümrük birliği içinde olduğu Avrupa ülkelerinden kendisine tedarikçi seçmeyi düşünmektedir. Üretim parça tedarik müdürünün bu konudaki ifadeleri şu şekildedir.

> *... Yerlileştirme oranının artmasının, özellikle global firmaların bu tip dışsal şoklara karşı daha esnek ve dayanıklı olmasına katkısının olduğu aslında bilinen bir gerçekti ve bir kez daha ispatlanmış oldu. Aslında deprem öncesinde yaşanan ekonomik şoklarda da benzer tartışmalar başlamış ve yerlileştirme çalışmaları hızlandırılmıştı. Bu çalışmalar şu anda da aynı hızla devam etmektedir. Bu noktada kısa bir dip not düşmek gerekir: yerlileştirme anlayışı öncelikle Türkiye'de konuşlanmış tedarikçi firmaları seçmek anlamına geliyor tabii ki, ancak ikinci öncelikte bölgesel tedarikçilerden, örneğin gümrük birliği içinde olduğumuz Avrupa bölgesinden tedarikçi seçmeyi de yerlileştirmenin bir parçası saymak gerekiyor (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan)*

Dışsal şok sonrasında köken ülkedeki ana işletmenin alıcı ülkelerdeki bağlı işletmelere ilişkin yönetim anlayışlarında (merkezi karar alma, kontrol sistemleri vb.) bir değişmenin olup olmadığı

Dışsal şok yaşanmadan önce köken ülkedeki ana işletme ile Türkiye'de bağlı işletme arasında yüksek derecede bir iletişimin varlığı dikkat çekmektedir. Zaten Japon işletmelerinin uluslararasılaşma yönelimleri ve Japon yönetim tarzının önemli yansımalarından biri olan köken ülke iş sisteminin bazı özelliklerini alıcı ülkelerde de yaşatma çabası (Taş, Hızıroğlu ve Çakan, 2011) doğrudan böylesi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu çabanın bir diğer yansıması da bağlı firmaların insan kaynaklarından satın almaya, üretimden pazarlamaya bir çok fonksiyonun özellikle belli boyutları bağlamında karar alma alanlarının çok dar olması şeklinde kendini göstermektedir. Bu anlayış ve uygulamalar özellikle belli konularla ilgili olarak yüksek bir merkezileşme derecesinin varlığına işaret etmektedir. Görüşme yapılan kişiler yaşanan dışsal şok sonrası özellikle belli konularda kendilerinin karar almalarına olanak tanıyacak daha adem-i merkeziyetçi bir yapıya geçilmesi konusunda tartışmaların olduğunu ifade etmişlerdir. Bu tartışmaların temelini, dışsal şoktan en fazla etkilenen alanlardan olan tedarik politikası ve tedarik ilişkileri yönetimi oluşturmaktadır. Ancak, yapılan tartışmalarda konuyla ilgili değişikliklere gidilmesi konusunda her hangi bir karara varılmadığı görülmektedir. Çünkü, ana işletmenin bağlı firmanın sahip olduğu perspektifin global bütünü görme konusunda yeterli olmayacağına ilişkin bir düşüncesi olduğu görülmektedir. Bu düşünce doğrudan tedarik ilişkileri ve politikası konusunda bağlı firmaya karar alma yetkisinin teslim edilmesinin ana işletme için birtakım riskler doğurabileceğine dair bir düşüncenin varlığına işaret etmektedir. Katılımcılardan idari işler ve üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısının hem dışsal şok öncesi ana firmanın bağlı firmalara ilişkin yönetim anlayışına hem de şok sonrası bu anlayışın tartışmaya açılarak bugün gelinen noktaya ilişkin yukarıda yapılan yorumu destekleyen ifadeleri şu şekildedir.

> *Şok'un yaşandığı günlerde ve etkisinin bizi etkilemeye başladığı günlerde de ana işletme ile aramızda oldukça sık ve derinlikli iletişim mekanizmaları zaten mevcuttu. Üretim planımızı ve takvimimizi bu iletişim süreci sonunda belirledik. Bu tip kritik kararlarda şirket kültürünün bir gereği olarak bizler (bağlı firmalar), Avrupa genel merkezimiz ve ana şirket birlikte karar verdik (İdari işler müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).*
>
> *Tedarik zincirimizin yapısı gereği, bu şoktan sonra bu karar verme mekanizmasını daha adem-i merkeziyetçi bir yapıya kavuşturmak ilk akla gelen fikir olabilir. Hâlbuki bazı alt parçalar için Japonya dünya üzerindeki tek üretim merkezi durumunda. Ana şirketimizin lojistik birimleri bu tip alt parçaları dünya üzerindeki bağlı firmalara global bir plan içerisinde dengeli bir şekilde paylaştırmak durumunda kaldı. Dolayısıyla global resmi görmeksizin her bir bağlı firmanın*

kendi kararını vermesi toplamda daha büyük zarara sebep olabilirdi ve daha uzun sürecek bir global tedarik sürecine krizine sebep olabilirdi

Şimdiden sonra da bu tedarik sürecine ait yapı değişmeksizin özellikle kriz zamanlarında daha ademi merkeziyetçi davranmak aynı dezavantajları getirebilir düşüncesinden hareketle karar verme süreçlerimizde hızlı değişikliklere gidilmedi (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).

Dışsal şokun bağlı firmanın tedarikçileriyle olan tedarikçi müşterileri finansal destekçileri ile olan ilişkileri belirleyen politikalar üzerindeki etkisi

Araştırmanın önceki bölümlerinde de zaman zaman ifade edildiği gibi dışsal şokun bağlı firmayı en fazla etkilediği konu ihtiyaç duyulan girdilerin sağlanma biçimini şekillendiren tedarik yönetimi konusudur. Katılımcıların bu konudaki ifadeleri dışsal şok öncesi de uygulanmakta olan tedarik politikasında bazı değişiklikler yapmaya yönelik tartışmaların gerçekleştiğine işaret etmektedir. Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısının aşağıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, tedarik politikası ve bununla ilişkili birçok konu gelecekte ortaya çıkacak dışsal şok durumları karşısında benzer aksaklıkların yeniden yaşanmaması için tartışılmıştır. Ancak, daha önceki konularda olduğu gibi hem ana işletme hem de bağlı işletme tarafından var olan durumda değişikliklere neden olacak değişim kararları henüz alınmamıştır:

Tedarik haritasında şüphesiz ki üretim tesisine (bağlı firmaya) daha yakın ve birbirine alternatif olabilecek firmalar, kaynaklar öncelikli olmalı. Bu durum şirket olarak bizim uzun zamandır üzerinde çalıştığımız, geliştirme yaptığımız bir tedarik yapısı idealidir. Bu tip çalışmalar yaşanan şoktan sonra da devam etmekte.

Bununla beraber tedarikçi ilişkilerinde ve satın alma-üretim proseslerinde hızlı ve etkin iletişim ve tedarik zincirinin alt kademelerine tedarikçinin bizzat kendisinin hakimiyeti, bunun bir tedarik zinciri haritası ile görselleştirilmesi; benzer şokların yaşanması durumunda tepki süresinin kısaltılabilmesi için tekrar ele alındı (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).

Dışsal şok sonrası müşteri ilişkilerinde de bazı değişikliklerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda da yapılan değişikliklerin yine diğer değişikliklere benzer şekilde yaşanan dışsal şokun ortaya çıkarmış olduğu hasarın ilk aşamada minimize edilmesine yönelik taktiksel değişiklikler niteliğinde olduğu görülmektedir. Zaten şokun yıkıcı etkisi azaldıktan sonra bu konuda yapılan değişikliklerden vazgeçilerek eski sisteme tekrar dönülmüştür. Katılımcıların aşağıda yer alan ifadelerinden bu durum daha net bir şekilde görülebilecektir.

Müşteri ilişkilerinde ise kısa süreli ve geçici bazı politika değişikliklerine gidildi. Örneğin rutin zamanlarda yapılan müşteri siparişlerinin son ayda üretim planına dönüştürülmesi yerine, 2 ay öncesinden üretim planına dönüştürerek geleceğe ilişkin envanter simülasyonumuzu daha uzun vade için yapabilmeye başladık. Ayrıca ürettiğimiz araçların bazı opsiyonel özelliklerine dair üretim gününden 8 gün öncesine kadar müşterilerimize tanıdığımız tercih değiştirme hakkını da (günlük esneklik uygulaması) dondurduk. Bu durum tabii ki müşterilerimizi olumsuz etkiledi ve müşterilerimizin taleplerine karşı toplam esnekliğimizi azalttı ve temin süresini uzattı. Dolayısıyla şokun etkilerini bertaraf ettiğimiz andan itibaren bu geçici uygulamalardan hemen vazgeçtik (Üretim kontrol ve parça tedarik müdür yardımcısı ile yapılan mülakattan).

Sonuç

Bir örnek olay incelemesi temelinde köken ülkede yaşanan dışsal şokların alıcı ülkelerdeki bağlı firmalar üzerindeki etkisini ve bu etkiye bağlı olarak ana firmaların bağlı firmalara ilişkin politika ve yönetsel mekanizmalarındaki değişiklikleri ortaya koymak amacıyla yapılmış bu çalışmada dışsal şok ve değişim olgusuna ilişkin önemli bulgulara ulaşılmıştır.

Araştırmanın öne çıkan en önemli sonuçlarından birisi önceki kısımlarda da ifade edilen *"her dışsal şokun her işletme için adeta kendilerini yeniden yaratmaları anlamına gelen radikal değişikliklere neden olmadığına*" ilişkin söylemi doğrular veriler ortaya koymuş olmasıdır. Yaşanan şokun bağlı işletmeye ilişkin etkileri bağlı işletmelerin köken ülkeye olan bağımlılıkları ile doğru orantılıdır. Günümüz global iş çevresinde bir bağlı işletmenin köken ülkedeki ana işletmeye işletmenin bütün fonksiyonları bağlamında bağımlı olması mümkün değildir. Ancak, Toyota temel alındığında köken ülkelerdeki ana işletmelerin bağlı firmaların yönetimine ilişkin merkezî bir yönetim anlayışının varlığı dikkat çekmektedir.

Bu merkezî yönetim anlayışı, başta ihtiyaç duyulan üretim girdileri olmak üzere, çok sayıda konuyla ilgili karar alma konusunda bağlı firmaların köken ülkedeki ana firmaya yüksek derecede bağımlı olmaları sonucunu doğurmuştur. Toyota'nın bağlı firmalara ilişkin bu yaklaşımın ortaya çıkmasının temelde iki nedeni olduğu söylenebilir. Bu nedenlerden birincisi, Japon işletmelerinin uluslar arasılaşmaları ile ilgilidir. Japon işletmeleri uluslar arası pazar seçerken dikkate aldıkları en önemli parametrelerden bir tanesi yatırım yapacakları/yapmayı düşündükleri ülkenin kendi ülkeleri ile arasında olan kurumsal mesafesidir. Bu çerçevede Japon işletmeleri uluslar arası pazar seçerken seçtikleri ülkenin kurumsal olarak kendilerine yakın olmalarına ciddi derede önem vermektedir (Taş, Hızıroğlu ve Çakan, 2011; Xu ve Shenkar, 2002). Böylesi bir seçimde temel amaç, kendi ülkelerinde oluşturmuş oldukları ve kendilerini başarılı yapan unsurlardan biri olan iş sisteminin bir uzantısını alıcı ülkelerde de oluşturabilmektir (Taş, Hızıroğlu ve Çakan, 2011). Bu kaygının bu çalışma için anlamı ise her iş sisteminin kendine özgü bir yönetsel mekanizma, üretim mantığı ve tedarik politikasına sahip olmasıyla ilgilidir. Toyota'nın bu anlamda oldukça kararlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu kararlılık bağlı işletmelerin köken ülkedeki ana işletmeye özellikle belli alanlarda bağımlılıklarını arttırması sonucunu doğurmaktadır. Bağımlılığın ikinci nedeni ise, faaliyette bulunulan endüstrinin yapısıyla ilgilidir. Bilindiği üzere otomotiv ana sanayisi temelde bir montaj sanayidir. Böylesi endüstriler için tedarikçiler ve tedarik sistemi çok önemli bir hale gelmektedir. Burada endüstrinin doğası Japon iş sisteminin kendine özgü tedarik politikası ile birleşince bağlı firmanın üretim girdisi bağlamında ana işletmeye bağımlılığı yükselmiştir.

Bahsedilen nedenlere bağlı olarak Toyota'nın Türkiye deki bağlı firması olan Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye AŞ'nin de özellikle ihtiyaç duyulan üretim girdileri bağlamında Japonya'daki ana işletmeye bağımlılığı oldukça yüksektir. Bu durumun bir yansıması olarak Japonya'da yaşanan dışsal şokun bağlı firma üzerindeki olumsuz etkileri girdilerin sağlanmasında yaşanan uzun süreli kesintilerden kaynaklanmıştır. Dışsal şok sonrasında uzun süre ihtiyaç duyulan üretim girdileri temin edilememiş bu durum bağlı firmada üretimin durmasına neden olmuştur. Üretimin durması, işletmenin özellikle kısa ve orta dönem performans hedeflerini ve temel ilkelerinden biri olan koşulsuz müşteri memnuniyetinin sağlanması için gereken eylemlerin sergilenmesini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

Dışsal şokun bu çerçevede neden olduğu performans sapmalarını ortadan kaldırmak adına geçici bir takım uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Kısa süreli olarak gerçekleştirilen bu değişik uygulamaları, konuyla ilgili olarak, ne işletmenin kendini yeniden yaratması anlamına gelen radikal bir değişim olarak yorumlamak, ne de yaşananlar sonucunda ortaya çıkan yeni duruma işletmenin ortaya koyduğu eylemlerle onun stratejik yönelimlerini güçlendirmeye yönelik örtüşme tarzı bir değişim olarak yorumlamak mümkün değildir.

İhtiyaç duyulan üretim girdilerinin sağlanmasında dışsal şokun ortaya çıkardığı aksaklık, dışsal şoka bağlı ortaya çıkan değişim tartışmalarının da temelini oluşturmaktadır. Dışsal şok sonrası doğal olarak ilk sorgulanmaya

başlanan ana ülkenin bağlı firmalara ilişkin uygulamakta olduğu tedarik politikası olmuştur. Dışsal şokun hemen arkasından ihtiyaç duyulan girdilerin sağlanmasına ilişkin şokun oluşturduğu sıkıntılı durumun ilk dalgasını atlatmak için geçici bir takım uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamaların akabinde ise böylesi dışsal şok sonrası ortaya çıkan ve işletmeyi olumsuz etkileyen durumların bir daha ortaya çıkmaması için benimsenmesi gereken tedarik politikasının ne olması gerektiğine dair tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk akla gelen çözüm, ihtiyaç duyulan girdilerin sağlanmasına ilişkin yerlileştirme politikasının arttırılması olmuştur. Bu konuda tartışmalar ve tedarik politikasını değiştirmeye ilişkin çalışmalar henüz devam etmektedir. Ancak, köklü değişiklikler yapılması konusunda aceleci davranılmadığı görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların ifadelerine göre Toyota'nın global resmi görmeksizin her bir bağlı firmanın tedarik konusunda kendi kararını kendisinin vermesinin toplamda daha büyük zarara neden olabileceğine ilişkin bir düşüncesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünce bu konuda radikal değişikliklerin gerçekleşmesinin pek olası olmadığına dair imalarda bulunmaktadır. Tedarik politikası konusunda bazı değişikliklere gidilmesi kaçınılmaz görünmekle birlikte bu değişiklikleri işletmelerin strateji ve yönetsel mekanizmalarında kırılmaya işaret eden devrimsel değişiklikler olarak yorumlamak da mümkün değildir.

Bu tespitlerin yanında araştırma bulgularının işaret ettiği diğer olay da şu an özellikle belli konularla ilgili olarak hakim olan merkeziyetçi yapının kısa ve orta vadede değişmeyeceği yönündedir. Çünkü araştırmada elde edilen veriler ana işletmenin özellikle tedarik başta olmak üzere bazı yapı ve politikalarda bir değişiklik yaşanmadığı sürece kriz zamanlarında daha adem-i merkeziyetçi davranmanın bir takım dezavantajlar getirebileceği düşüncesinde olduğuna vurgu yapmaktadır.

Şimdiye kadar ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere yaşan dışsal şok, Toyota'nın bağlı firmaları üzerinde işletmelerin adeta kendilerini yeniden yaratmaları anlamına gelen radikal bir değişim sürecine neden olmamıştır. Daha da önemlisi dışsal şokun işletmenin bağlı firmalara ilişkin yönelimlerine bağlı olarak değişen etkilerini ortadan kaldırmak adına da net kararlar alınmış değildir. Bu kararların alınması halinde bile alınan karar ve bu karara bağlı olarak gerçekleştirilen uygulama ve politika değişikliklerini ana işletmelerin bağlı firmalara ilişkin yönelimlerine ilişkin radikal değişiklikler olarak yorumlamak pek mümkün değildir. Bu anlamda yapılan tartışmalar sonucunda alınması muhtemel kararların daha çok işletmenin benzeri bir dışsal şok sonrası ortaya çıkan kötü sonuçlarla bir daha karşılaşmaması için onların stratejik yönelimlerini güçlendiren örtüşme tipi değişiklikler olacağı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Amburgey, T.L., Kelly, D. and Barnett, P. (1993) Resetting the clock: The dy-namics of organizational change and failure, Administrative Science Quarterly, 38, p:51-73.

Anderson, E. and Gatignon, H. (1986) "Modes of foreign entry: A Transaction cost analysis and propositions" Journal of International Business Studies, 17 p:1-26.

Astley, W.G. and Van De Ven, A.H. (1983) Central perspectives and de-bates in organization theory, Administrative Science Quarterly, 28, p:245-273.

Barnett, W.P. and Caroll, G.R. (1995) Modeling internal organiza-tional change. In Annual Review of Sociology, 21, p: 217- 236.

Barney,J. (1991) "Firm resources and sustained competitive advantage" Journal of Management, 17, p:99-120.

Baum, A. C. (1990) Inertial and Adaptive Patterns in the Dynamics of Organizational Change, Academy of Management Best Papers proceedings, 165-169.

Child, J. (1972) Organizational Structure, Environment and Performance: The role of Strategic Choice, Sociol., 6, p: 1-22.

Cyert, R. M. and March, J.G. (1963) A Behavioral Theory of the Firm, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Delios, A. and Beamish, A. (1999) Geographic scope, product, diversification and corporate performance of Japanese Fims, Strategic Management Journal, 20 (8): p. 711-727.

Erramili, M. K. (1990) "Entry mode choice in service industries" International Marketing Review, 5, p: 50–62.

Gersick, C.J. (1991) Revolutionary change theories: A multilevel exploration of the punctuated change paradigm." Academy of Management Review, 16, p: 10-36.

Greenwood, R. and Hinings, C.R (1988) Organizational design types, tracks and the dynamics of strategic change, Organization Studies, 9, p: 293-316.

Hartley, J (2004). Case study research. In Catherine Cassell & Gillian Symon (Eds.), *Essential guide to qualitative methods in organizational research* (pp.323-333). London: Sage.

Haveman, H.A. (1990) Structural Inertia Revisited: Diversification and Performance in Califor-nia Savings and Loans, unpublished phD Dissertation, University of California at Berkeley.

Kogut, B. (1985) Designing global strategies: Profiting from operational flexibility, Sloan Management Review, 27: p. 27-38.

Lawrence, P.R. and LORSCHi, J.W. (1967) Organizationan d Environment: Managing Differentiation and Integration, Boston, MA: Graduate School of Business Administration.

Levinthal, D.A. (1991) Organizational Adaptation and Environmental Selection-Interrelated Processes of Change, Organization Science, Vol. 2, No. 1, Special Issue: Organizational Learning: Papers in Honor of (and by) James G. March (1991), pp. 140-145.

Li, S. and Tallman, S. (2011) MNC Strategies , Exogenous Shocks, and performance outcomes, Strategic Management Journal, 32: p 1119-1127.

Miller, D. and Friesen, P.H. (1980) Structural change and perfor-mance: Quantum vs. piece-meal-incremental ap-proaches." Academy of Management Journal, 25, p: 867-892.

Morck, R and Yeung, B. (1991) Why investors value multinationality, Journal of Business, 64: p. 165-187.

Perrow, C. (1994) Dialogue: Pfeffer slips! Academy of Management Review, 19, p: 191-204.

Rundh, B. (2001) International market development: new patterns in SMEs international market behaviour, Marketing Intelligence & Planning, 19/5, p: 319-29.

Scott, W. R. (1987) Organizations: Rational, Natural, and Open Systems, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

Singh, J. V., House. R.J. and Tucker, D.J (1986) Organizational Change and Organizational Mortality, Administrative Science Quarterly, 31, p: 587-611.

Tallman S. and Li J. (1996) Effects of international diversity and product diversity on the performance of multinational firms *Academy of Management Journal* 39: p: 179–197.

Taş, A., Hızıroğlu M., Çakan, S. (2011) "Ulusal İş Sistemlerinin Ulus Ötesi Uzantıları Olabilir mi? Ulus Ötesi İşletmelerin Alıcı Ülkelerdeki Örgütsel Formları Köken Ülkelerdeki Örgütsel Formların İzlerini Taşıyor Mu?" Akademik Bakış Dergisi, Sayı 25.

Tushman M, Romanelli E. (1985) Organizational evolution: a metamorphosis model of convergence and reorientation. In *Research in Organization Behavior* (Volume 7), Cummings L, Staw B (eds). JAI: Greenwich, CT: p: 171–222.

Tushman M, Romanelli E. (1994) Organizational transforma-tion as punctuated equilib-rium: An empirical test, Academy of Management Journal, 37, p: 1141-1166.

Van de Ven, A.H. and Poole, S. (1995) Explaining development and change in organizations. Academy of Management Review, 20. P: 510-540.

Winter, S. G. (1990) Survival, Selection, and Inheritance in Evolutionary Theories of Organization, in Jitendra Singh (Ed.), Organizational Evolution: New Directions. Sage Press.

Xu, D. & Shenkar, O. (2002) "Institutional Distance and the Multinational Enterprise" Academy of Management Review, Vol.27, No:4, 608-618.

Yin, R. (1994). *Case study research: Design and methods* (2nd ed.). Beverly Hills, CA: Sage Publishing

A ve B TİPİ KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE ZAMAN YÖNETİMİ DAVRANIŞLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Nurettin İBRAHİMOĞLU, Yard. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, nibrahimoglu@gantep.edu.tr

Demet KARAYILAN, Uzm. , Gaziantep Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, demetkarayilan2004@hotmail.com

ÖZET: Bu çalışmada, öğrencilerin A tipi ve B tipi kişilik yapısı ile zamanı etkin kullanım biçimleri arasındaki ilişkiyi araştırmak amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma evreni olarak, 2011-2012 Eğitim- Öğretim Yılı I.Yarıyılında Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Meslek Yüksek Okulu'nda okuyan 264 öğrenci seçilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, A Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi becerilerinde cinsiyet, öğretim gördükleri sınıf ve iş durumuna göre anlamlı farklılıkların olmadığı, barındığı yer ve öğretim türlerine göre ise anlamlı farklılıkların olduğu saptanmıştır. Ancak B Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi becerilerinde cinsiyet, öğretim gördükleri sınıf, iş durumu, barındığı yer ve öğretim türlerine göre anlamlı farklılıkların olmadığı görülmüştür.
Anahtar kelimeler: A ve B tipi kişilik, zaman yönetimi

RELATIONSHIPS BETWEEN TYPE A AND TYPE B PERSONALITY AND TIME MANAGEMENT

ABSTRACT: In this study, correlation between Type A and Type B personality and time management disposition of students was investigated. In fall semester of academic year of 2011-2012, 264 students from Gaziantep Vocational School of Higher Education of Gaziantep University were selected as a sample of the study. Analysis of results had showed that for Type A personalities, there was no significant correlation between time management and individual's sex, year (first or second year) and employment but there were significant correlations between time management and type of accomodation and the type of education (day and night education). On the contrary, for Type B personalities there were no correlation between time management and individual's sex, year, employment, type of accomodation and the type of education.
Key Words : Type A Personality, Type B Personality, Time Management

Giriş

İnsanlar hayatını devam ettirmek, zenginleşmek, etkin, verimli ve etkili olmak ihtiyacı içerisindedir. Çünkü kişiler başarıları veya yaptıkları şeyler yoluyla değerlendirilirler. Başarı ise kendi kendine değil bireylerin eylemleri ile somutlaşır. Bu durum daha çok kişinin çalışma biçimi ile ilgilidir. Örneğin zamanı iyi ya da kötü harcamayı kişinin kendisi belirler. Üstüne üstlük zamanın etkili ve verimli bir şekilde kullanımı ya da israfı, gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler ayırımında temel ölçütlerden birisi olduğu gibi; bireysel olarak da başarıyı ve başarısızlığı etkileyen en önemli faktörlerdendir (Forsyth, 2010: 3; Hassanzabeh ve Ebadi, 2007: 168). Bir işe iyi başlayıp sonunu getirememe, plansız programsız çalışma, ayrıntılarda boğulma, işlerin yarıda bırakılması, sistemsiz ve dağınık çalışma, yetersiz kişilerle yapılan işler, aşırı sosyal ilişkiler, uzun görüşmeler, rutin ve gereksiz işler başarısız zaman yönetimi ile yakından ilgilidir. Bireyler, etkin zaman yönetimi ile kariyerlerini daha iyi planlar ve yönetebilir, daha fazla yaşantı geçirerek yeni teknoloji ve gelişmeleri takip edebilir, yeni fikirler yeni projeler oluşturabilme imkânı bulabilirler. Etkili zaman yönetiminde temel referans noktası zamanı yönetmek değil bireyin akıp giden zaman içinde kendini yönetmesidir. Yani etkili zaman yönetimi ile amaç belirli bir anlayış çerçevesinde insanın potansiyelini ortaya çıkarabilmesidir (Kahle, 2002: 19). Bu bağlamda insanların kişiliği ile zaman yönetimi becerisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü zaman yönetiminin belirli bir eyleme eğilim, ya da tipik bir

koşullanma ilişkisi olduğu düşünüldüğünde kişilik ile yakından ilişkisi daha da önemli hale gelmektedir. Bu bakımdan kişiliği ele almadan önce zaman yönetimi konusu üzerinde durmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

Zaman Yönetimi Kavramı

Fransız düşünür Voltaire "Zadig: A Mystery of Fate" adlı eserinde; dünyadaki her şeyin en uzunu, en kısası, en yavaşı, en küçüğü ve en büyüğü, en fazla ihmal edilen ve en fazla pişmanlık duyulan, onsuz hiçbir şeyin yapılamadığı şey nedir sorusuna zaman cevabını vermiştir (Eroğlu ve Bayrak, 2010: 255).

Zaman, bir eylemin başlangıcı ile bitişi arasındaki geçen süre olarak bilinmesine rağmen; tam olarak tanımlamakta güçlük çekilen, göreceli ve evrensel bir kavramdır. Bu doğrultuda genel ve net bir tanım yapmak güç görünmektedir. Ayrıca zaman, toplumdan topluma, bir toplumun değişik kesimlerine ve ortama göre de farklılıklar göstermektedir (Türkmen, 1996: 2; Fidan, 2011:48).

Zamanı etkili kullanma; bireysel amaçları, sorumlulukları, yaşamda zevk alınan şeyleri ve sosyal yaşamın içerdiği etkinlikleri bir arada yürütebilecek biçimde planlanması anlamına da gelmektedir. Literatürde zamanı etkin ve etkili kullanma konusunda pek çok strateji, öneri, yöntem ve teknik ileri sürülmektedir. Bunlardan başlıcaları; amaç belirleme, öncelikleri belirleme, uzun ve kısa vadeli planlar yapma, hayır diyebilme, yetki devri, etkili iletişim, ertelememe, kesintilerin önüne geçme şeklindedir (Akatay, 2003: 287–294; Eroğlu ve Bayrak, 2010: 262–264; Yılmaz ve Aslan, 2002: 27–32).

A ve B Tipi Kişilik

Allport kişiliği, dinamik bir psikofizyolojik sistem içinde yaşayan bireyin kendine özgü, karakteristik bir hal almış, çevreye uyum süreci olarak tanımlamaktadır (Stroh, Northcraft, Neale, Kern, & Langlands, 2001, s 46; Robbins, 2002, s 90). Literatürde insan kişiliği çeşitli tip, özelliklere göre de ele alınmış ve tanımlanmıştır. Örneğin Jenkins, Rosenman, Friedman ve arkadaşları koroner kalp yetmezliği ve koroner damar hastalıklarında hastanın psiko-davranışsal yapısının önemli bir neden olduğundan hareketle kişilikleri A ve ve B tipi diye ikiye ayırmıştır. Adı geçen yazarlara göre A tipi kişilerin B tipine göre zamana karşı kendilerini daha güç koşullara doğru sürme eğilimi içinde olmaları onların farklı bir kişilik profili çizmelerine yol açmaktadır (Bozek ve Ray, 1980: 181; Heilbrun Jr, Palchanis, ve Friedberg, 1986: 525; Ganster, Schaubroeck, Sime, ve Mayes, 1991: 143). Sözgelimi A Tipi davranış özelliği gösteren kişilerde sigara, zayıf diyet, hipertansiyon, hastalanmaya kronik yatkınlık gibi geleneksel risk faktörlerinden bağımsız olarak kalp ve damar hastalıklarının B tipi kişilik özelliğine sahip olanlara göre iki kat daha yaygın şekilde gözlendiği belirtilmektedir. Diğer yandan A tipi kişilik biçimi sadece fizyolojik hastalıkları açıklamada değil, çalışanların iş stresi, iş performansı ve meslek seçimleri üzerinde de belirleyici olmaktadır (Ganster ve diğ., 1991: 143).

A tipi davranış biçimine sahip bireyler; agresif, sabırsız, insan ilişkilerinde zayıf, planlamayı zaman kaybı olarak gören ve işe çok fazla yönelik olup, pek çok güdüye sahip ve mümkün olduğu kadar çok kısa sürede çok fazla başarılı olmak istemektedir. A tipi kişilikler, zaman zaman aceleci tavır takınarak kendisini sürekli bir şeyler yapmak zorunda hissederler. A tipi kişilik zamanını çok iyi yönettiği söylenemez (Heilbrun Jr ve diğ., 1986: 527; Aktaş, 2001: 31). A tipi davranış özellikleri genellikle; diğer insanlar konuşurken acele etmek, hızlı yemek, sırada beklemekten ve zamanı boşa harcamaktan hoşlanmamak, zamanın elverdiğinden daha fazla etkinlikle dolu bir programa sahip olmak, aynı anda birçok şeyi yapmaya çalışmak, çok yavaş insanlara karşı sabırsızlık, dinlenme, dostluk veya zevk verici şeyler için çok az zaman ayırmaktır (Pelit, Türkmen, ve Yarmacı, 2010: 11). B tipi kişilik davranış özelliği gösteren bireyler ise, A tipindeki bireylerin tam tersidir. B tipi davranış biçimine sahip kişiler zamanla daha az çatışma halindedir ve yaşama karşı daha dengeli, bir yaklaşım içerisindedir. Kararlı bir hızda çalışır ve kendini daha fazla güven içinde hissederler. B tipi özelliğe sahip kişinin A tipi özelliğe sahip kişiden daha çok ya da daha az başarılı olduğu söylenemez. Ancak B tipi kişilerde başarı pek fazla önemli görülmeyebilir. Çünkü başarı konusunda aşırı hırslı değildirler. 'B tipi' özellikler daha rahat, uysal, az rekabetçi ve daha az saldırgandır. Kolay kolay sinirlenmez ve tedirgin olmazlar. Yaptıkları işten zevk almayı bilirler. İşleriyle ilgili rahatlıkları onlara

suçluluk duygusu vermez, sakin ve düzenli çalışırlar, çevreye açık ve sosyal yaşamı seven bir yapıları vardır (Aktaş, 2001: 31). B tipi birey, A tipi bireyin tersine kolay yaşayan bir tiptir. Oldukça açık ve rahattırlar. Zamanla pek ilgilenmezler. Başkaları ile yarışa girmezler. Konuşmaları bile rahat ve sakin bir tondadır. B tipi birey, kendisinden ve çevresinden emin bir tiptir (Durna, 2010: 278).

Zaman Yönetimi A ve B Tipi Kişilik İlişkisi ve Literatür Taraması

İyi zaman yönetiminin akademik başarıyı etkilediği birçok araştırmada da ortaya konmuştur (Britton ve Tesser, 1991: 409; Macan, 1996: 233; Misra ve McKean, 2000: 42). Öğrenciler ile yapılan çalışmalarda işleri erteleyen, zaman yönetimi konusunda yetersiz kalan öğrencilerin okulda büyük kaygı ve stres yaşadıkları, sorumluluklarını yerine getiremedikleri, performanslarının düştüğü, hayat başarısının azaldığı ileri sürülmektedir (Ajayi ve Osiki, 2008: 128–129; Erdul, 2005: 49). Diğer yandan kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre zaman yönetimi becerileri ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu ve artan yaşla birlikte zaman yönetimi becerilerinin de arttığı ileri sürülmektedir (Misra ve McKean, 2000:45). Benzer bir başka araştırmada da kadınların zaman yönetim becerilerinin erkeklere göre daha iyi olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir (Çağlıyan ve Göral, 2009: 186). Yapılan başka bir araştırmada zaman yönetimi ile yaş ve akademik performans arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Trueman ve Hartley, 1996: 208). Literatürde, A ve B Tipi kişilik yapısı ile ailenin gelir düzeyi ve ailenin ikamet ettiği yer arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu belirtilmektedir (Durna, 2010: 289). Stres düzeyi ile A ve B tipi kişilik yapısı ilişkisinin ele alındığı başka bir araştırmada, stres düzeyi ile A ve B tipi kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Durna, 2010: s 204). Yapılan diğer bir araştırmada bireylerin zaman üzerinde kontrol gücünü kullanarak bir olayın gerçekleşme süresini tahminleyebilecekleri belirtilmektedir. Zamanın etkili kullanımı ile rol baskısı arasında negatif bir ilişkinin olduğu; kabul edilebilir bir stres ve zaman süresi ile daha fazla başarı sağlandığı belirtilmektedir. Zaman yönetimi eğitimi ile algılanan zaman kontrol davranışı arasında olumlu bir ilişkinin olduğu belirtilmektedir (Burt ve Kemp, 1994: 261; Macan, 1994: 386; Hawkins ve Klas, 1997: 161; Francis-Smythe ve Robertson, 1999: 333). Buna göre zaman yönetimi ile A ve B tipi kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi ele alan hipotezler şu şekilde düzenlenmiştir:

Hipotez 1 (H1) : Kişilik tipi A veya kişilik tipi B'ye göre iş durumu ile zaman yönetimi arasında pozitif bir ilişki vardır.
Hipotez 2 (H2) : Kişilik tipi A veya kişilik tipi B'ye göre öğretim türü ile zaman yönetimi arasında pozitif ilişki vardır.
Hipotez 3 (H3) : Kişilik tipi A veya kişilik tipi B'ye göre cinsiyet ile zaman yönetimi arasında pozitif ilişki vardır.
Hipotez 4 (H4) : Kişilik tipi A veya kişilik tipi B'ye göre 1. ve 2.sınıf öğretim düzeyi ile zaman yönetimi arasında pozitif ilişki vardır.
Hipotez 5 (H5) : Kişilik tipi A veya kişilik tipi B'ye göre barınma yerleri ile zaman yönetimi arasında pozitif ilişki vardır.

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evreni olarak, Gaziantep Üniversitesi Gaziantep Meslek Yüksek Okulu öğrencileri seçilmiştir. Araştırmanın ana kütlesi toplam 264 öğrenciden (179 erkek ve 85 kız) oluşmaktadır. Araştırma verileri anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formu 3 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölüm A tipi ve B tipi kişilik anketi ve üçüncü bölüm ise zaman yönetimi anketidir. Verilerin analizi SPSS 16.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Ölçüm Araçları

Zaman Yönetimi Anketi : Araştırmada Erdem, Pirinçci, Dikmetaş, (2005) tarafından geliştirilen ve Likert tipi, hiç katılmıyorum (1) ile her zaman katılıyorum (5), şeklinde bir anket kullanılmıştır. Anketten alınabilecek en yüksek puan 95, en düşük puan ise 19'dur. 19 sorudan oluşan zaman yönetimi davranışları anketinin güvenilirlik katsayısı (alfa = 0.61) olarak bulunmuştur (Erdem, Pirinçci, & Dikmetaş, 2005: 170).

A ve B Tipi Kişilik Anketi : Araştırmada Durna (2010) tarafından geliştirilen 20 maddelik A ve B tipi kişilik anketi kullanılmıştır. Anket 5'li Likert biçiminde olup, daima doğru (5) ile asla doğru değil (1) şeklinde düzenlenmiştir (Durna, 2010: 282). Anket formunda "Fikrim yok", "nadiren doğru", "asla doğru değil" şıklarını işaretleyenler değerlendirmeye alınmazken, değerlendirmeye alınanlara "daima doğru" ve "genellikle doğru" şıklarını işaretleyen kişilerin verdikleri her bir cevaba 1'er puan verilmiştir. Anketi dolduran katılımcılardan aynı puanı alan kişilerin toplamından bir mod (mod 10) oluşturulmuştur. Bu mod'un 10 puan ve üstü olanlar A tipi kişilik, 10 puan altında olanlar B tipi kişilik özelliklerine sahip olduğu kabul edilmiştir. Anketin güvenilirlik katsayısı (alfa = 0.72) bulunmuştur.

Bulgular

Demografik Değişkenlere İlişkin Analizler

Araştırmaya katılanların 179 (%67,8) kişisi erkek, 85 (%32,2) kişisi kadındır. Katılımcıların A tipi kişilik özelliğine sahip erkek sayısı 131 (%67,2) kişi, kadın ise 64 (%32,8) kişidir. B tipi kişilik özelliğine sahip erkek 47 (%70,1) kişi, kadın ise 20 (%29,9) kişidir. Araştırmaya katılanların tamamının yaşı 18 ile 24 aralığındadır. Barınma yerine göre katılımcıların 111'i (%42,1) aileden ayrı bir evde, 127'si (%48,1) ailesinin yanında, 12'si (%4,5) kredi yurtlar kurumunda, 14'ü (%5,3) özel yurtta kalmaktadır. Okudukları sınıflarına göre katılımcıların 85'i (%32,2) 1.sınıf, 179 kişisi (%67,8) 2.sınıf şeklindendir. Öğretim türüne göre katılımcıların 136'sı (%51,5) normal öğretim, 128'i (%48,5) ikinci öğretimde okumaktadır. İş durumuna göre katılımcıların çalışmakta olanları 101 (38,3) kişi, çalışmayanlar ise 163 (%61,7) kişidir.

İstatistiksel Analizler

Araştırmanın bu kısmında istatistiksel analizlere ilişkin bulgular ele alınmıştır. Buna göre araştırmada zaman yönetimi ile kişilik tipleri arasındaki ortalamalar, zaman yönetimi ve A ve B tipi kişilik özellikleri ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. İstatistiksel yöntem olarak t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Katılımcıların Zaman Yönetimi ile A ve B Tipi Kişilik Tiplerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların zaman yönetim davranışlarına ilişkin sorular ve her bir sorudan aldıkları puanların aritmetik ortalama ve standart sapması Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcıların zaman yönetimi davranışlarına ilişkin sorulara verdikleri puanların aritmetik ortalamaları hesaplanmış ve istatistiksel analizler bu ortalamalar üzerinden yapılmıştır. Anket soruları 5'li likert ölçeği şeklinde sorulduğu için orta noktada puan olarak 3 bulunmaktadır (Hiç=1, Ara sıra=2, Sık sık=3, Çok sık=4, Her zaman=5). Tablo 1'de görüldüğü gibi, öğrencilerin zaman yönetim puanı genel olarak A tipi kişilik için 3,03, B tipi kişilik için ise 3.14 bulunmuştur. Bu rakamlar zaman yönetimi konusunda A tipi kişilik ve B tipi kişilik için yüksek ya da düşük gibi uç noktalarda olmadıklarını, orta düzeyde bulunduklarını göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Kişilik Tipine Göre Öğrencilerin Zaman Yönetimi Davranışları Sorularından Aldıkları Puanlar

	A Tipi Kişilik		B Tipi Kişilik	
Zaman Yönetimi Davranışlarına ilişkin sorular	**X**	**Ss**	**X**	**Ss**
İşlerinizi planlamak için zaman ayırır mısınız?	2,99	1,33	2,93	1,23
Günlük işleri belirli bir programa göre yapar mısınız?	2,90	1,35	2,76	1,24
Bir gün sonrası veya herhangi bir zaman dilimi için "yapılacaklar listesi" hazırlar mısınız?	2,23	1,21	2,31	1,16
İşlerinizle ilgili kısa süreli amaçlar belirler misiniz?	2,89	1,12	3,03	1,25
Yapılacak işleri öncelik ve önem sırasına göre dizer misiniz?	3,39	1,34	3,27	1,38
Yapılacak işleriniz için son bitim tarihi belirler misiniz?	2,82	1,35	2,66	1,34
Beklenmedik ve acil çıkabilecek işler için ihtiyati zaman ayırır mısınız?	2,70	1,34	2,90	1,31
Yapmanız gereken işleri önemli olmayan nedenlerle erteler misiniz?*	3,69	1,21	3,63	1,29
İşlerinizi son dakika da yetiştirme durumu yaşıyor musunuz?*	3,31	1,33	3,67	1,06
Zamanınızın çok hızlı bir şekilde akıp gittiği duygusuna kapılır mısınız?*	2,56	1,40	3,09	1,31
Bir işi yaparken plansız bir şekilde başka bir işe geçme eğilimindemisiniz?*	3,58	1,31	3,88	1,31
Özel ricalarla ya da kendi isteğiniz ile başkalarının işlerini yapar mısınız?*	2,97	1,37	3,33	1,16
Size faydası olmayan iş ve görüşmelere "hayır" diyebiliyor musunuz?	2,95	1,52	2,57	1,28
Belirlediğiniz randevu ve görüşme saatlerine uyuyor musunuz?	3,58	1,36	3,18	1,45
Günlük işler içinde boğulur musunuz?*	3,14	1,42	3,64	1,35
Belirli bir konu üzerinde çalışırken, çalışma masanızda ders ile ilgisi olmayan şeyler bulunur mu?*	3,44	1,43	3,76	1,21
Ders çalışırken çalışmanızın kesilmesini önlemek için önlemler alırmısınız?	2,84	1,33	3,00	1,31
Derslerinize sınav tarihlerini dikkate almadan düzenli bir şekilde çalışır mısınız?	2,67	1,42	2,69	1,35
Büyük sınavlardan hemen öncesindeki gece hala çalışmaya devam eder misiniz?*	2,84	1,55	3,36	1,37
Toplam	**3,03**	**0,45**	**3,14**	**0,41**

*Ters skorlu sorular
Diğer yandan zaman yönetimi açısından A tipi ve B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin bir işi yaparken plansız bir şekilde başka bir işe geçme eğiliminde oldukları (A tipi için 3.58±1.321; B tipi için 3.88±1.31), yapmaları gereken işleri önemli olmayan nedenlerle erteledikleri (A tipi için 3.69±1.21; B tipi için 3.63±1.29) görülmektedir (Tablo 1).

Hipotezler
Araştırmanın bu aşamasında kişilik türlerine göre belirlenen zaman yönetim puan ortalamalarının cevaplayıcıların demografik özellikleri arasında ilişki incelenmiştir.

A Tipi ve B Tipi kişilik Tiplerine Göre İş Durumu ile Zaman Yönetimi İlişkisi (H1)
A ve B tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi puan ortalaması ve iş durumu arasındaki ilişkiyi istatistiksel açıdan incelemek için t-testi yapılmıştır (Tablo 2.1, 2.2). A tipi kişilik özelliği taşıyan ve bir işte çalışan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 2,99'dur. A tipi kişilik özelliği taşıyan ve bir işte çalışmayan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.04' tür. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin iş durumuna göre oluşan zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=193, t=-0,838, Sig.=0,403).

Tablo 2.1. A Tipi Kişilik Türünde İş Durumuna Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	İş Durumu	Ort.	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Çalışıyor	2,991107	,4718450	193	0,838	,403*
	Çalışmıyor	3,045841	,4185325			

*P>0.05

B tipi kişilik özelliği taşıyan ve bir işte çalışan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ise 3,11'dir (Tablo 2.2). B tipi kişilik özelliği taşıyan ve bir işte çalışmayan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 2.99' dur. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin iş durumuna göre oluşan zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=65, t=1,359, Sig.=0,179).

Tablo 2.2. B Tipi Kişilik Türünde İş Durumuna Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	İş Durumu	Ort	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Çalışıyor	3,117969	,3856452	65	1,359	0,179*
	Çalışmıyor	2,994458	,3552359			

*P>0.05

A Tipi ve B Tipi Kişilik Türünde Öğretim Türü ile Zaman Yönetimi İlişkisi (H2)
A tipi ve B tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ve öğretim türü arasındaki ilişkiyi istatistiksel açıdan incelemek için t-testi yapılmıştır (Tablo 3.1, 3.2). Buna göre A tipi kişilik özelliği taşıyan ve normal öğretimde okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3,08'dir. A tipi kişilik özelliği taşıyan ve ikinci öğretimde okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 2.95' tir. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin öğretim türüne göre oluşan zaman yönetim puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür (df=193, t=-2,054, Sig.=0,041).

Tablo 3.1. A Tipi Kişilik Türünde Öğretim Türü ile Zaman Yönetimi t-Testi

	Öğretim Türü	Ort.	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Normal Öğr.	3,086353	,4350698	193	2,054	0,041*
	İkinci Öğr.	2,958245	,4342616			

*P < 0,05

B tipi kişilik özelliği taşıyan ve normal öğretimde okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ise 3,01'dir (Tablo 3.2). B tipi kişilik özelliği taşıyan ve ikinci öğretimde okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.07'dir. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin öğretim türüne göre zaman yönetim puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=65, t=0,692, Sig.=0,491).

Tablo 3.2. B Tipi Kişilik Türünde Öğretim Türü ile Zaman Yönetimi t-Testi

	Öğretim türü	Ort.	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi PuanOrtalaması	İkinci Öğr.	3,078947	,3824488	65	0,692	0,491*
	Normal Öğr.	3,015948	,3618952			

*P > 0.05

A ve B Tipi Kişilik Türlerine Göre Cinsiyet İle Zaman Yönetimi İlişkisi (H3)

A ve B tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi istatistiksel açıdan incelemek için t-testi yapılmıştır (Tablo 4.1, 4.2). Buna göre A tipi kişilik özelliği taşıyan erkek öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 2,98'dir. A tipi kişilik özelliği taşıyan kız öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.10' dur. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin cinsiyet durumuna göre zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=193, t=-1,871, Sig.=0,063).

Tablo 4.1. A Tipi Kişilik Türünde Cinsiyete Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	Cinsiyet	Ortalama	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Erkek	2,985134	,4189398	193	1,871	0,063*
	Kadın	3,109380	,4677820			

*P > 0,05

B tipi kişilik özelliği taşıyan ve erkek öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ise 3,04'dür. B tipi kişilik özelliği taşıyan ve kız öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.05'dir. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin cinsiyet durumuna göre oluşan zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=65, t=0,067, Sig.=0,947).

Tablo 4.2. B Tipi Kişilik Türünde Cinsiyete Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	Cinsiyet	Ort.	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Erkek	3,045913	,3493954	65	0,067	0,947*
	Kız	3,052630	,4272357			

*P > 0,05

A ve B Tipi Kişilik Türlerine Göre Sınıf Düzeyi ile Zaman Yönetimi İlişkisi (H4)
A ve B tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ve sınıfları arasındaki ilişkiyi istatistiksel açıdan incelemek için t-testi yapılmıştır (Tablo 5.1, 5.2). A tipi kişilik özelliği taşıyan ve birinci sınıfta okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 2,99'dur. A tipi kişilik özelliği taşıyan ve ikinci sınıfta okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.04' tür. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin sınıf durumuna göre oluşan zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=193, t=-0,674, Sig.=0,501).

Tablo 5.1. A Tipi Kişilik Türünde Sınıf Düzeyine Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	Sınıfı	Ort.	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	1.Sınıf	2,995948	,4705983	193	0,674	0,501*
	2.Sınıf	3,040895	,4222915			

*P > 0,05

B tipi kişilik özelliği taşıyan ve birinci sınıfta okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması ise 3,01'dir. B tipi kişilik özelliği taşıyan ve ikinci sınıfta okuyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması 3.06' dır. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin sınıflarına göre oluşan zaman yönetim puanları arasındaki farkın anlamlı olmadığı görülmüştür (df=65, t=0,498, Sig.=0,620).

Tablo 5.2. B Tipi Kişilik Türünde Sınıf Düzeyine Göre Zaman Yönetimi t-Testi

	Sınıfı	Ortalama	SS	df	t	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	1.Sınıf	3,013150	,3380312	65	0,498	0,620*
	2.Sınıf	3,062713	,3867017			

*P > 0,05

A ve B Tipi Kişilik Türlerine Göre Barınma Durumu ile Zaman Yönetimi İlişkisi (H5)
A tipi ve B tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin, barınma yerine göre zaman yönetim puanlarının değişip değişmediğini görmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır (Tablo 6.1, 6.2). Analiz sonuçlarına göre A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin barınma yerlerine (1= Aileden ayrı ev, 2= Aile yanı, 3= Kredi Yurtlar Kurumu, 4= Özel yurt) göre, ailesinden ayrı evde barınanların zaman yönetimi puan ortalaması 2,9166, ailesinin yanında barınanların 3,1197, Kredi Yurtlar Kurumuna ait yurtlarda barınanların 3,3040, özel yurtlarda barınanların ise 2.6474 olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin barınma yerleri ile zaman yönetimi puan ortalamaları arasındaki farkın % 95 güven aralığında anlamlı olduğu görülmüştür (F=5,204; Sig.=0,002).

Tablo 6.1. A Tipi Kişilik Türüne Göre Barınılan Yer ile Zaman Yönetimi İlişkisi

Varyans Kaynağı		Kareler Toplamı	df	F	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Gruplararası	2,816	3	5,204	,002*
	Grupiçi	34,450	191		
	Toplam	37,266	194		

*P < 0,05

Bu sonuca dayanarak, A Tipi kişilik özelliği taşıyan "Aile Yanı" ve "Kredi Yurtlar Kurumu"nda kalan öğrencilerin puanı diğer öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 6.2. B Tipi Kişilik Türüne Göre Barınılan Yer ile Zaman Yönetimi İlişkisi

Varyans Kaynağı		Kareler Toplamı	df	F	Anlamlılık
Zaman Yönetimi Puan Ortalaması	Gruplararası	,798	3		
	Grupiçi	8,286	63	2,022	,120*
	Toplam	9,084	66		

*P > 0,05

Analiz sonuçlarına göre B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin barınma durumlarına (1= Aileden ayrı ev, 2= Aile yanı,3= Kredi Yurtlar Kurumu, 4= Özel yurt) göre, ailesinden ayrı evde barınanların zaman yönetimi puan ortalaması 2,9368, ailesinin yanında barınanların 3,1359, Kredi Yurtlar Kurumuna ait yurtlarda barınanların 3,1579, özel yurtlarda barınanların ise 2,8070 olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin barınma yerleri ile zaman yönetimi puan ortalamaları arasındaki farkın % 95 güven aralığında anlamlı olmadığı görülmüştür (F=2,0224; Sig.=0,120).

Tartışma ve Yorumlar

Araştırmaya göre kız öğrencilerin zaman yönetimi puan ortalaması erkek öğrencilerin zaman yönetimi puan ortalamasından yüksektir. Öğrencilerin zaman yönetimi puan ortalaması genel olarak A Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrenciler için 3,03, B Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrenciler için ise 3,14 bulunmuştur. Gerek A tipi gerekse B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puanlarının orta seviyede olmasının sebebi öğrencilerin zaman yönetimi konusunda yeterli etkinlikte olmadığını akla getirebilir. Gerek sosyal hayatın karmaşıklığı gerekse uyarıcılardaki hızlı artış insanları zihinsel, sosyal ve psikolojik olarak daha fazla etkisi altında almış görünmektedir. Örneğin okul işleri yanında zaman kaybettirici unsurlara (bilgisayar, internet, televizyon, radyo, uyku düzensizliği, rutin işler, arkadaşlarla uzun sohbetler, ulaşım gibi) daha fazla yer verildiği görüşü yaygın kabul görmektedir. İnsanların bilgisayar ve internet kullanımı yüzünden sosyal hayattan giderek koptukları ve neredeyse internet bağımlısı haline gelmeye başladıkları dolayısıyla zamanı verimsiz kullandıkları üzerinde durulmaktadır (Karaman ve Kurtoğlu, 2009: 643; Tektaş ve Tektaş, 2010: 224). Bu durum bile kişilerin zaman yönetimi konusunda verimsizliğinin bir sonucu olabilir. Yani günümüz insanları sosyal hayatı kolaylaştırıcı teknolojileri daha etkili ve verimli kullanmak, proaktif olmak yerine reaktif bir şekilde onların etkisine kolayca girebilmektedir. Dahası kişisel yaşamda daha etkin zaman yönetiminin gerekliliği kaçınılmaz görünmektedir.

A Tipi ve B Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi ile ilgili sorulardan orta puandan az puan aldıkları sorular zaman yönetimi konusundaki problemlerinin belirlenmesinde ışık tutucu olarak görülebilir. Şöyleki; "yapılacaklar listesi" hazırlama konusunda, A Tipi (2.23±1.21) kişilik özelliği gösteren öğrencilerle B Tipi (2.31±1.16) kişilik özelliği gösteren öğrencilerin düşük puan aldıkları görülmektedir. Bu nedenle yapılacaklar listesinin yerine getirilmemesi ya da bu yönteme başvursalar bile yapılan listede öncelikleri belirleme yoluna gidilmemesi zaman yönetimi verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

"Zamanınızın çok hızlı bir biçimde akıp gittiği duygusuna kapılır mısınız?" sorusundan A Tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilerin 2.56±1.40 puan; B Tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilerin 3.09±1.31 puan aldıkları görülmektedir. Bu da subjektif zaman olgusunun A tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilerde, B tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilere nazaran daha fazla yaşandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilere göre daha fazla zaman baskısı altında oldukları görülmektedir. Bu durum literatürle de paralellik göstermektedir.

“Size faydası olmayan iş ve görüşmelere “hayır” diyebiliyor musunuz?”sorusundan A Tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilerin 2.95±1.52 puan; B Tipi kişilik özelliği gösteren öğrencilerin 2.57±1.28 puan aldıkları görülmektedir. Bu noktada öğrencilerin çevrelerindeki kişilerin isteklerine “hayır” diyebilme konusunda yetersiz kaldıkları söylenebilir. Yararsız görüşmelere “hayır” diyemeyen ve kendi işlerinin dışındaki işleri yapan kişiler, kendi işlerini yapmaya zaman ayıramayacak, zamanı etkili kullanamayacaklardır. Bu nedenle kişi başkalarına da yardımcı olabilmek için önceliklerini belirleyerek, doğru bir zaman planlaması yapması faydalı olacaktır.

Öğrenciler **“**derslerinize sınav tarihlerini dikkate almadan düzenli bir şekilde çalışır mısınız?” sorusundan da düşük puan almışlardır. Bu soruda A Tipi kişilik özelliği gösteren öğrenciler 2.67±1.42 puan; B Tipi kişilik özelliği gösteren öğrenciler 2.69±1.35 puan almışlardır. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin önceliği derslerine vermeleri gerekirken hırslı olmalarından dolayı, aynı anda bir çok şey için çaba sarf ettikleri; B tipi kişilik özelliğine sahip öğrencilerin ise rahatlıkla birlikte seyreden kendine güven duygusu ile derslerini, sınav tarihlerini gözardı ederek verimsiz çalışmalarına neden olduğu söylenebilir.

A Tipi ve B Tipi kişilik özellikleri taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi davranışları açısından en çok etkili oldukları konuların; bir işi yaparken plansız bir şekilde başka bir işe geçmeme eğiliminde olmaları ve yapmaları gereken işleri önemli olmayan nedenlerle ertelememeleri gerekmektedir.

A Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması barınma durumuna göre farklılık göstermektedir (H5). Yapılan analizler sonucunda bu farklılığın anlamlı olduğu görülmüştür (F=5,204; Sig.=0,002). Ailesi yanında ve Kredi Yurtlar Kurumunda barınan A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması, aileden ayrı evde ve özel yurtlarda barınan A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilere göre daha yüksektir. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin barınma yerlerine göre zaman yönetimi puan ortalaması ise farklılık göstermekte ama yapılan testler sonucu bu farklılığın anlamlı olmadığı görülmektedir. Aile yanında ve Kredi Yurtlar Kurumu’nda barınan A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin, aileden ayrı evde ve özel yurtlarda barınan A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilere göre zamanı iyi yönettiği söylenebilir. Aile yanında ve Kredi Yurtlar Kurumunda barınanların belirli disiplin kuralları çerçevesinde hareket etmek zorunda oluşları (örneğin aile içinde eve geliş gidiş saatleri ve Kredi Yurtlar Kurumunda yurda giriş çıkış saatleri gibi disiplin kuralları), özgürlüklerine düşkün A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zamanlarını iyi yönetme konusunda da disipline ettiği düşünülmektedir. Aileden ayrı evde ve özel yurtlarda barınan A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin ise özgürce hareket edebilmelerinden dolayı belirli bir disiplin içerisinde hareket etmediklerinden zamanlarını iyi yönetemedikleri söylenebilir.

A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması öğretim türüne göre farklılık göstermektedir (H2). Yapılan analizler sonucunda bu farklılığın anlamlı olduğu görülmüştür (df=193, t=-2,054, Sig.=0,041). Normal öğretimde öğretim gören A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin, ikinci öğretimde öğretim gören A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilere göre zaman yönetim puan ortalaması yüksektir. A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin ikinci öğretimde genelde hem çalışıp hem de öğretim görmeleri bu öğrenciler üzerinde zaman yönetimini olumsuz etkileyen zaman baskısı oluşturduğu, bundan dolayı normal öğretimde öğretim gören A tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilere göre zaman yönetim puanı ortalamalarının düşük olduğu söylenebilir. B tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetim puan ortalaması öğretim türüne göre farklılık göstermekle birlikte yapılan analizler sonucunda bu farklılığın anlamlı olmadığı görülmüştür. Öte yandan araştırmada kurulmuş ve test edilmiş olan H1, H3, H4 hipotezlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlenmemiştir.

Sonuç olarak;

-A Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi becerilerinde cinsiyet, öğretim gördükleri sınıf ve iş durumuna göre anlamlı farklılıkların olmadığı, barındığı yer ve öğretim türlerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

-B Tipi kişilik özelliği taşıyan öğrencilerin zaman yönetimi becerilerinde cinsiyet, öğretim gördükleri sınıf, iş durumu, barındığı yer ve öğretim türlerine göre anlamlı farklılıkların olmadığı görülmüştür.

-Araştırma kapsamında yer alan öğrencilerin zaman yönetimi konusunda bireysel çabaları olmakla birlikte bu çabaların yetersiz olduğu ve profesyonel olarak zamanı etkin ve verimli kullanamadıkları ve bu süreci

yönetemedikleri görülmektedir. Bu bağlamda öğretim süresinin kısıtlı olduğu meslek yüksekokulu öğrencilerine zaman yönetimi konusunda seminerler verilmesi ve eğitimlerin yaptırılması hem akademik hayatlarını düzenleme hem de öğrencileri çalışma hayatına hazırlama bakımından oldukça önemli olduğu, kabul edilebilir.
-Öğrenciler, ortalama zaman yönetimi puanını düşüren "yapılacaklar listesi" hazırlama, işleri ertelememe, başkalarının işlerine "hayır" diyebilme, derslerine sınav tarihlerini dikkate almadan çalışma konularına önem verdikleri takdirde zaman yönetimi konusunda daha etkili olabilirler.

Geleceğe İlişkin Öneriler

Öğrencilerin kişilik özellikleri ve bu kişilik özelliklerine etki eden diğer unsurları belirlemek için, geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edilmiş başka ölçeklerle ve geniş örneklemler üzerinde yeni araştırmalar yapılabilir. Ayrıca çalışmanın uygulandığı öğrencilere zamanı etkin ve verimli yönetme konusunda bir eğitim verildikten sonra çalışmanın tekrarlanarak karşılaştırılması önemli bir araştırma konusu olabilir.

Kaynakça

Ajayi, A. I., & Osiki, P. M. (2008). Procrastination among the undergraduates in a Nigerian University: implications for time management. International Business Management, 2(4), 126–131.

Akatay, A. (2003). Örgütlerde zaman yönetimi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(1), 282–300.

Aktaş, A. M. (2001). Bir kamu kuruluşunun üst düzey yöneticilerinin iş stresi ve kişilik özellikleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 56(4), 25–43.

Bozek, R., & Ray, J. . (1980). Dissecting the A-B personality type. British Journal of Medical Psychology, 1980(53), 181–186.

Britton, B. K., & Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. Journal of educational psychology, 83(3), 405.

Burt, C. D. B., & Kemp, S. (1994). Construction of activity duration and time management potential. Applied Cognitive Psychology, 8(2), 155–168. doi:10.1002/acp.2350080206

Çağlıyan, V., & Göral, R. (2009). Zaman yönetimi becerileri: meslek yüksek okulu öğrencileri üzerine bir değerlendirme. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 11(17), 174–188.

Durna, U. (2004). Stres, A ve B Tipi Kişilik Yapısı ve Bunlar Arasındaki İlişki üzerine Bir Araştırma. Yönetim ve Ekonomi, 11(1), 191–206.

Durna, U. (2010). A tipi ve B tipi kişilik yapıları ve bu kişilik yapılarını etkileyen faktörlerle ilgili bir araştırma. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi / Journal of Economics And Administrative Sciences, 19(1), 275–290.

Erdem, R., Pirinçci, E., & Dikmetaş, E. (2005). Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi davranışları ve bu davranışların akademik başarı ile ilişkisi. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(7), 167–177.

Erdul, G. (2005). Üniversite Öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri ıle kaygı düzeyleri arasindaki ilişki (Tez). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eroğlu, F., & Bayrak, S. (2010). Örgüt faaliyetleri açısından zaman yönetimi. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi/Journal of Economics and Administrative Sciences, 10(3-4).

Fidan, Y. (2011). Özel sektör ve kamu yöneticilerinin zaman yönetimi davranışlarının karşılaştırılması. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(6), 47–74.

Forsyth, P. (2010). Successful time management: learn to priortise; minimise paperwork; maximise performance. Kogan Page Ltd.

Francis-Smythe, J. A., & Robertson, I. T. (1999). On the relationship between time management and time estimation. British Journal of Psychology, 90(3), 333–347.

Ganster, D. C., Schaubroeck, J., Sime, W. E., & Mayes, B. T. (1991). The nomological validity of the type A personality among employed adults. Journal of Applied Psychology, 76(1), 143.

Hassanzabeh, R., & Ebadi, A. G. (2007). Measure the share of the effective factors and time management. World

Applied Sciences Journal, 2(3), 168–174.
Hawkins, F., & Klas, L. (1997). Time Management as A Stressor for Helping Professionals: Implications for Employment. Journal of Employment Counseling, 34(1), 2–6.
Heilbrun Jr, A. B., Palchanis, N., & Friedberg, E. (1986). Self-report measurement of type A behavior: Toward refinement and improved prediction. Journal of personality assessment, 50(4), 525–539.
Kahle, D. J. (2002). 10 Secrets of time management for salespeople: gain the competitive edge and make every second count. Career Press.
Karaman, K. M., & Kurtoğlu, M. (2009). Öğretmen adaylarının internet bağımlılığı hakkındaki görüşleri. Akademik Bilişim'09-XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, 1(1), 641–650.
Macan, T. H. (1994). Time management: Test of a process model. Journal of Applied Psychology, 79(3), 381.
Macan, T. H. (1996). Time-management training: effects on time behaviors, attitudes, and job performance. The Journal of Psychology, 130(3), 229–236.
Misra, R., & McKean, M. (2000). College students' academic stress and ıts relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. American Journal of Health Studies, 16(1), 41–51.
Orpen, C. (1994a). The effect of time-management training on employee attitudes and behavior: A field experiment. The Journal of psychology, 128(4), 393–396.
Orpen, C. (1994b). The effect of time-management training on employee attitudes and behavior: A field experiment. The Journal of psychology, 128(4), 393–396.
Pelit, E., Türkmen, F., & Yarmacı, N. (2010). Turizm sektöründeki ışgörenlerin kişilik özelliklerini değerlendirmeye yönelik bir araştırma. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 2(1), 9–16.
Robbins, S. P. (2002). Essentials of Organizational Behavior (7th ed.). Prentice Hall.
Stroh, L. K., Northcraft, G. B., Neale, M. A., Kern, C. M., & Langlands, C. C. (2001). Organizational Behavior: A Management Challenge. (J. Greenberg, Ed) (3rd ed.). Taylor and Francis.
Tektaş, M., & Tektaş, N. (2010). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin zaman yönetimi ve akademik başarıları arasındaki ilişki. Selcuk Universitesi Sosyal Bilimler Enstitusu Dergisi, 23(23), 221–229.
Trueman, M., & Hartley, J. (1996). A comparison between the time-management skills and academic performance of mature and traditional-entry university students. Higher Education, 32(2), 199–215.
Türkmen, İ. (1996). Yönetsel zaman ve yetki devri açısından: yönetimde verimlilik. Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, (519).
Yılmaz, A., & Aslan, S. (2002). Örgütsel zaman yönetimi. CÜ ktisadi ve dari Bilimler Dergisi, 3(1), 25–46.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN GELENEKSEL VE İNTERNET GAZETECİLİĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Hakan ÇETİN, Dr., Akdeniz Üniversitesi, hakanc@akdeniz.edu.tr

Hakan AKAR, Öğretim Görevlisi, Akdeniz Üniversitesi, hakanakar@akdeniz.edu.tr

ÖZET:"İnternet gazeteciliği geleneksel gazeteciliğin tahtını sarsıyor mu? Genç nesiller hangi tür gazeteciliği tercih ediyor?" gibi soruların cevaplarının araştırıldığı bu çalışmada, son yıllarda hızla büyüyen internet gazeteciliği ile geleneksel gazeteciliğin okuma alışkanlıkları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Araştırmada Akdeniz Üniversitesinde öğrenim gören 240 öğrencinin görüşleri alınmıştır. Öğrencilerin gazete okuma alışkanlıkları betimsel istatistik yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, üniversite öğrencileri genellikle internet gazeteciliği ve geleneksel gazeteciliği farklı olarak değerlendirmekte ve birini diğerine tercih etmemektedirler. Ayrıca internet gazeteciliği ne kadar gelişirse gelişsin geleneksel gazeteciliğin yerini alamayacağına inanmaktadırlar. İnternet gazeteciliğini tercih edenler daha çok görselliği, güncelliği ve özgürlüğü tercih sebebi olarak göstermektedirler. Ailelerinin gelir düzeyi ile geleneksel gazete okuma oranı arasında anlamlı bir ilişki varken internet gazetesi okumaları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bu araştırma gelişmekte olan internet gazeteciliği ile geleneksel gazeteciliğin okuma alışkanlıklarının karşılaştırmalı olarak incelemesi yönünden bir imkân sağlarken, bundan sonra yapılacak araştırmalara ışık tutacağına inanıyoruz.

Anahtar Kelimeler: İnternet gazeteciliği, Geleneksel gazetecilik, Kullanım alışkanlığı, İnternet

UNIVERSITY STUDENTS' VIEWS ON TRADITIONAL AND ONLINE JOURNALISM: CASE OF AKDENİZ UNIVERSITY

ABSTRACT: Reading habits of online journalism growing rapidly in recent years and traditional journalism were compared in this study by addressing to questions of "Does online journalism will take over the leadership of traditional journalism? What kind of Journalism do young generations prefer?" Sample constituted 240 students at Akdeniz University. Students' newspaper reading habits were analyzed using descriptive statistics. The results revealed that university students often considered online journalism and traditional journalism individually and they didn't prefer one to the other. They believed that online journalism cannot replace traditional journalism, no matter how much it develops. Those who preferred online journalism indicated that being more visual, up-dated and freedom were the key factors to prefer. Significant relationship was found between families' income level and traditional newspaper reading rate, but families' income was not correlated with online newspaper reading rate. This research is providing an opportunity to review of reading habits for online journalism and traditional journalism comparatively and we believe that this research will assist further ones.

Key Words: Online journalism, Traditional journalism, Reading habits, Internet

GİRİŞ

1991 yılında World Wide Web(WWW)'in geliştirilmesi ve kullanılmaya başlanmasıyla birlikte internet çok hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu gelişim bütün sektörleri etkilediği gibi gazetecilik sektörünü de etkilemiş ve sektörün yaygınlaşması daha kolay hale gelmiştir. Ayrıca internetteki bu gelişmeler bilgiye ulaşma ve ulaştırmayı da hızlandırarak yeni bir gazete türünün doğmasını sağlamıştır.

WWW'in geliştirilmesinden 4 yıl sonra 1995 yılında 8 büyük Amerikan gazetesi (The Washington Post, Times, Mirror, Tribune, vb.) kendilerini internet ortamına taşımışlardır. Aynı yıllarda Türkiye'de elektronik ortama geçen ilk gazete ise 2 Aralık 1995 tarihinde Zaman gazetesi olmuştur (Çakır, 2007:138).

İlk dönem internet gazeteleri, basılı gazetelere çok benzemekte ve site içerikleri şehir rehberleriyle, on-line alışveriş olanakları gibi eklentilerle zenginleştirilmiş, güncellenebilen yazı/haber içerikleriyle de desteklenmiştir (Onursoy, 2005:1). Günümüzde ise basılı yayın yapan birçok gazete yerel gazetelerde dâhil olmak üzere internet üzerinden yayın yapmaktadır. Son yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de internet gazeteciliği çok hızlı bir gelişim göstermiştir. İnternet'in yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel gazetecilik tamamen ortadan kalkmasa da önemli ölçüde ivme kaybettiği görülmektedir. Bu alanda yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, internetin gazete satışlarını önemli ölçüde düşürdüğü hatta gazetelerin reklam paylarının belli bir oranını internet gazetelerine kaptırdığı ve ileriye dönük daha büyük oranlarda bu kaymanın yaşanacağı öngörülmektedir (Çakır, 2007).

Yayıncılığın ekonomik boyutu düşünüldüğünde online gazeteciliğin ne kadar önemli olabileceği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki birçok ulusal gazetelerin toplam giderlerinin sadece %40'ı haberi toplama, yazma ve kurgulamaya ayrılmaktadır. Geriye kalan basım, pazarlama ve dağıtıma gitmekte olan %60'lık giderler ise, online gazetecilik ile ortadan kalkmaktadır (Kırçıl ve Karagüler, 2003).

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin geleneksel ve internet gazeteciliğine yönelik kullanım alışkanlıklarını araştırmaktır. Araştırma sırasında üniversite öğrencileri üzerinde "Geleneksel ve Internet Gazeteciliğine Yönelik Kullanım Alışkanlıkları" anketi uygulanıp, SPSS programı yardımıyla istatistiksel olarak yorumlanmıştır.

Geleneksel Gazetecilik

İnsanlar var olduğu günde beri haber alma ve bilgi edinme merakı içerisindedirler. Bu amaçla dumanla haberleşme, güvercinleri kullanma gibi çeşitli iletişim araçları geliştirmişlerdir. İletişim araçlarındaki gelişmeler haberleşmeyi daha kolay ve ulaşılabilir hale getirmiştir. Günümüzde de önemli bir haber kaynağı olan gazete sözlük anlamı "Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan bilgilendirme aracıdır." (Türk Dil Kurumu, 2012).

Gazetenin tarihsel gelişiminde, ilk haber toplama ve dağıtma gazetesinin Acta Diurna olduğu kabul edilmektedir. Bu gazete Roma Senatosunca MÖ 59 yılında 2.000 kopya olarak çıkarılıp imparatorluğun değişik köşelerine dağıtılmıştır (Murzakulova, 2008: 4). 15. Yüzyılda keşfedilen matbaa, gazetelerin hızla gelişmesine yol açmıştır. 17. yüzyılın başlarında ise süreli yayımlanan ilk gazeteler Almanya'da basılmıştır. 1605 yılında Johann Carolus'un yayınladığı "Aller Fürnemmen Und Gedenckwürdigen Historien" adlı gazete kâğıt üzerine basılan ilk gazete olarak kabul edilmektedir. Türk tarihinde ise ilk basılan Türkçe gazete1828'de Kahire'de yayınlanmaya başlayan Vekdyi-i Misriye'dir. Şu anki Türkiye topraklarında ilk basılı Türk gazetesi ise 1831'de yayımlanan Takvim-i Vekayi'dir (Meggs, 1998: 130-133).

Geçen 150 yılı aşkın zamanda gazetecilik önemli bir gelişim göstermiştir. TUİK(Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre 2010 yılında Türkiye'de 401'i günlük olmak üzere 2780 yerel ve ulusal gazete yayımlanmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2011). Günümüzde yayınlanan basılı yayın gazetelerinin özelliklerini maddeleştirecek olursak;

- Okunması kolay ve ilgi çekicidir.
- Okuyucu Gazeteyi rahatlıkla yanında taşıyabilmekte ve istediği zaman okuyabilmektedir.
- Gazetelerin arşivlenmesi ve saklanması kolaydır.
- Gazete haberleri arşivlendiği için kalıcıdır ve her zaman tarihi belge niteliği taşır.

- Gazeteler aynı haberi farklı gerekçelerle tekrar gündeme getirebilir, haberi yorum yaparak geniş boyutlarda ele alabilir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2011: 2).

İnternet Gazeteciliği

Bilgi ve iletişim tarihinde radyonun 50 milyon kişiye ulaşması 40 yıl, televizyonun bu sayıyı yakalaması 13 yıl, İnternetin 50 milyon kullanıcıya ulaşması ise dört yıl yeterli olmuştur. İnternetin hızla yaşamımıza girmesi ve yaygınlaşması sadece 21 yıllık bir geçmişe sahiptir. Şu ana kadar görülen en hızlı iletişim aracı olan internet anlık iletişim özelliğine sahiptir (Wendland 2001). Yirminci yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler her alanı etkilediği gibi gazetecilik sektörünü de etkilemiş ve gazetecilik mesleği internet ile yeniden tanımlanmıştır (Soytürk, 2008).

Tek yönlü iletişime alışmış gazetecilik sektörü açısından internetin getirdiği karşılıklı iletişim bir problem olarak ortaya çıkmış, birçok haber organizasyonu bu problemi avantaja çevirerek yeni dünya düzenine ayak uydurmuştur (Schultz, T., 1999).

Yeni iletişim teknolojileri sayesinde haberlerin saniyeler içerisinde öğrenilip, internet ve GSM hatları üzerinden servis edilebilmesi yeni bir kavram ortaya koymuştur. Buna genel olarak internet gazeteciliği denmekle birlikte, çevrimiçi gazetecilik, haber portalı, haber siteleri, gazete siteleri gibi terimlerde aynı kavramı ifade etmek için kullanılmaktadır.

İnternet gazeteciliği, gazetecilik mesleğinin haber toplama yöntemleri kullanılarak, insanların internet aracılığıyla bilgilendirilmesi şeklinde tanımlanabilir. İnternet gazeteciliğinde, geleneksel gazetecilikten farklı olarak daha az gazeteciyle ve personelle daha büyük kitlelere ulaşma imkânı sağlanmaktadır (Neuberger vd., 1998).

Yeni gazetecilik türü olan internet gazeteciliğinin sunmuş olduğu imkânlar ve avantajlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Karaduman, 2003: 143).

- Haberlere çok hızlı bir şekilde erişim sağlaması,
- Haberlerin sürekli güncellenebilmesi,
- Okuyucunun habere istediği zaman ulaşabilmesi,
- Haberleri ses-grafik-görüntü olarak takip edebilme imkânı sunması,
- İstenilen haber veya haberlerin depolanabilmesi,
- Haber arşivlerine istenildiği zaman ulaşabilmesi,
- Okurla interaktif etkileşim, geri besleme-yorum alabilmesi,
- Haberle ilgili konularda web sitelerinin linklerinin verilmesiyle, arka plan bilgilerine kolaylıkla ulaşabilmesi,
- Basılı medyada yer almayan farklı haberleri barındırabilmesi,
- İnternet gazeteciliğin maliyetinin geleneksel gazeteciliğe göre daha az olması,
- Alternatif fikirlere sahip genç yazarların kendini ifade edebilmesi,

İnternet gazeteciliği yukarıda sayılan olumlu yönlerinin yanında bazı olumsuzlukları da barındırabilir. Olumsuzluklar aslında sağlanan imkânların kötü amaçlar için kullanılması ile ilgilidir. İnternet ile bilgiye ulaşma ve ulaştırma hızlı olduğundan kişiler, kurumlar veya devletler çok rahatlıkla bilgi çarpıtması yapabilmektedirler. Ayrıca internet gazeteciliğinde ulaşılan haberin asıl kaynak olmayabileceği, haberin birden fazla kişiye uğrayarak değişikliğe uğrayabileceği gerçeği de unutulmamalıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklemi, veri toplama araçları, verilerin çözümlenmesinde kullanılan istatistiksel çözümleme teknikleri ile ilgili kısımlara yer verilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk Üniversite öğrencilerinin geleneksel ve internet gazeteciliği tercihlerini ve buna bağlı olarak kullanım alışkanlıklarını tespit etmektir.

Evren ve Örneklem

Araştırma evrenimizi Üniversite eğitimi alan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında uygulanacak anketin evren için maliyeti yüksek olacağından örneklem alınma yöntemine gidilmiştir. Çalışma evrenini %32,5'ini (n=78) kadın, %67,5'ini de (n=162) erkek öğrenciler olmak üzere Akdeniz Üniversitesinde okuyan 240 öğrenci temsil etmektedir. Akdeniz Üniversitesinde öğrenim gören basit tesadüfi (random) örnekleme yöntemiyle tespit edilen 240 öğrenciye "geleneksel ve internet gazeteciliği kullanımı" anketi uygulanmıştır.
Araştırmaya katılan 240 öğrencinin yaşlarına göre dağılımları Tablo1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1 Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Cinsiyet Kadın	Erkek	Toplam	Yüzdesi (%)
Yaş	**18ve Altı**	3	4	7	2,9
	19-20	40	72	112	46,7
	21-22	23	59	82	34,2
	23-24	9	23	32	13,3
	25 ve Üzeri	3	4	7	2,9
Toplam		78	162	240	100

Sınıf dağılımı %0,8'i (n=2) Hazırlık sınıfı, %41,7'si (n=100) 1.Sınıf, %39,2'i (n=94) 2.Sınıf, %11,7'si (n=28) 3.Sınıf, %5'i (n=12) 4.Sınıf ve %1,7'si (n=2) 5. Sınıf'tan oluşmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde de sınıfların fakültelere dağılımı görülmektedir.

Tablo 2 Fakülte ve Sınıf Dağılımı

		SINIF						Toplam
		Hazırlık	1.Sınıf	2.Sınıf	3.Sınıf	4.Sınıf	5.Sınıf	
FAKÜLTE	**Eğitim**	0	3	4	5	2	1	15
	İletişim	0	3	9	4	3	0	19
	Mühendislik	1	3	1	0	0	2	7
	G.S.F.	0	3	3	0	0	0	6
	İ.İ.B.F.	1	2	2	3	1	1	10
	Edebiyat	0	8	9	11	5	0	33
	Tıp	0	1	0	0	0	0	1
	Fen	0	4	1	1	1	0	7
	Ziraat	0	1	1	2	0	0	4
	MYO(Teknik)	0	63	54	0	0	0	117

Hukuk	0	2	1	2	0	0	5
MYO(İ.İ.B.)	0	7	9	0	0	0	16
Toplam	2	100	94	28	12	4	240

Veri Toplama Aracı

Bu araştırma geleneksel ve internet gazeteciliğinde üniversite öğrencilerinin kullanım alışkanlıklarını tespit etmek ve internet gazeteciliğinin basılı yayın gazeteciliğine yönelik tercihlerini belirlemeye yöneliktir. Bu amaç doğrultusunda araştırmacılar tarafından gerekli literatür çalışmaları yapılmıştır. Daha önce bu konu ile ilgili yapılmış ölçek ve anketler incelenerek "Geleneksel ve İnternet Gazeteciliğine Yönelik Kullanım Alışkanlıkları Anketi" oluşturulmuştur (Karaduman, 2003). Anketin kapsam geçerliği için uzman görüşünden faydalanılmış, alanda çalışan 2 uzman ile 1 ölçme değerlendirme uzmanına anket inceletilmiştir. İncelemeler sonucunda gerekli düzeltmeler yapılarak ankete son hali verilmiştir.

Araştırmanın verileri geliştirilen anket yoluyla elde edilmiştir. Anket 4 bölümden oluşmaktadır. Bunlar;

1. Demografik bilgiler kısmı
2. Basılı yayın gazeteciliği kısmı (geleneksel gazeteler)
3. İnternet gazeteciliği kısmı
4. İnternet gazeteciliği & basılı yayın gazeteciliği tercihleri kısmı

Veri Çözümleme Tekniği

Anket sonucu elde edilen veriler sayısallaştırılarak istatistiksel analizleri yapılmıştır. İstatistiksel analizlerin yapımında SPSS 17.0 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen verilere frekans, yüzde işlemleri ve Ki – Kare Bağımsızlık Testi uygulanmış gerekli görülen yerlerde veriler tablolaştırılmış ve yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bilgisayara Sahip Olma ve İnternet Kullanım Dağılımı

Kişilerin bilgisayara sahip olma ve bilgisayara ulaşma oranlarına baktığımızda %30,1'nin (n=72) kişisel bilgisayarı olmadığı fakat bu kişilerin yarısından fazlasının (n=42) aile fertlerinden birisiyle, arkadaşıyla veya diğer imkânlarla her an bilgisayara ulaşabildiği görülmüştür. Kişisel bilgisayara sahip olanların %65,8'inin (n=158) internet bağlantısı bulunmaktadır.

Kişilerin aile geliri ile internete bağlanma oranları arasında bir doğru orantı bulunmaktadır. Tablo 3'e bakıldığında ailelerin gelirleri arttıkça internete bağlanma oranları da artmaktadır. Yıllık geliri 10 bin ve altında olanlar için internete bağlanma oranı %60 ve bağlanmama oranı %40 iken yıllık geliri 40 bin ve üzeri olanlar için ise internete bağlanma oranı %91'lerdedir.

Tablo 3 Yıllık gelir ile internete bağlantı arasındaki ilişki

	Ailenizin Yıllık Geliri					
İnternet Bağlantısı Var mı?	**10bin ve alti**	**10-20 bin**	**20-30 bin**	**30-40 bin**	**40 bin ve üzeri**	**Toplam**
Evet, internet bağlantım var	61	53	30	3	11	158
Hayır, internet bağlantım yok	50	24	5	2	1	82
Toplam	111	77	35	5	12	240

Geleneksel Gazetecilik İle İlgili Bulgular

Geleneksel Gazeteciliği Takip ve Abone Oranları
Araştırmaya katılan kişilerin basılı yayın gazete takip etme oranlarına bakıldığında %25,8'nin (n=62) hiçbir gazeteyi takip etmediği görülmektedir. Çoğunluk %58,4'sı (n=140) 1 veya 2 gazete takip etmektedir. Gazete takip etme sıklığına baktığımızda düzenli olarak her gün gazete okuyan kişi oranı (n=70) %29,8'dir.

Basılı yayın gazetelerinden en az bir tanesine abone olma oranına bakıldığında yüzde 13,8'nin (n=33) bir gazeteye abone olduğu tespit edilmiştir. Basılı yayın gazetelerini genellikle nereden takip edersiniz sorusuna verilen cevaplara bakıldığında %62,9'nun evinden takip ettiği görülmektedir. Başka bir ifade ile en az %62,9'nun düzenli veya düzensiz bir gazete satın aldığı söylenebilir.

Basılı yayın gazete takip etmeme sebepleri
Düzenli gazete takip etmeyenlerin gazete takip etmeme sebepleri tablo 4'de ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 4. Basılı yayın gazete takip etmeme sebepleri

	Kişi Sayısı	**Yüzde**
Okumayı sevmiyorum	11	17,7
Ekonomik sıkıntı	1	1,6
Doğruluğuna inanmıyorum	5	8
Fiyat yüksekliği	2	3,22
Aklıma gelmiyor	14	22,5
İhtiyaç duymuyorum	24	38,7
Diğer	5	8
Toplam	62	%100

Tablo 4'de basılı gazete takip etmeme sebeplerinin en başında ihtiyaç duymuyorum (%38,7) görüşü yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise %22,5aklıma gelmiyor, %17,7 okumayı sevmiyorum bulunmaktadır.

Basılı yayın gazete alma sebebi
Araştırmaya katılanların basılı yayın gazetelerini alma sebeplerine tablo 5'e baktığımızda %54,5 gibi yüksek bir oranla bilgi edinme amaçlı olduğu görülmektedir. Spor haberleri ve köşe yazıları %14,6 ile bilgi edinmeyi takip etmektedir.

Tablo 5. Basılı yayın Gazetelerini alma sebebiniz nedir?

	Kişi Sayısı	Yüzde
Spor haberleri	26	14,6
Bulmaca	5	2,8
Köşe yazarları	26	14,6
Bilgi edinme	97	54,5
Magazin	11	6,2
Diğer	13	7,3
Toplam	178	%100

En çok okunan gazete sayfası

Tablo 6 incelendiğinde en çok okunan gazete sayfasının güncel (%23,5), spor (%22,5) ve siyaset (21,9) sayfaları olduğu görülmektedir. Anket sonuçlarına göre en az okunan gazete sayfası %1,1'le ekonomi sayfasıdır.

Tablo 6. En çok okunan gazete sayfası

	Frekans	Yüzde
Siyaset	39	21,9
Sağlık	5	2,8
Spor	40	22,5
Yaşam	6	3,4
Güncel	42	23,5
Kültür	13	7,3
Dünya	10	5,7
Hepsi	21	11,8
Ekonomi	2	1,1
Toplam	178	100,0

İnternet Gazeteciliği ile İlgili Bulgular

İnternet Gazeteciliği Takip ve Erişim İmkânları

Araştırmaya katılanların %61,1'i en az bir internet gazetesi takip ederken bunların sadece %12,2'si (n=18) abone sistemiyle takip etmektedir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin %38,9'unun hiçbir internet gazetesini takip etmediği ve %87,8'inin elektronik gazetelere abone olmadığı tespit edilmiştir.

Üniversite öğrencilerinin internet gazetelerini nereden takip edersiniz sorusuna verdikleri cevaba göre internet gazetelerini çoğunlukla (%63,3) evlerinden takip ettikleri görülmektedir. Daha sonra öğrencilerin internet gazetelerine internet kafeleri (%11,6) ve Üniversite (%10,9) imkânlarını kullanarak eriştikleri belirlenmiştir. İnternet gazetelerine erişim yöntemleri incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun (%61,2) arama motoru kullanarak internet gazetelerine eriştiği görülmektedir. Doğrudan gazete sitelerinin ismini yazarak ulaşma oranı yüzde 33,3, başka web sitelerindeki linkleri kullanarak girenlerin oranı ise % 5,4'tir.

En çok ziyaret edilen gazete türleri

Tablo 7'ye göre üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu (%39,5) internet üzerinden güncel haberleri takip etmektedirler. Bunu sırası ile yüzde 27,9 ile spor ve yüzde 21,1 ile siyasi haberler izlemektedir.

Tablo 7. En çok ziyaret edilen gazete türleri

	Frekans	Yüzde
Siyasi	37	20,8
Spor	47	26,4
Magazin	17	9,6
Güncel	62	34,8
Ekonomi	5	2,8
Diğer	10	5,6
Toplam	178	100,0

İnternet Gazeteciliği & Basılı Yayın Gazeteciliği Tercihleri Kısmı

Araştırma sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin çoğunluğu (%58,1) internet gazetelerinden önce basılı günlük gazete takip etmişlerdir. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmı (%58,5) internet gazeteciliğini basılı yayın gazeteciliğine tercih etmemektedir.

Tablo 8. İnternet gazetelerinden önce basılı günlük gazete takip etme oranları

İnternet gazetelerinden önce basılı günlük gazete takip eder miydiniz?		
	Frekans	Yüzde
Evet	132	55,0
Hayır	95	39,6
Kararsızım	13	5,4
Toplam	240	100,0

Tablo 9. İnternet gazeteciliğini, Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğine tercih etme oranları

İnternet gazeteciliğini, Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğine tercih eder misiniz?		
	Frekans	Yüzde
Evet, ederim.	93	38,8
Hayır, etmem.	131	54,6
Kararsızım	16	6,7
Toplam	240	100,0

İnternet gazeteciliğini basılı yayın gazeteciliğine tercih eden öğrencilerin, tercih etme sebepleri incelendiği zaman %18,8'inin resim ve videolar (multimedia) için, %17,1'inin daha özgür olduğunu düşündüğü için, %15'inin ise daha güncel haber alabildiği için tercih ettikleri görülmektedir. İnternet gazeteciliğini en az tercih etme sebebi ise %2,5 ile "daha çok güvendiğim için" seçeneği olmuştur.

Tablo 10. İnternet gazeteciliğini, Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğine tercih etme nedenleri

İnternet gazeteciliğini, Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğine tercih etme nedeniniz nedir?		
	Frekans	Yüzde
Resim ve Videoları için	45	22,4
Daha çok güvendiğim için	6	3,0
Doğayı sevdiğim için(kâğıt tasarrufu)	14	7,0
Daha özgür olduğunu düşündüğüm için	41	20,4
Haber arşivlerine ulaşabildiğim için	34	16,9

Yazarı çok olduğu için	7	3,5
Daha güncel haber alabildiğim için	36	17,9
Yorum yazabildiğim için	9	4,5
Diğer(……...)	9	4,5
Toplam	201	100,0

Tablo 11. Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğini, İnternet gazeteciliğine tercih edilme oranları

Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğini, İnternet gazeteciliğine tercih eder misiniz?		
	Frekans	**Yüzde**
Evet, ederim.	91	37,9
Hayır, etmem.	126	52,5
Kararsızım	23	9,6
Toplam	240	100,0

Araştırma bulgularına göre üniversite öğrencilerinin %58,1'i basılı yayın gazeteciliğini internet gazeteciliğine tercih etmemişlerdir. Basılı yayın gazeteciliğini tercih eden %41,9'luk öğrenci grubunun %28,8'inin kâğıttan okumayı sevdiği için basılı yayını tercih ettikleri anlaşılmıştır. Bunu sırasıyla "haberlerine güvendiğim için" (%9,2) ve "büyük şirket olduğu için" (%4,6) seçenekleri izlemiştir.

Tablo 12. Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğini, İnternet gazeteciliğine tercih etme nedenleri

Basılı yayın (geleneksel) gazeteciliğini, İnternet gazeteciliğine tercih etme nedeniniz nedir?		
	Frekans	**Yüzde**
Büyük şirket olduğu için	11	8,6
Kâğıttan okumayı sevdiğim için	69	53,9
Bilgisayar kullanamadığım için	10	7,8
Haberlerine güvendiğim için	22	17,2
İnterneti kullanamadığım için	6	4,7
Abonesi olduğum için	3	2,3
Diğer	7	5,5
Toplam	128	100,0

Üniversite öğrencilerinin çok büyük bir çoğunluğu (%64,8) internet gazeteciliğinin basılı yayın gazeteciliğini bitiremeyeceğine inanmaktadır.

Tablo 13. İnternet gazeteciliğinin geleneksel gazeteciliği bitireceğine inanıyor musunuz?

İnternet gazeteciliğinin geleneksel gazeteciliği bitireceğine inanıyor musunuz?		
	Frekans	**Yüzde**
Evet, inanıyorum	74	30,8
Hayır, inanmıyorum	136	56,7
Kararsızım	30	12,5
Toplam	240	100,0

Araştırma bulguları, üniversite öğrencilerinin ailesinin gelir düzeyi ile geleneksel gazete okuma arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir ($\chi^2(16) = 10.03$, $p>0,05$). Buna ek olarak öğrencilerin ailelerin gelir düzeyi ile internet gazetesi okuma arasında da anlamlı bir ilişki yoktur ($\chi^2(16) = 20.59$, $p>0,05$).

Araştırma sonuçlarına göre internet gazeteciliğinde siyaset bölümünü okuyan üniversite öğrencilerinin %61,5'i basılı yayın gazetelerinde de siyaset sayfasını okumaktadır. Aynı şekilde spor bölümünü okuyanların %59,3'ü, güncel bölümünü okuyanların %53,3'ü ve dünya bölümünü okuyanların %64,3'ü basılı yayınlarda da yine aynı haber sayfalarını okumaktadırlar.

Analiz sonuçlarına göre, internet gazeteciliğinde en sık ziyaret edilen bölümler ile geleneksel gazetecilikte takip edilen haber sayfaları arasında anlamlı bir fark olduğu sonucuna varılmıştır ($\chi^2(64) = 322.5$, $p<0,05$).

Tablo 14. İnternet Gazeteciliğinde En Sık Ziyaret Edilen Bölümler

	Siyaset	Sağlık	Spor	Yaşam	Güncel	Kültür	Dünya	Hepsi	Ekonomi
Siyaset	24	3	1	1	4	3	1	2	0
	61,5%	7,7%	2,6%	2,6%	10,3%	7,7%	2,6%	5,1%	,0%
Sağlık	0	3	1	1	2	0	0	2	1
	,0%	30,0%	10,0%	10,0%	20,0%	,0%	,0%	20,0%	10,0%
Spor	1	8	32	2	8	0	1	2	0
	1,9%	14,8%	**59,3%**	3,7%	14,8%	,0%	1,9%	3,7%	,0%
Yaşam	0	0	0	2	4	0	0	4	0
	,0%	,0%	,0%	20,0%	40,0%	,0%	,0%	40,0%	,0%
Güncel	3	1	5	1	24	5	2	4	0
	6,7%	2,2%	11,1%	2,2%	**53,3%**	11,1%	4,4%	8,9%	,0%
Kültür	2	0	0	3	2	5	4	1	0
	11,8%	,0%	,0%	17,6%	11,8%	29,4%	23,5%	5,9%	,0%
Dünya	0	0	2	0	1	0	9	1	1
	,0%	,0%	14,3%	,0%	7,1%	,0%	**64,3%**	7,1%	7,1%
Hepsi	0	2	3	0	11	0	0	8	2
	,0%	7,7%	11,5%	,0%	42,3%	,0%	,0%	30,8%	7,7%

Ekonomi	0	0	1	0	1	0	0	0	0
	,0%	,0%	50,0%	,0%	50,0%	,0%	,0%	,0%	,0%
Toplam	30	17	45	10	57	13	17	24	4
	13,8%	7,8%	20,7%	4,6%	26,3%	6,0%	7,8%	11,1%	1,8%

Pearson ki kare=322,51, df=64, p=0,000

Yapılan araştırmada evinde internet bulunan üniversite öğrencilerin internet gazeteciliğini kullanmaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. ($\chi^2(8) = 28.06$, $p<0,05$) İnternet gazeteciliğini kullananların %66,3'ünün evinde internet bağlantılı bilgisayar bulunmaktadır. %20'sinin evinde internet bağlantısı bulunmamakta, %13,7'sinin evinde bilgisayarı bulunmamaktadır. Ayrıca, evinde internet bağlantısı olan üniversite öğrencilerinin günlük takip ettikleri gazete sayısının diğerlerine göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Araştırma bulgularına göre evde bulunan internet bağlantısı ile geleneksel gazete okuma arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2(8) = 6.51$, $p>0,05$).

TARTIŞMA

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin basılı gazeteleri ve internet gazetelerini kullanım alışkanlıklarını karşılaştırmalı olarak inceleme fırsatı vermiştir. Araştırmaya katılanların %80,9'unu 19-22 yaş aralığındaki gençler oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu araştırma sonuçları bir bakıma gençlerin görüşü olarak da değerlendirilebilir.

Analiz sonuçlarına göre bir öğrencinin aile geliriyle internete bağlanma oranı arasında belirgin bir fark vardır. Yıllık geliri 10 bin ve altında olanlar için internete bağlanma oranı %60 iken yıllık geliri 40 bin ve üzeri olanlar için ise internete bağlanma oranı %91'lere ulaşmaktadır. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı tarafından yapılan bir araştırmaya göre Türkiye'de İnternet kullanım ücretleri Avrupa ve diğer gelişmiş ülkelere oranla çok daha yüksektir (Urhan ve Kızılca, 2011). Öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumu ile internet bağlantısına sahip olma durumu arasında doğru orantılı bir ilişkinin olması beklenen bir sonuçtur.

Üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu (%58,4) günlük bir veya iki gazete takip etmektedir. Fakat bunların sadece %13,8'i abonelik sistemini kullanmaktadır. Öğrencilerin gazeteleri neden takip etmedikleri incelendiğinde %61,2'sinin gazete okumayı alışkanlık haline getirmediği için takip etmediği dikkat çekmektedir. Dünya gazeteler birliği (WAN)'ın açıklamış olduğu raporda basılı gazeteler Hollanda'da %97, Japonya'da %94,2, İsviçre'de %90, Kore %84,5 oranında abonelik sistemiyle takip edilmektedir (WAN-IFRA, 2011). Türkiye'de gazete abonelik sisteminin gelişmesinin ülke okuma oranına büyük bir katkısı olacağı aşikârdır. Basılı gazete abone sayısı ile takip etmeme nedeni arasındaki ters ilişki incelendiğinde, abone sayısının artmasının gazete okuma oranlarını arttıracağı düşünülebilir. Ankete katılanların %54,5'i bilgi edinmek amacıyla basılı gazete aldığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin en çok okuduğu gazete sayfaları günlük haberlerin yer aldığı güncel (%23,5) ve spor (%22,5) sayfalarıdır. Üniversite öğrencilerin yaşları düşünüldüğünde, güncel haberleri merak etmesi ve spor sayfasına ayrı bir önem vermesi beklenmektedir. En az okunan gazete sayfası %1,1'le ekonomi sayfasıdır. Öğrenciler genelde çalışmadıkları için ya da kendi iş düzenleri olmadığı için ekonomik gelişmeleri merak etmemeleri normaldir.

İnternet kullanan öğrencilerin %61,1'i en az bir internet gazetesini takip ederken %38,9'unun hiçbir internet gazetesi takip etmediği görülmüştür. İnternet gazeteciliğini kullananların %12,2'si (n=18) abone yöntemiyle takip işlemini gerçekleştirmektedir. İnternet gazetelerine erişim yöntemleri incelendiğinde ise büyük bir çoğunluğunun (%61,2) arama motoru kullanarak internet gazetelerine eriştiği görülmektedir. Buda bize arama motorlarının aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.

Üniversite öğrencilerinin internet gazetelerini nereden takip edersiniz sorusuna verdikleri cevaba göre internet gazetelerini çoğunlukla (%63,3) evlerinden takip ettikleri görülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu (%39,5) internet üzerinden güncel haberleri takip etmektedirler. Bunu sırası ile yüzde 27,9 ile spor gazeteleri izlemektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmı (%58,5) internet gazeteciliğini basılı yayın gazeteciliğine tercih etmemektedir. İnternet gazeteciliğini basılı yayın gazeteciliğine tercih eden öğrencilerin, tercih etme sebepleri incelendiği zaman %18,8'inin resim ve videolar (multimedia) için, %17,1'inin daha özgür olduğunu düşündüğü için, %15'inin ise daha güncel haber alabildiği için tercih ettikleri görülmektedir. İnternet gazeteciliğini tercih etme sebepleri arasında en az olan %2,5 ile "daha çok güvendiğim için" seçeneği olmuştur.

Basılı yayın gazeteciliğini tercih eden %41,9'luk öğrenci grubunun %28,8'inin kâğıttan okumayı sevdiği için basılı yayını tercih ettikleri anlaşılmıştır. Üniversite öğrencilerinin çok büyük bir çoğunluğu (%64,8) internet gazeteciliğinin basılı yayın gazeteciliğini bitiremeyeceğine inanmaktadır. Araştırma bulguları, üniversite öğrencilerinin ailesinin gelir düzeyi ile geleneksel gazete okuma arasında anlamlı bir ilişki olmadığını göstermektedir. Buna ek olarak öğrencilerin ailelerin gelir düzeyi ile internet gazetesi okuma arasında da anlamlı bir ilişki yoktur. Araştırma sonuçlarına göre internet gazeteciliğinde siyaset bölümünü okuyan üniversite öğrencilerinin %61,5'i basılı yayın gazetelerinde de siyaset sayfasını okumaktadır. Aynı şekilde spor bölümünü okuyanların %59,3'ü basılı gazetelerin spor bölümünü okumaktadır.

Yapılan araştırmada evinde internet bulunan üniversite öğrencilerin internet gazeteciliğini kullanmaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. İnternet gazeteciliğini kullananların %66,3'ünün evinde internet bağlantılı bilgisayar bulunmaktadır. Ayrıca, evinde internet bağlantısı olan üniversite öğrencilerinin günlük takip ettikleri gazete sayısının diğerlerine göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma bulgularına göre evde bulunan internet bağlantısı ile geleneksel gazete okuma arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

İnternet bağlantı ücretlerinin düşürülmesi daha çok ailenin evinde internet bağlantısının olmasına, dolayısıyla internet gazeteciliğinin daha fazla kullanılmasına sebep olabilir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin çoğu okumayı alışkanlık haline getirmediği için gazete okumamaktadır. Geleneksel gazetelere abonelik sisteminin özendirilmesi gazete takip etme oranlarını arttırabilir. Öğrencilerin en çok okudukları güncel ve spor sayfalarının sayısının artması, öğrencilerin gazeteye olan okuma arzularını arttırabilir. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu arama motorlarını kullanarak gazetelere erişmektedirler. Uygun kelimeler kullanarak arama motorlarında internet gazetelerinin öne çıkması sağlanarak kullanım oranları arttırabilir.

Ward'a (2010: 163) göre gazetecilikte güven en önemli kıstaslardan biri olmasına rağmen üniversite öğrencileri gazete tercihlerinde güveni göz ardı etmektedirler. Öğrenciler internet gazetelerinin genellikle güncel ve spor sayfalarını, evlerinden bağlanarak takip etmektedirler. Ortak kullanım alanlarında belirli noktalara sadece internet gazetelerine bağlanan küçük bilgisayarlar ya da dizüstü/tablet bilgisayarlar yerleştirilebilir. Bu sayede öğrenciler gün içinde internet gazetelerini okuyabilirler. Internet gazetelerinin okunma oranının da böylece artacağı söylenebilir.

Öğrencilerin internet gazetelerini geleneksel gazetelere tercih etmelerinin başlıca sebebi resim ve videolardır. İnternet gazetelerinin haberleri bol resim ve mümkünse videolarla zenginleştirilerek üniversite öğrencileri arasında daha fazla kullanım oranına ulaşılabileceği söylenebilir. Araştırmaya katılanların geleneksel gazeteleri internet gazetelerine tercih etmelerinin temel sebebi kâğıttan okumayı sevmeleridir. Belki de bu sebeple, öğrenciler internet gazeteciliğinin ne kadar gelişirse gelişsin, basılı yayın gazeteciliğini bitiremeyeceğine inanmaktadır.

Öğrencilerin ailesinin gelir düzeyi ile geleneksel gazete okuma oranı arasında anlamlı bir ilişki olmasına rağmen internet gazetesi okumaları arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu sebeple geleneksel gazeteler okunma oranını arttırmak için fiyatlarını iyi belirlemelidirler. İnternet gazetesi takip etmekle aile geliri arasında görünürde anlamlı bir ilişki olmasa da internete bağlanma oranı ile aile gelir düzeyi arasında bir ilişki vardır. İnternete bağlanan öğrencilerin çok büyük bir çoğunluğu internet gazetelerini de takip ettiğinden aile gelir düzeyi dolaylı olarak internet gazetesi okunma oranlarını etkilemektedir. Bu sebeple internet gazeteleri internet servis sağlayıcılarla birlikte promosyon anlaşması yaparak hem kullanıcıların daha ucuza internete bağlanmasını sağlayabilir, hemde kendi gazetelerinin açılış sayfası yapılıp, daha çok okunmasını sağlayabilirler.

Sonuç olarak, internet bağlantı ücretinin düşmesi, ortak kullanım noktalarına ücretsiz internet gazetesi okuma noktaları koyulması, internet gazetelerine abonelik sisteminin özendirilmesinin, internet gazetelerinin okunma oranlarını büyük ölçüde arttıracağı düşünülmektedir. Ayrıca, geleneksel gazetelerin ücretlerinin öğrencilerin alabileceği bir fiyat aralığında olması, gazetelerin abonelik sistemini özendirerek bu sisteme geçmesi ve gazetelerinde daha çok güncel ve spor sayfaları koyması, üniversite öğrencilerinin geleneksel gazeteleri okuma oranlarını büyük ölçüde arttıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ÇAKIR, H. (2007). "Geleneksel Gazetecilik Karşısında İnternet Gazeteciliği", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 22, 123- 149.

KARADUMAN, M. (2003). "İnternet ve Gazetecilik", Sevda Alankuş (ed), Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, IPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul.

KARADUMAN, M. (2003). "Haber Almada İnterneti Kullanma Alışkanlıkları", Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, sayı: 1.

KIRÇIL, A. G. ve Karagüler T. (2003). "Dijital Çağda İletişime Yeni Yaklaşım: Online Gazetecilik", Akademik Bilişim Konferansı, Çukurova Üniversitesi, Adana.

MEB, (2011). Gazetecilik, Gazeteciliğin Temel Kavramları, Ankara.

MEGGS, P.B, (1998). A History of Graphic Design, John Wileyand Sons, New York.

MURZAKULOVA, G., (2008). "Farklı Toplumlarda İnternet Gazeteciliği: Rusya ve Türkiye İnternet Gazetelerinin Karşılaştırmalı Çözümlenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

NEUBERGER, C. vd. (1998). "Online-the future of newspapers? Germany's dailies on the world wide web" Journal of Computer-Mediated Communication, Vol.4. No.1.

ONURSOY, S. (2001). "Online Haber Yayıncılığında Görsel Tasarım Boyutu: Haber Siteleri Örnekleri Üzerine Bir Uygulama", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

SCHULTZ, T. (1999). "Interactive Options in Online Journalism: A Content Analysis of 100 U.S. Newspapers", Journal of Computer-Mediated Communication, Vol:5(1) .

SOYTÜRK, T. (2008)., MediaCat Dijital, http://www.mertmedya.com/ index.php?option=com_content&task=view&id=5&Itemid=35.

TÜRK DİL KURUMU, (2012). "Gazetecilik sözlük anlamı", http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4ff34c32ede565.12373462.

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU, (2011). "Yazılı Medya İstatistikleri", Haber Bülteni, s. 1.

URHAN, B., KIZILCA İ. (2011). "Türkiye'de Kişilerin İnternet Kullanımları Ne Şekilde Değişiyor? İnternet Kullanıcıları Üzerine bir Değerlendirme", TEPAV, http://www.tepav.org.tr.

WAN-IFRA, (2011) "Dünya Basın Trendleri Raporu", Dünya Gazeteler Birliği, http://www.wan-ifra.org.

WARD, S. J. A. (2010). Global Journalism Ethics, Montreal :McGill-Queen's University Press.

WENDLAND, M. (2011). "Five Things Journalists Need To Know About The Net" http://www.poynter.org/content/ content_view.asp?id=4439, (04.05.2012).

ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA ÖĞRENCİ BİRİM MALİYETLERİNİN HESAPLANMASINDA MODERN BİR YÖNTEM

Metin YILMAZ,Öğr. Gör., Dumlupınar Üniversitesi, Gediz MYO, Kütahya, metinyilmaz@dpu.edu.tr

Ali COŞKUN,Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, İstanbul, alicoskun@fatih.edu.tr

ÖZET: Rekabetin hız kazandığı günümüz piyasasında doğru bilgiye ulaşmak işletmeler için her geçen gün daha fazla öneme sahip olmaktadır. Gün geçtikçe hızla büyüyen ve önemi artan özel öğretim kurumları için de maliyetlerini doğru olarak belirleyebilmek bu nedenden dolayı gittikçe önem kazanmaktadır. Bu çalışma, faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin, özel bir ortaöğretim kurumunda öğrenci maliyetlerinin daha doğru hesaplanabilmesine katkı yapıp yapamayacağını incelemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada Ankara'da bir ortaöğretim kurumu, model olarak seçilmiştir. Çalışmada görülmüştür ki, faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi ile geleneksel maliyet yöntemi maliyetleri arasında farklılıklar oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faaliyet tabanlı maliyetleme, Özel öğretim kurumu, Ortaöğretim, Maliyet, Faaliyet, Gider

A MODERN METHOD FOR CALCULATING UNIT COST PER STUDENT AT SECONDARY SCHOOLS

ABSTRACT: Access to appropriate and correct information is becoming more and more important for companies in today's market where competition has now become very strong. Therefore, identifying the costs correctly is getting more important for private education institutions which are rapidly growing and thus becoming increasingly important. This study aims to examine whether activity-based costing method would contribute to the calculation of student costs at a private secondary institution more accurately. A secondary school was chosen as the model for the purposes of the study. As a result of the study, it was found that there exist differences between the costs obtained as a result of activity-based costing system and traditional cost method.

Keywords: Activity-based Costing, Private Educational Institution, Secondary Education, Cost, Activity, Expense

GİRİŞ

Günümüz dünyasında yaşamakta olduğumuz siyasal, sosyal ve ekonomik krizler ile yoğun rekabet ortamı, işletmeleri varlıklarını sürdürebilmek için daha düşük maliyetlerle daha kaliteli mamulleri üretmek durumunda bırakmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için de fazla sermaye yatırımı gerektirmeyen, verimliliği ve üretkenliği arttırıcı yeni üretim teknolojileri geliştirmenin yollarını aramaktadırlar. Bu arayışlarda amaç gereksiz olanı ortadan kaldırarak üretim zamanını dolayısıyla maliyetleri azaltmak ve verimliliği arttırmaktır (Yükçü, 2000: 18).

Özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, mevcut maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemlerinin, mamul ve üretim teknolojilerindeki değişim ile uyum sağlama konusunda yetersiz kaldıkları vurgulanmaya başlanmıştır (Şakrak, 1997: 47). Genel olarak geleneksel maliyet muhasebesinin yetersizliği konusunda fikir birliği olmakla birlikte, hangi noktalarda yetersiz kalındığının tespiti de önemlidir. Bu açıdan bakıldığında, geleneksel maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemlerinin genellikle şu konularda eleştirildiği görülmektedir (Çabuk, 2003: 112–113);

- Yönetimin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması
- Üretim sürecini tam olarak yansıtmaması
- Performans ölçümünün yanlış ölçülere göre yapılması

- Sağladığı bilgilerin çok genel olması
- Kaynak (malzeme, işçilik, sermaye) tüketimini doğru olarak ölçmemesi veya kaynak maliyetlerini yüklemede gerçekçi olmaması
- Bilgi sağlamada çok geç kalması
- Sağladığı bilgilerin güvenilir olmaması
- Fazla stokları teşvik edici olması
- Gerçekçi olmayan maliyet dağıtımları yapması
- Geleceğe yönelik üretim planlama ve programlama için gerekli bilgileri sağlayamaması.

Hızla artan küresel rekabet ve teknolojik değişim, öncelikle işletme yönetimi yaklaşım ve uygulamalarında değişim gereğini ortaya çıkarmıştır. Yönetim karar süreçlerinde temel dayanak olan muhasebe yönteminde yeni arayışlar da bu gelişmelerin doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu değişim ve paralelinde gelişen yaklaşımlar, işletmelerin maliyet ve yönetim muhasebesi yöntemleri için, değişimlerin ortaya çıkardığı gereksinmeleri karşılayacak bir uyumlaştırma sürecini zorunlu kılmaktadır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 7).

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİ

Günümüzde kısa sürede, yüksek kalitede ve daha çeşitli mamuller üretebilen işletmeler rakipleri ile rekabet edebilmekte, karlılıklarını artırabilmektedirler. İleri üretim teknolojilerinin ve sermaye yoğun üretim anlayışının bilgi yoğun üretim anlayışına dönüşmesi neticesinde, işletmelerde birçok yeni faaliyet ortaya çıkmıştır (Karacan ve Aslanoğlu, 2005: 18). Bu durum, mamullerin maliyet yapısını değiştirmiş olup direkt maliyet unsurlarının üretim maliyetindeki payını azaltmıştır (Garrison ve Noreen, 1997: 181). Maliyetlerin değişen yapıları, muhasebecileri yeni maliyet teknikleri geliştirmeye zorlamıştır. Faaliyet ortamındaki iki önemli değişiklik sonucunda yöneticiler, maliyetlerle ilgili olarak ürün hayat döngüsünü gözden geçirmenin gerekli olduğunun farkına varmışlardır. Bu değişiklilerden birincisi, birçok işletmenin maliyet yapısı otomasyondan dolayı değişime uğraması ve kısa dönemde daha fazla sabit maliyet doğmaya başlamış olmasıdır. İkinci değişiklik, ürün hayat döngüsünün kısalmasından dolayı, yeni ürünleri piyasaya hızlı şekilde ulaştırmanın öneminin artmasıdır (Coşkun, 2002: 25).

Küresel rekabet ortamında işletmelerin faaliyetlerine devam edebilmeleri; en az maliyetle mümkün olan en yüksek kalitedeki mamul ve hizmetleri üretebilmelerine, müşteri ihtiyaçlarına anında cevap verebilmelerine, sermaye yatırımlarını en verimli alanlara yönlendirebilmelerine, etkili bir maliyet ve yönetim politikasına sahip olmasına bağlıdır (Dursun, 2002: 56).
Bilindiği gibi mamul maliyetleri direkt hammadde, direkt işçilik ve genel üretim giderlerinden oluşmaktadır. Direkt hammadde ve direkt işçilik maliyetlerinin üretilen mamullere yüklenmesinde fazla bir sorunla karşılaşılmamakta fakat genel üretim giderlerinin mamullere yüklenmesinde sorunlarla karşılaşılmaktadır (Alkan, 2005: 39).

Faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM) yöntemi, ürünlerin işletmenin kaynaklarını faaliyetler bazında tükettiği, dolayısıyla dolaylı giderlerin faaliyetler bazında sınıflandırılması gerektiği anlayışı ile hareket eden ve ürün ile dolaylı giderler arasında sadece üretim hacmine bağlı olmaksızın çeşitli seviyelerde doğrusal ilişki kuran bir maliyet ve yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır (Öker, 2003: 32).

FTM yönteminde dolaylı maliyetler, maliyet objelerine daha gerçekçi bir şekilde dağıtılmakta, böylece yöneticilerin maliyet bilgilerinden daha etkin bir şekilde yararlanmaları sağlanmaktadır. FTM yöntemi, mamul maliyetlerinin

hesaplanmasında kullanılmakla birlikte, müşteri kârlılığı analizi, imal edilebilirlilik analizi, fiyatlandırma, mamul ve süreç analizi, değer analizi ve performans ölçümü amacı ile de kullanılmaktadır (Coşkun ve Güngörmüş, 2008: 219) Geleneksel yaklaşımda genel üretim giderlerinin mamullere yüklenmesi genelde üç aşamalı bir sürece dayandırılır ve son aşamada bu maliyetlerin esas üretim yerlerinde mamullere yüklenmesi için, direkt işçilik saatleri, makine saatleri ve kullanılan direkt madde tutarları gibi çıktı (üretim) hacmine dayalı anahtarlar kullanılır ve bu anahtarlar maliyetlerin mamullere yüklenmesinde temel ölçüleri oluştururlar (Alkan, 2005: 41). FTM yönteminde ise maliyetleme sürecindeki yoğunlaşma faaliyetler üzerinde kendini gösterir. Buna göre maliyetler, söz konusu mamullerin imalat sürecinde gerektirdiği faaliyetlere yüklenir. Dolayısıyla, FTM yönteminde çıktı aşamasındaki dağıtım anahtarları, gerçekleştirilen faaliyetlerden oluşur. Buradan hareketle FTM yönteminin gerekliliği, geleneksel yöntemdeki maliyetlerin mamullere yüklenmesi için kullanılan, hacim tabanlı anahtarlar nedeniyle ortaya çıkan yanlışlıkların giderilebilmesi temel amacına dayanmaktadır (Kurşunel vd., 2007: 4-5). Tablo 1'de geleneksel maliyet yöntemi ile faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi kıyaslanmıştır.

Tablo 1: Geleneksel Maliyet Yöntemi ve Faaliyete Tabanlı Maliyet Yönteminin Karşılaştırılması

Dağıtım Anahtarı	Geleneksel Maliyet Yöntemi	Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemi
1. Kullanılan kaynakları etkileyen faktörler	Yalnızca üretim hacmi	Harekete geçirme sayısı veya üretim siparişleri sayısı gibi birkaç faktör
2. Maliyet havuzları sayısı	Bir	Kaynakların kullanımını etkileyen her bir faktör için bir adet olmak üzere çok sayıda
3. Maliyet dağıtım anahtarları sayısı	Bir	Her bir maliyet havuzu için bir adet olmak üzere çok sayıda
4. Ürünlerin nasıl maliyetlendirildiği	Maliyet dağıtım anahtarı olarak üretim hacminin kullanılması	Maliyet dağıtım anahtarlarının her birinin ilgili maliyet havuzu için kullanılması

Kaynak: Karcıoğlu, 2000: 155

Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Yapısı

FTM yöntemi, maliyetleri ilk olarak faaliyetlere, daha sonra mamullere yükleyen bir yöntemdir (Alkan, 2005: 45). FTM yönteminde temel olarak iki aşamadan söz edilebilir. İlk aşama işletmedeki tüm üretim faaliyetlerini amaca uygun olacak bir şekilde (ürün bazında, müşteri bazında, vb.) belirlemek ve bu faaliyetleri ortak faaliyet havuzlarında topladıktan sonra bu faaliyetlerin maliyetlerini belirlemektir. Faaliyetlerin maliyetleri belirlendikten sonra ikinci aşama bu maliyetlerin ürünlere aktarılması aşamasıdır (Öker, 2003: 36).

FTM yönteminin tasarlanması işletmeden işletmeye farklılıklar gösterse de genelde 5 adımdan oluşmaktadır. Bunlar (Öker, 2003: 37);

- Faaliyetlerin belirlenmesi
- Faaliyetlerin gruplandırılması
- Genel üretim giderlerinin faaliyetlere göre yeniden dağıtımı

- Maliyetlerin ürünlere aktarımı için uygun maliyet anahtarlarının seçimi
- Faaliyet maliyetlerinin ürünlere yüklenmesi

Faaliyet Tabanlı Maliyet Yönteminin Yararları

FTM yöntemi, stratejik amaçlar için geliştirilmiş bir maliyet yöntemi olup, müşteri kârlılık analizleri, ürün kârlılık analizleri ve mamul ve hizmet fiyatlandırması, iç performans ölçümü ve maliyet yönetimi konularında yöneticilere stratejik kararlar içi doğru veri sağlamaktadır. Böylece bu yöntemin uygulanması sonucunda elde edilen veriler, işletmenin herhangi bir kârlılığı olmayan müşterilerden veya ürünlerden vazgeçerek kârlılığı yüksek müşteri ve ürün gruplarına yönlendirilmesini sağlamaktadır.
FTM yönteminin yararları söyle sıralanabilir (Özcan vd., 2003);

- Mamul ve hizmet maliyetlerinin daha doğru bir şekilde nicelik olarak ölçülmesini sağlar,
- Genel üretim giderlerinin sebeplerinin anlaşılmasını sağlar,
- Maliyetlerin ortaya çıkma sebeplerinin belirlenmesine yardımcı olur,
- Maliyet belirleyicilerinin neler olduğunun açıklanmasına yardımcı olur.

Hizmet Üretim Maliyeti Ve Özellikleri

Bir kısım işletmeler bir mamul değil, bir hizmet üretmek için kurulurlar; örneğin, bir hastanenin uğraş konusu teşhis ve tedavi hizmeti vermektir. Yaptıkları üretimden dolayı, bu tür işletmelere hizmet işletmesi adı verilir (Büyükmirza, 2007: 114). Üretim faktörlerinden yararlanılmasına karşın fiziki bir mal üretmemekle birlikte, eylemleri sonunda insanların gereksinimini karşılayan işletmeler hizmet işletmesi olarak anılır. Hizmet işletmelerinde, hizmet üretimi ve pazarlaması yapılır (Erdoğan, 1995: 274).
Hizmet işletmeleri konaklama, finans piyasa, eğlence, eğitim, sağlık gibi alanlarda hizmet üretmek ve satmak amacıyla faaliyet gösteren işletmelerdir. Bu tür işletmeler ticaret işletmelerinin aksine belli bir mal ya da mal grubunun alımı satımı yerine, gereksinme sahiplerine hizmet satarlar. Hizmet, fayda sağlayan faaliyettir ve sonuçta bir üretim sürecinin çıktısıdır (Şakrak, 1998: 20).

Başlangıçta mal üreten işletmeler için kullanılmak üzere tasarlanan ve üretim işletmeleri tarafından kullanılan Faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi yararları nedeniyle hizmet üreten işletmeler tarafından da geniş kabul görerek uygulanmaya başlanmıştır (Cooper ve Kaplan, 1991: 372).

ÖZEL ÖĞRETİM KURUMLARI

Ülkemizdeki özel öğretim kurumları, Özel Öğretim Kurumları Kanununun kapsamındadır. Her derece ve türdeki özel öğretim kurumlarının açılış ve işleyişiyle ilgili usul ve esaslar ise Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği ile belirlenmiştir.

Eğitim kurumları, Özel Öğretim Kurumları Kanunu 2. madde ile okul öncesi
eğitim, ilköğretim, ortaöğretim, özel eğitim okulları ile çeşitli kursları, uzaktan öğretim yapan kuruluşları, dershaneleri, motorlu taşıt sürücüleri kursları, hizmet içi eğitim merkezleri, öğrenci etüt eğitim merkezleri, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ile benzeri özel öğretim kurumlar gibi çeşitlere ayrılmıştır.

Özel Öğretim Kurumlarında Muhasebe Süreci

Özel öğretim kurumlarında muhasebe bilgi sisteminin kurulmasında ve muhasebe politikalarının oluşturulmasında muhasebenin temel kavramları esas alınmaktadır.

Özel öğretim kurumlarında satılan hizmet maliyetlerini oluşturan ve 740 HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HESABI'nda izlenen çeşitli giderler ile ilgili alt hesaplara ilişkin bir düzenleme Tablo 2'de belirtildiği gibi yapılabilir.

Tablo 2: Özel Öğretim Kurumları Örnek Hizmet Üretim Gider Hesapları

HESAP KODU	HESAP ADI
740	HİZMET ÜRETİM MALİYETİ HS.
740.01	İŞÇİ ÜCRET ve GİDERLERİ HS.
740.02	ÖĞRETMEN ÜCRET GİDERLERİ HS.
740.03	DIŞARIDAN SAĞLANAN FAYDA ve HİZMETLER HS.
740.04	ÇEŞİTLİ GİDERLER HS.
740.05	VERGİ RESİM HARÇLAR HS.
740.06	AMORTİSMANLAR ve TÜKENME PAYLARI HS.
740.07	FİNANSMAN GİDERLERİ HS.
740.08	ÖZEL MALİYETLER HS.
741	HİZMET ÜRETİM MALİYETİ YANSITMA HS.
741.01	İŞÇİ ÜCRET ve GİDERLERİ YANSITMA HS.
740.02	ÖĞRETMEN ÜCRET GİDERLERİ YANSITMA HS.
……	……..

Tablo'da tekdüzen muhasebe hesap planı 7/B seçeneği hesaplarına göre yapılan düzenlemede "Memur Ücret ve Giderleri Hesabı" yerine "Öğretmen Ücret ve Giderleri Hesabı"na yer verilmiştir. Özel öğretim kurumlarında öğretmen ücretlerinin önemli bir yer tutması, gider kontrolünün sağlanması açısından büyük önem taşır. Bu nedenle uygulamada bu yönde bir izlemenin yapılması son derece yararlı olacaktır.

FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİNİN UYGULANMASI

Çalışmanın bu bölümünde, Ankara ilinde faaliyet gösteren özel bir öğretim kurumunun 2006–2007 eğitim yılında, ortaöğrenim kısmına ait Lise1 (L–1), Lise2 (L–2), Lise3 (L–3) şube maliyetlerinin daha doğru hesaplanabilmesine, faaliyet tabanlı maliyet yönteminin katkı yapıp yapamayacağının araştırılmasına yönelik bir uygulamaya yer verilmiştir.

Özel öğretim kurumunun maliyetlerini hesaplayabilmek için gerekli olan bilgiler Tablo 3'te ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Tabloda ayrıca özel öğretim kurumunun şubelere göre dağılımı verilmiş ve şubelerdeki öğrenci sayıları ile yıllık liste kayıt fiyatı belirtilmiştir.

Tablo 3: Özel Öğretim Kurumu İle İlgili Bilgiler

Maliyet analizi yapılacak bölümler	Lise 1. Sınıflar (L–1)
	Lise 2. Sınıflar (L–2)
	Lise 3. Sınıflar (L–3)
Hizmet satış fiyatı	Lise 1. Sınıflar: ₺8.400
	Lise 2. Sınıflar: ₺8.400
	Lise 3. Sınıflar: ₺8.400
Süre	Lise 1. Sınıflar: 1 yıl
	Lise 2. Sınıflar: 1 yıl
	Lise 3. Sınıflar: 1 yıl
Öğrenci sayısı	Lise 1. Sınıflar: 167 öğrenci
	Lise 2. Sınıflar: 235 öğrenci
	Lise 3. Sınıflar: 128 öğrenci
	Toplam: 530 öğrenci

Tablo 4'te ise eğitim kurumuna ait hizmet üretim maliyetleri gösterilmiştir.

Tablo 4: Öğretim Kurumu Hizmet Üretim Maliyetleri

HİZMET ÜRETİM MALİYETLERİ	**GİDER TUTARLARI (₺)**
1- İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ	-
2- ÜCRETLER	1.794.417
Personel Ücretleri	1.107.296
Ücret Kesintileri	496.200
Sosyal Yardım	81.640
Tazminatlar	109.281
3- TAŞERON GİDERLERİ	976.036
Yemek Giderleri	490.411
Servis Giderleri	485.625
4- DİĞER EĞİTİM GİDERLERİ	279.442
Rehberlik Giderleri	109.466
Dergi Doküman Giderleri	23.397
Olimpiyat Giderleri	25.500
Seminer Zümre Giderleri	7.360
Mezuniyet Giderleri	8.147
Eğitim Organizasyonlar	34.282
Diğer Eğitim Giderleri	7.500
Sosyal Kültürel Kulüp Faaliyetleri	36.000
Kırtasiye Giderleri	27.790
5- DIŞARDAN SAĞLANAN FAYDA ve HİZMETLER	226.915
Elektrik Su Yakıt Temizlik Giderleri	151.618
Haberleşme Giderleri	28.565

Bakım Onarım Giderleri	38.732
Danışmanlık Hizmetleri Giderleri	8.000
6- ÇEŞİTLİ GİDERLER	25.070
Yolluk Ve Seyahat Giderleri	20.270
Mahkeme Ve Noter Giderleri	4.300
Öz-Öğret Der Giderleri	500
7- VERGİ RESİM ve HARÇLAR	2.035
MTV Giderleri	915
Harçlar Resimler	1.120
8- AMORTİSMAN ve TÜKENME PAYLARI	65.000
TOPLAM GİDER	**3.368.915**

Geleneksel Maliyet Yönteminde Öğrenci Maliyetinin Hesaplaması

Eğitim kurumda okuyan toplam 530 öğrenciden birim satış fiyatı olan ₺8.400 üzerinden hesaplama yapıldığında normalde ₺4.452.000 öğrenci geliri elde edilmesi gerekmektedir. Fakat erken kayıt olanakları, bursluluk, başarı indirimleri gibi etkenlerden dolayı çalışma yapılan eğitim yılında ₺3.721.133 öğrenci gelir elde edilmiştir. Eğitim kurumunun toplam yıllık gideri ₺3.368.915 olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ₺352.218 kâr elde edilmiştir. Geleneksel maliyet yöntemine göre, öğrenci birim maliyetleri hesaplanırken, dağıtım anahtarı olarak öğrenci sayısı kullanılmıştır. Buna göre öğrenci başına gelir ve giderler hesaplanarak Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Geleneksel Maliyet Yönteminde Öğrenci Maliyetleri

	Bir Öğrencinin Birim Tutarları (₺)	Öğrenci sayısı			Şubelerin Toplam Tutarları (₺)			Genel Toplam (₺)
		L–1	L–2	L–3	L–1	L–2	L–3	L–1, L–2, L–3
Öğrenci-Şube Geliri	7.021	167	235	128	1.172.507	1.649.935	898.688	3.721.133
Öğrenci - Şube Gideri	6.356	167	235	128	1.061.452	1.493.660	813.568	3.368.680 (*)
Öğrenci - Şube Kârları	665	167	235	128	111.055	156.275	85.120	352.453

(*) Toplam gider olan ₺3.368.915 bu tabloda ₺3.368.680 olarak belirtilmiştir. Bu fark hesaplamalarda ondalık kısımların dikkate alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Özel öğretim kurumunda faaliyet tabanlı maliyet yönteminin uygulanabilmesi için ilk olarak eğitim kurumunun faaliyetleri belirlenmiş ve bu faaliyetlerin oluşturduğu faaliyet havuzları oluşturulmuştur. Bu faaliyetler ve faaliyet havuzları Tablo 6'da belirtilmiştir. Bu faaliyetler çalışmada "F" harfi ile tanımlanmıştır.

Tablo 6: Faaliyetler ve Faaliyet Havuzları

FAALİYET HAVUZLARI	FAALİYETLER		
F–1 Kayıt İşlemleri	— Kayıt kabul ofisine veli ve öğrencinin gelmesi — İlk defa okula kayıt yaptıracak öğrencinin sınıfına göre L–1, L–2 veya L–3 Müdür Yardımcısı ile görüştürülmesi — Müdür Yardımcısının öğrenciyi sınav yapması — Öğrencinin sınav sonucunun bilgi işlem tarafından ölçme değerlendirmeye tabii tutulması — Sınav sonucuna göre öğrenci ile müdür yardımcısının durumu değerlendirmesi (Sınavda başarısız olan öğrenciler okula kayıt yaptıramamaktadır) — Kayıt yaptırmaya hak kazanan öğrencilerden kayıt yaptırmak isteyenlerin muhasebe bölümüne giderek muhasebe kaydını yaptırması — Muhasebe kayıt işlemlerinin tamamlayan öğrencinin Büro Bölümüne kayıt evraklarıyla başvurup okul kaydını yaptırması — Kayıtlı olan Lise 1 ve Lise 2 öğrencilerinin kayıtlarını yenilemek için muhasebe kayıt işlemlerini yaptırması		
F–2 Öğretmen Rehberlik	— Eğitim dönemi öncesinde öğretmenlerin eğitime alınması — Bu eğitim sonunda gerekli görülen şube öğretmenlerin yurt içi ve yurt dışı eğitim, kurs ve konferanslara gönderilerek yetiştirilmesi — Eğitim sonrasında şube öğretmenlerinin zümre çalışmaları yapması — Zümre sonrasında zümre raporunun oluşturularak alınan zümre kararlarının rapor haline getirilerek okul yönetimine sunulması — Şube öğretmenlerinin aylık zümre çalışması yapmaları ve eğitim dönemi başında alınan kararların kontrol edilmesi ve raporlanması — İngilizce öğretmenlerinin dil eğitiminin geliştirilmesi ve öğretilme teknikleri için yurtdışına eğitime gönderilmeleri		
F–3 Yeni Kayıt Öğrencilerin Okula Oryantasyonu	— Yeni kayıt öğrencilerin eğitim dönemi öncesinde şubelere ayrılarak derslerin anlatılması — Bu dersler neticesinde öğrencilerin sınava tabi tutulması ve değerlendirilmesi — Sınav sonuçlarına göre öğrencilerin uygun sınıflara yerleştirilmeleri — Öğrencilere sosyal etkinlikler düzenlenerek ve anket çalışmaları yapılarak tanıma amaçlı faaliyetler yapılması		
F-4 Eğitim	L–1	L–2	L–3

	— Edebiyat — Tarih — Coğrafya — Matematik — Fizik — Kimya — Biyoloji — İngilizce — Fransızca — Beden — Din — Rehberlik	— Matematik — Fizik — Kimya — Biyoloji — İngilizce — Fransızca — Beden — Sağlık — Milli Güvenlik — Geometri — Proje — Rehberlik	— Matematik — Fizik — Kimya — Biyoloji — İngilizce — Beden — Rehberlik — Geometri — Felsefe — Edebiyat — Din — Rehberlik
	Derslerin verilmesi ve ölçme değerlendirme işlemlerin yapılması faaliyetleri		
F–5 Olimpiyat ve Proje Çalışmaları	— Ulusal olimpiyat çalışmaları — Uluslararası olimpiyat çalışmaları — Ulusal proje çalışmaları		
F–6 Yaz Okulu	— L–3 Öğrencilerine ÖSS hazırlık çalışmaları — L–2 Öğrencilerine Yaz Okulu Eğitimi — Sosyal faaliyet ve geziler düzenlenmesi		
F–7 Kulüp Faaliyetleri ve Sosyal Grup Çalışmaları	— Kulüplerin düzenlediği; — Resim Çalışmaları — Müzik Çalışmaları — Sportif Kurslar — Tiyatro Çalışmaları — Dergi-Gazete Çalışmaları — Sosyal Grup Çalışmaları — Öğrencilerin kişisel özelliklerine göre onlara farklı özellikler kazandırılması için açılan; — Hızlı okuma çalışma grubu oluşturulması — Hafıza teknikleri çalışma grubu oluşturulması		
F–8 Veli Toplantıları	— Velilerin toplantıya davet edilmesi — Velilerle yapılan sınıf ve birim toplantıları — Velilere SMS yoluyla bilgi verilmesi — Sınav sonuçlarının postalanması		
F–9 Dil ve Bilgisayar Çalışmaları	— Öğrencilerin uluslar arası dil yeterlilik sertifika programlarının sınavlarına hazırlık ve sınavlara katılması — Sınavlara hazırlık aşamasında yurtdışından öğretmen (Native Speaker) getirilmesi — Öğrencilerin uluslararası kuruluşlardan uzaktan dil eğitimi almaları — Avrupa Bilgisayar Yetkinlik Sertifikası (ECDL European Computer Driving Licence) dünyanın önde gelen bilgisayar kullanım yetkinliği sertifikası için hazırlık ve sınavlara katılım		
F–10 Sağlık Hizmetleri	— Öğrenci ve çalışanlar için sağlık hizmetlerinin sunulması		

F–11 Yemek ve Ulaşım Hizmetleri	— Öğrenci ve kurum çalışanlarına öğle yemeği hizmetini sunulması — Öğrencilerin okula gidip gelmelerini temin etmek için servis (ulaşım) hizmetinin sunulması
F–12 Rehberlik Hizmetleri	— Psikolojik rehberlik seminerleri — Anne- Baba rehberlik seminerleri — Kişilik testlerinin uygulanması — Kişilik testlerinin temin edilmesi ve raporlanması çalışmaları — Problemli öğrencilerle Psikolojik Rehberlik servisinin görüşmesi — Başarı-Motivasyon seminerleri — Yabancı dil seminerleri — Ölçme değerlendirmelerin yapılması — ÖSS seminerleri
F–13 Okul Yönetimi, Muhasebe, Büro Temizlik, Ulaşım ve Güvenlik Hizmetleri	— Okul yönetiminin yapılması — Kurumun iç temizlik işleri ve okul çevresinin temizliğinin yapılması — Kurumun iç ve dış bölümlerinin güvenliğinin sağlanması — Kurumun kendi bünyesinde ulaşım hizmetlerinin yapılması — Kurumun telefon ve karşılama hizmetlerinin yapılması — Kurumun resmi işlemlerinin yürütülebilmesi için evrak takibinin ve muhasebenin tutulması — Kurumun Milli Eğitim Müdürlüğü ile olan resmi işlerinin yürütülmesi
F–14 Mezuniyet	— Öğrencilerin Muhasebe Bölümü ve Büro — Bölümünden çıkış işlemlerinin yapılması — Mezuniyet gecesinin düzenlenmesi (yemek vb. faaliyetler dâhil)
F-15 Tadilat ve Tamirat	— Sınıfların ve bina iç ve dış çevresinin tadilat ve tamiratlarının yapılması — Makine, araç-gereçlerin bakım ve onarımlarının yapılması — Eğitim araç ve gereçlerinin bakım ve onarımlarının yapılması

Faaliyetler belirlendikten sonra maliyet sürücüleri ve maliyet sürücü miktarları belirlenerek birinci dağıtım yapılmıştır. Daha sonra öğretim kurumunun tamamını ilgilendirdikleri için F-13 ve F-15 bölümündeki giderler ikinci dağıtım yapılarak diğer bölümlere dağıtılmıştır. İkinci dağıtım yapıldıktan sonra maliyet objelerinin maliyetlerini belirlemek için uygun maliyet sürücüleri belirlendikten sonra üçüncü dağıtım gerçekleştirilir. Yapılan bu dağıtım neticesinde maliyet objelerinin oluşan maliyetleri Tablo 7'de gösterilmiştir;

Tablo 7: Faaliyet Giderlerinin Maliyet Objelerine Yüklenmesi

Faaliyet Merkezleri	Yükleme Oranları/ Faaliyet dağıtım anahtarları	L-1 Maliyetleri		L-2 Maliyetleri		L-3 Maliyetleri	
		Öğr. Sayısı *Yükleme Oranı	Maliyet (₺)	Öğr. Sayısı * Yükleme Oranı	Maliyet (₺)	Öğr. Sayısı * Yükleme Oranı	Maliyet (₺)
F–1 Kayıt İşlemleri	₺187,6 /yeni kayıt öğrenci sayısı (*)	167 *187,6	31.335	38 * 187,6	7.130	15 * 187,6	2.815
F–2 Öğretmen	₺1.860,2	14 * 1.860,2	26.043	19 *	35.345	12 *	22.323

Rehberlik	/öğretmen sayısı			1.860,2		1.860,2	
F–3 Yeni Kayıt Öğrencilerin Okula Oryantasyonu	₺346,1 /Lise 1. sınıf öğrenci sayısı	167 *346,1	57.799	-	-	-	-
F–4 Eğitim Hizmetleri	₺/3.274,9 öğrenci sayısı	167 *3.274.9	546.921	235 * 3.274.9	769.619	128 * 3.274.9	419.197
F–5 Olimpiyat ve Proje Çalışmaları	₺4.241,64 /olimpiyata katılan öğrenci sayısı	-	-	25 * 4.241,64	106.041	-	-
F–6 Yaz Okulu	₺263,3 /Yaz okuluna katılan öğrenci sayısı	-	-	200 * 263,3	57.946	128 * 263,3	28.446
F–7 Kulüp Faaliyetleri ve Sosyal Grup Çalışmaları	₺243,9 /Kulüp faaliyetlerine katılan öğrenci sayısı	70 * 243,9	17.073	230 * 243,9	56.102	-	-
F–8 Veli Toplantıları	₺3.007,6 /veli toplantı sayısı	6 * 3.007,6	18.046	8 * 3.007,6	24.061	4 * 3.007,6	12.031
F–9 Dil ve Bilgisayar Çalışmaları	₺111,4 /Dil ve bilgisayar çalışmalarına katılan öğrenci sayısı	167 * 111,4	18.613	-	-	-	-
F–10 Sağlık Hizmetleri	₺63,2 /öğrenci sayısı	167 * 63,2	10.564	235 * 63,2	14.865	128 * 63,2	8.097
F-11 Yemek ve Ulaşım Hizmetleri	₺1.841,5 /öğrenci sayısı	167 * 1.841,5	307.544	235 * 1.841,5	432.770	128 * 1.841,5	235.722
F–12 Rehberlik Hizmetleri	₺160,2 /öğrenci sayısı	167 * 160,2	26.769	235 * 160,2	37.669	128 * 160,2	20.518
F–14 Mezuniyet	₺138,8 /mezun olacak öğrenci sayısı	-	-	-	-	128 * 138,8	17.773
TOPLAM MALİYET (₺)		1.060.707		1.541.547		766.922	
Birim Öğrenci Maliyeti (₺) (Toplam Maliyet/Öğrenci Sayısı)		1.060.707 /167= **6.351**		1.541.547 /235= **6.560**		766.922/128=	**5.991**

(*)Yükleme Oranının Hesaplanması: ₺41.280 (I. ve II. dağıtım sonucu F–1 Kayıt İşlemleri'ne dağıtılmış toplam gider) / 220 yeni kayıt öğrenci sayısı= 187,64 YTL/ yeni kayıt öğrenci. Diğer faaliyetlere ait yükleme oranları da bu şekilde hesaplanmıştır.

Geleneksel maliyet yöntemi ve faaliyet tabanlı maliyet yöntemine göre hesaplanan eğitim kurumunun hizmet maliyetini sonuçları karşılaştırılarak farklılıklar tespit edilmiştir. Sonuçlar Tablo 8'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 8: Geleneksel Maliyet Yöntemi ve Faaliyet Tabanlı Maliyet Yöntemine Göre Hizmet Maliyetinin Karşılaştırılması

YÖNTEM	FAALİYET MERKEZLERİ		
	LİSE 1	LİSE 2	LİSE 3
Geleneksel Maliyet Yöntemi	₺6.356/öğrenci	₺6.356/öğrenci	₺6.356/öğrenci
Faaliyet Tabanlı Maliyet Yöntemi	₺6.351/öğrenci	₺6.560/öğrenci	₺5.991/öğrenci
FARK	₺5/öğrenci	(₺204/öğrenci)	₺365/öğrenci

Tablo 8'de de görüleceği üzeri her iki yöntemin sonuçları birbirinden farklıdır. Geleneksel maliyet yöntemine göre her bir faaliyet merkezine ait hizmet maliyetleri ₺6.356 olarak her öğrenci için eşit dağıtılmıştır. Faaliyet tabanlı maliyet yöntemi ise bu maliyetleri faaliyet merkezlerine uygun dağıtım anahtarları ile dağıtmıştır. Lise1'e ₺6.351/öğrenci, Lise2'ye ₺6.560/öğrenci ve Lise3'e ₺5.991/öğrenci oranında bir maliyet yüklenmiştir. Aradaki fiyat farkları ile öğrenci sayıları çarpıldığında Lise 1. sınıfların maliyetlerinin geleneksel yöntemi ile FTM yöntemi ile ₺835 daha az maliyet olduğu (167 öğrenci*₺5) tespit edilmiştir. Lise 2. sınıfların maliyetlerin de ise geleneksel maliyet yöntemi ile FTM yöntemine göre hesaplanan maliyetler arasında ₺47.940'lik (235 öğrenci*₺204) daha fazla maliyet olduğu görülmüştür. Lise 3. sınıfların maliyetlerinde ise geleneksel maliyet yöntemi ile FTM yöntemine göre hesaplanan maliyetler arasında ₺46.720'lik (128 öğrenci*₺365) daha az maliyet olduğu görülmüştür

FTM yönteminin amacı gerçek maliyetlere ulaşmaktır. Nitekim çıkan sonuçlarda da kimi faaliyet merkezlerinin maliyeti düşük çıkarken kimide yüksek çıkmıştır. FTM yöntemi hizmet üretim maliyetlerini hesaplamanın yanı sıra işletme faaliyetlerinin de sistemli olarak analiz edebilmesine olanak sağlamaktadır. Bu nedenden dolayı işletme geleneksel maliyetleme yöntemini uygulamakla, faaliyetlere hatalı tutarlarda maliyet yüklemiş olacağından; söz konusu faaliyetlerle ilgili olarak alacağı kararlarda gerçeğe yakın sonuçların ortaya çıkma olasılığı düşük olacaktır.

SONUÇ

Bu güne kadar farklı hizmet işletmeleri için FTM yöntemi model geliştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışma ise özel bir öğretim kurumunda FTM yönteminin uygulanabilirliği araştırılmış ve bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Eğitim alanında aktif olarak faaliyet göstermekte olan özel bir öğretim kurumunun uygulamış olduğu geleneksel maliyet yöntemi ile FTM yöntemi arasında fark olup olmadığı çalışmanın temelini oluşturmuştur. Eğitim kurumlarında kapsamlı bir maliyet hesaplama modelinin bulunmaması, incelenen birimlerin iç içe girmiş olması gerekli verilerin elde edilmesinde bir takım zorluklar yaşanmasına sebep olmuştur.

Özel öğretim kurumlarında kayıt yaptıracak öğrenciler kurum tarafından ilan edilen yıllık eğitim öğretim ücreti üzerinden yapılan belli orandaki iskonto ile kayıtlarını yaptırabilmektedirler. Çalışmanın sonucunda elde edilen verilerden de görüleceği gibi; gerçek verileri esas alınan eğitim kurumu her şube için ilan ettiği fiyatlar üzerinden aynı oranda iskonto uygulaması yapmaktadır. Hâlbuki Lise 2. sınıf öğrencilere daha fazla yatırım yapılmaktadır. Özel öğretim kurumunun ağırlık verdiği faaliyetler genel olarak Lise 2. sınıf öğrencileri için gerçekleşmektedir. Lise1. sınıf öğrenci yeni gelmiş olması, Lise 3. sınıf öğrencinin de mezuniyet konumunda olması nedeniyle ağırlıklı olarak verilen hizmetlerin dışında tutulmaktadırlar. Çalışmanın ortaya koyduğu bu sonuca göre özel eğitim kurumunun Lise 2. sınıflarına kayıt yaptıran öğrencilerine uyguladığı iskonto oranının Lise 1. ve Lise 3. sınıflara kayıt yaptıran öğrencilerin iskontolarına göre daha düşük oranda yapılması uygun olacaktır. Buradan hareketle özel öğretim kurumlarının ilan ettikleri yıllık eğitim ücreti üzerinden Lise1, Lise 2 ve Lise 3. sınıflar için farklı iskonto oranları uygulamaları kârlılıklarını tutarlı hale getirmeleri açısından son derece yararlı olacaktır.

Özel öğretim kurumlarında öğrencilerin Lise1, Lise2 ve Lise3. sınıfı aynı kurumda bitirmeleri gibi bir zorunluluk yoktur. Öğrenciler bulundukları sınıftan özel eğitim kurumu ile ilişkilerini kesip rakip eğitim kurumlarına geçiş yapabilmektedir. Bu geçişler ailelerin ödeme güçlükleri, rakip eğitim kurumlarının eğitim kalitesinin yüksekliği gibi nedenlere dayalı olarak yapılabilmektedir. Bu nedenle şubeler arasında sayı farklılıkları oluşmaktadır. Özel öğretim kurumlarının yöneticilerinin bu farklılıkları en az seviyeye indirmeleri gerekmektedir. Şubelerdeki öğrenci sayıları arasında bu farklılıkların giderilmesi şubeler arasında daha istikrarlı bir kârlılığın sağlanması açısından önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, FTM yönteminin özel öğretim kurumlarında uygulaması zaman alıcı ve maliyetli bir süreçtir. Hesaplamasının vakit alıcı olmasına karşın artan rekabet ortamında özel öğretim kurumlarının maliyetlerini geleneksel maliyet yöntemine göre FTM yöntemi ile daha iyi hesaplayıp rakipleriyle rekabet edebilmelerini sağlamaları gerekmektedir. Farklı eğitim hizmetleri sunan özel öğretim kurumlarının fayda maliyet analizlerinin sonuçları izin verdiği sürece daha doğru maliyet verilerine ulaşabilmek için FTM yöntemini uygulamaya başlamaları yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

ALKAN, Alper Tunga. (2005). "Faaliyet Tabanlı Maliyet Sistemi ve Bir Uygulama", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13: 39-56.

BÜYÜKMİRZA, Kâmil. (2007). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi, Tekdüzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı. Ankara: Gazi Yayınevi.

COOPER, Robin ve KAPLAN, Robert, S. (1991). The Design of Cost Management Systems, Englewood Cliffs. Prentice Hall Inc.

COŞKUN, Ali. (2002). "Stratejik Maliyet Yönetimi Aracı Olarak Hedef Maliyetleme", Akademik Araştırmalar Dergisi, 15: 25-34.

COŞKUN, Ali ve GÜNGÖRMÜŞ, A. Haydar. (2008). "Özel İnşaat (Yap-Sat) İşletmelerinde Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Uygulanması", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 2: 213-232.

ÇABUK, Yıldız. (2003). "Geleneksel Maliyet Sistemlerine Alternatif Bir Yaklaşım: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme," ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 109–116.

DURSUN, Adem. (2002). "Maliyet Düşürmeye Yönelik Stratejik Bir Yaklaşım Faaliyete Dayalı Yönetim (FDY)", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, Ekim, 55–60.

ERDOĞAN, Nurten. (1995). Faaliyete Dayalı Maliyetleme Maliyet Muhasebesinde Yeni Bir Yaklaşım. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

GARRISON, Ray H. ve NOREEN, Eric, W. (1997). Managerial Accounting. U.S.A.: Irwin

HACIRÜSTEMOĞLU, Rüstem ve ŞAKRAK, Münir. (2002). Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

KARACAN, Sami ve ASLANOĞLU, Suphi. (2005), "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yönteminin Temel Mali Tablolar Üzerindeki Etkileri", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 16: 17–38.

KARCIOĞLU, Reşat. (2000). Stratejik Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar. Erzurum: Aktif Yayınevi.

KURŞUNEL, Fahri, ALKAN, Alper Tunga, ve BÜYÜKŞALVARCI, Ahmet. (2007). "Faaliyet Tabanlı Maliyet/Yönetim Sisteminin İşletme Etkin Karar Verme Sürecine Etkisi Üzerine", Akademik Bakış, 11: 1-10.

ÖKER, Figen. (2003). Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Üretim ve Hizmet İşletmelerinde Uygulamalar. İstanbul: Literatür Yayınları.

ÖZCAN, Murat, YÜCEL, Rahmi ve ÇETİN, A.Tansel. (2003). "Mamul ve Hizmet Maliyetlerinin Saptanmasında Faaliyete Dayalı Maliyet Yönteminin Kullanımı", Mevzuat Dergisi, 67.

ŞAKRAK, Münir. (1997). Maliyet Yönetimi Maliyet ve Yönetim Muhasebesinde Yeni Yaklaşımlar. İstanbul: Yasa Yayınları.

ŞAKRAK, Münir. (1998). "Hizmet Üretimi de Bulunan Ticaret İşletmelerinde Muhasebe Organizasyonu, Maliyetler ve Uygulama Önerileri", Muhasebe-Finansman Dergisi, 20.

YÜKÇÜ, Süleyman. (2000). "JIT Üretim Sisteminin Maliyet Muhasebesi Uygulamalarına Etkisi", Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 1: 18-30.

ÇOCUKLARIN İLKOKUL BİRİNCİ SINIFA BAŞLAMA YAŞINA GÖRE ÜÇÜNCÜ SINIF BAŞARILARININ İNCELENMESİ

Ümmühan Yeşil DAĞLI, Yardımcı Doçent Dr.,Yıldız Teknik Üniversitesi,E-posta: uydagli@yildiz.edu.tr

ÖZET: Tarihsel olarak Amerika'da, Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de çocukların okula başlama yaşları ile ilgili olarak sürekli değişiklikler yapılmıştır. ABD'de bu düzenlemeler genel olarak çocukların okula başladıklarında yaşça daha büyük, Avrupa'da ise daha küçük olmaları yönünde olmuştur. Türkiye'de okula başlama yaşı mecburi eğitim bünyesinde ilkokul birinci sınıfa başlama yaşı çerçevesinde şekillenmiş ve yaş bazen küçültülmüş, bazen de büyütülmüştür. Uluslararası araştırmalar okula başlama yaşının çocuklar üzerindeki etkisinin her ülkede farklı olduğunu göstermiştir. Ülkemizde ise sık sık düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen, okula başlama yaşının çocuklar üzerindeki kısa veya uzun vadede etkisi henüz araştırılmamıştır. Bu araştırma ilkokul birinci sınıfa başlama yaşı ile çocukların üçüncü sınıf matematik, Türkçe ve hayat bilgisi başarıları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmanın bulgularına göre ilkokul birinci sınıfa zamanında başlayanlar arasında (69-80 aylık) çocuklar yaşça büyüdükçe başarıları da artmıştır. İlkokul birinci sınıfa bir yada iki yıl geç başlayan (81+ aylık) çocukların başarıları 69-80 aylık olan çocuklardan daha düşük çıkmıştır. Başarısı en yüksek olan grubu 78-80 aylık çocuklar oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: ilkokula okula başlama yaşı, Türkçe, hayat bilgisi, matematik başarıları

AN INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE AGE OF ENTRY INTO THE FIRST GRADE AND THIRD GRADE ACHIEVEMENT

ABSTRACT: Historically, the age at which children should start compulsory education has been increased in the U.S. and decreased in the European countries. In Turkey, it has been formulated around when children should start the first grade and it sometimes increased and sometimes decreased. International studies have shown that the magnitude and direction of the effect of age of entry on children's achievement vary by country. In Turkey, although the minimum age to start the first grade has been changed many times, the effect of age of entry in first grade have been neglected. This research investigated the relationship between age of entry into the first grade and third grade mathematics, Turkish language, and life/social studies achievements. The findings showed that achievement of children who start on time increased as they get older. Achievement of children with delayed entry was lower than that of children with on-time entry.

Key Words: Age of entry into first grade, Turkish language, life sciences and mathematics achievement

GİRİŞ

Çocukların eğitimi çok eski zamanlardan beri önemli bir toplumsal meseledir. Endüstrileşen toplumlarda değişen toplum ihtiyaçlarına cevap verebilecek bireyler yetiştirebilmek için toplumlar ve aileler işbirliği yaparak çocuğun eğitimini sağlarlar. Buna paralel olarak, çocukların anne-babalarının yanından ayrılıp okula başlaması için en uygun yaş yüzyıllardır tartışılmaktadır (Lascarides ve Hinitz, 2000). Yıllarca okula başlamak için en uygun yaşın ne zaman olduğu yasa koyucuların, eğitimcilerin, ebeveynlerin ve araştırmacıların gündemlerini meşgul etmektedir (Ames, 1967; Crosser, 1991; Grau, 1993; Gray, 1985; Stipek ve Byler, 2001).

Tarihsel sürece bakıldığında hem Amerika'da hem de Avrupa ülkelerinde çocukların okula başlama yaşları ile ilgili olarak sürekli değişiklikler yapılmıştır. ABD'de bu düzenlemeler genel olarak çocukların okula başladıklarında yaşça daha büyük olmaları yönünde (Education Commission of the States [ECS], 2010), Avrupa'da ise daha küçük olmaları yönünde olmuştur (European Commission, 2012). Türkiye'de okula başlama yaşı mecburi eğitim

bünyesinde ilkokul birinci sınıfa başlama yaşı çerçevesinde şekillenmiş ve yaş bazen küçültülmüş, bazen de büyütülmüştür. Bu araştırmanın çalışma grubunun okula başlama yaşını 1997 yılında çıkarılan Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Yönetmelik (Resmi Gazete, 1997: Madde 9) düzenlemiştir. Bu yönetmeliğe göre, 31 Aralık itibariyle 72 ayını dolduran çocukların okula kaydının yapılabileceği ifade edilmiştir ve dolayısıyla çocukların okula başladıklarında en az 69 aylık olma şartı aranmıştır. İlave olarak, bu kanunda eğer çocuk birinci sınıfa başlamaya hazır değil ise, ailelerin çocuklarını bir yıl daha bir okul öncesi hazırlık sınıfına gönderebilecekleri veya ‘‘velisinin yazılı isteği üzerine kayıtlarının bir yıl ertelenebileceği" belirtilmiştir (Madde 9).

Okula Başlama Yaşı ve Çocukların Başarısı İle İlgili Araştırmalar

Türkiye'de zorunlu eğitime başlama yaşı ile ilgili sık sık düzenlemeler yapılmış olmasına rağmen okula başlama yaşının çocukların başarısı ile ilişkisini araştıran sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır. Bunların arasında yeralan 1990'lı yılların sonlarında Türkmen ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çocukların %24.1’i okula geç başlamıştır (Türkmen ve vd., 1999). Bu araştırmaya göre okula geç başlayan çocuklarda kronik malnutrisyon oranı zamanında başlayan çocuklardaki kronik malnutrisyon oranından istatistiksel olarak anlamlı olacak şekilde fazla bulunmuştur (%7.2’ye karşılık %2.8). Başka bir araştırmada okula uyum sorununun yaşı küçük olan çocuklarda yaşı büyük olan çocuklara göre daha yaygın olduğu saptanmıştır (Doğan vd., 2008). Küçük vd. (2009)'nin yaptığı bir araştırmada çocuklardaki dikkat düzeyinin yaş ile birlikte orantılı olarak arttığı, bu artışın kız çocuklarda erkek çocuklara göre daha hızlı olduğu gözlenmiştir.

Okula başlama yaşı ile ilgili çok sayıda uluslararası araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar sadece sayıca değil, okula başlama yaşının çocukların gelişimleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi açısından da zenginlik arzetmektedir. Bu çalışmaların bulguları ülkelere göre okula başlama yaşı ile çocukların gelişimleri arasındaki ilişkinin değiştiğini göstermiştir.

Amerika'da yapılan çalışmalar okula başlama (okula başlama yaşı çoğunlukla anasınıfına başlama yaşı olarak çalışılmıştır) yaşında olup yaşıtlarından biraz büyük olan çocukların (Grissom, 2004; Kern ve Friedman, 2009; Stipek ve Byler, 2001) ve yaşı tuttuğu halde, okula geç başlayan çocukların (Datar, 2006; West, Denton, ve Germino-Hausken, 2000; Zill ve West, 2001) kendisinden küçük olanlara göre başarılarının daha iyi olduğunu bulmuştur. Bir grup araştırmada ise bu farkın en geç üçüncü sınıfta kaybolduğu, sadece öğretmenlerine karşı daha pozitif hisler besledikleri bulunmuştur (Grau ve DiPerna, 2000; Langer vd., 1984; Stipek ve Byler, 2001). Başka bir grup araştırma ise yaşıtlarına göre küçük çocukların başarısız olma riskinin daha yüksek olduğunu göstermiştir (e.g., Buntaine ve Constenbader, 1997; Cameron ve Wilson, 1990; West vd., 2000; Zill ve West, 2001). Yine Amerika’da yapılmış olan araştırmalara göre okula erken başlamanın daha az eğitim almak, orta yaşta uyum zorluğu yaşamak ve ölüm oranın artması ile ilişkisi olduğu saptanmıştır (Kern vd., Friedman, 2009). Diğer taraftan, başka bir araştırmaya göre okula geç başlayan (bir yıl bekleyen) çocukların başarılarının yaşıtlarından daha düşük olduğu ve bu durumun ilerleyen sınıflarda da devam ettiği bulunmuştur (Grissom, 2004).

Uganda’da okula geç yaşta başlayan çocukların okulu bitirmeden okuldan ayrılma veya atılma ihtimallerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur (Grogan, 2008). Diğer taraftan, İngiltere’de okula erken başlayan erkek çocukların, okuma güçlüğü ve okumaya karşı olumsuz his ve tavırlar geliştirdiği gözlemlenmiştir (Lever-Chain, 2001). Almanya’da yapılmış olan bir çalışma (Mühlenweg vd., 2012), okula belirlenen tarihten daha erken başlamanın çocukların zihinsel gelişimleri üzerinde çok fark yaratmadığını, fakat zihinsel gelişim alanı dışındaki alanları negatif olarak etkilediğini ortaya koymuştur. Spesifik olarak okula göreceli olarak erken başlamış olan çocukların, zamanında başlayanlara göre, 11 yaşına geldiklerinde öğrenmede ısrarcı olmadıkları, daha hırçın oldukları ve değişikliklere daha zor adapte oldukları görülmüştür. Yeni Zelanda’da yapılan bir araştırmada okula beş yaşında başlayan çocukların yaklaşık %15-20'sinin altı yaşına geldiklerinde okuma öğrenebilmeleri için ilave yardım aldıkları bulunmuştur (Tunmer, vd., 2004). Sri Lanka’da yaşça büyük çocuklar, yaşça küçük çocuklara göre okula hazırlık testlerinde daha iyi performans göstermiş, fakat uzun vadede bu iki grup arasında okul başarılarında fark olmayacağı sonucu çıkarılmıştır (Perera, 2005). Japonya’da yapılmış olan bir araştırmaya göre ise, okula altı yaşına

basar basmaz başlayan çocuklar, aynı yaşta olup fakat kendisinden ay olarak daha büyük olan çocuklardan sınavlarda daha düşük puan almışlardır. Yaşça büyük olan çocukların avantajına olan bu durumun daha sonraki yıllarda devam ettiği, büyük çocukların daha yüksek derecede öğrenimlerini tamamladıkları ve dahası yıllık gelirlerinin daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Kawaguchi, 2011). Son olarak, ülkeleri karşılaştırarak yapılan bir çalışma, okula başlama yaşının ülkelerin okuma ortalamalarını istatistiksel olarak farklılaştırmadıklarını göstermiştir (Suggate, 2009).

Araştırmanın Amacı

Şimdiye kadar kısaca bahsedilen uluslararası araştırmalardan anlaşıldığı gibi, okula başlama yaşının etkisi her ülkede farklı şekilde görülmüştür. Bazı ülkelerde yapılan araştırmalarda yaşı küçük olan çocukların büyüklere göre daha başarılı olduğu, bazı ülkelerdeki araştırmalarda bunun tam tersi bir sonuç gözlemlendiği, bazılarında ise büyükler ve küçükler arasında fark olsa bile bu farkın zamanla azaldığı veya kaybolduğu bulunmuştur. Türkiye'de çocukların okula başlama yaşının çocuklar üzerindeki kısa veya uzun vadede etkisi bir problem durumu olarak ortada durmaktadır. Bu araştırma ile bu boşluğu doldurmak için bir adım atılması amaçlanmış ve "zorunlu eğitiminin ilk yılı olarak kabul edilen ilkokul birinci sınıfa başlama yaşının çocukların üçüncü sınıf matematik, Türkçe ve hayat bilgisi başarıları ile ilişkisi nedir?" sorusuna cevap aranmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel araştırma deseni kullanılmıştır. İlişkisel araştırma deseni iki yada daha fazla değişken arasındaki ilişki olup olmadığını ve belirlenen değişkenlerin bir başka değişkeni prediktif değerini belirleyen bir yöntemdir (Cresswell, 2012).

Çalışma Grubu

Araştırmanın verisi Afyon merkez ilçede 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ilköğretim birinci sınıfa başlamış ve e-okul sisteminde üçüncü sınıfa kadar verileri bulunan öğrencilerden oluşmuştur. Toplam 4,433 öğrencinin 2008-2009 eğitim-öğretim yılındaki birinci sınıf bilgileri ve 2011-2012 eğitim-öğretim yılındaki üçüncü sınıf bilgileri kullanılmıştır. E-okul sisteminden öğrencilerin doğum tarihleri, cinsiyetleri, anaokuluna ne kadar devam ettiği ve matematik, Türkçe, ve hayat bilgisi notları elde edilmiştir.

Çalışma grubunun %53.4'ü (n=2,367) erkek öğrencilerden, % 46.6'sı (n=2,066) kız öğrencilerden oluşmuştur. Öğrencilerin %92.2'si (n=4,089) anaokuluna hiç devam etmemiş, %1.5'i (n=68) bir dönem devam etmiş, %5.9'u (n=261) iki dönem devam etmiş ve %0.3'ü (n=15) üç dönem devam etmiştir. E-okul kayıtlarına göre 2008-2009 öğretim yılında ilkokul birinci sınıfa giden öğrencilerin yaş ortalamaları 77.52 (SD=6.95) aydır. En küçük öğrenci 69 aylık, en büyük öğrenci ise 127 aylıktır.

Çalışmanın Değişkenleri

Bağımlı Değişkenler

Çalışmanın bağımsız değişkenlerini öğrencilerin ilkokul üçüncü sınıf matematik, hayat bilgisi, ve Türkçe notları oluşturmuştur. Matematik, hayat bilgisi, ve Türkçe notları bir ile beş arasında 0.5 puanlık aralıklarda (yani 1.0, 1.5, 2.0, 2.5…4.5, 5.0) değişmiştir.

Bağımsız Değişken

Çalışmanın bağımsız değişkeni çocukların birinci sınıfa başlama yaşlarıdır. E-okul kayıtlarındaki doğum tarihi kullanılarak 2008 yılının Eylül ayı sonu itibariyle çocukların ay olarak yaşı hesaplanmıştır. Daha sonra çocukların yaşları üçer aylık yaş gruplarına ayrılmıştır.

Çocuklardan Ekim-Aralık ayları arasında doğup kanunen o yıl başlayanlar 69-71 aylık, bir yıl geç başlayanlar 81-83 aylık ve iki yıl geç başlayanlar 93-95 aylık; Temmuz-Eylül ayları arasında doğup o yıl başlayanlar 72-74 aylık, bir yıl geç başlayanlar 84-86 aylık, iki yıl geç başlayanlar 96-98 aylık; Nisan-Haziran ayları arasında doğup o yıl başlayanlar 75-77 aylık, bir yıl geç başlayanlar 87-89 aylık, iki yıl geç başlayanlar 89-101 aylık; Ocak-Mart ayları arasında doğup o yıl başlayanlar 75-77 aylık, bir yıl geç başlayanlar 87-89 aylık ve iki yıl geç başlayanlar 102-104 aylık olarak gruplandırılmıştır.105 aylık ve daha büyük çocuklar ayrıca gruplandırılmıştır. Tablo 1'de çocukların yaşlarının aylara göre gruplandırılması gösterilmiştir.

Tablo 1. Çocukların Yaşlarının Aylara Göre Gruplandırılması

Doğduğu Ay	Zamanında Başlayanlar	Bir Yıl Geç Başlayanlar	İki Yıl Geç Başlayanlar
Ekim, Kasım, Aralık	69, 70, 71 Aylık	81, 82, 83 Aylık	93, 94, 95 Aylık
Temmuz,Ağustos, Eylül	72, 73,74 Aylık	84, 85, 86 Aylık	96, 97, 98 Aylık
Nisan, Mayıs, Haziran	75, 76, 77 Aylık	87, 88, 89 Aylık	99, 100, 101 Aylık
Ocak, Şubat, Mart	78, 79, 80 Aylık	90, 91, 92 Aylık	102, 103, 104 Aylık

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde öncelikle verileri betimleme yöntemine başvurulmuş ve verilerin aritmetik ortalaması, standart sapması ve minimum ve maksimum değerleri bulunmuştur. Daha sonra, bağımsız değişkenler arasında korelasyona bakılmış, yaş grupları arasındaki farkı tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Gruplar arasında anlamlı çıkan farkın yönünü belirlemek için Tukey HSD kullanılmıştır. İstatistiki anlamlılık değeri olarak $p \leq 0.05$ kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 2'de araştırmaya katılan çocukların yaşlara göre dağılımı ve üçüncü sınıf matematik, hayat bilgisi ve Türkçe not ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir. Ortalama olarak, çocukların hayat bilgisi notlarının matematik ve Türkçe'den yüksek olduğu, en düşük notlarının ise Türkçe olduğu görülmüştür. Verilerin Pearson Product korelasyonu analizlerine göre matematik ve hayat bilgisi arasında r=0.902, matematik ve Türkçe arasında r=0.917 ve Türkçe ve hayat bilgisi arasında r=0.897, anlamlı olarak (p<0.01) korelasyon vardır. Bu da göstermektedir ki, çocukların derslerdeki başarısı birbiriyle pozitif olarak ilişkili olup, bir derste başarılı olan diğer derslerde de başarılıdır.

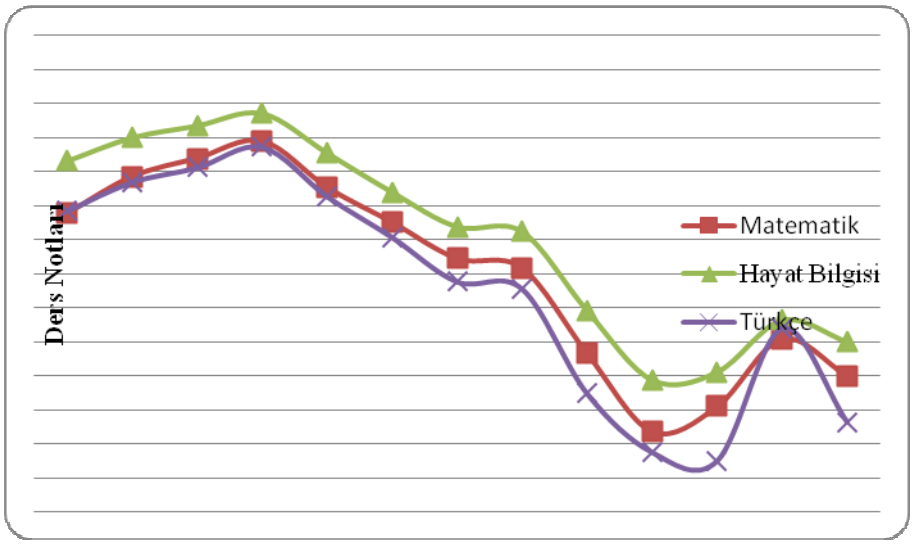
Tablo 2. Çocukların Birinci Sınıftaki Yaş Dilimlerine Göre Üçüncü Sınıf Matematik, Hayat Bilgisi Ve Türkçe Not Ortalamaları Ve Standart Sapmaları

	GRUP DAĞILIMI		MATEMATIK		HAYAT BİLGİSİ		TÜRKÇE	
YAŞ DİLİMLERİ	N	%	$\overline{X}$	SS	$\overline{X}$	SS	$\overline{X}$	SS
69-71 aylık	607	13.7	3.69	1.20	4.07	1.06	3.71	1.27
72-74 aylık	961	21.7	3.96	1.19	4.25	1.01	3.93	1.25
75-77 aylık	994	22.4	4.09	1.12	4.33	0.96	4.03	1.19
78-80 aylık	1109	25.0	4.22	1.04	4.43	0.88	4.18	1.10
81-83 aylık	273	6.2	3.88	1.28	4.14	1.11	3.82	1.37
84-86 aylık	170	3.8	3.62	1.40	3.85	1.25	3.52	1.45

87-89 aylık	90	2.0	3.36	1.36	3.59	1.22	3.19	1.39
90-92 aylık	89	2.0	3.29	1.39	3.56	1.23	3.14	1.41
93-95 aylık	28	0.6	2.67	1.33	2.98	1.32	2.37	1.29
96-98 aylık	17	0.4	2.09	1.14	2.47	1.12	1.94	1.06
99-101 aylık	24	0.5	2.28	1.19	2.53	1.30	1.88	0.83
102-104 aylık	16	0.4	2.77	1.44	2.91	1.38	2.85	1.51
105 + aylık	55	1.2	2.50	1.45	2.75	1.49	2.16	1.17
Hepsi	4433	100	3.94	1.21	4.21	1.04	3.89	1.28

Tablo 2'de görüldüğü gibi araştırmaya katılan çocukların % 82.81'i ilkokul birinci sınıfa zamanında başlamış, % 14.03'ü bir yıl geç başlamış, % 3.16'sı ise iki yıl geç başlamıştır. Genel olarak çocukların üçüncü sınıf not ortalamalarının zamanında okula başlayan (69-80 aylık olan) çocuklarda yaşı arttıkça yükseldiği, birinci sınıfa bir yada iki yıl geç başlayan (81 aylık ve daha büyük olan) çocukların ise üçüncü sınıf not ortalamalının yaşı arttıkça düştüğü görülmektedir.

Yaş gruplarına göre çocukların başarılarının daha iyi görülebilmesi için matematik, hayat bilgisi ve Türkçe ortalamaları Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil'de de gösterildiği gibi, ilkokul birinci sınıfa 78-80 aylık iken başlayan çocukların üçüncü sınıfta matematik, hayat bilgisi ve Türkçe ortalamaları diğer çocukların ortalamalarından daha yüksektir. Bu grubu 75-77 aylık çocuklar takip etmiştir. Başarı ortalaması en düşük olan grubu ise matematik ve hayat bilgisinde birinci sınıfa 96-98 aylık iken başlayan çocuklar, Türkçe'de ise 99-101 aylık iken başlayan çocuklar oluşturmuştur.

Şekil 1. İlkokul üçüncü sınıf matematik, hayat bilgisi ve Türkçe notlarının birinci sınıf yaşlarına göre dağılımı

Yaş grupları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını bulmak için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Toplam 13 gruptan oluşan çocukların yaşları faktör; matematik, hayat bilgisi ve Türkçe notları da bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Tablo 3'de yaş gruplarına göre matematik, hayat bilgisi ve Türkçe notlarının farklılaşma durumu gösterilmiştir.

Tablo'da görüldüğü gibi, ilkokul üçüncü sınıf öğrencilerinin matematik (F=26.899, p<0.001), hayat bilgisi (F=31.278, p<0.001) ve Türkçe (F=28.027, p<0.001) dersleri birinci sınıf yaşlarına göre farklılık göstermiştir. Farklılığın kaynağı, Tukey HSD testi ile belirlenmiştir.

Tablo 3. Çocukların Yaş Gruplarına Göre Matematik, Hayat Bilgisi Ve Türkçe Notlarının Farklılaşma Durumu (ANOVA Sonuçları)

Ders	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	p
Matematik	Gruplar arası	441.508	12	36.792	26.899	.000
	Gruplar içi	5921.096	4329	1.368		
	Toplam	6362.604	4341			
Hayat Bilgisi	Gruplar arası	380.809	12	31.734	31.278	.000
	Gruplar içi	4391.098	4328	1.015		
	Toplam	4771.907	4340			
Türkçe	Gruplar arası	507.250	12	42.271	28.027	.000
	Gruplar içi	6514.069	4319	1.508		
	Toplam	7021.319	4331			

Tablo 4'de matematik, hayat bilgisi ve Türkçe dersleri için gruplar arasındaki farklılıklar verilmiştir. Tablo' da da görüldüğü gibi, birinci sınıfa 78-80 aylık iken başlayan çocukların üçüncü sınıf matematik, hayat bilgisi ve Türkçe başarıları 75-77 aylık iken başlayan çocuklar hariç, diğer bütün çocuklardan anlamlı şekilde yüksektir. İlkokul birinci sınıfa bir (81-92 aylık) yada iki yıl (93 aylık ve üzeri) geç başlayan çocukların başarısı zamanında başlayanlardan (69-80 aylık) daha düşük çıkmış ve başarıları yaşları arttıkça düşmüştür. İki yaş geç başlayan çocukların kendi içlerinde ise üçüncü sınıf matematik, hayat bilgisi ve Türkçe not ortalamalarında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Matematik alanında, birinci sınıfa başladığında en küçük yaşta olan (69-71 aylık), dolayısıyla kanunen uygun olur olmaz okula başlayan çocukların başarısı o takvim yılı içinde doğan (ve kanunen o yıl birinci sınıfa başlamış olan) diğer bütün çocuklardan (72-80 aylık) anlamlı bir şekilde düşük, kendilerinden bir yıl geç başlayan (81-92 aylık) çocuklarla benzer, kendilerinden iki yıl geç başlayan (93 aylık ve üzeri) çocuklardan anlamlı bir şekilde yüksek çıkmıştır. 102-104 aylık grubun matematik not ortalaması 72-80 aylık gruplardaki çocuklardan anlamlı şekilde düşük, diğer gruplardaki çocuklarla benzerlik göstermektedir. 93 aylıktan büyük çocukların matematik not ortalamaları benzerlik göstermiştir.

Tablo 4. Birinci Sınıf Yaşlarına Göre Çocukların Matematik, Hayat Bilgisi ve Türkçe Başarıları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Matematik													
69-71 aylık(1)	-	-0.27*	-0.40*	-0.53*	-0,19	0,06	0,33	0,4	1.03*	1.59*	1.42*	0,92	1.19*
72-74 aylık(2)		-	-0,13	-0.26*	0,08	0.33*	0.60*	0.67*	1.29*	1.88*	1.68*	1.19*	1.46*
75-77 aylık(3)			-	-0,13	0,21	0.47*	0.74*	0.81*	1.43*	2.00*	1.82*	1.32*	1.59*
78-80 aylık(4)				-	0.34*	0.59*	0.86*	0.93*	1.56*	2.13*	1.95*	1.45*	1.72*
81-83 aylık(5)					-	0,26	0.52*	0.59*	1.22*	1.79*	1.61*	1,11	1.38*
84-86 aylık(6)						-	0,27	0,34	0.96*	1.53*	1.35*	0,86	1.12*
87-89 aylık(7)							-	0,07	0,69	1.27**	1.08*	0,59	0,86
90-92 aylık(8)								-	0,63	1.20*	1.01*	0,52	0,79
93-95 aylık(9)									-	0,57	0,39	-0,11	0,16
96-98 aylık(10)										-	-0,18	-0,68	-0,4
99-101 aylık(11)											-	-0,49	-0,22
102-104 aylık(12)												-	27
105 + aylık(13)													
Hayat Bilgisi													
69-71 aylık(1)		-0,17	-0.26*	-0.35*	-0,06	0,23	0.48*	0.52*	1.10*	1.61*	1.55*	1.17*	1.32*
72-74 aylık(2)			-0,09	-0.18*	0,11	0.40*	0.66*	0.69*	1.27*	1.78*	1.72*	1.34*	1.50*
75-77 aylık(3)				-0,09	0,2	0.49*	0.74*	0.78*	1.36*	1.87*	1.81*	1.43*	1.59*

Tablo 4'ün devamı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
78-80 aylık(4)					0.29*	0.58*	0.83*	0.87*	1.45*	1.96*	1.90*	1.52*	1.68*
81-83 aylık(5)						0,29	0.54*	0.58*	1.16*	1.67*	1.61*	1.23**	1.39*
84-86 aylık(6)							0,26	0,29	0.87*	1.38*	1.32*	0,94	1.10*
87-89 aylık(7)								0,04	0,62	1.13*	1.07*	0,69	0.84*
90-92 aylık(8)									0,58	1.09*	1.03*	0,65	0.81*
93-95 aylık(9)										0,51	0,45	0,07	0,22
96-98 aylık(10)											-0,06	-0,44	-0,28
99-101 aylık(11)												-0,38	-0,22
102-104 aylık(12)													0,15

105 + aylık(13)													
Türkçe													
69-71 aylık(1)		-0.21*	-0.32*	-0.47*	-0,11	0,19	0.51*	0.57**	1.34*	1.77*	1.84*	0,86	1.54*
72-74 aylık(2)			-0,11	-0.26*	0,1	0.40*	0.73*	0.79*	1.56*	1.99*	2.05*	1,08	1.75*
75-77 aylık(3)				-0,15	0,21	0.51*	0.84*	0.89*	1.66*	2.09*	2.16*	1,18	1.86*
78-80 aylık(4)					0.36*	0.66*	0.99*	1.04*	1.82*	2.25*	2.31*	1.33*	2.01*
81-83 aylık(5)						0,3	0.63*	0.68*	1.45*	1.88*	1.95*	0,97	1.65*
84-86 aylık(6)							0,33	0,38	1.15*	1.58*	1.65*	0,67	1.35*
87-89 aylık(7)								0.053	0.823	1.255*	1.32*	0,34	1.02*

Tablo 4'ün devamı

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
90-92 aylık(8)									0.771	1.203*	1.27*	0,29	0.97*
93-95 aylık(9)										0.432	0,49	-0,48	0,2
96-98 aylık(10)											0,06	-0,91	-0,22
99-101 aylık(11)												-0,98	-0,29
102-104 aylık(12)													0,68
105 + aylık(13)													

* p<.05, veya p<.01, veya p<.001.

Hayat bilgisinde okula 69-71 aylık iken başlayan çocuklar ile 72-74 aylık iken başlayan çocuklar arasında ve bu guruplarla kendilerinden yaklaşık bir yaş büyük olan çocuklar (69-71 ile 81-86 aylık çocuklar arasında ve 72-74 ile 81-83 arasında) arasında anlamlı bir fark yoktur. Bu grupların başarıları okula 75-80 aylık iken başlayan çocuklardan anlamlı bir şekilde düşük, 84 aylık ve daha büyük başlayan çocuklardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Çocukların okula başlama yaşı 84 aylık ve üzeri olduğunda başarılarının kendilerinden daha küçük olan çocukların başarılarından daha düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca, hayat bilgisi dersinde, genel olarak üçer aylık dilimler halinde gruplanmış olan çocukların başarıları kendilerinden bir grup büyük ve küçük olan gruplarla benzerlik, altı ay ve daha büyük veya küçük olan gruplarla anlamlı olarak farklılık göstermiştir.

Türkçe'de birinci sınıfa 69-71 aylık iken başlayan çocukların başarıları aynı yıl içinde doğmuş diğer bütün çocuklardan düşük,12-18 ay önce doğmuş olanlar ile aynı, ve 19 ay veya daha erken doğmuş olanlardan daha yüksektir. 93 aylık ve daha büyük olan çocukların kendi aralarındaki gruplarında Türkçe başarılarında anlamlı bir fark yoktur. 102-104 aylık çocukların ortalamaları sadece 78-80 aylık çocuklardan daha düşük olup, diğer bütün gruplarla benzerlik göstermiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada çocukların zorunlu eğitime başlama yaşlarının üçüncü sınıftaki başarıları üzerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada Afyon merkez ilçede 2008-2009 eğitim-öğretim yılında ilkokul birinci sınıfta olan çocukların üçüncü sınıftaki (2011-2012 eğitim-öğretim yılında) matematik, hayat bilgisi, ve Türkçe başarıları birinci sınıfa başlama yaşlarına göre incelenmiştir. Araştırmaya göre toplamda çocukların yaklaşık %17.19'u ilkokul birinci sınıfa geç (81 aylık ve daha büyükken) başlamıştır. Bu bulgunun 1990'lı yılların sonlarında Türkmen vd. (1999) tarafından verilen istatistiklere yakınlığı düşünüldüğünde, sınıf tekrarı yapan çocukların oranının çok az olabileceği, bunlarında çoğunlukla iki yaş büyük çocuklardan oluşabileceği akla gelmektedir.

Araştırmanın sonuçlarını şöyle özetlemek mümkündür: Genel olarak, 69-80 aylık yaş diliminde ilkokul birinci sınıfa başlayan çocukların akademik notları, 84 ve daha büyük yaşlarda birinci sınıfa başlayan çocuklardan daha yüksektir. Bu grup içerisinde çocuğun yaşı ay olarak arttıkça, akademik başarılarında artmıştır. Ocak, Şubat, veya Mart ayında doğup, o yılın Eylül ayında okula başlayan, yani yaş olarak kanunen ilk kabul edildikleri yıl okula başlayan (78-80 aylık olan) çocukların matematik, hayat bilgisi ve Türkçe not ortalamaları hem 78 aylıktan küçük, hem de 80 aydan büyük okula başlayan çocuklardan, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde yüksektir. Bu yaş grubunun notları ilkokula 75-77 aylık başlayan çocuklardan yüksek olmasına rağmen aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

İlkokul birinci sınıfa 81-83 aylık iken başlayan çocukların başarıları 69-71 aylık çocuklar ile karşılaştırıldığında akademik notlarında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Ayrıca, 81-83 aylık iken başlayan çocukların matematik, hayat bilgisi ve Türkçe başarılarının 72-74 aylık ve 75-77 aylık iken başlayan çocuklarla benzerlik gösterdiği, 78-80 aylık iken başlayan çocuklarla karşılaştırıldığında ise ortalamalarının anlamlı olarak düşük olduğu görülmüştür. Yaşları ilkokul birinci sınış yaş aralığının üzerinde olan çocukların, özellikle 84 aylık ve daha büyükken ilkokul birinci sınıfa başlayan çocukların yaşları büyüdükçe matematik, hayat bilgisi ve Türkçe notlarının düştüğü saptanmıştır.

Araştırmanın sonuçları bu alanda başka ülkelerde yapılmış olan literatürün bir kısmını destekler nitelikte bir kısmı ile de çelişmektedir. Şöyle ki; araştırmanın bulgularına göre ilkokul birinci sınıf yaşında olan çocuklar arasında çocuklar yaşça büyüdükçe başarıları da artmış, bu grubun içinde başarısı en yüksek olan grubu 78-80 aylık iken okula başlayan çocuklar oluşturmuştur. Bu bulgu genel olarak Amerika (Grissom, 2004; Kern ve Friedman, 2009; Stipek ve Byler, 2001), Yeni Zelanda (Tunmer vd., 2004), Japonya (Kawaguchi, 2011) ve İngiltere (Lever-Chain, 2001) gibi gelişmiş ülkelerde yapılmış olan ve yaşça büyük olan çocukların daha başarılı olduğunu gösteren

çalışmaların bulgularıyla uyum içindedir. Öte yandan, ilkokul birinci sınıf yaşından büyük olan, muhtemelen okula kanunların izin verdiği çerçevede geç başlatılan çocukların başarıları ilkokul birinci sınıf yaşı sınırlarında olan çocuklardan daha düşük çıkmıştır. Bu bulgular ise Amerika'da yapılmış olan ve okula aileleri tarafından bir yıl geç gönderilen çocukların başarılarının zamanında giden çocuklardan daha yüksek olduğunu gösteren çalışmaların (Datar, 2006; West vd., 2000; Zill ve West, 2001) ve çocuklar üçüncü sınıfa geldiklerinde aralarındaki farkın kaybolduğunu gösteren çalışmaların (Grau ve DiPerna, 2000; Langer vd., 1984; Stipek ve Byler, 2001) bulguları ile çelişmektedir.Verilerin sınırlılığıyla Türkiye'nin bir ilinde yapılan bu araştırmaya göre şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Çocukları yaşları uygun olduğu halde ilkokula başlatmak için bekletmenin çocukların başarısı üzerinde olumlu bir etkisi yoktur. Çalışmanın sonuçları, okulda geçirilen zamanın çocukların başarısı üzerindeki etkisinin okul dışında geçirilen zamandan daha fazla olmasının muhtemel olduğunu göstermiştir. Eğer yaşça büyük olan çocuklar sınıf tekrarı yaptıkları için halen birinci sınıfta idiyseler, sınıf tekrarının da çok etkili olduğu söylenemez. Bu sonuçlar çocukların gelişimlerinin normal olduğu, ve herhangi bir öğrenim güçlüğü yaşamadığı varsayımıyla çıkarılmıştır.

Yapılan literatür taramasından ve bu araştırmanın sonuçlarından anlaşılmaktadır ki, okula başlama yaşının etkileri ülkeden ülkeye değişmekte ve genel olarak ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve kültürü ile paralellik göstermektedir.

Hangi ailelerin çocuklarını birinci sınıfa zamanında göndermedikleri, çocuklar ilkokul birinci sınıfa zamanında gönderilmediği takdirde zorunlu eğitim dışında kalan yılını nasıl geçirdiği, evdeki ve ev dışındaki ortamların kalitesi, ailenin eğitim düzeyi, yaşanılan mahalle ve sosyal çevre ortamı gibi faktörlerin çocuğun gelişimine ve eğitimine katkısı gözönünde bulundurularak çocukların okula başlama yaşı değerlendirilmelidir. Mesela, Amerika'da sosyo-ekonomik düzeyi daha yüksek olan ailelerin çocuklarını okula bir yıl daha geç başlattığı bulunmuş, dolayısıyla bu ailelerin çocuklarına okul dışında çocukların gelişimlerini destekleyici imkanlar sunduğu belirlenmiştir ve bu çocukların daha başarılı olduğu saptanmıştır. Türkiye'de pek çok çocuk, okul, ev ve mahalle şartları göz önünde bulundurularak bu araştırmalar yapılmalıdır. Ayrıca, bu çalışmanın deneysel bir çalışma olmayıp, ilişkisel bir çalışma olduğu dolayısıyla sebep-sonuç ilişkisi çıkarmanın mümkün olmadığını not etmekte fayda vardır.

KAYNAKÇA

AMES, L. (1967). Is your child in the wrong grade? New York: Harper & Row.

BUNTAINE, R. ve CONSTENBADER, V. (1997). "The Effectiveness of a Transitional Prekindergarten Program on Later Academic Achievement", Psychology in the Schools, 34(1): 41-49.

CAMERON, M. B. ve WILSON, B. J. (1990). "The Effects of Chronological Age, Gender, and Delay of Entry on Academic Achievement and Retention: Implications for Academic Redshirting", Psychology in the Schools, 27(3): 260-263.

CRESSWELL, J. W. (2012). Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research. (4th Edition). Boston: Pearson.

CROSSER, S. L. (1991). "Summer Birth Date Children: Kindergarten Entrance Age and Academic Achievement", The Journal of Educational Research, 84: 140-146.

DATAR, A. (2006). "Does delaying kindergarten entrance give children a head start?", Economics of Education Review, 25: 43-62.

DOĞAN, S., KELLECİ, M., SABANCIOĞULLARI, S., ve AYDIN, D. (2008)." Bir İlköğretim Okulunda Öğrenim Gören Çocuklarda Ruhsal Uyum Sorunları", TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 7(1): 47-52.

EDUCATION COMMISSION OF THE STATES. (2010). State Notes Attendance: Compulsory School Age Requirements. Denver, CO: Education Commission of the States. 20.06. 2012 tarihinde http://www.ncsl.org/documents/educ/ECSCompulsoryAge.pdf adresinden alınmıştır.

EUROPEAN COMMISSION. (2012). Key Data on Education in Europe 2012. Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency. 20.06. 2012 tarihinde http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/134EN.pdf adresinden alınmıştır.

GRAU, M. E. ve DIPERNA, J. (2000). "Redshirting and Early Retention: Who Gets The "Gift Of Time" and What are its Outcomes?", American Educational Research Journal, 37(2): 509-34.

GRAU, M. E. (1993). Ready for What? Constructing Meanings of Readiness for Kindergarten. Albany: State University of New York Press.

GRAY, R. (1985). Criteria to Determine Entry into School: A Review of the Research. (ERIC Reproduction Service No: ED260826).

GRISSOM, J. B. (2004). "Age and Achievement", Education Policy Analysis Archives, 12(49). 20.05.2012 tarihinde http://epaa.asu.edu/epaa/v12n49/ adresinden alınmıştır.

GROGAN, L. (2008)."Universal Primary Education and School Entry in Uganda", Journal of African Economies, 18 (2): 183-211.

KAWAGUCHI, D. (2011). "Actual Age at School Entry, Educational Outcomes, and Earnings", Journal of The Japanese and International Economies, 25: 64-80.

KERN, M. L. ve FRIEDMAN, H. S. (2009). "Early Eeducational Milestones As Predictors of Lifelong Academic Achievement, Midlife Adjustment, and Longevity",Journal of Applied Developmental Psychology, 30: 419-430.

KÜÇÜK, A., DOLU, N. ve ERDOĞAN, H. (2009). "İlköğretim Öğrencilerinde Yaş, Cinsiyet ve Sosyo-Ekonomik Seviye Farkliliklarinin Dikkat Düzeyine Etkileri", Sağlık Bilimleri Dergisi (Journal of Health Sciences), 18(1): 18-24.

LANGER, P., KALK, J. M., ve SEARLS, D. T. (1984). "Age of Admission and Trends in Achievement: A Comparison of Blacks and Caucasians", American Educational Research Journal, 21(1): 61-78.

LASCARIDES, V. C. ve HINITZ, B. F. (2000). History of Early Childhood Education. New York: Falmer Press.

LEVER-CHAIN, J. (2001). "Exploring the Effect of Age of Entry to School on Boys' Attitude Towards Reading", Educate, 1(1): 66- 84.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI İLKÖĞRETİM KURUMLARI YÖNETMELİĞİNİN BAZI MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİNE DAİR YÖNETMELİK. (1997). T.C. Resmi Gazete, 23108, 12 Eylül 1997.

MÜHLENWEG, A., BLOMEYER, D., STICHNOTH, H., ve LAUCHT, M. (2012). "Effects of Age at School Entry (ASE) on the Development of Non-Cognitive Skills: Evidence from Psychometric Data", Economics of Education Review, 31: 68-76.

PERERA, H. (2005). "Readiness for School Entry: A Community Survey", Public Health, 119: 283-289.

STIPEK, D. ve BYLER, P. (2001). "Academic Achievement and Social Behaviors Associated with Age of Entry into Kindergarten", Journal of Applied Developmental Psychology, 22(2): 175-189.

SUGGATE, S. P. (2009). "School Entry Age and Reading Achievement in the 2006 Programme for International Student Assessment (PISA)", International Journal of Educational Research, 48: 151-161.

TUNMER, W. E., CHAPMAN, J. W., ve PROCHNOW, J. E. (2004). "Why the Reading Achievement Gap in New Zealand Won't Go Away: Evidence from the PIRLS 2001 International Study of Reading Achievement", New Zealand Journal of Educational Studies, 39: 127-145.

TÜRKMEN, M., BÜYÜKGEBİZ, B., KAVUKÇU, S., ÇABUK, N., ve SOYLU, A. (1999). "İlköğretime Geç Başlamada Kronik Malnutrisyon İnsidansı", Ege Tıp Dergisi, 38(3): 153-155.

WEST, J., DENTON, K., ve GERMINO-HAUSKEN, E. (2000). America's Kindergarteners: Findings from the Early Childhood Longitudinal Study, Kindergarten Class of 1998-1999, Fall 1998. (NCES 2000-070). Washington DC: US Department of Education, Office of Educational Research and Improvement.

ZILL, N. ve WEST, J. (2001). Entering Kindergarten: A portrait of American Children When They Begin School. Findings from the Condition of Education, 2000. (ERIC Reproduction Service No: ED448899).

İLKÖĞRETİM 4. VE 5. SINIF ÖĞRENCİLERİ İÇİN TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİNİN GELİŞTİRİLMESİ

İsmail KENAR, Yrd.Doç. Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Fen Eğitimi Bölümü, KÜTAHYA. E-mail: fizikkenar@mynet.com

Melek BALCI, Öğrt. Milli Eğitim Bakanlığı, Dumlupınar Üniversitesi İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Doktora Öğrencisi

ÖZET: Bu çalışmada, İlköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Teknolojiye yönelik tutum ölçeği, 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Çalışma başlangıcında ölçek 19 maddeden oluşan 5'li likert tipi bir ölçektir. Ölçek, Kütahya merkez ilköğretim okullarından 4. ve 5. sınıf öğrencileri arasında tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 144 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonunda ölçek 12 maddeye indirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0.78, Barlett testi anlamlılık değeri ise 0.00 bulunmuştur. Ölçek maddeleri faktör yüklerinin 0.45-0.79 arasında değişen 3 faktörden oluştuğu ve Ölçeğin güvenirlik çalışması için hesaplanan iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin α=0.76 olduğu görülmüştür. Bu bulgular, ölçeğin geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Öğrenci, Tutum Ölçeği.

A SCALE ATTITUDE DEVELOPMENT STUDY TOWARDS TECHNOLOGY FOR 4th AND 5th GRADE STUDENTS OF PRIMARY SCHOOL

ABSTRACT: In this study, It is aimed to develop a scale to measure Primary 4th and 5th grade students' attitudes toward technology. Technology-oriented attitude scale was developed in line with the opinions of the 4th and 5th grade students. The scale is 5 likert-type consisting of 19 items. at the beginning of the study. The scale was applied for 144 students who were randomly selected among the students of the 4th and 5th grade of central Kutahya primary schools . At the end of the application the scale was reduced to 12 items. To determine the validity of the scale structure as a result of factor analysis scale factor loads items ranging between 0.45 -0.79 is influenced by 3 and the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value is 0.78 , Barlett test plausibility value is 0.00 has been found. Calculated for the scale, reliability, internal consistency coefficient (Cronbach alpha) values were α = 0.76. These findings indicate that the scale has a valid and reliable structure.

KeyWords: Technology, Student, Attitude Scale.

GİRİŞ

Bilgi ve Teknoloji çağının yaşandığı 21. yüzyılda, eğitim sistemindeki temel yaklaşım, öğrencilere mevcut bilgileri aktarmaktan çok bilgiye ulaşma becerilerini kazandırmak şeklinde olmalıdır. Bu kazanım ise üst düzey zihinsel süreç becerilerinin öğrencilere eğitim öğretim süreci içerisinde kazandırılması ile gerçekleştirilebilir. Bu becerilerin kazandırıldığı derslerin başında ise Fen ve Teknoloji dersi gelmektedir.

Zaman içerisinde daha karmaşık hale gelen bilim ve teknolojideki gelişmeler nedeniyle, öğrencilerin Fen ve Teknoloji okuryazarı olarak yetiştirilmeleri kaçınılmaz bir gerçek haline gelmiştir. Fen ve Teknoloji okuryazarlığı, bireylerin araştırma, neden ve niçin ini sorgulama, eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme kabiliyetlerini geliştirmeleri, yaşam boyu öğrenen bireyler olmaları, etraflarındaki sürekli değişen dünya hakkındaki merak

duygusunu sürdürmeleri için gerekli olan fenle ilgili beceri, tutum, değer, anlayış ve bilgilerin bileşkesidir (Anonim, 2005).

Teknoloji günümüz dünyasının vazgeçilmez temel taşlarından biridir. Günümüzde iletişimde, bilgi alış verişinde ve teknolojide küresel boyutlarda çok hızlı değişimin gerçekleştiği, bilginin katlanarak arttığı ve her geçen gün yeni teknolojilerin üretildiği ve ülkeler arasında çok yönlü rekabet ortamının olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bu zamanda ülkeler; insanların daha refah bir yaşam sürmeleri ve diğer ülkelerle yarışabilmeleri için, eğitimin en önemli faktör olduğunun bilincine varmışlar ve bu alanda birbirleriyle kıyasıya bir yarış içerisine girmişlerdir. Bu yarışta ülkelerin ön sıralarda yer alması araştıran, fikir-çözüm üretebilen, yaratıcı ve üretken, teknoloji ile bilimdeki gelişmelere, yeniliklere ayak uydurabilen ve yaşam boyu öğrenmeye açık bireylerin yetiştirilmesiyle gerçekleştirilebilir. Bu bireylerin yetiştirilmesinde ise ilköğretim asli unsur olup temel referans noktasıdır.

Günümüzde derslerde teknoloji kullanımı eğitim ve öğretim faaliyetlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmektedir. Sınıf ortamında öğretmen merkezli ders anlatımı, not yazdırma, doğrulama türü laboratuar etkinlikleri öğrencilerde Fen ve Teknoloji dersine yönelik başarının artması için yeterli olamamaktadır. Özellikle sınıf mevcudu fazla olan sınıflarda geleneksel yöntem ile ders anlatım şekli değişik sınırlılıkları içermektedir. Öğretmenler bu gibi durumlarda ders verimliliğini arttırma adına bazı bilgisayar destekli öğretim materyallerine gereksinim duyabilirler (Thube ve Shaligram, 2007).

Bugüne kadar yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda bilgisayar destekli eğitimin okullardaki eğitimin verimliliğini ve kalitesini yükselttiği söylenebilir. (Chang, 2002; HackerveSova, 1998; Yalçınalp, Geban ve Özkan, 1995). Öğretimde, bilgisayar destekli uygulamalardan öğrenmeye yönelik davranışları pekiştirmesine ve öğrencinin kendi bilgisini oluşturmasına yönelik yararlanılmaktadır. Ayrıca, bilgisayarın öğrenciyi daha çok motive etmesi ve öğretim programlarındaki esnekliği arttırması da eğitimde bilgisayar kullanımının gerekçesi olarak vurgulanmaktadır(Hançer ve Tüzemen, 2008).

Teknolojik gelişme ve yenilikleri takip etmek bireylerin teknolojiye karşı göstermiş olduğu pozitif tutumun bir neticesidir. Bugün gelinen zaman açısından üzerinde durulması gereken konu teknolojiyi kullanmak ya da kullanmamak değil, öğrencilerin dünyasında teknolojinin nasıl bir yeri ve önemi olduğunu öğrenmeye çalışmaktır. Bu durum ise öğrencilerin tutumlarının net bir şekilde ortaya konmasıyla mümkündür. Tutum, bir derse veya konuya yönelik olumlu düşüncelere sahip olma, dersten zevk alma ya da onunla ilgili olarak pozitif duyuşsal özellikler gösterme halidir. Tutum öğrenmeyle kazanılan, bireyin davranışlarına yön ve şekil veren, karar verme sürecinde yanlılığa neden olabilen bir olgudur (Ülgen, 1996). Bir derse karşı olumlu tutum geliştirme; derse katılma isteği, karşılık vermekten tatmin olma, bir değeri olduğunu kabullenme ve bir değer olarak kabulüne taraftar olma şeklindeki davranışları içerisine alır (Özçelik, 1998).Tutum, kişinin yaşantılarından ve yaşadığı ortamda başka kişilerle olan etkileşiminden önemli ölçüde etkilenir (Açıkgöz, 1992). İnsanda gözlemlenen bir tutum doğrudan ölçülemez, ancak davranış yoluyla ölçülebilir. Bu ölçmede kullanılan davranış, sorulara cevap vermek ya da fikir ifade etme şeklinde ortaya çıkan sözel davranışlardır (Kağıtçıbaşı, 1988). Tavşancıl'ın (2002), Thurstone'dan aktardığına göre, tutumlar gizli ya da varsayılan değişkenlerdir. Bireylere herhangi bir tutum objesi ya da konusuyla ilgili tutumlar sorulduğunda çoğunlukla tam cevap veremezler. Bu nedenle bireylerin tutumlarını öğrenmek için onların düşünceleri, duyguları ve tepki eğilimleriyle ilgili bilgi edinilmeye çalışılır. Bu amaçları ortaya çıkarmak için kullanılan tutum soruları kişilerin daha uzun sürede geliştirdiği yetenekleri ve yetiştirme süreçleri içinde kazandıkları temel kişilik eğilimlerini yakalama amacındadır (Balcı, 1995).

Tutum-davranış ilişkisinin karşılıklı olarak anlaşılabilmesi ve tutumdan davranışın çıkarılabilmesi, temelde tutumların güvenilir bir biçimde ölçülebilmesine bağlıdır. Sosyal psikologlar, bu amaçtan ötürü, tutumların ölçülmesinde kullanılan çeşitli yöntem ve teknikler geliştirmişlerdir. Mülakat, davranış gözlemi, psiko-fizyolojik ölçümler, farklı tutum ölçekleri bu tekniklerden birkaçıdır. Bu tekniklerden en sık kullanılanı ise tutum ölçekleridir. Ancak, araştırmacılar tarafından geliştirilen bir tutum ölçeğinin güvenle kullanılabilmesi için, bu ölçeğin geçerli ve

güvenilir olması gerekmektedir.(Özkalp, 2004; Güven ve Uzman, 2006; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Kan ve Akbaş, 2005; Karaca, 2006; Türkmen, 2008). Yapılan bazı çalışmalarda, öğrencilerin fen bilgisi ve teknolojisi dersine yönelik tutumlarının pozitif olmasıyla birlikte tutum ile başarının birbiriyle ilişkili olduğu da belirlenmiştir (Dieck, 1997; Martinez, 2002; Altınok, 2005).

Öğrenmeyi etkileyen temel duyuşsal özelliklerden biri olarak nitelendirilen tutum, öğrencilerin öğrenmelerini olumlu ya da olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Fen ve Teknoloji dersi, bireyleri bilişsel yönden aktif hale getiren ve yaratıcılıklarını ortaya çıkaran referans bir ders olarak ilköğretim programlarında sağlam yerini almıştır. Fen ve Teknoloji konularına yönelik ilgi ve merak uyandırılması ve bu konulara ilişkin öğrencilerde olumlu tutumların yapılandırılması, beraberinde örgencilerin bilişsel yeterliklerinin gelişmesine katkıda bulunur. İlköğretim ikinci kademe Fen ve Teknoloji (Geban ve diğerleri, 1994; Gürdal, Şahin ve Macaroğlu 1996; Balım, Sucuoğlu ve Aydın, 2009) dersine yönelik ölçekler bulunmaktadır. İlköğretim besinci sınıf düzeyinde Altınok (2004) ve Özsevgeç (2007) tarafından geliştirilen iki ölçeğe rastlanmıştır. Bu gerçekten hareketle bu alanda bir ölçek geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Ölçeğin ilköğretim dördüncü ve beşinci sınıf düzeyindeki örgencilerin Fen ve Teknoloji dersinde teknolojiye yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlayan çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Amaç:
Literatür taramasında yapılan araştırmalara göre, öğrencilerin Fen ve Teknoloji dersinde teknolojiye yönelik tutumlarının bilinmesine ihtiyaç hissedilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'de pilot il çalışmaları kapsamında ilköğretim okullarında tablet PC'lerin kullanımıyla beraber ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin Fen ve Teknoloji derslerinde teknolojiye yönelik tutumlarını ölçmeye yarayan geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesidir

YÖNTEM

Çalışma altı aşamada gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar, Madde Havuzu Oluşturma, Uzman Görüşüne Başvurma, Ön Deneme Aşaması, Esas Deneme Uygulaması, Faktör Analizi Aşaması, Güvenirlik Belirleme Aşaması olarak adlandırılmıştır.

Çalışma Grubu
Bu çalışma bir ölçek geliştirme çalışması olduğu için model, evren-örneklem seçimine gidilmemiş, çalışma grubu belirtilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu, 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Kütahya merkez Atatürk İlköğretim Okulunda okuyan 4. ve 5. sınıf öğrencileri arasında seçkisiz olarak belirlenmiş 144 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 64'ü kız, 80'i erkek öğrencidir. Bu çalışmanın izni Kütahya ili il Milli Eğitim Müdürlüğünden alınmıştır.

Veri Toplama Araçları
a) Madde Havuzu Oluşturma: Veri toplama aracının geliştirilmesi için öncelikle alan yazın taraması yapılmış ve tutum konusunda gerçekleştirilmiş araştırmalar incelenmiştir. Ölçeklerde yer alan maddelerden yola çıkılarak özgün 19 maddeden oluşan deneme ölçeği oluşturulmuştur. Ölçek, araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Geniş zamanlı fiillerle yazılmış olan maddelerin, kolay anlaşılır ve cevaplandıranı sıkmayacak, anlaşılır ve sade bir dil kullanılarak yazılmasına önem verilmiştir.
b) Uzman Görüşüne Başvurma: Oluşturulan ölçek maddelerinin anlaşılırlık ve yeterlilik dereceleri hakkında, alan eğitim uzmanlarının görüşleri alınmıştır. Uzman görüşlerinden elde edilen dönütlere göre gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra, ön uygulama yapılmak üzere toplam 19 maddeden oluşan deneme ölçeği hazırlanmıştır.

c) Ön Deneme Aşaması: Bir ölçekte yer alacak maddeler, alan taraması yapılıp tasarlandıktan sonra bir ön incelemeden geçirilmiş ve gerekli görülen düzeltmeler yapılmış olsa bile, henüz öğrenciye uygulanacak safhada değildir (Tezbaşaran, 1996). Bu yüzden uzmanların görüş ve önerileri doğrultusunda hazırlanmış olan "Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeği"nin deneme formu 4. ve 5. sınıf öğrencilerinden 30 kişilik bir öğrenci grubuna uygulanmış ve uygulama sırasında öğrencilere anlamakta güçlük çektikleri maddeler sorulmuştur. Bu maddeler işaretlenmiş ve daha sonra bu maddeler üzerinde çalışılarak lüzumlu görülen düzeltmeler gerçekleştirilmiştir.

d) Esas Deneme Uygulaması: Bu aşamada, hazırlanan 19 maddelik deneme ölçeği Kütahya merkez Atatürk İlköğretim Okulunda okuyan 4. ve 5. sınıf öğrencileri arasında seçkisiz olarak belirlenmiş 144 öğrenciye uygulanmıştır.

e) Faktör Analizi Aşaması: Ölçekteki maddeler "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum","Kararsızım", "Katılmıyorum", "Kesinlikle Katılmıyorum" şeklinde belirtilen 5'li Likert tipi dereceleme ölçeğinde düzenlenmiştir. Olumlu maddeler "Kesinlikle Katılıyorum" kategorisinden başlayarak sırayla 5,4,3,2,1 olarak, olumsuz maddeler ise"Kesinlikle Katılmıyorum" kategorisinden başlayarak 5,4,3,2,1 olarak puanlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12 en yüksek puan 60'tır. Ölçekteki maddelerin 8 tanesi olumlu (1, 2, 3, 4, 14, 15, 16, 17), 4 tanesi olumsuz (5, 6, 7, 11) ifadeleri içermektedir.

Ölçeğin temel bileşenler yöntemiyle açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan bu çözümlemelere göre ölçek maddelerinin beklenilen alt boyutlarda yer alıp almadıklarının ve maddelerin başka faktörlerle binişik (birden çok faktöre yük verme) olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla madde faktör yükleri incelenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin bilgi toplamak amacıyla "Döndürülmüş Temel Bileşenler Analizi" ve ölçekten alınan toplam puanlarla ölçüt olarak alınan üç alt boyutun puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır.

f) Güvenirlik Belirleme Aşaması: Ölçek geliştirme aşamalarından geçerek oluşturulan deneme ölçeğinin son halini alması için, ölçeğin ve alt boyutlarının Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Ölçeğin Geçerlik Çalışması

Elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Barlett Sphericity testi ile incelenebilir. KMO'nun .60'dan yüksek, Barlett testinin anlamlı çıkması, elde edilen verilerin faktör analizine uygun olduğunu gösterir (Sünbül, 2004). Parametrik analizleri kullanabilmek için, ölçülen özelliğin evrende normal dağılım göstermesi gerekir. Araştırmadan elde edilen verilerin faktör analizine uygunluğunu belirlemek için yapılan ön analiz çalışmaları neticesinde; KMO Kaiser-Meyer-Olkin (Örneklem Oluşturma Uygunluğu Ölçümü) değeri .78 ve Barlett testi(Bartlett Bütünlük Testi) sonucu anlamlı p= .00 olarak bulunmuş (p< .05), ki kare değeri χ^2 =402.29, Sd:66 elde edilmesi verilerin açımlayıcı faktör analizine uygunluğunu göstermiştir.

Son durumda ölçekteki toplam madde sayısı 12' dir. Bu ölçekten alınabilecek en düşük puan 12, en yüksek puan ise 60'dır. Bir öğrenci tarafından işaretlenen cümlelerin madde puanlarının toplamını işaretlenen cümle sayısına bölerek (Turgut ve Baykul, 1992) elde edilecek olan puan, öğrencilerin Teknolojiye yönelik tutumu hakkında araştırmacıları bir fikir sahibi yapabilecektir. Dolayısıyla Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeğinden 2.60 altında puan alan bireyler olumsuz bir tutumu, üstünde puan alan bireyler ise olumlu bir tutumu yansıtacaklardır.

Ölçek Seçenekleri İle Puan Aralıkları

Seçenekler	**Verilen Puanlar**	**Puan Aralığı**
Kesinlikle Katılıyorum	5	4.20–5.00
Katılıyorum	4	3.40–4.19
Orta Derecede Katılıyorum	3	2.60–3.39
Katılmıyorum	2	1.80–2.59
Kesinlikle Katılmıyorum	1	1.00–1.79

Ölçek maddelerinde faktör analizi üzerinde bozucu etki gösterebilecek değişkenlerin analizden çıkartılması için anti-image korelasyon tablosunda, köşegenlerde yer alan örneklem yeterlik ölçütlerine bakılmalıdır. Anti-image korelasyon matrisinin köşegen elemanları örneklem yeterliliğini gösterir. Makul büyüklükteki değerler (Tablo 2'de ifade edilmiştir) iyi faktör analizi için geçerlidir. Bu değerlerin 0.5'ten büyük olması ölçekteki söz konusu maddenin faktör analizinin uygunluğunu göstermektedir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2005). Bu araştırmada anti-image korelasyon matrisindeki köşegen değerleri .68-.81 arasında değişmektedir. Sonuç olarak bu anlamda son haliyle ölçekten çıkartılacak madde bulunmamaktadır. Varimax rotasyonu sonucunda maddelerin üç faktörde toplandığı görülmüştür.

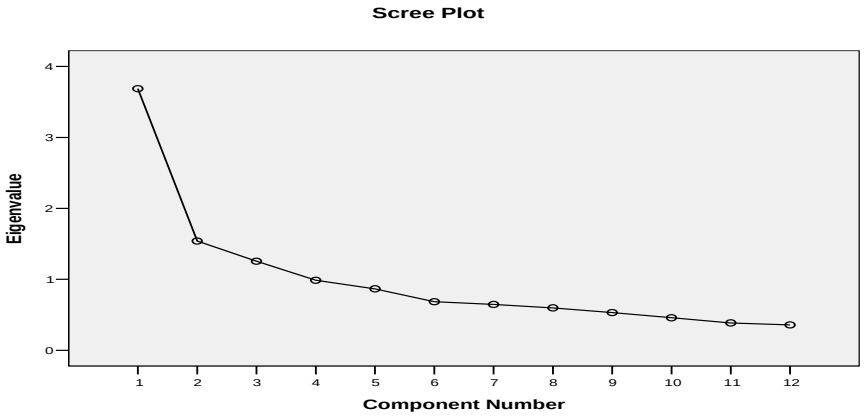
Tablo 1: Maddelerin Anti Image, Ortalama, Standart Sapma ve Madde-Alt Ölçek (r) Değerleri

		Anti Image	**Ortalama**	**Standart Sapma**	**r değeri**
Madde 1		0,81	4,69	0,63	0,44
Madde 3		0,81	4,61	0,76	0,36
Madde 15	**FAKTÖR 1**	0,81	4,74	0,62	0,55
Madde 2		0,81	4,52	0,83	0,39
Madde 14		0,79	4,62	0,7	0,44
Madde 6		0,71	3,55	1,44	0,36
Madde 7	**FAKTÖR 2**	0,68	4,24	1,11	0,38
Madde 5		0,78	4,24	1,17	0,55
Madde 11		0,8	4,46	1	0,5
Madde 17		0,68	4,34	1,02	0,33
Madde 16	**FAKTÖR 3**	0,79	4,54	0,7	0,4
Madde 4		0,77	4,3	1,1	0,35

Ölçeğe, madde-toplam korelasyonları katsayısı (r), .33'den yüksek olan maddeler dâhil edilmiştir. Genel olarak madde-toplam korelasyonu .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri iyi seviyede ayırt ettiği söylenebilir (Büyüköztürk, 2008). Maddeler seçilirken olumlu ve olumsuz maddelerin yakın dağılımda bulunmasına dikkat edilmiştir.

"Scree" sınaması grafiğinde, grafik eğrisinin hızlı düşüş gösterdiği son nokta, üçüncü faktörün olduğu yerdir. Üçüncü faktörden sonra eğrinin aynı doğrultuda ilerlediği görülmektedir (Şekil 1). Buradan ölçekteki faktör sayısının üçte kalması gerektiği düşüncesine varılmıştır.

Şekil 1: Scree Sınama Grafiği

Bulunan üç faktöre ilişkin özdeğerler, varyans yüzdeleri ve toplam varyans yüzdeleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 2: Faktör Analizi Sonucunda Faktörlere İlişkin Elde Edilen Bulgular

	Faktör Özdeğeri	**Varyans Yüzdesi(%)**	**Toplam Varyans(%)**
Faktör 1	3.69	30.73	30.73
Faktör 2	1.54	12.84	43.57
Faktör 3	1.26	10.46	54.03

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ölçekteki 3 faktörün açıkladığı varyansın, birinci faktör için % 30.73; ikinci faktör için % 12.84 ve üçüncü faktör için % 10.46 olduğu görülmüştür. Üç faktörün tümü toplam varyansın % 54.03'ini açıklamaktadır. Bu varyans değeri üç faktörlü bir ölçek için iyi seviyede kabul edilebilir. Açıklanan varyansın yüksek olması, ilgili kavram ya da yapının o denli iyi ölçüldüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Büyüköztürk, 2008). Tüm faktörlerin öz değerlerinin 1'den büyük olması bu ölçeğin üç anlamlı faktöre sahip olabileceğini göstermektedir. Faktör analizi sonucunda ölçekte kalmasına karar verilen maddelerin faktörlere dağılımı ile faktör yükleri Tablo 3'te gösterilmiştir.

Bu çalışmada ölçeğin yapı geçerliliğini tespit etmek için faktör analizi türlerinden açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi aynı yapıyı ya da niteliği ölçen ölçek maddelerini bir araya toplayarak anlamlandırması kolay olması açısından ölçmeyi az sayıda faktör ile açıklamayı amaçlayan istatistiksel bir yöntemdir. Açımlayıcı faktör analizi, kısaca değişkenler arasında mevcut olan ilişkilerden hareketle faktör oluşturmaya yönelik bir işlem olarak ta adlandırılmaktadır (Büyüköztürk, 2008). Faktör yüklerinin yapılandırılmasında ise 0.30 ile 0.40 arasında değişen faktör yüklerinin alt kesme noktası olarak alınabileceği ifade edilmektedir. Analiz sonucunda yorumlanması güç, çok sayıda ilişkili orijinal değişkenden bağımsız, kavramsal olarak anlamlı az sayıda faktörün bulunması amaçlanmaktadır (Tavşancıl, 2006: 48). Bu sebeplerden ötürü, bu çalışmada faktör yüklerinin alt kesme noktası 0.40 olarak alınmıştır.

Bir maddenin faktörlerdeki en yüksek yük değeri ile bu değerden sonra en yüksek olan yük değeri arasındaki farkın mümkün olduğunca yüksek olması beklenen bir durumdur. Yüksek iki yük değeri arasındaki farkın en az .10 olması istendik bir durumdur. Çözümleme sonucunda elde edilen değerlere göre maddelerin ölçekte yer almasında bir maddenin yalnızca bir faktörde en az .45 faktör yükü ile yer alması ve birden çok faktörde yer alan bir maddenin faktörlerden birindeki yükünün diğerinden en az .1 değerinden daha büyük olması durumunda madde ölçekte tutulmuştur. Çok faktörlü bir yapıda, birden fazla çok faktörde yüksek yük değeri veren ölçek maddeleri, binişik madde olarak tanımlanır ve bu binişik maddelerin ölçekten çıkartılması düşünülebilir (Büyüköztürk, 2008). Tablo 4'te görüldüğü gibi, hazırlanılan ölçekte yer alan 12 maddeye ilişkin faktör yükleri .45- .79 arasında değişmektedir. Bu özellik, 12 maddenin de ölçekte yer alacak nitelikte olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo3: Faktör Analizi Sonucunda Maddelere İlişkin Elde Edilen Bulgular

	Ölçek Alt Faktörleri		
	Faktör 1	**Faktör 2**	**Faktör 3**
Madde 1	0,73		
Madde 3	0,74		
Madde 15	0,63		
Madde 2	0,56		
Madde 14	0,45		
Madde 6*		0,78	
Madde 7*		0,74	
Madde 5*		0,62	
Madde 11*		0,57	
Madde 17			0,79
Madde 16			0,69
Madde 4			0,59

*Olumsuz maddeleri gösteren bu maddeler ölçeğin tersten okunmasıyla puanlanmıştır.

Faktörlerde toplanan ölçek maddelerinin içeriklerine göre ölçek boyutları aşağıdaki gibi adlandırılmıştır.
Birinci faktör: **İlgi ve Hoşnutluluk:** Teknolojiye duyulan ilgi ve hoşnutluluk boyutu.
İkinci faktör: **Kaygı:** Teknolojiye yönelik kaygı boyutu.
Üçüncü faktör: Geçirilen Zaman ve İçeriği: Teknolojiyi kullanmayı öğrenmek için geçirilen zaman ve içeriği boyutu olarak isimlendirilmiştir.

Ölçekte yer alan maddelerin toplamı ile faktörler arası ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyonel çalışmada, ölçeğin toplamı ile faktörler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve bu ilişkinin 2 faktör arasında pozitif yönde, 1 faktör arasında ise negatif yönde şekillendiği gözlenmektedir.

Korelasyon katsayısının, mutlak değer anlamında, 0.70-1.00 arasında değer alması yüksek; 0.69-0.30 arasında değer alması orta; 0.29-0.00 arasında olması ise, düşük düzeyde bir ilişki olarak yorumlanmıştır (Büyüköztürk, 2008).

Tablo 4: Ölçek Puanları İle Ölçüt Arasındaki Korelasyon Analiz Sonuçları

		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Toplam
Faktör 1	Pearson Correlation	1	.37(**)	.41(**)	.33(**)
	Sig. (2-tailed)		.00	.00	.00
Faktör 2	Pearson Correlation	.37(**)	1	.29(**)	-.48(**)
	Sig. (2-tailed)	.00		.00	.00
Faktör 3	Pearson Correlation	.41(**)	.29(**)	1	.29(**)
	Sig. (2-tailed)	.00	.00		.00

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Birinci faktör için (r= .33) orta düzeyde pozitif bir ilişki, ikinci faktör için (r= -.48) orta düzeyde negatif bir ilişki ve üçüncü faktör için (r= .29) düşük düzeyde pozitif bir ilşki bulunmuştur.

Teknolojiye yönelik tutumları belirlemek amacıyla hazırlanan 12 maddelik ölçeğin güvenirliğini belirlemek için yapılan iç tutarlılık sınamasında, Cronbach alpha güvenirlik katsayısı .76 olarak bulunmuş olup alt boyutlar için gerekli güvenilirlik değerlerinin de iyi seviyede olduğu görülmüştür (Tablo-5). Bu nedenle, ölçeği oluşturan maddelerin birbirleriyle tutarlı olduğu ve ölçmek istediği tutumu yansıttığı söylenebilir.

Tablo 5: Ölçeğin Alt Boyut Ve Cronbach alpha(α) Güvenilirliği

	Alpha Cronbach
Birinci alt boyut için güvenilirlik katsayısı	0,72
İkinci alt boyut için güvenilirlik katsayısı	0,69
Üçüncü alt boyut için güvenilirlik katsayısı	0,54
Tüm ölçek için güvenilirlik katsayısı	0,76

Ölçekte yer alan faktörlerin güvenirlik katsayılarına bakıldığında Cronbach alpha güvenirlik katsayı değerlerinin tüm ölçeğin güvenirlik katsayısını yansıttığı görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Eğitimde duyuşsal özelliklerin önemi göz önünde bulundurulduğunda, bu özelliklerin ölçülmesine ilişkin ölçeklerin geliştirilmesi ve bu özelliklerin doğru olarak ölçülmesi büyük önem taşır. Bu çalışmada, literatürde alan yazında öğrenmeyi etkileyen en önemli duyuşsal faktörlerden biri olarak nitelendirilen teknolojiye yönelik tutum üzerinde çalışılmış ve ilköğretim 4. ve 5. sınıfta okuyan öğrenciler için teknolojiye yönelik bir tutum ölçeği geliştirilmiştir. Araştırma kapsamında geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğini kontrol etmek amacıyla gerçekleştirilen faktör analizi sonucu ölçekte 12 maddenin kalmasına karar verilmiştir. Yapılan çözümlemelere göre, ölçekteki maddelerin üç faktörde toplandığı görülmektedir. Bu maddelerin beş tanesi birinci faktörde, dört tanesi ikinci faktörde, geri kalan üç madde ise üçüncü faktörde toplandığı belirlenmiştir.

Birinci faktör: **İlgi ve Hoşnutluluk:** Teknolojiye duyulan ilgi ve hoşnutluluk boyutu.
İkinci faktör: **Kaygı:** Teknolojiye yönelik kaygı boyutu.
Üçüncü faktör: Geçirilen Zaman ve İçeriği: Teknolojiyi kullanmayı öğrenmek için geçirilen zaman ve içeriği boyutu olarak isimlendirilmiştir.

Gerçekleştirilen bu çalışmanın teknolojiye duyulan ilgi ve hoşnutluluk içerikli boyutu, Nuhoğlu (2008) tarafından yapılan 'İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersine Yönelik Bir Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi' çalışmasının aynı boyutuyla paralellik gösterdiği görülmüştür. Genel olarak literatürdeki benzer ölçekler incelendiğinde; Yaşar ve Anagün (2008) fen ve teknoloji öğretimi dersine yönelik tutum ölçeğine bakıldığında faktör yüklerinin .52 ile .76 arasında değişen 19 maddenin yer aldığı; iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin α=0.89 olduğu

belirlenmiştir. Balım vd.'nin (2009) fen ve teknolojiye yönelik tutum ölçeğinin geliştirilmesi çalışmasına bakıldığında faktör yüklerinin 0,40 ile 0,71 arasında değiştiği; iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin α=0.94 olduğu görülmüştür. Geliştirilen ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutum ölçeğinin faktör yüklerinin. 0.45 ile 0.79 arasında değiştiği, iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin α=0.76 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar adı geçen diğer çalışmalarla kıyaslandığında benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre araştırmaya konu edilen ölçeğin faktör dağılımları ve geçerlik-güvenirlik değerleri açısından kullanılabilecek bir yapıda olduğu ifade edilebilir. Ancak ölçeğin yeni gerçekleştirilecek çalışmalarda da geçerlilik ve güvenirlik analizlerinin yapılması ölçeğin daha da geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
Fen ve Teknoloji eğitiminin istenilen düzeye ulaşabilmesi, öğrencilere sadece ders anlatmakla mümkün olmayıp aynı zamanda öğrencinin bu derse ve bu dersin gerektirdiği teknoloji gereksinimine olan bakış açısının bilinmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin teknolojiye yönelik tutum ifadelerinin bilinmesi gerekliliği son derece önemlidir. Bu araştırma sonucunda geliştirilen Fen ve Teknoloji derslerinde teknolojiye yönelik tutum ölçeği, öğrenciler üzerinde Fen ve Teknoloji öğretimi dersinde teknolojiye yönelik oluşturulmak istenen tutumun ne düzeyde olduğunu belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından rahatlıkla kullanılabileceği düşünülmektedir.

Fen ve Teknoloji dersi için geliştirilmiş olan teknolojiye yönelik tutum ölçeği, Fen ve Teknoloji öğretmenleri, sınıf öğretmenleri ve rehber öğretmenler tarafından öğrencilerin Teknolojiye yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla kullanılabilir. Fen ve Teknoloji derslerinde, öğrencilerin teknolojiye yönelik tutumlarının belirlenmesi ve öğretimin olumlu tutum geliştirmeyi sağlayacak şekilde planlanması büyük önem taşımaktadır. Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, fen derslerine yönelik olumlu tutuma sahip öğrencilerin, beraberinde akademik başarılarının da iyi seviyede olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bloom (1995) yaptığı çalışmada, öğrencilerin tutumlarının fen bilimlerindeki başarıyı % 27 oranında etkilediğini ortaya koymuş; olumlu yönde duyuşsal ve bilişsel giriş özellikleri bir araya getirilen öğrencilerdeki başarının, öğretim ortamının öğrencilere uygun olmasa dahi gerçekleşebileceğini belirtmiştir (Demirbaş ve Yağbasan, 2004). Fen ve Teknoloji derslerinde gerçekleştirilen tutum ve başarı arasındaki ilişkileri belirlemeye yönelik çalışmalar, fen derslerine yönelik olumlu tutumun, akademik başarıyı pozitif yönde ivmelendirdiğini, bilimsel tutumların şekillenmesi ve fen alanına yönelme üzerinde etkili olduğunu ortaya koymuştur (Dieck, 1997; Martinez, 2002). Öğrencilerin, Fen ve Teknoloji derslerinde kullanılan teknolojiye yönelik sahip oldukları tutumlarını tespit etmek; derse yönelik olumsuz tutum geliştiren öğrencilerin belirlenip, bu öğrencilerle gerekli düzenlemeler ve rehberlik yapılarak derse ilgilerini pozitif yönde artıracak, olumlu tutum geliştirmelerine katkı sağlayacak öğrenme etkinliklerine yer vermek açısından da yol gösterici olacaktır.

Sonuç olarak, geliştirilen ölçeğin ilköğretim 4. ve 5. sınıf öğrencilerinin teknolojiye yönelik tutumlarının üç farklı boyutta ölçülmesi amacıyla kullanılabilecek, geçerlik ve güvenirliği kanıtlanmış bir ölçek olarak alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ALTINOK, H. (2005). Cinsiyet ve Başarı Durumlarına Göre İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersine Yönelik Tutumları, Eurasian Journal of Educational Research, 17, 81-91.

ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S. VE YILDIRIM, E. (2005). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İİBF.

ANONİM, (2005). Fen ve Teknoloji Öğretim Programı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

BALCI, A. (1995). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler. Ankara: Pegem A Yayıncılık

BALIM, A. G., SUCUOĞLU, H. VE AYDIN, G.,(2009). Fen ve Teknolojiye Yönelik Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (1) 25. Sayı 33

BLOOM,B.S. (1995). İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2008). Veri Analizi El Kitabı, İstatiktik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları Ve Yorum, 9. Baskı, Pegem-AKADEMİ, 31-37; 167-182.

CHANG, C.Y. (2002). Does Computer-Assisted İnstruction + Problem Solving =İmproved Science Outcomes? A Pioneer Study. The Journal of Educational Research, 95(3):143-150.

DEMİRBAŞ, M. VE YAĞBASAN, R. (2004). Fen Bilgisi Öğretiminde, Duyuşsal Özelliklerin Değerlendirilmesinin İşlevi ve Öğretim Süreci İçinde, Öğretmen Uygulamalarının Analizi Üzerine Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 5 (2), 177-193.

DIECK, A. P. (1997). The effect of a newsletter on childrens' interest in an attitude toward science. İnternetten 19 Ocak 2008'de http://www.lib.umi.com/dissertations/fullcit/1384031 adresinden alınmıştır.

EKİCİ, G. (2002). Biyoloji öğretmenlerinin laboratuar dersine yönelik tutum ölçeği (BÖLDYTÖ), Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22, 62-66

GÜVEN, B.; UZMAN, E. (2006). "Ortaöğretim Coğrafya Dersi Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", Kastamonu Eğitim Dergisi, 14, 2, 527-536.

GEBAN, Ö., ERTEPINAR, H., YILMAZ, G., ATLAN, A. VE SAHPAZ, Ö. (1994). Bilgisayar destekli egitimin ögrencilerin fen bilgisi basarılarına ve fen bilgisi ilgilerine etkisi, I. Ulusal Fen Bilimleri Egitimi Sempozyumu (15-17 Eylül 1994), Izmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Egitim Fakültesi.

GÜRDAL, A., SAHİN, F. VE MACAROGLU, E. (1996). İlköğretimin ikinci kademe örgencileri için fen bilgisi tutum ölçeği. Öneri, (1) 5, 145-155.

HACKER, R.G. VE SOVA, B.(1998). Initial teacher education: a study of the efficacy of computer mediated courseware delivery in a partnership concept, British Journal of Education Technology, 29 (4):333-341.

HANÇER, A.H. VE TÜZEMEN, A.T. (2008). A Research on the Effects of Computer Assisted Science Teaching World Applied. Sciences Journal, 4 (2): 199-205.

KAN, A. VE AKBAŞ, A.(2005).“Lise Öğrencilerinin Kimya Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, Eğitim Fakültesi Dergisi, Mersin Üniversitesi, Mersin.

KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1988). İnsan ve insanlar. İstanbul: Evrim Basım Yayım dağıtım, 7. basım.

KAHYAOĞLU, M.; YANGIN, S. (2007).“İlköğretim Sınıf Öğretmenliği, Fen Bilgisi ve Matematik Öğretmen Adaylarının Fen Bilgisi Öğretimine Yönelik Tutumları”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, C. 3, S. 6, 203-226.

KARACA, E. (2006). “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme Dersine Yönelik Bir Tutum Ölçeği Geliştirme”, Sosyal Bilimler Dergisi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

MARTINEZ, A. (2002). Student achievement in science: A longitudinal look at individual and school differences. İnernetten 18 Haziran 2012'de http://wwwlib.umi.com/dissertations/fullcit/3055869 adresinden alınmıştır.

NUHOĞLU, H. (2008). The Development of an Attitude Scale for Science and Technology Course, Elementary Education Online, İlköğretim Online, 7(3), 627-639, [Online]: http://ilkogretim-online.org.tr

ÖZÇELİK, D. A. (1998). Ölçme ve Değerlendirme. ÖSYM Yayınları, Ankara.

ÖZKALP, E. (2004). Davranış Bilimine Giriş. Açıköğretim Yayınları, Eskişehir

SÜNBÜL, A. M. (2004). “Düşünce Stilleri Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirliliği”, Eğitim ve Bilim, 29(132), 25-42.

TAVŞANCIL, E. (2002). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Ankara: Nobel Yayınları

TAVŞANCIL, E.(2006).Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TEZBAŞARAN, A. (1996). Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları

THUBE, S.G. VE SHALIGRAM, A.D. (2007). Effectiveness of Computer Assisted Teaching of Geometrical Optics at Undergraduate Level, Physics Education, 23: 263-271

TURGUT, F. VE BAYKUL, Y. (1992). Ölçekleme Teknikleri. Ankara: ÖSYM Yayınları.

TÜRKMEN, L. (2008), “Sınıf Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Birinci Sınıf Düzeyinden Dördüncü Sınıf Düzeyine Gelen Öğretmen Adaylarının Fen Bilimlerine ve Öğretimine Yönelik Tutumları”, Kastamonu Eğitim Dergisi, C. 16, S. 1, 91-106.

ÜLGEN, G. (1996). Eğitim Psikolojisi, Lazer Ofset, Ankara

YALÇINALP, S. GEBAN Ö. VE ÖZKAN, İ. (1995). Effectiveness of using computer-assisted supplementary instruction for teaching the mole concept, Journal of Research in Science Teaching, 32, 1083-1095.

YAŞAR, Ş. VE ANAGÜN, Ş.S. (2008). İlköğretim beşinci sınıf fen ve teknoloji dersi tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, Anadolu University journal of social sciences, Cilt/Vol.:8- Sayı/No: 2 : 223–236.

EK:ÖLÇEK FORMU

ŞUBE KODU: YAŞINIZ O 11 O 12

OKULUNUZ		
AİLENİZİN GELİR DURUMU	**O Orta O İyi O Çok iyi**	
CİNSİYETİNİZ	**O KIZ**	**O ERKEK**

	Yönerge: Bu ölçekte, teknolojiye yönelik tutumunuzla ilgili ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadeler, "tamamen katılıyorum" ile "hiç katılmıyorum arasında değerlendirilmiştir. Lütfen sizin için en uygun olan dereceyi kurşun kalemle doldurunuz. Ölçeği eksiksiz olarak doldurmaya özen gösteriniz. Bu ankete verdiğiniz cevaplar, yalnızca akademik amaçla ve kişisel bilgileriniz kullanılmadan değerlendirilecektir. Araştırmaya katkılarınızdan dolayı çok teşekkür ederiz. **TEKNOLOJİYE YÖNELİK TUTUM**	**Tamamen Katılıyorum**	**Katılıyorum**	**Kararsızım**	**Katılmıyorum**	**Hiç katılmıyorum**
	Birinci faktör					
1	Teknoloji sayesinde ödevlerimin verilmesi çok hoşuma gidiyor.					
2	Teknoloji sayesinde ödevlerimin kontrol edilmesi beni endişelendirmeyip mutlu ediyor.					
3	Teknoloji sayesinde, okul-ailem ve benim aramda bir iletişim kurulması, derse karşı ilgimi arttırıyor.					
4	Teknolojiyi etkili ve verimli bir şekilde kullanabilirim					
5	Teknolojiyi kullanmak benim için zevkli bir uğraştır.					
	İkinci faktör					
6	Teknoloji hakkında konuşmayı **sevmem**					
7	Teknolojik araçları kullanırken kaygılanırım					
8	Teknoloji kullanmakta zorlanırım					
9	Teknoloji ile ilgili bir işle uğraşmak benim için sıkıcıdır.					
	Üçüncü faktör					
10	Teknolojiyi kullanmayı öğrenmek, harcadığım emek ve zamana değer					
11	Teknoloji ile ilgili yazıları okumaktan hoşlanırım					
12	Teknolojinin kullanıldığı ortamlarda kendimi rahat hissederim					